

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

ISSN: 1302-6879

DERGİMİZ

DergiPark
AKADEMİK
Tübitak DergiPark

Google
akademik

TARAFINDAN TARANMAKTADIR

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2018 SAYI/ISSUE: 39

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

Hakemli Dergi, Yıl 2018 Sayı:39
Peer-Reviewed Journal, Year:2018 Issue: 39

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sahibi/Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR

Editörler/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ
Arş. Gör. Kemal TEMİZER

Tercüme ve Dil Editörleri/Translation and Language Editors

Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR (Arapça)
Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ (İngilizce)
Doç. Dr. Cavid QASIMOV (Rusça)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ (Fransızca)
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY (Almanca)
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS (İngilizce)

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Abed Elrahim Azzam Mohammad MARASHDEH,
Jadara Üniversitesi, Ürdün
Prof. Dr. Ali J. Al-ALLAQ, el-Ain Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA- Russian Academy of Sciences- Rusya
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ-Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KODAMAN-Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Faruq MAWASÍ, Al Qasimi Academy, Filistin.
Prof. Dr. Ivan BALTA-University of Osije- Hırvatistan
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Medhat Saad Mohamed ELGAYAAR, Zagazig Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. M. Şirin ÇIKAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Munjid Mustafa BAHJAT, International Islamic University, Malaysia.
Prof. Dr. Necmettin ALKAN-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ-Balkan Tarihi Araştırmaları Merkezi-Kosova
Prof. Dr. Öztürk EMİROĞLU-Vaşova Yunus Emre Enstitüsü-Polonya
Prof. Dr. Recai KARAHAN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Samı Alı JABBAR, Basra Üniversitesi-Irak
Prof. Dr. Serbo RASTODER-University of Montenegro-Karadağ
Prof. Dr. Süleyman Turduyevič KAYIPOV-Sincan Pedagoji Üniversitesi-Çin
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Tamer BALCI - The University of Texas-ABD
Doç. Dr. Vitaliy POZNAHİREV, Russian Academy of Sciences- Rusya
Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB-Ezher Üniversitesi-Mısır

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Alfina SİBGATULLİNA
Prof. Dr. Ali Fuat DOĞU
Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ
Prof. Dr. Bayram KODAMAN
Prof. Dr. Cesur PEVLEVAN
Prof. Dr. Hasan BABACAN
Prof. Dr. Ivan BALTA
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Prof. Dr. Necdet HAYTA
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU
Prof. Dr. Reha SAYDAN
Prof. Dr. S. Cem ŞAKTANLI
Prof. Dr. Salim CÖHCE
Prof. Dr. Serbo RASTODER
Prof. Dr. Süleyman Turduyeviç KAYIPOV
Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
Doç. Dr. A. Menaf TURAN
Doç. Dr. B. Cercis TANRITANIR
Doç. Dr. M. Akif ARVAS
Doç. Dr. Suvat PARİN
Doç. Dr. Tamer BALCI
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU

Sekreteryas/Secretary

Ahmet KÖKLÜ
Murat ÇABAZ

Dizgi-Baskı/Print-Composition

Baranoğlu Ofset Matbaacılık: (0432) 215 94 06 VAN
baranogluofset@hotmail.com

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Dr. Öğr. Üyesi Abdulaziz KARDAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/VAN
Tel: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24 /2002- Fax:0432 225 10 52
İleti Adresi: sbedergisi@yyu.edu.tr

Baskı Yılı/Date of Publication

2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARKEOLOJİ / ARCHAEOLOGY

Dr. Öğr. Gör. Ayla BAŞ

Urartu Krallığı'nın Doğu Politikası: Nedenler ve Sonuçlar
The Eastern Policy of the Urartian Kingdom: Reasons and Results

9

ANTROPOLOJİ / ANTHROPOLOGY

Semra Özlem DİŞLİ

Bigalı Romanlar Örneğinde “Çingenelik”i Anlamak: Mimesis Üzerine Notlar
Understanding the “Gypsiness” In the Case of Roma of Biga: Notes on Mimesis

35

DİL VE EDEBİYAT / LANGUAGE AND LITERATURE

Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA

Burcu TÜTAK

Ian Mcewan'ın Solar ve Rachel Carson'ın Sessiz Bahar Romanlarının Ekoeleştirel Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi
An Investigation of Ian Mcewan's Solar and Rachel Carson's Silent Spring From an Ecocritical View

51

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ

Öğr. Gör. Murat ALKAN

Tom Stoppard'ın Oyunlarında Komünizm Eleştirisi
Critique of Communism In Tom Stoppard's Plays

77

Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN

Van'da Yayımlanan Şamram (2000-2002) Dergisi Üzerine Bir İnceleme
An Analysis on the Magazine of Şamram Published In Van (2000-2002)

91

Dr. Öğr. Üyesi Deniz KÜZECİ

İlişkiler Bağlamında Dil, Yazın, Kültür, Toplum ve Eğitim
Language, Literature, Culture, Society and Education In the Context of Relations

109

Dr. Öğr. Üyesi Fırat YILDIZ

Kazuo Ishiguro Romanlarında Manipülatif Anlatıcılar
The Misdirecting Narrators In Kazuo Ishiguro's Novels

125

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ

Klasik Edebiyatın Eğitimi Üzerine Düşünceler
Ideas on the Education of Classical Literature

137

Dr. Öğr. Üyesi Veysi SEVİNÇLİ

Âşık Hıfzı'nın Şiirlerinde Kars ve Yöresi Dil Unsurları
Kars and Its Local Languages In the Poems of the Âşık Hıfzı

151

FELSEFE / PHILOSOPHY

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Batı Anadolu'nun İzinde: Aristoteles ve Assos
On the Track of Western Anatolia: Aristotle and Assos

171

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞAHİN

Frig Vadisi'nin Sanatsal Dışavurumu ve Eser Analizleri

Artistic Expression of Phrygian Valley and Analysis of Artwork

185

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER / ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Prof. Dr. Yakup BULUT

Dr. Öğr. Üyesi Soner AKIN

Arş. Gör. Sedat KARAKAYA

Türkiye'nin Mülteci Politikaları: Suriyeli Mültecilerin Durumuna İlişkin Bir İnceleme

Turkey's Refugee Politics: A Review of the Situation of Syrian Refugees

207

Dr. Öğr. Üyesi Yener ALTUN

Dr. Öğr. Üyesi Şakir İŞLEYEN

Çetin GÖRÜR

Türkiye'de Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik

Büyüme Etkisi: 1999-2017

The Effect of Education and Health Payments on Economic Growth In Turkey, 1999-2017

223

Dr. Öğr. Üyesi Seher TEZERGİL

Portföy Yönetim Şirketlerinin Finansal Performanslarının

Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Değerlendirilmesi

Evaluation of Portfolio Management Companies' Financial Performances With Gray Relational Analysis

245

Dr. Öğr. Üyesi Özgür AKPINAR

Atilla YILDIZ

Küresel Ekonomik Krizin Sigortacılık Sektörüne Etkisi ve Kriz Sonrası

Hayat Dışı Sigortacılık Sektörü Performans Analizi (2007-2016)

Global Economic Crisis Insurance Sector Impact and After Crisis

Non-Life Insurance Sector Performance Analysis (2007-2016)

263

Öğr. Gör. Dr. Serkan YÜCEL

Doç. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ali AKAYTAY

Türkiye'deki Güncel Muhasebe Mevzuatlarına Göre

Maddi Duran Varlıkların Değerleme Hükümlerinin Karşılaştırması

A Comparison of the Provisions Relating to the Valuation of

Tangible Assets In Terms of Current Accounting Regulations In Turkey

283

İLAHİYAT / THEOLOGIE

Arş. Gör. Rıdvan KALAÇ

Hanbel B. İshâk (Ö.273/886) ve Hadis İlmine Dair El-Fiten ve

El-Cüz' Adlı Eserleri

Hanbal B. Ishak (D. 273/886) and His Works Named About Hadith Science,

Al-Fitan and Al-Juz'

305

SANAT TARİHİ / HISTORY ART

Doç. Dr. Gülsen BAŞ

Uzman Mesut GÜL

Gevaş Dilmetaş Köyü Mezarlığı ve Mezar Taşları
Gevaş Dilmetaş Village Graveyard and Gravestones

323

Dr. Öğr. Üyesi Edip YILMAZ

Uzman Gülsün EBİRİ

Hamza Ağa (Yeniceköy) Camii Haziresi Mezar Taşları
Graveyard Stones of Hamza Ağa (Yeniceköy) Mosque

349

Bülent OKTAY

Hakkâri Yöresi Canbezar Kilimlerinden Bazı Örnekler
Some Examples From Canbezar Rugs of Hakkâri Region

369

SOSYOLOJİ / SOCIOLOGY

Doç. Dr. Kadir KARATEKİN

Dr. Öğr. Üyesi Ersin TOPÇU

Doç. Dr. Zafer KUŞ

Bir Medya Okuryazarlığı Çalışması: Ulusal Basında Kadının Yeri
A Study on Media Literacy: Place of Woman In the National Press

397

TARİH / HISTORY

Arş. Gör. Dr. Ferit YÜCEBAŞ

II. Dünya Savaşı Yıllarında Gaziantep Vilâyeti Halkevi Faaliyetleri
Gaziantep Province People's Houses Activities In the Second World War

431

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

455

Publication Principles And Spelling Rules

461

39. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 39 TH ISSUE

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Nadire Şule ATILGAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan DENİZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. A.Mecit CANATAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat TANHAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. M. Akif ARVAS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet KESKİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet PINAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Recep DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sadık TÜRKÖĞLU	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Selda MANT	Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Suvat PARİN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ALAN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine CİHANGİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ÇALIŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercüment TOPUZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra KAÇMAZ LEVENT	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fethi DEMİR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fırat İLİM	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fırat YILDIZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil SÖZLÜ	Mersin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Selim AYDAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet TOP	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin EREN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SOLMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oktay BAŞAK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Raşit KOÇ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ERDOĞAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevda ERATALAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevgül TÜRKMENOĞLU	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ERATALAY	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeki EDİS	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 9-34
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.01.2018 Kabul/Accepted: 23.02.2018

URARTU KRALLIĞI'NIN DOĞU POLİTİKASI: NEDENLER VE SONUÇLAR

THE EASTERN POLICY OF THE URARTIAN KINGDOM: REASONS AND RESULTS

Dr. Öğr. Gör. Ayla BAŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
ayla.bas@omu.edu.tr

Öz

Urartu Krallığı, M.Ö. 1.binde Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Kafkaslar'da hüküm süren Yakınoğu toplumlarından biridir. Urartu, bu coğrafyada yaklaşık iki yüzyıla yakın varlık göstermiştir. Krallığın bu başarısındaki etkenlerden biri, yayılmacı bir siyaset izlemesidir. Bu siyasi anlayış doğrultusunda, Doğu bölgeleri, Urartu'nun hedefindeki bölgeler arasında yer almıştır.

Urartu'ya dair çalışmalarda referans niteliği taşıyan yazılı belgeler, Doğu politikasında da başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu belgelerden elde edilen veriler, Urartu Kralları'nın M.Ö. 9.-7. yüzyıllar arasında doğu bölgelerine askeri seferler düzenlediklerini ortaya koymaktadır. Başlangıçta dini niteliği bulunan bu seferlerin daha sonrasında askeri amaçla düzenlendiği görölmektedir. İşpuini ve Minua'nın (M.Ö.830-810) ortak iktidarlık döneminde başlayan seferler, Minua'nın (M.Ö. 810-785/780) devleti tek başına yönettiği dönemde de devam etmiştir. Arkasından I. Arğışti (M.Ö.785/780-764), II. Sarduri (M.Ö. 755-730), I. Rusa (M.Ö. 730-714/713), II. Arğışti (M.Ö.713) dönemine kadar aşamalı olarak süren bu siyasi anlayış, II. Rusa (M.Ö.675) döneminde de son bulmuştur.

Bu makalede yazılı belgeler ve arkeolojik verilerden yola çıkarak Urartu Krallığı'nın Doğu bölgelerine uyguladığı politik yaptırımlar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Krallığın bölgeye yönelmesindeki etkenler ve bu sürecin sonuçları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urartu Krallığı, Doğu Politikası, Askeri Seferler.

Abstract

Kingdom of Urartian was one of the Near East societies having ruled in Eastern Anatolia, Northwest Iran and Caucasians in 1. B.B. Urartu made its presence felt about two centuries in this geography. One of the factors in this success of the Kingdom is its pursuing an expansionist policy. Within the direction of this political understanding, Northwest Iran was one of the target regions of Urartian

Having the characteristics of reference on the studies about Urartian, written documents have characteristics of reference guide also for the Eastern policy. The data acquired from these documents reveal that Kings of Urartu embarked military expeditions to Eastern regions between 9.-7. B.C. Having had religious features in the beginning, these expeditions seem to have been embarked with military purposes. Having started in the common power of Ispuini and Minua (B.C.830-810), expeditions continued in the period when Minua (B.C. 810-785/780) ruled the stated alone. Afterwards, this political continued until the period of Argisthi I (B.C.785/780-764), Sarduri II (B.C. 755-730), Rusa I (B.C. 730-714/713), Argisthi II (B.C.713) incrementally came to the conclusion in the period of Rusa II (B.C. 675) .

Eastern regions of Kingdom of Urartian will be tried to be revealed in this article within the direction of archaeological data and written documents. In this respect, the factors in Kingdom's orienting to the region and the conclusions of this process will be emphasized.

Keywords: Urartian Kingdom, Eastern Politics, Military Campaigns.

1.Giriş

Urartu Krallığı, M.Ö. 1.binde Doğu Anadolu, Kuzeybatı İran ve Kafkaslar'da hüküm süren Yakınoğu toplulmalarından biridir. Urartu, bu coğrafyada yaklaşık iki yüzyıla yakın varlık göstermiştir.(Salvini, 2006, 25) Krallığın bu başarısındaki etkenlerden biri, yayılmacı bir siyaset izlemesidir. Van Gölü ve civarını merkez olarak tayin eden Urartular, ana merkezin çevresinde bölgesel yayılım alanları belirlemişlerdir. Urartu'nun doğusunda kalan bölgeler de bu alanlardan biridir. Başta İran'ın Kuzeybatı kesimi özellikle Urmiye Gölü çevresi olmak üzere birçok yerleşim, Urartu Krallığı'nın saldırılarına maruz kalmıştır.

Urartu'ya dair çalışmalarda referans niteliği taşıyan yazılı belgeler, Doğu Siyasetinde de başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Krallığa ait sefer yazıtları genelde steller ve yapıların dış cephesi üzerinde yer almaktadır.(Payne, 2006, CTU: I, CTU: II) Konumuza açıklık getirecek olan yazılı metinlerin bir çoğunluğu Van Gölü Havzası ve Urmiye Gölü civarında tespit edilmiştir. (**Tablo-1**) Bu belgelerden

elde edilen veriler, Urartu Krallığı'nın erken dönemlerden itibaren doğu bölgesiyle ilgilendiklerini açıkça ortaya çıkarmıştır.

2.Yazılı Belgeler Işığında Doğu Seferleri

2.1.İşpuini ve Minua Ortak Krallığı Dönemi (M.Ö.830-810)

Doğu politikasına dair ilk bilgiler, bölgede tespit edilen Kelişin (Benedict, 1961: 359- 385; Pecorella-Salvini, 1982: 3-6; Pecorella-Salvini, 1984: 64; CTU :I ,141-142, no: A 3-11), Karagündüz (Pecorella-Salvini, 1984: 59; Payne, 2006: 38-51; CTU: I, 137-139, no: A 3-9), ve Qalatkah (Van Loon, 1975: 206) yazıtlarından gelmektedir. İşpuini ve oğlu Minua adının birlikte yer aldığı bu yazıtlarda, bölgeye birçok askeri seferin düzenlendiği bildirilmektedir.

Bu dönemin ilk belgesi, Adını Zagros dağlarının kuzeyinde, günümüzde İran-İrak sınırına denk gelen geçitten alan Kelişin Steli'dir. Assur ve Urartu diliyle kaleme alınan yazıtta, İşpuini ve Minua'nın Muşaşir'e düzenlediği sefer hakkında bilgilere yer verilmiştir. “ ... *İşpuini ve İşpuini 'nin oğlu Minua Ardini'ye 'tanrı Haldi'nin huzuruna geldiklerinde, tanrı Haldi için bir tapınak yaptılar ve tanrı Haldi'ye bir stel diktiler...* ” (Payne, 2006: 55,56; CTU :I, 143 no: A 3-11). Steldeki bu ifadeler, doğrudan askeri bir sefer olmadığını; İşpuini ve Minua'nın Muşaşir Haldi tapınağına dini ve kültürel bir ziyarette bulduklarını anlatmaktadır. Buna rağmen; İşpuini'nin Muşaşir üzerinde egemenliğini kurarak; bu kent üzerinde söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır (Pecorella-Salvini, 1982: 3,7; Salvini, 2006: 53).

Karagündüz Steli, Van/Erçek Gölü'nün Kuzeydoğu kıyılarında yer alan Karagündüz Höyük'te tespit edilmiştir. Stelde, Mešta/Mesu (Hasanlı) Qua, Şaritu, Nigibi ve Parşua ülkesine yapılan tek bir seferden söz edilmektedir. Yazıtta şu ifadeler yer almaktadır: “... *Efendi tanrı Haldi'ye Saduri oğlu İşpuini ve oğlu Minua bu steli diktirdiler. Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. Mešta kentini ele geçirdi ve Parşua kentini ele geçirdi... Saduri oğlu İşpuini ve oğlu Minua Mešta, Qua,² Şaritu³, Nigibi⁴ şehirlerini ve Parşua ülkesini ele geçirdi...* ” (Payne, 2006: 38-41; Salvini, 2006: 50; CTU:I, 138-139, no: A 3-9). Yazıtın devamında Mešta ve Parşua adının aynı ifadelerle yineleniği görülmektedir. Özellikle Mešta kentinin fethine vurgu yapılmıştır (Payne, 2006: 38-41; CTU:I, 138-139, no: A 3-9).

¹ Ardini kenti, Assur metinlerinde Muşaşir olarak geçmektedir. Bkz. CTU :I, 143 no: A 3-11, s.t., 1-41.

² Parşua ülkesinin bir kenti, I.M.Diakonoff- S.M Kashkai., Geographical Names According to Urartian Texts, 1981, 67.

³ Parşua ülkesinin bir kenti, Bkz. Diakonov- Kashkai, 1981, 79.

⁴ Parşua ülkesinin bir kenti, Bkz. Diakonov- Kashkai, 1981,60.

Bu dönemin diğer bir metni Qalatgah Yazıtı'dır. Urmiye Gölü'nün güneybatısında yer alan, İşpuini ve oğlu Minua tarafından inşa edilen Qalatgah Kalesi'nde ele geçmiştir (Muscarella, 1971: 47; Van Loon, 1975: 206). Yazıtta "...onlar Tanrı Haldi için onun kenti Uishe'nin yanına kurdular..." ifadesi yer almaktadır. Uishe Uise/Uasi ya da Uaiais⁵ gibi değişik versiyonları bulunan bu kent, Urmiye Gölü'nün güney batısında yer alan İsmail Ağa Kalesi'ne lokalize edilmiştir (Muscarella, 1986: 472). Salvini, Qalatgah yazıtındaki "*Haldiei irdusi*" ifadelerinden, Tanrı Haldi adına bir garnizon inşa edildiğini ileri sürmektedir (CTU I: 140, no. A3-10). Assur yazılı belgeleri, ise Uishe'nin Kimmerlere karşı düzenlenen ve yenilgiyle sonuçlanan sefer öncesinde, aynı zamanda Sekizinci sefer boyunca, Urartu askeri seferlerinin hazırlandığı bir merkez olduğunu söylemektedir (Pecorella-Salvini, 1982: 16). Tüm bu verilerden yola çıkarak İşpuini ve Minua'nın Ortak krallık döneminde Urmiye Gölü ve çevresinde Urartu'nun varlık gösterdiği kanıtlamaktadır.

2.2.Minua Dönemi (M.Ö. 810-785/780)

Minua dönemine ait belgelerden biri, Urmiye Gölü'nün güneydoğusunda Miyanduab'ın batısında yer alan Taştepe'den gelmektedir. Bu metinde "...Tanrı Haldi'nin Kudretiyle İşpuini oğlu Minua bu kaleyi yaptırdı. Mešta şehrini ele geçirdi ve Oradan Mana Ülkesini⁶ ele geçirdi...Minua derki Mana ülkesini ele geçirdim ve orada tanrı Haldi'nin namına bir yazıt diktirdim..." yazılıdır (Pecorella-Salvini, 1984: 69; Payne, 2006: 62-63; CTU:I, 200-201, no: A5-10). Taştepe yazıtı, Urartu'nun Urmiye Gölü'nün güneyinde söz sahibi olduğunu gözler önüne sermektedir.

Uşnu ovasının 29 km. kuzeyinde yer alan Ain-e Rum'da Minua dönemine ait bir yazıt ele geçmiştir. Bu yazıtın tamamlanmadığı ve içeriğinde eksikliklerin olduğu görülmektedir. Ancak yazıtın Usnu ovasında⁷ yer alması bölgenin, Urartu Krallığı'nın kontrolünde olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır (Pecorella-Salvini, 1984: 74).

Anzavurtepe'de tapınağın dış cephesinde yer alan yazıtta, "...Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Minua sefere çıktı...Bustu

⁵ Uishe , II.Sargon'nın sekizinci seferinde Uaiais olarak geçmektedir. Bkz.LAR II:159.

⁶ Assur Yazıtlarında Mannea olarak adlandırılan yerleşim, Urmiye Gölü'nün güney ve doğusundaki yerleşimleri kapsamaktadır.

⁷ Urmiye Gölü'nün güneybatısında yer almaktadır. Üç tarafı dağlarla çevrili olan Uşnu ovası, sadece doğuya açılmaktadır. Urartular tarafından kullanılan ve büyük bir öneme sahip olan Kelişin geçidi ve Kalatgah Kalesi bu ovada yer almaktadır.

Ülkesi'ne⁸ ...doğru ilerledi..." ifadesi bulunmaktadır (Balkan, 99-158; Pecorella-Salvini, 1984: 27; Payne, 2006: 73, CTU: I,201-203, no: A5-11 A-B.).

Eski Van şehrinde Surp Pogos kilisesinde bulunan yazıtta "...İşpuini oğlu Minua der ki... Mana Ülkesine sefere çıktığım zaman bu ülkeyi yakıp yıktım..." ifadesine yer verilmiştir (Payne, 2006: 61-62; CTU I: 200, no:A5-9 f.f.).

2.3.Argiști Dönemi (M.Ö.785/780-764)

I.Argiști dönemine ait ilk belge, Horhor yıllıklarıdır (CTU I: 332-338, no: A8-3 III). Van Kalesi'nde yer alan yazıtta, I.Argiști'nin askeri başarıları anlatılmıştır. Saltanatının altıncı yılından itibaren doğu bölgelerine yapılan seferler düzenli bir şekilde 8 yıl kadar devam etmiştir. Altıncı yıl kayıtlarında "...Minua oğlu Argiști der ki: Assur orduları ülkem... savaşçılar topladım"...Bustu Ülkesi'nin Sarara şehrini ele geçirdim...Babilu Ülkesi'ne⁹ karşı Baruata Ülkesi'ne¹⁰ Parşua Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Parşua Ülkesi'ni yok ettim ve Şehirler yaktım." "Tanrı Haldi, kendi Mızrağıyla sefer çıktı... Mana ve Bustu Ülkesi'ni ele geçirdi..." "Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minua oğlu Argiști derki: Mana Ülkesi'ne sefere çıktım, ülkeyi harap ettim ve şehirleri yaktım" ibareleri yer almaktadır (Payne, 2006: 159).

I.Argiști'nin 7. yıl kayıtlarında "...Tanrı Haldi mızrağı sefere çıktı. Assur'un ordularını yendi. Bustu Ülkesi'ni ve Tairu Ülkesi'ni ele geçirdi ve onları Argiști önünde yere çaldı. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Argiști der ki: kaleler yaptırđım, Surisili Ülkesini¹¹ geliştirdim. Assur ordularına ülkem...Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle komutanları sefere yolladım. Assur ordularını kovaladım... Bustu Ülkesi'ne karşı sefere çıktım... Aburza şehrini¹² Quaduganiu şehrini¹³ ele geçirdim...Argiști der ki: ...dağlık Mana ülkesine kadar ilerledim." Sözlere yer verilmiştir. Yazıtın son kısmında alınan esir sayısı ve elde edilen ganimetler belirtilmiştir (Payne, 2006: 164).

⁸ Bustu Ülkesi, Diyala'nın üst kısmına uzanır, Mannea ve Parşua Ülkesi arasına lokalize edilir. Bkz. Diakonov- Kashkai, 1981, 23.

⁹ Urmiye Gölü'nün güneyine, Diyala bölgesinde Namri ile tanımlanmaktadır. Bkz.Diakonov- Kashkai,1981,18.

¹⁰ Urmiye Gölü'nün güneyine konumlandırılmaktadır. Bkz.Diakonov- Kashkai, 1981, 19.

¹¹ Muhtemelen Yukarı Mezopotamya'da, Urartu Krallığı'nın çevresinde, Güney batısında bir bölge ve bir kenttir. Bkz. Diakonoff- Kashkai,1981, 82.

¹² Urmiye Gölü'nün doğusundadır, Bustu ülkesinin bir eyaleti konumundadır. Bkz.Diakonov- Kashkai,1981, 3.

¹³ Urmiye Gölü'nün doğusundadır, Bustu ülkesinin bir eyaleti konumundadır. Bkz.Diakonov- Kashkai,1981,65-66.

8. yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı, İani Ülkesi’ni ele geçirdi ve Mana Ülkesi’ni ve Bustu Ülkesi’ni ele geçirdi ve onları Argiști önünde yere çaldı... Aynı yıl, Mana Ülkesi’ne karşı... Bustu Ülkesi’ne karşı sefere çıktım.” (Payne, 2006: 164).

9. yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana ülkesi’ni ve İrkiuni Ülkesini ele geçirdi Onları Argiști önünde yere çaldı... Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle Mana ülkesine karşı sefere çıktım. İrkiuni Ülkesi’ni ele geçirdim ve Assur dağlarına kadar ilerledim... Minua oğlu Argiști der ki: Mana Ülkesi’ne karşı sefere çıktım ülkeyi harap ettim ve şehirleri yaktım” vurgusu yapılmıştır (Payne, 2006: 165).

10. yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle Bustu Ülkesi’ne karşı sefere çıktım... Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana Ülkesi’nin ordularını yendi.”Asqaii vadisini¹⁴ ve Ugisti Ülkesi’nin Satiraraga bölgesini¹⁵ ele geçirdi” diye belirtilmektedir (Payne, 2006: 168).

11.yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana Ülkesi’nin ordularını yendi. Onları Argiști önünde yere çaldı...Argiști der ki:...ordunun bir bölümü...Mana Ülkesi’ne geldi. Tanrı Haldi’nin büyüklüğüyle... Argiști der ki:...koyaladım ve kaleler ele geçirdim. O yerde ülkesini harap ettim...” söylenmektedir (Payne, 2006: 168).

12. yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı... Mana Ülkesi’nin ordularını yendi. Onları Argiști önünde yere serdi... Dainala olan ırmağı¹⁶ açtım. Surili Ülkesi’ne¹⁷ bolluk getirdim... Savaşçılar topladım ve Mana Ülkesi’ne karşı sefere çıktım. Ülkeyi harap ettim ve şehirleri yaktım. Bustu Ülkesi’nin Uihika şehrine kadar ilerledim” yazılıdır (Payne, 2006: 169).

13. yıl kayıtlarında “...Tanrı Haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı. Mana ülkesini ele geçirdi... Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minua oğlu Argiști der ki: Mana Ülkesi’ne sefere çıktım, ülkeyi harap ettim ve şehirleri yaktım. Tahkimatlı krali şehir Simerihadiri’yi¹⁸ güç kullanarak ele geçirdim...” denilmektedir.

¹⁴ Urmiye Gölü’nün güneyine konumlandırılmaktadır. Bkz. Diakonoff-Kashkai,1981,13.

¹⁵ Bustu Bölgesi içerisinde yer almaktadır. Bkz.Diakonoff- Kashkai, 1981, 80.

¹⁶ Murat suyun yukarısında bir nehir adıdır. Minua ve I.Argiști’nin sulama projeleriyle ilişkilidir. Bkz.Diakonoff- Kashkai,1981,109.

¹⁷ Muhtemelen Yukarı Mezopotamya’da, Urartu Krallığı’nın çevresinde, Güney batısında bir bölge ve bir kenttir. Bkz. Diakonoff- Kashkai,1981,82.

¹⁸ Mannea bölgesinin bir kralı kentidir. Bkz. Diakonoff- Kashkai,1981, 81.

I.Argiști dönemine ait bir diğer yazıt, Van Surp Sahak kilisesinden gelmektedir. Bu stelde yer alan bilgiler, Horhor yazıtının bir tekrarı niteliğindedir. Yine I.Argiști'nin Bustu ve Mana/Mannea üzerine düzenlenen seferlerine atıfta bulunulmuştur (Payne, 2006: 177-181; CTU: I 325-332, no: A8-I-2).

Javankaleh yazıtında da Mana bölgesine yapılan seferden söz edilmiştir. “...Tanrı Haldi mızrağı ile sefere çıktı. Mana Ülkesi'ni topraklarını yendi, Arsita Kabilesi Ülkesi'ni yendi, (onları) Argiști'nin önünde yere serdi ...” ifadesine yer verilmiştir.(CTU I: 352. no. A 8-13, Javankaleh yerleşimi Urmiye Gölü'nün doğusunda Sahend Dağı'nın batısında yer almasıyla önem arz etmektedir.

2.4. II. Sarduri Dönemi (M.Ö. 755-730)

Van Kalesi'nde ortaya çıkarılan Hazine kapısı ya da Analıkız olarak adlandırılan stelde, II.Sarduri'nin askeri alanda kazandığı başarılar anlatılmıştır. “...Tanrı haldi kendi mızrağıyla sefere çıktı ve Mana ülkesini ele geçirdi. Argiști oğlu Sarduri'nin önünde yere çaldı... Sarduri derki: Babilu Ülkesi'ne karşı sefere çıktım. Babilu Ülkesi'ni ele geçirdim. Baruata Ülkesi'ne kadar ilerledim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle Sarduri derki: üç tahkimath kaleyi ele geçirdim. Onu güç kullanarak ele geçirdim. Bir gün içinde 23 şehir ele geçirdim. Kaleleri yerle bir ettim, şehirleri yaktım ve ülkeyi harap ettim...” ifadesi kullanılmıştır (Payne, 2006: 208; CTU: I 325-332, no: A8-I-2).

II.Sarduri'nin saltanatının onuncu yılında doğuya bir sefer daha düzenlediği görülmektedir. “... Argiști oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri derki: yola koyuldum ve Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım ve ülkeyi ele geçirdim, şehirleri yakıp yerle bir ettim. Ülkeyi tahrip ettim... Tahkimath Darbani Şehri'nin kalesini¹⁹ güç kullanarak ele geçirdim” diye belirtmektedir (Payne, 2006, 220).

Bu dönemin diğer bir belgesi Seqindel harabelerinden gelmektedir (Salvini, 1982: 97-100). Segindel, Aharı'nın 35 km. kuzeybatısında Varzaghan'ın 5km. doğusundadır (Kleiss- Kroll, 1980: 21). Yazıtta II.Sarduri şu şekilde seslenir “Tanrı Haldi mızrağı ile sefere çıktı... Puluadi Ülkesi kralı Ultudiau'yu yendi... Argiști oğlu Sarduri sefere çıktı. Sarduri der ki: 21 kale, 55 Kenti²⁰ bir günde ele geçirdim. Savaş sonucu krali kent Libliuni'yi fethettim...” (Salvini,1982; 98; CTU I: 435, no: A 9-8).

¹⁹ Mannea ülkesinde bir kale, Urartu Krallığına katılmıştır. Bkz. Diakonoff-Kashkai, a.g.e, 25.

²⁰ Payne bu kent sayısının 44 ya da 45 olduğunu belirtmektedir. Bkz. Payne, 2006, 244.

2.5. I.Rusa Dönemi (M.Ö. 730-714/713)

Bu dönemin doğu seferlerine ait bilgiler, Urartu ve Assurca çift dille kaleme alınan Topzawa (CTU I: 505-508, no: A10-5), Mergeh Kervan (CTU I: 503-505, no: A10-4), Movana (Salvini, B. - Salvini, M., 2002: 5-66; CTU I: 497-503, no: A 10-3) ve Mahmut Abad (Salvini, M., 1977, 125-136) yazıtlarından gelmektedir. Söz konusu yazıtlarda I. Rusa ve Ardini/Muşaşir kralı Urzana arasında geçen çekişmeler tekrar edilerek anlatılmıştır.

Urmiye Gölü'nün güneybatısında ele geçen Topzawa stelinde “... *Sarduri oğlu Rusa derki: Ardini şehrinin kralı Urzana önümden çıktı Onun bütün ordusunu yedirdim içirdim. Bu yaptığım iyilik sebebiyle tanrı Haldi'nin buyruğuyla ve Rusa'nın başarılığı için ana yol üzerinde tapınaklar yaptırım. Urzana'yı vali atadım ve Ardini şehrine yerleştirdim. Aynı yıl ben Sarduri oğlu Rusa, Ardini şehrine geldim. Urzana'yı krali atalarının yüksek tahtları üzerine oturttum... Urzana tanrıların önünde, tanrıların tapınağında, benim huzurumda kurbanlar sundu. Aynı zamanda kapıda efendi tanrı Haldi'ye bir tapınak ve onu ilahi gücüne bir konut yaptırım. Urzana bana yedek kuvvet...ona özgü bir savaş arabası verdi. Yedek kuvveti aldım ve tanrı Haldi'nin buyruğuyla ben Rusa, Assur ülkesinin şehirleri ile karşı karşıya geldim ve onları yerle bir ettim. Bundan sonra Urzana elimdem tuttu. Ona baktım... onu krallık sürecektaki tahtına oturttum. Ardini şehrinin halkı bu törendeydiler. Buyurduğum bağışların tümünü Ardini şehrine verdim. Ardini şehrinin halkı için bayram yaptım. Ondan sonra kendi ülkeme geri gittim.” bilgisine ulaşılmaktadır (Payne, 2006: 267-268).*

Urmiye Gölünün batısında yer alan Movana'dan ele geçen stel, Keli Gavur ve Mergah Kervan stelindeki olayların devamı niteliğinde I.Rusa ve Urzana konusuna değinilmiştir. “ ... *Muşaşir şehrine altın, gümüş, bakır, Zarzaru kentinden koyun ve sığır getirdim... kült sunularının koruyucusu olan babam... bütün krallar, atalarımın ben, bütün krallardan daha çok Muşaşir şehrine indim. Urzana tanrıların evinin kapısını benim yüzüme kapadı ve Assur ülkesine kaçtı. Efendim Haldi onun kapısını yeniden açtı ve ben buradan içeri girdim. Urzana'nın arkasından ordumla (?) beraber gittim Urzana savaşmak için karşıma çıktı. Haldi'nin izniyle ben Rusa, Andaratu dağına çıktım, ona bir yenilgi tattırım. Urzanayı kendi ellerimle yakaladım ve onu yendim. Krallığını yapması için onu yerine yerleştirdim. 14/15 gün Muşaşir'de kaldım. Burada kurbanlar kurban ettim. Buranın insanları için ziyafet düzenledim...” (Salvini-Salvini, 2002: 23; Salvini, 2006: 93; CTU I: 499-501, no: A 10-3).*

Urmiye Gölü'nün batısında yer alan Mahmut Abad tepesinde tespit edilen yazıtta ise, Bölge üzerine yapılan askeri bir seferden söz edilmemektedir. Dini içerikli öğelere yer verilmiş olsa da Mahmut Abad steli de Urartu'nun Doğu bölgesindeki varlığının bir diğer kanıtıdır (Salvini, 1977: 125-136; Pecorella-Salvini, 1984: 77-78; Payne, 2006: 271).

2.6. II. Arğişti Dönemi (M.Ö.713-685)

II. Arğişti döneminde doğu bölgelerine yönelik bilgiler, Razlıq (Salvini-Salvini, M., 1999: 17-32; CTU I: 542-543, no: A11-4), Neşteban (CTU I: 543, no: A11-5) ve Şişeh (CTU I: 543-544 no: A11-6) yazıtlarından öğrenilmektedir. Yazıtların bulunduğu bölge Sabalan Dağı ve Ahar vadisi arasında kalmaktadır. Bu yazıtların içeriğine bakıldığında II. Arğişti'nin Arhu, Buqu Girdu, Gituha Tuisdu ve Eunitarni ölkelerini ele geçirdiğini ve vergiye bağladığını anlatmaktadır. Yazıtların konumlarından dolayı adı geçen ölkelerin ve yerleşimlerin Sabalan dağı ve Ahar vadisinin çevresinde olması kuvvetle muhtemeldir. Razlıq ve Şişeh yazıtında değinmemiz gereken bir konu, II.Arğişti'nin elde ettiği kentlerde kurduğu kalelerdir. Razlıq yazıtında “...İruqima şehrini ele geçirdim, ele geçirdiğim ölkeleri haraç ödemeleri koşuluyla bıraktım. Ayrıca bu kaleyi güç kullanarak aldım ve yeniden yaptırdım oraya Arğiştei İrdusi adını verdim...” Şişeh yazıtında ise, “...Arğişti der ki:... kaleyi.....kenti... inşa ettim Adını Haldiei İrdusi koydum...” (CTU I: A11-6). Bu ifadeler, II.Arğişti'in Sabalan dağı ve Ahar çevresini dolaştığını, Arğişti (CTU I: A11-4) ve Haldi (CTU I: A11-6) adını verdiği garnizonlar inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Elde edilen bu veriler, II. Arğişti döneminde bölgenin en doğusuna kadar ulaşıldığını belgelemektedir. Bunun önemli nedeni, II.Sargon'un sekizinci seferinden sonra Urmiye Gölü'nün güney ve güneydoğusundaki güç dengelerinin Urartu aleyhine gelişmiş olması ve Mana/Mannea bölgesinin Urartu egemenliğinin dışında kalması olasıdır.

2.7. II. Rusa Dönemi (M.Ö.685-645)

II.Rusa'ya ait yazıtlarda, askeri seferlere yönelik bilgilere rastlanılmamaktadır (Payne, 2006: 282-292). Bu dönemde II Rusa'nın yeni reformları ve mimari alandaki çalışmaları dikkat çekmektedir. II.Rusa, Urartu'nun hakim olduğu coğrafyada Karmir-blur, Bastam, Toprakkale, Kefkalesi ve Ayanis kalesini inşa eden hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. II.Rusa'nın Kuzeybatı İran'da kurucusu olduğu kent Bastam'dır (Kleiss, 1977: 14-42; Kleiss, 1980: 299-304). Bu yerleşimin varlığı, II.Rusa döneminde de doğu bölgelerinin Urartu

egemenlik sahası içinde bulunduğunu hatta büyük bir kent kuracak kadar ileri bir aşamaya ulaşıldığını ortaya koymaktadır (Schuler, 1970: 93-105; Schuler, 1972: 117-134).

3. Doğu Seferleriyle Egemenlik Altına Alınan Bölgeler

Urartu Krallığı, M.Ö. 9. Yüzyıldan itibaren doğu bölgelerine seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin başarısı doğrultusunda birçok bölge, Urartu egemenlik sahasına girmiştir. Bu bölgelerin önemli bir kısmını Urmiye Gölü Havzası oluşturmaktadır. Havza, batıda Zagros dağ silsilesi, doğuda Sahend dağı ile çevrilidir. Zagros nüfusunun büyük bir bölümünün bu kesimde yoğunlaştığı izlenmektedir. Urmiye Havzası'nın genel özelliklerine baktığımızda stratejik konumunun yanı sıra; iklim şartlarının elverişli olduğu, bölgedeki alüvyonlu ovaları ve vadileri içinde barındırdığı görülmektedir. Urmiye havzasında yer alan vadi ve ovaların içinden geçen nehirler ve çaylar, Urmiye havzasının ekilebilir tarım arazilerine sahip olması ve hayvancılığın yapılması için zengin otlakların oluşmasını sağlamıştır. Van Gölü Havzası'na oranla daha büyük tarımsal alanları bünyesinde barındıran Urmiye Gölü Havzası, bu özelliklerinden dolayı Urartuların İskan politikasına dahil edilmiştir (Zimansky, 1985: 20, Kroll, 2011: 150). Gölün çevresinde farklı coğrafik özelliklere sahip olan Solduz, Urmiye, Uşnu, Şahpur (Salmas), Hoy, Kara Ziyaeddin ve Marand ovaları, Urartu yerleşimlerinin yoğunlaştığı alanlardır. **(Harita-1)**

Urmiye ve Havzası'nın dışında Urartuların ilgilendiği bir diğer bölge, Sabalan dağı ve çevresidir. Batıda Sahend Dağı'nın sınır oluşturduğu bölge, doğuda Sabalan dağı ve kuzeyindeki Ahar çevresine kadar uzanmaktadır. **(Harita-2)** İran coğrafyasının en yüksek kesimlerini oluşturan bölge M.Ö. 8. Yüzyılda II. Sarduri ve II. Arğişti tarafından düzenlenen seferlere maruz kalmıştır.

Urartu'nun Doğu politikasının başlangıç kısmı, İşpuini ve Minua'nın ortak yönetim dönemine denk gelmektedir. Bu konuya dair elimizdeki ilk belge Kelişin Steli'dir. Yazıt, İşpuini ve Minua'nın Urartu metinlerinde Ardini olarak bilinen Muşaşir'deki icraatlarına değinmektedir. Günümüzde İran-İrak sınırında Revanduz bölgesine lokalize edilen Muşaşir, Urartu Panteonun baş tanrısı Haldi'nin kutsal kenti olarak tapınım görmüştür (Reade, 1978: 141; Diakonoff-Kashkai, 1981: 9; Salvini, 2006: 35). İşpuini ve Minua Muşaşir'e giderek tanrı Haldi adına çeşitli törenler düzenlemiştir. Görüntüde askeri bir operasyondan çok; dini ritüellere yönelik bir tablo oluşturulsa da Muşaşir üzerinde Urartu'nun söz sahibi olduğu görülmektedir (Pecorella- Salvini, 1984: 7; Salvini, 2006: 52-53; Payne, 2006: 55,56).

İşpuini ve Minua'nın gerçek anlamdaki askeri operasyonu Mešta ve Parşua üzerinedir. **(Tablo-2)** Assur yazılı kaynaklarında Mesu, Messi, Mesaya ve Missi olarak geçen Mešta yerleşiminin lokalisasyonu konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Urmiye Gölü'nün güneybatısında yer alan Hasanlu yerleşmesinin olduğu yönündedir (Salvini, 2006: 34). Diğeri ise yine Urmiye Gölü'nün güneybatısına konumlandırılan Gilzanu'dur (Reade, 1979: 175). Hasanlu ve Gilzanu'nun Urmiye gölünün güneybatısında yer almasıyla her ikisinin aynı yerleşim olduğu öne sürülse de Hasanlu'nun Gilzanu ülkesinin önemli kentlerinden biri olduğu ortaya konulmuştur (Kroll, 2010: 21-36; Kroll, 2011: 154).

Assur ve Urartu yazılı kaynaklarda adına sıkça rastlanılan Parşua yerleşimi ise, İşpuini ve Minua'nın bu askeri seferindeki önemli hedeflerinden biriydi. Mešta ile birlikte Parşua yerleşimine çok sayıda vurgu yapıldığı görülmektedir. Parşua'nın konumuna baktığımızda üç farklı yerle karşılaşılmaktadır. Bunlardan biri, Urmiye Gölü'nün güney kıyıları (Boehmar, 1965: 197), ikincisi Orta Zagros Dağları (Levine, 1969: 136; Salvini, 2009: 501) bir diğeri ise İran topraklarının daha güneyinde Fars bölgesinde olduğudur (Dandamaev-Lukonin, 33).

Yazılı belgelerde sık yer almasına rağmen, Parşua'nın konumu tam anlamıyla netlik kazanmamıştır. Assur metinlerine göre Orta Zagros bölgesinde yer almakla birlikte kuzeyinde Mannea, batısında Namri bulunmaktadır. III.Salmanasar ve II.Sargon'un doğu seferlerinde Zamua üzerinden Mannea, Allabria ve Parşua ya geldikleri belirtilmiştir (Levine, 1974: 109). Urartu belgeleri ise Urmiye gölünün güneybatısında olduğu konusunda ısrar etmektedir (Diakonov-Kashkai, 1981: 62-63). Bu bilgiler doğrultusunda Parşualı aşiretlerin farklı dönemlerde İran'ın kuzeybatısından güneybatısına doğru bir güzergâh çizdikleri kabul edilebilir. Bu nedenle, Parşua adının İran topraklarında üç farklı yerde olması doğal görünmektedir. Parşua'nın yerinin değiştiğini, buna sosyal, siyasal ve coğrafi şartların neden olduğunu söylemek muhtemeldir.

Urartu'nun yanı sıra Assur Krallığı'nın da Parşua yerleşimi, üzerinde söz sahibi olmaya çalıştığı görülmektedir. Assur metinleri, M.Ö. 9. yüzyıldan M.Ö. 7. yüzyıla kadar Parşua bölgesine saldırıların düzenlendiği belgelemektedir. Assur'un bölge üzerindeki hâkimiyeti azaldığında Urartu'nun Parşua üzerinde söz sahibi olmak istediğini ve bölgeye çok rahatlıkla ulaştığını yazılı kaynaklar ortaya koymaktadır. Assur yeniden güçlendiğinde, Urartu metinlerinde Parşua hakkında daha az bilgiler yer almıştır. Parşua, çok sayıda Urartu saldırılarına maruz kalmış, fakat Urartular, Parşua'nın kontrolünü tam olarak ele geçirmemişlerdir (Levine, 1974, 112).

Sonuç olarak İşpuni ve Minua'nın Kelişin Stelin'de kaleme aldığı sefer ayrıntılarına bakıldığında Hasanlu ve Parşua'nın Urartu lehine el değiştirdiği ve buradan çok sayıda haraç aldığı anlaşılmaktadır (Pecorella-Salvini, 1984: 59-62; Payne, 2006: 38-51; Salvini, 2006: 52).

Minua'nın Krallığı tek başına yönettiği süreçte Doğu politikasının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Taştepe'den gelen yazıtta, Minua'nın Mana Ülkesini ele geçirdiği, Mešta kentinde bir kale inşa ettirdiği ve bölge halkının Urartu'ya boyun eğdiği belirtilir (Pecorella-Salvini, 1982: 10 vd.; CTU I; 200-201no: A 5-10). Bu da Urartu'nun doğu bölgelerinde Minua döneminden itibaren imar faaliyetlerinin başladığını göstermektedir.

Urartu belgelerinde Mana olarak adlandırılan bölge (Payne, 2006: 62-63, CTU:I, 200-201, no: A5-10), Assur yazılı belgelerinde Mannea (LAR: I, 587, 718; LAR: II, 6, 79, 99, 183; CTU I: 200-201, no: A 5-10) ismiyle geçmektedir. İlk olarak Assur Kralı III.Salmanasar'ın metinlerinde rastlanılan Mana Ülkesi (LAR: I, 587), Urartu ve Assur'un M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren her iki devletin söz sahibi olmak istediği yerlerden biridir. Her ne kadar tartışmalı olsa da Mana ülkesinin lokalizasyonu genelde Urmiye Gölü'nün doğu ve güney kıyılarını kapsayan topraklara verilmektedir (Heidari, 2010: 147).

I. Arğişti dönemi kaynaklarında Mana Ülkesinin farklı eyalet ve ülkelerden oluştuğunu anlaşılmaktadır. Bu eyaletler ve ülkeler, bağımsız valiler tarafından yönetilmiştir. Ülkenin tamamı burada yaşayan halklar tarafından ortak kullanılmıştır. Başkentin Zikirtu Andia, Misi, İzirtu'nun ise önemli kentleri olduğu ileri sürülmektedir (Nobari-Mollazadeh, 2004: 81-92).

I.Arğişti dönemimde doğuya yapılan askeri seferlerin yoğunlaştığı ve kralın sekiz yıl boyunca ard arda seferler düzenlediğini görmekteyiz. Dönemin yazılı belgeleri Parşua ve Bustu ülkelerinin yanı sıra ve Mana ülkesiyle de mücadele edildiğini anlatmaktadır. **(Tablo-2)** Ancak, Urartu kayıtlarda sekiz yıl boyunca sürekli Mana, Bustu, ve Parşua'dan söz edilmesi, Urartu'nun bölgede yeterli hakimiyeti sağlayamadığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar yazılı ifadelerde "...*Mana Ülkesi'ni yendi. Bustu Ülkesi'ni yendi. (Onları) Arğişti'nin önünde yere çaldı...*" "... *Parşua Ülkesi'ni ve şehirlerini yaktım...*" "... *Mana Ülkesi'ne karşı sefere çıktım, Ülkeyi harap ettim, şehirleri yaktım...*" denilse de bölge halkının Urartu'ya karşı bir direniş sergilediği anlaşılmaktadır. Elbette ki bu direnişin tetikleyici unsuru yine Assur'dur. I.Arğişti döneminin Urartu'ya kazanımları düşünüldüğünde Mana, Bustu, ve Parşua halkının Urartu'ya karşı

ayaklanma başlatması; arkasındaki Assur gücüne bağlıydı. Assur, bir yandan kendi iç sorunlarıyla uğraşırken; diğer yandan İran'ın Kuzeybatısındaki etkin gücünü kaybetmemek adına; bölgedeki aşiretleri Urartu aleyhine örgütleyerek bölgede güçlü bir Urartu etkisinin olmasını engellemeye çalışmıştır (Çilingiroğlu, 1994: 70).

Urartu'nun Mana bölgesine olan ilgisi, II. Sarduri döneminde de sürmüştür. **(Tablo-2)** Analıkız stelinde Urartu yazıtlarındaki anlatıların bir benzeriyle karşılaşılmaktadır. Mana ülkesinin ele geçirildiği ve yakıp yıkıldığı yinelenmiştir (CTU I: A 9-3; Payne, 2006: 208). Seqindel kaya yazıtında ise II. Sarduri'nin kral Kadiauni'nin Puluadi ülkesini başkent Lipliuni ile birlikte 55 şehir ve 21 kaleyi ele geçirdiğine işaret etmektedir (CTU I: A 9-8). Burada konu olan Puluadi ülkesinin lokalizasyonu baktığımızda Seqindel yazıtından dolayı Ahar merkezli olmak üzere Nahçıvan'a kadar uzanan bir merkez olduğu anlaşılmıştır (Salvini, 1982: 98; Salvini, 2006: 112; Salvini, 2009: 502). Bu gelişmelerden II.Sarduri döneminde İran politikasının Kuzeybatıyla sınırlı kalmadığını; daha doğuya doğru gidildiği öğrenilmektedir.

I.Rusa döneminde Muşasir'e düzenlenen ziyaretler ve bu ziyaretlerin engellenmesi sonucu baş gösteren olaylar söz konusudur. Dini bir merkez olmasıyla Urartu krallarının Muşasir'e geldikleri, burada dini törenler gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu dönemde Muşasir'le daha çok ilgilenildiği görülmektedir. Bu ziyaretlerin sık tekrarlandığı I.Rusa'nın kendi ağzından verilmiştir: "...*bütün krallar, atalarımın ben, bütün krallardan daha çok Muşasir şehrine indim.* diyerek kendi döneminde Muşasir'e verilen öneme değinmiştir. Topzawa (Boemher, 1979: 50-52; CTU I: A 10-5; Salvini, 2006: 267-268), Mergeh Kervan (CTU I: 499-501, no: A 10-4), Keli-Gavur, Movana (CTU I: 497-503, A 10-3; Salvini- Salvini, 2002: 5-66) stellerinde Urzana ve I.Rusa arasında olaylar tekrar edilerek anlatılmıştır. Bu anlatılardan, I.Rusa'nın kral olarak Urzana'yı tayin ettiği; önce dostlukla başlayan bir ilişkinin sonrasında nasıl bir düşmanlığa büründüğünü anlatılmıştır. Urartu kralı tarafından atatan Urzana'nın verdiği askeri destekle, I.Rusa Assur'a karşı askeri seferler düzenlemiş ve birçok kenti yağmalamıştır. Daha sonra Urzana, Assur tarafına geçmiş ve Assur'un verdiği direktifler doğrultusunda I.Rusa'nın, Muşasir'e girmesini engellemiştir. Bu olayların sonucunda Assur'a kaçan Urzana, I.Rusa tarafından hezimete uğratılmış; ancak tahtına geri oturtulmuştur. Muşasir'deki etkinliği azalan Assur, II.Sargon ile birlikte Kuzeybatı İran'la dolayısıyla Urartu'yla birçok kez karşı karşıya gelmiştir. Mannea ülkesindeki aşiretlerin ikiye bölündüğü; Mannea kralı İanzu'nun Assur'dan; diğer aşiret reislerinin ise Urartu'dan yardım istemesi, II.Sargon ve I.Rusa'yı karşı karşıya

getirmiştir (Lanfranchi- Parpola 1990). II. Sargon'un sekizinci seferinde detaylı anlatılan olayların sonucunda Muşaşir'in Assur tarafından yağma edildiği; buradaki eserlerin Assur'a götürüldüğü belirtilmektedir (LAR II: 169-178). Assur'un elde ettiği başarı, bölgedeki güç dengelerini Assur lehine değiştirmiştir.

II. Arğişti dönemine gelindiğinde Razlıq (CTU I: A11-4; Salvini-Salvini, 1999: 17-32), Nesteban (CTU I: A11-5) ve Şişeh (CTU I: A11-6) yazıtlarındaki anlatımlar, II. Sarduri'yle başlayan Tebriz ve Erdebil'in ötesindeki merkezlerin denetim altına alınmasına yönelik yaptırımların II. Arğişti tarafından da uygulandığını göstermiştir. Ancak II. Arğişti döneminde Sabalan dağının çevresindeki ülkelere kadar gidilmesi, kentlerin ele geçirilmesi ve garnizon niteliğinde iki askeri kale ve kentin inşaaı; Urartu'nun doğudaki hakimiyet alanını genişletme politikasına dayanmaktadır (**Harita-2**). Razlıq ve Şişeh kaya yazıtlarının civarında bulunan yapı kalıntılarının söz konusu garnizonlara ait olabileceği düşünülmüştür (Kleiss, 1968 43; Kleiss-Hauptmann, 1976: no. 57). Şişeh yakınındaki kale kalıntısının Şirbit kalesi olarak adlandırılan kale olduğu öne sürülmüştür (Bashash - Biscione, Nobari, Salvini, 2001: 26, 31). Kalelerin varlığına ait bu yorumlar, bir öneriden öteye gitmese de bölgede askeri garnizonların kurulduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

II. Rusa döneminde ise imar faaliyetlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Urartu sınırları içinde birçok kale inşa eden II. Rusa, Karaziyaeddin ovasında "Rusa'nın Küçük Şehri" (Rusai-URU. TUR) olarak kurulan Bastam Kalesi'ni inşa etmiştir. Yukarı, orta ve aşağı kaleden ayrıca aşağı şehirden oluşmaktadır. Yukarı kalede saray, idari yapılar ve depo odaları yer almaktadır. Birçok kompleksten oluşan bu kalenin varlığı, Urmiye Gölü'nün kuzeyindeki Urartu hâkimiyetini belgelerken; aynı zamanda Urartu'nun bölgedeki gücünü de yansıtmaktadır (Kleiss, 1979: 11-98; Kleiss, 1988:13-73).

4. Doğu Politikasının Nedenleri ve Kazanımları

Urartu Krallığı'nın Doğu bölgelerine yönelmesinde iki önemli temel etken, söz konusudur. Birincisi, yayılmacı politik anlayışın getirdiği zorunluluklar ve güneyde güçlü bir Assur hegemonyasının varlığıdır. Bunun sonucunda Urartu, genişleme yönünü kuzey ve kuzey doğuya kaydırmıştır. İkincisi de ekonomik kaygılardır. Başta Assur Krallığı olmak üzere çevredeki birçok devletle sürekli mücadele eden Urartu'nun bölgede etkin olması, güçlü bir devlet politikasına bu da güçlü bir ekonomik yaptırıma dayanmaktaydı.

Tüm bu yaptırımların Urartu'ya kazanımlarına bakıldığında ilkin Assur Krallığı'nın bölgedeki etkinliğine sekte vurmak

gösterilebilir. Urartu ve Assur arasındaki ilişki, Urartu'nun kurulma aşamasından öncesine uzanmaktadır. Urartu'nun bir devlet haline gelmesindeki önemli faktörlerden biri de Assur Krallığı'nın baskınları oluşturmaktadır (Salvini, 2006: 28-34). Bu duruma dur demek bir yandan Urartu'nun güçlü olmasını; diğer yandan Assur'u etkisiz duruma düşürmeyi gerektirmiştir. Bu tür yayılcı anlayışın ülkelerin devlet politikasında önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu durum Assur ve Urartu için de geçerlidir. Urartu Krallığı'nın husumeti yalnızca İran'ın Kuzeybatı kesimiyle sınırlı değildi. Assur'un kuzey ve kuzeybatısındaki sınırlarında Urartu tehdit edici bir unsur haline gelmişti. Ekonomik çıkarlar ve kazanımlar, elde edilen gücün doğrultusunda yön değiştirmekteydi.²¹ Bu nedenle Urartu, bulunduğu coğrafyada yaşam hakkına sahip çıkmak ve varlığını güçlü bir şekilde devam etmek için Assur Krallığı'na karşı koymuş ve bu tür politik yaptırımlara başvurmuştur.

İkinci olarak, Doğu bölgelerinden elde edilen ekonomik mallar bir diğer kazanımdır. Yazılı metinlerin bildirdiği üzere askeri seferlerinden çok sayıda vergi ve haraç Urartu'ya aktarılmıştır. Bu malların içeriğine baktığımızda at, deve, büyük ve küçükbaş hayvanlar ilk sırada yer alır. Çeşitli hayvan türleri sayı ve cinsleriyle yazılı metinlere yansımıştır. İşpiuni ve Minua'nın ortak iktidarlık döneminden başlayan askeri seferlerin sonucunda 1.120 at, 1.200 büyük baş hayvan elde edilmiştir (Payne 2006,38). I.Argiştî dönemi yıllıklarında Mana ülkesinden alınan haraçlar yıllarına göre verilmiştir. Sekizinci yılında 606 at, 184 deve, 6.257 büyükbaş ve 33. 203 küçükbaş hayvan (CTU I: 337-338, no: A 8-3 III; Payne, 2006: 168); dokuzuncu yılında 286 at,2251 büyükbaş hayvan ve 8205 küçükbaş hayvan (Payne, 2006: 169); onuncu yılında 290(?) at, 101 deve, 4909 büyükbaş hayvan (ve) 19.550 küçükbaş (CTU I: 341, no: A 8-3 IV) onbirinci yılında 170 at, 62 deve, 2411 büyükbaş hayvan (ve) 6140 küçükbaş; 308 at, 8.x21 büyükbaş hayvan (ve) 32.538 küçükbaş hayvan (CTU I: A 8-3 V) getirilmiştir. II.Sarduri döneminde Mana ülkesinden 2500 at, 12.300 büyükbaş hayvan ve 32.100 küçükbaş (Payne, 2006: 208) alınmıştır.

Görüldüğü üzere doğu bölgelerinin hayvancılıkta öne çıkan ismi, Mana/Mannea bölgesidir. Buradan büyük miktarlarda çeşitli hayvanlar Urartu'ya kazandırılmıştır. Bunlar arasında atın daha ön planda olduğu bilinmektedir. Urartu ordusunun büyük oranda at ihtiyacı Urmiye Gölü'nün çevresinde yetiştirilen atlardan

²¹ Urartu ve Assur yazılı kaynakları, her iki uygarlığın doğu bölgelerinde söz sahibi olma adına yapılan mücadelelere yer vermiştir. Bu belgelerin detaylarına bakıldığında akılcı politik ve askeri yaklaşımlar bölgedeki güç dengelerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır. Bkz. LAR II: 140-178.

karşılanmıştır. Genelde Mannea bölgesinden gelen bu atlar, kimi zamanda Urartu bölgesinde yetiştirilmiştir. Dalley, at yetiştiriciliğinin Urartululara Mannea'lılar tarafından öğretildiğini savunmuştur. Urartular, kendi topraklarında yaşayan Mannealılar'ın at yetiştirme ustalıklarını istismar etmiş, süvari sanatının ustaları haline gelmişlerdir. Bölgenin at kaynakları yönünden zenginliği Assur tarafından da bilinmekteydi (Dalley, 1985: 42-43). Bu durum, Urartu ve Assur arasındaki çatışmaların ana kaynağını oluşturmuştur. Dönemin güçlü ordularının oluşmasında önemli bir etken olan atların, haraç olarak alınmasının yanı sıra Urartu ve Assur arasında bir pazar oluşmasına neden olmuştur. Öyle ki Urartu at tüccarları temin ettikleri atları Assur'a pazarlamışlardır (Dalley, 1985: 47).

Ekonomik kaynaklar açısından vurgulanması gerekenlerden biri de madenlerdir. Urartu devleti, demir ve bakır yatakları yönünden zengin topraklara sahiptir. Assur yazılı metinlerinde I. Tiglat-pleres'in (M.Ö. 1114-1076) Nairi bölgesinden demir ve bakır aldığı bilinmektedir. (LAR: 1,236-237) Bölgede birçok merkezde metal eserlerin varlığı da bu toprakların maden zenginliğine işaret etmektedir. Bakır ve demirin yanı sıra Urartu sanatı çok sayıda tunç eserlerle de temsil edilmektedir. Bakır ve kalay karışımından oluşan tunç, kolay işlenebilirliği özelliği ile Urartu maden ustaları tarafından tercih edilmiştir. Bakır yatakları yönünden zengin olan Urartu toprakları, tunç eserlerin yapımında kullanılan kalay ihtiyacını dışarıdan elde etmiştir. Bu konuda farklı görüşler bulunmakla birlikte yaygın görüş Afganistan ve Urmiye Gölü'nün güneyinden geldiğidir. Tebriz'in doğusunda bulunan Karadağ ve İran'ın farklı bölgelerinde kalay yataklarının varlığı, kalayın Urartu'ya İran'dan geldiğini fikrini desteklemektedir (Çilingiroğlu, 1997: 108). Ancak, M.Ö. 4. bin sonu M.Ö. 3. bin başına kadar uzanan bir geçmişe sahip kalayın; Mezopotamya, güneybatı İran ve Luristan'ın da içinde yer aldığı Batı İran'da da ortaya çıktığı öne sürülmektedir. (Nezafati- Pernicka- Momenzadeh, 2006, 308.)

Bu merkezlere İran'daki son çalışmalarda tespit edilen yeni bir yerleşim eklenmiştir. Burası, Zagros dağlarının doğu sınırında Arak kentinin 45 km güneybatısına yer alan Deh Hosein'dir. Burada yüzeyde bazı metal buluntular ele geçmiştir. Bu örnekler, Deh Hosein'in, İran ve Mezopotamya'nın kalay ihtiyacının karşılandığı bir merkez olduğunu gösterirken; şimdilik Luristan ve Mezopotamya'ya yakın tek kalay kaynağı olduğunu da desteklemektedir. (Nezafati- Pernicka- Momenzadeh, 2006, 308 ; Oudbashi- Hessari, 2015, 1-17..)

İran coğrafyasında kalay dışında altın, gümüş, bakırın da içinde bulunduğu zengin maden yataklarına sahip olduğu görülmektedir. En fazla bakır-kalay ya da kalay, gümüş maden yatakları bulunmaktadır.

Üçüncü sırayı ise altın madeni oluşturmaktadır. Bakır-kalay rezervini sağlayan toplamda 400 bakır madeni ile karşılaşmaktadır. Urmiye Dokhtor, Elbruz ve Orta İran kuşağı en geniş bakır minerallerinin bulunduğu merkezlerdir. Kirman ve Azerbaycan en önemli bakır üretim merkezleridir. (Momenzadeh, 2004, 8-21; Pernicka- Momenzadeh, 2008a, 77-90.)

Sümer yazıtlarının metal temini için sürekli doğuyu işaret ettiği görülmektedir. İran'ın farklı bölgelerinde tespit edilen metal dökümler, bakır, gümüş ve diğer metaller yönünden zengin olduğunu ortaya koymuştur. Olasılıkla yazıtlarda belirtilen metal kaynaklarının anavatanı İran coğrafyasıdır. Son dönemlerde yapılan araştırmalarda yeni keşfedilen maden yatakları, İran Platosunun metalürjik tekniklerinin ve Antik kültürlerinin ihtiyacına büyük ölçüde cevap verecek metal kaynaklarının doğduğu yer olarak ileri sürülmüştür.(Nezafati- Pernicka- Momenzadeh, 2008b, 320.)

Elde edilen haraç ve ganimetler, Urartu ekonomisinin gelir kaynaklarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ülke ekonomisine kazandırılan bu malların büyük çoğunluğu Krallık hazinesine aktarılmış; geriye kalanlar krallığa bağlı ülkelere ve ordudaki askerlere paylaştırılmıştır. Yazılı metinlere yansıyan bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. "...1120 at, 1200 büyükbaş hayvan, xbin 65 deve xonbin 5000 küçükbaş hayvan yola çıktı(?). Tanrı Haldi'nin kudretiyle Sarduri oğlu İşpuini (ve) İşpuini Minua bunları götürdüler. Fethedilmiş kaleleri geride bıraktıkları zaman, ülkelere pay ettiklerini..." (Payne, 2006: 38) "... 1733 at, 7.616 büyükbaş hayvan ve 15.320 küçük baş hayvan: krala düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların ülkeyi terk ettiği zaman aldıkları ayrıdır..." (Payne, 2006: 65).

Kazanımların bir diğeri insan gücüdür. Urartu Krallığı, kuruluşundan başlayarak gerçekleştirdiği nüfus aktarımlarında amaç, yayılım politikasıyla birlikte genişleyen Urartu Krallığı'nın egemenliğini sağlamak, çıkacak olası isyanların önüne geçmek ve sınırları içine dâhil edilen yeni yerleşimlerin nüfus yapısını değiştirerek güvenliği sağlamak ve otoriteyi kurmak amacını taşımaktadır. Askeri seferlerin sonucunda yağma edilen kentlerden toplanan gruplar, toplu nüfus aktarımıyla Urartu bölgelerine ya da farklı bölgelere yerleştirilmiştir. İşpuini-Minua'nın ortak krallık döneminden başlayarak doğu bölgelerinden insan gücünün aktarıldığı yazıtlarda belirtilmiştir. İşpuini-Minua'nın Muşaşir ziyareti sırasında getirilen insan gücünün, Minua döneminin birçok imar faaliyetlerinde kullanılmıştır. I.Argiştî döneminde toplam sekiz seferin sonucunda elde edilen insan sayısı toplam 73.703'tür. Bu uygulama II.Sarduri ve I.Rusa dönemine kadar devam etmiştir (Konakçı, 2006: 55).

Doğu bölgeleriyle kurulan siyasi ilişkilerin sonucunda Urartu maddi kültür kalıntıları İran'ın kuzeybatı kesiminde özellikle Urmiye gölü ve çevresinde varlık göstermiştir. Yapılan araştırmalarla tespit edilen yaklaşık 90'e yakın kale (Zimansky,1985,1-30), çanak çömlekler, (Young, 1965, 53-85, Kleiss, 1969, Kroll 1979a-b, 1-184) mühürler, (Seidl, 1979,137-139, Levha, 33/7; Seidl, 1988, 145-148, Levha,23/1-7.) kabartma ve az sayıdaki metal buluntular²² Urartu kültürünün bölgedeki yansımasıdır. Urartu Krallığı, bölgede çok sayıda imar faaliyetlerinde bulunmuş; dini yapılar, askeri tesisler inşa etmiştir. Urartu yazılı belgelerinde URU²³ kent ; E.GAL²⁴ ise saray/kale olarak tanımlanmıştır. Kaleler, çoğunlukla vadiye hâkim ve vadiden geçen yolları kontrol eden yüksek dağların ovaya açılan uzantıları üzerine kurulmuştur. Yerleşim ve kalelerin yer seçiminde üretim kaynaklarına yakınlık ve savunmanın olması gibi etkenler göz önünde tutulmuştur. Bu nedenle korumalı ve tahkimatlı sur duvarları inşa ederek yerleşimlerini koruma altına almışlardır.

Urartu'nun kale, seramik, metal eserler, mühür ve kabartma eserlerden oluşan İran'ın Kuzeybatı örnekleri, Urartu'nun ana merkezlerinde ele geçen eserlerin stil özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerde yerel unsurlara ait herhangi bir kültürel unsura rastlanılmamıştır. Kale ve yerleşimlerin sayıca çokluğu mimari alandaki etkinliğini ortaya koyarken; diğer kültürel kalıntılarda bunu söylemek pek mümkün değildir. Metal eserler ve mühür ve kabartma sanatında çok az sayıda eserle karşılaşılmasının gerekçesi; bu eserlerin kuzeybatı İran'daki atölyelerde üretilmediğini; Urartu'nun ana merkezinden ithal edildiğini ya da hediye edildiği fikrini doğurmuştur. Ancak bölgedeki araştırmalarda ortaya çıkacak yeni sonuçlara göre bu durum daha net bir biçimde şekil alacaktır. Burada tespit edilen sonucun bölgedeki son çalışmalarla da tescil edilmesi durumunda Urartu sanatının bölge üzerinde etkili olduğu sonucuna varılabilir.

Sonuç

Yazılı ve arkeolojik veriler, Urartu Krallığı'nın Doğu bölgelerine genişleme politikasının M.Ö. 9.-7. yüzyıllar arasında gerçekleştiğini

²² Söz konusu metal buluntular, kazan eklentisi, kemer, bilezik, fibula ve sadaktan oluşmaktadır.

²³ Asur metinlerinde URU lologramı, Urartu'nun önemsiz yerleşimleri için kullanılırken; Urartu'da, Tuşpa, Karmirblur ve Arinberd gibi büyük yerleşmeler için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Zimansky, 1985,62

²⁴ Urartu yazılı belgelerinde, 22 den daha fazla E.GAL lologramı yer almaktadır. Bu ifade Mezopotamya'da saray yapılarına işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Zimansky,1985,62,63; Salvini, 2006, 144.

ortaya koymaktadır. Başlangıçta dini niteliği bulunan seferler, daha sonrasında askeri amaçla düzenlenmiştir.

Urartu Krallığı'nın doğu yayılım alanında Urmiye Gölü ve çevresi, askeri seferlerin kilit noktasını oluşturmuş; M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren Urartu Krallığı'nın hedefinde kalmıştır. Özellikle de Mana/Mannea bölgesinde yoğunluk kazandığı görülmüştür. Engebeli bir coğrafya içinde ender bulunan düzlüklerden biri olan Urmiye havzası, verimli tarımsal alanları, hammadde ve maden yönünden zengin olması; ayrıca önemli yolların kavşak noktasında bulunmasıyla bölgenin cazibe merkezi olmuştur. Yazıtlarda adı geçen yer adlarından anlaşıldığı üzere Urmiye havzasında birçok yerleşim, politik ve ekonomik baskılarla yüz yüze kalmıştır.

Urmiye ve çevresinin dışında Urartu'nun Sahend Dağının doğusuna doğru genişleme çabalarına tanık olunmaktadır. Urartu Krallığı'nın doğu sınırının çizilmesi durumunda; bunun yalnızca Urmiye çevresiyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Tek tek ele alındığında, Urmiye Havzasından başlayarak İran'ın doğusuna kadar bir hat çizmek mümkündür. (**Harita-2**) Kelişin, Topzawa, Mergah kervan, Taştepe yazıtlarına ek olarak, Razlıq, Nesteban ve Şişeh civarında tespit edilen yazıtlar, bu hattın oluşumundaki önemli kaynaklardır.

Doğu seferlerinin ortaya çıkmasındaki önemli nedenlerden biri Assur tehlikesidir. Güneyde Assur tehlikesine karşı ayakta kalmak isteyen Urartu, Krallığın başlangıcından itibaren Urmiye Gölü ve çevresine daha sonrasında da Sabalan Dağı ve Ahar bölgesine ulaşmayı hedeflemiştir. Urartu'nun genişleme politikasına sessiz kalmayan Assur Kralı da doğu seferlerine öncelik tanımıştır. Bölgedeki güç dengeleri Urartu ve Assur'un içinde buldukları duruma göre şekil almıştır. Urartu'nun siyasi açıdan güçlü olduğu dönemlerde bölgede etkin olduğu; zayıf olduğu durumlarda bölge, Assur'un lehine el değiştirmiştir.

Doğu Bölgeleriyle kurulan siyasi ilişkilerin şekillenmesinde ikinci faktör ekonomik kaygılardır. Bu kaygıların temel alınmasıyla başlatılan askeri seferler, M.Ö. 9.ve 8. yüzyıllar arasında yoğun bir biçimde sürmüş, Krallığın sonuna kadar devam etmiştir. Askeri seferlerin temel amacı, Doğu bölgelerinde siyasi bir üstünlük kurmaktan ziyade; bölgenin çeşitli hammadde kaynaklarına ve ticaretin denetiminin ele geçirilmesine yöneliktir. Yazılı metinlere yansıyan haraç listeleri, Urartu Krallığı'nın toplumsal ve ekonomik gereksinimlerini ortaya koymuştur.

Urartu Krallığı'nın doğu bölgeleriyle kurduğu siyasi ilişkilerin ve politik yaptırımların sonucu kültürel alana yansımıştır. Ağırlıklı

olarak İran'ın Kuzeybatı kesiminde, Urartu kültürünü açıkça görmek mümkündür. Çok sayıda inşa faaliyetlerinde bulunan; dini yapılar, askeri tesisler inşa eden Urartu Krallığı, bölgenin Urartu iskân politikasına dâhil edildiğini fikrini ortaya koymaktadır. Yaklaşık doksana yakın kale ve yerleşim varlığı, bu düşüncenin varlığını kanıtlamaktadır. Askeri karakollar, garnizonlar dışında birçok yerleşimin kent olgusuyla inşa edilmesi bir tesadüf olmamalıdır. Elde edilen tüm verilerden yola çıkarak Urartu'nun Assur tehdidine karşı güç kazanmaya yönelik başlattığı politikalar ve ekonomik çıkarlar, daha sonrasında özellikle de Urmiye Gölü ve çevresinin Urartu hegemonyasına girmesiyle sonuçlanmıştır.

Kaynakça

- Balkan, K.(1960). Ein urartaischer Tempel auf Urarta Anzavurtepe bei Patnos und hier entdeckte Inschriften. *Anatolia-5*, 99-158.
- Bashash, K. R. Biscione, A. R. Hejebri-Nobari, M. Salvini (2001). Haldi's Garrison –Haldi's Protection. The Newly Found Rock Inscription Of Arğişti II In Shisheh, Near Ahar (Azarbaijan, Iran). *SMEA-XLIII/1*, 26-31.
- Benedict, W. C.(1965). Urartian Inscriptions from Azerbaijan. *Journal of Cuneiform Studies*. -19, 35-37.
- Benedict, W. C. (1961). The Urartian-Assyrian Inscription of Kelishin. *Journal of the American Oriental Society*-81\4, 359-385.
- Boehmar, R. M. (1965). Zur Lage von Parşua im 9.Jahrhundert vor Christus. *Berliner Jahrbuch für Vorund Frühgeschichte* 5, Berlin, 197.
- Boemher, R.M. (1979). Zur Stele von Topzawa. *Bagdader Mitteilungen-10*, 50-52.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*.İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Tarihi*. Bornova: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 77.
- Dalley, S. (1985). Foreign Chariotry And Cavalry In The Armies of Tiglat-Pileser III And Sargon II. *Iraq-47*,42-47.
- Dandamaev M. A.-Lukonin V. G. (1989). The Culture and Social Institutions of Ancient Iran.
- Diakonoff , I.M. - S.M Kashkai (1981). *Geographical Names According to Urartian Texts*.
- Heidari, R. (2010). Hidden Aspects Of The Mannean Rule In Northwestern Iran. *American Journal of Near Eastern Studies (ARAMAZD)*, V/2, 147-151.

- Kleiss, W. (1968). Urartäische Plätze in Iranisch-Azerbaidjan. *Istanbuler Mitteilungen* -18, 1-44.
- Kleiss, W. –H. Hauptmann, (1976). *Topographische Karte von Urartu*. Archäologische Mitteilungen aus Iran Ergänzungsband 3, Berlin, no. 57.
- Kleiss W. (1970a). Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili)1969. *Archaologische Mitteilungen aus Iran* -3,7-65.
- Kleiss W. (1970b). Bericht über Zwei Erkundungsfahrten in NorthWest-Iran im Jahre. *Archaologische Mitteilungen aus Iran*-3, 107-132.
- Kleiss W. (1972). Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1970, *Archaologische Mitteilungen aus Iran* -5, 7-68;
- Kleiss, W. (1979). Bastam I: *Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1972-1975*, (= "Teheraner Forschungen" IV), Berlin, 11-98.
- Kleiss, W. (1980). Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B. C. *American Journal of Archaeology*-84/3, 299-304.
- Kleiss, W. (1988). Bastam II: *Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen 1977-1978*, (= "Teheraner Forschungen" IV), Berlin, 13-73.
- Kleiss, W. –S. Kroll, (1980). Die Burgen von Libliuni (Seqindel). *Archaologische Mitteilungen aus Iran* 13, 21.
- Konakçı, E. (2006). *Urartu Krallığı'nda Toplu Nüfus Aktarımları ve Bu Uygulamaların Urartu Kültürüne Etkileri*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- Kroll S. (1979a). Keramik Urartäischer Festungen in Iran, Ein Beitrag zur Expansion Urartus in Iranisch-Azerbaidjan. *AMI Ergänzungsband/2, 1-184*; Stephan Kroll, "Die urartäische Keramik aus Bastam", *Bastam I: Ausgrabungen in den urartäischen Anlagen, 1972-1975*; Berlin, , 203-220.
- Kroll, S. (2010). *Urartu and Hasanlu*. Urartu and its Neighbors, Festschrift in Honor of Nicolay Harutyunyan in Occasion of his 90th birthday (22-24 September, 2009, Yerevan), Aramazd, *Armenian Journal Of Near Eastern Studies*-V/2, , 21-36.
- Kroll, S. (2011). İran'daki Urartu Şehirleri. *Urartu Doğu'da Değişim: Transformation in the East*, 154-169.

- Lanfranchi, G. B. –S. Parpola, (1990). *The Correspondence of Sargon II part II; Letters from the Northern and Northeastern Provinces*, State Archives of Assyria V, Helsinki.
- LAR I: Luckenbill, D.D. *Ancient Records of Assyria and Babylonia-I*, Chicago, 1926.
- Levine L.D. (1974). *Geographical Studies in the Neo-Assyrian Zagros II, Iran-XII*, 9-124.
- Levine L.D. (1969). *Contribution to the Historical Geography of Zagros in The Neo-Assyrian Period*.
- Momenzadeh M. (2004). *Metallic Mineral Resources of Iran, Mined in Ancient Times: A Brief Review*. in Thomas Stöllner, Rainer Slotta, and Abdolrasool Vatandoust, eds., *Persiens antike Pracht: Bergbau, Handwerk, Archäologie: Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum vom ,* 8-21.
- Muscarella, O. W. (1971). *Qalatgah: An Urartian Site in Northwestern Iran. Expedition-XIII/3-4*, 44-49.
- Muscarella, O. W., (1986). *The Location of Ulhu and Uise in Sargon II's Eighth Campaign, 714 B.C. Journal of Field Archaeology-13\4*, 465-475.
- Nezafati N. – Pernicka E. - Momenzadeh M. *Iranian Ore Deposits and their Role in the Development of the Ancient Cultures” Anatolian metal IV, Der Anschnitt 21, Bochum: Deutsches Bergbau Museum, 2008, 77-90.*
- Nobari, A. H., -K. Mollazadeh (2004). *Comprehensive Wiew of History and Historical Geography of Mannea. Journal Humanities-11/1*, 81-92.
- Oudbashi O.-Hessari M. *Iron Age tin bronze metallurgy at Marlik, Northern Iran: an analytical investigation. Archaeological and Anthropological Sciences-12, 2015, 1-17.*
- Payne, M., (2006), *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu.*
- Pecorella, P.E.- M. Salvini, (1982). *Researchs In The Region Between The Zagros Mountains And Urmia Lake. Persica, X, 3-6.*
- Pecorella, P.E.- M. Salvini (1984). *Tra lo Zagros el Urmia. Ricerche Storiche ed Archeologiche nell'Azerbaijan Iraniano*, Editors by. Paolo Emilio Pecorella and Mirjo Salvini, Rome.
- Reade, J. (1978). *Kassites and Assyrians in Iran. Iran/XVI*, 137-143.
- Reade, J. (1979). *Hasanlu, Gilzanu, and Related Considerations. Archäologische Mitteilungen aus Iran, 12, 175-181.*
- Salvini- W. K. (1977). *Bastam/Rusa-i-URU.TUR, Beschreibung der urartäischen und mittelalterlichen Ruinen, Führer zu archäologischen Plätzen in Iran, Band I, Berlin,14-42.*

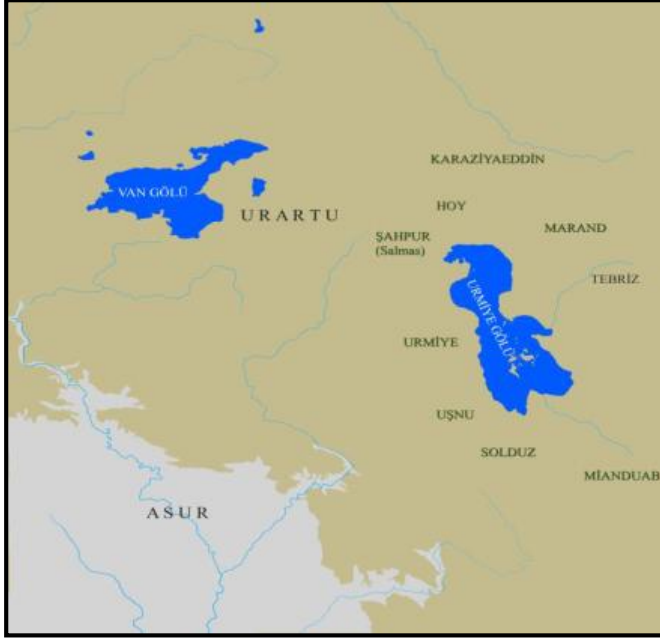
- Salvini (2006). Puluadi. *RIA*-111/2,112.
- Salvini, B. A. - M. Salvini, (2002). Bilingual Stela of Rusa I from Movana (West Azerbaijan). *Studi Micenei Ed Egeo- Anatolici*-XLIV\1, 5-66.
- Salvini, B. A. –M. Salvini, (1999). The Urartian RockInscriptions of Razlıq and Nasteban (East Azarbaijan Iran). *Studi Micenei Ed Egeo- Anatolici* - XLI, 17-32.
- Salvini, Beatrice A. -Mirjo Salvini. The Urartian RockInscriptions of Razlıq and Nasteban (East Azarbaijan). *Studi Micenei Ed Egeo- Anatolici*- XLI, 1999, 17-32.
- Salvini, M. (1977). Eine neue urartaische Inschrift aus Mahmud Abad (West-Azerbaidjan). *Archaologische Mitteilungen aus Iran*-10, 125-136.
- Salvini, M. (1982). Die Felsinschrift Sarduris II. in Seqendel (Libliuni). *Archaologische Mitteilungen aus Iran*-15, 97-100.
- Salvini, M. (2006), *Urartu Tarihi ve Kültürü*.
- Salvini, M. (2009). The Eastern Provinces of Urartu and the Beginning of History in Iranian Azerbaijan. *Altan Çilingiroğlu'na Armağan:Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, İstanbul.
- Seidl U. (1979). Die Siegelbilder. *Bastam I, Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975*, (ed. W. Kleiss), Berlin 137-150.
- Seidl U. (1988). Die Siegelbilder. *Bastam II: Ausrabungen in den UrartäischenAnlagen 1977- 1978*, (ed. W. Kleiss), Berlin, 145-154.
- Schuler, E.V. (1970). Urartäische Inschriften aus Bastam. *Archaologische Mitteilungen aus Iran*-3, 93-105.
- Schuler, E.V. (1972). Urartäische Inschriften aus Bastam II. *Archaologische Mitteilungen aus Iran*-5,117-134.
- Van Loon M. (1975). The Inscription of Ishpuini and Meinua at Qalatgah, Iran. *Journal of Near Eastern Studies*-34/3, 201-207.
- Young T. C. (1965). A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C. *Iran*-III, 53-85.
- Zimansky, P. (1985). *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, Studies in Ancient Oriental Civilization 41, Chicago, 20.

Urartu Kralları	Doğu Seferleri ile ilgili Urartu Yazıtları
İşpuini ve Minua Ortak Krallık Dönemi(M.Ö. 830-810)	Kelişin ve Karagündüz Steli ve Qalatkah Yazıtı
Minua Dönemi(M.Ö.810-785/780)	Taştepe Kaya Yazıtı, Ain-e Rum, Van-Surp Pogos Steli ve Anzavurtepe yazıtı.
Argiştı Dönemi (M.Ö.785/780-764)	Horhor Kaya Anıtı, Van Surp Sahak Steli ve Javankaleh Kaya Yazıtı
II. Sarduri Dönemi (M.Ö. 755-730)	Hazine kapısı/ Analıkız Steli ve Seqindel Kaya Anıtı.
I.Rusa Dönemi (M.Ö. 730-714/713)	Topzawa, Mergeh Kevran, Movana ve Mahmut Abad yazıtı .
II. Argiştı Dönemi (M.Ö.713-685)	Razlıq, Nesteban, ve Şiseh Kaya Yazıtı.
II.Rusa Dönemi (M.Ö.685-645)	Bastam Kaya Yazıtı.

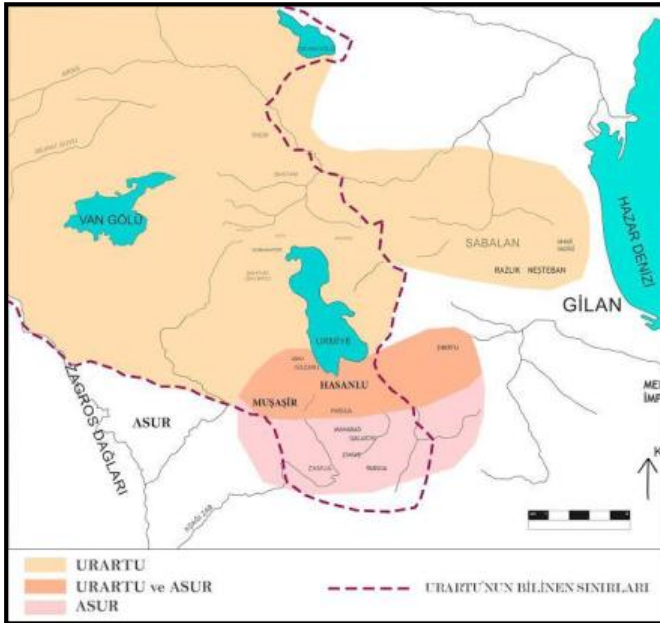
Tablo-1

Urartu Kralları	Urartu Yazıtlarında Ağırlıklı Olarak Geçen Yerleşim adları
İşpuini ve Minua Ortak Krallık Dönemi(M.Ö. 830-810)	Ardini/Muşaşir, Parşua.
MinuaDönemi(M.Ö.810-785/780)	Mešta/Hasanlu, Mana/Mannea, Bustu.
Argiştı Dönemi (M.Ö.785/780-764)	Bustu, Parşua, Mana/Mannea.
II. Sarduri Dönemi (M.Ö. 755-730)	Baruata, Babilu, Mana/Mannea. Puluadi
I.Rusa Dönemi (M.Ö. 730-714/713)	Ardini/Muşaşir.
II. Argiştı Dönemi (M.Ö.713-685)	Arhu, Buqu Girdu, Gituha Tuisdu ve Eunitarni İruqima şehri (Sabalan Dağı ve Ahar vadisi civari)
II. Rusa Dönemi (M.Ö.685-645)	Bastam Kalesi

Tablo-2

Harita-1

Harita-2

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 35-50
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 13.01.2018 Kabul/Accepted: 27.02.2018

BİGALİ ROMANLAR ÖRNEĞİNDE “ÇİNGENELİK”İ ANLAMAK: MİMESİS ÜZERİNE NOTLAR^{1,2}

UNDERSTANDING THE “GYPSINESS” IN THE CASE OF ROMA OF BIGA: NOTES ON MIMESIS

Semra Özlem DİŞLİ
Antropolog Dr.
sozlemdisli@gmail.com

Öz

Bu çalışma Çingene/Roman temsillerinin Bigalı Romanlar üzerindeki etkilerine ve Bigalı Romanların kendilerine ilişkin bu temsilleri nasıl anlamlandırdıklarını, bunları nasıl kullandıklarını tartışmaya odaklıdır. Bu bağlamda çalışmada sorun edilen temel kavram “çingenelik”tir. Bigalı Romanlar, kendilerince yaşam biçimlerini tanımlamak için çingeneliği kullanırlar. Çalışma boyunca çingenelik, Bigalı Romanların kendilerine ilişkin temsilleri taklit etmeleri olarak ele alınacaktır. Öykü veya kopya etmeden farkı ortaya konarak taklit etme, yaratıcı bir uygulamaya işaret eden mimesis kavramı ile tartışılacaktır. Bigalı Romanlar, daha birçok pratik ve söylemi çingenelik başlığı altında ifade etseler de bu çalışma kapsamında çingenelik iki öge aracılığıyla ele alınacaktır. Bunlardan biri “her şeye rağmen neşeli olma” ile birlikte mizah iken diğeri Bigalı Romanların kendi aralarındaki gizli iletişim biçimidir. Bu iki öğeden hareketle çalışmanın açığa çıkarmayı hedeflediği temel mesele, Bigalı Romanların benimsedikleri mimesis aracılığıyla kendilerine ilişkin temsilleri nasıl kullandıkları ve bu yolla ne tür kazançlar sağladıklarıdır. 2012-2016 yılları arasında Bigalı Romanlar ile yürütülen alan araştırması deneyimine dayanan bu çalışmada etnografik yöntem benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temsil, Çingenelik, Mimesis.

¹ Bu çalışma, “Biga’da Romanlar: İnşa Pratikleri ve Taktik olarak Çingenelik” başlıklı doktora tezine dayanarak hazırlanmıştır.

² Bu çalışma, 29 Kasım – 1 Aralık 2017 tarihinde ODTÜ’de gerçekleştirilen 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulan “Çingeneliği Anlamak: Bigalı Romanların Kendilerine İlişkin Temsilleri Mimesis’i Üzerine Notlar” başlıklı bildirimini genişletilmiş halidir.

Abstract

This study focuses on the impacts of Gypsy/Roma representations on Roma of Biga, Canakkale and how Roma of Biga interpret these representations about themselves. In this context the study is based on the notion of “gypsiness”. Roma of Biga use the gypsiness to describe the way of life. Through the study gypsiness will be addressed as imitating Gypsy/Rom representations by Roma of Biga. Imitating will be discussed with the concept of mimesis, which points out a creative practice, by revealing difference from mimicry. While lots of practices and discourses are expressed under the title of gypsiness by Roma of Biga, gypsiness will be taken through two components in the scope of this study. One of these components is “being cheerful in all circumstances” within humor, the other is secret communication system among Biga of Roma. Through these two component the major concern to be explored is how Roma of Biga use the presentations about themselves through mimesis and what kind of profits they have by this way. Based on the fieldwork conducted between 2012-2016, the research data was obtained through ethnographic method.

Keywords: Representation, Gypsiness, Mimesis.

Giriş

Çingeneler ya da bir başka adlandırma ile Romanlar her zaman yaşadıkları toplumların çoğunluğundan farklı olarak düşünülmüşlerdir. Genelde olduğu gibi burada da “toplumsal karşıtlık veya husumet biçimi” (Bhabha, 2016: 298) olarak ele alınan fark, toplumlara müdahalenin temelinde yer alır. Fark, görüldüğü veya duyulduğu anda işaretlenebilecek basit, tanınabilir bir dizi niteliğe indirgendiği ölçüde iktidar sistemleri ile sınırlı kalmaksızın gündelik hayatı da içine alır bir biçimde bu müdahale siyasetine işlerlik kazandırır (Hall, 2003: 258-269). Değişen tarihsel ve teorik bağlamlara göre yeniden anlamlandırılrsa da Çingenelere atfedilen fark basitçe dış görünüş, dil, köken, kirlilik(/safılık) ve yaşam tarzı gibi niteliklerin biraradalığından türetilir; kolektif hafıza, popüler kültür, akademik çalışmalar ve bunlara eklenen resmi söylemlerce üretilen temsiller ile dolaşıma sokulur. Farklı düzlemlere ait gibi görünseler de birbirinin içinden geçen, birinin diğerini kurduğu çok sayıdaki yazılı-görsel metin, anlatılar ve bunlara eklenen resmi söylemler aracılığıyla üretilen Çingene/Roman temsillerinin iki temel ortak noktası olduğu söylenebilir. Dışarıdan ve yukarıdan olmaları ortak noktaların ilki iken, ikincisi de bunların “bir temsil pratiği” (Hall, 2003: 225) olarak stereotipleştirmeye tekabül etmeleridir. Dışlanan/baskılanan/ötekileştirilen birçok grup gibi kendi siyasal-kültürel söylemlerini üretme gücünden yoksun olan Çingeneler de kendilerine ilişkin bu temsiller aracılığıyla işaretlenir, tanınır, tanımlanırlar. Kirlilik, köken, yaşam tarzına göre tehlikeli, tekinsiz olma gibi olumsuzlanan niteliklerle yüklü temsiller ve beraberindeki

dışlayıcı/baskılayıcı/ötekileştirici uygulamalar, dünyanın neresinde yaşıyor olurlarsa olsunlar Çingenelerin ortak yazgısı gibidir. Bu bağlamda, neredeyse kendilerinden ilk defa söz edilmesinden bu yana kullanılmakta olan Çingene, asıl öznelere bağımsız bir biçimde standart içeriğe sahip ayrımcı bir kavram olarak işe koşulmuştur (Trubeta, 2003: 504). Ancak bir yandan da egzotik kılınarak veya romantize edilerek arzulanan niteliklerin de atfedilebileceği bir alan yaratmada kullanılan fark, yine bir müdahale siyaseti olsa da, bu kez teşvik edilendir (Adams, 1996: 21). Buna göre, olumsuzlanan niteliklerin yanı sıra Çingene bir dizi olumlu nitelik de temsil edilir. Her ne kadar aynı kişileri işaret eder bir biçimde kullanılsa da Çingene ve Roman, haklarında konuşulan kişilere atfedilen bu farklı nitelikleri belirtirler. Buna göre disiplin etiği uyarınca tanımlanmış bir çalışma içeriğine uymayan düşük statülü işlerin sahibi olduğu kadar yasadışı işlerin de faili, yerleşik hayatın ihlali, şehir yaşamını tehdit eden tehlikeli bir yabancı olmakla birlikte Çingene, doğaya yakınlık, kuralsızlık, özgürlük gibi romantize edilen imgelerin de kaynağıdır. Roman ise müzik, dans, eğlence, neşe gibi cazip ve kabul edilebilir nitelikleri içinde barındırır. Daha da önemlisi, örneğin 2009 yılında gerçekleşen “Roman Açılımı”nda olduğu gibi akademik-resmi söylemlere de eklenen Roman, yeniden üretilen bir kimliğin hoşgörü ve prestij ifadesi niteliğindedir.

Çalışmada Çingene/Roman temsillerinin detaylı bir analizinin sunulmasından ziyade bu temsillerin haklarında konuşulan kişilerce nasıl anlamlandırıldığı açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda gündelik hayat pratikleri ve anlatılarından hareket edilecek Çingene/Roman temsillerinin özneleri Çanakkale'nin Biga ilçesinde yaşayan “Romanlardır”. Yüklü olduğu olumsuzlanan niteliklerden, pejoratif anlamlardan kaçınmak için Çingeneyi bir adlandırma olarak reddetseler de Bigalı Romanlar, kendilerince yaşam biçimlerini tanımlamak için “çingenelik”i kullanırlar. Çingenelik diye betimlenenler, pratikler bir yanıyla zorluğu bir yanıyla da bir anlamda daha mutlu ve kolay bir yaşamın kaynağı olarak sunulur. Örneğin maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar ve bununla bağlantısında işsizlik ya da kendilerine ait kılınan müzisyenlik, sepetçilik, mevsimlik tarım işçiliği gibi düşük statülü işler, eğitimsizlik, yoksulluk, “günlük yaşama”, “idare etmeye çalışma” çingeneliğin öğelerindedir. Yoksullukla olduğu kadar mevcut önyargı ve stereotipler uyarınca Çingeneye yüklenen pejoratif niteliklerle de damgalanan yerleşim yerleri çingeneliğin bir başka ögesi olarak ifade edilir. Doğuştan geldiğini, kanlarında olduğunu ifade ettikleri müzik, dans yeteneği ve “her şeye rağmen neşeli olma”, “eğlence” ve mizah yaratma da

çingeneliğin öğelerindedir. Bigalı Romanlar, kendilerinden bahsederlerken temsillerin ardında, altında bir Çingene/Roman kültüründen değil, tam da kendilerine ilişkin temsillerden bahsederler ve bunları çingenelik ile ifade ederler. Doğrudan Çingene/Roman temsilleri ile ilgili olan çingenelik, Bigalı Romanların kendilerine ilişkin dışarıdan ve yukarıdan temsilleri taklit etmeleridir. Bu çalışmanın konusunu da, çingenelik üzerinden Bigalı Romanların kendilerine ilişkin temsilleri taklit ederlerken bunları nasıl anlamlandırdıklarını, kullandıklarını ve bunlar aracılığıyla ne tür kazançlar elde ettiklerini anlamak oluşturur. Bu bağlamda ilk olarak, kendilerine ilişkin temsiller ile ilişkisinde Bigalı Romanların Çingeneye, Romana yükledikleri anlamlarla kendilerini tanımlama biçimleri ve çingenelik ile taklit kavramları ele alınacaktır. Ardından da geçim yolları, bürokrasi ile kurdukları ilişki, müzik, dans ve düğünler gibi öğeleri de içinde barındırılan çingenelik, bu çalışmanın sınırları kapsamında “her şeye rağmen neşeli olma” ve Bigalı Romanların geliştirdiği gizli iletişim sistemi ile ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yolla çingeneliğin yerine göre cezbetmeye, yerine göre baş etmeye, yerine göre de gizlenmeye ve mümkün olan en fazla kazancı elde etmeye yönelik nasıl kullanıldığının açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Çingeneliği Yaratmak: Mimesis

Bigalı Romanlar, ilçe merkezinin en yüksek noktası olan Balıkkaya Tepesi'nin eteklerine kurulmuş, Bigalılarca “yukarı mahalle” diye adlandırılan bölgede yaşarlar. Yukarı mahalle, sadece coğrafi konuma ilişkin bir söylemin parçası değil, aynı zamanda “Çingene mahallesi” demenin de bir başka yoludur. Yukarı mahalle sakinleri Biga nüfusunun geri kalanı tarafından homojen bir bütün olarak görülürler. Onları tanımlamak için kullanılan adlandırma çoğunlukla Çingene, nadiren de Romandır. Yukarı mahalle sakinleri ise, Roman olmayanları tanımlamak için “yabancı” anlamına gelen, kadınlar için “Gacı”yi, erkekler için “Gaco”yu veya cinsiyet ayrımı gözetmeksizin “Goray”ı kullanırlarken, kendilerini dışarıya bir bütün olarak ama yüklü olduğu pejoratif anlamlardan kaçınmak için Çingeneyi reddederek, sunduğu prestij ve talep ettiği hoşgörü ile Roman aracılığıyla tanıtır. Oysa içeride işler pek de Goraylara sunulduğu gibi değildir. Bigalı Romanlar kendi içlerinde temel olarak üç gruba ayrılırlar: Yerliler, Muhacirler ve Sepetçiler. İçeride Roman olanlar da sadece Sepetçilerdir ve bu üç grup için Roman aslında oldukça tartışmalı bir adlandırmadır. Geçimlerini sepet yapıp kazanmalarına dayanarak Sepetçi diye adlandırılan grup Romanca bilen

tek gruptur. Bu dilin varlığı ile Sepetçiler, Yerli ve Muhacir gruplarınca Roman olarak tanımlanırlar. Ancak yukarı mahalleye ilk yerleşenler oldukları vurgusuyla kendilerini Yerli, Selanik göçmeni oldukları vurgusuyla kendilerini Muhacir olarak tanımlayan diğer iki grup için ise Roman olmak kendilerine nereden geldiği bilinmeyen bir yaftadır. Alan çalışması boyunca yapılan görüşmelerde bu iki grubun üyeleri Goraylarca kendilerine Roman dendiğini, ama Romanın ne demek olduğunu bile bilmediklerini ifade ediyorlardı:

C. K.: Roman ne demek? Biri bir kitap yazar, adı roman olur. Şimdi ne alakası var da bize Roman diyorlar? Müzisyenlik yaptığımız için, işsiz, vasıfsız olduğumuz için, burada [yukarı mahallede] oturuyoruz diye bize Roman diyorlar da nerden gelmiş bize bu Romanlık bilmem. “Romansınız” diyorlar, biz de “he he Romanız” diyoruz. Ama bana sorsan ben “Roman değilim” derim, Roman neymiş onu bilmiyorum ki Romanım diyeyim.

S. Ö.: “Biz Selanik’ten, şimdi Biga’nın önde gelen aileleri ile birlikte geldik, aynı zamanda gelmişiz. Biz buraya [yukarı mahalleye] yerleşmişiz, onlar çarşıya yerleşmişler. Kimse onlara “Roman” demiyor da bize bu Romanlık nerden gelmiş bilmiyoruz.

Goraylarca kendilerine ait kılınan bir yafta olarak gördükleri Romanı Yerliler ve Muhacirler aynı zamanda, Çingenenin diğer yüzü olarak görürler:

A. K: Ya zaten [Roman] yoktu ki... Çingene vardı, kötü diye Roman demişler. Roman da hani açılım oldu ya, Tayyip Erdoğan “Roman” dedi ya, Roman ondan beri var zaten. Romanın anlamı Çingenedir.

Kendi içlerinde Romanı tartışmalı kılan da Çingene ile eş görülmesidir. Buradan hareketle Yerli ve Muhacir grupları ne Çingeneliği ne de Romanlığı kabul ederler. Objektif bir unsur olarak görülebilecek ayrı bir dilin varlığına dayanarak Yerliler ve Muhacirler tarafından Roman olarak tanımlanan Sepetçiler ise kendilerini sadece Roman değil, “gerçek Roman” diye tanımlarlar, bunu da Çingene olmadıklarını ifade etmek üzere kullanırlar. İçeride kendilerini tanımlamak için grup isimleri tercih edilirken, reddedilen Çingene her bir grup tarafından kendisi dışında kalan grupları adlandırmakta kullanılır. Bir ayırım gözetmeksizin üç grubun üçünü de kapsar bir biçimde kullanılan adlandırmak için ise “yukarı mahalleli”dir.

Yukarı mahallelilerin üç gruba ayrılması, kendi ifadeleriyle “üç türlü olmaları” her şeyden önce Çingene temsilleri ile ilgidir. Bu temsillerde örneğin kirlilik, meslekler, dil gibi Çingeneye ait kılınan özellikleri her bir grup kendisi dışında kalan gruplara atfeder. Üç türlü olma ayrıca, yukarı mahallelilerce üretilen bir “yerli olma” söylemine

de eklenmiştir. Birbiriyle bağlantılı ve duruma göre farklı şekillerde kullanılan kategoriler ile üretilen yerli olma söylemi esas olarak Goraylar ile ortak noktaların ve yakınlığın öne çıkarılmasına dayanır (Özatesler, 2016: 115). Buna göre üç türlü olma, hem Çingene/(Roman) temsillerince kendilerine ait kılınan özelliklerden kaçınma hem de Goraylara ait görünen kültürel pratikleri-söylemleri sahiplenme ile Çingenenin (ve Romanın) kendi içlerinde yeniden dağıtılmasıdır. Buradan hareketle her bir grup Çingeneliği kendi üzerinden bir başka grubun üzerine atar. Ancak, yerli olma söylemine dayanan Goraylar ile yakınlık ve ortaklık dışarıda boşa düşer; dışarıda her biri kaçınılmazcasına “Roman”dır.

Her ne kadar Çingeneyi bir adlandırma olarak reddetseler de yukarı mahalleliler Yerli, Muhacir, Sepetçi diye üç grubun üçüne de mal eder bir biçimde kendilerince yaşam biçimlerini tanımlamak üzere “çingenelik”i kullanırlar. Çingene ve çingenelik, kavramsal olarak birbirinden farklıdır. Çingene pejoratif anlamlarla yüklü, ayrımcı uygulamalara da işaret eden bir adlandırma olarak görülür. Çingenelik ise yukarı mahallelilerin davranışlar, söylemsel pratikler bütününe karşılık gelir. Çingenelik, Çingene/Roman temsillerinden bağımsız değil, doğrudan bu temsiller ile ilgilidir, bunların taklit edilmesidir. Her ne kadar taklit, akla hemen doğanın veya gerçeğin kopyalama sürecini getirirse de literatürde bunun ötesine uzanan tartışma, her ikisinin de Türkçeye fark gözetmeksizin aynı biçimde; taklit olarak çevrildiği mimesis ve mimikri (mimicry) kavramları etrafında yürütülür. Daha çok postkolonyal tartışmalarda kullanılan mimikri taklit etmeden ziyade, daha doğru bir biçimde öykünme veya kopya etme anlamında ele alınır. Buna göre mimikri, kolonyal öznelere kolonicilerle ilişkilendirilen dinsel inanışlarından dile; konuşma ve yazma biçimlerine, giyim tarzlarından davranışlarına, rasyonalizm gibi düşünme ve tartışma biçimlerine kadar uzanan kültürel pratikleri kopya etmelerinin veya bunlara öykünmelerinin ifadesi olarak tartışılır (Ashcroft vd., 1998: 139; Krings, 2015: 11). Mimesis ise, kopya etmeden/öykünmeden farklı olduğu gibi “inşa etme[yi], yeniden yaratma[yı]” (Ricoeur, 1981: 141) içeren yaratıcı bir uygulama olarak taklit etme anlamındadır. Bu çalışmanın odağı, her ne kadar yerli olma söyleminde etkili olsa da yukarı mahallelilerin kendilerinden daha güçlü görünen ötekileri kopya etmeleri/onlara öykünmeleri ve bu yolla Çingeneliği reddetmeleri değil, aksine çingenelik aracılığıyla Çingene/Roman olmayanların yarattıkları Çingene/Roman imgesi haline gelmeleridir. Bu bağlamda mevcut çalışmada çingenelik yukarı mahallelilerin benimsedikleri mimesis aracılığıyla ele alınmaktadır ve

bu yolla yukarı mahallelilerin kendilerinden bekleneni yerine getirirlerken ne tür kazançlar elde ettiklerine odaklanılmaktadır.

Pratikler Repertuarı Olarak Çingenelik

Bahsedildiği gibi fark kabulünden hareketle Çingeneler genellikle, “çoğunluğun nazarında gayri-meşru bir nitelik taşıyan, tehlikeli bulunan” (Alankuş-Kural, 1995: 91) kişiler olarak temsil edilirler. Ancak aynı kişiler, yine farktan ama bu kez teşvik edilen bir alan yaratmada kullanılan farktan hareketle aynı zamanda, örneğin dans ve müzik yetenekleri, her koşulda eğlenceli ve neşeli olma gibi nitelikler aracılığıyla da temsil edilirler. Tüm bu niteliklerin sivriltilerek kullanılması ile karikatürize karakterler ile Çingeneler/Romanlar bir yandan komedyaya konusu haline getirilirler³. Genellikle olduğu gibi komedyada da dış görünüş, demircilik, sepetçilik, müzisyenlik, vb. ile betimlenen Çingene/Roman, bunların yanı sıra her durumda neşeli, eğlenceye düşkün olarak temsil edilir. Burada, temel olarak hiyerarşik bağlamda inşa edilen mizahı kuran birincil öge, Çingenenin/Romanın doğasına ait kılınan neşe ve eğlenceye düşkün olmasıdır. Bununla ilgisinde mizahı kuran öğelerden biri de, Çingenenin/Romanın kendini bir olayın içinde buluvermesidir. Çingenenin/Romanın olaylara dâhil olmasıyla iş şirazesinden çıkar ve işlenen olay ne olursa olsun komik bir hal alır ve her aşamasında güldürür. Mizahı kuran bir diğer öge ise, “efendinin ya da gücünün ona verdiği emirleri, bunların kastettiklerinden *başka bir biçimde* yorumlama[...] ve bunları *farklı bir biçimde dile getirme*[...]” (de Certeau, 2008: 96) becerisine dayanarak Çingenenin/Romanın her söylenene laf yetiştirmesi, kendince cevaplar verip söz oyunları yapmasıdır. Laf cambazlığı diye ifade edilebilecek söz oyunlarına dayanan bu dile getirme biçimi, Çingene/Roman ile özdeşleştirilen konuşma tarzıyla da birleştirilir. Buna göre, kimi zaman kendi sözlüklerinden kelimeler kullanırken Çingene/Roman, çoğunlukla da “her kelimeyi eğip büker, akla hayale gelmeyecek hale sokar, başlarına sonlara uygun ekler koyar, [...] hamur gibi yoğurur cümleleri” (Devecioğlu, 2012: 58). Bahsedilen bu öğeler ile komedyaya konusu haline de getirilen “çalıp-çırpan, çocuk kaçıran, kötü Çingene [...] çalıp oynayan, eğlenip/eğlendiren, hayatta sadece keyif arayan *iyi Roman* ile ikame edilmeye” çalışılır ve “şimdiye kadar olanın aksine

³ Çingenenin/Romanın komedyada kullanılmasının tarihi Karagöz (Kudret, 2013) ile ortaoyununa dek uzanır. Bu konuda popüler kültür alanına ait pek çok örnek vermek mümkünse de çalışma kapsamında esas olarak üç örnekten hareket edilmiştir. Bunlardan ilki, Karagöz; ikincisi Gırgıriye filmleri (Gırgıriye (1981); Gırgıriyede Şenlik Var (1981); Gırgıriyede Cümbüş Var (1983); Gırgıriyede Büyük Seçim (1984)); üçüncüsü ise, Cennet Mahallesi (2004-2007) isimli TV dizisidir.

hoşgörü de talep” edilir (Alankuş-Kural, 1995: 96). Kendilerine ilişkin temsilleri çok iyi bilen yukarı mahalleliler, komedyaya konusu haline getirilen Çingeneyi de/Romanı da çingenelikte yeniden yaratırlar.

“Bizde hiç geri vites yoktur”: “Neşe” ve Mizah

Alan çalışması boyunca yukarı mahalleliler, kendilerine yöneltilen soruların ardındaki niyeti hemen kavıyorlar ve bu niyeti “değiştirmeye yönelik usullere (cezp etmek, ikna etmek, kullanmak) ve fırsatlara göre” (de Certeau, 2008: 56) yeniden biçimlendiriyorlardı. Bakıldığında kendilerine yöneltilen hiçbir soru cevapsız kalmıyordu ama verilen cevaplar bambaşka anlamlar yüklenerek yeniden biçimlendirdikleri kendi sorularına aitti.

N.T.: Çıkmış on beş kişi, ava gidiyorlarmış. Giderlerken bir tarla dolusu patlıcan görmüşler, toplanmamış, daha yeni büyümüş... O, ona soruyormuş “Bu ne?” diye. Bilmiyorlarmış ki ne olduğunu... Biri demiş, “Biz bunun ne olduğunu bilemeyeceğiz, Büyük Adam’a gidelim de ondan öğrenelim bunun ne olduğunu”. Almışlar, getirmişler Büyük Adam’ı. Büyük Adam bakmış, “Serseriler!” demiş, “Yazıklar olsun size, bunu mu bilemediniz! Bu gözleri açılmadık sığırcık yavrusudur”. “Tamam” demişler, yola devam etmişler. Bir bakmışlar, köyün etrafında bir adam, öküz arabası ile saman çekiyormuş. “A! Bu ne ya?” demişler. Bakmışlar, incelemişler, getirmişler Büyük Adam’ı. Büyük Adam’a “Biz bunu anlayamadık, nedir bu baksana” demişler. Büyük Adam, öküz arabasına bakmış, “Yine mi bilemediniz, yediğiniz ekmek haram zıkkım olsun!” demiş. “E nedir bu?” diye bir kez daha sormuşlar. Büyük Adam, “Eti yenmiş, kemikleri kalmamış eski zaman adamıdır bu” demiş. Biraz gitmişler ileri, bir tarla dolusu karpuz... “Ne bu, ne bu?” diye birbirlerine sormuşlar, yine bilememişler, getirmişler Büyük Adam’ı. Gelmiş Büyük Adam, bakmış karpuzlara, “Serseriler! Siz hiç gezmeyin bu dünyada. Bunlar ne olacak! Deve yumurtasıdır” demiş. Bu hikâyeye, Sepetçilerin göçer oldukları zamanlarda “karar mercii” diye anılan Büyük Adam anlamına gelen “Obaro Rom”un başından geçen hikâyelerden biridir. Bahsedilen hikâyede olduğu gibi, yukarı mahalleliler kendilerine sorulan herhangi bir soruyu asla yanıtız bırakmazlar. “Bizde hiç geri vites yoktur, bir kere taktık mı, sen ne sorarsan sor, biz sana cevabını veririz, anlayacağın” diye de ifade edildiği gibi bu durum, her zaman sorulan sorunun cevabını bildiklerinden değil, “şipşaklığın, hazırcevaplığın dinamizmi” (de Certeau, 2008: 180) ile yaratılan cevapları olduğundandır. Hazırcevaplığa, “zekice bulunmuş hileler”e (Erdoğan, 1999/2000: 27)

dayanan söz oyunları halindeki bu cevaplar, yukarı mahallelilerce üretilen mizahın bir parçasıdır.

Yukarı mahallelilerce üretilen mizah, bir şeyin ya da bir olayın hâlihazırdaki deneyim ve kavramsal örüntülerimizle uyuşmamasından doğar (Morreal, 2009: 10). Ancak uyuşmazlık, “korcu, acıma ya da aşağılama gibi olumsuz hislerden birini” (Morreal, 2009: 99) uyandırmayacak bir kurnazlık ile kurulmak zorundadır. Yukarı mahalleliler tam da böyle bir kurnazlığa dayanarak yarattıkları uyuşmazlık ve umulmazlık ile yerleşik kodlarla oynarlar. Kimi zaman küfürbazdırlar. Yukarı mahalle bakkallarınca sipariş edilen malları teslim etmeye gelen toptancı ile hayatın zorluğuna dair bir konuşma, “bu sıcaklarda Allah herkesin yardımcısı olsun” diye devam ederken, “bu sıcakta senin t.şakların yara olmuyor mu” sorusu ile bir komediye dönüşebilir. Küfürbazlık, “iyi akşamlar” dilenen kişinin “s.ksini seni tavşanlar” diye cevap vermesinde olduğu gibi en basit söz oyunlarında bile iş başındadır, ama kimi zaman da uyuşmazlığı, umulmazlığı yaratma beklendiği yerde küfür etmekten kaçınma ile kurulur. Söz ve müziği yukarı mahalleli bir müzisyene ait ve mahallede oldukça popüler olan bir şarkı tam da bunun örneğidir. “Seni gibi pis karı büyülerle ne işin var, seni gidi manyak karı büyülerle ne işin var” diye devam eden şarkının “anasının ağzına” diye başlayan nakaratında, beklenen küfür gelmez. Nakarat, “anasının ağzına şakata, babasının ağzına şakata, düşmanların ağzına şakata” sözleriyle devam eder. Şarkının sahibi şakatayı şöyle tanımlar: “Küfür gelecek diye bekliyorlar, ama ben onları ters köşe yapmak istedim, şakata deyiverdim. Bir anlamı da yok, öyle uydurulmuş bir sözdür yani.” Nakaratın ikinci kısmı da, beklenenin verilmediği keyfe işaret eder bir biçimde şakatanın yerini alan gevrek bir “hahahay” ile söylenir. Şarkı sözleri güzellik, zenginlik, kıskançlık gibi “atmalı [çatışma içeren]” temaları işlediği kadar, yukarı mahalleye ve yukarı mahallede yaşamaya ilişkin övgüleri de dile getirir. Bunların yanı sıra dönemin popüler şarkıları, hatta TV dizi ve programları da şarkı sözlerinde kullanılır. Örneğin, bir dönem TV’de yayınlanan ve oldukça revaçta olan bir moda programının jenerik müziğinden “bu tarz benim, moda da benim” alınır, “çekemeyen taksın uydu antenimi” veya “çekemeyen yesin benim köftemi” gibi sözler eklenerek atmalı şarkılara dâhil edilir. Az da olsa hayatın zorluğundan bahseden şarkılar da vardır, ancak bunlar da örneğin, “çok sıkıldım bu hayattan da atacağım kendimi çekyattan” dizeleri ile komik bir hal alır.

Laf cambazı olarak temsil edilen Çingenenin/Romanın mimesis’ine dayanan bu söz oyunları, yukarı mahallelilerin Goraylarla kurdukları ilişkinin doğasını belirleyendir. Ancak burada vurgulanması

gereken nokta, yukarı mahallelilerce yeniden yaratılan mizahın Bhabha'nın (2016: 174) mimikri bağlamında ortaya koyduğu "alay etme"den farklı olduğudur. Her ne kadar kolonyal özneleri pasif bir konuma ait kılar gibi görünse de mimikri, iki taraf arasında kurulan ilişkinin karasızlığında alay etmeye dönüşerek kolonyal öznelerin gizli direnişi haline gelir (Song, 2015: 73-75). Bir direniş biçimi olarak alay etme, kolonicileri saf dışı bırakmayı umar (Adams, 1996: 21). Hiyerarşik bağlamda inşa edilen mizahın ögesi olan Çingene/Roman, çingenelikte uyuşmazlık-umulmazlık ile yeniden yaratılır. Yukarı mahallelilerce yeniden yaratılan bu mizah, alay etmede olduğu gibi bir direniş biçimi değildir. Cazip, hatta kabul edilebilir; iyi Romanı yeniden inşa eden yukarı mahalleliler, bunu Gorayları cezbetmeye yönelik kullanırlar. Ayrıca neşeli olma, mizah yaratma yukarı mahallelilerin deneyimledikleri asimetrik güç ilişkileri ile baş etmede kullandıkları pratikler repertuarının bir parçasıdır. Yukarı mahallelilerin gündelik hayatlarının bir parçası olan ve mahallelilerce "çillik çillığa" diye tanımlanan olaylar da bu düzlemde değerlendirilebilir.

Çillik çillığa olaylar, mahallenin herhangi bir noktasında ve her an ortaya çıkabilir. Farklı birçok sebeple ve sık sık vuku bulan kavgalar, çillik çillığa olaylardır. Ne kadar şiddetli olursa olsun kavgaların çözüme bağlanmasında polise başvurmak izlenen yollardan biri değildir. İşlerini genellikle kendilerinin tanımladıkları enformel yollardan halleden yukarı mahalleliler, kavgalarını da kendi usullerince çözüme bağlarlar. Bu usuller Goray dünyasına başvurmaktan çok daha güvenli görülür. Kavgalar gibi örneğin, aileden birinin hapis cezasının kesinleştiği haberini alan aile üyelerinin saatler süren feryat figan ağrıları da çillik çillığa bir olay yaratır. Her çillik çillığa olay, hangi noktada gerçekleştiği önemli olmaksızın tüm mahalleye yayılır. Birebir yaşayanlar ve doğrudan tanık olanlara, hareketliliği fark ettiği gibi evlerinin camlarına veya sokağa fırlayıp gelip geçenden ne olup bittiğini öğrenenler eklenir. O ana dek yaşanan olayı kıyısından köşesinden görmemiş veya duymamış olanlar da doğrudan tanıklar veya onlardan öğrendiklerini aktaranlar aracılığıyla ne olup bittiğine vakıf olurlar. Böylece tüm mahalleye yayılan çillik çillığa olaylarda mahalleli bir araya gelir ve "bir olur". Çalışma bağlamında bu tür olayları anlamlı kılan, yaşanan her neyse onun aynı zamanda bir komedyaya da dönüştürülmesidir. Bu durumu anlaşılır kılmak için alan çalışması sırasında tanık olunan ilk çillik çillığa olay aktarılacaktır.

Biga'nın en yüksek noktası olan Balikkaya Tepesi'nin eteklerine kurulan yukarı mahalle, kış ve bahar aylarında hep çok rüzgârlıdır ve bu aylarda çoğu derme çatma olan çatıların rüzgâr

sebebiyle uçması her yılın beklenen olaylardan biridir. Ancak, 2015 yılının Mart ayında rüzgâr yaklaşık yedi gün süren bir fırtınaya dönüşmüştü. Fırtına, yıllar önce mahalleye çok yakın bir noktaya kurulmuş olan baz istasyonuna ait temelleri yerinden oynatmıştı. Geçici bir çözüm ile baz istasyonu, Biga Belediyesi tarafından getirilen iki vinç ile iki yanından sabitlenmişti. Buna rağmen istasyon yıkıldı yıkılacak bir biçimde duruyordu. Oldukça tehlikeli olan bu durum, yukarı mahallede çılık çılığa bir olay yaratmıştı. Baz istasyonu en yakın mesafe olan evlerin etrafında toplanan yukarı mahalleliler, nasıl korktuklarını, istasyonun üzerlerine yıkılıp nasıl bir “Roman kıyımı” yapacağını anlatıyorlardı. İçlerinden bazıları da oraya gelip hiçbir şey yapmadan giden bir yetkili daha olursa, onun nasıl bir “çingene dayağı” yiyeceğini anlatıyordu. Ancak bir yandan da yukarı mahalleliler korkularını, endişelerini öyle bir biçimde ifade ediyorlar ki tehlike arz eden bu durum aynı zamanda da bir komedyaya dönüştürülüyordu. Orada bulunanlardan biri tehlikeyi şöyle anlatıyordu: “Bu direklerin temelini yapsalar da burada durmaları zarar. Bu sene geçer, seneye gene oynar bu. Neden? Çünkü bunu koydukları toprak yumuşak... Bak, o kadar yumuşak ki oraya bir saatte yirmi kişiyi gömersin, kimsenin ruhu duymaz”. Başka biri, baz istasyonu olduğu sandığı ağaç gölgesinden bile koşarak kaçtığını canlandırarak anlatıyordu: “Vallahi psikolojilerimiz bozuldu. Evin içinde, sokakta bir gölge görünce üzerine yıkılacak diye a işte böyle diğer tarafa koşuyorum”. Bunu anlatan kişiye, kalabalıktan bir başkası, “Koşma N. kız! Fırtına devirmedi, sen devireceksin direkleri” diye karşılık veriyordu. Her yorumdan sonra, orada bulunan herkes gülmeye başlıyordu. Fırtına dinene kadar her evde, her köşe başında bu konuşuldu, fırtına dinince yetkilerin baz istasyonunu başka bir bölgeye taşımalarıyla da kapandı. Z. N.: Bakma sen, gene de bizim kadar neşeli kimse yoktur. Git bak Gacolara, hepsinde dert. Dert de parası olup o parayı nasıl istifleyeceğim derdi. Paran var, rahatın yerinde, kimsenin sana bir şey dediği yok ama değil mi? Yok, rahat edemez Gaco. Bizde dert mert yok, tutmayız biz dert. Deliliğe vuruveririz gider.

Z. N.’nin de ifade ettiği gibi, yukarı mahalleliler karşı karşıya kaldıkları eşitsiz ilişkiler, zorluklar ile baş etmede neşeyi ve mizahı kullanırlar. Böylece tüm zorluklara; her şeye rağmen neşeli olma, daha kolay ve bir anlamda daha mutlu bir yaşamın kaynağı olarak yeniden anlamlandırılır.

Gizli Bir İletişim Sistemi: Yukarı Mahalle Jargonu

Biga nüfusunun çoğunluğu gibi Trakya şivesi ile konuşan yukarı mahallelilerin ayrıca kendilerine has vurguları, tonlamaları

vardır. Yukarı mahalleliler, kendilerine ilişkin temsillerde Çingeneye/Romana ait kılınan konuşma tarzı aracılığıyla da kendilerine atfedilen Çingeneliği/Romanlığı, bu vurgulamalar ve tonlamalar ile ele verdiklerini düşünürler:

S. A.: Ben çocuklarım Goraylar gibi konuşsun isterim kendimce ama biz alışmışız ya, konuşuveririz işte böyle. Ne kadar dikkat etsek de dilimiz ille kayar, yaparız çingeneliği, kendimizi belli ederiz.

Yine de yukarı mahalleliler doğalarına ait kılınan konuşma tarzını yerine göre Gorayları cezbetmekte kullanırlar. Ayrıca bu konuşma tarzı, yukarı mahallelilerce yaratılan gizli iletişim sistemine eklenerek çingeneliğin öğelerinden biri olarak yeniden anlamlandırılır ve inşa edilir. Yukarı mahalle jargonu olarak nitelenebilecek bu gizli iletişim sistemi, “tam bizim anladığımız dil mahiyetinde olmayıp, gizli bir surette ifade edilmek istenen mefhumları içerisine almaktadır” (Caferoğlu, 1953: 77). Yukarı mahalle jargonu temel olarak, Romanca birçok kelime ve Sepetçiler tarafından Romanca olmadığı kesin bir biçimde bildirilen, mahallelilerce “zamanla uydurulmuş” olduğu ifade edilen kelimelerin kullanımı ile kurulur. Mahalleliler, örneğin para kelimesini yukarı mahalle jargonunda “sipali” ile ikame ederler. Ancak, sipalinin yanı sıra yine para anlamında kullanılan daha birçok kelime vardır. “Pares”, “havde”, “love”, “sastipe”, “saste”, “levan” bunlardan bazılarıdır. Yukarı mahalle jargonunu anlamlı kılan da, birbirinin yerine kullanılabilir çok sayıda kelimeye sahip olmasıdır. Yukarı mahallede anlatılan bir fıkra, bu özelliği vurgular niteliktedir:

B. K.: Bizimkilerden iki çalgıcı bir düğüne gidiyorlar. Çalıp söylüyorlar düğünü yapıyorlar. Neyse, düğün bitiyor, dönüşte sıra toplanan paraları paylaşmaya geliyor. İki de parayı az görmüş, biri diğerine diyor “paraları sen aldın”, öbürü diyor “sen aldın”. Çıkıyor mu sana kavgaya! Bunlar “sen aldın”, “yok sen aldın” derken, hadi! Tutuşuyorlar kavgaya, karakolluk oluyorlar. Komiser, karşısına alıyor bizimkileri, “ne oldu, anlatın” diyor. Biri, “ne olacak komiserim, bu adam sipaliyi gaftiledi” diyor. Tabi komiser hiçbir şey anlamıyor, diğerine “bir de sen anlat” diyor. Diğer de, “asıl bu, levanları çormuş komiserim, şikâyetçiyim” diyor. Komiser nasıl anlasın bunları, anlayamaz. Anlamayınca da tabi, ikisini de kovuyor. Bizimkiler de birbirini yiyor.

“Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü”ne (Aktunç, 1998: 261) bile girmiş sipali, yukarı mahallelilere göre de birçok Goray tarafından ne anlamda kullanıldığı bilinen bir kelime haline gelmiştir. Bu nedenle yukarı mahalle jargonuna ait herhangi bir kelimenin “Goraylar

tarafından bilinmeyen”, “daha gizli” bir ya da daha fazla eşanlamlısı mutlaka vardır. Fıkırada da geçen “gaftilemek” ve “çoğurmak”, aynı eylemi; çalmayı bildirir. “Piyizlenmek” gibi “tin tin” de içki içmek anlamında kullanılır. F. G.’nin “Gaco desem, herkes bilir ne olduğunu. Gomo derim, kimse bilmez. Onu konuşurum, ama o bilmez” diye ifade ettiği üzere, yukarı mahallelilerce Roman olmayanları tanımlayan Gaco, Gaci ve Gorayın yerine, sırasıyla “Gomo”, “Gomi”, “Çavu” veya “Barı” kullanılır. Eşanlamlı çok sayıda kelimeye sahip olması, yukarı mahalle jargonuna gizli kalmayı sürdürebilir bir iletişim biçimi niteliği kazandırır.

Temel olarak kendi aralarındaki iletişiminin Goraylar tarafından anlaşılmasının önüne geçmeyi hedefler bir biçimde Romanca veya zaman içinde yaratılmış kelimelerle kurulsu da yukarı mahalle jargonu, aynı hedef ile Türkçe dilbilgisi kuralları ile de oynar. Yukarı mahalle jargonuna özgü ekler ile fiillerin yapısı değiştirilir. Buna göre fiillere, “-zlemek/-zlamak” eki getirilir. Örneğin almak, “alızlamak”; vermek, “verizlemek”; kaçmak, “kaçızlamak” halini alır. Bu ekler ile kullanılan fiiller de Gorayların söyleneni “hiç değilse söylendiği anda” anlamalarının önünü tıkamakta kullanılır.

Yukarı mahallelilerin meslekleri “zamanda ve mekânda düzensiz olan arz ve talebe bağlı olarak [Goraylara] mal, hizmet ve emek sunmak diye genelleştirilebilir” (Okely 1983: 50). Ayrıca yukarı mahallelilerin mesleklerinin her biri, akrabalık ağlarıyla örgütlenmiş ekiplerce icra edilir. Genellikle işveren ile iletişim, bir Gorayın aracılığı olmaksızın doğrudan kurulan ekipler tarafından gerçekleştirilir. İş sonunda da elde edilen gelir, ekiplerin üyeleri arasında pay edilir. Hem arz ve talebin düzensiz olması hem de iş sonunda elde edilen gelirin birden çok kişiye bölünmesi nedeniyle yukarı mahalleliler, yerel ekonomiyi ve potansiyeli iyi bilmek, doğru zamanı kollayıp fırsatları değerlendirmek zorundadırlar. Üstelik fırsatları değerlendirirken yukarı mahalleliler, mümkün olan en fazla kârı elde etmeye çalışmak durumundadırlar. İşte yukarı mahalle jargonu, tam da burada devreye girer. Goraylar ile ücretlendirme konusunda girdikleri pazarlıkta yukarı mahalleliler, kâr-zarar hesaplamasını kendi aralarındaki gizli dil ile yaparlar. Bakıldığında konuşmaya Goraylar da tanıklırlar, ama konuşma içeriğinin onlar tarafından anlaşılmasının önü yukarı mahalle jargonu kullanılarak tıkanmıştır. Kendi aralarındaki iletişimi gizleme, Goraylar ile yapılan pazarlıkların çoğunda kârlı tarafı yukarı mahalleliler kılar.

Sonuç Yerine

Bu çalışma, Çingene/Roman temsillerinin Bigalı Romanlar üzerindeki etkisine ve Bigalı Romanların kendilerine ilişkin bu temsilleri nasıl anlamlandırdıklarına odaklanmıştır. Çünkü Bigalı Romanlar kendilerini ve kendilerince yaşam biçimlerini betimlerken doğrudan kendilerine ilişkin temsillerden hareket ediyorlardı. Bu bağlamda ele aldığım konulardan ilki, Bigalı Romanların kendilerini tanımlama biçimleriydi. “Yukarı mahalle” diye adlandırılan bölgede yaşayan Bigalı Romanlar, dışarıdan bakıldığında homojen bir bütün olarak görülüyorlardı. Biga nüfusunun geri kalanı, dışarıdan baktıkları bu bütünü çoğunlukla Çingeneler, nadiren de Romanlar olarak tanımlıyordu. Yukarı mahalle sakinleri ise, dışarıdan görüldüğünün aksine kendi içlerinde temel olarak Yerli, Muhacir ve Sepetçi diye üç gruba ayrılıyorlardı. Yaşadıkları toplumların çoğunluğundan farklı oldukları kabulünden hareketle üretilen temsillerde Çingene, dış görünüş, dil, köken, kirlilik (/saflık), yaşam tarzı gibi özellikler aracılığıyla tehlikeli, tekinsiz ve tehdit edici olarak addedilir. Kendilerine ilişkin temsilleri çok iyi bilen yukarı mahalle sakinleri mevcut stereotipler, önyargı ve beraberindeki eşitsizlikleri göz önünde bulundurarak, Çingeneyi bir adlandırma olarak kullanmayı reddediyorlar ve kendilerini dışarıya, Goraylara, Roman aracılığıyla tanıtıyorlardı. Roman, akademik-resmi söylemlere de eklenen müzik ve dans yeteneği, eğlence gibi cazip, kabul edilebilir niteliklerle temsil edilen yeniden inşa edilmiş bir kimliği bildirir ve hoşgörü de talep eder. Buna dayanarak kendilerini Goraylara Roman diye tanıtsalar da Roman, yukarı mahalle sakinlerince aslında Çingenenin diğer yüzü olarak görülüyordu. Sadece Roman dilini bilen Sepetçiler kendilerine “gerçek Roman” diyorlardı ve diğer gruplar gibi Sepetçiler de Çingeneyi reddediyorlardı. Reddedilmesine rağmen her bir grup kendisi dışında kalan grupları adlandırmak üzere Çingeneyi kullanıyordu. Bunu yaparlarken de referans aldıkları birbiriyle bağlantılı iki düzlem vardı: Birincisi Çingene temsilleri, ikincisi de Goraylarla ortak noktaların öne çıkarılmasına dayanan yerli olma söylemi. İlk düzleme göre, temsillerde Çingeneye ait kılınan her bir nitelik, dolayısıyla Çingene de her bir grup tarafından diğer gruplara yükleniyordu. İkinci düzlem olan yerli olma söylemi ise, Goraylara ait görünen kültürel pratikleri-söylemleri kopya etme/öykünme yoluyla onlar ile ortak noktaların ve yakın öne çıkarılmasında kullanılıyordu. Her iki düzlemde bir arada iş görerek, Çingeneyi reddetmede ve bir başka gruba ait kılmaya aracı oluyordu. Üç grubun üçünü de, bir ayrım gözetmeksizin işaret etmek için kullanılan adlandırma ise yukarı mahalleli idi. Yukarı mahalleliler, yine üç gruba da mal eder bir biçimde

kendilerince yaşam biçimlerini çingenelik aracılığıyla tanımlıyorlardı. Çalışmada asıl sorun edilen ikinci konu da çingenelikti. Reddedilen Çingeneden farklı olarak çingenelik, yukarı mahallelilerin söylem ve pratikler bütününe bildiriyordu. Ayrıca, önemli olan şuydu ki maruz kalınan ayrımcılığın ve zorluğun olduğu kadar geçim yollarının, müziğin, dansın, eğlenenin, neşenin ve mizahın ifadesi olan çingenelik, yukarı mahallelilerin kendilerine ilişkin temsilleri taklit etmelerine dayanıyordu. Taklit etme ile kastedilen gerçekliğin ya da orijinalin kopya edilmesi değildir. Bu çalışma boyunca taklit etme, yeniden yaratma, inşa etme anlamındaki mimesis ile tartışılmıştır. Çingenelik de benimsedikleri mimesis aralığıyla ele alınarak, yukarı mahallelilerin kendilerine ilişkin temsilleri nasıl yeniden anlamlandırdıkları, yeniden yarattıkları ve bu yolla ne tür kazançlar elde ettiklerinin açığa çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, daha birçok ögesi olsa da bu çalışma kapsamında çingenelik, iki ögesi aracılığıyla ele alınmıştır. Bunlardan biri, yukarı mahallelilerin ifade ettikleri biçimiyle her şeye rağmen neşeli olma iken ikincisi de yukarı mahallelilerce üretilen gizli dil, yukarı mahalle jargonu, olmuştur. Bu iki öğeden hareketle ve alan çalışmasından örneklerle dayanarak tartışılan pratikler repertuarı olarak çingeneliğin, yukarı mahallelilerce nasıl uygulandığı tartışılmıştır. Bu tartışma ile neşe ve mizah yaratmanın hem Gorayları cezbetmekte hem de asimetrik güç ilişkileri ile baş etmede, yukarı mahalle jargonunun ise yukarı mahallerin kendi aralarındaki iletişimi gizli kılarak Goraylarla kurulan pazarlıklarda daha kârlı çıkan taraf olmada kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Adams, V. (1996). *Tigers of the Snow and Other Virtual Sherpas: An Ethnography of Himalayan Encounters*. Princeton ve N.J. : Princeton University.
- Aktunç, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Aschcroft, B., Griffiths, G. & Tiffin, H. (1998). *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. London & New York: Routledge.
- Bhabha, H. (2016). *Kültürel Konumlanış*. Tahir Uluç (Çev.). İstanbul: İnsan.
- Caferoğlu, A. (1953). Anadolu Abdallarının Gizli Dillerinden İki Örnek. *Fuad Köprülü Armağanı*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 77-80.
- de Certeau, M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi I*. Lale Arslan Özcan (Çev.) Ankara: Dost.

- Devecioğlu, A. (2012). *Ağlayan Dağ Susan Nehir*. İstanbul: Metis.
- Erdoğan, N. (1999/2000) Devleti İdare Etmek: Mâduniyet ve Düzenbazlık. *Toplum ve Bilim*, 8, 8-32.
- Hall, S. (2003). *Representation*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Kudret, C. (2013). *Karagöz*. Ankara: Yapı Kredi.
- Krings, M. (2015). *African Appropriations: Cultural Difference, Mimesis and Media*. Bloomington ve Indianapolis: Indiana University.
- Morreal, J. (2009). *Comic Relief: A Comprehensive Philosophy of Humor*. UK ve USA: Wiley- Blackwell.
- Okely, J. (1983). *The Travellers-Gypsies*. USA ve Canada: Routledge.
- Özateşler, G. (2016). Türkiye’de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği. (Çev. Didem Dinçsoy) İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Ricoeur, P. (1982). *Hermeneutics and the Human Sciences*. Cambridge: Cambridge.
- Song, A. M. G. (2015). *A Postcolonial Woman’s Encounter with Moses and Miriam*. USA: Plagrave Macmillan.

Filmografi

- Kartal Tibet (1981). *Gırgıriye*. İstanbul: Yenigün Plakçılık.
- Kartal Tibet (1981). *Gırgıriyede Şenlik Var*. İstanbul: Yenigün Plakçılık.
- Temel Gürsu (1983). *Gırgıriyede Cümbüş Var*. İstanbul: Yenigün Plakçılık.
- Temel Gürsu (1984). *Gırgıriyede Büyük Seçim*. İstanbul: Yenigün Plakçılık.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 51-76
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.01.2018 Kabul/Accepted: 27.02.2018

IAN MCEWAN'IN *SOLAR* VE RACHEL CARSON'IN *SESSİZ BAHAR* ROMANLARININ EKOLEŞTİREL BİR BAKIŞ AÇISIYLA İNCELENMESİ¹

AN INVESTIGATION OF IAN MCEWAN'S SOLAR AND RACHEL CARSON'S SILENT SPRING FROM AN ECOCRITICAL VIEW

Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA

Namık Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
boynukarahasan@yahoo.com

Burcu TÜTAK

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
tutak.brc@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı Amerikan edebiyatından Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar* (1962) ve İngiliz edebiyatından Ian McEwan'ın *Solar* (2010) adlı eserlerin ekoeleştirel bir bakış açısıyla karşılaştırmalı bir yöntemin kullanılarak incelenmesidir.

Çalışmamıza konu olan yazarlar, günümüzde çevresel tahribatların ve doğaya verilen zararların boyutlarını ortaya koymada etkili bir yol olarak ortaya çıkan ekoeleştirelin olanaklarını kullanmışlardır. Bu nedenle çalışmamızın birinci bölümünde ekoeleştirel kuramının tanımı, tarihsel içeriği ve ekoeleştirel yaklaşımlar üzerinde durularak kurama ilişkin kavramsal bir alt yapı oluşturulmuştur. Diğer bölümlerde ise ekoeleştirelin yöntem, teknik ve

¹ Bu makale, "Ian McEwan'ın *Solar* ve Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar* Romanlarının Ekoeleştirel Bir Bakış Açısıyla İncelenmesi" başlığıyla Prof. Dr. Hasan Boynukara danışmanlığında, Burcu Tütak tarafından 2018 yılında tamamlanmış olan ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından SYL-2016-5441 numaralı proje olarak desteklenen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

bakış açısına göre incelenen romanlardan elde edilen veriler tasnif edilmiştir. Buna göre *Sessiz Bahar* ve *Solar* edebi metinlerde çevreye insan faktörüyle gelen tahribatın yanı sıra çevre sorunlarına bağlı insanın ödediği bedellere de dikkat çekilmesi gerektiği düşüncesinden yola çıkmaktadır.

Çevresel nedenlere bağlı sağlık sorunlarının gittikçe ciddileştiği günümüzde Rachel Carson ve Ian McEwan'ın yaptığı uyarılar gelecek kuşaklar için oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın asıl önemi, çevreye karşı oldukça duyarlı olan bu iki yazarın hangi çevresel sorunlara değindiklerini ve bu sorunlara karşı ne gibi çözüm önerileri geliştirdiklerini tespit etmektir. Ayrıca ortaya koyacağımız bu çalışma; çevre, çevresel sorunlar ve ekoeleştirme ile ilgili yapılan diğer çalışmaları destekleyeceği gibi bu alanda çalışacak araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan ve İngiliz edebiyatı, Ekoeleştirme, Rachel Carson, Ian McEwan.

Abstract

The aim of this study is to examine Rachel Carson's *Silent Spring* (1962) from American literature and English Ian McEwan's *Solar* (2010) using a comparative method from an ecocritical view.

The authors of this work have used the possibilities of ecocriticism, which now appears to be an effective way of revealing environmental damages and the extent of damage to nature. For this reason, in the first part of our study, a conceptual substructure was established regarding the definition of eco-theory, historical content and ecocritical approaches. In the other parts, the data obtained from the novels examined according to the method, technique and point of view of the eco-theory are classified. According to this, in the *Silent Spring* and *Solar* literary texts, besides the damage caused by the human factor to the environment, it also comes to mind that it is necessary to draw attention to the price paid by the people due to environmental problems.

Health problems due to environmental reasons are becoming increasingly serious, and the warnings of Rachel Carson and Ian McEwan have great importance for future generations. The main advantage of our work in this context is to identify the environmental issues that these two writers are very sensitive to the environment and to determine the solutions they have developed against these problems. On the other hand this study will also support the environmental issues and other works on eco-efficiency, so it will be an important resource for researchers of this area.

Keywords: American and English literature, Ecocriticism, Rachel Carson, Ian McEwan.

Giriş

İnsan, tarih boyunca çevresiyle etkileşim hâlinde olarak, yaşadığı çevreyi; zamanın ve tekniğin sunduğu imkânlar ölçüsünde, kendisine en uygun şekilde dönüştürür. İnsanın bu dönüştürme ve değiştirme gereksiniminin yalnızca güven ve barınma ihtiyacıyla ortaya

çıkıldığını söylemek yanlış olacaktır. Zira hızlı nüfus artışı, büyük ölçekli sanayi tesislerinin inşa edilmesi ve özellikle de en az maliyetli üretimin gerçekleştirilmesi düşüncesi zaman içerisinde insanın çevreyi pervasızca tahrip etmesiyle sonuçlanır.

Çevreye verilen zararın sürekli artışı, bir süre sonra dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşamı tehdit eder hâle gelir ve bu tehdit süratle yayılmaya başlar. Kötü gidişatı sezen insan, söz konusu tahribata dikkat çekmek ve türünü bekleyen kötü sona işaret etmek için çeşitli yöntemler geliştirir. Söz konusu yöntemlerin başında basın ve yayın organları yoluyla, çevreye verilen zararların yol açtığı tehlikeler, nesli tükenen hayvanlar, kuruyan, zehirlenen akarsular veya içme suları, tahrip edilen orman alanları vb. sonuçların istatistiksel verilerle sunulması gelmektedir.

Günümüzde çevresel tahribatların ve doğaya verilen zararların boyutlarını ortaya koymada etkili bir yol olarak ortaya çıkan eylem araçlarından biri de edebiyattır. Zira pek çok edebi türde çevre ve çevre sorunları ele alan edebiyat, günümüzde çevreye ilişkin duyarlılığı geliştirmede önemli bir araç olarak varlık göstermektedir.

Edebiyatın son yüzyılda çevresel sorunları dile getirme ve bozulan, tahrip edilen ekolojik sistemin yeniden onarılmasını sağlamakla ilgili yüklendiği işlev; Derin Ekoloji, Toplumsal Ekoloji, Ekofeminizm ve Ekopsikoloji gibi çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yaklaşımların en önemli tezahürü ise çevreci eleştiri veya ekoeleştiri olarak da bilinen 'Ecocriticism'dir.

Çevre sorunlarını somut kanıtlarla ortaya koyarak doğanın bilimsel bir gerçeklik olarak kabul edilmesini sağlayan ekoeleştiri, insan-doğa ilişkisinin yeniden tanımlanmasına ve düzenlenmesine ağırlık verir. Buna göre ekoeleştirel düşünceye göre edebiyatın en önde gelen temel amacı insanın doğayla olan ilişkilerini tekrar gözden geçirme olanağını sağlamak, ekolojik bilinçlendirme oluşturmak ve bu yolla kötü muameleye maruz kalan, bilinçsizce yok edilen doğanın yeniden kendine gelmesini sağlamaktır. Aslında çevreci eleştirinin temel düşüncesi doğanın dengesinin sağlanmasıyla insanın daha kaliteli bir yaşam sürmesine olanak tanınmasıdır. Aksi takdirde doğada meydana gelen bozulmalar insan yaşamını olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzlukların istatistiksel veriler ve bilimsel açıklamalarla insanlara anlatılması işinde edebiyat önemli bir misyona sahiptir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı çevreci eleştiriye bağlı olarak edebiyatta çevre duyarlılığının ortaya çıktığı ve bu yönde kaleme alınan eserlerden Rachel Carson'ın ve Ian McEwan'ın ekoeleştiri açısından zengin bir içeriğe sahip olan *Sessiz Bahar* ve *Solar* adlı eserlerin ekoeleştirel bir bakış açısıyla incelenmesidir.

Ekoeleştirici Kuramının Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihinde hiç görülmemiş şekilde kritik seviyelere ulaşan ve gezegenin geleceğini tehdit eden küresel çevre felaketleri zooloji, botanik, mikrobiyoloji, fizyoloji, morfoloji, jeoloji, jeomorfoloji, mineraloji, fizik, kimya, meteoroloji, klimatoloji gibi bilim alanlarının yanında sanat ve edebiyat alanlarında da insanları çevre sorunlarını araştırmaya itmiştir. Nitekim içinde bulunduğumuz modern çağda insanın ellerinde can çekişen doğayla ve doğaya ait bütün öğelerle yeni bir iletişim yolu arama, doğayı maruz kaldığı çöküşten kurtarma, doğaya saygı duymayı öğretme sorumluluğu hisseden edebiyat, gezegenin ve insanlığın geleceğine dair çalışmaların yapılmasına önayak olmuştur. “Çevre sorunlarının insanlık üzerindeki etkilerinin evrenselliğinin anlaşılmasının ardından küresel anlamda bir çevre bilincinin oluşturulması için yapılan bu araştırmalar, çevre felaketleri konusunda insanlar arasında ekolojik bilinçlenme oluşumunu amaç edinen ekoeleştiricinin doğmasını sağlamıştır” (Temel, 2010: 12-13).

Temelde sadece çevre bilimlerinin araştırma konusu olan çevresel felaketlerin disiplinlerarası bir yaklaşım sonucunda edebiyatın da çalışma alanı hâline gelmesiyle birlikte bu alanda yürütülen edebi/çevreci faaliyetlerin tanımlanması sorunu, çevreye karşı duyarlı akademisyenlerin bir araya gelmesi ve yeni yaklaşımı isimlendirmeleriyle aşılmıştır.

Ekoeleştirici sözcüğünü ilk kez *Literature and Ecology* (Edebiyat ve Ekoloji) adlı makalede kullanan William Rueckert, ekoeleştiriciyi ekolojinin ilkelerinin edebiyata uyarlanması olarak tanımlar. Ona göre “ekoloji insanın dünyaya bakışında gezegenin bugünü ve yarınını ilgilendiren en önemli disiplindir. Edebiyatı da insanları derinden etkileyebilen önemli bir disiplin olarak gördüğü için edebiyat ekolojisi dediği yeni bir alanın gerekliliğini bu makalede vurgulamıştır” (Rueckert, 1996; akt. Oppermann, 2009: 1).

Bu yönüyle William Rueckert bu terimi ilk kez kullanmasının yanı sıra bir şiiri “depolanmış enerji, biçimsel bir dönüşüm, yaşayan bir canlı... yaşamı devam ettiren enerji kanallarının bir parçası” olarak tanımlayarak ekoloji ve ekolojik kavramları edebi eserlere uygulamış ve ekoloji bilimi ile edebiyat arasında bir ilişki kurulmasına da öncülük etmiştir. Rueckert’e göre güneş ekosistem için ne anlam ifade ediyorsa edebi eserler de insanlar için aynı anlama sahiptir:

Bir şiiri okumak, öğretmek ve eleştirmek o şiirdeki enerjiyi, yani yaratıcı düşünce gücünü, serbest bırakır. Enerji transferi şairden başlar, şiire geçer; şiirden okuyucuya devam eder ve son olarak da okuyucunun yaratıcı düşünce gücü biçiminde en baştaki şekline benzer

bir şekil alır. Doğal toplulukta şairler güneş ve şiirler de yeşil bitkilerdir. Rueckert bunu ‘*ekolojik şiirsellik*’ olarak tanımlar. Son olarak, Rueckert doğal topluluğu koruyabilmek için edebiyatı, daha doğrusu ekolojik şiirselliği, kullanmamızı önerir. (Rueckert, 1996; akt. Akıllı ve Şahiner, 2013: 11-12)

Rueckert’in çığır açıcı çabalarına karşılık Cheryll Glotfelty’nin 1996 yılında Harold Fromm’la birlikte editörlük ettikleri *Ecocriticism Reader* (Ekoeleştirme Derlemesi) adlı kitapta Glotfelty’nin ekoeleştiriyi “*edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkilerin edebiyat çalışmalarına yerküre-merkezci bir yaklaşım getirilerek incelenmesi*” (Glotfelty ve Fromm, 1996: xviii) olarak tanımlaması ekoeleştirmenin kullanımının yaygınlaşmasını sağlar. Çevreci eleştirmenlerin ilk bilimsel çalışmalarının ve çevreci edebî kuramla ilgili kavramların yer aldığı bu derleme, çevreci eleştirmenin bir disiplin olarak tanınmasına önemli katkılar sunar.

Ekoeleştirmenin amaç ve kapsamlarını ortaya koyan bir diğer teorisyen Ursula K. Heise’dir. Heise, “*Science and Ecocriticism*” (Bilim ve Ekoeleştirme) başlıklı makalesinde yaptığı tanımda çevreci eleştirmenin doğa ve kültür ile ilişkisine değinerek doğaya yüklenen değerlerin kültürden kültüre değişiklik gösterebileceğini vurgular:

Ekoeleştirme doğal çevrenin belirli bir tarihi dönemde kültürel bir topluluğun hayal gücünde nasıl bir rol oynadığını, [o kültürde] doğa kavramının nasıl tanımlandığını, doğaya hangi değerlerin ne sebeple yüklendiğini veya yüklenmediğini ve insanoğlu ile doğa arasındaki ilişkinin nasıl tasavvur edildiğini inceleyerek, analiz eder. (1997: 1)

Lynn Jr. White da “*The Historical Roots of Our Ecological Crises*” (Ekolojik Krizlerimizin Tarihsel Kökenleri) başlıklı makalesinde Heise’a benzer bir yaklaşım sergileyerek doğaya ilişkin düşüncelerin kolektif bir bilincin ürünü olduğuna dikkat çeker. Ekoeleştirel bakış açısını tarihsel bir temele oturtan White’a göre insanoğlunun ego-bilinci ve eko-bilinci arasındaki çatışma binyıllarca önce insanoğlu nehirler üzerinde en basit su değirmenlerini kurmaya ve kendi amaçları için toprağı ‘hunharca’ sürmeye başladığında başlamıştır. (White, 1996: 3-14)

Christopher Manes ise “*Nature and Silence*” (Doğa ve Sessizlik) başlıklı makalesinde hümanizmin motiflerinden ontolojik bir söylemin peşindedir. Manes’a göre doğaya mistik özellikler addeden ilkel topluluklardan ayrılarak konuşma edimini sadece insana özgü bir ayrıcalık olarak gören Batı kültürü doğayı susturmuştur. Bu nedenle günümüzde “*söylenmemiş*” şeylerin dünyasına dönüşen ve sadece sembolik bir mevcudiyete sahip doğanın yeniden duyulması ancak animistik kültürlerin doğa söylemine yaklaşılarak sağlanabilir:

Bizim kültürümüzde doğa sessizdir. Yani, konuşan bir özne olma durumu sadece insana ait olan bir imtiyaz gibi görünür ve korunur. (...) Buna karşılık animist kültürlerde, yani doğaya bir ruh atfetmiş toplumlarda, sadece insanlar değil hayvanların, bitkilerin ve hatta taşlar gibi, nehirler gibi "cansız" varlıkların da bir şeyi anlatabilen hatta bazen insanlara iyi veya kötü fakat anlaşılabilir mesajlar veren öznelere olarak kabul edildiklerini görüyoruz. Burada insan diline ek olarak, kuşların, rüzgârın, solucanların, kurtların ve şelalelerin de birer dilleri vardır. (Manes, 1996: 15).

Karl Kroeber, *Ecological Literary Criticism* adlı eserinde ekoeleştiriye edebi bir eleştiri türü olarak gördüğünü ifade eder ve ekoeleştiri faaliyetlerinin ekosistemin tamamının göz önünde bulunduran bütüncül, kapsayıcı bir evren temelde yapılması gerektiğine işaret eder (1994: 1). İnsanın ekosistemi oluşturan bileşenlerin bir parçası olduğu düşüncesinden hareket eden bu bütünsellik anlayışı, insana evrendeki yerini hatırlattığı gibi doğada varlığını sürdüren her bireyin varlığını diğer canlıların varlığına borçlu olduğu düşüncesini de ön plana çıkarır. Burada doğadaki her şeyin birbirine bağımlılığı ilkesinden yola çıkılarak her canlının bir birey olarak kabul edilip, bu bireyin kimliğinin ve karakterinin diğer canlılarla olan ilişkisi sonucu şekillenip ortaya çıktığı görüşü savunulmaktadır (Evernden, 1996: 93). Bu düşünceye göre ekosistemin herhangi bir parçasına verilen zarar, bütün sisteme yayılacak ve sistemi oluşturan tüm bileşenler işleyemez duruma gelecektir. İnsanın da doğal sistem içerisinde var olan milyonlarca türden sadece biri olduğu fikri, Scott Slovic tarafından “*Her ne kadar kentsel bir yaşam sürdürsek ve doğadan ne kadar uzak olursak olalım, et, kan ve kemikten oluşan ve yaşamı ekosistemin varlığına bağlı olan iki ayaklı hayvanlarız. Vücudumuz çürümeye mahkûm, nefes alış verişlerimizi ağaçlara ve yiyeceklerimizi de toprağa borçluyuz*” (1999: 27) sözleriyle dile getirilmiştir.

Ekoeleştiri kuramının önde gelen bir diğer teorisyeni Glen A. Love, “*Revaluing Nature*” (Doğayı Yeniden Değerlendirme) adlı makalesinde, pastoral şiirlerden hareketle edebiyat eleştirisinin toplumsal rolü üzerinde durur. Love, çevresel felaketlerin durdurulması için ilk olarak ego-bilinci ile eko-bilincinin yerlerinin değiştirilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu konuda yazar ve edebiyat çevresinin bazı sorumluluklar yükleyerek doğanın “*basitliğe yapılan geçici bir seyahatten daha öte*” bir şey olarak yeniden tanımlanması gerektiğini savunur. Love, bu yolla doğanın ve doğa biliminin karmaşıklığının daha iyi anlaşılacağını ve doğadaki temel enerji ve istikrarın radikal bir biçimde farkına varılması gerekliliğini ortaya çıkaracağını düşünmektedir” (Love, 1996: 225-241)

Ekoeleştiri kuramının ilk dönemlerinde ortaya atılan ilke ve teorilerin hızlı biçimde yayılmasından sonra bu düşüncelerle ilgili birtakım düzenlemeler yapma ihtiyacı hisseden Sven Birkerts ekoloji bilimi ile edebiyatın birleştirilmesinde dengeli bir dağılımın yapılması gerektiğinden bahseder. Birkerts, edebi bir eserin bilimle temellendirilmesinin oldukça önemli olduğunu ancak “*tamamen farklı bir gündem için edebi bir esere edebi özelliğini kaybettirmenin (de) politikayı edebiyatın önüne geçirmek*” olacağını ifade eder. Bilim ve edebiyatta dengeli bir dağılım düşüncesini “*Doğayı kurtarmayı elbette istiyoruz, ancak bunu yapmak için edebiyatı öldürmek zorunda değiliz*” (Birkerts, 1996: 5) şeklinde özetler.

Öncü ekoeleştirmenlerin yaptıkları tanımların dışında günümüzde yapılan kimi tanımlamalara bakılacak olursa Abrams ve Harpham’a göre “*hayvan hayatının ve bütün bitki yapılarının fiziksel yaşam alanlarıyla ve birbirleriyle karşılıklı ilişkilerini inceleyen bilim olan çevrebilim (ekoloji) ile edebiyat eleştirisinin birleştirilmesidir*” (Abrams-Harpham, 2009: 87). Avustralya-Yeni Zelanda, Kanada, Kore, Japonya, Tayvan, Hindistan, ve Avrupa ülkelerini çatısı altında toplayan ve yapılan çalışmalarla ekoeleştiriye yön veren EASLCE (European Association for the Study of Literature, Culture and Environment) [Avrupa Edebiyat, Kültür ve Çevre Çalışmaları Derneği]nin yönetim kurulunda bulunan Serpil Oppermann ise editörlüğünü yaptığı *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*’ta ekoeleştirden şu şekilde bahseder:

Ekoeleştiri, edebiyat eleştirisi ve kuramları içinde, edebiyat ve kültür metinlerini çevreci bir bakış açısıyla yorumlayan, edebiyat ile çevre, ekoloji ile kültür arasındaki ilişkileri inceleyen tek akımdır. Ekoeleştiri, bozulan ekolojik dengelerin sosyal ve kültürel etkilerini sosyo-kültürel bağlamlarda incelemektedir. Canlıların ve cansız olarak tanımlanan inorganik maddelerin birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerinin edebi metinlerde nasıl betimlendikleri, edebiyatın söz konusu ilişkiler ağma yaklaşımı, edebi ve kültürel anlatılarda dil kullanımı, ifade biçimleri ve yöntemleri, ekoeleştirin odaklandığı başlıca ilgi alanlarını oluşturmaktadır. (Oppermann, 2012: 9)

Ekoeleştiri ilk evresinde Henry David Thoreau, John Muir, Aldo Leopold, Edward Abbey, Wendel Berry, Annie Dillard, Barry Lopez, ve Terry Tempest Williams gibi Amerikalı doğa yazarlarının eserleri üzerine yoğunlaşmış olsa da daha sonraki yıllarda disiplinlerarası bir bağlamda pek çok bilim dalının verilerinin kullanılmaya başlanmasıyla bütün edebi türleri kapsamına alır.

ABD’nin Nevada Eyaleti Reno kentinde 1992 yılında ASLE’nin (Association for the Study of Literature and Environment)

[Edebiyat ve Çevre Çalışmaları Derneği] kurulması ve 1993'ten bu yana yayınlanan resmi dergisi ISLE'de (Interdisciplinary Studies in Literature and Environment) [Disiplinlerarası Edebiyat ve Çevre Çalışmaları] çıkan bilimsel yazılar sayesinde ekoeleştiri edebiyat ve kültür kuramlarını da kullanan oldukça kapsayıcı ve çok sesli bir araştırma alanına dönüşür.

Lynn White, ekosistemi tehdit eden, gezegenin geleceğini tehlikeye sokan doğa felaketlerinin kökenlerini sorgularken çevresel krizlerin en önemli kaynağının inanç ve değerler sistemi olduğunu düşünür. Yahudi-Hristiyan dininin 'insan merkezli' olduğunu, doğaya karşı kibirli ve hükmedici bir tavır takındığını, bunun sonucunda da doğayı hor gören bir kültürün ortaya çıktığını iddia eder. (White, 1996: 3-14) İnsanın doğaya ilişkin görüş ve davranışlarının büyük oranda kültürle ilişkili olduğu ve yerleşik kültürel sistemlerin de doğa ve çevre felaketlerinin en başat sebebi olduğu düşüncesi çoğu ekoeleştirmen tarafından kabul edilir. Kültür ve edebiyatın pek çok ortak noktasından en önemli olanı ise ikisinin de temelini insana dayanıyor olmasıdır. Edebiyat, kültür ve insan ilişkisinin bu şekilde sıkı olması, doğanın çığlıklarına kayıtsız kalmayan kişilerin dikkatinden kaçmamış ve edebiyatın olanaklarına başvurmalarına yol açmıştır. Bilindiği üzere *“edebiyat, insanın doğa ve çevre karşısındaki tavrını, hayat görüşünü şekillendiren, yönlendiren ve hatta değiştiren bir güce sahip olmakla kalmayıp, dünyanın çevresel açıdan geldiği son olumsuz merhalenin sonuçlarını da gün yüzüne çıkarmaktadır”* (Aksoy, 2014: 37).

Ekoeleştiri, edebi metinler vasıtasıyla insanoğluna ayna tutarak bencilliğinin farkına varmasını ve kendi tarihiyle yüzleşmesini ve kendi başta olmak üzere gezegen üzerinde yaşayan tüm sistemlerin geleceğini tehdit ettiğini göstermeye çalışır. *“Bu noktada çevreci eleştiriye düşen görev, doğal çevrenin kültürel bir topluluğun imgeleminde belirli bir tarihi anda oynadığı rolü, doğa kavramının nasıl tanımlandığını ona hangi değerlerin atfedildiğini ya da hangi değerlerin neden ondan mahrum bırakıldığını ve doğa tasavvuruyla insanoğlu arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktır”* (Aksoy, 2014: 39).

Odağında doğa yazını ve özellikle çevreci motifler barındıran ekoeleştiri, edebiyatın ekosistemin birer bileşeni olan bütün canlıların yaşam alanına ne şekilde dâhil olacağına ve onlarla hangi yollardan iletişime geçileceğine odaklanmaktadır. Bu bakış açısıyla yazılan metinlerde ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, böcekler, su, hava ve toprak gibi insanın dışında kalan diğer bütün varlıklar, sadece metni oluşturan dekorun tamamlanmasını sağlayan birer araç olarak sunulmaz; bu unsurların metindeki varlığı doğa ile insanlık tarihinin birbirine koşut olarak geliştiğine, birbirlerini tamamladıklarına ve biri olmadan

ötekinin de var olamayacağına işaret eder. Bu düşüncenin yaygınlık kazanmasında ekolojinin ekoeleştiriyeye uygulanma prensiplerini ortaya koyan, ben ve birey kavramları arasındaki ilişkileri irdeleyen William Howarth'ın benlik algısında önemli değişiklikler yaratarak “Ben kavramı diye bir şey yoktur, mekândaki ben diye bir şey vardır” (Glotfelty, 1996: xxviii) sözlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Disiplinler arası bir özellik arz etmesinden ötürü, hem sosyal bilimlerle doğa bilimleri hem de yaşam dizgesini oluşturan tüm varlıklar arasında yeni bir ortaklık kurmanın yollarını arayan ekoeleştiriyeye, sadece insanı değil “*insan, hayvan ve bitki arasında devam eden ilişkileri, davranışları, yaşama koşullarını, yaşadıkları bölgeye uyum sağlayabilme süreçlerini, birbirleri arasındaki etkileşimi ve hassas bağları vurgulayarak dünyada insandan daha önemsiz ya da daha değersiz gibi algılananların var olma haklarını savunmaktadır*” (Aksoy, 2014: 42). Bu yönüyle ekoeleştiriyeye, insanların tarihsel süreç içerisinde gasp ettiği ve sadece kendisine ait olarak gördüğü hakları, çevrenin birer unsuru olan tüm varlıklara dağıtarak evrensel bir eşitlik ve paylaşım ilkesini ortaya koymaya çalışır.

Ekoeleştiriyeye kuramının önemini ortaya koymak ve çevreci bir bakış açısının ne kadar hayati olduğuna dikkat çekmek amacıyla günümüz dünyasında yaşanan çevresel sorunları sıralayan Oppermann, yaşanan gelişmelerden ötürü sadece doğal yaşamın değil tüm dünyanın geleceğinin tehdit altında olduğunu ve bu durumun tüm ülkeleri ilgilendiren en önemli sosyal, kültürel ve politik sorun olduğunu belirtir:

Küresel ısınma (atmosferdeki CO² oranının çok yüksek seviyelere çıkması); ormanların hızla yok olması; ağaçların karbondioksit oranıyla başa çıkmada yetersiz kalması; türlerin hızla yok oluşu; hava, su ve toprağın kimyasallarla aşırı kirletilmesi; su kaynaklarının hızla azalması; denizlerdeki petrol kirliliği; termonükleer santrallerin yol açtığı radyasyon tehlikeleri; toprakların erozyonla azalması; sanayi atıklarının toksik etkileri; şehirlerin doğal alanları tahrip edici biçimde yayılması; çöplerin yarattığı tehditler; GDO'lu ürünlerin artışı; tarımda kullanılan böcek ilaçlarının açtığı tehlikeler; mevsimlerde görülen anormallikler; deniz seviyelerindeki yükselme; eriyen buzullar; besin zincirinde görülen kırılmalar; enerji kaynaklarının aşırı tüketimi ve saymakla bitmeyecek çevre sorunları sadece doğal yaşamı tehdit etmemektedir. (Oppermann, 2012: 16)

***Sessiz Bahar* ve *Solar* Adlı Eserlerin Ekoeleştirel Nitelikleri Açısından Karşılaştırılması**

Ele Alınan Çevresel Sorunlar ve Ekoeleştirel Kapsam

Genel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde *Sessiz Bahar*'da DDT başta olmak üzere ot ve böceklerle karşı kullanılmakta olan çeşitli kimyasalların doğal yaşam üzerindeki ölümcül etkileri ve *Solar*'da da küresel ısınmanın anlatıldığı söylenebilir ancak eserlere dikkatle bakıldığında satır aralarında odağa alınan sorunun yanı sıra daha çok konuya değinildiği görülür.

On yedi bölümden oluşan *Sessiz Bahar*'da ele alınan konuların kapsamı oldukça geniştir. Bu bölümlerde denizler, göller, akarsular, yeraltı suları; toprak, ağaçlar, çeşitli bitki türleri, çok sayıda böcek türü, balıklar ve kuşlardan bahseden Carson, çevresel felaketlerin geldiği boyutları tek tek çok sayıda yaşanmış olaydan hareketle gözler önüne sermeye çalışır. Deniz, göl, akarsu, yeraltı suları ve hatta yağmur suyunun bile böcek ilaçları, zararlı dumanlar, çeşitli gaz ve kimyasallar tarafından kirletildiğine, pek çok bitki ve hayvan türünün ya yok olduğuna ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna değinir. Carson, tüm felaketlerin faili olarak ilk sırada DDT, DDD, BHC, aldrin, endrin, klordan, dieldrin, heptaklor gibi ot ve böcek ilaçlarını gösterse de sentetik olan veya olmayan kimyasallar, arsenik gibi zehirler, radyasyon, kanserojenler de ekosistemi oluşturan tüm varlıklara zarar veren diğer faktörler olarak sıralanır. Derin biyoloji bilgisi, saha deneyimi ve gözlemleri sayesinde oldukça geniş bir yelpazeye yayılan ekoeleştirel bakış açısı, sadece ekoloji ile ilgili sorunlarla sınırlı kalmayıp biyoloji, patoloji, fizyoloji, genetik ve biyokimya gibi alanlar için sorun teşkil eden hadiseleri de kapsamaktadır. Carson doğa ve insan üzerindeki acımasız tahribatı anlatmak için hücrenin bozulan yapısından gen mutasyonuna, karaciğerde salgılanan enzimlerden sinir sisteminde açığa çıkan tahribatlara, kısırlıktan kansere; küresel ısınmadan sağlığı ciddi şekilde tehdit eden hava kirliliğine, kimyasal atıklar ve zehirler tarafından kirlenen su kaynaklarından asit yağmurlarına bu ve buna benzer pek çok sorundan bahsetmektedir. Bu açıdan *Sessiz Bahar*'ın konu dağarcığına bakıldığı zaman *Solar*'a oranla çok daha kapsamlı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira küresel ısınmayı eserin merkezine alan *Solar*'da ele alınan sorunların büyük bir bölümü yine bu konuyu destekleyen veya küresel ısınmadan kaynaklanan konulardır.

Solar'ın ekoeleştirel kapsamı sera gazlarının kontrolsüzce salınımı, havanın kalitesinin bozulması, eriyen buzullar, fosil yakıtlar, alternatif enerji kaynakları ve iklim değişimi ile sınırlı olması yazarın son yıllarda çokça konuşulan bir konuya dikkat çekme gayretinden

kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tıpkı Carson'ın *Sessiz Bahar*'ı yazdığı yıllarda tarımsal üretimde karşılaşılan böcek sorunlarına karşı biyolojik mücadele yönteminin devlet politikası olarak işlenmesi ve bu faaliyetlerin devlet ve özel teşebbüs eliyle kontrolsüzce uygulanması gibi McEwan da günümüz bilim adamlarının küresel ısınmayı gezegenimizi tehdit eden en önemli felaketler listesinde ilk sıraya koymalarına kayıtsız kalmamıştır.

İsveçli bilim insanı Svante Arrhenius fosil yakıtların küresel ısınmaya yol açabileceğini ilk kez iddia ettiği 1896'dan günümüze eriyen buzullardan ötürü deniz seviyesinin yirmi santimetre yükselmesi, atmosferdeki karbondioksit miktarının son sekiz yüz bin yılın en yüksek seviyeye çıkması, yirminci yüzyılın son yirmi yılının son dört yüz yılın en sıcak yılları olarak kayda geçmesi, 2100 yılına kadar ortalama sıcaklıkların 5,8 derece artacak olması, yükselecek olan deniz seviyeleri yüzünden yaklaşık 100 milyon kişinin yaşamakta olduğu şehirleri terk etmek zorunda kalacak olması, uydu gözlemlerine göre kutup buzullarının miktarının son elli yıldır giderek azaldığının vurgulanması gibi nedenlerden ötürü ekoeleştirel bir yazın tarzı benimseyen McEwan'ın bu konuyu es geçmemiş olması şaşırtıcı bir durum değildir.

Solar'da kömür, petrol ve doğal gaz gibi çevrenin kirletilmesine neden olan ve küresel ısınmaya yol açtığı düşünülen yakıtlara karşılık rüzgar türbini, güneş panelleri, hidrojen enerji üretilmesi, konsantre güneş enerjisi ile yapılacak yapay fotosentezin enerjiye dönüştürülmesi gibi konular üzerinde durulur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde *Solar*'da çevreye ilişkin ele alınan sorunların oldukça kısıtlı olduğu ancak küresel ısınma ile ilgili tüm alt başlıklara değinildiği söylenebilir. Ayrıca küresel ısınmanın sadece iklim değişikliğine neden olmayıp ekosistem içerisindeki tüm canlı türlerini, hayvan ve bitki türlerinin yaşam biçimlerini etkilediği düşünüldüğünde McEwan'ın dolaylı olarak da olsa pek çok çevresel sorunun kökenine ilişkin ekoeleştirel bir yaklaşım sergilediğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

Çevre Sorunlarına İlişkin Öne Sürülen Çözüm Önerileri

Carson, *Sessiz Bahar*'ın merkezine böcek ve otları yok etmek için kullanılan DDT, klordan, heptaklar, klorlu naftalin, dieldrin, aldrin, endrin, alkil-organik fosfatlar, parathion, malathion, dinitrofenol, pentaklorofenol, aminotriazol gibi kimyasal ve zehirlerin insan sağlığı başta olmak üzere ekosistemde bulunan canlıların büyük bir bölümüne zarar verdiği düşüncesini oturtmuştur. Bu nedenle Carson, böcek ve ot mücadelesinde kullanılan bu tarz yıkıcı yöntemlerin bırakılmasıyla

çevresel felaketlerin önlenebileceğini ve doğanın zaman içerisinde kendini onarabileceğini iddia eder. Carson bu konuda sadece afakî fikirler sunmak yerine kullanılabilir ve başarısı kanıtlanmış yöntemleri de sıralamıştır.

Carson'ın çözüm önerisi olarak sunduğu ilk yöntem, doğal seleksiyona dayanmaktadır. Carson, böceklerle mücadelede doğanın kendi kurallarının ve doğal güçlerin kullanılmasını öngören bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulandığına dair çok sayıda örnek verir. Yazarın çözüm olarak önerdiği diğer bir yöntem, cinsel olarak çekici olan maddelerin ve zehirlerin değişik bileşimlerinin birçok böcek türüne karşı denenmesine dayanır. Bu yöntemin geleneksel yaygın kimyasal böcek ilacı uygulamasına göre belirgin avantajlara sahip olduğunu ifade eder. Kullanılan organik fosforlu zehrin yabani yaşam tarafından yenilir olmayan lifli tahta parçalara uygulanması ve daha da ötesi kalıntıların hızlı bir şekilde kaybolması, toprak ve su için potansiyel kirletici özelliği taşıması bu yöntemin öne çıkan önemli özellikleri olarak sıralanır.

Carson'ın önerdiği bir diğer yöntem ultrasonik ses yöntemidir. Böcek dünyasında bütün iletişim cezbedici ya da kaçırıcı kokulardan ibaret değildir. Ses de uyarı ya da davet olabilir. Uçmakta olan yarasalardan yayılan ultrasonik ses akımlarını fark eden bazı kelebek türlerinin yakalanmaktan kurtuldukları, bazı asalak sineklerin kanat seslerinin kimi yaprak arılarının korunmak üzere kümelenmeleri için uyarı niteliğinde olduğu öte yandan, bazı odunbitlerinin çıkardıkları seslerin asalaklarının onları bulabilmesini sağladığı bilim insanları tarafından çok önceden bilinmektedir.

Henüz deneysel evrede olmasına rağmen, daha başlangıçta dişinin kaydedilen uçuş sesinin çalınmasıyla erkek sivrisineklerin çekilebilmesi ilginçtir. Erkekler elektrikli bir kafese çekilerek öldürülmektedir. Ultrasonik ses patlamalarının itici etkisi Kanada'da mısırbiti ve tırpankurduna karşı denenmiştir. Bu yöntemde kaçırıcı sesler davet edici olanlara göre daha büyük olanaklar sunmaktadır. Sesin doğrudan tahrip edici bir etken olarak kullanılmasına yönelik yapılan çalışmalarda laboratuvar ortamında bütün sivrisinek larvalarıyla birlikte, diğer sucul canlıları da öldürdüğü gözlemlenmiştir. Diğer deneylerde göketsinekleri, kuru meyve güveleri, sarı ateş sivrisinekleri havada yayılan ultrasonik seslerle saniyeler içinde ölmektedir. Carson'a göre bütün bu deneyler, böcek kontrolünde elektronik mucizeleriyle bir gün gerçekleştirilebilecek bütününü yeni bir kavrama doğru, ilk adımlardır.

Mikroorganizmaların sadece hastalık yapıcı canlılar olmadıklarının keşfedilmesi üzerine bu türlerin kullanılarak böceklerle

mücadele edilebileceği fikri ortaya atılmıştır. Carson'ın da alternatif bir yöntem olarak sunduğu bu düşünce pek çok kez denenmiş ve önemli başarılar elde edilmiştir.

Romanın girişinde “*Dünyanın tükenişini düşünmek ve yeryüzünün ölümlü olduğunu bilmek, Tavşana büyük bir haz veriyor, onu zengin ediyordu.*” sözlerine yer veren Ian McEwan bütün dikkatini küresel ısınma ve iklim değişikliğine vermiştir. Ona göre birbirini tetikleyen küresel ısınma ve iklim değişikliğinde gezegenin yaşam saatinin geriye sarılabilmesi için bu iki vakanın ortaya çıkmasına neden olan etmenlerin değiştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle eserde öne sürdüğü çözüm önerileri de bu iki olguya bağlı olarak güneş, hidrojen, rüzgâr gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelme ve kömür, petrol ve gaz gibi doğaya zarar veren klasik enerji kaynaklarının terk edilmesiyle ilintilidir.

Romanın başkışisi Beard'ın görüşüne göre, çözüm çok basittir. Zira Beard'ın fotonlardan hareketle oluşturmaya çalıştığı yapay fotosentez çalışması, alternatif enerji konusunda devrim niteliğindedir. Yapay fotosentez yapabilen prototiplerin laboratuvar ortamında ışığı kullanarak suyu verimli bir şekilde hidrojen ve oksijene ayırması ve bu yolla enerji üretmesi, uygarlığın ihtiyaç duyduğu yeni ve güvenli enerji kaynağı için yeni bir umut yolu olarak değerlendirilir.

Teknik olarak böyle bir projenin mümkün olup olmadığı tam olarak bilinmese de McEwan'ın eserinde alternatif olabilecek enerji kaynaklarına yönelik ciddi bir çaba içerisinde olduğu söylenebilir. Hatta Beard'ın yaptığı prototipi tanıtmak ve enerji sektörüne yön veren yatırımcıları ikna etmek için yaptığı konuşma hem kitabın hem de alternatif enerji üzerine çalışan ekoeleştirmenlerin manifestosu olabilecek bir nitelik arz eder. Beard'ın yaptığı bu uzun konuşmanın bir bölümü irdelenecek olduğunda alternatif enerjinin neden gerekli olduğu, hangi enerji türlerinin hangi yollarla elde edileceği, radikal sayılabilecek alternatif çözümlerin ne olduğu, bunların kullanılabilirliğinin ne olduğu gibi pek çok sorunun yanıtına ulaşılabilir:

Sağanak yağmur altındaki bir ormanın kenarında bir adama rastladığımızı hayal edin. Adam susuzluktan ölüyor. Elinde bir balta var ve gövdelerinden özsularını emebilmek için ağaçları deviriyor. Her ağaçta sadece birkaç yudum var. Etrafı harabeye dönmüş, ağaçlar ölmüş, şakıyan kuşlar ortadan kaybolmuş ve ormanın da yok olmak üzere olduğunu biliyor. Peki neden başını arkaya yatırıp yağmuru içmiyor? Çünkü ağaç kesmekte ustalашmış, çünkü hep böyle yapmış, çünkü yağmur suyu içmeyi

savunan insanların şüpheli tipler olduğunu düşünüyor. (*Solar*, s. 175)

Konuşmasına bu benzetmeyle başlayan Beard, benzetmesinde yer verdiği o yağmurun bizim güneşimiz olduğunu belirtir ve ona göre bu yağmur o kadar bol ve verimlidir ki gezegenimizi suya boğan, iklimi ve yaşamı sürdüren enerjinin kaynağıdır. Beard, konuşmasının devamında Einstein'ın bu ilişkiyi gördüğü için Nobel ödülü kazandığını ifade ederek bu enerji türünün geleceğine dair varsayımlarını sıralar:

Üzerimize sürekli olarak tatlı bir foton yağmuru yağıyor. Bir yarı iletkene çarpan tek bir foton bir elektronun serbest kalmasını sağlıyor ve elektrik yaratılıyor, bu kadar basit, doğrudan güneş ışınlarından. Fotovoltaik denen şey bu. (...) Yeryüzüne bir saatten daha da az bir sürede düşen güneş ışığı, bütün dünyanın bir yıllık ihtiyacını giderebilir. Sıcak çöllerimizin çok küçük bir bölümü bütün uygarlığa enerji sağlayabilir. Güneş ışığına hiç kimse sahip olamaz, özelleştiremez ve kamulaştıramaz. Çok yakında, çatılardan, gemilerin yelkenlerinden, çocukların sırt çantalarından, herkes güneş ışığı enerjisi elde edebilecek. (*Solar*, s. 175)

Güneş ışığından elektrik elde etmenin onlarca kanıtlanmış yolunun olduğuna değinen Beard'a göre yapay fotosentez, doğanın üç milyar yıl boyunca kusursuzlaştırdığı bir yöntemdir. Beard, sudan ucuz hidrojen ve oksijen elde etmek için doğrudan ışığı kullanarak türbinleri gece gündüz çalıştırmayı; su, güneş ışığı ve karbondioksitten yakıt elde etmeyi ya da hem elektrik hem de temiz su üreten deniz suyu arıtma tesisleri kurmayı tasarlamaktadır. Konuşmanın devamında dinleyicileri ikna edebilmek için BP, General Electric, Sharp ve Mitsubishi gibi devasa şirketlerin de alternatif enerjilerle ilgilendiğini ve bunun bir devrim olduğunu söyleyen Beard, küresel çapta iş yapan ve enerji piyasasına yön veren bu kişilerin asıl ilgi alanından yani paradan bahseder.

McEwan'ın eserinde yer verdiği şu sözler, akli ve bilimi kendinden önceki toplumlarla kıyas yapılamayacak kadar çok kullanan modern dünyanın ironik gerçeği olduğu kadar yazarın ekoeleştirel bakış açısını yansıtması açısından da önemlidir:

Gezegenimize gelip nasıl bir ışık enerjisiyle dolu olduğunu gören bir uzaylı, bir enerji sorunumuz olduğunu zannettiğimizi, fosil yakıtları yakarak ya da plütonyum üreterek kendimizi zehirlemeyi nasıl olup da düşünebildiğimizi öğrendiğinde hayretler içinde kalacaktır. (*Solar*, s. 175)

Beard'ın hayata geçirmeyi heyecanla beklediği tek projesi yapay fotosentez değildir. Zira Beard'ın karbon projesi olarak

adlandırdığı bu proje oldukça radikal bir düşünceye dayanmaktadır. Bu projenin amacı okyanusa mümkün olduğunca çok miktarda demir tozu dökerek suyu zenginleştirmek ve planktonların artmasını sağlamaktır. Planktonlar çoğaldıkça, havadan daha çok karbondioksit emeceklerdir. Beard'a göre planktonların emdikleri karbondioksit miktarının kesin olarak ölçülmesiyle bir fon oluşturulabilir ve ağır sanayi kuruluşlarına karbon kredisi olarak satılabilir. Böylece kömür yakan bir şirket yeteri kadar satın alırsa, haklı olarak operasyonlarıyla atmosfere saldıkları karbonu temizlediklerini iddia edebileceklerdir.

Doğa Yazını Açısından Kullanılan Dil

Her yaştan, her meslek grubu ve düzeyden insanın bir şekilde edebiyat ile temas halinde olduğu düşünüldüğünde doğa ve çevre konusunda yaşanan amansız felaketlerin insanlar tarafından bilinmesi ve bir şekilde her bireyin az veya çok elini taşın altına koyabilmesi ekoeleştirmenin en büyük gayesidir. Sonuçta ekoeleştiri bağlamında dile getiren sorunlar, insan eliyle ortaya çıkmasına rağmen yine insana dönecek olan ve en çok insanoğlunu etkileme tehlikesi bulunan sorunlardır. Bu sorunların farkında olmak ve bunların çözümüne ilişkin herkesin üzerine düşeni yapması, günümüz koşullarında bir gereklilikten öte bir zarurettir. Özdağ ve Alpaslan'ın da ifadesiyle “*çevre sorunlarının çok kritik bir noktaya geldiği günümüzde çevre sorunlarına çözüm üretme konusunda yazın insanının da bilim insanının yanında yer alması gerekmektedir*” (Özdağ-Alpaslan, 2010: 641)

Edebiyatın insanda bırakacağı etki, çözüme yönelik atılacak adımlar için gereken zihniyet değişimini sağlayabilir. Ancak burada ekoeleştirmenler, edebi eserlerin öğretici birer metne dönüştürülmemesi, metne estetik boyut kazandıran yapının bozulmaması ve ekoeleştirel bakış açısının varlığını metnin arka planında hissettirmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu açıdan metnin estetik ve bilimsel yönünü inşa eden çevreci yazarlar, bu dengeyi kurarken bir yandan küresel boyutlara ulaşan çevresel sorunların telafi edilemeyecek boyutlara ulaştığına, evrenin ve doğanın önemine değinirken bir yandan da ‘çevrecilik bilinci’ üzerine öğretici nitelikler yaratmaya çalışırlar.

Ekoeleştiri de metnin çevreci ve bilimsel yönünün, metinlerarası ilişkilerin nasıl kurulduğunu Michael Branch şöyle açıklar: “*Yazınsal metin aslında bir ekosisteme benzer; parçalarının birbiriyle olan ilişkileri sonucu oluşturulan fonksiyonel bir bütündür. Her bir metin diğer metinlerle ve anlamlarla olan karşılıklı etkileşimine göre tanımlanır*” (1994: 43).

Sessiz Bahar ve *Solar* bu açıdan değerlendirildiğinde bilimsel bir kimliğe sahip olmasından ötürü Carson'un bilimsel çok sayıda bilgiye, tanımlamalara, sayısal verilere, örnek vakalara yer verdiği ve bu nedenle eserinin didaktik yönünün ağır bastığı görülür. Hatta gerek eserin sonunda verilen binden fazla kaynak gerekse de hücre, hücre bölünmesi, enzimler, bitki ve hayvan çeşitleri, mikroorganizmalar, evrim; moleküller, gazlar, kimyasallar, bileşikler, elementler gibi konulardan çokça bahsedilmesinden ötürü *Sessiz Bahar*'ın bir biyoloji veya kimya kitabı olarak görülmesi de hiç şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak yine de Carson, yoğun didaktik söylemini kırmak, eserinin estetik ve edebi yönünü güçlendirmek için eserinin neredeyse her bölümde lirik ve pastoral ifadelere yer verir:

Bir zamanlar Amerika'nın kalbinde bütün yaşamın çevresiyle ahenk içerisinde görüldüğü bir kasaba varmış. Bu kasaba, ilkbaharda yeşil tarlaların üzerinde beyaz çiçek bulutlarının gezindiği, yamaçlarında meyve bahçeleri ve yeşil buğday tarlalarının oluşturduğu bir satranç tahtasının tam ortasındaymiş. Sonbaharda, meşe, akçaağaç ve huş ağaçları çamların arkasından yanıp parıldayan bir renk cümbüşü yaratırmış. Tepelerde tilkiler ulur, geyikler sonbahar sabahlarının sislerinde yarı kaybolmuş halde, tarlalardan sessizce geçerlermiş. Yılın büyük bölümünde, defne, kartopu ve kızılağaçlar; büyük eğrelti otları ve kır çiçekleri yolcuların gözlerini sevinç ışıkları ile doldurmuş. (...) (*Sessiz Bahar*, s. 1-2)

Carson, Miramichi adı verilen nehrin somonların yumurtlama için takip ettikleri güzergâhı anlatırken benzer bir anlatım tekniğiyle okurları olayın içine çekmeye, yaptığı canlı tasvirlerle okuru adeta Atlantik sahilinden başlayıp New Brunswick kıyısında sonlanan bir geziye çıkartır. Böcek ilaçlarının aşırı kullanımı sonucunda sayıları günden güne azalan kuş türlerini anlatırken de benzer bir tavır takınan Carson, kuşlarla özdeşleşen bahar aylarının artık tatsız ve sessiz olduğundan dem vurur:

Amerika Birleşik Devletlerinin giderek genişliği artan bölgelerinde, bahar artık kuşların dönüşüyle müjdelenmiyor, bir zamanlar kuş şarkılarının güzelliği ile dolu olan sabahın erken saatleri garip biçimde sessiz. Bu kuş şarkılarının birdenbire kesildiği, dünyamıza verdikleri renk, güzellik ve çekiciliğin ortadan kaldırıldığı durum; hızla, sinsice geldi ve henüz etkilenmeyen toplumlarca farkına varılmadı. (*Sessiz Bahar*, s. 103)

Carson'ın aksine McEwan, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi ciddi ve hayati konuları teknik ve bilimsel bilgiler, sayısal verileri,

teori ve varsayımları dillendirmeden, tanımlama ve açıklamalara başvurmadan ustalıkla metnin satır aralarında kurgusal bir düzlemde ipuçlarıyla sezdirir. Örneğin Beard patentini aldığı bir ürünü tanıtmak için yaptığı konuşmanın detaylarına bakıldığında konuşma metnine kimi ifadelerin bilinçli olarak serpiştirildiği rahatlıkla anlaşılmaktadır. Hatta kürsüdeki bu konuşmayı küresel enerji piyasasını elinde tutan yatırımcılara yapan kişinin gerçekte Beard mı yoksa McEwan'ın kendisinin mi olduğu akıllara gelir. Küresel ısınmanın günümüz boyutlarına erişmesinde en büyük paya sahip olan enerji devlerine daha önce böyle bir konuşma yapma fırsatı bulamayan yazar, bu hayalini kurgusal düzlemde Beard ile gerçekleştirir:

“Gezegemiz,” “hasta.” “Acilen iyileştirilmesi gereken bu hastanın tedavisi pahalı olacak; gayri safi milli hâsılanın belki yüzde ikisine, tedaviyi geciktirdiğimiz takdirde daha da fazlasına mal olacak. (...) Uygarlığımızı yaratan kömür, sonra da petrol, yüzlerce milyon insanı şehirlerdeki varoluşun zihinsel hapisanesinden kurtaran muhteşem kaynaklardı. (...) Ne yazık ki, seçim yapabilme gibi bir lüksümüz de yok. Üç zorlayıcı neden yüzünden o benzinin yerine acilen yeni bir kaynak koymalıyız. Birincisi ve en basit olanı, petrolün bitmek zorunda oluşu. (...) İkincisi, petrol çıkan birçok bölgede siyasi istikrarsızlık var ve onlara bağımlılık düzeyimizi artık riske atamayız. Üçüncü ve en hayati olanıysa, fosil yakıtları yakıp atmosferi karbondioksit ve başka gazlarla doldurmak gezegende sürekli bir ısınmaya neden oluyor ki, bunun sonuçlarını daha yeni yeni anlamaya başlıyoruz. Ama temel bilimlere devrede. Ya yavaşlayacak, sonra da duracağız ya da torunlarımızın yaşam süresi içinde insanlık hem ekonomik hem de hayati, büyük ölçekli bir felakete karşılaşacak. (*Solar*, s.169)

Romanın başka bir bölümünde ise Beard uçakta seyahat ederken yanına aldığı çok sayıda bilimsel dergiden rastgele birini alır ve okuduğu her üç makale de ne hikmetse çevre ve çevre sorunlarıyla ilgili olur. Burada da devreye giren yazar, okurun dikkatini bilimsellik veya öğreticilikle dağıtmak istemediğinden olayın akışını bozmak yerine vermek istediklerini eser kişileri aracılığıyla iletir:

Peki uçakta neler okumuştun? İlk önce, petrol sanayinin içinden olan insanların yazdığı, beş ila sekiz sene içinde petrol üretiminin en üst düzeye çıkacağını gösteren hesaplamaların olduğu bir ön taslak. Bu konuyu halletmek için çok az zaman vardı. İkinci olarak, sonbaharda yayımlanacak bir taslak daha: Gezegendeki memelilerin dörtte biri tehdit altındaydı ve büyük bir soy tükenmesi çöktan başlamıştı. Üçüncüsüye, Arktik yaz

buzullarıyla ilgili önemli verileri aktaran, buzulların 2045'te yok olacağını ileri süren akademik bir makaleydi. (*Solar*, s.211)

Romanın pek çok yerinde buna benzer bir tavır sergileyen McEwan, ekoeleştirme ve çevre ile ilgili düşüncelerini -amiyane tabirle- okura çaktırmadan verir. Örneğin evde açık bırakılan televizyonda yapılan tartışmalar küresel ısınma ile ilgilidir, Beard'ın bir barda oturup bir şeyler içtiği esnada garsonun söyledikleri havanın son zamanlarda ne kadar kontrolsüzleştiğidir.

McEwan'ın estetik-bilimsel denge konusunda *Solar*'da kimi gerçek kişi ve hadiseleri eserin içine serpiştirerek Carson'ın lirik parçalarla bilimsel söylemini yumuşatmaya çalışmasına benzer bir yola başvurması dikkatlerden kaçmaz. Zira bu yönleriyle hem edebiyatın estetik yönünü hem de bilimin gerçekliğini gözetken Carson ve McEwan'ın estetik ile bilimsellik arasında bir denge kurmaya çalışarak ekoeleştiril yazının en temel özelliğini benimsedikleri ve bunu eserlerine başarıyla uyguladıkları söylenebilir.

Solar'da Beard-Einstein Tümüştürmesi sayesinde Nobel fizik ödülü alan asli karakter Michael Beard'ın yaşadıkları her ne kadar romanın kurgusal evreniyle ilgili olsa da Michael Beard adında bir fizik profesörünün aynı çalışmayla Nobel fizik ödülü alması bir rastlantıdan çok McEwan'ın romanına gerçekçi bir boyut kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra romanın yazıldığı dönemde iktidarda bulunan Tony Blair, Obama ve Angela Merkel gibi isimlerin zikredilmesi de aynı çabaya bağlanabilir.

Bunun dışında *Solar*'da sıkça başvurduğu eleştirel ve ironik dil de McEwan'ın ekoeleştiril bakış açısının tamamlayıcı bir unsurudur. Yazar, küresel ısınma, sera gazlarının salınımı, çevre kirliliği ve alternatif enerji kaynakları konusunda bir türlü harekete geçilmemesinde ve bu konuda çözüm olabilecek adımların atılmamasında sorumluluk alabilecek veya o imtiyaza sahip olabilecek tüm odakları hem ironik bir anlatımla alaya alır hem de eleştiri yağmuruna tutar. McEwan'ın bu eleştirel tavrından siyasiler, iklim değişikliğiyle ilgili işler yürüten kurum ve kuruluşlar, enerji sermayesi başta olmak üzere bilim adamları, aktivistler, basın ve hatta toplum nasibini alır.

Romanın başkahramanı Beard, Nobel ödüllü bir fizikçi olduğu için yazarın onun şahsında dile getirdiği eleştirilerin aynı zamanda bilim çevresine yönelik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Son zamanlarda uzun vadeli ve dolgun ücretli birkaç işi sona eren Beard, her zaman iyi maaşlı bir resmi görev peşindedir. Diğer insanlara tepeden bakar, oldukça korkak, bencil ve egoist bir insandır. Çevresindeki her şeyi kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan

çekinmez. Yaptığı beş sorunlu evlilik ve kadına düşkünlüğüyle gündemi sürekli işgal eden Beard, Nobel ödülünü almasını sağlayan çalışmasının üzerinden yıllar geçmesine rağmen hiçbir şey üretmez.

Beard'ın tek yaptığı şey, yıllar önce kendisine başarı getiren çalışmasıyla övünmektir. Üstelik aldığı Nobel fizik ödülüyle ilgili de bazı söylentiler vardır. McEwan'ın bilim çevresine yönelttiği bu eleştirel bakış açısı, yüz yıldan fazladır bilimin çeşitli dalları ile ilgili çalışmaları değerlendiren ve en iyi çalışmaları ödüllendiren Nobel'e kadar uzanır. Bir konferansta kadınların fizikçi olamayacağını söylemesinden sonra aylarca basında olumsuz yönleriyle yer almasına rağmen Beard'ın yanında çalışan bir doktora öğrencisinin çalışmasını çalması ve yeni bir patent alması üzerine saygın üniversitelerin Beard'ın kapısını aşındırmasını da eleştiren McEwan, bu tarz kurumların şan ve şöhrete teslim olduklarını, işlerin arkadaşlık ilişkileriyle yürütülecek kadar yozlaştığını ironik bir tarzda dile getirir.

Yazar, hükümet ve kurumların iklim konusuna yeterli oranda destek vermediklerini, destek veren çoğu kişinin de sırf kamuoyu oluşturmak, o işle ilgileniliyormuş izlenimi vermek için bir şeyler yaptığını ifade ederken hem siyasileri hem de kurumları eleştirel bir dille deşifre etmekten geri durmaz.

Göreve yeni atanan bakanın sırf bu sözü vermiş olması bile olayın ciddiyetinden yoksun olduğunu, sırf ilgi ve dikkat çekmeye yönelik siyasi bir manevra yaptığını ortaya koymaktadır. Zira bir çamur denizinin içindeki dört adet geçici kulübede kalan yarım düzine doktoralı fizikçiden ibaret olan merkez böyle bir talebe cevap verecek durumda değildir. Bakanın açıklamalarından aylar sonra hizmete giren Ulusal Yenilenebilir Enerji Merkezi, devasa bir komplekse dönüşmesine, çok sayıda personeli barındırmasına rağmen yıllar içinde işe yaramayacağı en başından beri bilinen tek bir proje üretir.

Beard'ın küresel ısınmanın etkilerini gözler önüne sermek için aktivistlerle birlikte Kuzey Kutbu'na yaptığı gezi ile ilgili yaptığı tespitler de oldukça dikkat çekicidir. Aynı varsayıma gönül vermiş, en yüksek düzeyde sanatın, şiirin, heykelin, dansın, soyut müziğin, iklim değişikliğini konu alıp, allayıp pullayarak, yoklayarak, kaybolan güzelliklerle birlikte bütün dehşeti ve o korkunç tehdidi gözler önüne sererek, halkı düşünmeye, bir şeyler yapmaya ve başkalarını da buna zorlamaya sevk edeceğine inanmış kişiler olarak tarif edilen bu aktivistlerin bazı tavırları Beard'ı hayrete düşürür. Kutba yaptıkları seyahat esnasında doğaya saldıkları karbondioksit ve sera gazına karşılık yağmur ormanlarına binlerce ağaç dikeceklerini beyan eden bu topluluğun gezi esnasında sergiledikleri bazı davranışlar Beard için masumiyetin yitirilişiyle eşdeğerdir:

Odada dört gün önce, bütün eşyanın numaralı askılara ve onların altına konulduğu bir düzen vardı. Sınırlı kaynakların eşit paylaşıldığı, çok da geçmişte kalmamış altın bir çağ. Şimdiyse harabeye dönmüştü. (...) Soyunma odasından çok daha büyük olan dünyayı nasıl kurtaracaklardı acaba? (*Solar*, s.94)

McEwan benzer bir eleştiriyi Beard ve bazı profesörlerin verdikleri bilimsel bir konferans esnasında takındıkları tavırlardan ötürü basın dünyasına da yöneltir ve onları ciddiyetten yoksun olmakla niteler:

Görevlerinin ciddiyetinden, çekişme ve skandal yoksunluğundan bunalmış gazetecileri soru sormaya davet etti. Bunca fizikçinin karşısında kim durabilirdi ki? Sorular sıkıcı, cevaplar özenliydi. Proje baştan aşağı insanı ağlatacak denli önemliydi. Ne demeye uzun uzadıya yazıp hükümete destek versinlerdi ki? (*Solar*, s.152)

Ekoleştiril Literatüre Yapılan Katkı

Sessiz Bahar'ın giriş kısmında Albert Schweitzer'in "*İnsanlar geleceği görme ve önlem alma yeteneklerini kaybettiler. Dünyayı yok ederek kendi sonlarını hazırlıyorlar*" sözlerine yer vererek başlayan Carson, "*Göllerin sazlıkları kurumuş / Ve hiç kuş civıltısı yok*" dizleriyle de okurun dikkatini hangi yöne çekeceğine dair ipucu verir.

Yaşamı boyunca gerek yazdıkları ve söyledikleri gerekse de kurucusu olduğu 'Clean Air Act' (Temiz Hava Hareketi) ve 'Wilderness Act' (Vahşi Doğa Hareketi) aracılığıyla doğanın sesi olma çabasında olan Carson, John Burroughs Doğa Yazarlığı Madalyası, Henry Grier Bryant ve New York Zooloji Topluluğu Altın Madalyası başta olmak üzere çok sayıda ödül almıştır.

Oppermann'a göre ekolojisinin birinci dalgasının ortaya çıkması ve şekillenmesinde "*Amerikalı biyolog Rachel Carson'ın 1962 yılında yayımlanan ve toprakta kullanılan DDT'nin tüm canlılara verdiği zararı gündeme getiren Silent Spring [Sessiz Bahar] adlı kitabı, en önemli kaynaklardan biridir*" (Oppermann, 2012: 20). Ayrıca çevre etiği ve etik bilincin oluşmasına kaynaklık eden eserler sıralanırken Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ı ve Paul Ehrlich'in 1968'de yayınlanan *Nüfus Bombası* adlı eserin anılması da Carson'ın ekolojistiye yaptığı katkılardan biri olarak gösterilebilir.

Ekoleştiril kuramının çıkış noktası olarak kabul edilen doğa yazınının ortaya çıkması ve gelişmesinde yadsınamaz katkıları olmasının yanında Carson'ın asıl başarısı Sessiz Bahar'ın yayımlanmasından iki sene sonra Doğa Kanunu'nun çıkartılmasına öncülük etmesidir.

Böcek ilaçlama programları ve kimyasallara karşı verdiği mücadelelerden ötürü “Carson doğal olarak ilaç endüstrisi ile tarım bakanlığı yetkililerinin müthiş bir tepkisini almış olsa da yılmadan sürdürdüğü mücadelesi etkisini göstermiş, Amerikan halkının büyük ilgisini çeken bu uyarılara Amerikan Kongresi de duyarlı davranmış, kısa sürede DDT ve ardından benzeri klorlu hidrokarbonlar yasaklanmıştır. Olay DDT’nin yasaklanmasıyla da kalmamış, 1970 yılında ABD’de Çevre Koruma Kurumu “EPA” kurulmuştur. Birleşmiş Milletler bünyesindeki Çevre Programı UNEP’in kuruluşu da 1972 yılıdır” (Çetiner, 2012: 20).

Amerika Birleşik Devletlerinde 1993-2001 yılları arasında başkan yardımcılığı görevini yürüten Al Gore’un Carson hakkında oldukça önemli bir konuşma yapmış olması da Carson’ın önemli bir konumda olduğunu göstermesi için önem arz etmektedir. Buna göre Gore, *Sessiz Bahar*’ın etkisinin *Tom Amca’nın Kulübesi*’ninkine denk olduğunu ve her ikisi kitabın da Amerikan toplumunu değiştirmeyi başarmış nadir kitaplar arasında olduğunu söyler:

Rachel Carson’ın etkisi *Sessiz Bahar*’ın özel ilgi sınırlarının ötesine taşıdı. O bizim; modern uygarlığın şaşırtıcı derecede yitirdiği temel fikre yeniden dönmemizi sağladı: insanoğlu ile doğal çevre arasındaki karşılıklı ilişki. Bu kitap tartışılmaz biçimde çağımızın en önemli konusunu aydınlatan bir ışık huzmesidir. (...) Onun yaptıkları, onun aydınlattığı gerçek, onun özümsettiği bilim ve araştırma, pestisitlerin kullanılmasının sınırlandırılması için güçlü dayanaklar sağlamakla kalmadı aynı zamanda bir kişinin nasıl bir fark yaratabileceğini ortaya koyan güçlü bir kanıtını da oluşturdu. (Carson, 2011: xxvi)

Eserleri tüm dünyada çok satanlar listesinde yer alan ve filmlere uyarlanan, çağdaş edebiyatın büyük yazarlarından Booker ödüllü Ian McEwan ise *Sessiz Bahar*’ın yayımlanmasından yaklaşık elli yıl sonra yazdığı *Solar*’la başarısını pekiştirmiştir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunun ciddi olarak tartışıldığı günümüzde böyle bir eseri kaleme alarak bu konunun tekrar gündemde kalmasına katkı yapan McEwan’ın asıl başarısı bunu ironik ve eleştirel bir kaçış açısıyla yapmasıdır. Neredeyse her kesimin yapılan eleştirilerden nasibini aldığı bu eserde akıllarda kalan en temel husus, konunun ciddiyetine karşılık sorumluluk alması gereken belirli çevrelerin sorunun çözümüne ilişkin sorumsuz, ilgisiz ve ciddiyetten yoksun olmalarıdır. Bunun yanı sıra neredeyse yayımlandığı her ülkede çok satanlar listesine girerek doğa konulu bir eserin milyonlarca okura ulaşmış olmasını sağlaması da McEwan’ın bir diğer önemli başarısı olarak görülebilir.

Sonuç

Temelde sadece çevre bilimlerinin araştırma konusu olan çevresel felaketlerin disiplinlerarası bir yaklaşım sonucunda edebiyatın da çalışma alanı hâline gelmesiyle birlikte ekoeleştiri olarak adlandırılan, çevre ile edebiyatı birleştiren bir disiplin ortaya çıkmıştır. Bu açıdan ele aldığımız *Sessiz Bahar* ve *Solar* isimli eserler, ekoeleştiri kuramına kaynaklık edebilecek nitelikte önemli eserlerdir.

Carson, *Sessiz Bahar*'da ot ve böceklerle karşı kullanılmakta olan çeşitli kimyasal veya zehirlerin doğal yaşam üzerindeki ölümcül etkilerini dile getirerek bu durumun neden olabileceği felaketleri neredeyse ekosistemin tüm parçalarında ayrı ayrı analiz eder.

Öncelikle DDT, DDD, piretozu, retenonarsenik, alkil/organik fosfat klordan, heptaklor, klorlu naftalin, dieldrin, aldrin, endrin, alkil/organik fosfatlar, parathion, malathion, dinitrofenol, pentaklorofenol, aminotriazol/amitroldan gibi böcek ilaçları ve ot kırıcıların kimyasal içerikleri, ne şekilde ve nerelerde kullanıldıklarına dair bilimsel bilgiler veren Carson, verdiği çok sayıda örnek vaka aracılığıyla bu ilaçların ne gibi zararları olabileceğini ortaya koymaya çalışır. Konuyla ilgili çok detaylı, bilimsel nitelikli bir ön hazırlık yaptığı anlaşılan Carson, elde ettiği bilimsel veri ve analizleri kategorize etme yoluna giderek söz konusu ilaçların insan sağlığı başta olmak üzere deniz, göl, akarsu, yeraltı suları, ağaç, ot, kuş ve böcekler üzerindeki zarar ve etkilerini ayrı ayrı ele alır. Bunu yaparken de biyolog olmasının verdiği bilgi ve birikimden faydalanarak ele aldığı her başlık için onlarca türden bahseder.

Solar'da ise McEwan, küresel ısınma, iklim değişikliği, eriyen buzullar ve alternatif enerji kaynakları gibi çevresel öğeleri romanın kurgusal olanakları içerisinde ele alarak eserinin kurgusal/edebi yönünü göz ardı etmeden çeşitli çözüm önerini sıralar.

Çalışmamızda incelenen romanlar ekoeleştirel nitelikleri açısından ele alınan çevresel sorunlar ve ekoeleştirel kapsam, çevre sorunlarına ilişkin öne sürülen çözüm önerileri, doğaya yazını açısından kullanılan dil ve ekoeleştirel literatüre yapılan katkı gibi ölçütler kullanılarak karşılaştırılmıştır. Buna göre *Sessiz Bahar*'da yazar sadece ekoloji ile ilgili sorunlarla sınırlı kalmayıp biyoloji, patoloji, fizyoloji, genetik ve biyokimya gibi disiplinlerden de yararlanmış ve oldukça kapsamlı bir ekoeleştirel bakış açısı oluşturmuştur. Nitekim Carson, eserinde hücrenin bozulan yapısı, gen mutasyonu, enzimler, sinir sistemi, üreme, kanser; su, hava ve toprak kirliliği, ot ve böcek ilaçları, sentetik olan veya olmayan kimyasallar, arsenik, radyasyon, kanserojenler gibi sayılamayacak kadar çok kavramı detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu yönüyle *Sessiz Bahar*'ın sera gazlarının kontrolsüzce

salınımı, havanın kalitesinin bozulması, eriyen buzullar, fosil yakıtlar, alternatif enerji kaynakları ve iklim değişimi ile sınırlı olan *Solar*'dan konu dağarcığı ve ekoeleştirel içerik bakımından çok daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

Çevresel soruna ilişkin her iki yazarın da bir takım çözüm önerileri geliştirdikleri görülmektedir. Kimyasal ve zehirlerin insan sağlığı başta olmak üzere ekosistemde bulunan canlıların büyük bir bölümüne zarar verdiği düşüncesinden hareket eden Carson, böcek ve ot mücadelesinde kullanılan yıkıcı yöntemlerin bırakılmasıyla çevresel felaketlerin önlenebileceğini düşünür. Buna göre Carson, doğal güçlerin, cinsel olarak çekici olan maddelerin ve zehirlerin değişik bileşimlerin, ultrasonik ses dalgalarının, çeşitli mikroorganizma türlerinin, doğal yollardan elde edilen virüslerin böceklerle mücadelede kullanılabileceğini vurgular.

McEwan, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ortadan kalkması için bu çevresel sorunları ortaya çıkaran etmenlerin değiştirilmesi gerektiğini düşündüğünden eserinde öne sürdüğü çözüm önerileri bu mihverdedir. Eserinde güneş, hidrojen, rüzgâr gibi alternatif ve güvenli enerji kaynaklarına yönelmenin avantajlarından; kömür, petrol ve gaz gibi doğaya zarar veren klasik enerji kaynaklarının da zararlarından sürekli dem vuran yazar, romanın başkişisi Beard aracılığıyla bazı radikal çözüm önerileri geliştirir. Eserde güneş ışığının kullanılmasıyla suyun hidrojen ve oksijene ayrılmasını sağlayan yapay fotosentez, rüzgâr türbini ve güneş panellerinin kullanılması gibi yöntemlerin yanı sıra satır aralarında yosundan hidrojen, genetiğiyle oynanmış mikroplardan uçak yakıtı; güneş ışığından, rüzgârdan, dalgalardan, selülozdan, ev atıklarından elektrik üretme, havadaki karbondioksiti temizleyip yakıtla dönüştürmeye kadar pek çok yöntemin kullanılabileceği vurgulanmıştır.

Bilimsel çok sayıda bilgiye, tanımlamalara, sayısal verilere, örnek vakalara yer verildiği için *Sessiz Bahar*'da didaktik anlatımın ağır bastığı bu nedenle de Carson'ın eserinin estetik ve edebi yönünü güçlendirmek için lirik ve pastoral ifadelerle yer verdiği görülür. Carson'ın aksine McEwan, eserin anlatımında teknik ve bilimsel bilgiler, sayısal veri, tanımlama ve açıklamalara başvurmaz. Çevresel sorun olarak gördüğü konuları ustalıklı metnin satır aralarında kurgusal bir düzlemde ipuçlarıyla sezdirir.

McEwan'ın estetik-bilimsel denge konusunda *Solar*'da kimi gerçek kişi ve hadiseleri eserin içine serpiştirerek Carson'ın lirik parçalarla bilimsel söylemini yumuşatmaya çalışmasına benzer bir yola başvurur. Bu yönleriyle hem edebiyatın estetik yönünü hem de bilimin gerçekliğini gözeten Carson ve McEwan'ın estetik ile bilimsellik

arasında bir denge kurmaya çalışarak ekoeleştirel yazının en temel özelliğini benimsedikleri söylenebilir.

Son olarak yazarların ekoeleştirel literatüre yaptıkları katkı söz konusu olduğunda Carson'un McEwan'a oranla çok daha önde olduğu söylenebilir. Zira doğa yazını, çevre etiği ve derin ekoloji gibi ekoeleştirel yaklaşımların kurulmasında ve Amerika'da çıkan çevreci yasalarla DDT ve klorlu hidrokarbonların yasaklanmasında Carson, önemli bir role sahiptir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği konusunun ciddi olarak tartışıldığı günümüzde Booker ödüllü McEwan'ın *Solar*'ı kaleme alarak bu konunun milyonlarca okura ulaşmış olmasını sağlaması da McEwan için önemli bir başarı olarak addedilebilir.

Kaynakça

- Abrams, M. H. and Harpham, G. G. (2009). *A Glossary of Literary Terms*. Canada: Wadsworth Cengage Learning.
- Akıllı, S. ve Şahiner, M. (2013). Yeşil Bir Bakış Açısından Edebiyat Eleştirisi: Eko-Eleştiri, *Kırsal Çevre Yıllığı*, Kırsal Çevre Ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği, Ankara. ss. 7-16.
- Aksoy, Ö. (2014). *Oktay Rifat'ın Şiirlerinde Doğa Farkındalığı: Çevreci Eleştiri Işığında Bir Okuma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Birkerts, S. (1996) *Only God Can Make a Tree: The Joys and Sorrows of Ecocriticism*. *The Boston Book Review*. 06.01.2018. <http://www.asle.org/wp-content/uploads/ASLE_Primer_Birkerts.pdf>.
- Branch, M. (1994). Ecocriticism: The Nature of Nature in Literary Theory and Practice. *Weber Studies*, 11(1), p.41-45.
- Carson, R. (2011). *Sessiz Bahar*. (çev. Ç. Güler). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Çetiner, S. (2012). Sessiz Bahar Ne Diyor(du)?: *TarlaSera*, 18-21.
- Evernden, N. (1996). Beyond Ecology. C.Glotfelty and H. Fromm (Ed.). *Ecocriticism Reader*. Athens: Georgia UP, 92-104.
- Glutfelty, C. and Harold F. (Ed.) (1996). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press.
- Heise, Ursula H. (1997). *Science and Ecocriticism*. *The Boston Book Review*. 06.1.2018, <http://www.asle.umn.edu/archive/intro/heise.html>.
- Kroeber, K. (1994). *Ecological Literary Criticism*. New York: Columbia UP.

- Love, Glen A. (1996). Revaluating Nature: Toward an Ecological Criticism. C. Glotfelty and H. Fromm (Ed.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, p. 225-241.
- Manes, C. (1996) Nature and Silence. C. Glotfelty and H. Fromm (Ed.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, p. 15-29.
- McEwan, I. (2010). *Solar*. (çev. K. Güney). İstanbul: Turkuvaz Kitap.
- Oppermann, S. (2009). Ekoeleştiri (PEN Türkiye'nin "GreenPEN" projesi bağlamında 17 Nisan 2009'da düzenlenen paneldeki sunum)
<http://www.pen.org.tr/files/GreenPEN%20Ekoeleştiri%20Prof.%20Dr.%20Serpil%20Opperman.pdf>
- Oppermann, S. (2012). Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü. S. Oppermann (Ed.). *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*. Phoenix Yayınevi, s. 9-58.
- Özdağ, U. ve Alpaslan, G. G. (2010). Türkiyat Araştırmalarında Yeni Bir Alan: Çevreci Eleştiri. *3.Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. II, 641-651.
- Slovic, S. (1999). Giving Expression to Nature. *Environment* 41 (2): 25-32.
- Temel, Ö. P. (2010). Ekoeleştiri Kuramı Işığında Stefano Benni'nin Margherita Dolcevitte ve Terra Adlı Eserlerinde Vurguladığı Doğa Ögesi ve Yazarın Çevreci Düşünceleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- White, L. Jr. (1996). The Historical Roots of Our Ecological Crisis. C. Glotfelty and H. Fromm (Ed.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens, Georgia: The University of Georgia Press, p.3-14.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 77-90
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 15.01.2018 Kabul/Accepted: 23.02.2018

TOM STOPPARD'IN OYUNLARINDA KOMÜNİZM ELEŞTİRİSİ

CRITIQUE OF COMMUNISM IN TOM STOPPARD'S PLAYS

Doç. Dr. Aydın GÖRMEZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

aydingormez@hotmail.com

Öğr. Gör. Murat ALKAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yabancı Diller Yüksekokulu

alkn_murat@hotmail.com

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrası savaşın bittiği sanılsa da pratikte farklı şekillerle devam ettiği görülmüştür. Bunun başlıca örneği, Amerika ve Rusya arasında, daha doğrusu kapitalizm ve komünizm arasında cereyan eden soğuk savaştır. İngiliz oyun yazarı Tom Stoppard bu önemli siyasi konuyu sahneye taşıyan yazarlardan biridir. *Every Good Boy Deserves Favour* (1978) oyununda, Sovyetler Birliği'nin politik sistemine karşı olan bireyleri ve bunların sahte teşhislerle akıl hastanelerine kapatılmasını mizahi olarak anlatılır. *Squaring the Circle* (1984) oyunu ise konusunu bir Doğu Bloku ülkesi olan Polonya'da başlayan önemli bir işçi hareketi olan ve dayanışma anlamına gelen Solidarnosc'ten alır. Yazar, bu iki oyununda olduğu gibi oyunlarında çoğunlukla sansürlere, yasaklara, baskıya ve adaletsizliklere değinir.

Bu çalışma, yukarıda adları anılan oyunlarda, yazarın komünist yönetimlerin eleştirisi yanısıra İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş'ın tarihsel arka planını; 20.yy'da tüm dünyayı etkisi altına alan komünizm düşüncesi ile Sovyetler Birliği ve komünist rejimle yönetilen öteki doğu bloku ülkelerinde uygulanan bazı politikaları incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tom Stoppard, Doğu Bloku, Soğuk Savaş, Sosyalizm, Komünizm.

Abstract

Following the World War II, even if the war seemed to come to an end, in practice it went on in different forms, notably the cold war between the USA and Russia, namely between capitalism and communism. English playwright Tom Stoppard is one of those writers who stage this crucial political issue. *Every Good Boy Deserves Favor* (1978) tells the story of those who are against the political system in the Soviet Union and falsely diagnosed with mental illnesses in a humorous way. *Squaring the Circle* (1984) takes its subject from Solidarnosc, an important worker movement that began in Poland, an Eastern Bloc country. The author generally refers to censorship, prohibitions, oppression and injustice in his plays, as in these two plays.

This study is aimed at examining, in the above-mentioned plays, the historical background of the Cold War Era which began after the Second World War; the idea of communism which affects the whole world in the 20th century and some policies applied in the Soviet Union as well as the writer's critique of the communist regimes.

Keywords: Tom Stoppard, Eastern Bloc Countries, Cold War, Socialism, Communism.

Introduction

Throughout history, races, tribes, nations or civilizations have always competed with each other to have the power. The result of these conflicts are either disaster for one side or victory for the other. This struggle from the primitive era to the present day has manifested itself in different forms over time. Due to ideological, religious, political, or some other reasons, humanity has seen many different outcomes in these struggles. The Second World War, one of the worst of these, and one of the most important events that shaped the politics and balance of power of the world in modern era, following events that progressed after it, revealed the polarization on earth which would continue till 1990s.

With this article, some of the historical events that followed the Second World War and the war that led to the polarization that mankind has experienced in modern times; some important ideologies and concepts such as perestroika; some of the notorious government policies carried out the Soviet Union; Tom Stoppard's literary personality and political ideas; and finally repressive and totalitarian ruling methods in Poland and the Soviet Union together with the exploitation and abuse of some concepts such as religion, nationalism, justice and propaganda will be examined in the plays *Squaring the Circle* and *Every Good Boy Deserves Favour*.

1. Cold War Era

A new sense of world order that emerged with the end of the Second World War pit the two super powers of the world, United States and the Soviet Union against each other. Germany and many European states, devastated after the fall of Hitler, needed financial assistance from powerful countries to reconstruct their countries. For this reason, both the United States and the Soviet Union tried to implement their own style of ruling or ideology by supporting these damaged countries. In a project called the Truman Doctrine by US President Harry Truman in 1947, the reconstruction of countries that had undergone major disintegration after the war was considered. The project also aimed at providing financial and military assistance to the countries that were under the threat of communism. The aid plans for Greece and Turkey were considered first. However, the Soviets' military and financial aid in return for the propaganda of communism made the American government take a more comprehensive step to launch the Marshall Plan. This plan was implemented based on financial and military assistance to 16 European countries. Similarly, the Soviet government implemented Molotov Plan, a proposal of Soviet foreign minister Vyacheslav Molotov in 1947, which was projected to support Eastern European countries, whereby the west and east of Europe turned into a common ground of propaganda of the two super powers.

After the Second World War, Germany was occupied by the triumphant countries such as the United States, the Soviet Union, Great Britain, and France. This, which would result in the separation of Germany by a wall in 1961, was not only the separation of Germany, but symbolically of a divided world. In 1961, the East German government, officially known as the German Democratic Republic, and the Soviet Union built it to prevent the western ideas from entering communist east part and to prevent the transition of any kind from the eastern bloc to the western. This wall was a symbol of reflecting the violence of the ideological detachment in the world. Similarly, NATO (1949), established as a military union among western European countries, and the Warsaw Pact (1955), established as a counterattack by Eastern Europe and the Soviet Union, were distinct polarization examples. Also during this period the first military encounter of the Cold War appeared in Korean peninsula.

The "peaceful coexistence theory" put forward by the Soviet Union, during the ruling of Nikita Krushchev, the head of state after Joseph Stalin's death, can be considered as the first alleviation attempt in the Cold War era. This step caused an ideological separation inside

the socialist bloc. This attitude, contrary to the basic principles of Marxism, led to the split of the Soviets & Chinese.

In the Eastern European countries, which were thought to be the satellite or puppet states of the Soviet Union, some civil commotions began to weaken the Soviet Union during the Cold War. For example, the reform demands of people in Czechoslovakia called Prague Spring (1968) were quelled bloodily by Moscow. Another civil commotion that was launched by shipyard workers in Gdansk, Poland in the 1980s under *Solidarność*, which means unity, was one of the biggest blows to the Soviets. This movement, under the leadership of a shipyard worker named Lech Walesa, reached millions with the support of the western world and the Catholic Church. Both Polish and the Soviet government were rendered desperate and the victory of the workers against a government ruled by socialism was the first ideological loss in the Warsaw Pact. Poland encouraged and inspired many other states inside the Soviet Union and Eastern Europe after its transition to a democratic system which accelerated the collapse of the Soviets in the 1980s.

Despite long struggles in the 1970s, the Soviet Union's fiasco in Afghanistan, demolition of the Berlin Wall in 1989, economic crises in the Soviet Union and eastern bloc and people's desire for reform, falling behind the U.S.A. in space race and technological developments, putting some reform policies such as *Perestroika* and *Glasnost* into practice by the last president of the Soviet Union Mikhail Gorbachev to save the country and the failure of these policies made the Soviet Union collapse at the beginning of the 1990s. “*Perestroika*’ is the term used to describe the process of change. It may be translated as restructuring, or radical reform, or even revolutionary transition. *Perestroika* is significant because it is a comprehensive and theoretically based policy of change... (Lane, 1992: 11). The radical changes made by Gorbachev in a socialist state could not prevent the country from dissolution. Gorbachev and his government faced with the former failures or mistakes made by the former first presidents of the Soviet Union which caused the collapse of the country. People living in the Soviet Union started to be aware of the catastrophes and abuses by the communist party members along with increasing financial and political crisis. It was a real radical transition from a totalitarian state to a changing one through new reforms and radical policies: “The means to achieve such acceleration mark a radical break from previous thinking and practice” (Lane, 1992: 11).

2. Critique of Communism in Tom Stoppard's Plays *Squaring the Circle*

Written by Tom Stoppard in 1984, *Squaring the Circle* stages the rise and fall of a civil commotion, Solidarność, in Poland in the 1980s. Lech Wałęsa, who is the leader of this movement, appears in the play along with the other important figures in Poland and the Soviet Union such as the Polish presidents Edward Gierek, Stanislaw Kania, Wojciech Jaruzelski and the Soviet President Leonid Brezhnev. The ministers in the Polish government and volunteers of Solidarność movement are other characters in the play.

Solidarność emerged in Poland in the late 1970s. It means unity which refers to the disobedience of the workers against the oppressive communist regime in Poland. The play has four parts in parallel with the historical development of the resistance.

In the first part, with the title of The First Secretary, the play begins with the conversation between the Soviet and Polish presidents, Brezhnev and Gierek, in the summer of 1980. In this part, the Polish president learns about the revolt in a shipyard in Gdansk, North of Poland. There are not any speeches of Walesa in this part. However, in the second part, named Solidarity, the movement becomes famous all around the country. In the third part, Congress, Solidarnosc gains power over the oppressive communist party of Poland and the Soviets. Besides, Solidarnosc holds its first congress in this part where Walesa is chosen as the first president of the movement. In the last part of the play, named General, the fall of Solidarnosc through the military law (1981), which is commanded by the president and general Jaruzelski, is put on the stage.

In the play, there are different point of views for criticising the Soviet ruling and its impact on Poland as an eastern European country. Whatever the party orders is a necessity for all people in a communist country. If the regime survives in a communist state, so does the party, for the communist party has the leading and totalitarian role over society.

To carry out the internal requirements of rapid industrialization by means of a Stalinist dictatorship requires rigid discipline and compliance. For what is involved is the politics of squeezing people by increasing their productivity while their expectations of change depressed. Again, this is the opposite of the early priority of economic motivation. In Stalinist theory, to increase productivity and also to keep people their levels of consumption as they are forced production. (Wheeler, 1957: 639)

In the play, a usual civil disobedience is seen as a reason of declaring the state of emergency. Because all different ideas against the communist state is seen as a danger for the regime's continuity, the precautions are very dissuasive too. A very similar oppressive method is applied by the army and the government:

SZYDLAK: Send in the police, the state security...

KANIA: There's no public disorder

SZYDLAK: A strike is a public disorder. In fact it's illegal. If the police can't handle it send in the army.

JARUZELWSKI: To do what? I said in 1970 that I wouldn't order Polish soldiers to shoot Polish workers.

SZYDLAK: But they did shoot. The army and the police. And the strikers went back to work. (33)

Walesa also emphasizes in the play that the party is the sole power and a force beyond individual freedom of thought of the Polish society: "...But we can't move faster than the Party lets us. You understand. The Party must have the leading role. That is Communism" (71). General and the first secretary of the communist party, Jaruzelski, gives a speech in the parliament where he emphasizes the necessity of applying the military means to solve the problems in the country as a sign of dominance of oppressive methods of the regime.

JARUZELSKI: In the Central Committee, even in the Politburo, there are voices asking us to set our democratic system aside until peace is restored. What I will ask of this assembly is to prepare for itself for a situation where I will have to come to you and ask for emergency laws. There are 12,000 on strike in the textile mills. If the independent union cannot control its anarchists, we will have to find some other way... (85) Such problems as unfair distribution of income and the class distinction in the country are also the issues criticized by the playwright. Gierek, the president of the state, brings caviar as a gift to the Prime Minister, Babiuch while ordinary people live under hard conditions (30). Although these rulers have more than they need, they try to justify getting valuable items in exchange for their services for the party. The debate on the numbers of goods between Szczepanski, who is responsible for the media, and Gierek, shows the injustice in Poland too:

GIEREK: How many cars do you have, Maciej?

SZCZEPANSKI: Cars, I don't know Who's counting?

GIEREK: Kania.

SZCZEPANSKI: Kania? And what does he make it?

GIEREK: Eighteen.

SZCZEPANSKI: Eighteen? Well, Comrade, you know...as Chairman of the State Committee for Radio and TV one has to get about.

GIEREK: How many houses? An aeroplane. A yacht. A health club staffed by young women with unusual qualifications. Yes, Comrade Kania has a file on you.

SZCZEPANSKI: That's his job.

GIEREK: Yes. He undoubtedly has a file on mee too. How much was that little object you presented me with on my sixty-fifth birthday?

SZCZEPANSKI: Well, it was gold. All right-who built your country house? Twenty-three million zlotys. We serve the Party. The Party reward us... (39)

In a dialogue between the Polish President Kania and Soviet President Brezhnev, what Kania says is a kind of self-criticism of the party. This dialogue emphasizes the shift from a Marxist-Leninist thought to the dictatorship, where personal interests matter, is expressed by the playwright:

....BREZHNEV: (Shouts) Respect! (Jabs a finger at KANIA.) Do you know how you got into this mess?

KANIA: Comrade First Secretary, we must have strayed from the Leninist path...

BREZHNEV: You got into this mess by getting into debt to capitalist bankers! (76)

The dictatorship of communist party in socialist states has generally been a matter of criticism by the anti-Soviet thinkers. Lenin thought that revolution by the proletariat must be handled by an organized communist party which caused the totalitarian orders by the administrators and rulers in the future of socialism:

Throughout the civil war the Communist Party gained in influence until it became a state within the state. War encouraged quick, clear, effective decisions on major issues, rather than long deliberations and consultations. A habit of command developed among party leaders. Victory in war, some Communists argued convincingly, required coordination and the swift implementation of central state directives, but the soviets were by their nature local organs. The party was better suited to play the role of overall coordination and direction. At the end of 1918, a new party organ was created -- the Political Bureau, or Politburo. (Suny, 1998: 127)

Throughout the history of Marxism, there have been some changes according to the different point of views of presidents or governments in different socialist states. Some socialist states were also criticized for leaving the Marxist way of thinking by the other socialist states like the Soviet and China split:

Marx's claim was an exaggeration when he made it in the middle of the nineteenth century. By the middle of the twentieth century it had become almost an understatement. That is not to say that the 'Communism' which held sway in so many countries bore much resemblance to anything Marx had envisaged. There was a wide gulf between the original theory and the subsequent practice of Communist rule. (Brown, 2009: 9)

The abuse of religion has always been a kind of solution methods by some governments throughout the history. In Poland, where the Catholic Church and Christianity in general have an important position, the state has suppressed religion after the establishment of communist regime in 1945. However, when the government is faced with the dilemma, they seek a way to solve it through the clergy. Because Gierek thinks that the clergy can influence people, he keeps in touch with the cardinal in the play:

GIEREK: Father, there will be blood. They won't listen. They will lose everything. You must talk to them before it's too late.

WYSZYNSKI: The Politburo?

GIEREK: The workers! The strikers! They demand things which cannot be given.

WYSZYNSKI: They demand nothing which is not their right. It is you who must listen. Or there will be blood. You will lose everything. (46)

Propagandas, lies and exaggerations are some of the political methods used in repressive regimes. In the play, during one of Jaruzelski's visits to tradesmen, placing goods on the shelves temporarily is a kind of deceit by the rulers:

NARRATOR: (*Voice over*)...sometimes to shops.

(*There is busy activity in the shop. Groceries of all kinds are being hastily unpacked from boxes and placed on empty shelves. When the shelves look fairly full, the PRIME MINISTER and his ENTOURAGE are seen to enter the shop. There is much handshaking and smiling as the GENERAL passes through.*)

JARUZELSKI: And how is the food distribution?

PARTY OFFICIAL: It is working very well, Comrade.

JARUZELSKI: Good, good.

(*He passes rapidly through. As soon as he has gone all the groceries are quickly removed and repacked.*) (69)

The Warsaw Pact member states were a sort of satellite states of the Soviet Union. For this reason, Soviet military interventions were very common in all possible confusions in eastern European countries. In the play, Soviet president Brezhnev exemplifies this pressure to say

that problems with the Soviet tanks will take the stage where the problems can not be solved:

GERMAN MINISTER: ...These publications, openly printed and distributed by Solidarity, are an attack on socialism, an attack on everyone here, and I tell you this, Comrades, if the day comes when we in the German Democratic Republic allow the publication of filth like this, then you are free to assume that we objectively agree with it.

BREZHNEV: You know, we had our very own Soviet free trade union. I forget his name. He is in a lunatic asylum now, poor fellow... You see, a Communist party which cannot defend itself is no damn use, that is the problem. If it cannot defend itself, it must be defended. (66)

Another dialogue that exemplifies Soviet pressure and domination is the apology of President Jaruzelski to the Soviet Marshall at the end of the play. The playwright emphasizes this hierarchy with two characters, the one who forgives like a father and the other who abases himself:

JARUZELSKI: Forgive me, Marshal, we prefer to think of it as a regrettable outcome.

KULIKOV: We all forgive you, Wojciech. (94)

Every Good Boy Deserves Favour

Every Good Boy Deserves Favour (1977) focuses on the abuse of psychiatric science applied for political criminals, namely anti-Soviet dissidents. This method aims at intimidating dissidents from society by diagnosing them as mentally ill:

The investigation by the U.S. delegation provided unequivocal proof that the tools of coercive psychiatry had been used, even in the late 1980s, to hospitalize persons who were not mentally ill and whose only transgression had been the expression of political or religious dissent. Most of the patients interviewed by the delegation had been charged with political crimes such as “anti-Soviet agitation and propaganda” or “defaming the Soviet state.” Their offenses involved behavior such as writing and distributing anti-Soviet literature, political organizing, defending the rights of disabled groups, and furthering religious ideas. (Bonnie, 2002:137)

In the play, there are two characters with the same name Alexander Ivanov in an asylum in the Soviet Union. In the play they are named Ivanov who is a real insane and Alexander who is sane but questions the communist system and regime’s failures in the play. Thus, because of his political views, he is confined to a cell. Ivanov thinks himself as an orchestra conductor in the cell. “... By the time *Every Good Boy* was performed, the play had been transposed to a Soviet

psychiatric hospital where a prisoner of political conscience is confined alongside a patient whose psychiatric symptoms consist of believing he has a symphony orchestra...” (Delaney, 2001: 32).

While the doctor wants to persuade Ivanov that he is not an orchestra conductor, he wants to control Alexander’s ideas which are against the formal socialist Soviet thinking. He tries to hear Alexander’s confession that he is a real lunatic through insistent therapies. The doctor is informed by a Soviet colonel and he is supposed to bring Alexander in line with the party’s ideas.

Alexander’s son Sacha and his teacher are two other characters in the play. The teacher talks to Sacha like a sergeant and she tries to put pressure on Sacha. Sacha is also expected to accept that his father is a lunatic. Alexander maintains hunger strikes and this annoys hospital management because the death of a person with hunger strike in an asylum may create a negative effect of the Soviet Unions and a chance of propaganda in the west. Therefore the doctor finds a clever solution by mixing Ivanovs and at the end of the play, the colonel meets two Ivanovs and asks questions to them mistaking their identities. In this way Ivanov denies that he is a dissident and Alexander denies that he has an orchestra, so sets them free in order to save the communist party from a potential scandal. The play emphasizes the victorious end for a courageous character against a totalitarian regime.

Alexander was put inside an asylum by the Soviet government intentionally. He is a dissident and knows the reason for his imprisonment. He is sent to different asylums to get far away from Soviet society for his thoughts against the Soviets. He says he is defamed:

IVANOV: What the hell are you doing here?

ALEXANDER: I was put here.

IVANOV: What for?

ALEXANDER: For slander. (104)

Although Sacha is a small child, he is dictated with socialist propaganda and orders by the teacher as an example of coercive persuasion of an individual in a totalitarian state at a very young age. In the play, as it is already mentioned, Sacha is threatened with lunatic’s end in the Soviet Union:

SACHA: I don’t want to be in the orchestra.

TEACHER: Open the book. Pencil and paper. You see what happens to anti-social malcontents.

SACHA: Will I be sent to the lunatics’ prison? (105)

It is implied that in an oppressive regime, false accusations are used to eliminate potential dissidents who are seen as threats. In this part of the play, Alexander is charged with groundless allegations and these claims are imposed upon Sacha to show that his madness is proved by his own son. Also Sacha does not accept the allegations for his father, and declares his honesty:

TEACHER: So this is how I am repaid. Is this how it began with your father?

First he smashes school property. Later he keeps bad company. Finally, slanderous letters. Lies. To his superiors. To the Party. To the newspapers....To foreigners....

SACHA: Papa doesn't lie. He beat me when I did it.

TEACHER: Lies! Bombarding Pravda with lies! What did he expect?
(110)

The aim of these asylums is to intimidate the dissidents in the Soviet thought. In this part of the play, the playwright emphasizes the bad conditions of the asylums in the Soviet Union through the comments and statements by Alexander:

...but the regime is stricter, and the male nurses are convicted criminals serving terms for theft and violent crimes, and they beat and humiliate the patients and steal their food, and are protected by the doctors, some of whom wear KGB uniforms under their white coats. For the politicals, punishment and medical treatment are intimately related. (115)

During the Cold War, the clash between the superpowers forced them to show their own countries as the ideal places in terms of justice, technology and economy. The slightest failure in their images could result in catastrophic results. Therefore, propagandas were quite important. In the play, the Soviet asylum is not an appropriate place for the death of Alexander. Due to the potential expansion of the death news of dissidents in asylums in the western world, the Soviet administrators are ordered to make them live. In the conversation between Teacher and Sacha, Teacher emphasizes his mandatory job to keep Alexander alive:

TEACHER: Sacha. Did you persuade him?

SACHA: He's going to die.

DOCTOR: I'm not allowed to let him die.

SACHA: Then let him go.

DOCTOR: I'm not allowed to let him go till he admits he's cured.

SACHA: Then he'll die. (122)

Conclusion

Since the beginning of history, the struggle and survival of mankind in nature has left its place in political, religious and economic struggles in a growing and developing world as time passes. From the most primitive society to the most modern one, survival and fight for superiority were some of the most basic targets by the humanity. However, some events and their outcomes had critical effects and inevitable results for the radical changes in society in the history of man. There have always been critical events that have shaped the world but some of them caused global disasters.

Many people have heard and used the term “Cold War” in their lives, but it was first used after the Second World War which was one of the most influential periods of the twentieth century. During the war, the fight was against the Nazi ideology in the world. However, after defeating Germans and ending the war, the super powers of the world, the U.S.A and the Soviet Union started a battle between ideologies. The great unarmed propaganda battle between the United States of America and the Soviet Union has always been known as the most critical ones in history that could have resulted in a Third World War.

The clash for getting the sole superiority in the world resulted in close calls which was sometimes criticised not only by politicians, but also intellectuals and writers in terms of the policies that were followed by the super powers. Especially communism and the Soviet Union were under fire by the western world.

British playwright Tom Stoppard also criticised the communist ruling and oppressive methods applied by eastern European countries and the Soviet Union both in some of his works especially after 1970s. In his play, *Squaring the Circle*, he argues the civil commotion by the shipyard workers in Poland, Solidarnosc, through the historical development of the movement from the beginning to the end. He also criticises the confinement of dissidents into asylums with fake diagnoses in the Soviet Union in *Every Good Boy Deserves Favour*. Although Stoppard declares his adverse thoughts against communism and the eastern world, he insists that his aim on writing such plays was for the critique of totalitarian regimes all over the world.

Works Cited

- Bonnie, R. J. (2002). Political Abuse of Psychiatry in the Soviet Union and in China: Complexities and Controversies. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. Vol. 30, pp. 136–44.

- Brown, A. (2009). *The Rise and Fall of Communism*. New York: HarperCollins.
- Delaney, P. (2001). Exit Tomáš Straussler, Enter Sir Tom Stoppard. Kelly K. E. (Ed.), *The Cambridge Companion to Tom Stoppard*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 25-37.
- Froese, P. (2004). Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 43, No.1. Web: Accessed: 29-07-2017, pp. 35-50.
- Lane, D. (1992). *Soviet Society under Perestroika*. New York: Routledge.
- Stoppard, T. (1984). *Squaring the Circle*. London: Faber and Faber Limited.
- (1978). *Every Good Boy Deserves Favour*. London: Faber and Faber Limited.
- Suny R. G. (1998). *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States*. New York: Oxford University Press.
- Parrott, B. (1997). *Theoretical Perspectives on the Forms and Development of Empire*.
- Parrott, B. and Dawisha, K. (Eds.), *The End of Empire? The Transformation of the USSR in Comparative Perspective*. New York: M. E. Sharpe, pp. 1-29.
- Wheeler, H. (September, 1957). Problems of Stalinism. *The Western Political Quarterly*, Vol. 10, No. 3. Web: <http://www.jstor.org/stable/443539>, Accessed: 26-07-2017, pp. 634-674.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 91-108
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.01.2018 Kabul/Accepted:
03.03.2018

**VAN'DA YAYINLANAN ŞAMRAM (2000-2002)
DERGİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

***AN ANALYSIS ON THE MAGAZINE OF ŞAMRAM
PUBLISHED IN VAN (2000-2002)***

Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN
Bingöl Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü
zahirertekin@hotmail.com

Öz

Kültür ve edebiyat dergileri bir şehrin kültür ve sanat hayatına yön veren damarlar gibidir. Aynı zamanda dergiler çıktıkları dönemin tarihinden izler taşır. Her dergi yeni umutlarla çıkar ve kapanan her dergi de pek çok acı-tatlı anıyı da beraberinde kapatır. Bu açıdan her derginin ayrı bir hikayesi vardır.

Van 2000'li yıllarda peş peşe çıkan edebi-kültürel dergilere ev sahipliği yapıyordu. *Hazan, Seyir, Şamram, Serencam, Bilge Adamlar, Beyaz Gemi, Tandır, Dünyada Van, Ay Karanlık, Aralıklar, İhlamur, Vanlıların Sesi, Artos, Tebessüm, Empati, Beşinci Mevsim, Mavi Boncuk, Ferda, Kelime* bu devirde yayın yapan akla ilk gelen dergilerdir. Bunlardan 8 sayı çıkan (2000-2002) Şamram, adını Urartu Devleti'nin mühendislik harikası olan su kanallarından almış bir dergidir. Dergide bilimden sanata, edebiyattan sanata hatta sanat tarihine uzanan pek çok çalışma neşredilmiştir. Pek çok şair, yazar ve araştırmacıyı bir arada buluşturan dergi, sessiz sedasız bir şekilde yayın hayatına son vermiştir. Bu makale Van ilinin edebi-düşünce dünyasına önemli katkılar sağlayan Şamram dergisinin serüveni konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şamram Dergisi, Van, Urartu, Van'da Dergicilik.

Abstract

Cultural and literary magazines are like vessels that guide a city's cultural and artistic life. At the same time, the magazines show traces of the date of the period they were dating. Each magazine comes out with new hopes and every magazine that closes with a lot of bitter-sweet memories. In this respect, each magazine has a separate story.

Van was home to literary-cultural magazines issued consecutively in 2000s. Hazan, Seyir, Şamram, Serencam, Bilge Adamlar, Beyaz Gemi, Tandır, Dünyada Van, Ay Karanlık, Aralıklar, Ihlamur, Vanlıların Sesi, Artos, Tebessüm, Empati, Beşinci Mevsim, Mavi Boncuk, Ferda, Kelime are the first magazines that comes to mind. Among these magazines, Şamram named with the engineering marvel of water channels of The Kingdom of Urartu, was issued 8 times between 2000-2002. Many studies have been published, ranging from science to art, literature, art, and even art history. However the magazine of Şamram, which brought together many poets, writers and researchers of that time put an end to publishing quiet and retiring. This study mentions the adventure of the Magazine of Şamram, which made great contributions to Van's literary-thought world.

Keywords: Magazine of Şamram, Van, Urartu, Magazine Publishing in Van.

Giriş

Sürelî yayımlar özellikle de dergiler, toplumun edebiyat ve fikri hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Dergiler, bir roman veya hikâye gibi tek bir kalemden çıkan yazılardan oluşmadıkları, aksine pek çok üslubu barındırdıkları için mektep vazifesi görmüşlerdir. Nitekim dergilerin bu fonksiyonel özelliği halen de devam etmektedir. Şayet dergi, okuyucu kitlesine rahat ulaşabiliyor ve okuyucusuyla iyi diyaloglar geliştirebiliyorsa bugünkü tabiriyle online üniversiteye dönüşmektedir. Cemil Meriç, kitap ve gazeteden farklı olarak derginin vizyonunu, şöyle dile getirir: “Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi, hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekâlar topluluğunun. Bir neslin vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı”. (Meriç, 1992: 100).

Dergi yayıncılığını merkez, taşra ve beynelmilel olmak üzere üçlü bir kategoriye tabi tutmak mümkündür. Günümüzde teknolojik imkânların hızla artmasıyla birlikte elektronik ortamda yapılan dergicilik faaliyeti de bir hayli gelişme göstermiştir. Bu durum basılı-sürelî yayınların çok daha ötesine geçmiştir. Ama yine de deftere yazmaktan klavyeye geçişi beceremeyen ve/veya benimsemeyen yazarların; basılı dergiye dokunmaktan, onu koklamaktan ve altını çizerek sayfa yanlarına notlarını alarak okumaktan vazgeçmeyen büyük bir yekûnun varlığı da göz ardı edilmemelidir.

Şamram Van'da sadece 8 sayı ile okuyucusu ile buluşmuşken o dönemde¹ Van'da editörlüğünü Müştehir Karakaya'nın yaptığı ve toplam 48 sayı çıkan bir diğer dergi *Hazan* uzun süre çıkan aktif bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Taştan, 2003: 32). 2002 de yayın hayatına başlayan ve üç aylık düşünce kültür ve edebiyat dergisi olan bi diğer dergi *Bilge Adamlar* o dönemdeki bilinen dergilerden birisidir. Toplam 23 sayı çıkan *Dünyada Van* dergisi ise Van'ın ilk dergilerinden ve pek çok akademisyen ve yazarı buluşturan bir dergi olarak karşımıza çıkmaktadır. 12 sayı boyunca sanat ve edebiyat alanında sesini çokça duyuran *Seyir*, yönetmenliğini Vefa Taşdelen'in yaptığı *Beyaz Gemi* dergisi de o dönemde çift hanelerde çıkan dergilerdendir. Bu dergilerin yanı sıra o dönemde Van'da çıkan diğer dergiler: *Ay Karanlık*, *Aralıklar*, *Ihlamur*, *Tebessüm*, *Tandır*, *Beşinci Mevsim*, *Empati*, *Mavi Boncuk*, *Serencam*, *Ferda*, *Kelime*, *Vanlıların Sesi*, *Artos*, *Eğitimde Yeni Ufuk* adlı dergilerdir. O dönem okullarda çıkan dergi isimlerini de eklersek listenin daha da uzayacağı muhakkaktır. Sadece adı geçen dergi isimlerine bakıldığında bile, ilgili dönem aralığında Van'ın yazın ve kültürel hayatının çok canlı olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmamızın temel eksenini oluşturan *Şamram* dergisi de Van'da bir dönem edebiyat ve kültür sahasına katkıda bulunan dergilerdendir. Çok az denilecek sayıda (8 sayı) çıkmasına rağmen muhteva bakımından çok zengin ve derinlikli bir dergi olduğu görülmektedir. Yine Meriç'in konu ile ilgili olarak iç burkan şu satırları aynı zamanda bu yazının ilham kaynağı olmuştur: "Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar... Bizde hazin bir kaderi var dergilerin; çoğu bir mevsim yaşar, çiçekler gibi. En talihlileri bir nesle seslenir. Eski dergiler, ziyaretçisi kalmayan bir mezarlık. Anahtarı kaybolmuş bir çekmece. Sayfalarına hangi hatıralar sinmiş, hangi ümitler, hangi heyecanlar gizlenmiş, merak eden yok." (Meriç, 1992: 101). Çok daha iddialı bir tavır ve düşünceyle ortaya çıkan *Şamram* dergisi de çok uzun soluklu olamamış, çeşitli ekonomik sebeplerle 8. Sayıdan itibaren çıkmamıştır.

Bu bağlamda çalışmamızın yol haritası şu şekilde ortaya konulmuştur. Öncelikle dergiye isim olan *Şamram* kelimesinin sahip olduğu mananın tarihi arka planına yönelik ayrıntılı bilgiler verilecektir. Ardından derginin kimlik bilgileri ve teknik özellikleri mercek altına alınacaktır. Daha sonra Van'ın kültürel hayatına yaptığı katkılar anlatılacaktır. Derginin muhtevası ve yazar kadrosu üzerinde

¹ O dönemden kasıt daha çok 1990'lı yılları sonu ile 2011 yılları arası kastedilmektedir. 2011 yılında ki Van depremiyle birlikte dergicilik te zarar görmüştür. Van'da bugün Erciş'te çıkan Hayal Bilgisi dergisi hariç kültür, sanat ve edebiyat ile ilgili herhangi bir dergi yayınlanmamaktadır. (Müştehir Karakaya ile görüşmeden; 21.12.2017)

durularak brans/alanlar bazında dergi, içerik olarak irdelenecektir. Çünkü dergi pek çok farklı konu ve alanlar ile ilgili yazılar neşretmiştir.

1. “Şamram” Adının Menşei

Dergi, ismini Urartu devletinin sulama kanallarından almaktadır. Kaynaklar bu kanalların isminin Şamram olduğunu söylese de, halk arasında daha çok “şamran” olarak bilinmektedir. Van’daki Urartu sulama kanalları, Şamram dergisinin dördüncü sayısındaki bir makaleye konu edinilmiştir. Söz konusu makalede, bu kanalların M.Ö. birinci binin ilk yarısında, Urartular zamanında Van yöresinde Saba döneminde yapıldığı ifade edilir. Yemen’e kadar uzanan yakın doğuda kanal, tünel, baraj gibi sulama ve içme suyu maksadıyla su yapılarının yapıldığı bilinmektedir. Şamram sulama kanalı da bunların içinde en tanınmış ve bir mühendislik harikası olarak en uzun olduğu bilgisi verilir (Aksoy & Ertekin, 2001: 30). Şamram Kanalı, yaklaşık 51 km. uzunluğunda olup Van’ın takriben 30 km. güneyinde yer alan Gürpınar Ovasından uzanarak Edremit üzerinden Urartu krallığının başkentinin bulunduğu Van Ovasına tatlı su getirirdi (Belli, 1977: 11). Kanalin suyu, Hoşap çayının vadisinde bulunan 1760 m. yüksekliğindeki bir pınardan çıktığı ifade edilir. Osmanlı döneminde kanal üzerinde kurulan 40 su değirmeninin olması da kanalın boyutları hakkında bilgi verir. Bu günkü teknolojik imkânlarla ancak ulaşılabilen bu mühendislik, Urartular yaklaşık 2800 yıl önce uygulamış ve su sorununu da çözüme kavuşturmuşlardır (Çeçen, 1995: 70).

Urartu Şamram su kanalının, *Şamram* dergisine isim kaynağı oluşu şöyle ifade edilmiştir: Kendi dönemi itibarıyla dünyanın sayılı mühendislik harikası olan bu tarihi değerimiz derginin ismine de ilham kaynağı olmuştur. Ancak bugün şehir planlaması yapılırken kanala estetik planlama yapılmadığı için, şehir içerisinde basit bir görünüm arz etmektedir. Bu da tarihe karşı duyarlı olmadığımızı göstermektedir (Aksoy & Ertekin, 2001: 30). Şamram su kanalının resmi, dördüncü sayının kapağı olarak da tasarlanmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla dergi ismini hem bir kadim mühendislik projesinden hem de “su”dan almaktadır. Suyun saflığı, temizliği ve hayatı temsil ettiği düşünüldüğünde, derginin isminin manidar olduğu kanaati hâsıl olmaktadır. Derginin kapakları incelendiğinde de su temasının ciddi bir şekilde güçlü olduğu görülmektedir.

2. Şamram’ın Yayın Politikası ve Çıkış Amacı

Başlangıçta bir edebiyat dergisi görünümünde mahalli bir dergi şeklinde çıkan *Şamram*’ın, ileriki sayılarda, ortaya koyduğu ilkeler ve performansla salt bir edebiyat dergisi olmadığı anlaşılmıştır.

Muhtevasından hareketle *Şamram*'ın salt bir edebiyat dergisi olmadığını fakat edebiyattan uzak bir dergi de olmadığını rahatlıkla söylemek mümkündür. O halde *Şamram* niçin çıktı sorusunun cevabını yine derginin vizyon ve misyonunu ortaya koyan çalışmalarından bulabiliriz. Bilindiği gibi dergiler ya poetik tetkik ve icatlarını kamuoyu ile paylaşmak için çıkarlar, ya bir boşluğun doldurulması için çıkarlar ya da mevcut dergilerden farklı bir iddia ile yayınlanırlar. Elbette daha farklı nedenlerle de bir dergi çıkabilir. *Şamram* dergisinin beşinci sayısının editör yazısında derginin *özverili üniversite öğrencilerinin gayretleriyle* çıktığı vurgulanmaktadır. Yazının devamında “*Şamram*, yazılarında tutturduğu akademik seviyeyi sürdürecektir, ülkemiz insanına, yeni, özgün, orijinal bilgi ve yaklaşımlar sunmaya devam edecektir” (*Şamram*, 2001: 5, 32). denilmektedir. Buradan hareketle derginin gittikçe araştırma konularında yazılar yayınlayacağı anlaşılmaktadır. Bununla beraber yazıların yeni bilgi ve yaklaşımları haiz olması şartı da aranmaktadır. *Akademik seviye* tabirinden de anlaşılacağı üzere derginin, yerel edebi dergilerde olduğu gibi, edebi türler ile sınırlı bir yayın yapmayacağı anlaşılmaktadır. O dönemin Van dergilerine bakıldığında yelpazesi pozitif bilimler, sosyal bilimler ve dini yorumları bir arada yayın politikasına sıkıştıran başka bir dergiye rastlamıyoruz. Bu açıdan *Şamram*, aslında Van'ın ve genelde ülkenin bilim ve düşünce hayatına katkıda bulunmak gibi bir gayeye sahiptir. Yukarıdaki editör yazısı alıntısında geçen *ülkemiz insanına* ifadesinden de, derginin Van ile sınırlı tutulmadığı/tutulmayacağı kanaati hasıl olmaktadır. Elbette bütün bu büyük iddia ve güzel temennilerin yerini bulduklarını söylemek mümkün değildir. Çünkü böylesine yüklü bir programla çıkan bir derginin somut etkilerini ancak uzun sayılar sonrasında tespit etmek mümkün olabilirdi. Bu açıdan bakıldığında derginin ilin ve/veya okuyucunun üzerindeki yankısı ve yansımaları, bizce net bir şekilde bilinebilecek bir mevzu değildir.

Şamram, faaliyetine devam ettiği sürece titiz ve seçici bir yayın hayatı geçirmiştir. Derginin bu niteliksel boyutunu, kendisine gelen yazıların seçimindeki titizlikten anlamak mümkündür. Gerek muhtelif sayılardaki editör yazılarından gerekse de dergide yayınlanan yazılardan, derginin niteliksel yayın politikası rahatlıkla anlaşılmaktadır. Her sayıda editör yazısı yayınlamayan *Şamram*, ihtiyaç duyulması veya iletilecek bir mesajın olması halinde küçük bir editör yazısı yayınlamıştır. Birinci sayının editör yazısındaki şu cümle derginin yayın hayatına çıkış gayesini ortaya koymaktadır: “İlimize sahip çıkma ve ilimimizin kültür, öğrenme, öğretme ve geçmişi iyi bilip bunu illerimize bir köprü yaparak hayat yoluna aktif olarak devam etme

amacımızdır.” (Şamram, 2000: 1, 1). Derginin yayın ilkeleri ve yayın politikası 5. sayısında daha da berraklaştığı görülmektedir. Bu sayının editör yazısında dergiye gelen yazıların keyfiyeti açısından yazarlardan şunlar istenmektedir: “Yayınlanması istenen çalışmalar, ister bilim alanında, ister kültür edebiyat alanında ve isterse sanat ve tarih alanında olsun, özgün olmalı, sade ve anlaşılır bir dille yazılmalıdır. Ayrıca Şamram, sevgi, hoşgörü, ümit, diğerkâmlık, çalışkanlık, dürüstlük, bilgi gibi değerleri okurlarıyla paylaşmak istemektedir. Şamram, yazılarında tutturduğu akademik seviyeyi sürdürecektir, ülkemiz insanına, yeni, özgün, orijinal bilgi ve yaklaşımlar sunmaya devam edecektir” (Şamram, 2001: 5, 32). Aynı şekilde 7. sayının çok kısa editör yazısında da derginin yazı ve yayın politikasına yönelik uyarılarda bulunmaktadır: “Çalışmalarını bize gönderen yazar ve araştırmacılarımızdan bir istirhamımız var, o da şudur; İncelenen konular mutlaka özgün ve yeni bilgilerle donanmış olmalıdır” (Şamram, 2001: 7, 32). “Edebiyat yazıları da konu bütünlüğü, ahlaki güzelleştirici ve geliştirici pedagojik verilerle desteklenmiş olmalıdır.” (Şamram, 2002: 7, 32).

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, Şamram yayın hayatına belli ilkeler doğrultusunda yola çıkmıştır. O, bir gayeye hizmet etmek için hazırlanmış ve dergi faaliyetini de bu gaye için koşuşturulan bir uğraş olarak seçmiştir. Şamram, hayata her zaman farklı bir pencereden bakmayı hedeflemiştir. Dergide yayınlanan yazıların muhtevassından, dil ve üslup özelliklerine varıncaya kadar her konuda titiz bir editöryal hizmetin verildiği görülmektedir. Derginin editör yazılarında pek çok yazı ve şiirin sayfa sınırlamasından dolayı neşr edilmediği bilgisini edinmekteyiz. Dolayısıyla dergide her şiir yayınlanmamış ve her hikâyeye kapı aralanmamıştır. Dergide yayınlanacak her bir yazının dil ve muhteva açısından okuyucuya bir güzellik katması hedef edinilmiştir. Bu da Şamram’ı diğer dergilerden ayıran önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Gittikçe akademik kriterleri daha çok benimseyen ve yeni bilgi ve verilere daha açık bir Şamram görmekteyiz. Bu bilgiyi teyit etmek için, dergiyi periyodik olarak incelemek yeterli olacaktır.

3. Şamram’ın Kimlik Bilgileri, Teknik Özellikleri ve Tasarımı

Dergi, ilk sayısını 2000 yılının sonbaharında Artos dağı ile Akdamar adasını birleştiren bir kapak görüntüsüyle okur karşısına çıkmıştır. Künyesinde İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü olarak Fuat Dağbaş görünmektedir. Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü her sayıda aynı kalmakla beraber ikinci sayıdan itibaren derginin editörlüğünü F.

Halit Gül üslenmiştir. Ayrıca jenerik kısmına, yine ikinci sayıdan sonra yayın kurulu ilave edilmiştir. Bu bölüme iki, üç ve dördüncü sayılarda Zahir Ertekin ve Seyfettin Aykaç eklenirken sonraki sayılara bu iki isme ilaveten İsmail Aksoy ve Ömer İzci de dahil edilmiştir. Derginin sayıları farklı şehirlerde ve farklı matbaalarda basılmıştır.² Derginin herhangi bir yerinde tirajı hakkında bir bilgi notu bulunmamaktadır. Ancak şifahen edindiğimiz bilgiye göre her sayıda 1000 adet basılmış, mümkün olduğunca 3 aylık periyodlarla yayınlanmış ve bütün sayılar kapaklar hariç 32 sayfa olarak çıkmıştır. Ancak bu 1000 adet baskının ne kadarının okuyucuyla buluştuğu konusunda herhangi bir malumat elde edemedik (Dağbaş, kişisel görüşme, 21 Aralık 2017).³ Derginin ilk 2 sayısı, reklamlardan elde edilen gelirlerle çıkmıştır. Bunu iç kapak sayfalarında bulunan reklamlardan anlamak mümkündür. Ancak dergi, 3. sayıdan itibaren reklam almayı bırakmış ve ilk yazı, ön iç kapak ile başlamış, arka iç kapak ise şiirlere ayrılmıştır. Hal böyle olunca derginin içindekiler ve jenerik sayfası da derginin son sayfasına alınmıştır. İlk sayıda derginin irtibat adresi belirtilmemişse de ikinci sayıdan itibaren Van'da bulunan Bağdat İş Merkezi'nden idare edildiği bilgisi yer almıştır. Yine ikinci sayıdan itibaren derginin Diyarbakır'da temsilcilik açtığı belirtilmiş ve bu temsilciliğin irtibat bilgileri verilmiştir. Derginin fiyatı ya kapak üzerinde veya jenerik sayfasının en alt kısmında belirtilmiştir. Derginin halen öğretmen olarak görev yapan sahibi ile yaptığımız şifahi görüşmeden, derginin maddi imkansızlıklardan dolayı kapatıldığını ifade etmiştir (Dağbaş, kişisel görüşme, 27 Mart 2018). Zaten yedinci sayının editör yazısının sonunda düşülen şu not derginin kapanmasıyla ilgili sinyal niteliğindedir: “Ekonomik sebeplerden ötürü derginin dağıtımında sıkıntı çektiğimizi belirtmemiz lazım. Bu dolgun derginin daha yararlı olması için tekliflerinizi dergimizin e-mail adresine gönderirseniz seviniriz.” (Şamram, 2002: 7, 32).

Şamram dergisinin ilk iki sayısı kendi içinde bağımsız bir tasarıma sahiptir. Ancak kalan sayılar, aynı biçimsel özelliklerde yayınlanmamıştır. Özellikle ilk iki sayıdan sonra hızlı bir şekilde dizgi-tasarım açısından toparlanmış ve daha okunaklı bir mizanpaj ile okurun karşısına çıkmıştır. Dolayısıyla tasarım açısından ilk iki sayıda,

² Derginin künye sayfalarına baktığımızda birinci sayının Van'da Şark Yıldızı Matbaası'nda basıldığını görüyoruz. İkinci sayı Ankara Esam Matbaası'nda basılmıştır. Üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sayıların tamamı Şanlıurfa Elif Matbaası'nda basılmıştır. (Derginin jenerik sayfalarına bakınız)

³ Bizim için derginin en sır yanı, okuyucusuyla ne kadar buluştuğu, okuyucunun dönümleri ve derginin gelen dönümlere göre şekillenip şekillenmediği bilgisidir. Bu konuda maalesef yeterli deneyeye ulaşamadık.

özellikle ilk sayıda bir bocalama görülmüş ise de daha sonra düzene oturmuştur. Özellikle araştırma yazılarında, görsel öğeleri zengin bir şekilde uygulamayı başarmıştır. Son sayıya kadar da mutad standardını muhafaza etmiştir. *Şamram*, tasarımda ölçülü olmayı ve israftan kaçınmayı ilke edinmiştir. Özellikle boş kalan bölümlere tarihi ve ahlaki ilkeleri içeren vecizeler yerleştirmek suretiyle okuyucuya mesaj vermeyi de ihmal etmemiştir.

Derginin ilk sayısının kapağında “Kültür-Sanat-Edebiyat” olarak belirlenen çizgisi, ikinci sayıdan itibaren “İlim, Kültür, Sanat, Tarih, Edebiyat Dergisi” olarak değiştirilmiş, muhteva da buna paralel olarak daha zengin hale getirilmiştir. Kapak tasarımları ilk 4 sayıda dikkat çekici tabiat veya tarihi resimlerden oluşurken, 5. sayıdan itibaren kapaklar, oluşturulmuş bir muhtevaya ve düşündürülen alegorik tasarımlara dönüştürülmüştür. Her sayının ön kapak tasarımına uygun edebi bir de vecize yerleştirilmiştir.

Dergi ilk sayısından son sayısına kadar aynı ebatla (28x20 cm) çıkmıştır. Özellikle uzun soluklu yazılarda sayfa iki sütuna ayrılarak, okurken tek düze sıkıcı satır düzeninin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Dergi kapandıktan sonra kırmızı bir cilt içine tüm sayılar bir araya getirilerek istifadeye medar olmak üzere satışa sunulmuştur. Bu tek ciltlik derginin arka cildinde şu beyit yazılıdır:

*Üç beş cılız kaynak baş başa verdi
Muhteşem bir çağlayan olup çağladı*

4. *Şamram*'ın Yazar Kadrosu, Yazı Dağılımı ve Muhtevası

Birinci sayıda ağırlıklı olarak Van temalı konular ele alınırken ikinci sayıdan itibaren içerik birden bire değişmiştir. Nitekim ikinci sayının editör yazısında bu durum şöyle izah edilmektedir: “Bu sayımızda okuyucudan gelen öneri ve yazılar dikkate alınarak; içerikte bazı değişikliklere gittik. Bunların başında gerek Van dışındaki yerlere ilişkin yazılardan gerekse değişik konularla alakalı bize ulaşan yazılardan seçtiklerimizi yayımlıyoruz.” (*Şamram*, 2000: 2, 1). Buradan anlaşılıyor ki, dergi artık kanatlarını ve perspektifini Van ile sınırlamayacaktır. Ayrıca yazar kadrosunu da bu bağlamda daha zengin hale getirmeyi hedeflemektedir.

Derginin ciltli baskısının arka kapağındaki beyitten ⁴ anlaşılmaktadır ki, dergi bir ekip maharetiyle yayınlanmıştır. Yani

⁴*Üç beş cılız kaynak baş başa verdi/Muhteşem bir çağlayan olup çağladı*

sadece dergiye dışarıdan gelen yazılardan derlenen bir çalışmadan ziyade, planlı ve programlı bir ekip işi olduğunu hissettirmektedir.

Şamram'da yer alan yazı ve şiirlerin içeriğine baktığımızda zengin bir görüntünün hâkim olduğunu görmekteyiz. 8 sayılık dergide birçok konuda yazılar kaleme alınmıştır. Bunlar derginin kapağında da vurgulandığı gibi bilim, sanat, edebiyat, tarih, kültür vs. konularda tanınmış ve tanınmamış birçok yazarın ve şairin yer aldığı anlaşılmaktadır. Araştırma, sanat ve ahlak ilkeleriyle çıkan Şamram, günlük siyasi olaylara ve politik mevzulara hiç değinmemiştir. Dergi bu şekilde her zaman okunabilen kalıcı bir mevkute olmayı başarmıştır.

Dergide Şamram Tarih Araştırmaları Grubu, Şamram Sanat Tarihi Araştırmaları Grubu gibi araştırma grupları da bulunmaktadır. Bunun dışında özellikle başyazılar, derginin ab-ı hayatı hükmündedir. Başyazıların isimleri de muhtevası gibi ilginçtir. mesela; *Asl'a Rucû'*, *Menhus Ruh*, *Girişimci Rûh*, *İnsanımızın Tekamülü* (Pakyürek, 2005: 97) gibi başyazılar, yazarlarına ve okuyucularına ilham kaynağı olmuştur. Nitekim bu yazılar daha sonra kitaplaşmış ve kitabın girişinde Şamram'a atfen şöyle denilmiştir: "Tahlil, ancak sekiz defa dünya yüzünü görmüş bir mevkutenin beynini oluşturan yazılar bütünüdür. Kaldığı yerden devam edeceği ümidi, devam edememesinin sancısını taşımamıza yardımcı olmaktadır." (Pakyürek, 2005: 5) Bu açıklamadan derginin istenmeyen veya mecburî sebeplerle kapatıldığını da anlamış oluyoruz. Bu açıklamadan ayrıca derginin kaldığı yerden bir gün devam edebileceğine dair izlenim vermektedir. Ancak o günden bu güne böyle bir teşebbüsün olmadığı bilinmektedir.

Dergide röportaj, söyleşi, gezi yazısı, günlük ve mektup gibi edebi türler yer almamıştır.

Aşağıdaki tabloda Şamram Dergisi'ne ait bilgiler verilmiştir.

Tablo 1: Şamram Dergisi Yazar- Yazı/Şiir Dağılımı

Yazar/Şair İsimleri	DÜZ YAZI	ŞİİR	Yazar/Şair İsimleri	DÜZ YAZI	ŞİİR
Suat Parin	1		S. Yusuf Fırat		1
M. Latif Salihoğlu	1		Mehmet Pamuk		1
Müştehir Karakaya		1	David Van Biema	1	

Halit Gül	6		Adil Ebubekir Ayna	3	
Abdülhadi Timurtaş	4		Şehmuz Serhat	1	
Seyfettin Aykaç		2	Dana Mackenzie	1	
Füreyya Saygın	4		Halim Öncü*Habip Pınar	3	
Zülküf Kara		1	Zahir Ertekin*İsmail Aksoy	1	
M. Emin Yiğit	2		Kamuran Bildik		5
Sait Demir		2	A Demir	4	
Anonim	9		General Omar N. Bradley	1	
Zahir Ertekin	5		Ömer İzci	1	
Rabia Gül	2		Nesibe Uhut	2	2
Aziz Aykaç		1	Hüseyin Yüksek	1	
A Pakyürek	8		Fazıl Beyazıt/Süleyman Aydın	2	
Tarih Araştırma Gurubu	3		Serkan Polat	1	
İ.Hulusi	3		Eyüp Işık	1	
İ. Sürücü	1		Pervin Çeşme		1
Hasan Boz		1	Abdürrahim Yıldız	1	
Fazıl Beyazıt	2		Halim Öncü	1	
RudyRucker	1		Derya Alıcı	1	
Tacettin Can	1	1	Naci Orhan		1
Aziz Serhat	1		Sema Altın Dilek	1	1
V. Nejat İbrahim oğlu	1	1	Seyit Ali Eren	1	
Habip Pınar	2		A Melik	1	

M. Sadık Coşkun	2		Nurefşan Aslan Türk	1	
Necmettin Çeliker		1	Risale-i Nur Şerhi?	4	
*****		6	S. Tarih Araştırma Gurubu	2	

Tabloda görüldüğü üzere 30 şiir 95 düzyazı olmak üzere dergide toplam 125 çalışma yayınlanmıştır. 8 sayıdan oluşan ve her sayısı 32 sayfa ile sınırlı olan bir dergi için 125 çalışma takdire şayandır. Düz yazıların dağılımında ise araştırma konuları büyük yekûnu oluşturmaktadır. Dergide edebi türler içerisinde şiirden sonra en fazla deneme yazıları görülmektedir. Hikâyelerin sayısı daha azdır.

Dergide çeviri yazılarına da rastlamak mümkündür. Derginin sayfaları arasında özellikle bilim sahasında İngilizceden çevrilen yazılara rastlamak mümkündür. “12. Yüzyılın Kahramanı” başlıklı yazı derginin çok az sayıdaki çevirilerinden bir tanesidir. Yazı 31.12.1999 yılında Time dergisi özel sayısından Sündüs İkra tarafından çevrilmiştir.

Derginin biyografi yazıları dikkat çekicidir. Birinci sayı hariç, diğer tüm sayılarda önemli şahsiyetlerin biyografilerine rastlamak mümkündür. Biyografik çalışmalar bazı sayılarda “Çağın Sığmayanlar”, bazı sayılarda da “Pırlanta Dönemden Tablolar” üst başlığı altında işlenmiştir. Her sayıda ortalama bir şahsiyetin hayatının incelendiğini görmekteyiz. *Seyfeddin Amidi, Şeyh Muhammed Emin Erbilî, Şeyh Adi Misafir, Molla Gürânî, Muhammed Abduh, Cizreli Üç Bilge Kardeş (İbnü'l Esir Mecduddin, İbnü'l Esir İzeddin ve İbnü'l Esir Ziyaüddin), Muhammed Abduh* gibi isimler, derginin biyografik çalışmaları arasında incelenmiş şahsiyetlerdir. Bu çalışmaların pek çoğu, Abdülhadi Timurtaş'ın imzasını taşımaktadır. Timurtaş'ın bu çalışmaları, daha sonra geliştirilerek ve ilaveler yapılarak kitap halinde neşredilmiştir (Timurtaş, 2007: 11). Biyografi çalışmalarında Timurtaş'ın dışında bir de M. Sadık Coşkun'un ismine rastlamaktayız.

Derginin dördüncü sayısından itibaren “Nurun Aynamızdaki Yansıması” üst başlığında Bediüzzaman Said Nursi'nin eski eserlerinden bazı kısımların şerhleri yer almaktadır. Bu çalışma Ahmet Sait Pakyürek isimli araştırmacıya aittir.

Tarih Araştırmaları Gurubu'nun “İslam'ın Anadolu'ya Gelişi-Doğu ve Güneydoğu İlleri” bir boşluğu dolduracak/dolduran mahiyette araştırma yazılarıdır. Her bir sayıda bir il ele alınmış ve İslam'ın o ile nasıl geldiği belgeleriyle ortaya konmuştur. Bu çalışma daha sonra

İslam'ın Anadolu'ya Gelişi (Demir, 2004) adıyla kitap halinde neşr olunmuştur.

Derginin bir diğer yazı dizisi bölgenin mimarisi ve sanatını araştıran Sanat Tarihi Araştırma Gurubu'nun çalışmalarıdır. Bu dizide başta Eyyubî Devleti'nin mimari yapıları olmak üzere Bitlis, Hoşap, Gevaş, Van gibi önemli yerleşim yerlerindeki İslami döneme ait sanat ve mimari yapıları araştırılmıştır. Derginin Sanat Tarihi yazılarının tamamında F. Halil Gül'ün editörlük yaptığı görülmektedir.

Derginin bilim dünyasını ilgilendiren yazıları da mevcuttur. Örneğin; *Öklid Dışı Geometrilere* yazısında matematik, *Etçil Bitkiler* yazısında biyoloji, *Türkiye Zoocoğrafyasına Bir Bakış* yazısında coğrafya, *Bilgi İletişim ve Güç* yazısında Bilgi Teknolojileri, *Pascal'dan Von Neumann'a Bilgisayar Fikrinin Gelişimi ve İnternet* yazısında Teknoloji, *Küreselleşme Üzerine* yazısında Kültür, *Kulak Denilen Fakülte* yazısında Tıp ilmi ile ilgili güncel ve orijinal araştırma konuları sunulmaktadır. Bunların dışında derginin her sayısında bilimsel çalışmalara dair yazıları bulmak mümkündür.

Derginin edebi veçhesini yansıtan en önemli yazıları, deneme, şiir ve hikaye türlerinde karışımına çıkmaktadır. Bu tür yazılar aynı zamanda derginin düzyazılarının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Deneme türünün en önemli yazıları, derginin başyazıları olarak görülmektedir. Bu yazılar muhteva açısından yoğunluktadır. Ayrıca dili bu yazıların dili nispeten daha ağırdır. Bu denemelerde edebi muhteva gibi edebi sanatların da sıkça kullanıldığını görmek mümkündür. Bu yazıların yazarının adı yazılmamıştır. Sadece her yazının sonunda büyü harflerle 'ŞAMRAM' ismi yazılmıştır. Bu da, bu yazıların, büyük ihtimalle derginin ortak duygularını seslendirdiğini nitelemek için yazılmış olmalıdır. Başyazıların dışında, derginin sayfaları arasında Nesibe Umut, M. Zahir Ertekin, Füreya Saygın ve M. Emin Yiğit gibi isimlerin deneme yazılarına rastlamaktayız.

Dergide en çok yayımlanan edebi tür kuşkusuz ki şiirlerdir. Dergi içerisindeki toplam yazıların neredeyse dörtte üçünü şiirler oluşturmaktadır. Derginin toplam 17 şairi bulunmaktadır. Adı olmayan ancak beş yıldız ile simgelenen kişi tarafından 6 ve Kamuran Bildik isimli şair tarafından ise 5 adet şiir bulunmaktadır. Bu iki isim derginin en çok şiir yayınlamış şairleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Derginin en zayıf edebi türü hikâyedir. Dergide tanınan bilinen hikaye yazarlarına rastlamıyoruz. Yayımlanan toplam beş hikâyenin yazarları şunlardır: Rabia Gül, İbrahim Hulusi, İ. Sürücü.

Sonuç

Sekiz sayı yayınlanan *Şamram*, kapsamlı konu içeriği ve yazar-şair kadrosu itibariyle kendi döneminin dergileri arasında önemli bir konuma sahiptir. Makalemizin ekinde sunduğumuz tablolar derginin içerik ve kadro açısından zenginliğini ortaya koymaktadır.

Bir dergini rüştünü ispatlaması ve büyük bir boşluğu doldurması için uzun süreli yayın yapması gerekmektedir. *Şamram* dergisinde pek çok farklı alanda yazılar yayınlamış olsa da, derginin kültür, düşünce ve edebiyat tarihinde kendini konumlandırarak derecede bir alan oluşturduğunu söylemek zordur. Çünkü derginin yayın hayatı kısa sürmüştür. Bir dergi çok uzun soluklu olmasa da, pek çok kişileri yetiştirebilir ve pek çok nitelikli çalışmalar barındırabilir. Ayrıca genç araştırmacılar açısından pek çok araştırma konusunun belirlenmesine vesile olabilir. Bu bağlamda ince bir işçilik, bilgili bir emek ve ahlaki bir meziyetle çıkarılan *Şamram* dergisi kısa süreli yayın hayatına rağmen önemli bir misyonu yerine getirmiştir Çünkü *Şamram*'da yazan ve/veya yazıya başlayan pek çok şair yazar bugün kitap neşretmiş durumdadır. Üniversitelerde hocalık yapan araştırmacılar olarak akademik camiaya katkı sunmaktadırlar. Bunda şüphesiz *Şamram* dergisinin katkısı büyüktür.

Yerel dergilerde farklı branş ve konulara el atma isteği, yerellikten ulusala geçme isteğinin bir tezahürüdür. *Şamram*'da da bunu görmek mümkündür. Nitekim dergi ikinci sayıdan itibaren bölgenin pek çok ilinde satışı ve dağıtımı gerçekleştirilmiştir.

Dergide yayımlanan yazıların başlangıçta orta seviyedeki bir okura hitap ettiği ve yeni bilgiler ile okuyucuyu aydınlatmak istediği görülmektedir. Ancak sonraki sayılarında daha üst düzey bir üslupla, daha nitelikli yazılara yer verildiğini söylemek mümkündür. Bu durum *Şamram*'ın kendi okuyucu kitlesini oluşturduğunun en somut kanıtıdır. Yazar kadrosunun bir bölümü Van ile adeta özdeşleşen isimlerden oluşmaktadır. Müştehir Karakaya ve Aziz Aykaç gibi. Ancak derginin yazar kadrosu çoğunlukla bilinen ve tanınan isimlerden oluşmamıştır.

Dergi yazılarının seçiminde yararlılık ilkesini gözetilmiştir. Bu yarar da kişisel ve toplumsal fayda esası üzerine bina edilmiştir. Bu da derginin güncel, siyasi ve magazin konulardan uzak olduğunu göstermektedir.

Derginin gurup yazıları, dergide kolektif bir çalışmanın olduğunu göstermektedir. Tarih araştırmaları gurubu, sanat tarihi araştırmaları gurubu gibi gurupların yayınladıkları yazılar, dergiye entelektüel bir hava kazandırmıştır.

Bilim alanında yapılan yayınlar derginin genel yapısına en az uyan ve derginin yayın politikasının sosyal bilimlerin dışına taşıdığı

gösteren yazılar olarak okunmalıdır. Böyle dergilerde bu tür yazılar, belki de sadece ilgilenen kişilere seslenen yazılardır.

Derginin dini mesajlardan hali olmadığını söylemek lazımdır. Bediüzzaman Said Nursi'nin eski eserlerinin serhleri, din büyükleri, alimlerin biyografileri ve fıkıh ile ilgili yazılar bu düşüncüyü teyit etmektedir.

Derginin edebi yazıları derginin yoğun yazı atmosferine rağmen, dergide ciddi bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle şiir ve deneme bu bakımdan öne çıkan türlerdir.

Kaynakça

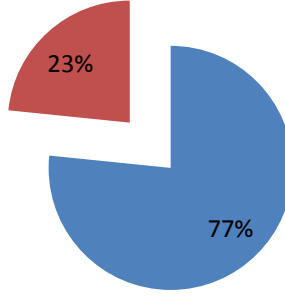
- Aksoy, İ., Ertekin, Z. (2001). Van'daki Sulama Kanalları ve Kehrizler. *Şamram*, S.4, Van: ss. 30-32.
- Belli, O. (1977). *Doğu Anadolu Urartu Sulama Kanalları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Çeçen, K. (1995). Van'da Urartu Su Tesisleri. *Van*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, ss. 70-77.
- Çilingiroğlu, A. (1995). Eski Çağlardan Urartu Krallığının Sonuna Kadar Van. *Van*, İstanbul: Kültür Bakanlığı, ss. 54-68.
- Demir, A. (2004). *İslam'ın Anadolu'ya Gelişi*, İstanbul: Kent.
- Meriç, C. (1992). *Bu Ülke*, Ankara: İletişim.
- Pakyürek, A. S. (2005). *Zaman ve Zemini Tahlil*. Şanlıurfa: (yayın evi yok)
- Taştan, Z. (2003). Van'ın En Uzun Soluklu Sanat ve Edebiyat Dergileri: Hazan ve Seyir. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van: S.4, ss. 24-41.
- Timurtaş, A. (2007). *Çığır Açan Şark Alimleri*, İstanbul: Kent.
- <http://bilgeadamlar.net/main.php?p=dergi-list> (erişim: 20.12.2017)
- <http://vansesigazetesi.com/yazar-bizim-ellerden-bir-dergi-geldi-gecti-dunyada-van-4462.html> (erişim: 20.12.2017)

EKLER

Dergide Yayınlanan	
Düz Yazı Sayısı	Şiir Sayısı
95	29
TOPLAM	124

Düzyazı ve Şiir Yüzdeliği

■ Düz Yazı Sayısı ■ Şiir Sayısı

Sadece Düz Yazı Yazan Yazarlar (Şamram)

	Yazar Adı	Yazı Sayısı
1	Anonim	9
2	A Pakyürek	8
3	Halit Gül	6
4	Zahir Ertekin	5
5	Abdülhadi Timurtaş	4
6	Füreyya Saygın	4
7	A Demir	4
8	Risale-i Nur Şerhi?	4
9	Tarih Araştırma Gurubu	3

10	İ.Hulusi	3
11	Adil Ebubekir Ayna	3
12	Halim Öncü*Habip Pınar	3
13	M. Emin Yiğit	2
14	Rabia Gül	2
15	Fazıl Beyazıt	2
16	Habip Pınar	2
17	M. Sadık Coşkun	2
18	Fazıl Beyazıt/Süleyman Aydın	2
19	S. Tarih Araştırma Gurubu	2
20	Suat Parin	1
21	M. Latif Salihoğlu	1
22	İ. Sürücü	1
23	RudyRucker	1
24	Aziz Serhat	1
25	David Van Biema	1
26	Şehmuz Serhat	1
27	Dana Mackenzie	1
28	Zahir Ertekin*Ismail Aksoy	1
29	General Omar N. Bradley	1
30	Ömer İzci	1
31	Hüseyin Yüksek	1
32	Abdürrahim Yıldız	1
33	Halim Öncü	1
34	Derya Alıcı	1
35	Halim Öncü	1
36	Derya Alıcı	1
37	Seyit Ali Eren	1
38	A Melik	1
39	NurefşanAslan Türk	1
TOPLAM		90

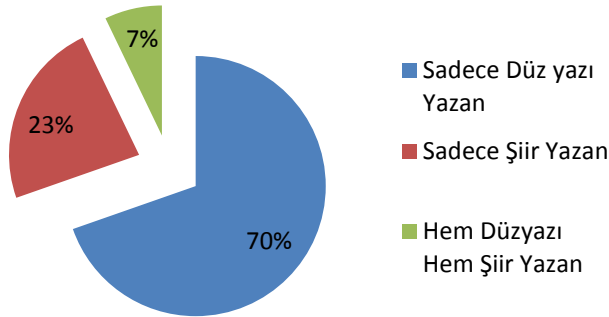
Sadece Şiir Yazan Şairler (Şamram)		
	Şair Adı	Şiir Sayısı
1	*****	6
2	Kamuran Bildik	5
3	Seyfettin Aykaç	2
4	Sait Demir	2
5	Müştehir Karakaya	1
6	Zülküf Kara	1

7	Aziz Aykaç	1
8	Hasan Boz	1
9	Necmettin Çeliker	1
10	S. Yusuf Fırat	1
11	Mehmet Pamuk	1
12	Pervin Çeşme	1
13	Naci Orhan	1
	TOPLAM	24

Düzyazı ve Şiir Yazan Yazar/ Şairler (Şamram)			
	Yazar/Şair Adı	Düzyazı Sayısı	Şiir Sayısı
1	Tacettin Can	1	1
2	V. Nejat İbrahim oğlu	1	1
3	Nesibe Uhut	2	2
4	Sema Altın Dilek	1	1
	TOPLAM	5	5

Sadece Düz yazı Yazarlar	39
Sadece Şiir Yazarlar	13
Hem Düzyazı Hem Şiir Yazarlar	4
TOPLAM	56

Yazar ve Yazı Biçimi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 109-124
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 22.02.2018 Kabul/Accepted: 17.03.2018

İLİŞKİLER BAĞLAMINDA DİL, YAZIN, KÜLTÜR, TOPLUM VE EĞİTİM

LANGUAGE, LITTERATURE, CULTURE, SOCIETY AND EDUCATION IN THE CONTEXT OF RELATIONS

Dr. Öğr. Üyesi Deniz KÜZECİ

Atatürk Üniversitesi
Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı
dkuzeci@atauni.edu.tr

Öz

Bu çalışmada dil, yazın, kültür ve toplum kavramlarını tanımlayarak bir toplumdaki bu temel unsurlar arasındaki ilişkileri irdeledik. Milli şuurun toplumların geleceğini inşa etme sürecinde gerekli olduğunu ve bu milli şuurun dil ve yazın aracılığı ile toplumda geliştiğini göstermeye çalıştık. Toplumun geçmişi ile geleceği arasındaki ilişkinin temelini oluşturan kültürün bir milletin kendi öz benliği olduğunu, kendi geçmişinin izlerini taşıdığını ve her milletin kendi kültürünü, dilini ve yazınını koruması, geliştirmesi gerektiğini ifade ettik. Bu milli unsurların ihmal edilmemesi gerektiği, ihmal edilmesi durumunda o milletin dünya üzerinden yok olmasının gerçekleşebileceğini göstermeye çalıştık. Dil, yazın, kültür bir toplumun olmasa olmazlarıdır. Eğitim ise istendik bilgi ve davranışların kazandırılmasıdır. Toplumun temel taşlarını oluşturan bu milli unsurların devlet eliyle verilmesi, korunması ve geliştirilmesi gerekir. Bu da ancak iyi bir milli eğitim ile topluma kazandırılır. Eğitim de toplumun istikbalinin şekillendirilmesi sürecinde oldukça önem arz eder. Bir milletin eğitiminin milli olması şarttır. Eğitim kendi toplumunun değerleri ile bütünleşerek yenilikleri, teknolojik gelişmeleri ve bilimi takip etmelidir.

Anahtar Kelimeler: Dil, Yazın, Kültür, Toplum, Eğitim.

Abstract

In this work, by defining the concepts of language, writing, culture and society and we discussed the relations between these basic elements in a

society.. We tried to show that national consciousness is necessary in the process of building the future of societies and that this national consciousness has developed in society through language and writing. We stated that the culture which forms the basis of the relationship between the past of society and the future to be a nation's own self, that it carries the traces of its own past and that every nation should protect and develop its own culture, language and writing. We tried to show that these national elements should not be neglected in a society. In case of neglect it would be possible for the nation to disappear through the world. Language, writing, culture and education are a must for a society. Education is to acquire the knowledge and attitudes desired. These national elements, which form the basic stones of society, must be provided, protected and developed by the state. It can be collect only to the society by the way a good national education. Education is of great importance in the process of shaping the future of a society. It is essential that a nation's education is national. Education should fallow innovations, technological developments and scientific process integrating with the values of their own society.

Keywords: Language, Literature, Culture, Society, Education.

1. Giriş

Toplumlar bir dil vasıtası ile millet olma yönünde geleceğe yelken açarlar. Dünya dillerine baktığımız zaman o ülkenin dili ile millet ismi aynıdır: Türk-Türkçe, Arap- Arapça, Gürcü- Gürcüce, Özbek-Özbekçe, Fransız- Fransızca gibi hemen hemen dünyanın tüm dillerini örnek verebiliriz. Bir millet dili sayesinde var olur. Dili sayesinde tüm eylem ve mazisini oluşturarak geleceğin olaylarına hazırlık yapar. Bir dil etrafında varlık gösteren milletlerin yaşanmış tarihleri ve kendilerine ait kültürleri bu dil aracılığı ile gelecek kuşaklara taşınır. Bu taşıma görevini o milletin edebiyatından başkası yapamaz. Tarihin derinlikleri edebi sayfalar vasıtasıyla sığlaşır ve gün ışığına çıkar. Gelecek kuşaklar gelişimini bu geçmiş üzerine kurarlar. Dil edebiyat eserleriyle gelişir. Edebiyat ve sanat yapıtları bir milletin özünü oluşturur. “Başka bir deyişle bir toplumun nitelikli ve çağdaş düzeye ulaşmasında toplumda yaratılan sanat yapıtlarının rolü büyüktür.”(Günday,2007:26) Bir millet dili, edebiyatı, kültürü, sanatı ve benzeri milli unsurlarıyla var olur. Eğitimi ile teknolojisini geliştirir. Yenilikleri keşfeder ve böylece çağdaşlık yolunda güçlü adımlarla ilerler.

Bir milletin varlığını oluşturan bu unsurların birbirleriyle olan ilişkileri ve yakınlıkları ile birlikte ele alarak genç nesillere milli değerlerimize sahip çıkmaları hususunda öncülük yapılması gerekir. Bu yüzden dil, yazın, toplum ilişkisini ele alarak bunların her birinin önemini göstermeye çalıştık. Böylece milli değerlerimizin eğitim ile okullarda verilmesi ve toplumda canlı tutulması sağlanmış olur. Çünkü

milli değerlerini unutan toplumlar zamanla başka milletlerin ismini taşımak zorunda kalırlar.

2. Yöntem

Bu araştırma makalesinde literatür toplama ve doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Dil, edebiyat, kültür, toplum ve eğitim üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş olup değerlendirmeler sonucu elde edilen bilgi ve verilerin çözümlenmesi sonucunda makalenin başlığında verilen içeriğe uygun olarak bu çalışma oluşturulmuştur.

3. Bulgular

Bu çalışmada; dil, dil ve yazın ilişkisi, dil ve kültür ilişkisi, milliyet kavramı ve toplumun oluşumu, dil eğitimi ve toplum ilişkisi başlıkları altında ana dilin önemi üzerinde durulmuştur. Eğitim konuları içerisinde ana dili eğitiminin önemi ve neden önemli olduğu örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır. Dil ve yazın ilişkisi ele alınarak dilin yazın ürünlerinin ortaya koyulmasındaki önemi ve yeri anlatılmıştır. Yazın ürünlerinin dile katkısı ve karşılıklı etkileşimleri örnekler eşliğinde irdelenmiştir. Aynı şekilde dil kültür, yazın ve toplum ilişkisi ele alınmış, bu milli unsurların önemi vurgulanmıştır. Toplumun geleceğini oluşturan milli değerlerin eğitimle sağlanması, milli değerlere duyarlı bir toplum ve nesil oluşturulması için planlanma yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü bir milletin millet olabilme vasıfları milli değerlere bağlı olması ile yakından alakalıdır. Milli değerlerden yoksun bir millet varlığını gelecek kuşaklara taşıyamaz veya öz benliklerini koruyamazlar.

3.1. Dil

Dil aynı toprak parçasını vatan edinmiş, aynı ırktan geldiğini kabul etmiş, aynı kültürel geçmişe sahip ve aynı değerleri savunan kan bağı ve akraba bir halk kitlesinin kendi aralarında iletişimi sağlamak üzere geliştirmiş oldukları iletişim aracıdır. Dil aitlik duygusu etrafında bir milleti birbirine sıkıca bağlar ve o millete ait milli şuurun oluşmasını sağlar. Aynı milli bilinç ile bir güç oluşumuna zemin hazırlar ve var olma sürecinde halk kitlesinin geleceğini belirler. Ord. Prof. Dr. R. Rahmeti ARAT dilin önem ve toplumdaki yerini ifade etmek için şöyle der:

“Bütün bu değerler içinde, topluluk hayatında başka bir benzeri olmayan bir temel kuvvet vardır ki, milletin dilidir. Beşeriyetin tarihinde maddi ve manevi her şeyini değiştiren, hatta bir çok defalar değiştiren topluluklara tesadüf edilir; fakat dilini değiştirmiş olan topluluğa rastlanmaz. Çünkü dil,

en büyüğünden en küçüğüne kadar, bütün insan topluluklarının varlıklarını teminat altında bulunduran bir esas temeldir. Dünyadaki toplulukları birbirinden ayırt eden ve onlara en bariz vasıflarını veren de onların dilleridir.”(Arat, 1966: 81)

Dil toplumların varlıklarının yüzyıllar boyu devam etmesini sağlayan en önemli unsurdur. İşgal edilmiş esaret altındaki topluluklar dahi her türlü baskıya rağmen kendi dillerini korumuşlardır. Toplumun millet olma özelliğine kavuşması kendilerine ait bir dil ile kendilerini ifade etmeleri ve o dil etrafında kenetlenmek gerekir. Kendi dili dışındaki dil ile toplumsal beraberlik sağlanamaz.

Aynı millete ait olmayan dil yabancı dil olarak kabul edilmiştir. Yabancı dil ile bir toplum beraberliğini oluşturamaz. Konuştuğu dilin içerisinde eriyip yok olur. Dilini koruyan milletler, dillerine sahip oldukları ölçüde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Emperyalist güçler savaşarak yok edemedikleri milletleri yok etmek için dil ve din bağlamında müdahaleler yaparak insanların aralarındaki bu güçlü birliktelik bağını zayıflatmak ve o toplumu tarih sayfasından silmek istemektedirler.

Dil yazın ile sentezini gerçekleştirir ve bir milletin edebiyatını, edebiyat ürünlerini oluşturur. “Yunan Edebiyatı”, “Türk Tiyatrosu”, “Fars Şiiri” gibi kavramlar millet bilinci sonucu kendi dilleri etrafında oluşur. Başlangıçta sözlü iletişime dayalı olan dil çeşitli dil yetileri ile eş süremliler olarak yazılı dilin aşama aşama gelişmesiyle insan hayatında yerini alır.

Yazılı dil ilk yazılı belgelerin mağara duvarları ve kaya yüzeylerine çizilen şekillerin zamanla dilsel simgelere dönüşmesiyle ve seslerin karşılığı simgelerin dilsel öğeler haline dönüştürülmesiyle söylemin yazınsal boyutu insan hayatına girmiştir. Taş tabletler üzerine yazılarak başlayan yazın kemik parçaları, ağaç ve daha sonra hayvan derileri üzerine yazılarak ilkel gelişim sürecini tamamlamıştır. Kâğıdın icat edilmesine paralel yazı aletleri de değişimden geri kalmamış ve parçalar halinde yazımdan bütünsel yazımlara zamanla geçme ihtiyacı doğmuştur. Yazının ve daha sonra kâğıdın icat edilmesiyle yazın alanında bütünsel yazın eserleri yazılmıştır. Kitaplaştırılan yazılarla modern anlamda eserler verilmeye başlanmıştır. Yazınsal değişim süreci elektronik yazılım alanlarıyla mikro boyutlarda makro yazılımlarla günümüzde hızla devam etmektedir. Kütüphane ve arşivlerin dijital ortama aktarılma süreçlerinin tamamlanması ile tüm çalışmalar elektronik ortamlarda sürdürülmeye başlanmıştır.

3.2. Dil ve Yazın ilişkisi

“Yazın, dil varlığının üzerine konumlanmış, zengin anlatı öğelerine sahip bir evrendir.” (Bülbül, 2011: 30) Dil aracı kullanılarak yazılan eserler zamanla sınıflandırılarak amaçlarına göre adlandırılmışlar ve yazın türlerini oluşturmuşlardır. Yazının icadı ve gelişmesi sonucunda yazın pek çok türün anlatım aracı olarak ön plana çıkmıştır. Edebiyat ürünleri özellikle 19 yüzyıldan sonra sayılarını zamanla artırmıştır. Yazınsal ürünlerin artmasıyla dil gelişme göstermiş, dilin gelişmesi ile de yazınsal eserler çoğalmıştır. Yani dil ve yazın biri diğerine köruk vazifesi görmüştür. Diğer bir anlatım ile dil kendi ürettiği ürünler ile beslenerek gelişme göstermektedir. Dil edebiyatı edebiyat dili zenginleştirmektedir. Dil yaşayan bir organizmadır. Martinet’in (...) dediği gibi “dil canlıdır.” Toplum tarafından üretilen dil toplumun karşılaştığı yeni durumlara göre yenilenir. Yani insanoğlu daima yeni durumlar karşısında kalmıştır ve bu yeni durum daha önce olmayan yeni bir kavramla adlandırılarak, sıfatlandırılarak dilsel öge olarak dil içinde anlam kazanır. Örneğin 1990’larda Bulgaristan’ın Bulgaristan’da yaşayan Türklere yaptığı baskı sonucunda Fransız diline “bulgariser”, Türk diline Bulgarlaştırmak fiilinin girmesi yeni durumlara yeni sözcük ile dilsel değişim için uygun bir örneklemedir. Böylece dil bir toplumda zamana bağlı olarak var olur, değişir ve gelişir. Yani çoklu zeka kuramlarından “bir zekanın kullanımı esnasında diğer zekalardan da faydalanabilir” (Yörük, 2007: 39) ilkesi doğrultusunda bireylerin etkileyen unsur özelliklerine sahip olduğu gibi etkilenebilirlikleri de söz konusudur. Bir birey bir bireyi, bir toplum bir başka toplumu etkileyebildiği gibi o da diğerinden etkilenebilir. “Çok çeşitli etkileşimlerin olduğu bir çağda birbirine hiç benzemeyen, tam anlamıyla orijinal bir eser neredeyse yoktur. Diğer taraftan, kişinin bakışlarını yalnızca tek bir esere çevirip onu tek ve mükemmel olarak algılaması, kişinin dar bir kalıp içerisine sıkışmasına neden olur.” (Solmaz, 2017: 282) Çünkü karşılıklı etkileşim, gelişim ve değişimi hızlandırır. Yazınsal eserler de bu tür değişimle birlikte değişir. Yazınsal türler ilk etapta tek bir başlık ile birbirlerinden ayrılırken artık her türün kendi alt türleri oluşmuştur. Roman artık tek bir tür olarak karşımıza çıkmaz. Roman türlerinden, hangi tür romandan söz edilir olduğunu görmekteyiz her türün alt türlerinin ayrımlarını yapmaktayız. Yazarlar edebi ürünlerini verirken beğenilmek, hoşla gitmek istemektedirler. Yazarların her birinin herhangi bir konuyu ele alma biçim ve anlayışı kendine özgüdür. Okuyucu da aynı eserden farklı sonuçlar çıkarabilir. Yazılan eserlere farklı bakış açıları ile yaklaşım ve okur bakış açısından farklı sonuç çıkarımları beyinsel fırtına olarak adlandırılabilir. Beyin fırtınası

etkileşim sonucu gelişim olarak ortaya çıkar. Toplum zamanla değişim süreci yaşar.

Beğenilme arzusu yazarları her zaman farklı olmaya sevk etmekte, yeni arayışlara itmektedir. Özgün olma ilk etapta beğenilme kaygısıyla yapılırken son zamanlarda bilimsel özgünlük zorunluluk haline getirilmiş, yazarları taklitten uzaklaştırmak maksadıyla bilgisayar programları geliştirilmiştir. İster zorunluluktan olsun ve isterse beğenilme arzusu ile olsun yazınsal ürünler yazarların gayretleriyle sürekli bir değişim ve sürekli bir yenilik içinde olmak durumundadır. Eleştirel yorumlar da yazarları farklı şeyler üretmeye, özgün eserler vermeye iten yazınsal alan menfaatine güdüleme yapan unsurlardan olarak kabul edilebilir. Ağır eleştirilere maruz kalmamak adına yazarlar kendi özgün ürününü üretme çabalarıyla yazınsal alanda varlık göstermek isteyeceklerdir. Dilin yazına yazının da dile katkı sağlamakta olduğu her iki unsurun birbirini tamamlayan şeyler olduğu açıktır. Biri olmadan diğersinin gelişmesi düşünülemez. Beğenilmek istemek, özgün olmak veya yeteneklerimizi farklı bir şekilde yazınsal mecralarda sergileyebilmek dil ve yazın gelişimi döngüsünde bitmeyen güneş enerjisi gibi birbirlerini besleme ve geliştirmede etkili unsurlardır.

3.3. Dil Kültür İlişkisi

Kültür bir milletin tarihi boyunca geliştirmiş olduğu kendi bağrında kendine ait olan birikimleridir. Nasıl her milletin kendi dili varsa aynı şekilde bir dil etrafında toplanmış her milletin kendi oluşturduğu öz kültürü mevcuttur. Her millet kendi kültürüne ve diline sahip çıktığı ölçüde var olur. “Fransa’da iken gıpta ile gözlemlediğim, beklide en önemli uygulamalardan birisi, anaokullarından itibaren çocukların, ülkede baskın kültür olan Fransız kültürüne göre yetiştirilmeleridir. “(Nurlu, 2011: 135-136) Eğitimin her aşamasında milli değerler ve kültürel unsurlar çocuklara gerek eğitim araçları ve gerekse müze, sergi, sinema, tiyatro gibi sanatsal kültürel faaliyetler vasıtasıyla çocuk veya öğrencinin hatta toplumun tüm kesimlerinin seviyesine göre bir dil ile verilmesi, kendi değerlerini öğrenmesi gerekir. Milletler kendine ait olan değerleri ile farklı olur ve dil ve kültürünü yazın, eğitim araçları ve sanatsal vasıtalar aracılığı ile korur. Korumaları gerekir. Kültürel kazanımlar toplumların tarihte var olma sürecinde oluşurlar ve nesiller boyunca kuşaktan kuşağa dilsel anlatımlarla ve yazınsal ürünler aracılığı ile taşınırlar. *Halay çekme* nasıl Türk milletin kendi içinde geliştirdiği kültürel etkinliği ise *samba dansı* da Brezilya halkının öz kültürünün ürünüdür. Asırlar boyu kendilerini geliştiren toplumun içerisinde kalabilir. Folklorik etkinlikler

de yazın ürünlerinin konu alanlarına girmiş olup gerek romanların gerek tiyatro sahne ürünlerinin ve gerekse şiirlerin mısralarına gizlenerek kuşaktan kuşağa geçerler. “Kendi seçimi dışında dünyaya atılmış olan bu insan, özünü yaratma uğraşısında savaşmayı, acı çekmeyi, üzülmeyi, sevinmeyi öğrenir. Böylece varlığını özünden önce tanır ve oluşturur. Bu yüzden özünü oluşturmada ilk önce kendisi sorumludur.”(Genç, 2007: 79) Her birey ilk etapta kendi varlığından sorumludur. Ve içinde bulunduğu toplumun şeklini alır. Bireyler arası etkileşim toplumsal bir sonuç ile bireyleri bir araya getirir. Toplum değerler bağlamında bireylerin toplamıdır. Toplum kelimesi toplamaktan bir araya getirmekten türemiş bir sözcüktür. Bireyler yan yana gelerek toplum çatısı altında toplanırlar. Ve öz değerleri ile var olurlar. Bu kültürel bağlamda bireysel etkileşimdir. Etkileşim sonucu kültürel bütünlük ve kültürel benzerlik ile toplum oluşur. Bu oluşum diğer toplumlardan farklılık gösterir. Kendi içinde bir öz oluşturarak var olur.

Dil ve kültür milletlerin ayrılmaz temel özellikleridir. Bir milleti diğer milletlerden ayıran temel kazanımlarıdır. Kültürel kazanımlar toplumun içinde zamanla kendiliğinden oluşur ve toplumdan topluma çeşitli farklılıklar gösterirler. Dil, yazın, din, sanat, tarih, folklor, örf ve ananeler, eğitim şekli ve davranış biçimleri gibi unsurlar bir milletin kültürel dokusunu oluşturan unsurlar olarak kabul edilir. Bu unsurlar zamanla bir millete aitleşir ve o toplumun malı haline gelir. O toplumun damgasını ve aitlik izlerini taşır. Her millet kendi kültürel unsurlarıyla farklılaşarak diğer milletlerinkinden seçilebilir yani ayırt edilebilir olur. Tüm kültürel farklılaşmaların temelinde dil temel etkidir. Dil farklılığına bağlı gelişen millet olma yolunun açılmasıyla farklılık başlar ve tüm diğer kültürel unsurlara sirayet eder.

Din ve inanca bağlı olarak dil söylemsel ve yazılı olarak kendi inanç kurallarına bağlı olarak gelişir. Dilin kuralları inanç kuralları ile bütünleşerek topluma yön verir. Din kendi kuralları ile topluma şekil verme çabası içindedir. Bu nedenle dilin özgürlüğünü ve özgürce gelişmesinin önünde engel teşkil eder. Bir tür ayar mekanizması durumundadır. Toplumun dil düzeyinin seviyesini belirler. Bu nedenle cami bahçesindeki söylemle mahalle kıraathanesindeki söylem değişkenlik gösterir. Başka bir ifadeyle dil din seviyesine çıkar ya da iner. İlahi ölçüler dile yerleşir. Böylece bireysel kendi kontrol sistemi oluşur ve toplumsal kendi kontrol seviyesine dönüşür. Zamanla toplumsal yasa haline gelir ve kendi kontrol olmaktan çıkar ve söylemin başkalarında yaratacağı olumlu ya da olumsuz etki hesaba katılarak dilin dizginlenmesinde ihtiyaç veya zorunluluk ortaya çıkar. İnanç merkezli toplumlarda dilin kullanımı diğer kitlelere göre oldukça farklılık gösterir. Ve dini bayramlar, dini günler, cenaze töreni, kutsal

geceler, kutsal şeyler, kutsal zamanlar, kutsal kişiler, kutsal davranışlar, kutsal sözler ve benzeri kutsal olan her şey dile getirilir. Dini özellik taşıyan unsurlar yazına ve medyaya konu olur. Böylece dilden dile, nesilden nesile taşınarak o milletin kültüründe daima yerini alır. Toplumla, toplumun diliyle, edebiyatıyla bütünleşerek geçmiş ve gelecek arasında köprü vazifesi görevini yapar. Kuşaktan kuşağa beğeniyle aktarılır. Yeni kuşaklara miras olan bu unsurlar o toplumun geleceğine ışık tutar, gelecek nesillere kılavuzluk eder. Yazının temel konu alanlarından biri olur.

Bir milletin kültür aynalarından biri de o milletin sanatıdır. Sanat da dil gibi bir etkileşim aracıdır. Etkileşim sonucu gelişir ve çoğalır. Görgü gerektirir. Görgü görmek ve beğenmek, görmek ve aynısını yapmak, görmek ve geliştirmek olarak yakın olmayı gerektirir. Göz mesafesi içerisinde veya uzak mesafelere giderek görüp aynısını veya benzerini veyahut daha iyisini, güzelini yapma arzusunun sonucu olarak ortaya çıkar. Tarz olarak, biçim olarak aynı yere, aynı yöreye, aynı bölgeye veyahut aynı topluma göre aitleşir. Dil ve kültür gibi uzak olana göre farklılık gösterir. “Sanat, bir milleti diğer milletlerden ayıran, bir millete has duygu ve zevklerin tezahürü ve şekillenmesidir. O milletin güzeli yaratma ve bulma tarzıdır. İnsanoğlu barınır, beslenir, sosyal ve ruhsal ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Bunları yaparken oyalanmak, ruhunu okşamak, güzeli yakalamak, yeni güzellikler ortaya koymak ister.”(Türk Dili ve Edebiyatı sitesi,2007) Milletler kültürleri, örf ve adetleri ile diğer milletleri etkilerler öyle ki Hans Barth’ın yazdığı *Le Droit du Crossant* adlı kitabın Joseph Aymeric tarafından Almandan Fransızca’ya yapılan çevirisinin kapağında Türkler doğunun tek kibar insanlarıdır anlamına gelen şu not düşülmüştür. “Les Turcs sont les seuls gentlemen de l’Orient” (Barth, 1898: İç kapak) Kitabın içeriğinde Türk edebiyatından, siyasete, eğitimin orduya bir çok konuya olumlu bir şekilde değinilmiş ve Sultan Abdulhamid övgüyle kaleme alınmıştır.

Sanat duygu ve zevklere, beğenilme ve tercih edilme, kullanma ve yararlanma ölçüleri içerisinde gelişse bile görgü ile alışkanlık, manevi değerler ile tercih edilerek yerleşik bir hal alır. İnsanoğlu görgü olmadan yani basamağın birine basmadan diğerine birden atlama becerisine sahip değildir. Dilin, eğitimin ve kültürün her unsuru bir görgü sonucu, bir yaşanmışlık neticesinde aşama aşama kendini geliştirir ve geleceğe kanat açar. Her yenilik kendini bir önceki eskiye borçludur. Halef selef ilişkisi içerisinde yenilikler ortaya çıkar. Mesafeler benzerlikleri çoğaltır. Yakınlık aitliği oluşturur. Aitlik şekilde, biçimde ve tarzda benzerlikleri meydana getirir. Böylece sanatsal farklılıklar oluşur. Ülke sınırları görgüye engel teşkil ettiği

için, dil farklılıkları anlama ve duygu sezinlemesine katkı sağlamadığı için ve dinsel tercihler toplumsal tercihleri zorunlu kıldığı için ulusal tarzlar ve biçimler ortaya çıkar. Diğer bir anlatımla toplumsal farklılıklar oluşur.

Böylece yapı mimarisi kendi milletinin beğeni ve özelliklerine göre kendi tarzını oluşturur. Osmanlı mimarisi Osmanlı devletinin tarzını, Selçuklu mimarisi Selçuklu Devletinin mimarisini, simgeler. Her sanata adını vermiş sanat akımları mevcuttur. Bir milletin sanat anlayışı çerçevesinde tüm toplumlar tarafından kabul edilmiş özellikleri taşırlar. Tudor mimarisi ortaçağ İngiliz yapı mimarisine ait olup dik çatı ve dar uzun pencere tarzı ile tanımlanır. Uluslar arası kabullenmişlik esastır. Sanatsal tarzlar halen ayakta kalan ve yazınsal ürünlere intikal edilmiş halleri ile hangi millete ait olduklarının göstergesidir. Bu yüzden savaş sonrası bazı milletler ele geçirdikleri topraklardan ilk önce önceki yaşamış milletlere ait kültür varlıklarını yok etme yoluna girerler. İlk önce kendi dillerini yerleştirmek için dil yasağı ve daha sonra dini etkinlikler ve kültürel faaliyetler yasaklanır. Tarihi eserler yıkılmadığı zaman üzerindeki kitabeler sökülür veya tahrip edilir, başkası ile değiştirilerek önceki kültürlerin izleri silinmek istenir. Kayıt defterleri ve resmi belgeler yakılarak kültürel izler ortadan kaldırılır. Günümüzde katliam artıklarının bile kültürel izleri ispatladığı görülmektedir.

Yapı mimarisi, iç mimari, heykeltıraş, resim ve nesnelere sanatsal özellikler taşırlar ve her nerede yapılırsa yapılsın tarih sürecindeki köklerini bulur ve sanatsal tarzı dile getirirler. Ulusal bir toplumu oluşturan temel öğeler birbiriyle sıkı ilişkileri ve bağları vardır. Birbirleriyle iç içe geçmiş durumdadırlar.

Sanatın belirgin olarak ortaya çıktığı diğer bir alan da müziktir. Her toplumun farklı eğlenme ve hoş vakit geçirme biçimleri vardır. Bunların hepsine birden folklor adı verilmektedir. Bunu müzik aletlerindeki farklılıklardan anlayabiliriz. Müzik insanın duygularını dışa vurma aracı olarak tanımlayabiliriz. İnsan mutlu anlarını da mutsuz anlarını da dışa vurarak çevresindekilerle paylaşmak ister. Duygular dile, dil söze, söz kaideye dönüşerek toplumsal tarz ortaya çıkar. Zaman içerisinde her toplum kendi sanatını hem müzik aletlerine ve hem de müzik kaidesine yansıtır. Arabesk, Arap müziğini, Türk halk müziği Türk ezgilerini, batı müziği Avrupai tarzda müzik türlerini temsil eder. Her milletin kendine göre eğlenme biçimi vardır. Müzik neşeyi ifade ettiği gibi üzüntü ve kederi de ifade edebilir. Bu içsel tarzın türüdür. İnsan acılı anlarını ağıtlarla, hüznü ezgi ve türkülerle anlattığı gibi söz ve ezgilerine çeşitli müzik aletlerini de ekleyerek sanatsal boyuta dönüştürür. Sanatsal müzik duyguların bilinçli bir şekilde sahnelenerek

sergilenmesidir. Duygular ifade edilirken vücut hareketleri, dans ve bireysel ya da toplu oyunlar müzik eşliğinde yapılır. Folklor bir milletin geçmişi ile ilgili ipuçları verir. Toplumlar mutlu oldukları dönemlerde daha neşeli mutsuz oldukları savaş dönemlerinde ağıt türü hüznü eserler vermişlerdir. Yemen türküsü bunun en bariz örneğini teşkil eder. Ayrıca toplumun refah seviyesi de o toplumun folkloruna tesir eder. Özellikle refah zamanlarında, bolluk anlarında dünya malının geçiciliği anlatılmıştır. “Gel ha Gönül havalanma engin ol gönül engin ol, Dünya malına güvenme engin ol gönül engin ol.”(anonim) Milli ve askeri marşlar bir toplumu heyecanlandıran ve bir araya getiren unsurlardır ve tarihi boyutları vardır. Tüm milli kültürel kazanımlar bir ortak tarih gerektirir.

Bir milletin millet olabilmesi için bir vatani, kendine özgü dili ve ortak geçmişinin olması gerekir. Toplumlar tarihlerini geçmişte yaptıkları ile oluştururlar. Tarih olgu demektir. Tarih olayların kronolojik bir çerçevede aslına uygun olarak anlatılması, aktarılmasıdır. Her devletin, her milletin tarihe kazdığı derin izleri vardır. Milletler başlarından geçen olaylar ile geleceklerine yön verirler. Geçmişini bilmeyen geleceğini tahmin edemez sözü gereği her millet kendi geçmişinden ders çıkarır ve ona göre gelecekle ilgili planlarını yapar. Kültür gibi tarih de bir zaman gerektirir. Uzun bir geçmişe sahip olmak, ortak bir dil ve ortak tarih toplumun temel millet olma özellikleridir. Toplumlar kendi kaderlerini belli bir dil, belli bir toprak, belli bir kültür ile birlikte çizerler. Kader yollarında yaşadıkları kendi tarihlerini oluşturur. Tarihleri kendi dil ve kültürleriyle harmanlanır. Öz yazın ürünlerini kendi dilleriyle verirler. Yapılan kazı çalışmalarından çıkan eserler üzerindeki yazılardan o toprakların geçmişte kimlere ait olduğu anlaşılır. Sanatsal kalıntılar aynı zamanda tarihi bilgileri de verirler. Orhon yazıtları, Yenisey yazıtları, Tonyukuk Yazıtı gibi yazıtlar dil, tarih, kültür ilişkisini ortaya koymaktadır. “İki bin idik... oldu. Türk milleti oldu olalı, Türk hakanı oldu olalı Şantung şehirlerine, denize (kadar) değdiği yok imiş. Hakanıma arz edip asker sevk ettirdim. Şantung şehrine denize kadar (orduyu) erişirdim. Yirmi üç şehir harap edildi...”(Tonyukuk Yazıtı) Görüldüğü gibi Tonyukuk yazıtlarında Türk tarihi ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Yazıtların bulunduğu yer, yazıtlarda kullanılan dil, yani harfler, sesli ve sessizler yazıtın hangi tarihte yazıldığına ve yazıtı yazdıranın dönemine işaret eder. Aşağı yukarı dil özelliklerinden birçok kronolojik bilgi elde edilir. Karşılaştırmalı bir araştırma ile savaş verilerinden bir savaşın kimler arasında yapıldığını ve bu savaşın dönemini bulmak mümkündür. Tarih ve dil ilişkisi yadsınamayacak kadar önemlidir. Tarihten kullanılan dili, dilden tarihi çözmek mümkündür. Tarih

boyunca güçlü olan büyük milletler her şeyden önce tarih birikimlerine sahip olmasını bilmiş milletlerdir. Milletlerin hafızası tarihleridir. Savaş gibi olay ve olgular, toplumsal başarı ve kazanımlar dilden dile dolaşır, anlatıldıkça efsaneleşir sonunda destansı bir dil ve üslup ile kuşaktan kuşağa aktarılır. Geleceklerini kurmak ve geliştirmek isteyen milletlerin tarihi değerlerini unutmamaları gerekir. Yani tarihi hafızalarını diri tutmak, tarihten ders almak ve geleceklerinin temelini geçmişe oturtmak gerekir. Toplumsal değerler etrafında kenetlenmek bir milleti güçlü kılan unsurlardır. Etrafında tek yumruk olunabilecek değerler varsa o millet güçlü olmasını bilir ve her türlü olumsuzluğa rağmen varlığını devam ettirir. Günümüzün en açık örneği Kudüs meselesidir. Hiçbir konuda Amerika ile karşı karşıya gelmek istemeyen Müslüman devletler Kudüs meselesinde birlik olmasını bilmiş ve değerlerine sahip çıkmıştır. İnsanoğlu değerlerini ve değerlerine sahip çıkmasını bildiği ölçüde bir toplum mertebesine ulaşır ve millet olur.

3.4. Milliyet Kavramı ve Toplumun Oluşumu

Bir kitleyi harekete geçiren şey ruhtur. Ruh ise bir değere sahip olma, o değer için kendini ortaya koyabilmek, canını bile verebilmektir. İnsan kitleleri tarih süreci içerisinde bir çok kazanım elde eder. İçinde bulunduğu toplumun dilini oluşturarak kendi iletişim aracı dillerini oluştururlar. Edindikleri bu iletişim aracı ile kendilerini birlikte tutmaya çalışır ve dış tehditlere karşı birlikte tepki verirler. Zaman içerisinde üzerinde oturdukları toprakları mülk edinirler ve bu topraklara yabancıların girmesini birlikte engellerler. Veya birlikte savaşarak başka milletlerden toprak kazanarak bir yurt sahibi olurlar. Yurtlarını koruyabildikleri ölçüde kültürlerini oluştururlar. Bir dizi değerleri içine alan ortak kültür ve geçmişe sahip olan, aynı dil ile anlaşılan insan topluluğu kendi milliyetini oluşturmuştur. Milliyetçilik bir toplumu oluşturan değerlerin o toplum tarafından korunma ruhudur.

3.5. Dil Eğitimi ve Toplum İlişkisi

Dil denilen organ bir iletişim aracıdır. Ancak her milletin kendine özgü bir dil sistemi vardır ki bununla o millet kendi düşünme sistemini geliştirir. Zihnin faaliyetlerini geliştirme, yani öğrenme ortak bir dil ile olur. Başka bir dilde herhangi bir sözcük hiçbir anlam ifade etmezken kendi ortak dilinde çok şey ifade eder, hayati derecede büyük anlam ifade edebilir. Fransızca bilmeyen bir kişiye “Fuit, ils vont te tuer” Türkçe anlamı “kaç seni öldürecekler” deseler bu sözün bu dili bilmeyen için hiçbir anlamsal değeri yoktur. Bunun için kişi hiçbir tepki göstermez. Oysa kendi dilinde bu cümle söylenen için büyük önem taşır. Duyar duymaz tabanları yağlayacaktır. Hem düşünsel ve hem de

bedensel bir tepki ve hamle yapacaktır. Öyleyse dil bir toplumu oluştururken iki rakam arasındaki + (artı) işareti değerindedir. Toplum olmanın olmazsa olmazıdır. Dil ile toplum oluşur. Bir insanın kendini kendi dilinden insanlar etrafında konuşlandırma isteği ve zorunluluğu doğar. İletişime geçmek, düşünsel evrende de birleşmek, birlikte hareket etmek demektir. Bir çok dilin konuşulduğu bir ortamda Türkçe anlamı kaçın sizi öldürecekler anlamında “Fuitez! ils vont vous tuer.” dense sadece Fransızca bilenler kaçma eylemi göstererek ortak hareket edeceklerdir. Diğerleri için bu sözler bir anlam ifade etmeyecektir. Dil iletişimi sayesinde zihinsel anlamda da bir beraberlik sağlar. Bedensel güç ve fiziksel kuvvet sayısal birliktelik ile yakından alakalı olduğu gibi sayısal çoğalma düşünsel iletişim ile olur ki bir toplumu var eden etmende budur. Bu dil sisteminin sağladığı insansı (humaniter) bir olgu ve tepkidir. Nasıl geçmişte cereyan eden olayların birikimi bir tarih bilinci oluşturmakta ise dil hem bu olayların geleceğe aktarılmasında köprü vazifesi görmekte ve hem de kendi içinde bir dilsel hafıza görevi görüp toplumsal birlikteliğe temel teşkil etmektedir. Dolaylı bir açıdan dil vasıtası ile geçmişle bağ kurup, geçmişteki olaylar, nesnelere, kişiler ve düşüncelerle irtibata geçer. Böylece geçmişteki yaşanmış duygu ve düşünceleri tekrar hissederiz. Bu toplumsal bir davranış ve birlikte hareket kabiliyetidir. Geçmiş eylem ve olaylar dile nüfuz eder ve geleceğe taşınır. Üzüntülü, keder verici bir olay basit bir ifade ile ağıtaya dönüşür. Ağıtaya ise bir toplumun parçası olur, kültürel bağlamda edebiyata girer ya sözlü olarak dilden dile, kuşaktan kuşağa taşınır. Veyahut yazı ile kitapların sayfalarında kütüphane raflarında ölümsüzleşir. Yemen Türküsü yemene gidip geri dönmeyen erlerin ve ailelerinin geçmişten geleceğe aktarılmış biçimidir. Üzerinden asırlar geçse de düşünsel toplum hafızası ile geçmiş kuşakların hisleri aynı şekilde yaşatılır. Dilsel ve düşünsel hafıza geleceğe yön verir. Benzer olaylara karşı bireysel ve toplumsal taktik ve tedbir geliştirilmek durumu hasıl olur.

Dilsel hafıza hem dilsel gelişim bağlamında ve hem de düşünsel gelişim bağlamında gelişim gösterir. Diğer bir ifade ile tıpkı bir makinenin gelişme sürecinde olduğu gibi dilsel ve düşünsel alanda bireysel ve toplumsal gelişme olur. Aslında teknik ve mekanik gelişme dilsel ve düşünsel gelişmenin sonucudur. Yaratıcı düşünce dille gelişir. Toplumsal yükselişler de dil aracılığı ile olur. Yani eğitimin ve öğretimin dil temelinde yapıldığı, dil sisteminin gelişmesi ile düşünsel gelişimin gerçekleştiği ve bu sayede daha iyi eğitim ve öğretim yapılabileceği muhakkaktır.

Eğitim ve öğretimin dil sistemi üzerinden olduğu bilinmektedir. Ancak bunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için dilin tanımını tekrar

yapmakta fayda vardır. Dil basit tanımıyla insanlar arasında iletişim aracıdır. Hemen hemen herkes tarafından bilinen bu basit tanıma rağmen bu iletişim aracına ne kadar sahibiz? Bu iletişim aracını nasıl daha verimli kullanırız veya kullanabiliriz? sorularının cevabını, dilbilgisi nedir? Niçin dilbilgisi öğreniyoruz? sorularının cevabında arayabiliriz. “Bir dili betimlemek, onun içindeki sistemi betimlemektir, Yani sözcüklerle dilin yapısını oluşturan kuralların biçimini ve oluşumunu incelemektir.”(Dubois ve Lagane, 1973: 11) bir dil düzinelerce kurallar bütünüdür diyebiliriz. Yani her dilin kendi içerisinde bir işleyiş biçimi mevcuttur. Dilin temelini oluşturan sözcükler kendi aralarında çeşitli birçok ilişkiye girerek dilbilgisel kuralları oluştururlar. Dilbilgisel bilinç bir dilin içindeki kuralların, sözcük birimleri arasında ilişkilerin değerlerini bilmektir. Eksik bir dilbilgisi ile yapılan eğitimden beklenen verim alınamaz. Şimdi, neden dilbilgisi öğreniriz? Sorusunun cevabına baktığımızda; “Dilbilgisi anadilinin konuşulmasını en üst düzeyde yapmak, en usta bir şekilde dilin kurallarına hakim olmak ve böylece en geniş ve en emin bir şekilde iletişim elde etmek için; diğer insanlarla olan ilişkilerimizin ve kültürümüzün temelini oluşturan bu iletişim aracının yapısını ve işleyişini anlamak için dilbilgisi öğrenilir.” (Dubois ve Lagane, 1973: 13)

Yukarıda verdiğimiz alıntıdan anlaşılmaktadır ki dil eğitim ve öğretimin temel unsurudur. Bir toplumun yükselip gelişmesi anadiline verilecek olan öneme bağlıdır. Bir düşünceyi bir başkasına veya bir topluma dil aracılığı ile aktarırız. Aktarılacak düşünceyi aktaranın iyi bir şekilde gerektiği gibi veya eksiksiz aktarabilmesi sahip olduğu dilbilgisi seviyesine bağlıdır. Aynı şekilde dinleyenin veya okuyanın da aktarılmak istenen bir düşünceyi anlaması da sahip olduğu dilbilgisi ölçüsünde olur. Zihinsel gelişim dil ile gerçekleşir. Toplumsal gelişimde anadilinin dilbilgisel seviyesinin toplumun zihinsel seviyesine katkısıyla olur. Bu konuyu HAYEK şöyle özetliyor:

“Büyük toplum ile onun mümkün kıldığı uygarlık insanın büyüyen soyut düşünceyi nakletme kapasitesidir ve biz bütün insanların ortak sahip oldukları şeyin onların aklı olduğunu söylediğimizde onların soyut düşünce için ortak kapasitesini kastederiz.”(Hayek, 1996: 51)

Diyebiliriz ki ortak düşünce ortak bir dil, iyi organize edilmiş ve uygulanmış bir dilbilgisi eğitimi ile olur. Toplumsal refleksler de yine eğitim, öğretim ve toplumsal etkileşimler neticesinde olur. Kendi kültürünü oluşturma ve kendi kültürünü koruma, zihinsel ve düşünsel gelişim, bunların tümünün toplumdaki düzeyi ana dilini iyi bir şekilde kullanma ölçüsüne bağlıdır. Aklın ve zihinsel inkişafın gelişimi dil

sisteminin öneminin bilinmesine ve eğitim öğretimde gerektiği kadar üzerinde durulmasına hatta bunun öneminin toplumda yaygınlaştırılmasına bağlıdır. Toplumun her düzeyde yükselmesi anadili dilbilgisine verilen önemle doğru orantılıdır. Toplumsal davranışlar zamanla toplumsal aklı oluşturur. Davranışlar toplum içinde kabul görür veya reddedilir. Bu dil vasıtasıyla sağlanır.

“Eğer her yaştan insanı bilgiye ulaştırın, sahne gerisindeki gizli geçide açılan ufak kapıyı keşfedecek olursak korkusuzca ve aramaya gerek kalmaksızın dilimizden veya kalemimizden dökülmelerine izin verilen, anlamı belirsiz, göze batmayan sözcükler aramakta başarılı oluruz; sürekli tekrarlanmaktan mecazi anlamlarını kaybetmiş, bilinçsizce objektif sanılan sözcükler.” (Barrow, 2001: 1)

Söz veya sözler öbeği ile karmaşık düşüncelerimizi anlatmaya çalışırız. Düşünce aktarımında söz seçimi düşüncenin etkili veya etkisiz ifadesine sebep olur. Bu durumda vermek istediğimiz etkiye ulaşamayız veya yanlış bir ifadeye de sebep olabiliriz. “Problemlerin lisanı kullanma kapasitesi, belirli bir komplekslik düzeyinde düşünme ve muhakeme yeteneğidir.” (Arık,1990: 23) Muhakeme yeteneği ve düşünme düzeyi dilbilgisi seviyemizin ve dil ile ilişkilerimizin boyutuna bağlıdır. Bireysel veya toplumsal yaşamımızın devamını sağlamada ihtiyacımız olan eğitim ve öğretim alanı ile birlikte anadilimizin öğretimini de aralıksız ve en ince detaylarıyla birlikte öğrenmeye ve öğretmeye devam etmeliyiz. Locke’a göre “Dil öğretimi, gerçeklik bilgilerinin öğretilmesi ile birlikte yürütülmelidir.” (Aytaç,1972: 172) Matematik öğrenmek istiyorsak iyi bir dilbilgisi eşliğinde daha iyi öğrenebiliriz. Ne öğrenmek istiyor olursak olalım, anadilimizin dil yapısını ve işleyiş biçimini bilerek öğrenmek istediğimiz alanı öğrenmede daha etkili olacağımız ve daha rahat öğreneceğimiz muhakkaktır. Etkili bir dilbilgisi eşliğinde her türlü alanın terim ve ifadelerini daha iyi anlayabiliriz. Özellikle sağlık alanında, hasta tedavisinde ve bilhassa psikolojik hastalığı olan ve davranış bozukluğu olan kişilerin tedavisinde ilaç tedavisinden önce telkin ve ikna tedavisi dil vasıtası ile yapılır ki burada kullanılan dilin etkisi dilbilgisi kurallarının bilinmesi ile olur. Hasta tedavisinde etkili ve ikna edici bir dile ihtiyaç vardır. Hatta hukuk ve yargı alanında dahi dilsel ustalık ile suçlular tespit edilebilir ve davalar çok geçmeden çözülebilir. Şüpheliye sorulan sorularla yapılan suçun anlatımında belirli tanımlık kullanması o kişinin olayın tanığı veya zanlısı olduğunu gösterir. Ancak yargıcın dilbilgisi kurallarına hakim olması ve bu yönde soru geliştirip sorması gerekir.

Günümüzde üniversite öğrencilerinin en büyük sıkıntısı soruyu anlayamama ve anlatamama meselesidir. Öğrenciler çoğu zaman sorunun cevabının mecrasından çıkarak soruyla alakası olmayan bir sürü gereksiz bilgiyi yazarak cevapladıklarını düşünür hatta çok iyi yaptıklarını zannederler. Cevap olarak yazdıklarının bilincinde bile değildirler çoğu zaman. Yanlış bir örnekleme ile konudan sapar ve boş laflarla kâğıdı doldurur. Dilbilgisi eksikliği ve düşünsel ve zihinsel yetersizlik öğrencinin çok rahat yapabileceği soruları bile yapamaz duruma düşmesine sebep olur.

Dil öğretimi tüm öğretilerin temelini oluşturur. Okuma eyleminin tanımı bir metni seslendirmek değildir. Okuma göz vasıtasıyla yazılı bir metnin beyine aktararak düşünsel ortamda yorumlanmasıdır. Yazılı metnin beyinde anlamsal çözümlemesidir. Yani “özelleşmiş bir dilin başlıca yararlı karakteri konuşan kim, neden konuşuyor, kime ve nasıl konuşuyor olduğunu sordurtmayı gerektirir.”(Vigner ve Martin,1976: 12) Konunun özü yani içeriği asıl olandır. Bir metnin veya bir söylevin boyutu ne olursa olsun özünü birkaç soru ile cevaplayabiliriz. Düşünmek ve soru üreterek soruların cevabını bulmak metnin özünü verir. “içerik hakkında derin düşünmek, kendi kendine soru sormaktır.” (Boucha, 1978: 165) Düşünmek dilin problematikini çözmeğe başlamaktır. Dilbilgisi düşünsel boyut birlikteliği kişiyi etkili ve olumlu bir sonuca götürür. Konunun teması, özü ve detayları incelenir ve çözüme ulaştırılır.

Sonuç

İnsan yaşamı sonucunda var olan ve yine insanı kuşatan dil, kültür, edebiyat, toplum ve eğitim-öğretim birbiri ile iç içe olan ve birbirlerini tamamlayan ve yahut birbirlerini etkileyen toplumsal unsurlardır. Toplumun temel taşlarını teşkil ederler. Toplumlar bu temel unsurlar üzerinde yükselirler. Bu temel unsurlar sayesinde var olurlar ve varlıklarını geleceğe taşırlar.

Dil, kültür ve edebiyat bir toprak parçası üzerine hakim olmuş bir milletin hafızası durumundadırlar. Toplumların varlık gayesi, bir toplumun ruhunun gıdasıdır. Toplumlar bu değerlere sahip çıkabildikleri ve koruyabildikleri ölçüde büyürler ve gelişirler. Bu değerlere sahip çıkamayan toplumlar tarih sayfasından silinip yok olmaya mahkûmdurlar.

Dilbilgisi ve anadili öğretimi bir milletin eğitim ve öğretiminde ve hatta kalkınmasında büyük önem arz eder. Dilbilgisi daha iyi anlama ve daha iyi ifade edebilme açısından eğitim-öğretimde en iyi şekilde öğretilmeli, dilin incelikleri verilmelidir. Matematikten tıpa, hukuktan sağlığa değin her alanda anadilinin işleyiş kuralları bilinmeli, toplumsal

var olma yolunda ve ekonomik ve bilimsel kalkınmaya katkısı sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Ali Boucha, A. (1978). *La Pédagogie du Français Langue Etrangère*. Paris: Hachett.
- A. Hayek, F. (1996). Adaletin ve Politik İktisadın Liberal İlkelerinin Yeni Bir İfadesi. Hukuk Yasama ve Özgürlük, Kurallar ve Düzen. Cilt 1, Çev. Atilla Yayla, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arık, İ. A. (1990). *Yaratıcılık*. Kültür Bakanlığı 790, Kültür Eserleri 88, Ankara: Metropol Matbaası.
- Aytaç, K. (1980). Avrupa Eğitim Tarihi, Aydınlık Çağdan 19. Yüzyılın sonlarına Kadar. Eğitim Tarihi Serisi -1: II. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları-225.
- Barth, H. (1898). *Le Droit du Croissant*. Paris: Traduit de l'Allemand par Joseph Aymeric.
- Bülbül, M. (2011). *Yazın Eğitimi ile Dil Eğitimi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dubois J., Lagane R. (1973). *La Nouvelle Grammaire du Français*. Paris: Larousse.
- Genç, H. N. (2007). Varoluş-Bilinç Ekseninde İki Uyumsuz Tiyatro Yazarı ve İki Oyun: Ionesco (Ders) Tardieu (Gereksiz Terbiye). *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı:18,
- Konya. Günday, R. (2007). *Edebi Metinlerin İncelenmesi Ve Öğretimi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Nurlu, M. (2011). *Fransa'da Eğitim Öğretim*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Solmaz, M. (2017) Farklı Kültürlerin Buluşma Noktası: Karşılaştırmalı Edebiyat. *Researcher: Social Science Studies*, Cilt 5, Sayı 9, Ankara.
- Türk Dili İçin (1966). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 25, Seri: IV, Sayı A5 Ankara.
- Vigner, G., Martin A. (1976). *Le Français Techniques*, Collection le français dans le monde. Paris: Librairies Hachette et Larousse.
- Tonyukuk Yazıtı, http://aton.ttu.edu/pdf/Eski_Turk_Yazitlari_Part_4.pdf
- Türk Dili ve Edebiyatı Dersleri Kaynak Sitesi, (2007), https://www.turkedebiyati.org/turk_dili/iletisim_dil_kultur.html
- Yörük, İ. (2007). *Çoklu Zeka Kuramının İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersi Amaçlarının Gerçekleşme Düzeyine Etkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri (Din Eğitimi) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page:125-136
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received:11.02.2018 Kabul/Accepted: 04.03.2018

**KAZUO ISHIGURO ROMANLARINDA
MANİPÜLATİF ANLATICILAR**

***THE MISDIRECTING NARRATORS
IN KAZUO ISHIGURO'S NOVELS***

Dr. Öğr. Üyesi Fırat YILDIZ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Dil Bilimi Bölümü
fyildiz@yyu.edu.tr

Öz

Her yazarın kurgusunda uyguladığı farklı teknikler vardır. Bu bağlamda romanın anlatıcısı kurgunun temel bileşenlerinden biridir. Bir hikâyede birçok farklı anlatım tekniği uygulanabilir. Kazuo Ishiguro'nun da kurgusunda kendine özgü bir üslubu vardır. Bu yönüyle dünya çapında ilgi çekmeyi başarmıştır. Romanlarında genellikle birinci şahıs anlatıcısı kullanır. Kullandığı anlatıcılar hikâyelerin ana karakterleridir ve öznel bir anlatım sergileme eğilimindedirler, yani bir başka deyişle güvenilir anlatıcılardır. Ishiguro'nun anlatıcıları sadece güvenilir değil, aynı zamanda okuyucuyu yanlış yönlendirme eğilimi sergilerler. Okuyucuyu yanıltmak için farklı yöntemler kullanırlar. Bu çalışmanın amacı, Ishiguro'nun ilk altı romanında anlatıcıların yanlış yönlendirici yaklaşımlarına odaklanmaktır. Anlatıcılar, olayları kendi istekleri doğrultuda göstermek için çeşitli taktikler uygularlar. Olaylar sırasında gerçekliği manipüle etmek için bazı ortak teknikler sergilerler. Okuyucunun dikkatini başka yöne çekerek konunun özünü gizlemeye çalışırlar. Bu çalışma anlatıcıların yanıltıcı teknikleri uygulayışını Ishiguro'nun romanlarında öne çıkan bazı olay ve durumlar ile örneklendirip ele almıştır. Ishiguro'nun yayımlanan ilk altı romanında bir karşılaştırma yapmak suretiyle yanıltıcı anlatıcılara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlatı, Anlatıcı, Yanlış Yönlendirme, Manipülasyon.

Abstract

All writers apply different techniques when composing a fiction. Narration is one of the essential components of fiction. There are many different applications of narration in a story. Kazuo Ishiguro has a quite idiosyncratic style in narration. He uses first person narrator in his fiction. The narrators are main characters of the stories and they tend to perform a subjective narration, namely they are unreliable narrators. Ishiguro's idiosyncratic narrators are not only unreliable, they are also misdirecting. They display different attitudes to mislead the reader. The aim of this study is to focus on misdirecting approaches of narrators in the first six novels of Ishiguro. The narrators in these novels perform various tactics to illustrate the events according to their desire. They exhibit some common techniques to manipulate the reality in the course of events. They conceal the essence of the matter by distracting the attention to other things. These approaches are exemplified in the text by giving some prominent illustrations from the novels respectively. In this context a comparison has been applied to the first six novels of Ishiguro.

Keywords: Narration, Narrator, Misdirecting, Manipulation.

Introduction

In composition of a fiction certain elements need to come together. In this respect one of the essential components of fiction is narration. There are many different narration techniques to compose a story. Bringing narration to a successful conclusion becomes a significant factor to upraise the fiction. Every peculiar writer has a distinctive literary style. Kazuo Ishiguro is one of those peculiar writers. Ishiguro has gained worldwide attention with his success in literature. There are certain determining factors in his literary prominence. His narration technique is one of the particular reasons that distinguishes his exceptionality. Ishiguro prefers to use the first person narrator in his novels. The narrators are main characters of the stories and they tend to perform a subjective narration, namely they are unreliable. "*The subjective narrator is an unreliable narrator who spends most of the story trying to convince the reader of something*" (Prudchenko). This definition is not completely encompassing the narrators of Ishiguro. Ishiguro's idiosyncratic narrators are not only unreliable, they are also misdirecting. They display different attitudes to mislead the reader. In this respect it is Ishiguro's narration technique that widely attracts attention.

Narration is a widespread subject to be worked out. All components of narration and related titles are not going to be discussed as a subject matter in this article. The aim of this study is to focus on misdirecting approaches of narrators in six novels of Ishiguro. The narrators perform various tactics to illustrate the events according to their desire. They conceal the essence of the matter by distracting the

attention to other things. These approaches will be exemplified below by giving some prominent illustrations from novels of Ishiguro respectively.

Discussion

A Pale View of Hills, published in 1982, is Ishiguro's first novel. It can be suggested that the 'pale' in the title refers to the elusiveness of the story. This obscurity is caused by narrator's demeanour. The narrator, Etsuko, is the protagonist of the novel as well. The novel presents different scenes and times from Etsuko's life span. The novel is fictionalized in different time slices. The first period focuses on Etsuko's life in Japan. After the dissolution of her first marriage, Etsuko moves to England with her second husband. The second time slice is about her life in England. Etsuko's narration gives hints about her discomfort with her past life. When giving name to her second daughter from the second marriage, she prefers an English name, Niki. A Japanese name will be reminiscent of the past. That is something undesired by Etsuko (Ishiguro, 2012; 7). Etsuko's first daughter, Keiko, from her former marriage has committed suicide lately. Moving to England has been a depressing act for Keiko. She somehow could not adopt the new life in England. Her psychological state deteriorated day by day and eventually she put an end to her life. This biting process has a significant penetration on the formation of Etsuko's narration. Etsuko does not clearly express any responsibility for her daughter's suicide. However, some traces of guilty conscience can be caught between the lines.

First of all, Etsuko is reluctant to face her past life. Her life in Japan is basically given through illustration of other characters' lives. Etsuko narrates a story about a woman and her daughter, Sachiko and Mariko, through flashbacks. Sachiko is a widow with a daughter. Sachiko displays a complicated life. She is at the point of marrying an American and heading for America. Because she is not satisfied with her life in Japan. Her illusion is her belief to achieve happiness by migrating to America. In this context she does not hesitate to make selfish choices. She is not a responsible mother and she is not concerned about her daughter at all. Despite the child murder rumours in the vicinity, Sachiko lets Mariko to play in the woods alone. However she pretends to be an ideal mother. Sachiko states that her purpose in leaving Japan is seeking happiness for Mariko because Mariko's bliss is her greatest aim. Actually, Mariko is reluctant to leave Japan, but her choices and desires are ignored by Sachiko. Sachiko's speech contradicts with her actions. She makes nothing of her mistakes. "But

why can't you understand that I've nothing to hide, I've nothing to be ashamed of" (71). She seems to be far away from understanding the march of events.

It is striking that Sachiko's story shows too much similarity with Etsuko's life. According to Etsuko's narration both of them experience similar events. However by the end of the story something unusual happens. When Etsuko narrates a final memory about Sachiko and Mariko she states that; "*Keiko was happy that day. We rode on the cable-cars*" (182). Actually Etsuko is talking about Mariko but somehow she mentions her daughter's name, Keiko. At the time of this event Keiko is not born yet. This is where the truth is revealed. It turns up that the story about Sachiko and Mariko is a fabricated by Etsuko. Etsuko is unwilling to face the reality. That's why she narrates a fabricated story about her past. Ishiguro explains, "*it's really Etsuko talking about herself, the meanings that Etsuko imputes to the life of Sachiko are obviously the meanings that are relevant to Etsuko's own life. Whatever the facts were about what happened to Sachiko and her daughter, they are of interest to Etsuko now because she can use them to talk about herself*" (Mason, 2008; 5). All these factors suggest that there are too much pain in Etsuko's past. It is unbearable to look the past directly (Swaim, 2008; 97). She only looks back through a fabricated story.

Ishiguro's second novel *An Artist of the Floating World* was published in 1986. The phrase "the floating world" in the title refers to cultural and societal changes, because the novel covers a period of several decades. However; it can also be linked to the changes in narrator's life and his approach to the changes. The narrator of this novel, Masuji Ono, is the protagonist as it was in the first novel. Ono is a retired painter. This novel also represents different time periods of the main character. Unreliability is again one of the prominent features of the narrator. Ono's life from childhood to maturity is narrated through flashbacks. Ono goes through certain changes during the course of his narration.

Ishiguro defines Ono as; "*an artist who never really saw beyond his small world*" (Gallix, 2008; 150). Ono views the life through his small world and narrates the events accordingly. Ono tries to mislead the reader about certain events. In order to exemplify the misleading, some instances can be given as follow. Ono has two daughters. Noriko, who lives with Ono, is unmarried. Noriko is meeting with possible future husband candidates. One of the meetings, which took place the previous year, failed without any sensible reason. Ono attributes the failure to some irrelevant situations. He states that; "*The*

Miyakes, from what I saw of them, were just the proud, honest sort who would feel uncomfortable at the thought of their son marrying above his station" (Ishiguro, 2007; 18). Here we witness the misdirection in narration. Not only Ono, the older daughter Setsuko is also well aware of the underlying fact in the failure of the marriage meeting. However; Ono is unwilling to expose the main reason. Because it has something to do with his background and it seems painful for him to face such things. When Setsuko makes reference to the underlying reason about the failure of the meeting, Ono still exhibits an uninterested approach. However, Ono develops a different type of behaviour later. It can be result of getting old and becoming more mature, he finds it essential to admit some of the mistakes he committed during his youth. At earlier times of his artistry Ono meets Chishu Matsuda. Ono is affected from Matsuda's political views and he changes his artistic approach and he follows a different art movement, thus he becomes a supporter of the military expansionism of Japan. However as Japan loses the war the nationalists are regarded responsible for death of numerous soldiers. The warmongers become subject of social pressure. The trouble in Noriko's marriage-meeting is result of Ono's onetime political views. Eventually Ono comes to terms with his responsibility about the failure of his daughter's marriage process.

Yet there are other subjects which are manipulated in the course of Ono's narration. Ono masquerades himself as a worldwide artist but he prefers to appear as a modest person. That's why he chooses one of his pupils, Kuroda, to narrate his grandeur; "*I have suspected for some time that Sensei was unaware of the high regard in which he is held by people in this city. Indeed, as the instance he has just related amply illustrates, his reputation has now spread beyond the world of art, to all walks of life*" (Ishiguro, 2007; 24). Actually Ono is a local artist and later on it becomes clear that his statements about his artistic fame are incorrect. In another occasion Ono attributes the following sentence to Dr Saito; "*A great honour to have an artist of your stature in our neighbourhood*" (Ishiguro, 2007; 178). However, Setsuko's statement; "*Dr Saito was never so familiar with Father's career*" (Ishiguro, 2007; 177) contradicts with Ono's claim. The misdirecting narrative in *An Artist of the Floating World* cannot be limited with the examples given above. The given instances are just adequate to display the misleading characteristic of the narrator.

The Remains of the Day, published in 1989, is Ishiguro's third novel. Unlike the first two novels in *The Remains of the Day* the characters and the settings are non-Japanese. The novel projects time slices in life span of Stevens who is a dedicated butler. The exaltation

of ordinary subjects is an indispensable technique in Ishiguro's writing. This technique reaches the peak in this novel. The narrator, Stevens, aggrandizes his profession beyond the limits of logic. He acts upon the requirements of his job. His only aim has been becoming the perfect and cool butler. He has made lots of sacrifices for this cause. His obsession with his job made him miss once-in-a-lifetime opportunity for happiness.

Stevens' narration gives hints about his personality. His reference to every minor detail indicates his punctilious character. Diving into small details more than adequate leads to deviations in topic integrity. Incidental topics are narrated as notable events. The Hayes Society can be given as an example to exaltation of an ordinary subject. It is a union of elite butlers. It has an influential impact in London and surrounding. It has only a few members. Despite the limited number of members it is a powerful society. This narration does not make sense. The society consists of butlers and it has just a few members. Yet it has an uncontrollable sanction power. Its power is considered as pernicious that's why authorities seek to terminate the society. The source of this power is unclear. It is a fact that being a butler is considered as a low class job. However, the illustrated picture of the society is a powerful one. This status appears to be quite ironical. It leads to look with suspicion to Stevens' narration.

Stevens' obsession with his job leads him to exaggerate the events connected with his profession. In this respect his subjective approach in narration tends to be misdirecting. His accuracy becomes a matter of debate. The following example will make this argument more precise; Stevens narrates a memory about a conflict that took place long ago between him and Miss Kenton. However, his feelings towards Miss Kenton do not let him to attribute this unseemly incident to her. Therefore he states that; "*But now that I think further about it, I am not sure Miss Kenton spoke quite so boldly that day...In fact, now that I come to think of it, I have a feeling it may have been Lord Darlington himself who made that particular remark..*" (Ishiguro, 2007; 66). The general view of the story suggests that the person in question is Miss Kenton. However, narrator moves away from the objectivity and misdirects the reader about the true face of events. His feelings toward Miss Kenton make him to manipulate the narration. In another occasion Stevens does not fail to lie when he considers necessary. One of the guests asks him about his previous employer; "*Mrs Wakefield had said: 'But tell me, Stevens, what was this Lord Darlington like? Presumably you must have worked for him.' 'I didn't, madam, no.'*" (Ishiguro, 2007; 129). He does not wish to become an

instrument in confirming the rumours about Lord Darlington. For the sake of the honour of his deceased employer he prefers to lie.

Another example of the devious narration of Stevens is about his daily coffee breaks with Miss Kenton. According to Stevens the meetings are about maintaining the household on the whole (Ishiguro, 2007; 151). However, as soon as Miss Kenton gets engaged to someone else the meetings are cancelled out by Stevens. His reaction to Miss Kenton's engagement indicates that the only motivation behind the meetings is not job based. Stevens has feelings to Miss Kenton but his obsession with his job does not let him to admit. In another occasion Miss Kenton overtakes Stevens when he is reading a love novel. Stevens attempts to hide the novel. When he becomes sure she saw him he makes an excuse about reading the novel. He states that his aim was improving his vocabulary (Ishiguro, 2007; 170). The examples given above are indicators of the misdirecting narration of Stevens in *The Remains of the Day*.

The following novel, *The Unconsoled*, was first published in 1995. For this novel Shaffer suggests that; "*Ishiguro shifts from a Jamesian to a Kafkaesque prose style*" (2008; 91). This claim is based on the surrealistic elements used in the novel. The time and space lose their meaning in certain places. The logical links between characters and events get weird in some occasions. To name a few of the weirdness in the novel it would be better to start with the narrator. Ryder, a worldwide famous pianist, visits an unknown country in Central Europe to give a concert. The crucial point is that he has lost his memory and he is not aware of the reason for his visit. To put it simply the story is narrated by a character that has lost his memory.

Ishiguro uses first person narrator for this novel. However, as the occasion arises the narration slips into third person omniscient. Ryder narrates events that occur somewhere else as if he is there. In some occasions he narrates the thoughts of some characters (Ishiguro, 2009; 62-3). In this respect the narration technique of *The Unconsoled* is unusual. The absent-minded narrator is not aware of the reason for his visit to the city in question. He does not reveal his memory problem to people around him. He lets himself to drift with the tide. He comes to realize the reason for his arrival from surrounding people's talking. He is supposed to give a concert. However this concert is not an ordinary one. The fate and future of the city depend upon the success of this concert. This is one of the points which grows away from logic. The relation between the concert and its vital importance for the future of the city remains a mystery. This subject is not clarified throughout the story. As the story draws to end it becomes clear that the great

expectations reckoned on Ryder come to nothing. The piano concert somehow does not occur.

The memory status of narrator gives cause for prudent approach to his narration. His attitude in narration may be a manoeuvre of manipulation. The events that take place in the course of story support this claim. After Ryder checks in the hotel he becomes acquainted with the old bellman, Gustav. During their short trip from reception desk to the room time dilation occurs. The bellman talks to the worldwide famous pianist about his job, his family problems in detail. He asks Ryder to talk to his daughter, Sophie, on his behalf because as a father he has not communicated with his daughter for years. The weirdness of the situation is indisputable. In this respect Petry states that *The Unconsoled* is the most postmodern novel when compared to the first three novels (1999). As the story progresses the weirdness in narration becomes more complicated. Ryder's meeting with Sophie leads to unexpected consequences. As his memory refreshes he finds out that Sophie is not a stranger. It becomes clear that they had a mutual past. Moreover they have a son named Boris. It becomes difficult to foresee what is coming next. There is vagueness in the atmosphere of the story and Ryder's narration. The route of the narration is stated quite unpredictable. This unpredictability seems to be caused by the misdirecting approach of the narrator. The narration of the story as a whole supports this idea.

The fifth novel of Ishiguro, *When We Were Orphans*, was published in 2000. In this novel Ishiguro gets closer to detective story. Yet it is not quite possible to qualify the novel as a complete detective novel. It may be more appropriate to entitle it as a postmodern detective novel. The narrator of the story is a famous detective Christopher Banks. Christopher narrates his own story. He used to maintain a happy childhood with his family in Shanghai. When his parents got lost mysteriously, he was sent back to England to live with his relatives. As Christopher grows up he becomes a famous detective. Now his primary aim is to go to Shanghai and to open the closed case about his disappeared parents.

Same as in the previous novels Christopher's narration is troublesome as well. When narrating some old reminiscences he states that he has some trouble with his memory. "*I do not recall much of what we talked about that day*" (Ishiguro; 2002; 12) and in another occasion he says that; "*...my recollection of it of it is not as detailed. In fact, I cannot remember at all what came before and after this particular moment*" (Ishiguro; 2002; 14). Ishiguro's narrators' excuses about their memory become a common feature of narrators. This situation indicates

a misdirecting behaviour. In order to avoid mentioning certain subjects they allege excuses about their memory.

A similar case to *The Unconsoled* recurs in *When We Were Orphans*. In both novels the narrators are illustrated as heroes. However the expectation attributed to Christopher is bigger than the Ryder's. His arrival to Shanghai leads to great expectations in Shanghai. At the moment of his visit to Shanghai, China and Japan are in state of war. Here the narration grows away from logic one more time. The aim of Christopher's trip is solving his parent's case. However the solution of the case is identified with the end of the war. This identification seems to be quite weird. There is not any direct relation between two situations. It can be result of narrator's subjective and manipulative approach. Actually the missing parent case has nothing to do with the war between two countries. But the narrator displays the scene according to his own motivations. "*The Chinese would have to surrender sooner or later, so why did they not do so now? To which several voices objected that the conclusion was not nearly so cut and dried. Things were changing day by day, and there were many factors each impinging on the others. 'And besides,' someone asked loudly, hasn't Mr. Banks turned up?'*" (Ishiguro, 2002; 169). It is not possible to constitute a logical bond between two events. However; as it is seen Christopher takes people's expectation for granted. He finds it necessary to make a statement; "*Ladies and gentlemen. I can well see the situation here has grown rather trying. And I have no wish to raise false expectations at such a time. But let me say that I would not be here now if I were not optimistic about my chances bringing this case, in the very future, to a happy conclusion. In fact, ladies and gentlemen, I would say I am more than optimistic. I beg then for your patience over this coming week or so. After that, well, let us see what we have achieved'*" (Ishiguro, 2002; 170). The narrator's effort to glorify himself raises a paranoid atmosphere. However as the story progresses all expectations come to nothing. Narrator's attempts in misdirecting the course of events fail.

The last novel to be viewed in scope of this study is *Never Let Me Go*, which was published in 2005. This novel has drawn widespread interest due to its unusual structure. The story takes place in 1990s of England. However, it bears no relation with actual time and setting. Ishiguro states that; "*Kafka is an obvious model once you move away from straight social or psychological realism'*" (Jaggi, 2008; 113). In this story there are traces of Kafkaesque novel.

Never Let Me Go is a dystopia dealing with human cloning. It mostly narrates the story of students of Hailsham. Hailsham is a

boarding school of clones. The narrator of the story, Kathy, is also a graduate of this school. As a requirement of the donation program students start to donate their organs when they become young adults. After donation of several organs the death becomes inevitable. They are well aware of this bitter end. Some of the clones become ‘carers’ to look after the clones until their donation process is over. The narrator, Kathy, is also one of the carers. But she is supposed to leave carer position soon. In other words she will go through the donation process as her final mission. However, Kathy avoids defining the reality about the clone students and the donation program. In this respect Kathy’s narration is unreliable as well. She does not give an objective view of events. She prefers to conceal the grim reality about their existence. Similar to previous narrators she uses the weakness of memory as an excuse. It is a manoeuvre to avoid mentioning the undesired subjects. The narrator misdirects the reader by giving her memory as an excuse. She is an unreliable narrator about her own feelings as well. She painstakingly avoids giving hints about his feelings for Tommy.

Conclusion

Ishiguro has an idiosyncratic technique in narration. First of all the unreliability is an apparent point in all narrators. One of the prominent features of the unreliable narrators is their misdirecting attitude in narration. In this study the misdirecting approach of narrators in the first six novels of Ishiguro has been referred briefly. The narrators apply some common techniques to manipulate the reality in the course of events. Addressing the reader is one of the attention grabbing common specialties of Ishiguro’s narrators. The narrators aim to establish the trust of reader by addressing them directly. In some occasions the narrators try to make the reader a partner in the story. Thus it becomes smoother to manipulate the story.

One of the efficient misdirecting elements of narrators is giving the weakness of their memory as an excuse. Narrators apply the weakness of memory in necessary occasions to conceal the undesired realities. It mainly occurs in cases where they are reluctant to face their past directly. The weakness of the memory dominates *The Unconsoled*. In this novel the narrator, Ryder, has lost his memory completely. The story starts at an unknown city where the narrator does not remember anything at all. The story gains meaning with the statements of secondary characters.

Ishiguro states that his narrators use the language of self-deception to protect themselves (Mason, 2008; 5). This technique peaks up in *A Pale View of Hills*. The narrator, Etsuko, fabricates a whole

story to conceal her own story. Because she is not psychologically ready to face her regretful past. Only after a slip of the tongue the reader can understand that the fabricated story is her real story. To sum up almost all narrators of Ishiguro apply various manoeuvres to manipulate and misdirect the reader.

References

- Ishiguro, K. (2009). *Avunamayanlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ishiguro, K. (2013). *Beni Asla Bırakma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ishiguro, K. (2002). *Çocukluğumu Ararken*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık Hizmetleri.
- Ishiguro, K. (2012). *Uzak Tepeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ishiguro, K. (2007). *Değişen Dünyada Sanatçı*. İstanbul: Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık.
- Ishiguro, K. (2007). *Günden Kalanlar*. İstanbul: Turkuvaz Kitapçılık Yayıncılık.
- Maya, J. (2008). Kazuo Ishiguro with Maya Jaggi. *Conversations with Kazuo Ishiguro*, Ed. Shaffer, B. W., Wong, C. F. University Press of Mississippi.
- Gallix, F. (2008). Kazuo Ishiguro: The Sorborne Lecture. *Conversations with Kazuo Ishiguro*, Ed. Shaffer, B. W., Wong, C. F. University Press of Mississippi.
- Mason, G. (2008). An Interview with Kazuo Ishiguro. *Conversations with Kazuo Ishiguro*, Ed. Shaffer, B. W., Wong, C. F. University Press of Mississippi.
- Petry, M. (1999). *Narratives of Memory and Identity: The Novels of Kazuo Ishiguro*. Frankfurt am Main: Lang.
- Shaffer, B. W. (2008). *Understanding Kazuo Ishiguro*. University of South Carolina Press. South Carolina.
- Swaim, D. (2008). Don Swaim Interviews Kazuo Ishiguro. *Conversations with Kazuo Ishiguro*, Ed. Shaffer, B. W., Wong, C. F. University Press of Mississippi.
- Prudchenko, K. "Analysis of the Effects of First Person Narrative Point of View"
<https://penandthepad.com/analysis-effects-first-person-narrative-point-1783.html> Access: 20.02.2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 137-150
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 03.01.2018 Kabul/Accepted: 27.02.2018

KLASİK EDEBİYATIN EĞİTİMİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

IDEAS ON THE EDUCATION OF CLASSICAL LITERATURE

Dr. Öğr. Üyesi Ömer DEMİRBAĞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı
omerdemirbag59@gmail.com

Öz

Dîvân edebiyatı Batı etkisinin başladığı Tanzimat döneminden sonra gittikçe artan, koyulaşan bir reddedilişe maruz kalmıştır. Özellikle Cumhuriyet'ten sonra neredeyse büsbütün hiç olmamış farz edilen klasik edebiyatımız, artık keşfedilmeyi, canlandırılmayı ve yeniden yorumlanmayı beklemektedir. Toplumsal seviyede ve eğitim-öğretim bünyesinde neler yapılabileceğine dair düşünceler üretilmeli, dönemler boyu kasıtlı bir ihmal ile unutturulmaya çalışılmış dîvân edebiyatımız, bize ait bir miras, bir değer olarak tekrar topluma kazandırılmalıdır. Ön yargılardan ve siyasi ideolojik yönlendirme, biçimlendirme çabalarından uzak, bilimsel ve gerçekçi bir yaklaşımla bu konuya eğilmenin zamanı geldiği kanısı ortaya çıkmıştır. Esasen kültürel birikim, belli başlı dönemlerle sınırlı kalarak birkaç kuşağın gözünden kaçırılsa bile, onun bütünüyle yok farz edilmesi ya da sonsuza kadar tamamen unutturulması, bilimsel olarak da mümkün değildir. Öyleyse en gerçekçi yaklaşım, dîvân edebiyatımızın ve klasik birikimimizin varlığını kabul etmek, onu tanımak ve ciddiye almak. Bu yazı, resmi kurumlar kapsamında, eğitim - öğretim düzeyinde ve toplum nezdinde klasik edebiyatımızın tekrar güncellenmesine dair yapılabileceklerin tespiti üzerinedir ve dikkat çekme kabiliinden konu hakkındaki düşünceleri paylaşma mahiyetindedir.

Anahtar Kelimeler: Klasik, Eğitim, Toplum.

Abstract

Divan literature has been exposed to a growing, darkening rejection after the Tanzimat period, when Western influence began. Classical literature, supposed

to be almost completely absent, especially after the Republic, is no longer expected to be discovered, animated and reinterpreted. Thoughts about what can be done in the social level and in the education and training sector should be produced and our Divan literature which has been neglected deliberately for the periods should be recollected as a heritage and value. It is clear that it is time to have a scientific and realistic approach, away from prejudices and political ideological orientation, away from the efforts of shaping. Essentially, even if cultural accumulation is overlooked over a few generations by being limited to certain periods, it is not scientifically possible that it is totally ignored or completely forgotten forever. The most realistic approach, then, is to acknowledge the existence of our Divan literature and classical accumulation, to recognize it and to be serious. This article is about the determination of what can be done within the scope of official institutions, at the level of education and in the face of society, in order to update our classical literature and to share the thoughts about the subject.

Keywords: Classic, Education, Society

Giriş

Bir tarihe, bir geçmişe ve bir kültüre sahip olmak, millet sayılmanın olmazsa olmazlarından. Toplum, içinden geçtiği çağlara ait sayısız zerrecikler, püskürtüler taşıyarak günümüze gelir ve taşıdığı birikimin söz / yazı sahasındaki kökleri, o toplumun klasik edebiyatıdır.

Millet karakteristiğindeki her topluluğun edebiyatında bir klasik dönemin varlığından söz etmek mümkün. Öyle ki edebi gelişimde, sonraki evrelerin hepsi, söz konusu klasik dönem üzerine bina olunur. Kendi klasisizminden kopuk edebi oluşumların fazla uzun ömürlü olmadığına, edebiyat tarihinin sık şahit olduğunu söyleyebiliriz. Eğitimimizin çeşitli kademelerinde klasik edebiyatımıza dair öğretilenler, verilme şekilleri ve alım, doyum dereceleri ne kadar yeterlidir, ne kadar gerçekçidir? Klasik edebiyatımızın, dersler ve sınavlar dışında, toplumdaki karşılığı ve kültürel hayattaki yeri nedir?

Bu yazı, söz konusu sorular çerçevesindeki bazı değerlendirmelerin yanı sıra, Türk edebiyatı öğretiminde divân edebiyatının farklı seviyelerde nasıl aktarıldığı, nasıl algılandığı ve nasıl olması gerektiğine dair kimi düşünceleri içermektedir.

I. Neden Klasik?

Bir toplumda yazılı ve sözlü verimlerin “*edebiyat*”laşmasıyla klasik devre açılmış olur ve daha sonraki dönemlerin edebi oluşumları da şu veya bu şekilde klasik devreye göre şekillenir. Söz konusu şekillenme; tepki, yararlanma, reddediş, yeniden yorumlama veya aynen sürdürme de olsa, hep klasik devre üzerinden yürür.

Öyleyse şu hükmün yeri gelmiştir ki klasik devre göz ardı edilerek bir milletin edebiyatı hakkında fikir sahibi olmak, mümkün değildir.

Klasik karşıtı ya da taraftarı olmaktan öte; klasik devreyi, özelliklerini, verimlerini biliyor olmanın önemini kavramak gereği vardır ve bilhassa edebiyat eğitiminde bu nokta, göz ardı edilemeyecek bir ağırlık merkezini işaret edicidir. Klasik devre, her mülahaza için mutlaka hesaba katılması gereken bir değerdir ve gelişimler, oluşumlar yönüyle tarihi seyir incelendiğinde her tespit, o devreyle yapılacak kıyaslara, ölçümlere göre ifadeye kavuşacaktır.

Daha açık bir anlatım için şu örneğe başvurmalıyız:

Şeyh Gâlib'in:

“Bir şu’lesi var ki şem’-i cânın
Fânûsuna sığmaz âsümânın”

Şeyh Gâlib (Okçu, 1993: 415)

mısralarından,

Orhan Veli'nin:

“Bir de rakı şişesinde balık olsam...”

Orhan Veli (Ercilasun, 1994: 95)

Dizesine kadar olan edebi değişim ve başkalaşım yolculuğunda hangi duraklardan geçildiğini görmek ve göstermekle Türk edebiyatı hakkında fikir sahibi olunur, diyebiliriz.

İdeolojik yaklaşımlardan, sloganlardan arınmış bir bakışla klasik devreye mercek tutmak gereğini tekrar vurgulayarak şu kadarını belirtmeli ki köksüz, temelsiz, tarihsiz bir edebiyat anlayışıyla edebiyat; ders, ezber ve sınav üçgeni dışında bir varlık sahası bulamayacaktır.

Nitekim, ülkemizde lise ve lisans öğrenimine ait herhangi bir dersin yardımcı kitabı ya da soru bankası, dünya klasiklerinden de bizim klasiklerimizden de onlarca kat daha fazla müşteri bulabilmektedir. Niçin? Bu durum, mutlaka sorgulanmalıdır ve özellikle gençleri hep sınavlarla meşgul ederek kültür ve okumaktan uzak tutan sistem, gözden geçirilmelidir.

Başlangıçtan günümüze kadar bütün Türk edebiyatı içinde dîvân edebiyatı diye bir damar, evet, olmuştur ve asırlara yayılan azametiyle o, edebiyatımızın klasisizmi olarak bir vakıadır. Öyleyse her türlü ön yargıdan uzak ve akılcı bir yaklaşımın gerektirdiği bakış açısıyla onu tanımlamaktan; eğitim - öğretimdeki yerine, kültürel hayatımızdaki çapına kadar yeniden değerlendirme gereği vardır.

Dîvân edebiyatımızın tekrar ele alınmasının ne kadar acil ve gerekli olduğuna dair, Talat Sait Halman'ın şu cümleleri ürperticidir:

“...bu kadar muhteşem bir edebiyatı bizim kadar yetersiz öğrenen, bizim kadar unutan, bizim kadar ihmal, hatta inkâr eden başka bir ulus düşünemiyorum. ...Klasiklerinin böyle cahili olan kaç kültür düşünabiliyorsunuz?” (Halman, 1995: 189)

Hakkıyla güncellendiğinde bugünün kültür ve sanatına katacağı çok şey varken, olanca birikimiyle klasik edebiyatımız, kendisinden tedirginlik duyulan tuhaf bir heyula durumundadır. Oysa yüzyılların biriktirdiği bunca sanatkâr ve eser, başka bir ülkede ve toplumda olsaydı, taşkın bir iftiharla dünyaya ilan edileceği, tanıtılacağı muhakkak idi.

Şu kadarını düşünmeli ki *Fuzûlî*, mesela İngiltere’de olsaydı, bizdeki kadar göz ardı edilir miydi?

II. Yakın Zamanlarda ve Günümüzde Klasik

Batı tesirindeki Türk edebiyatı dönemlerinin bir biri ardınca başladığı Tanzimat sonrasında, sönen ve gölgelenen her uygarlıkta olduğu gibi, bizde de kendi klasik birikimimize bakışın son derece olumsuz ve dışlayıcı olduğu görülür. Gittikçe artan, koyulaşan bir red tavrı, dîvân edebiyatımızın bütünüyle yok sayılmasına ve “*klasik devresiz bir edebiyat süreci*” tasavvuruna yol vermiştir. Şuna dikkat çekmeli ki Tanzimat’la birlikte doğrudan romantizm başlamış; ardından da realizm, natüralizm... Yani klasik devre yoktur.

Cumhuriyet’ten sonra ise edebiyatta bir geçmişimiz olduğu fikri, adeta şiddetli bir alerjiyi davet eder durumdadır ve klasik karşıtlığı o raddeye varmıştır ki klasik mûsikîmiz bile radyoda uzun süre yasaklanmıştır.

“Ahmet Hamdi ‘dîvân edebiyatının lise müfredatından çıkarılması’na dair haykırırken, Nurullah Ataç ‘bu edebiyatın tümüyle gençlere okutulmaması gerektiği’ hükmünü veriyor; hatta Peyami Safa, dîvân edebiyatı için ‘işkembe-i kübra edebiyatı’ tabirini uygun buluyordu. Kısaca ‘Her şey bizimle başlıyor; bizden öncesi yok!’ diye özetlenmesi mümkün bir anlayış revaçtaydı. Birikimi, derinliği, tekâmülü yok saymanın; sığılıkta, kültürel fakirleşmede alfabeğe geri dönüş olacağını kestiremeyen bu anlayış, ‘geleneği reddetme geleneği’ halinde nesiller boyu sürmüş ve kısmen başarılı da olmuştur. Söz konusu ‘başarı’, yalnızca dîvân şiirine değil; dîvân şiirini meyve veren âleme de yabancılaşmayı getirdi. Günümüz toplumunda kitap raflarında rast gelinen bir Fuzûlî Dîvânı ya da Şeyh Gâlib Dîvânı karşısındaki genel ve doğal ilgisizlik ve bilgisizlik, işte bu ‘başarı’nın göstergesidir!” (Demirbağ, 2011: 17)

Osmanlı gibi devasa bir imparatorluktan elde kalan Türkiye toprakları üzerinde kurulmuş genç devletin kabul görmesi amacıyla

geçmişin bir süreliğine geri planda tutulması, bir devlet siyaseti olarak anlaşılır bir tutumdur. Ancak, bunun zamanla bir dogma haline getirilmesi, feci bir kültürel köksüzlüğe yol açmış ve başka ülkelerde daha iyi bilinen bizim klasiklerimiz, kendi vatanında tanınmaz, bilinmez olmuştur. Günümüzde tarihten kopukluğun öyle hazin belirtileriyle karşılaşmaktadır ki bu satırların yazarı, *Süleymaniye*'yi Hz. *Süleyman*'ın yaptırdığını düşünen ve *Eyüp Sultân*'ı da *Eyyüb Peygamber*'le karıştıran kişileri esefle, hayretle bizzat dinlediğini, burada yazmak borcundadır.

Özünde geçmişe, tarihe ve birikime karşı fanatik bir reddediş barındıran siyasi - ideolojik akımlar sebebiyle, kendi kültürünün ihtişamından ürken bir toplum inşa olundu demek, yanlış olmaz. Böyle olunca, hiç olmadığı farz edilen bir dünyanın sesi olarak dîvân edebiyatı, eğitim - öğretimdeki yeri itibarıyla hep sorunlu ve sıkıntılı olagelmıştır.

Yakın geçmişimiz, kendi dönemindeki lise müfredatını anlatırken:

"-Fâilâtün devri bitecek... Edebiyat tarihi kaldırılıyor..."

diye coşkuyla açıklamalar yapan milli eğitim bakanlarına bile şahit olmuştur. (Akyol, 2001)

Günümüz toplumunda klasik kültürel birikime ve bilhassa dîvân edebiyatına dair farkındalık, algılayış, bakış ve yaklaşımın ne durumda olduğunu bütün gerçekliğiyle ortaya çıkaracak ciddi ve detaylı araştırmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Klasik edebiyatımızı, gerçekçi ve bilimsel bir ele alışıla isminden başlayarak yeniden tanımlamak ve değerlendirmek hamlesi için, öncelikle onun toplumdaki karşılığını bilmek, kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görünmektedir.

Okullarda ders ve sınav gereği olarak ezberletilenler dışında hangi dîvân şairini, kim, ne kadar tanımaktadır? *Fuzûlî*'nin Bağdatlı, *Nef'î*'nin Erzurumlu, *Nâbî*'nin Urfalı olduğu az çok bilinir de Anadolu'dan çıkmış diğer pek çok dîvân şairinden, yöre halkı dahil, kimin ne kadar haberi vardır? *Dürrî*, Vanlı bir genç için ne ifade eder, *Süleyman Şâdî* Karşlı bir öğrenci için kim demektir ve *Mustafa Sabri Efendi* Elazizli bir delikanlı için neyi hatırlatıcıdır?

Necip Fazıl'ın bir hikâyesinde resmettiği şu sahne, toplumumuzun kendi klasik birikimine karşı bîgâneliğini anlatır gibidir:

"...akşamları sümüklü çocukların toplandığı güngörmüş çeşme... Çeşmenin tepesinde, her şeyin sudan geldiğine dair bir âyet... Sümüklü çocuklar, taş üstünde kabartma, kırık dökük harflere bakacak olurlarsa, bilmece çözmek istercesine göz kırıştırırlar. Onlarca „vav“ bir kılıç, „ye“ ise bir teknedir. Fakat bu kılıç neyi keser ve tekne nereye

gider? Köhne çeşmeyle körpe çocuklar arasındaki mesafe, sahilden kopup nihaysiz bir denizde bulutların son merhalesine ulaşmış bir tahta parçasında bile yoktur. Rüzgâr meselesi... Her şeyi birden söküp götüren bir rüzgâr. Arayı açan o... ” (Kısakürek, 2010: 89)

Gerçekçi olmak gerekirse, kültür örgümüze ilmekler atmış dîvân şairleriyle toplum arasındaki mesafe, en uzak bulutla yeryüzü arasındakinden bile fazladır ve bu kopukluğun boyutları, sebep sonuç ilişkisi içinde serinkanlılıkla tespit edilip gerekli tedbirler üzerinde düşünceler üretilmelidir.

Sultanahmet'i hayranlıkla inceleyen, durmadan görüntü alan turistlerin az gerisinde kibrit çöpleriyle yaptığı cami maketini satmaya uğraşan bizim insanımıza dair karikatür, oldukça düşündürücüdür.

III. Yapılabilecekler (1)

“...dîvân şiirini dondurarak onda saplanıp kalmak kadar, onu bütünüyle inkâr etmek de yanlıştır ve dîvân şiiri, kuşaklar boyu göz ardı edilmiş olmasına karşılık, kuşaklar boyu ciddiye alınacağı dönemi beklemektedir.” (Demirbağ, 2011: 21)

Klasik kültürümüzün ve edebiyatımızın tekrar topluma kazandırılmasına dair düşünülmesi gereken çareler manzumesi, elbette bir makale hacmini aşacak kırattadır ve bu hususun, öncelikle devlet, hükümet, üniversiteler, diyanet, medya... gibi kurumlar bünyesinde ciddiye alınması sağlanmalıdır.

Dîvân edebiyatının bize ait bir zenginlik olduğu ve onu tanımanın moderniteyi red anlamına gelmeyeceği kabulüyle lise ve daha yüksek eğitim-öğretim kurumlarında o edebiyatın yalnızca bir ders-sınav materyali olmaktan çıkarılması; salt bilgi değil, birikim ve kültür haline getirilmesi hedeflenmelidir.

Lisansüstü programlarında artık doygunluk işaretleri vermeye başlayan edisyon kritiklerin ve metin yayımlamaların (Kayaokay, 2018: 353-368) yanı sıra, tahlili çalışmalara da ağırlık verilmesi, isabetli olacaktır.

Yine Talat Sait Halman hocamız söylesin:

“...Dîvân edebiyatında bir bilimsel değerlendirme devrimi. Biraz önce aşırı biyografik yaklaşımdan bahsettim. Bundan vazgeçmek zorundayız. Biz dîvân edebiyatının genellikle işin kolay tarafına kaçarak kabuğunu, kemiğini, turnağını inceliyoruz. Kalbini, rûhunu, kafasını değil. Yaşayan bir organizma olarak düşünmüyoruz onu. Halbuki düzinelerle tema ve düşünce dîvân edebiyatında en güzel şekilde ifade edilmiş olarak inceleme bekliyor. Biz o rûhu, fikriyatı anlayıp onu anlatmak zorundayız. Yüzlerce önemli mesnevi, dîvân, risale tahlil bekliyor. ...tahlile, tenkide yönelseydik bence bugün dîvân

edebiyatı hakkında hem bu edebiyatın uzmanları olan bizler, hem de bu edebiyatın değerlerini anlatmak istediğimiz başka kimseler, öğrencilerimiz, gençlerimiz bu arada, çok daha iyi bilgi edinmiş olurlardı.” (Halman, 1995: 192-193)

Öte yandan, tahlilde de -hele metin şerhlerinde- bilinen kalıpların tamamını hesaba çekercesine “usul”ün yeniden ele alınması, bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır. Nesre çevirmeler ve günümüz Türkçesine aktarmalarda şiiri elden kaçırmadan çözümleme yapabilmek, nasıl mümkün olur? “*Şair, burada demek istiyor ki...*” girişiyile daha ilk cümlede öldürülmüş şiir üzerinde saatlerce ders yapılsa da bu, öğrenciyi oyalamaktan ve zaman kaybindan başka nedir ki?

Bir entelektüel olan dîvân şairini bildik şablonlara sığdırmaya, sıkıştırmaya zorlamaksızın; daraltmadan, küçültmeden, olanca gerçekliğiyle günümüze getirebilmek ve onun yazdıklarını kendi izahlarımızla “bozmadan” edebiyat öğrencisiyle buluşturabilmek... Öğrenciyi gerçek *Fuzûlî* ile, gerçek *Şeyh Gâlib* ile baş başa bırakabilmek... Bu nasıl başarılabilir?

Ve anlatılanların ders-sınav dışındaki dünyada da yankı bulması, nasıl sağlanabilir?

İşte bugünün edebiyat fikircisine düşen, bu sorulara cevap bulmaktır.

İlkokuldan itibaren evde, okulda, dershanede, televizyon karşısında ve bilgisayar başında zaten bitmez tükenmez bir bilgi sağanağı altında mahsur durumdaki insanımıza, bir de klasik edebiyatımıza dair “kuru bilgi”ler sunmak, ona vermek istediğimizi daha da elden kaçırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Öyleyse, asırların birikimi olan kendimize ait edebi irfan hamulesini sırf “bilgi” olmaktan çıkarmanın ve zevkine-derinliğine varılabilir, özümsemiş bir birikim haline getirmenin yolları üzerinde düşünceler üretilmeli, metotlar geliştirmeli.

Nitekim, gönlüne yol bulunmuş okuyucuya:

*“Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhum
Kurbânın olam var mı benim bunda günâhım”*

Nahîfî (Aypay, 1992: 336)

ya da;

*“Düşdü yine deli gönül gözlerinin hayâline
Kim ne bilir bu gönlümün fikri nedir hayâli ne”*

Nesîmî (Ayan, 2014:

637) mısralarının aralayacağı kapıdan bir farklı, bir bambaşka alemleri seyrettirmek, o kadar da imkansız değildir.

Daha açık bir söyleyişle ortaya koymanın yeridir ki olanca romantizmini “ *elektriklenmek, pozitif enerji almak...*” gibi tatsız, tuzsuz, rûhsuz, çağrışımsız, mekanik sözcüklerle ifadeye mecbur ve mahkûm günümüz gençlerine, duyuşta ve kendini ifadede farklı alternatifler sunmanın çağı gelmiştir.

Gençler, bizim edebiyatımızda hiç değilse şu mısraların var olduğuna dair haberdar edilmelidir:

*“Biz ol âşıklarız kim dâğımız merhem kabûl etmez
Gönül hem bir devâ-yı mutlak ister hem kabûl etmez
Felekden şâh-dârû verseler bir dem kabûl etmez
Yanar bir çöldür iklim-i muhabbet nem kabûl etmez
O gülzârın ki âteşdir gülü şebnem kabûl etmez”*

Yahyâ Kemâl'den Râmî Mehmed Paşa'yı taştîr (Yahya Kemal, 1985: 111)

IV. Yapılabilecekler (2)

Dîvân şiirinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri dışında da kısmen güncellenmesine yönelik konular işlenmesi düşünülmeli, tartışılmalıdır. Tarih bölümlerinde, sultan şairlerin yanı sıra, bir devlet adamı olan *Koca Râgıb Paşa*'nın ve bir din âlimi olan *Şeyhülislam Yahyâ*'nın gazellerinden çeşni kabili tattırılmasında bir sakınca olmamalı; hatta Matematik bölümlerinde *Hayyâm*'dan ve Tıp fakültelerinde *Şeyhî*'den yalnızca bahsedilmesi, çok abes bir yaklaşım sayılmamalıdır.

Liselere gelince, dîvân edebiyatına dair bilim dışı geleneksel kötüler, ötekileştirmeler ve adeta “*bilmeyin, anlamayın, unuttun, yok bilin!*” üslubuyla sergilenen söylemler terk edilmeli, ettirilmeli ve dîvân edebiyatı dünyasının aslında ne olduğu, ne olmadığı hakkında tanıtıcı, aydınlatıcı dersler, sunumlar, etkinlikler düzenlenmeli. Örneğin, liselerde noktalar ve çizgilerle sıkıntılı bir bulmaca tarzında anlatıldığı için zamanla terk edilen aruz vezninin, aslında Doğu aleminin notası olduğu açıklanarak aruzla yazılmış bir parçanın orkestra eşliğinde dinletilmesi, o “*fâilâtün*”lerin ne işe yaradığının anlaşılması bakımından, denemeye değer bir eğitim etkinliğidir.

Ekranlara ve salonlara sığmayan meraklı kitleleriyle Türk sanat mûsikîsinin, önemli ölçüde dîvân şiirinden beslendiği yönünde esaslı bilinçlendirmeler yapılmalı. Bestekâra ve makama dair her zamanki açıklamaların yanı sıra, az sonra icra edilecek parçanın, hangi gazelden alındığı, o gazelin hangi dönem dîvân şiirine ait olduğu, şairinin kim olduğu... hakkında da izleyicinin aydınlatılması, usul haline getirilmelidir.

Özellikle dini kanallarda klasik birikime ve dîvân şiiri kültürüne dair cehaletin ibretlik sonuçlarıyla sık karşılaşmak mümkün. Makam, usul, kaide... şöyle dursun; en “ham-ervah” bedeviyi bile utandıracak bir çığlık ve had bilmezlik sergilenecek Peygamber’e -hâşâ- not verircesine:

“Ben Resûl’den çok memnunum...”

lakırdısıyla çalınıp söylenen güya ilahiler, neyin nesidir?

Bu, vaktiyle alınmayan vitaminlerin vücut gelişiminde istenmeyen görüntülere neden olması gibi, klasik edebiyatımızdaki sayısız *tevhid*ler, *münâcât*lar ve *na’-t-ı şerîfler*den bî-haber olmanın yol açtığı çirkinlikten başka bir şey değildir. Ve bu, söz konusu kanallarda -sorumlular başta olmak üzere- izleyicilere yönelik dîvân şiiri kültürüne, klasik mûsikî eğitimine, tasavvuf terbiyesine ve “edeb” kavramına dair bilgilendirici programlar üzenlenmesinin ne denli acil bir gereklilik olduğunu aşikâr biçimde gösteren ürpertici örneklerden yalnızca biridir.

Dîvân edebiyatının belgeseller ve diziler için de oldukça bereketli bir kaynak olabileceği düşünölmeli. İlgili manzumelerle beslenmiş bir *Lâle Devri* ve *Nedîm*, bir *Hüsn ü Aşk* ve *Şeyh Gâlib*, Bir *Leylâ* ve *Mecnûn*’la *Fuzûlî*; hatta *Seyahatnâme* ve *Evliyâ Çelebi*’nin ekranlardan anlatılması imkânsız birer proje değildir. Hele Türk halkı nezdindeki bütün popölaritesine ve Necla Pekolcay, Bilal Kemikli gibi bilim insanlarımızın çabalarına rağmen, yine de toplumca hakkında çok az şey bilinen *Süleyman Çelebi* ve *Mevlid*; nice zamanlardır merak edilmeyi, tanıtılmayı beklemektedir, diyebiliriz.

Bir makale yazısı bünyesinde rastgele sıraladığımız bu “yapılabilecekler”in, ilgili birimlerce konferanslara, toplantılara, görüşmelere, tartışmalara taşınarak katbekat zenginleştirilmesi ve uygulamaya konulması, bir ütopya olmamalıdır. Sanatkâr kişiliklerce, öteden beri müzminleşmiş bir ilham bereketsizliği ve hayal çoraklığına dair türlü yakınmaların zaman zaman gündeme getirildiği malumdur. İşte, olanca ihtişamıyla dîvân edebiyatının yeniden ve günümüz bakışıyla yorumlanması, güncellenmesi; hatta geliştirilmesi şeklinde bir akım, söz konusu tıkanıklığın giderilmesi için bir çare olarak düşünölemez mi?

Batı’nın *Rönesans* diye yaptığı, aslında tam da bu değil miydi?

Özellikle tuşlar ve ekranlar arasında sıkışıp kalmış günümüz gençliğine farklı bir dünyanın iklimine dair pencereler açmak ihtimali bile, ciddiye alınmaya değer görünmektedir.

V. Yapılabilecekler (3)

Tavan arasında unutulmuş bir zenginliği nasıl haber vermeli ve o hazineye ait liralara günümüzde de tedavüle sokulabileceğine dair bir farkındalık için, ne yapmalı? Elbette en zor tarafından işe girişmek lazımdır; yani ön yargılardan.

Öncelikle şunların bilinmesi gerekir ki:

-Dîvân edebiyatını tanımak, saz/âşık edebiyatına veya günümüzün popüler edebiyatına karşı olmak değildir.

-Dîvân edebiyatı da farklı bir boyutta yine halkın edebiyatıdır; çünkü halktan kopuk bir edebiyatın altı yüzyılı aşkın kesintisiz bir süre yaşaması; sayısız sanatkâra, esere iklim ve zemin teşkil etmesi, açıklanabilir olmaktan uzaktır.

-Dîvân edebiyatının diline yalnızca günümüz Türkçesi yönüyle değil, bir imparatorluk lisanı ve bir uygarlığın sesi olarak bakılmalıdır. Sadece dilini dikkate alarak dîvân edebiyatını dışlamak, mehteran takımındaki enstrümanların çokluğu gerekçesiyle o ihtişama kulak tıkamak kadar tutarsız bir reddediştir.

Bir yankı buluncaya, ses getirinceye kadar her vesile ile anlatılması gerekenler bunlardır ve yapılan, toplumun, kendi zenginliğinden haberdar edilmesidir. Kitleler, mübarek gecelerde izlediği *Mevlîd-i Şerîf*'in aslında bir dîvân şiiri dinletisi olduğunu fark etmelidir. Sanat mûsikîmizin de büyük ölçüde dîvân şiiriyle melodinin buluşturulmuş hali olduğuna dair, salondakiler ve ekran karşısındakiler, bir farkındalık sahibi olmalıdır. Bu farkındalık, yeterli kıvamda oluşturulduğu ve klasik şiir kültürümüz toplum nezdinde güncellendiği an, Türkçemize renk ve tat gelecek; duygu - fikir evrenimiz revnak kazanacak, ifade menzirimiz daha uzak ufukları tanıyacaktır.

“...Batı, Hıristiyanlıktan önceki antik Yunan kültürüne ve Roma uygarlığına ‘eski’ demeyerek geri dönüp ‘Rönesans’ını gerçekleştirirken, biz, asırlar içinde teşekkül etmiş kendi şiir birikimimize niçin sırt dönmekteyiz? Bu sırt dönüşle ortaya çıkan boşluk, köksüzlük ve rûhsuzluğun Tanzimat’tan beri bütün edebi oluşumları kadük bıraktığı, asırlar boyu sürececek bir çığıra yol vermediği gerçeği” başta toplum olmak üzere kültürümüzle, edebiyatımızla ilgili her birim ve kurum nezdinde sürekli olarak vurgulanmalıdır. (Demirbağ, 2011: 21)

“Edebiyat-ı Cedîde... Fecr-i Âtî... Birinci Yeni... İkinci Yeni...” gibi hep “yeni”ye vurgu yapan oluşumlar, gerçekten de elde edilmiş bir “yeni”yi mi; yoksa bir türlü ulaşılamamış bir “yeni”ye hasreti mi haber vermekteydi? Bir “yeni”den söz edebilmek için bir “eski”nin de var kabul edilmesi gereğini göz ardı edebilmek mümkün müdür? Asırların

birikimini hiç olmamış sayarak bir “yeni”lik gerçekleştirebilmiş topluluk, tarih sahnesinde mevcut mudur?

Bu noktaların izaha, çözüme kavuştuğu bilinç ortamında şekillenmiş bir edebiyat eğitimi ihtiyacı olduğu açıktır.

Klasik edebiyatın eğitimi, toplumsal seviyede nasıl olacaktır ve toplumun, sırt döndürdüğü kendi mirasına tekrar yüzünü çevirmesi, nasıl sağlanabilecektir? Bunun olabilmesi için bütünüyle köklere inmekten, köklerle yüzleşmekten başka çare olmadığını, *Necip Fazıl*, adeta yol haritası niteliğindeki bir konuşmasında şöyle izah eder:

“*Bu cemiyetin dînî mizacı Süleyman Çelebi’de... Derinlik ve olgunluğu Mevlânâ’da... Mâverâ humması Yûnus Emre’de... Hassasiyet cevheri Fuzûlî’de... Eda ve estetik rûhu Bâkî’de... Kuru mantık ve akli Nâbî’de... Belâgat ve hırçınlığı Nef’î’de... Şîve ve zarafeti Nedîm’de... İrfan ve inceliği Şeyh Gâlib’de... Usul ve sistemi Kâtip Çelebi’de... Mâverâ görüşü İbrahim Hakki’da... Dekor zevki Yesârî’de... Plastik fikri Sinan’da... Fonetik fikri Dede Efendi’de aranmalıdır.*” (Kabaklı, 2008: 200-201)

Elbette birer kültür kutbumuz sayılabilecek bu isimlerin günümüzle buluşmasına yol verilmeli ve yapılanın, bir *içe kapanma değil, içteki zenginliği keşfetme* olduğu bilinmelidir. *Fatih’in, Yavuz’un, Kanûnî’nin...* birer dîvân, yani şiir kitabı da yazdıklarına dair kitleler haberdar edilmeli ve insanların o mısralara merak duyması sağlanmalıdır.

“*Biz bülbül-i muhrîk-dem-i gülzâr-ı firâkız
Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden*”

II. Selîm (İsen vd., 2012: 134)

Toplumda bu mısraların tadına vardırıcı bir damak zevkı oluşturulduğu gün; mânânın, ahengin, sözün, şiirin ve edebiyatın önü açılmıştır demek, yanlış sayılmamalı.

Günümüz entelektüelinin, herhangi bir konuda konuşurken “*Bir Çin atasözü*”nden, “*Bir Kızılderili özdeyişi*”nden alıntılar sunduğu kadar *Kutadgu Bilig’den, Hayr-âbâd’dan, Hüsn ü Aşk’tan* da bir şeyler aktarabildiğini görmek, niçin memnuniyet verici olmasın? Asırlar içinde *Fuzûlî* ile ağlayan, *Nedîm* ile gülen, *Bâkî* ile hayal kuran, *Nef’î* ile öfkelenen ve *Nâbî* ile düşünen bir toplum, edinmiş olduğu kazanımların farkında olarak kültürel gelişimini sürdürürse, bunun takdir edilmesi gereken sağlıklı bir gidişat olarak değerlendirilmesi, niçin yanlış bir yaklaşım olsun?

Faruk Nafiz’in Anadolu’yu merkeze aldığı “*kendi zenginliğine dikkat çekiş*” temalı manzumesindeki şu bent, klasik edebiyatımız için de geçerli gibidir:

“*Sen kubbesinde ince bir mozaik arar da
Gezersin kırk asırlık mabedin içini
Bizi sarsar bir sülüs yazı görsek duvarda,
Bize heyecan verir bir parça yeşil çini*”

Faruk Nafiz Çamlıbel (Kolcu, 2007: 327)

Mirasçısı olduğumuz birikim hep horlandı, itildi, ötelendi. İçinde bulunduğumuz kültürel fetretin bir gereği olarak böylesi bir redd-i mirasa zorlanmamızın ardındaki bütün sebepler ve saikler, denilebilir ki başlı başına ayrı bir araştırmanın konusudur.

Karnını cipsle doyurduğu için evdeki sofraya oturmayan çocukları hatırlatırcasına, olur olmaz her tuhafılığı *yenilik* diye benimsemeye can atan ve kendi klasik kültürüne burun kıvırmayı da saplantı haline getiren bir akım, bir anlayış; aslında “*yeni*”nin yolunu tıkamıştır; demek, abartılı bir iddia sayılmamalı. Söz konusu zihniyetin oluşturduğu mahalle baskısı, *Orhan Veli*’nin dîvân şiiri tarzında yazdığı, kendine ait manzumeleri bile saklı tutmasına, bizzat kendi mısralarına sansür uygulamasına sebep olacak kadar yönlendirici, katı bir taassubu barındırmaktaydı. (Tonga, 2007: 777)

Nitekim, *Orhan Veli*’ye ait şu mısralar, şairin ölümünden epey sonra, 1967’de yayımlanabilmiştir (Demirbağ, 2011: 18) :

“*Dem bezm-i visâlinde hebâ olmak içindir
Cânım senin uğrunda fedâ olmak içindir
Nabzım helecânımda sedâ olmak içindir
Cânım senin uğrunda fedâ olmak içindir*”

Orhan Veli (Orhan Veli, 2011: 183)

Bununla beraber, şu kesindir ki: *Aztek* uygarlığı bile belgesellere konu olmuşsa, demektir ki kültür ve birikimin tamamen yok edilmesi, unutturulması imkânsız. En fazla birkaç neslin gözünden kaçırılabilen birikim, dönemler sonra olsa bile, tekrar farkına varılabilen bir değer olarak canlanabilmekte, yeniden yorumlanabilmektedir.

Bu noktada, dîvân edebiyatımızın: “*Ben yok olmadım, silinmedim, varım...*” diyen sesini günümüzde ekranlardan, sayfalardan duyurmak çabasındaki *İskender Pala*, *Hayati İnanç*, *Ö. Tuğrul İnançer...* gibi bilim insanı ve mütefekkirlerimizi de anmak gerekiyor. Klasik kültürün, birikimin, zevkin topluma tekrar kazandırılmasında bu aydınlarımızın -öne çıkan birer ilk adım olarak- önemli pay sahibi olduğunu göz ardı etmek, mümkün değildir.

Fuzûlî ile yükselmiş, *Bâkî* ile zenginleşmiş, *Hayâlî* ile derinleşmiş ve *Şeyh Gâlib* ile incelmış dîvân edebiyatımıza doğal mecrasını buldurup onun, günümüzden geleceğe doğru akışına yol vermek, bize, bugünün edebiyatçısına borçtur ve bu görevin ifası, aynı zamanda istikbale yönelik esaslı bir sanat-kültür hizmeti olacaktır.

Yarınlarmın, yarınlara mahsus dîvân şiiri, kimbilir daha nice Fuzûlilere, Şeyh Gâliblere gebedir.

“Eslâf kapıldıkça güzelden güzele
Fer vermiş o neşveyle gazelden gazele
Sönmez seher-i haşre kadar şi’r-i kadim
Bir meş’aledir devredilir elden ele”

Yahyâ Kemal (Beyatlı, 1988: 11)

Sonuç

1. İslâm medeniyetinin Türk şiirindeki yansıması demek olan dîvân edebiyatımız, asırlara yayılmış azameti ve birikimiyle hiç olmamış sayılmaktan kurtarılmalıdır, bunun zamanı gelmiştir.

2. “Kendi kültür köklerimize eğilmek, yaşamakta olduğumuz bugünden bir kaçış değil, bugüne zenginlik katmaktır” bilincine ulaşmak ve bu bilinçle klasik edebiyatımızın güncellenmesini sağlamak, acil bir gereklilik olarak görünmektedir.

3. Siyasi - ideolojik ön yargılardan arınmış, gerçekçi, bilimsel bir anlayışla ve kararlı bir yaklaşımla klasik edebiyatımızın yeniden ele alınması kaçınılmazdır.

4. Dîvân edebiyatımızın eğitim - öğretimdeki pozisyonu ve toplumdaki karşılığı, olanca gerçekliğiyle ortaya çıkarılarak dönemler boyu maruz kalınan kasıtlı ihmalin telafisine yönelik girişimlerin başlatılması; hem toplum, hem eğitim - öğretim kurumları nezdinde bir zorunluluktur.

5. Söz konusu kültürel zenginliğin, tekrar ait olduğu yere iadesi, yani milletimize kazandırılması, günümüzde gerçekleşme bile, bu, bir ertelenmeden, geciktirilmeden başka bir şey olmayacaktır.

“Kadem kadem gece teşrîfi Nâ’ilî o mehîn
Cihân cihân elem-i intizâre değmez mi”

Nâ’ilî (İpekten, 1990: 314)

Kaynakça

- Ayan, H. (2014). *Nesîmî Dîvânı*. Ankara: TDK Yay.
- Akyol, T. (2001). “Sayın Ecevit...”. *Milliyet Gazetesi*, 20 Aralık.
- Aypay, A. İ. (1992). *Nahîfî Süleymân Efendi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya.
- Beyatlı, Y. K. (1988). *Rubâîler ve Hayyâm Rubâîlerinin Türkçe Söyleyişi*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Demirbağ, Ö. (2011). Necip Fazıl ve Dîvân Şiiri. *JASSS*. Volume 4 Issue 2, p. 15-27.
- Ercilasun, B. (1994). *Orhan Veli Kanık*. İstanbul: MEB Yay.
- Halman, T. S. (1995). Şeyh Gâlib ve Dîvân Şiirinin Değeri. Beşir Ayzavzoğlu, *Şeyh Gâlib Kitabı*. İstanbul: İBB Yay.

- İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yay.
- İsen, M. vd. (2012). *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı Yay.
- Kabaklı, A. (2008). *Türkiye'yi Yoğuranlar*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Kayaokay, İ. (2018). Eski Türk Edebiyatı Alanındaki Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinde Görülen Eğilimler. *İJLA*. Volume 6/1 March, p. 353/368.
- Kısakürek, N. F. (2010). *Hikâyelerim*. İstanbul: bd Yay.
- Kolcu, A. İ. (2007). *Millî Edebiyat I*. Erzurum: Salkımsöğüt Yay.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Gâlib ve Dîvânının Tenkidli Metni*. Ankara: KB Yay.
- Orhan Veli. (2011). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: YKY.
- Tonga, N. (2007). Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Divan Şiiri Tartışmaları ve Gelenekten Faydalanma. *Turkish Studies*, Tunca Kortantamer Özel Sayısı II.
- Yahya Kemal. (1985). *Eski Şiirin Rûzgârıyla*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 151-170
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.01.2018 Kabul/Accepted: 01.03.2018

ÂŞIK HIFZI'NİN ŞİİRLERİNDE KARS VE YÖRESİ DİL UNSURLARI

KARS AND THE LOCAL LANGUAGES IN THE POEMS OF THE ÂŞIK HIFZI

Dr. Öğr. Üyesi Veysi SEVİNÇLİ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
vsevincli@hotmail.com

Öz

Âşık ile şair arasında tanım itibariyle çok ince bir çizgi vardır. Halk arasında eline saz alıp şiir söyleyene âşık, şiirlerini eline saz almadan dile getirenlere de genellikle şair denilmektedir. Adlarının şair ya da âşık olmasıyla çok da farklılık göstermeyen bu kişiler, dün olduğu gibi bugün de buldukları topluluğun sesi, nefesi, gözü ve kulağı olmuş ve olmaya da devam etmektedirler. Mehmet Emin Yurdakul: “Unutma ki şairleri haykırmayan millet / Sevenleri toprak olmuş öksüz çocuk gibidir” derken, şairleri, kişilerin dolayısıyla da toplulukların en kıymetlilerinden; onlarsız bir hayatın kimsesizlik, yalnızlık olacağını yüreктen hissetmektedir. Yunus Emre'nin “Söz ola kese savaşı söz ola kestire başı/ Söz ola ağılı aşu bal ile yağ ede bir söz” dizeleri ile şairlerin toplum hayatında gerektiğinde savaşı bitirecek, gerektiğinde insanı idama götürecektir kadar önemli bir yere sahip olduğunu vurgulaması boşuna değildir. Şair ve âşıklar için yukarıda belirttiğimiz, ifade ettiğimiz sıfatlar, bu kişilerin milletlerin hayatındaki etkileri göz önünde bulundurulduğunda az bile kalır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Sıtkı, Yöre, Dil, Ağız.

Abstract

There is a nuance between âşık and the poet in terms of definition. Persons who play saz and recite poetry are called âşık. Persons who recite poetry without playing saz are called poets. No matter how they are entitled, either âşık or poet continue to be the voice, breath, eyes and ears of the communities today as they used to be in the past. Mehmet Emin Yurdakul

says, "If the poets of a nation do not shout / Then its lovers are like orphans who become earth." He states that poets are venerable for nations; he believes that a life without poets is meaningless. One of poems of Yunus Emre inserts like that; "With a word a war ends, with a word a head is severed/ A word turns a poisonous meal into honey and oil." Here it is declared that the words of a poet may stop a war, may bring someone to death penalty. In this respect the importance of poetry is highlighted. The attributes we have expressed above for the poets and aşık remain even less when the influence of these people on the lives of the nations is taken into consideration.

Keywords: Âşık, Sıtkı, Region, Language, Dialect.

Giriş

Asıl adı Recep olan Âşık Hıfzı, 1893 tarihinde Kağızman'ın eski mahallelerinden biri olan Toprakkale'de dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ağadede, annesinin adı Sona olup, lakapları Yakup Bey'den itibaren "Kıla Yakuplar"dır. Babası ancak "okuryazar" sayılabilecek kadar bir eğitime sahip olup, annesi ise ümmidir" (Küçük, 2007: 5). Bir çocuk için erken sayılabilecek bir yaşta (dört yaşında) okula başlaması, sekiz yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek "Hafız" lakabını almıştır. Kur'an kursu hocalığı yapması -hiç de yabana atılmayacak derecede- içi telmih ve istiarelerle dolu halk edebiyatı türlerinde eserler vermesi, divân mazmunlarını büyük bir ustalıklarla kullanması, daha o yaşlarda O'nun farklı bir yapıya, farklı bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir. Ülkesini, bayrağını savunan birçok bölge insanı gibi, O'da Ermeni çetecilerin hain kurşunlarıyla hayatını kaybederek, gerek bölge insanı ve gerekse Türk şiiri için bir kayıp olmuştur. 25 yıl gibi kısacık ömründe, geride, otuz iki koşma-destan, dokuz semaî, birer de sicilleme ve divan gibi ölümsüz eserlerin yanında; dört yaşında Telli ve sekiz aylık Hüsnüye adlarında iki kız; iki yaşında Haşim adlı bir erkek çocuk bırakmıştır. Hece ölçüsünün 8 ve 11'li şekliyle dile getirdiği şiirlerindeki duraklar, "4+4+3" ya da "6+5" şeklindedir (Alptekin-Şimşek, 1989: 145). Şiirlerinden de anlaşılacağı üzere, Bölge ağzına yeterince vakıf olmanın yanı sıra, aldığı dinî eğitimden kaynaklı olsa gerek; Arapça ve Farsça kelimelere son derece hâkim olduğu, yeri geldiğinde bu kelimeleri şiirlerinde ustaca kullandığı görülmektedir.

SEFİL BAYKUŞ*

Bir kuzu koyundan ayrı ki durdu
 Yemez mi dağların kuş ile kurdu
 Katardan ayrıldın şahan mı vurdu
 Turnam teleklerin tellerin hani?

Türkiye Türkçesinde çok bilinen ve oldukça da tanınan “*şahin*” kuşuna yöre ağzındaki söyleyişte “ i > a ” şeklindeki bir değişimle “*şahan*” denilmektedir.

Aç mısın yok mudur ekmeğin aşın
 Odan ne karanlık yok mu ataşın
 Hanidir güveğin, hani yoldaşın
 Hani kapın bacan yolların hani?

Şiirlerdeki sözlerden de anlaşılacağı üzere duygusal bir psikoloji içerisindedir. Bunun yanında dil özelliği olarak, Türkiye Türkçesindeki “*ateş*” kelimesi yöre ağzında “ e > a ” ünlü değişimiyle kalınlık-incelik uyumuna (büyük ünlü uyumu) uydurularak “*ataş*” şekline, “*güvey*” kelimesi “ y > g ” değişimi ile “*güveg*” şekline dönüştürülmüştür. Ayrıca “*ev*” kelimesi mecazî olarak “*kapı baca*” şeklinde kullanılmıştır.

Burda yorğan, döşek, yastık var mıdır?
 Bu geniş dünyada yerin dar mıdır?
 Dalın tahta duvar, önün dar mıdır?
 Yeşil başlısonam, göllerin hani?

Yukarıdaki duygusal söyleyişler bu dörtlükte de devam etmektedir. Dil özelliği olarak ise şiirin bu dörtlüğünde geçen ve bir cins dışı ördek anlamına “*sunu*”, yöre ağzında, “ u > o ” seslerini değişimiyle “*sonu*” şeklinde bir telaffuza bürünmüştür.

Düğününde acı şerbet içildi
 Gelinlik esbabın dar mı biçildi?
 İlikle düğmeni göğsün açıldı
 N’oldu kemer beste bellerin hani?

Emmim kızı aç kapıyı gireyim

-
- Bu çalışmada kullanılan şiirler, Sait Küçük’ün Kağızmanlı Hırzı Hayatı - Sanatı – Şiirleri adlı eserden alınmıştır.

Hasta mısın hal hatırın sorayım
 Susuz değil misin bir su vereyim
 Çaylarda çalkanan sellerin hani?

Yöre ağzında “*elbise*” kelimesinin çokluğu “*esbab*”, “*çalkalan-*” fiilinin ise “*çalkan-*” şeklinde söyleyişlerine şahit olmaktadır.

Civan da canına böyle kıyar mı?
 Hasta başın can yastığa koyar mı?
 Ergen kıza beyaz bezler uyar mı?
 Al giy allı balam, şalların hani?

Yatarsın gaflette gamsız kaygusuz
 Nenni balam neni kalam uykusuz
 Hem garip, hem çıplak, hem aç, hem susuz
 Felek fukarası malların hani?

Sen de HIFZI gibi geçten uyandın
 Uyandın da taş yastığa dayandın
 Aslı Hanım gibi kavruştu yandın
 Yeller mi savruldu küllerin hani? (s.23-24)

Şiirin bütününde hakim olan duygusallık sonlara doğru daha da artmıştır. Bunun yanında Türkçede yaygın olarak kullanılan “*çocuk*” kelimesi, yöre ağzında “*bala*” olarak farklı bir söyleyiş, “*mezar*” kelimesi ise “*taş yastık*” gibi mecazî bir şekil almıştır.

EMMİ KIZI'NIN CEVABI

Emmimzâde küsmemişim ben senden
 Ölüm lal eyledi küllerim yoktur
 Eydi kametini büktü belimi
 Kalkamam ayağa hallarım yoktur.

Ben kuzuydum ayırdılar sürümden
 Dağlar kan ağladı âh u zarımdan
 Şahan vurdu şol kanayan yerimden
 Döküldü teleğim tellerim yoktur.

Şiirde “*boy*” kelimesi “*kamet*”, “*şahin*” kelimesi “*i > a*” değişimiyle “*şahan*”, Türkiye Türkçesinde işaret sıfatı olarak

kullanılan “*şu*” kelimesi ise Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan şekliyle “*şol*” olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sağ iken gezerdim sol u sağlarda
Dolaşırdı maral gibi bağlarda
Bara düşmüş fidan idim bağlarda
Felek çok budadı dalları yoktur.

Düğünümde acı şerbet içildi
Gelinlik esbabım darca biçildi
Bedenimde çok yaralar açıldı
Kemer bağlayacak bellerim yoktur.

Türkçede yaygın olarak kullanılan “*sağ-sol*” ikilemesi yerine şiirde “*sol u sağ*”, “*ürün ver-*” birleşik fiili yerine “*bara düş-*” fiili kullanılmıştır. Ayrıca “*sağ*” kelimesi, cinas yapılarak hem “*taraf*”, hem de “*canlı, diri*” anlamında kullanılmıştır.

Yaren yoldaş beni düşlerde görsün
Görenler de hâlım hatırım sorsun
Yoldan gelip geçen Fatiha versin
Felek dilencisi mallarım yoktur.

Murgular içinde perlenir gezer
Döşürür desteyi ilacı düzer
Kiminin kökünden akar sim ü zer
Değer bin cevheri akar çiçekler

Şiirde Türkçede yaygın olarak kullanılan “*eş-dost*” kelimesi yerine “*yaren yoldaş*”, “*fatiha oku-*” fiili yerine “*fatiha ver-*” kullanılmıştır. Ayrıca “*uç-*” fiili yerine “*perlen-*”; “*toplamak, bir araya getirmek*” anlamına gelen “*der-, devşir-*” fiili yerine ise “*döşür-*” kullanılmıştır.

Türkçede “*kuş*” kelimesi yerine, Farsça karşılığı olan “*murg*”, “*gümüş ve altın*” birleşik yapı yerine ise “*sim ü zer*” yapısı kullanılmıştır.

Seherde açmağa evdi tezlendi
Gezindi güzeller otlar gizlendi
Hava bulutlandı güneş gizlendi
Yakışır mı bu dumana çiçekler

Kimi açmış kimi domurcuk olmuş
 Kiminin derdi var sararmış solmuş
 Kimisi sergerden boynunu burmuş
 Kimi dönmüş yay kemana çiçekler

Kimiler sıcaktan bezmiş soyunmuş
 Kimiler gölgede saklanmış sinmiş
 Kimiler eynine elvan giyinmiş
 Hoş geldiniz bu seyrana çiçekler

Yaygın olarak kullanılan “*acele et-*” fiili yerine “*iv- > ev-*” ve “*tezlen-*” fiili kullanılmıştır. Ayrıca “*tomurcuk*” kelimesi ise “*t > d*” değişimi ile “*domurcuk*” şeklinde bir telaffuz ile karşılaşıyoruz.

Diğer yörelerde pek kullanılmayan yöre ağzında kullanılan “*eynine elvan giyin-*” yani “*sırtına renkli renkli elbiseler giymek*” yapısı dikkate değerdir.

Kimiler piyale billûrî fülful
 Ne güzel yakışır süsene sümbül
 Kimisi ağarmış kimi kızıl gül
 Kimi benzer mor reyhana güzeller

Biz de sizler gibi bir gülşan idik
 Derd-i gam soldurdu zerişan idik
 Zaten de ezelden perişan idik
 Eyce saldı perişan çiçekler (s.24-26)

Metinde “*karabiber*” yerine “*fülful*”, “*güzel kokulu bir süs bitkisi, susam*” yerine “*süsen*” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca “*gülşen*” kelimesi “*e > a*” değişimiyle “*gülşan*” şekline, “*iyice*” kelimesi, başta “*i > e*” değişmesi ve “*i*” ünlüsünün düşmesiyle “*eyce*” şeklinde bir yapıya dönüşmüştür.

TURNALAR

Sefil turnam bizim dilden anlamaz
 Ağırdır gövdesi dala konamaz
 Şahandan hafeder yere inemez
 Eyler dil şehrini talan turnalar

Gözler bu meraktan doluktur ağlar
 Gözümün yaşından yarılır dağlar

Döğer sinesini göverir bağlar
O çalıp çıkıran çalan turnalar (s.32)

Metinde “*şahin*” kuşu yerine “i > a” değişimiyle “*şahan*” telaffuzu vardır. Ayrıca “*kork-*” fiili yerine “*hafet-*”, “*yeşer-*” fiili yerine ise “*göver-*” fiili tercih edilmiştir. Bu kullanım âşık’ın tercihinden ziyade yöre unsurudur.

İSHAK KUŞLARI

Öteler her bağda neceler
Sanki ders almış heceler
Uzun mübarek geceler
Ereler ishak kuşları (s. 33)

Bağları sardı leşkeri
Talan oldu can şeheri
Nice bin gönül askeri
Kırallar ishak kuşları (s.35)

Metinde “*sağlık, sıhhat*” yerine “*can şeheri*; “*sağlığı kaybetmek*” yerine “*talán ol-*” fiili kullanılmıştır. Ayrıca “*nice*” kelimesi “i > e” şeklinde bir ses değişimine uğrayarak “*nece*” şeklini almıştır.

NE HOŞAYALİME DÜSTÜ SEVDİĞİM

Kaş kirpik hüsnüne vermiş ürişan
Mah yüzünde biri şöhret biri şan
Olmuşum zülfünde ben bir perişan
Etme tellerine kurban olduğum

Sandım hâr danesi konmuş gülşana
Hükme geldi can kafesten boşana
Kudret kaleminden n’ola nişana
Yolla hâllarına kurban olduğum (s.38)

Metinde “*güzellik, parlaklık*” yerine “*ürişan*”, “*gülşen*” kelimesi yerine “*gülşan*” kelimesi kullanmanın yanı sıra; “*ne ol-*” fiili, ölçü gereği “*n’ol-*” şeklinde kullanılmıştır.

GEZEN KİM İDİ

Uçan kuşlar sizden haber sorayım
 Bu bağda gezip gelen kim idi
 Anasın yitirmiş yolun şaşırılmış
 Körpe maral gibi tezen kim idi (s.40)

SERİMİ SEVDAYA SALAN BU MUDUR

Artıkça tenimde deprenir ağrı
 Çay akar gözümde sineme doğru
 Kendi melek-sima cemali uğru
 Göz göre gönlümü çalan bu mudur? (s. 41)

Zulmet-i hicrimde nur-ı nihanım
 Zimistan içinde yaz u baharım
 Ağlama sabreyle çeşm-i didarım
 Bu canıma canan olan bu mudur (s. 42)

Metinde “kaç-” yerine “tez-” fiili, “*henüz büyümemiş mecazen küçük*” yerine “*körpe*” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca ek fiilin “i-” (kim idi) ekleşmediğini görüyoruz. Ayrıca Farçada kış mevsimi anlamına gelen “*zemistân*” “e > i” şeklinde bir ses değişmesine uğrayarak “*zimistan*” şeklinde kullanılmıştır.

YAR EYLEN EYLEN

Gafilden şikârım fîrar eyledi
 Yâd avcı değilim yar eylen eylen
 Ezelden muhabbet şimdi ayrılık
 Eyledi canıma kâr eylen eylen

Karşımda görünür bağrım ezersin
 Yüz yüze gelende kaçıp tezersin
 Ne demişim neden kenar gezersin
 Gel kolun boynuma sar eylen eylen

Bilmem ağyar m’oldun yoksa naz mıdır?
 Göllerdeki ördek ile kaz mıdır?
 Çığırışır turnalar bahar yaz mıdır?
 İndirin başıma kar eylen eylen (s.43)

Metinde “av” yerine “*şikâr*”, “*bilinmeyen, yabancı*” yerine “*yâd*”; “*kaçmak, fîrar etmek*” yerine “*tez-*” fiili kullanılmıştır. Ölçü

gereği “*mi*” soru ekindeki ünlü düşerek kendisinden sonra gelen kelimeyle birleşmiş ve böylece hece ölçüsünde bozulmaya sebep olacak “*hece fazlalığı*” ortadan kalkmıştır.

YETENE KADAR

Göğsü bostan olmuş bitmiş şememe
Yüz bin şememeye değer bir meme
Hasta gönül ister memeden eme
Al kanı damardan atana kadar

Silse gözyaşımı baksa yüzüme
Hab-ı gaflet haram olsun gözüme
Körpe kuzu kimin alsam dizime
Desem neni nenni yatana kadar

Köşe-i zindanda dostun eline
Gâilim ben bağla zülfün teline
HIFZI'yım gözüm yok dünya malına
Olsa gün doğanda batana kadar (s.44)

Metinde “güzel kokulu kavun” anlamına gelen “şamama” kelimesi “a > e” değişimi ile “şememe” şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca “gibi” edatı metinde “kimin” şeklinde geçmekte ve göğüs kelimesinde de ses düşmesi (göğsü > göğsü) görülmektedir.

Şiirde geçen “gâil” kelimesi gerçekte Arapçadan gelen “kâil” kelimesi olup, “k > g” şeklinde bir ses değişmesine uğramıştır.

O CANANI GÖRESTİM

Uçan kuşlar siz mevlayı seversiz
Selam söylen o cananı görestim
Gönülden hatırıma düştü hayâli
Şirin can içinde canı görestim

Hanıdır maralım dumanlı dağlar
Derûnum âh çeker gözlerim ağlar
Hanı dudu kumrum balalı bağlar
Boyu selvi dal fidanı görestim (s.45)

Metinde “*göresi gel-*, *arzula-*” fiili, göçüşme (metatez) yapılarak “*görest-*” şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca sevgilisini “*maral*”a (dişi geyik, meral), sevgilisinin boyunu “*dal fidan*”a benzetmektedir.

“İç, gönül” yerine “*derûn*”, “*yavru*” yerine “*bala*” kelimeleri kullanılmıştır.

MERHABA

Geldiğin izlere kurban
Dediğin sözlere kurban
Sürmeli gözlere kurban
Kaşı kemanım merhaba (s.46)

UYAN GÖZLERİNE KURBAN OLDUĞUM

Ya uyan kalk ya al beni koynuna
Süsen gibi sarılayım boynuna
Uyku nedir âşıkların aynına
Uyan gözlerine kurban olduğum (s.47)

Metinde “*sevgilinin kaşı*” “*keman*”a benzetilmiş ve ayrıca “*göz*” yerine de Arapça “*ayn*” kelimesi kullanılmıştır.

GÜZELLEME

HIFZI der ki bahar geldi bu bağa
Çıkar gül döşürür düzer tabağa
Olmuş tülek terlan gelmez tuzağa
Sekişi hoş keklik niday-ı güzel (s.52)

AVCIYA SESLENİŞ

Hakikat bâbında bir penâhım var
Vird almışım günde yüz bin âhım var
Mağripten maşrığa azm-ı rahtım var
O yar nerelidir ben de oralı (s.53)

Metinde “*der-*, *topla-*, *bir araya getir-*” yerine “*döşür-*” fiili kullanılmış ve “*sevgili*”, “*sarı renkli*, *büyük peçeli*, *kartala benzer bir çeşit avcı kuşu* olan “*terlan*” la özdeşleşmiştir.

NİDEYİM

Bu kimdir seslendi beni uyarttı
Ağırdır muhabbet cismimi tarttı
Coştı günden güne efkârım arttı
Gittikçe divane oldum nideyim

Bir meyhane gördüm yücedir fevki
Bir kadeh mey içtim şirindir zevki

Aşkımı ürişan eyledi şefki
Şemine pervane oldum nideyim (s.54)

Metinde “uyandır-” fiili çeşitli ses olaylarıyla (-n- /-r-) ve (-dır- /-t-) değişikliğiyle “uyart-” ; “ne et-” birleşik fiili ünlü daralmasına (e > i) uğrayarak “nit-” şekline dönüşmüştür. Ayrıca “şevk” kelimesi ise “v > f” değişimine uğrayarak “şefk” biçiminde kullanılmıştır.

EY PİR-İ PENAİM

Ey pır-i penâhım bir himmet eyle
Tuta gör elimden yaman günüdür
Bugün korkuludur hasta vücudum
Varayım tabibe derman günüdür

Koşa gözler dahi yollara nazır
Kıratlı kadimim hazır ol hazır
Yetiş imdadıma Hazret-i Hızır
Bu garip serimin duman günüdür

şirde “tut-” fiili “tuta gör-” şeklinde tezlik fiiline dönüşmüştür. Anadolu ağızlarında pek görülmemeyen “koşa” kelimesi ise “çifte, ikiz” karşılığında kullanılmaktadır.

Sorarsa hâlimi hele var nefes
Nefesim azaldı kesilmekte ses
Ey Hâki-i Mutlak olmuşum bakes
Kimsesiz kalmışım kurban günüdür

Ah yardan ümidi kestim de geldim
Vurduğu neştere küstüm de geldim
Elimi üstüne bastım da geldim
Yarama melhem kıl iman günüdür (s.56)

Metinde “can” kelimesi “nefes” karşılığında kullanılmış olup, “Merhem” kelimesi göçüşme (metatez) yoluyla “melhem”e dönüşmüştür.

AĞLAMA GÖZLERİM

Ağlama gözlerim Mevla kerimdir
Her daim rizigar böyle de kalmaz

Dermansız dert olmaz sabreyle gönül
Geçer bu ah u zar böyle de kalmaz

Âdem Seyfullah buğdayı yedi
Kıldı ihtiyarsız nehy-i Hüda'yı
Bildirdi affeyle bay-ı gedayı
Affeder ol diğar böyle de kalmaz

Kaldı ataş içre İbrahim Halil
Tevekkül babını eyledi delil
Ataşı gülistan eyledi Celil
Gördüler söndü nar böyle de kalmaz (s.58)

Rûzigâr kelimesi metinde “û > i” değişmesine uğrayarak “*rizigar*”, “*sabır eyle-*” kelimesi “i” sesinin düşmesi neticesinde bitişik olarak “*sabreyle-*”, “*afv eyle-*” fiili de “v / f” ünsüzlerinin birbirinin karşılığı olması sebebiyle “*affeyle-*” biçiminde kullanılmıştır.

GÖNÜL

Oturur kapıda hem küşat olur
Gâhî cehaletten gâh irşat olur
Gâhî çiçek misli güler şâd olur
Gâhî gam gün ağlar biçare gönül (s.62)

YAR YAR

Gece gündüz zikrim virdim hayalim
Olmuştur dilimde süftugu yar yar
Azalarım dile geldi söyledi
Tâ baştan ayağa der kamu yar yar (s.64)

Metinde, diğer bölge ağızlarında pek kullanılmayan “*küşat ol-*” (mutlu olmak) fiili kullanılmıştır. Ayrıca “*süftüğü*” kelimesi Farsçadaki “*güftü ü gu*” (dedikodu) terkinin bozulmuş şeklini andırmaktadır.

HIFZI'yı Kerem'den şen mi sanarsın
Yanarım billahi yer gök anarsın
Yaklaşma sevdiğim sen de yanarsın
Uzaktan serime serp bir su yar yar (s.64)

şiiirinde Kerem ile Aslı Hikâyesi'ne telmih yapmanın yanında “*sanırsın*” kelimesi yöre ağzına uygun olarak “*sanarsın*” şeklinde söylenmiştir.

DİLBER

Kaddın elif'lemiş tübadan fidan
Kes kurban sevdiğim bu candır fedan
Ben bir pervaneyim sen bir şamadan
Yansam da eylerim pervâzı dilber (s.65)

Bu şiirde sevgilisini “şamdan”a (şamadan), kendisini de onun etrafında dönen bir “pervane”ye benzetmiştir.

KIYMA CANIMA YAR YAR

Aç o gönül gözünü
Bak çibanıma yar yar
Dün ü gün vird oluπτur
Bu zebanıma yar yar

Yüreğim ocak oldu
Ocaktan sıcak oldu
Burçlara bucak oldu
Bak dübânıma yar yar (s.70)

Metinde “*vird oluπτur*” (zıkr etmiştir) fiilinde, Türkiye Türkçesinde kullanılan “-mİş, -mUş” öğrenilen geçmiş zaman eki yerine Eski Anadolu Türkçesinde görülen “-Up” öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmıştır. Ayrıca “duman” kelimesi de bozulma neticesi “dübân” şekline dönüşmüş olsa gerek.

DİVANE GÖNÜL

Nur-ı ak âlemi kıldı ürişan
Nakşını kalbimde eyledim nişan
Bıraktı hayrete kıldı perişan
Saldı gözyaşımı revane gönül

Çalkanır çeşmimde göller sonalar
Ötüşür dilimde yüz bin semalar
Her taşı bir gamdan yaptık binalar
HIFZI düştü meskan ayvana gönül (s.72)

Metinde “*ruşen*” kelimesi başa ünlü eklenmek suretiyle Türkçe yapıya uydurularak (Türkçede kelime başında “r” sesi bulunmaz) “*ürişan*” (parlak, çok aydınlık) şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca “*mesken*” kelimesi de yöre ağzında “*meskan*”a dönüşmüştür.

MÜBAREK OLSUN

Eller bayram eder ben yas çekerim
Mor menekşe gibi boyun bükerim
Alıştı vücudum misal-i Kerem
Aslı can bayramın mübarek olsun (s.75)

Türkçede yaygın olarak ölülerin arkasından yapılan “*yas tutmak*” deyimini yöre ağzında “*yas çekmek*” şeklinde yer almaktadır.

FAKİR

Duvarlar perdesi ipek dokulu
Haslığından yere yapışır çulu
Açar kesesini mahurga dolu
Gürler her taraftan gümanı fakir

Hodundan kırılmış yoktur tavası
Helva pişirmeye çoktur havası
Arpadan ketesi cadı yufkası
Kesmez ocağından dumanı fakir

Metinde para yerine “mahurga” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca Türkçede kullanılan “heves” kelimesi “e > a” değişimi ile “havas” olmuştur.

Allah sen yetiştir bir okka şeker
Şekeri olmayan nice keyf çeker
Malsız kotan sürer tohumuz eker
Düşünde tığı eder harmanı fakir

Bayramda pişirir evelek kabak
Arar ki doldura bulamaz tabak
Taze tencerenin vitisine bak
Zevk ile geçirir zamanı fakir

Hıfzı bu fakirlik demirden yaydır
İndullahta zengin fakire taydır

Dünyada yoksuldur ahrette baydır
Şükretse kazanır imanı fakir (s.77-78)

Metinde “*ağırlık birimi*” olarak “*okka*”, “*büyük baş hayvan*” yerine “*mal*”, “*zengin*” yerine ise “*bay*” kelimelerini kullanılmıştır.

TÜTÜN TİRYAKİSİ

Gör zengin hevesini
Hastan giyer libasını
İçer tütünün hasını
Yatar döşeğin enine

Kesmeye gelmez gümanı
Ah eder çıkar dumanı
Daha kesilir âmânı
Dalar tavuğun pinine

Metinde “*elbise*” yerine “*libas*”, “*en üstün*” yerine “*has*” kelimesi kullanılmıştır.

O da duhan, bu da duhan
Akıl etti Salih Ruhan
Tütündür evini yıkan
Kaldı sahanın birine

Mamısı da içer lüle
Umarım Allah’tan öle
Lülesi ellere kala
İçen der rahmet canına (79-80)

Metinde “*içilen nesne*” yerine “*lüle*” kullanılmış, halbuki lüle, tütün çubuğu, pipo, nargile vb.nin ucuna takılan, tütün konulan yuva anlamındadır. Burada şairce bir anlam olsa gerek.

BEDDUA

Sefil HIFZI baktı fala
Çifte yârin eller ala
Cemdeğin kuşlara kala
Bölüm bölüm bölünesin (s.81)

Metinde insan ve hayvan ölüsü yerine geçen “cendek” kelimesi “cemdek” şeklinde telaffuz edilmiştir.

1915 AĞIDI

Sustu şad bülbüller çıktı dühanlar
Kalmış hâr elinde nice Gülhanlar
Hani vezir misli devletli hanlar
Küffara terk etmiş köşkün binası

Olmaz böyle zulüm bir padişahta
Can dayanmaz bu figanda bu âhta
Çok avcı âh çeker ağlar avgâhta
Zalim terlan çöle salmış sonasın

Metinde “*duman*” kelimesi yerine “*dühan*”, “*diken*” yerine “*hâr*”, “*gül bahçesi*” yerine “*gülhan*”, “*av mekânı, av alanı*” yerine “*avgâh*”, “*kuş*” yerine “*terlan*” kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca bir cins dışı ördek anlamına gelen “*suna*” yerine “u > o” değişimi neticesinde oluşturulan “*sona*” kullanılmıştır.

1915'DE GELEN ORDUYA

Gürler Alman topu oynar felekler
Yerde insan ağlar gökte melekler
Havada kuşlar hem suda semekler
Koptu Nuh Tufanı dumandır bugün

Enver Paşa paşaların zireği
İşiten düşmanın titrer yüreği
Hürriyet mülkünün orta direği
Sakla Bar-i Huda amandır bugün

Şerine değmeden Erzurum yeli
Tamam, elden gitti Uruset eli
Vurunca ordumuz kırıldı beli
Der HIFZI isyana pişmandır bugün (s.85-86)

Metinde “*balık*” kelimesi yerine “*semek*” kelimesi kullanılmıştır. Âşık Hıfzı, Enver Paşa'ya “*zirek*” (en akıllı, en uyanık) diyerek ona ayrı bir değer vermiş ve onu farklı bir yere konduşturmuştur. “*Uruset*” (Rusya) kelimesi “ı” ile başladığı için Türkçe kurala uydurmak için başa bir ünlü getirilmiştir.

BU DÜNYA

Kimi yağa bala indirmez başı
 Kimisine vermez doyunca aş
 Kimisi beğenmez kutnu kumaşı
 Kimine vermez keteni bu dünya (s.90)

Metinde geçen “*kutnu kumaş*”, “pamuktan yapılmış kumaş anlamında kullanılmıştır.

Sonuç

Âşık Sıtkı, kısa ömrüne rağmen, geride ölmez eserler dediğimiz şiirlerini bırakarak, Mevlânâ'nın “*öldükten sonra da yaşamak istiyorsanız, ölmez eserler bırakınız*” sözünün en önemli uygulayıcılarından biri olmuştur. Şairimiz geride bıraktığı ölmez eser dediğimiz şiirlerinin yanında, daha sonraki vatansever nesiller tarafından örnek alınacak ve ailesi tarafından övünülecek, iftihar edilecek bir yaşantıyla yurdunu, ülkesini savunmak uğruna hayatını feda etmekten bir an bile tereddüt etmemiştir. Genç yaşta Ermeni çeteciler tarafından işkencelere maruz bırakılarak şehit edilmesi bu durumun en açık göstergesidir. Aldığı eğitim ve Allah vergisi yeteneğiyle Halk Edebiyatının birçok türünde eserler vermiştir. Şiirlerinde kullandığı terimlerden de anlaşılacağı üzere Arapça ve Farsça'ya vakıf bir kişiliğe sahiptir. Yeri geldiğinde de bu dillere mahsus kelimeleri ustaca kullanmıştır. Şiirlerinde yaşadığı dönemin Türkçesine hâkim olmanın yanında Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan “*koşa*” (*çifte, ikiz*), “*şol*” gibi kelimelere de yer vermiştir. Eserlerinde bölge ağzında sıkça görülen “*göçüşme*” (metatez) dediğimiz seslerin ve hecelerin yer değiştirmesi “*merhem - melhem*” ; Türkçede kelime başında bulunmayan (*c, ğ, l, m, r, v, r, z*) (Ergin, 2013: 59) seslerin başlarına ünlü getirilerek “*Rus - Uruset vb.*” kelimeleri Türkçe kuralına uydurmaya çalışmıştır.

Sözlük

acı şerbet: Ölüm vaktinin gelmesi.

ataş : Ateş

ayn : Göz

ayvan : Eyvan, Bir tarafı dışarıya açık olan oda, balkon, teras.

bala : Çocuk, yavru, küçücük.

balalı kumru: Yavrusu olan kumru.

bara düş-: Meyve vermeye başlamak.

bay : Zengin

- bikes : Kimsesiz.
 canşeheri: Sağlık, sıhhat
 cemdek : Cendek, insan ya da hayvan ölüsü.
 çalkan- : Çalkalama işine konu olmak, çalkalanmak.
 digar : Allah, Tanrı.
 doluk : Dolmuş, ağlamak üzere olma hâli.
 domurcuk: Tomurcuk
 döşür- : Toplamak.
 duhan : Duman
 dübân : Duman ??
 elvan : Türlü türlü renklerde olan.
 esbab : Elbise, (mec. Kefen).
 ev- : Acele etmek, acele ettirmek.
 evelek : Yaprakları yenebilen, tohumlarından da çay yapılan
 ispanağa benzeyen bir çeşit ot, labada.
 eyce : İyice
 eyn : Sırt
 fatiha ver-: Fatiha okumak.
 fülful :Kara biber.
 geçten uyan- :Sonradan akli başına gelmek.
 geda : Dilenci, yoksul.
 görest- : Göresi gelmek, Arzulamak
 gülşan : Gül bahçesi.
 güman : Umut, şüphe, sezme.
 güveg : Güvey, damat
 hafet- :Korkmak, ürkmek, irkilmek.
 hana : Hane, ev
 hanı : Hani
 hâr danesi: 1. Aşısız ağacın meyvesinin taneleri. 2. Diken.
 has : En üstün, en iyi
 havas: İstek, arzu, şevk.
 hele : Şimdilik, şu ana kadar.
 helek ol- Yok olmak, ölmek.
 hod : Bir nesnenin bağlantı noktası.
 kal- : Kalmak, oyalanmak, vakit geçirmek, herhangi bir
 durumu sürdürmek.
 kapı baca: Kapı pencere, kısaca ev
 kete : Yağlı, mayalı ya da mayasız hamurdan yapıлып küldede
 pişirilen çörek.
 kimin : Gibi
 koşa : İki, çift, ikiz (Ergin, 1997: 79)
 kotan : Pulluk, büyük saban

- kotan sür-: pullukla, sabanla çift sürmek, çiftçilik yapmak.
kutnu kumaş: Pamuktan yapılmış kumaş, pamuklu kumaş
küşat : Güzellik, hoşluk.
leşker : Asker, ordu.
lüle : Tütün çubuğu, pipo, nargile vb.nin ucuna takılan, tütün konulan yuva.
mahurga: Para
mal : Büyükbaş hayvan.
maral : Dişi geyik, meral
melhem: Merhem
meskan : Mesken.
murgu : Bir cins kuş.
nar : Ateş
ol : O, Allah, Tanrı.
penah : Sığınma, sığınacak yer.
perlen- : Yiyeceklerin üstünün küflenmesi, pas tutmak
pin : Kümes hayvanı barınağı.
rizigar : Zaman, devir
semek : Balık.
sergerden: Şaşkın, avare
sona :Suna, bir cins dişi ördek.
süftugu (güft ü gu): Dedikodu. Dile dolamak, peleseng??
süsen : Yaprakları kılıç biçiminde, çiçekleri iri ve mor renkli, güzel görünüşlü ve kokulu bir süs bitkisi, susam.
şahan : Şahin, şahin kuşu.
şamadan:İçine, üzerine mum yerleştirilen, mumu yakılarak aydınlanma aracı olarak kullanılan, metal destek, ayak.
şefki : Şevk, heves, istek, arzu.
şem : Mum.
şememe: Güzel kokulu bir tür küçük kavun.
taş yastık: Mezar
tay : Akran, eşit yaşta olan.
telek : Kuş ve tavuk gibi hayvanların tüyleri.
terlan : Sarı renkli, büyük peçeli, kartala benzer bir çeşit avcı kuşu.
tez- : Kaçmak.
tezlen- : Çabuklaştırılmak
tığ : Savrulmamış harman tınazı.
tuta gör-: Tutu vermek, tutmak.
tüba (tuba): cennette bulunduğu inanılan, kökü yukarıda, dalları aşağıda büyük birağaç.

- tülek : Açık göz, kurnaz, düzensiz.
uğru : Hırsız (Dilçin, 1983:217)
uruset : Rusya.
uyart- : İkaz etmek, uyandırmak.
ürişan : Parlak, çok aydınlık.
vird al- : Allah'a kalpten zikretmek, Zikretmek amacıyla Allah'ı dilinden düşürmemek.
vird ol- : Zikir edilmek
viti : Kimyasal nedenlerden dolayı beyazlaşmak, beyazlanmak.
yâd avcı: Yabancı avcı.
yas çek-: Yas tutmak.
zernişan: Kılıç, kalemtraş gibi şeyler üzerine kakma altınla yapılan işleme, süs, yazı.
zirek : Zeki, anlayışlı, uyanık (Develioğlu, 2010: 1386)

Kaynakça

- Alptekin, A. B., Şimşek, E. (1989). *Türk Folkloru Araştırmaları 1989, Kağızmanlı Hıfzı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
Derlemeler Sözlüğü (2009). TDK Yayınları, Cilt I-VI, Ankara.
Develioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
Ergin, M. (2013). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
Küçük, S. (2007). *Kağızmanlı Hıfzı Hayatı - Sanatı – Şiirleri*. Ankara: Ürün Yayınları.
İmlâ Kılavuzu (1996). TDK Yayınları, Ankara.
Türkçe Sözlük (1998). TDK Yayınları, Cilt I, Ankara.
----- (2012). TDK Yayınları, Ankara.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 171-184
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 12.01.2018 Kabul/Accepted: 15.03.2018

**BATI ANADOLU’NUN İZİNDE:
ARİSTOTELES VE ASSOS**

***ON THE TRACK OF WESTERN ANATOLIA:
ARISTOTLE AND ASSOS***

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Turizm ve Seyahat Hizmetleri
sevcanyildiz@akdeniz.edu.tr

Öz

Batı Anadolu, Antik çağın bilim ve felsefe merkezidir. Birçok antik kenti kapsamaktadır. Çalışma kapsamına alınan Assos, bunların başında gelen antik kentlerden sadece bir tanesidir. Assos, tarihi M.Ö. 2000’li yıllara dayanan, ünlü filozof Aristoteles’in üç yıl boyunca bir felsefe okulunun başında bulunmasıyla ün salmış Çanakkale’nin Ayvacı ilçesinde, Edremit Körfezi’nin kıyısında bulunan antik bir liman kentidir. Batı Anadolu’nun Antik Çağdaki tarihi incelendiğinde, felsefenin başka bir bölgede olmayan başarısı dikkat çekmektedir. Bu başarı sadece Antik çağın değil bütün insanlığın gelişmesinde büyük etkiye sahiptir. Dolayısıyla Batı Anadolu anlatılırken felsefe mutlaka anlatılması gereken bir konudur. Assos, Aristoteles’in yaşamının en önemli evrelerinden birini geçirdiği yerdir. Aristoteles’in Batı Medeniyeti Anlayışı’nı özetle ifade ettiği düşünülmektedir. Bu anlayış İtalyan Makyavel ile daha da netleşmiş ve “Kazanmanın ahlakı mı olur?” ifadesi batı tipi siyaset anlayışında yerini almıştır. Türkiye’de kültür turizminin canlanması açısından yeni destinasyonların hazırlanması gerekmektedir ki Batı Anadolu bu anlamda önemli bir örnektir. Aristoteles’in mezarı henüz yeni keşfedilmiştir, Aristoteles’in ders verdiği ve yaşamını sürdürdüğü mekanlar ziyarete açıktır ve ziyaretçi sayısı da oldukça fazladır. Bu değerler kültür turizmi açısından değerlendirilmelidir. Çalışmada Batı Anadolu ve özellikle Assos (Behramkale) antik kenti kültürel açıdan incelenmiş ve ünlü filozof Aristoteles’in hayatı Batı Anadolu ışığında anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Assos, Behramkale, Aristoteles.

Abstract

Assos was also the center for science and philosophy in antique age. It comprises many ancient cities. Assos is only one of the main ancient cities and it was also included to the study. Assos is an ancient coastal town which was founded in 2000s B.C. on the bayside of Edremit Gulf, in Ayvacık district of Çanakkale province which is famous for hosting a philosophy school that the well-known philosopher Aristoteles directed for three years. When the history of Western Anatolia in Ancient Age is examined, the achievement of philosophy attracts attention which has never been in any other regions. This achievement has a remarkable effect not only in Ancient Age, but also in the progress of entire mankind. Therefore, philosophy has to be depicted when mentioning Western Anatolia. And, one of the most important centers of Western Anatolia is Assos where Aristoteles taught. Assos was the place where Aristoteles spent his one of the most significant times. It is thought that Aristoteles had expressed the Understanding of Western Civilization briefly. This understanding became clearer with Machiavelli, Italy and the statement of “Does attainment possess morality” took place in western type sense of politics. Western Anatolia has a significant place in terms of both domestic and external tourism in Turkey. Grave of Aristoteles has just been discovered; the places where Aristoteles taught and lived are open to visit and the number of visitors is pretty much. It should be made use of these values in terms of cultural tourism. In this study, Western Anatolia and particularly Assos (Behramkale) ancient town have been examined culturally and life of the prominent philosopher Aristoteles has been explained in the light of Western Anatolia.

Keywords: Western Anatolia, Assos, Behramkale, Aristotelesle.

1. Giriş

Anadolu, Trakya dışındaki yurdumuzun büyük bölümü, yaklaşık bin yıllık ana vatanımıza verilen isimdir. Asya ve Avrupa kıtalarının bulunduğu bir noktada bulunduğu ve doğal bir geçiş oluşturduğu için, tarih boyunca Asya, Avrupa ve hatta Afrika'dan gelen sayısız göç dalgalarının kavşak noktası olmuştur. Bu kavşakta buluşan değişik uygarlıkları kendi potasında eriterek yeni bir biçim, yeni bir renk vermiştir. Anadolu'nun tarihi, bir anlamda göçebe kabilelerle koloni toplulukların ve bunların akınlarının, uygarlıklarının, kültürlerinin, devletlerin yükseliş ve çöküşlerinin tarihi olmuştur.

Anadolu ismi bir anlamda eski çağlardaki dinsel ve toplumsal yapı ile uyum sağlamıştır. Türkçede Anadolu kelimesi ile “Anaların dolu olduğu yer” anlaşılmaktadır. Tunç çağında Mezopotamyalıların Anadolu'ya “Bin Tanrı Ülkesi” dedikleri anımsandığında, bu sözcük bir diğer açıdan da anlam kazanmaktadır. Anadolu ismi günümüzde coğrafik anlamda kullanılmaktadır.

Anadolu Akdeniz uygarlıklarının beşiğidir. Bilge düşüncelerin, sanat akımlarının, dinlerin ortaya çıktığı, kaynaştığı, çevreye yayıldığı yerdir. Tüm uygarlıkların kaynağı sayılan Sümer uygarlığının, dinle düşüncenin, doğayla doğa ötesinin birleşip kaynaştığı yer olması nedeniyle Anadolu'nun her karış toprağında farklı uygarlıkların kültürel mirası bu topraklarda kozmopolit bir yapı oluşturmuştur. Değişik uygarlıklardan bize miras kalan, çok değerli olan, kültürel mirasımızı korumak ve onu gelecek nesillere aktarmak ise bizim en önemli görevlerimizdendir (Yıldız, Derman, 2017: 981).

Çalışma koşulları ve hayat şartlarının değişmesiyle beraber tüketici eğilimleri de değişiklik göstermektedir. Tüketiciler, alışlagelmiş destinasyonlar yerine, daha ilgi çekici aktiviteler sunan destinasyonları tercih etmeye başlamışlardır. Değişen tüketici eğilimleri çerçevesinde seyahat acentaları ve tur operatörleri de yeni güzergahlar yaratmak durumunda kalmışlardır. Bu anlamda birçok uygarlığa beşiklik yapmış Anadolu'da çok fazla keşfedilecek ve tur programlarına eklenecek değerler bulunmaktadır. Bugünkü Anadolu topraklarında yüzyıllar önce felsefenin temelleri atılmıştır. Bugün Çanakkale ilinde bulunan Assos antik kenti de Aristoteles ile birlikte felsefeye ve Anadolu'ya yeni değerler katmıştır. Aristoteles'in doğumunun 2400. yılı nedeniyle 2016 yılı UNESCO tarafından Aristoteles yılı olarak ilan edilmiştir. Selanik Aristoteles Üniversitesi öncülüğünde yapılacak etkinliklerde dünya halkları Aristoteles felsefesini/ öğretisini yeniden yorumlama olanağı bulacaktır. Bu Türk turizmi için önemli bir gelişme olup Assos destinasyonuna Aristoteles ve felsefesinin de eklenmesi ile beraber Assos'un daha güçlü bir destinasyon olması sağlanacaktır.

2. Assos

Assos, Kuzeyde Çanakkale Boğazı, batıda Ege denizi, güneyden de antik dönemde Adramytteion Körfezi olarak bilinen Edremit Körfezi ile çevrili yarımada'dır, Anadolu'nun kuzeybatı uzantısını oluşturmaktadır (Freely,2003). Satnioeis/Tuzla Çayı'nın haritada bir yay çizerken denize en çok yaklaştığı yerde, bu çay ile deniz arasında kalan yalçın doruklu, 238m. yüksekliğindeki bir tepenin doruğunda ve yamaçlarında yer almaktadır. Assos'un kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Adının gösterdiği üzere, M.Ö. 2. binyılda, Helen göçleri öncesinde, Anadolu halkça kurulmuş olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 8. Yüzyılda, Lesbos/Midilli Adasından gelen Aiolos boyu Helen'leri, bu kenti ele geçirip Helenleştirmişlerdir (Bilge, 1995). M.Ö.6. yüzyılda Lidyalıların ve Perslilerin egemenliğine giren Assos, M.Ö.5. yüzyılda birçok Batı Anadolu Kenti

gibi Attik-Delos'a (deniz birliği) üye olmuştur. İskender'in Asya seferi ile Makedonya hakimiyetine giren kent, İskender'in ölümünden sonra sırasıyla; Bergama Krallığı, Roma İmparatorluğuna, Bizans'a ve nihayet I. Murat ile Osmanlı topraklarına katılmıştır (Aydoğan, 1989).

Ören yerlerindeki en önemli kalıntı Ege Denizine hakim muhteşem bir manzarası olan ve M.Ö.6.yüzyılda yapılan Athena Tapınağıdır. Önemli buluntular Bostan müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Behramkale'deki kazı evinde korunmaktadır (Mutluay, 1999). Athena Tapınağı, Anadolu'da Dor düzenindeki tek tapınaktır. Assos'taki kalıntılar daha çok Helenistik çağa aittir. Assos'un önemli bir özelliği de Platon'un öğrencisi Hermias'ın yönetiminde felsefe okulunu kuran ünlü filozof Aristoteles'in burada ders vermiş olmasıdır (Hengirmen, 2000)(Şenol, 2008).

Assos antik kenti ilk kez 1881-83 yıllarında, sponsorluğunu Antiquarian Society of Boston'un yaptığı, J.T. Clarke ve F.H. Bacon liderliğindeki Amerikalı bir heyet tarafından araştırılmıştır. Amerikalı kazıcıların akropolde çıkardıkları bazı eşyalar insanların buraya ilk kez Erken Tunç Çağı'nda yerleştiklerini işaret etmektedir; fakat Helen Çağı Assos şehri ancak M.Ö.7. yüzyılda kurulmuştur (Freely, 2003). Assos bir Aiol yerleşimidir ve Lesbos'un en erken yerleşimi olan Methymnanalı Aioller tarafından M.Ö. 7. yüzyılda kurulmuştur (Leaf,1923).

Assos'a deniz tarafından, limandan çok dik ve uzun bir yolla ulaşılmaktadır. Liman büyük bir mendirekle kurulmuştur. Stoik filozof Kleanthes Assos'lu olup, Kition'lu Zenon'un yerine ekolün başına geçmiş, sonra da yerini Soli'li Khryssippos'a bırakmıştır. Aristoteles de evliliğinden ötürü, Tiran Hermeias'la meydana gelen akrabalığı nedeniyle burada kalmıştır. Hermeias bir hadımdı ve bir sarrafın kölesiydi. Atina'ya geldiğinde hem Aristoteles'in hem de Platon'un öğrencisi olmuştur (Strabon, 2000). Hermias, Assos'ta Platoncu bir devlet kurmaya karar vermiştir. Bu sebeple başta Aristoteles olmak üzere Atina'lı bilim adamlarını davet etmiştir. Aristoteles M.Ö. 347-344 yıllarında Assos'taki bir felsefe okulunun başına geçmiştir (Freely, 2003). Bundan sonra Hermias, Aristoteles'i erkek kardeşinin kızı ile evlendirmiştir (Leaf, 1923).

Bundan sonra Assos tarihinde gerçekleşen önemli olayları sıralamak gerekirse; Germanicus ve karısı Agrippina'nın Assos'u ziyareti (M.S. 16), Saint Paul'un ziyareti (56/57), Bizans İmparatorluğu dönemi (395-1453), Selçuk Hükümdarı Çaka Bey'in bölgeyi kontrolüne alması (1081-1097), Bizans imparatoru Loannes Ducas'ın bölgeyi yeniden Bizans kontrolüne alması (1097), Latinler'in Troas bölgesini kontrolüne alması (1204-1224), İznik

İmparatorluğu'nun Troas bölgesindeki kısa süreli kontrolü (1224-1261), Troas Bölgesi'nin yeniden Bizans İmparatorluğu'na dahil olması (1261), Güney Troas'ın Türkler tarafından ele geçirilişi (erken 14. yüzyıl) ve Fatih Sultan Mehmet'in Assos'u ziyareti (1462) olarak sıralanabilmektedir (Bakan, 2009).

Assos antik kentinin en etkileyici kalıntıları surlarıdır. Dış surlar, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir. Akropol zirvesi etrafında bir hisar oluşturan iç surlar ise M.Ö. 6. yüzyıldan kalmaz. Akropolün zirvesinde, yukarı şehirdeki en önemli anıt olan Athena tapınağı bulunmaktadır. Clarke ve Bacon tapınağın, 14,03'e 30,31 metre boyutlarındaki stylobatını kazmış ve tapınağın frizi ile temelini ayakta kalan parçalarını Boston'a taşıyarak geriye sadece çıplak platformu, etrafa dağılmış bazı sütun kaskalarını, başlıklarını ve birkaç heykel parçasını bırakmışlardır. Çalışmalar, yapının, bölgeye ait kızılmtrak bir taş olan andezitten yapılmış dor düzenindeki bir tapınak olduğunu göstermektedir; tapınağın çevresini, kısa kenarlarda altışar, uzun kenarlarda on üçer sütunu olan bir sütun dizisi çevreliyormuş; pronaosta, yani ön revakta, duvar uzantıları arasında, in antis, bir çift sütun bulunmaktaymış. Şu anda peripteros'u oluşturan sütunların üçü, Dor düzenindeki başlıklarıyla beraber yeniden dikilmiştir. M.Ö. 520 yılı civarında tamamlanan tapınak, arkaik dönemde Anadolu'da yapıldığı bilinen Dor düzenindeki tek tapınaktır. Fakat güçlü bir İonia özelliği göstermektedir (Freely, 2003). Zeus'un kızı ve 12 Olimpos Tanrısından biri olan Athena kentin koruyucu tanrıçasıymış. Tapınağın kutsal odasında bulunan tanrıça heykeli 1800'lü yıllarda Amerikalılar tarafından götürülmüş. Sütunların üzerlerindeki frizlerin(kabartmaların) bir kısmı Boston Müzesi, Louvre Müzesi ve İstanbul Arkeoloji müzesinde saklanmaktadır. Kabartmalarda Herakles ile ilgili bir hikaye anlatılmaktadır (İnternet 1).

Akropolün kuzey tarafında ilk dönem Osmanlı Camisi bulunmaktadır. Üzerindeki yazıtta; camiyi, bu bölgeyi on dördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinde fethetmiş olan Sultan I. Murat Hüdavendigâr'ın yaptırdığı belirtilmektedir. Çok basit, tek birimli tipte olup, kubbesi 7 metre çapındadır. Kapının üzerindeki kabartma haç, İsa'nın amblemi olan Khi-Ro (XP) simgesi ve Yunanca ithaf yazıtı, caminin 6. yüzyılda yapıldığına inanılan bir Bizans Kilisesinin taşlarından inşa edilmiş olduğunu göstermektedir (Freely, 2003). Kare planlı harim ile girişindeki iki yanı kapalı, üç bölümlü, dikdörtgen, son cemaat yerinden oluşan cami, taş-tuğla örgüsü, alçı mihrabı ve Roma-Bizans devşirme malzeme kullanımıyla tipik bir erken dönem Osmanlı yapısıdır (Altier, 2008).

Nekropolün 9 yüzyıl boyunca mezarlık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. En eski gömülerde yakılan cesetlerin küllerinin, küplere konulup ağızlarının kapanması şeklinde gömüldüğü görülmüştür. Sonraki zamanlarda ölümler daha büyük küplere, ana karnındaki pozisyonda –hocker- yerleştirilmiştir. Küplerin içine ölü için hediyelerin de konulduğu anlaşılmıştır. Daha sonra lahit şeklinde mezarlar kullanılmıştır (İnternet 1).

Nekropolde çok sayıda lahit bulunmaktadır. Bu lahitle yoredeki gözenekli bir taştan yapılmıştır; bu taşlar ölen kişinin cesedinin çözülme sürecini hızlandırdıkları için çok aranmaktadır. Lahit sözcüğünün kökeni de bu taşlara dayanmaktadır.

Gymnasion, M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenmekte olup andezit taşından yapılmıştır. Yapı, 32'ye 40 metre boyutlarında, dört yandan Dor düzeninde sütun sıralarıyla çevrili ve taş döşeli merkezi avlusu hala ayakta. Avlunun kuzeydoğu kesiminde Bizans döneminin başlarında yapılmış bir kilisenin yıkıntıları, güneybatı köşesinde de bir sarnıç bulunmaktadır. Agora, M.Ö.2 ya da 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Buradaki tüm yapılar da andezit taşından yapılmıştır (Freely, 2003). Bouleuterion'da ele geçen yapı kitabesine göre meclis binasının M.Ö. 4. yüzyılda inşa edildiği anlaşılmıştır (Arslan, 2008). Çatısı içerden dört sütunla desteklenmiş, her kenarı 20 metre uzunluğunda, kare şeklinde bir yapıdır. (Freely, 2003).

Antik kentin güney yamacında Midilli Adası'na karşı kurulmuş tiyatronun bir deprem sonucunda yıkıldığı tespit edilmiştir. Doğal bir kaya oyuğuna yapılmış, tahmini 2500 kişilik olan tiyatro sonraki yıllarda taş ocağı olarak kullanılmıştır. Yapım tekniği ve plan özellikleri açısından bir Roma çağı tiyatrosudur. Tiyatronun yıkılan duvarları restorasyon sonucunda yeniden örülmüş, aslına uygun oturma sıraları yeniden dökülerek yapılmıştır. Şu anda tiyatro 1500 kişiyi ağırlama kapasitesinde ve çeşitli festival ve konserlere ev sahipliği yapabilmektedir (İnternet 1). Roma döneminde değişikliklere uğramış olmasına rağmen nal şeklindeki orkestra bölümüyle, özgün Yunan formunu korumaktadır (Freely, 2003).

Assos, bugün Çanakkale-İzmir yolu üzerinde olması nedeniyle genellikle Ege, Marmara ve dünyanın birçok yerinden gelen ziyaretçiyi ağırlamaktadır. Limanda yer alan antik yapılar, orijinal mimarisinde onarılmış ve böylece kentin tarihsel ve kültürel dokusu koruma altına alınmıştır. Assos-Behramkale (Köy-içi), Assos-İskele (Liman), Assos-Kadırga (Kadırga Plajları ve Koyu) turistlerce fazlasıyla tercih edilen destinasyonlar arasındadır. Köyde geniş kapasiteli otellerin yanı sıra, özel belgeli oteller ve pansiyonculuk gelişmiştir (Tiryaki vd., 2008).

3. Aristoteles

Eflatun'un en büyük öğrencisi olan Aristoteles Makedonya'daki Yunan kolonilerinden Stagira'da doğmuştur (Mansel, 1999). O dönemde, Stageria'da İyon kültürü egemendir ve Makedonyalıların buraları istila etmeleri bile bu durumu değiştirmemiştir. Bu nedenle Aristoteles'e bir İyonya filozofu denilebilir (Demircan, 2008). 17 yaşında Akademia'ya girerek orada hocasının ölümüne kadar tam 20 yıl kalmıştır (Mansel, 1999). Doğal olarak, profesyonel bir düşünürün yaşam yolunu tutmuştur. Önemli her konuya ılımlı, sağduyulu yanıtlar veren, kapsamlı ve sıkı bir akıl süzgecinden geçirilmiş bir felsefe ortaya koymuştur (McNeill, 2002). Platon ve Aristoteles gibi filozoflarla felsefe, hem doğanın, hem insanın kavranılmasına yönelmiştir, yani gerçekten evrensel bir bilgi olma amacını taşımıştır (Tanilli, 2009). Daha o zamanlar Eflatun tarzında yazdığı dialoglarla ün kazanmıştır. Bu öğrenim dönemini geziler dönemi izlemiştir. Aristoteles Atina'dan Anadolu'ya geçmiş; ilk önce Assos'ta, sonraları Midilli'de kurduğu ekollerde ders vermiştir. Bu dönemde Aristoteles hocasının etkilerinden sıyrılmağa başlamakta, bazı orijinal eserler ortaya koymakta, hatta hocasının "idea'lar" teorisinin mistik taraflarını eleştirmekte, aynı zamanda siyaset sorunlarıyla da meşgul olmaktadır (Mansel, 1999).

Platon, sürekli olarak çekiştiği bu değerli öğrencisinin zekasına ve enerjisine hayran kalmış ve ona Yunanca'da akıl anlamına gelen Nous adını vermiştir. Atina'da kaldığı süre içerisinde Aristoteles, başka hocaları da izlemiş ve mesela Agora'da politik dersler almıştır. Bir sarraf olarak iş hayatına atılmış ve daha sonra çok varlıklı olmuştur. Hermenias, kısa bir süre içinde çok geniş toprakları mülk edinmiş ve Aterneus'un yöneticiliğine gelmişti (Demircan, 2008).

Aristoteles, Platon'un hayranıydı. Onun devlet yönetimine ilişkin önerilerini çok olumlu karşılıyor ve Platon'un önderliğinde daha iyi bir yönetim oluşturmak istiyordu. Bu amaçla Assos'ta Akademi'nin kolu olan bir okul kurmuştu. Platon'un ölümünden sonra, Aristoteles bu okulda görev aldı ve üç yıl boyunca burada çalıştı. Bir ara Hermenias'ın yeğeni Pythias ile evlendi (Demircan, 2008). Aristoteles evliliğinden ötürü, Tiran Hermeias'la meydana gelen akrabalığı nedeniyle Assos'ta kalmıştır (Strabon, 2000).

II. Philip, oğlu İskender (Büyük İskender) için iyi bir öğretmen aramaktadır ve Assos'taki okulun yöneticisi olan Aristoteles, yavaş yavaş dikkatini çekmeye başlamıştır. Görev, Aristoteles'e önerilmiş ve o da bu öneriyi seve seve kabul etmiştir. II. Filip'in oturmakta olduğu Pella'ya gitmiştir. Aristoteles'in öğretmenliği, MÖ 343 yılından MÖ 340 yılına kadar sürmüştür. İskender, 336'da babası ölünce, onun

yerine geçmiş ve eski öğretmeni Aristoteles'i danışman olarak atamıştır. Daha sonra İskender'in Yunanistan'daki ve Balkanlar'daki ayaklanmaları bastırmak üzere harekete geçmesiyle, Aristoteles, onu bırakarak, büyük idealini gerçekleştirmek amacıyla, yani yeni bir okul kurmak amacıyla Atina'ya dönmüştür (Demircan, 2008).

Aristoteles araştırmalarında deneme usulüne başvurmuş, pek zengin etüd koleksiyonları toplamak ya da toplatmakla bilimsel çalışmaların tam anlamıyla kurucusu olmuştur. Deneme metodunu siyaset biliminde de kullanmış, ancak Yunan ve yabancı devletlere ait 158 anayasa ve teşkilat kanununu toplattırdıktan ve bunları birer birer gözden geçirdikten ya da öğrencilerine inceletirdikten sonra "Politika" adlı büyük eserini yazmıştır (Mansel, 1999). Aristoteles tüm öğrencilerini parlak birer konuşmacı olarak yetiştirmiştir (Strabon, 2000). Aristoteles'in 16. ve 19. yüzyıllar arasında bir nebze de olsa gözden düşmesinin ardından, 19. ve 20. yüzyıllarda tekrar ilgi görmesi; ve hatta 20. yüzyılın sonlarına doğru siyaset ve ahlak felsefesi alanında —neo-Aristotelesçilik veya —erdem ahlaklı gibi felsefi akım ve araştırma alanlarının ortaya çıkması, genel olarak Aristoteles'in ve özelde de *Politika* eserinin kalıcı önemini göstermektedir (Orhan, 2015).

Yunan felsefesinin klasik dönemindeki ikinci büyük filozof olan Aristoteles'in düşünceleri 2000 yıl süreyle Batı uygarlığına hakim olmuş ve bu uzun zaman boyunca Batı uygarlığının temel görüşlerini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, Aristoteles'in görüşlerinin İslam Dünyası'nda da büyük bir etki yaptığı görülmektedir. Aristoteles'in temel görüşlerini göz önünde bulundurmadan büyük İslam filozoflarını anlamak olanaklı değildir. Onun felsefesinde her ne kadar güçlü bir Platon etkisi gözlemlense de, kendine özgü kapsamlı bir felsefesi mevcuttur (Aster, 2000 :198).

Aristoteles, 18 yaşına dek Platon'un okuluna Akademi'ye gitmiştir, hocasının felsefesini benimsemiş ve desteklemiştir. Ancak daha sonra, Platon'un başta "idealar kuramı olmak üzere pek çok görüşünü reddetmiş ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Platon: "*Aristoteles bize tekmeyi vurdu, tıpkı onları doğuran anayı tekmeleyen tayarlar gibi.*" Sözleriyle, ona olan kırgınlığını dile getirmiştir (Laertios,2013: 205-206).

Aristoteles'in ailesinde çok fazla sayıda hekim bulunmaktadır. Bir anlamda, hekimliği kendilerine gelenek yapmışlardır. Hekim olmak, doğayı, bedensel olayları, ilaçların etkilerini gözlemleyen bir insan olmak demektir. Bu sebeple Aristoteles, aile geleneğine uyararak, küçük yaşlardan itibaren gözlem yapmaya başlamış bir filozoftur. O, her şeyde önce bir doğa bilginidir. Doğa üzerine yapılmış pek çok

eseri bulunmaktadır. O, doğayı duyularımıza görüldüğü biçimiyle, olduğu gibi bilmek istemektedir. Bu noktada hocası Platon'dan tam anlamıyla, kesin bir çizgiyle ayrılmaktadır. Platon'a göre bilmek, şeylerin ideal şekillerini tanımak, başka bir deyişle şeylerin nasıl olduğunu değil nasıl olması gerektiğini araştırmak demekken; Aristoteles, hocasının aksine, tikellerle ilgilenmekte ve onları gözlemleyerek bilmeye çalışmaktadır. Ancak Platon'dan öğrendiği önemli bir nokta vardır. O da, kavramların bilgi yönünden ne denli önemli olduğudur. Bilmek, yalnızca nesnelere tek tek tanımak değil, bu tek nesnelere bir de genel bir kavram altında toplamaktır. Aristoteles de bilginin, bazı genel bilgiler elde etmeye yönelik bir çalışma olduğuna inanmaktadır. Bilgiyi, bir yandan nesnelere gözlemlenmesi, öte yandan da bu nesnelere kavramlar altında toplanması olarak tanımlamaktadır. Bu tavrıyla o bir sistem kurucusu olmuştur. Bilimin başlıca amaçlarından olan “nesnelere sınıflara ayırma” ve bu sınıfları “sistem halinde toplama”yı keşfetmiş ve uygulamıştır. Onun çalışmalarına bakıldığında zaman, özellikle bitkiler ve hayvanlar üzerine yapmış olduğu incelemelerin öncelikli olarak sınıflandırmayla başladığı göze çarpmaktadır. Aynı zamanda bir mantık çalışması da olan sistemleştirme çalışması da, Aristoteles'in çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. Mantık ilkeleri, şeyleri sınıflamayı ve bu sınıfları da bir sistem içinde toplamayı gerektirmektedir. Bu sebeple de Aristoteles mantığın kurucusu olarak kabul edilmektedir (Aster, 2000: 199).

Platon'dan aldığı diğer iki nokta terminolojik ve teleolojik yaklaşımdır. Terminoloji bağlamında form kavramı onun Platonik mirasının değişmez bir göstergesi gibidir. Teleoloji görüşünderse, İyi İdeası'nın yerini alan Hareket Etmeyen Hareket Ettirici ve potansiyel-aktüel kavram çiftiyle Platon'un teleolojik evren görüşünü çok ileriye götürmüştür. Aristoteles'e göre, doğa hiçbir şeyi amaçsız yapmamaktadır. Doğadaki tüm süreçler bir amaca hizmet etmektedir (Cevizci, 2010:113).

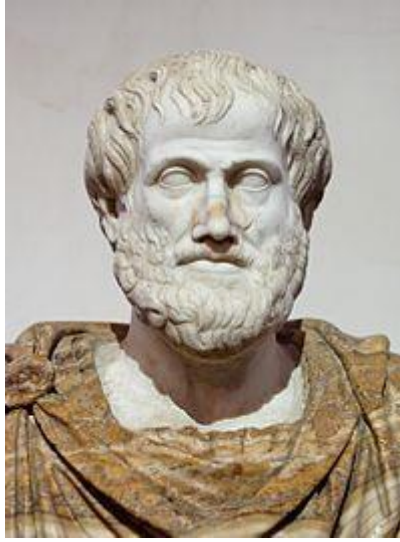
Aristoteles, ilk felsefe tarihçisi ve bilim tarihçisi olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü o, kendisinden önceki felsefi görüşleri sistemli bir şekilde toplamaya başlayan ilk düşünürdür. O, felsefede herhangi bir konuyu ele aldığı zaman, işe kendisinden önceki düşünürlerin bu konudaki görüşlerini ortaya atarak başlamaktadır. Bu günümüzdeki çalışmalar için de çok değerlidir. Çünkü Aristoteles'ten önceki düşünürlerin eserleri tam olarak günümüze ulaşamamıştır (Aster, 2000: 200).

Aristoteles'in konumundan geriye dönüp bakıldığında, Yunan felsefesinin biri materyalist diğeri idealist iki ana damarı olduğu

görülmektedir. Thales'ten atomculara dek uzanan süreçteki görüşler gerçekliği maddede bulmuştur. Bu materyalist yaklaşımın bir çözüm olmadığı yüz yıllık süreç içerisinde anlaşılmıştır. Aristoteles için söz konusu başarısızlık zaten mutlaktır. Materyalist yaklaşım, ona göre, insan doğasına ilişkin tatmin edici bir açıklama getirmede yetersizdir. Çünkü, insan aynı zamanda bir değer ve inanç varlığıdır. Materyalist görüş ise değeri mümkün kılacak bir varlık yorumundan yoksundur. Antik Yunan materyalizmi, değişmeyi açıklama bakımından da sığ kalmıştır. O, ya Herakleitos'taki gibi her şeyin değiştiğini savunurken sabit ve sürekli tek bir şey bırakmamakta; ya da atomculardaki gibi her tür niteliksel değişmeyi harekete indirgemektedir. Aristoteles'e göre, materyalist yaklaşımın yanı sıra onun tam karşıtı bir felsefe geleneği yaratan, Parmenides'le başlayıp Platon'la doruk noktasına ulaşan idealist yaklaşım da bu iki konuda başarısız olmuştur. O, idealizmin de tek yanlılık sergilediği görüşündedir. Ona göre, Platon aslında bu dünyada değer yer açmak için ortaya attığı metafizik kuramıyla hedeflenen sonuca ulaşamamıştır. Çünkü o, ideaların maddi dünyadan ayrı varoluşunu öne sürerken, değerın duyuşal dünyayla ilişkisini kuramamış ve filozof olmayan ortalama insan için değer arayışını olanaklı kılamamıştır (Cevizci, 2010:111-112).

Aristoteles, bu iki yaklaşımın yetersizliğini gördükten sonra, felsefi girişimi olanaklı kılacak ve akli bütün tehditlerden kurtaracak bir metafizik kuram, bir gerçeklik kuramı inşa etmek gerektiğine karar vermiştir. Ona göre, yetkin bir gerçeklik yorumu değişme problemini çözmek zorundadır. O, sağlam ve tutarlı bir metafiziğin, gerçekliğin görünüşte olduğu gibi gerçekten de değiştiğini göstermek ve böylece akli bilgi edinmenin geçerli bir aracı olarak kullanmak zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu metafizik, aynı zamanda ahlaki bir varlık, değerlerin merkezi ve taşıyıcısı olarak insana ilişkin sezgilerimizi de temellendirmek zorundadır (Cevizci, 2010:111-112).

İskender'in M.Ö. 323 yılında ölmesi, Aristoteles'i çok güç bir durumda bırakmıştır; çünkü Lise'nin kurulması sırasında İskender'in yapmış olduğu yardımlar ve Hermenias için yazmış olduğu zafer türküsü, Atina'daki düşmanları tarafından hatırlanmıştır. Aristoteles, dinsizlikle suçlanmış ve Atinalıların, Sokrates'i ölüme mahkum etmekle işlemiş oldukları suçu yinelememeleri için Chalcis'e kaçmış ve orada yakalanmış olduğu bir hastalık sonucunda M.Ö. 322 yılında ölmüştür (Demircan, 2008).

Resim 1: Aristoteles

Tablo 1: Aristoteles'e Ait Bilgiler

Tam adı	ARİSTOTELES
Doğumu	MÖ 384, Stagira
Ölümü	MÖ 322, Halkis
Çağı	Antik Çağ felsefesi
Bölgesi	Batı felsefesi
Okulu	Peri Aristotelesçilik pathos
İlgi alanları	Fizik, Metafizik, Şiir, Tiyatro, Müzik, Retorik, Politika, Hükûmet, Etik, Biyoloji, Zooloji
Önemli Fikirleri	Mantık
Etkilendikleri	Platon, Demokritos
Etkiledikleri	Theophrastos, Thomas Aquinas, Hegel, Heidegger, Birûni, İbn-i Sina, Farabi, Kindi, İbn Rüşd, İbn-i Heysem

Sonuç

Kültür, çeşitli sembollerle nesilden nesile aktarılan, insan gruplarının ayırt edici özelliklerini içeren, açık veya gizli şablonları kapsayan bir kavramdır. Kültürün temelinde geleneksel fikirler ve onlara bağlı değerler yatmaktadır. Miras ise bir nesilden diğerine geçen her türlü kaynağı ifade etmektedir. Bu kaynakların kullanımı ise kültürel miras turizmini oluşturmaktadır. Anadolu Akdeniz uygarlıklarının beşiğidir. Bilge düşüncelerin, sanat akımlarının, dinlerin ortaya çıktığı, kaynaştığı, çevreye yayıldığı yerdir. Tüm uygarlıkların kaynağı sayılan Sümer uygarlığının, dinle düşüncenin, doğayla doğa ötesinin birleşip kaynaştığı yer olması nedeniyle Anadolu'nun her karış toprağında farklı uygarlıkların kültürel mirası bu topraklarda kozmopolit bir yapı oluşturmuştur. Değişik uygarlıklardan bize miras kalan, çok değerli olan, kültürel mirasımızı korumak ve onu gelecek nesillere aktarmak ise bizim en önemli görevlerimizdendir. Assos antik kenti de hem soyut hem de somut kültürel miras açısından çok büyük önem taşımaktadır. Kültürel mirası geçmişten alıp gelecek nesillere aktarabilmek için korumak ve sürekliliğini sağlamak gerekmektedir.

Batı Anadolu, günümüzde Marmara Bölgesinin güneyini, Ege Bölgesinin tamamını, Akdeniz Bölgesi'nin batısını ve İç Anadolu'dan Eskişehir'i kapsayan coğrafi bölgedir. Anadolu'nun kültürel ve ekonomik olarak en gelişmiş bölgelerinden bir tanesidir. Milet, Efes, Hierapolis, Pergamon, Teos, Knidos ve Assos başlıcaları olmak üzere birçok antik kenti kapsamaktadır. Assos bunların başında gelen antik kentlerden sadece bir tanesidir. Assos, tarihi M.Ö. 2000'li yıllara dayanan, ünlü filozof Aristoteles'in üç yıl boyunca bir felsefe okulunun başında bulunmasıyla ün salmış Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde, Edremit Körfezi'nin kıyısında bulunan antik bir liman kentidir. Bugünkü adı Behramkale'dir. Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki tarihi incelendiğinde, felsefenin başka bir bölgede olmayan başarısı dikkat çekmektedir. Bu başarı sadece Antik çağın değil bütün insanlığın gelişmesinde büyük etkiye sahiptir. Dolayısıyla Batı Anadolu anlatılırken felsefe mutlaka anlatılması gereken bir konudur. Felsefesiz bir Batı Anadolu düşünülemez. Batı Anadolu'nun en önemli merkezlerinden birisi de Aristo'nun da öğretmenlik yaptığı Assos'tur.

Bu anlamda Batı Anadolu gerek günümüzde gerekse ilk çağlarda kültürel ve ekonomik merkezlerden bir tanesidir. Bilim ve Felsefenin temelleri de Anadolu topraklarının batısında atılmış ve böylece Batı Anadolu'nun önemi bir kat daha artmıştır. Assos gerek somut kültürel miras örneği olarak gerekse soyut kültürel miras örneği

olarak yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Türkiye’de kültür turizminin canlanması açısından yeni destinasyonların hazırlanması gerekmektedir ki Batı Anadolu bu anlamda önemli bir örnektir. Aristoteles’in mezarı henüz yeni keşfedilmiştir, Aristoteles’in ders verdiği ve yaşamını sürdürdüğü mekanlar ziyarete açıktır ve ziyaretçi sayısı da oldukça fazladır. Bu değerler kültür turizmi açısından değerlendirilmelidir. Ayrıca gerekli restorasyon çalışmaları yapılmalıdır ki kentin tarihi yansıtma olasılığı da yükselmelidir. Bu değerlendirmeler sonucunda yerli ve yabancı turist sayılarında artış gerçekleşecektir. Bölgesel olarak turist sayısında artışın sağlanması demek turizm gelirlerinde de artışın sağlanması demektir.

Kaynakça

- Altier, S. (2008). Denizlerden Duvarlara Ayvacık’taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Graffitiler. *Ayvacık Değerleri Sempozyumu*, 29-30 Ağustos, S. 151- 172, Çanakkale, Ayvacık: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, N. (2008). Assos Kazıları: 1881-2007. *Ayvacık Değerleri Sempozyumu*, 29-30 Ağustos, S. 68-78, Çanakkale, Ayvacık: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Aster, E. V. (2000): *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. Çev. Vural Okur, İstanbul: İm Yayınevi.
- Aydoğan, N.B. (1989). *Çanakkale*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- Bakan, C. (2009). *Assos Nekropolü S-3 Açması Buluntuları*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Bilge, U. (1995). *Türkiye’deki Tarihsel Anıtlar*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Freely, J. (2003). *Türkiye Uygarlıklar Rehberi, 3. Cilt: Ege Kıyıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hengirmen, M. (2000). *Altın Ülke Türkiye*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Laertios, D. (2013). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Leaf, W. (1923). *Strabo on the Troad, Book XIII, Cap I*. England: Cambridge.
- Mansel, A.M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- McNeill, W.H. (2002). *Dünya Tarihi*. Çev. Alaaddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Mutluay, G., Özözlü, H. ve Köfteoğlu, F. (1999). *Gezi '99 Türkiye Tatil Rehberi*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Orhan, Ö. (2015). Aristoteles'te Siyasal Yönetim Kavramı ve Politika'nın Türkçe Çevirilerinin Bir Eleştirisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 70, No. 3, 2015, s. 607 – 653.
- Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası*. Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şenol, F. (2008). *Turizm Coğrafyası*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tanilli, S. (2009). *Uygarlık Tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tiryaki, B., Gümüş, F. ve Büyük, Ö. (2008). Kırsal Kalkınmada Turizmin Rolü: Assos Örneği. *Ayvacık Değerleri Sempozyumu*, 29-30 Ağustos, S. 249- 260, Çanakkale, Ayvacık: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız S., Derman E. (2017). Kültürel Miras: UNESCO Dünya Miras Listesi Türkiye Örneği. *International Congress on Cultural Heritage and Tourism Congress*, 19-21 May 2017, Konya.
- İnternet 1: http://www.assosrehberim.com/nm-Assos_Antik_Kenti-cp-100, Erişim Tarihi, 11.08.2016: 15.04.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 185-206
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 02.01.2018 Kabul/Accepted: 23.02.2018

FRİG VADİSİ'NİN SANATSAL DİŞAVURUMU VE ESER ANALİZLERİ

ARTISTIC EXPRESSION OF PHRYGIAN VALLEY AND ANALYSIS OF ARTWORK

Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞAHİN
Dumlupınar Üniversitesi
Güzel Sanatlar Fakültesi
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
selmasahin006@hotmail.com

Öz

Frigler, Antik Çağ boyunca Anadolu topraklarında kendine özgü üslup anlayışlarıyla kültürel ve sanatsal anlamda bir çok eser bırakmış olan büyük bir uygarlıktır. Frig Uygarlığının izlerine, günümüzde Frig Vadisi olarak bilinen coğrafi bölgede rastlanmaktadır. Frig Vadisi kaya anıtları, kültürleri, anıtları süsleyen zengin motif ve bezemeleri ile keşfedilmesi gereken gizemli bir bölgedir. Bu gizemli bölgenin keşfedilmesi ve sanatsal yorumlara dönüştürülerek ele alınması; bireylerin yaşadıkları şehrin tarihi ve kültürel mirasına dikkatlerinin çekilmesi açısından önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Frig Vadisi'nin tanıtılması, kaya anıtları, tanrı ve tanrıça imgelerinin, anıtları süsleyen kabartmaların, yazıtların ve motiflerin baskı resim teknikleri ile yorumlanması ve analiz edilmesidir. Bu çalışma, betimsel ve nitel olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada gezi, inceleme, uygulama ve eser analizi yöntemleri kullanılmıştır. Dumlupınar Üniversitesi bilimsel araştırma projesi ile desteklenen çalışmanın uygulama örnekleri, 2016-2017 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi'nde linolyum ve gravür teknikleri kullanılarak üretilen 29 eserden, okulda Yüksek Lisans eğitimi gören 14 öğrenci tarafından alınmıştır. Güzel Sanatlar Bölümü, "Bilimsel Araştırma Projeleri" tarafından desteklenen projeyi "Frig Sanatı ile Sanat Yoluyla Dokunmak" başlığı altında desteklemektedir (proje no. 2016-13). Bu çalışmada 7 öğrenciye ait 13 eserin ikonografik ve plastik yaklaşımla analizi yapılmıştır. Eserlerde, Frig Vadisi'nin doğal doku etkileri baskı resim teknikleri ile başarılı bir şekilde

verilmiş, kaya anıtları ve onları süsleyen imgeler estetik bir bakış açısı ile yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Frig Vadisi, Sanatsal Dışavurum, Eser Analizleri.

Abstract

The Phrygian is a great civilization who left many masterpieces in terms of culture and art with their own style in Anatolian lands during the Antic Era. The traces of Phrygian civilization can be found in the geographical region which is known today as Phrygian Valley. The Phrygian Valley is a mysterious region with its rock monuments, cults, motifs and decorations taht embellish monuments, which has to be discovered. The discovery of this mysterious region and its transformation into artistic interpretations are important to attract attention to the historical and cultural heritage of the city in terms of taking the attraction of the people into the history of the city they live and cultural heritage of the city where the individuals live. The aim of this study is the analysis and interperation of the rock monuments covering the Phrygian Valley, God and Goddess images, reliefs decorating monuments, incriptions and motifs from an artistic view. This study is designed as descriptive and qualitative. The methods of excursion, examination and practice are used in this study. The application examples of the work which were supported by the Dumlupınar University scientific research project has been taken from the 29 works which were produced using linoleum and gravure techniques in the University of Dumlupınar between 2016 and 2017 by the 14 Postgraduate students studying at the Faculty of Fine Arts. The Fine Arts Department supports the project which is supported by "Scientific Research Projects" under the title of "Touching Through Art Through Phrygian Art" (project no. 2016-13) In this study, the analysis of artworks that belong to 7 students has been done with an iconographic and plastic approach. In the artworks, the natural texture effects of the Phrygian Valley were successfully applied with the techniques of print makings and the rock monuments and the embellishments of them were interpreted from with an aesthetic point of view.

Keywords: Phrygian Valley, Artistic Expression, Analysis of Artwork.

Giriş

Asya ve Avrupa arasında bir köprü olan Anadolu toprakları tarih öncesi dönemden itibaren pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıklardan birisi de, günümüzde Frig Vadisi olarak bilinen coğrafi bölgede kültürel ve sanatsal izlerini gördüğümüz Friglerdir.

Frigler, Herodotos ve Strabon gibi Antikçağ tarihçilerinin çeşitli kaynaklarda belirttiğine göre; İ.Ö. 1200'lü yıllarda Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından birisidir (Sivas,2007:9). Hititlerin yıkılmasının ardından Frigler;

Kütahya, Eskişehir Afyonkarahisar ve Seyitgazi'yi kaplayan dağlık bölgede yoğun olmak üzere, Kızılırmak'tan Uşak'a kadar olan bölgede başlangıçta göçebe bir yaşam sürmüşlerdir (Algan ve Ongar,1990:1). Friglerin başkenti, Ankara'nın 100 km. güney batısında Polatlı ilçesindeki Gordion'du (Sams,2007a:49). Friglerin bilinen ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios'dur. Gordios'dan sonra oğlu Midas tahta geçmiştir (Sivas,2007:10). M.Ö. 750'den sonra ilk kez siyasi bir topluluk olarak ortaya çıkan Frigler, Kral Midas döneminde (M.Ö. 725-695/675), Orta ve Güneydoğu Anadolu'ya hakim güçlü bir krallık haline gelmişlerdir (Akurgal,2014:265). M.Ö.700 yıllarında yaşanan Frig-Kimmer savaşı sonucunda Frigler, tamamen tahrip olmuştur (Güngör,2014:251). Efsaneye göre Kimmer saldırılarına karşı yurdunu koruyamayan Midas, üzüntüsünden altın kaseye doldurduğu boğa kanını içerek intihar etmiştir (Algan ve Ongar,1990:26).

Frig Sanatı

1950'lerden itibaren yapılan Gordion kazıları, bizlere Frig sanatına ilişkin çok önemli belgeler sağlamıştır. Frig sanatına ilişkin arkeolojik buluntular; başkent Gordion'da, Ankara civarındaki Pazarlı'da, eski Hitit siteleri olan Alışar, Alaca ve Boğazköy'de yapılan kazılarda elde edilmiştir (Kuban,2017:29). Bu önemli yerleşim merkezlerindeki Frig eserlerinin hepsi M.Ö.750 tarihlerinden sonraya aittir. Çoğunlukla göçebe bir yaşam sürmelerinden dolayı bu tarihten önceye ait Frig kalıntılarında rastlanmamıştır (Akurgal,2014:265). Geç Hitit, Urartu ve Yunan sanatının etkileri altında kalan Frigler, özgün bir kültür ve sanat üslubu oluşturmayı başarmışlardır. Friglerin en mükemmel yapıtları, mimari alanında olmuştur.

Frigler'in, dikdörtgen planlı, ortalarında bir ocak ve önlerinde bir giriş kısmı bulunan, megaron tipli yapıları mimari açıdan dikkat çekicidir (Kuban,2017:29). Mimaride kullanılan üçgen alınlık, Frig cephe mimarlığının vazgeçilmez bir özelliğidir. Frigler, mimaride iki yana meyilli çatıyı Anadolu'da uygulayan ilk ulus olarak bilinmektedir (Sevin,2003: 261). Ayrıca Frigler, mimaride yapı ögesi olarak; "orthostat" adı verilen kabartmalı taş levhaları, evlerinin dış yüzeyini kaplamakta kullanmışlardır (Güngör,2014:258). Friglerin mimari açıdan dikkat çeken bir başka yapı türü ise "Tümülüs" lerdir. Frig soyluları ölülerini "Tümülüs" adı verilen yığma tepelerin altındaki odalara gömüyorlardı. Tümülüslere ölü gömme geleneği, ilk kez Frigler tarafından Anadolu'ya Trakya ve Makedonya'dan getirilmiştir (Sevin 2003:268). Frig soyluları, ölülerini; çatı ve duvarlarında ahşabın bol miktarda kullanıldığı, bir Frig evinin kayaya oyulmuş taklidi olan kayalara oydukları oda mezarlara da gömmüşlerdir (Sivas,2012:260).

Frigler mimarının yanı sıra halı ve kilim dokumacılığı alanında da oldukça ileri durumdaydılar. Ayrıca keçe ya da yünden yapılan, koni biçimli öne kıvrık sivri bir ucu olan “Frigya Başlığı” da Frig devrinin simgesi haline gelmiş önemli bir tekstil ürünüydü. Bu başlık özgürlük simgesi olarak Fransız ihtilalcileri tarafından da kullanılmıştır (Algan ve Ongar,1990:163). Frig Vadisi zengin orman kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle de marangozluk ve mobilyacılığın gelişmiş olduğu görülür. Friglerin en özgün sanat dalından birisi mobilyacılıktı. Mobilyaların yapımında bağlantı olarak metal çivi yerine, ağaç çivilerle geçme yöntemini kullanmışlardır (Sevin,2003:274). Maden işçiliğinde de ileri olan Frigler, iki parça kumaşı birbirine tutturmaya yarayan ve modern çengelli iğnelerin atası olarak kabul edilen “fibulalar” kullanmışlardır (Muscarella,2007:173). Ayrıca Frigler, tunçtan yapılmış kepeçler, kazanlar, kemerler, Türk hamamlarının geleneksel göbekli tasların atası olarak bilinen “omfaloslu” kaseler de kullanmışlardır (Sivas,2007:12). Keramik sanatında da başarılı olan Friglerde, Kızılırmak’ın doğusu ve batısında farklı etnik kökenli gruba bağlı olarak iki ayrı çanak-çömlek bezeme stili uygulanmıştır. Kızılırmak’ın doğusunda açık renk zemin üzerine siyah boya ile stilize geyik motifleri; Kızılırmak’ın batısında ise genellikle geometrik desenli çerçeveler içerisine konturları belirgin olan aslan, dağ keçisi, boğa ve kartal motifleri kullanılmıştır. İki stilin ortak kullandığı motif, kap yüzeylerindeki boşlukları doldurmak için pergelle çizilmiş olan tek merkezli dairelerdir (Sevin,2003:280). Frig heykel sanatına ilişkin örnekler sayıca yeterli olmamasına rağmen çeşitli kazılarda bulunan Ana Tanrıça (Kybele) heykelleri, Friglerin heykel sanatında da başarılı olduklarını göstermektedir. Geç Hitit ve Asur sanatının etkilerini taşıyan Frig kabartmaları, orthostat şeklinde yapılmış; at, boğa ve sfenks figürleri ile bezenmiştir (Güngör,2014:259-260). Antik Yunan kaynaklı eserlerde Friglerin; simbal, flüt, syrinks gibi müzik aletlerinin bulucuları olduğu ve Ortaçağ kilise müziğinde kullanılan, Frigya modu denilen bir makamın da Frigler tarafından bulunduğu söylenmektedir (Algan ve Ongar,1990:197).

Frig diline ilişkin bilgiler çok kısa ve az sayıdaki yazıtlardan elde edilmektedir. Frig yazıtları okunabilir olmasına rağmen, aynı sözcük ya da sözcük gruplarının tekrarlanmasından dolayı tam olarak anlaşılammaktadır (Sevin,2003:258). Frig dili tam olarak çözülememesine rağmen, yine de metinlerde geçen tanrı ya da adayan kişilerin isimleri okunabilmektedir (Roller 2012:202). Görünüşte tek tanrılı gibi olmasına rağmen, Friglerde çok tanrılı bir din anlayışı vardı. Friglerin tek tanrı gibi benimsedikleri Matar Kubileya/Kybele aynı zamanda doğanın ve bereketinde simgesiydi (Sevin,2003:263-264). Friglerin tapınım gösterdikleri diğer tanrılar, Güneş Tanrısı Sabazios ile

Ay Tanrısı Men'di (Güngör,2014:272). Frigler Ana Tanrıçaya bağlılıklarının bir ifadesi olarak, günümüzde Frig Vadisi olarak bilinen coğrafi bölgeyi, gizemli kaya anıt ve kültleri ile bezemişlerdir.

Frig Vadisi Kaya Anıtları

Frig Vadisi, merkezini Türkmen Dağı'nın oluşturduğu, Kotiaion (Kütahya), Dorylaion (Eskişehir), Akroinos (Afyonkarahisar) ve Nakoleia (Eskişehir'in Seyitgazi İlçesi) illeri arasında kalan, vadilerin yer aldığı dağlık ve kayalık bir bölgedir (Haspels,1971;Tüfekçi Sivas, 1999;Kortanoğlu2008'den aktaran Kortanoğlu,2012:288). Friglerin tarihsel süreçte siyasi ve kültürel açıdan en güçlü oldukları bu bölge, arkeoloji literatüründe Dağlık Frigya/Frigya Yaylası olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca bu bölge için, Frig yerleşmeleri ve kaya anıtlarının yoğunluğu nedeni ile Frig Vadileri/Frig Vadisi tanımı da kullanılmaktadır (Sivas,2012:112). Derin vadiler tarafından şekillenen Frig Vadisi, kolay işlenebilen volkanik tüflerden oluşan jeolojik bir yapıya sahiptir. Bu doğal yapı, kayaların oyularak inşa edildiği özgün bir mimarinin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve kendisinden sonra gelen pekçok medeniyet tarafından da uygulanmıştır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü,2015). Frig Vadisi'nde yerleşim alanları; Doğanlı Vadi, Kümbet Vadisi ve Köhnüş/Göynüş Vadisi olmak üzere üç ana vadi etrafında toplanmıştır (Algan ve Ongar,1990:33). Bu yerleşim alanlarında Frig dönemine ait, Ana Tanrıça Matar Kubileya'Kybele'ye adanmış açık hava tapınakları, kaleler, kaya mezarları, sunaklar, su sarnıçları, antik yollar gibi günümüze ulaşmış olan pekçok yapı bulunmaktadır. Frigler yaşadıkları bu yerleşim alanlarını, tek tanrı gibi benimsedikleri Ana Tanrıça Matar Kubileya/Kybele için anıtsal ya da küçük ölçekli kült anıtları ile bezemişlerdir.

Frig Vadisi'ndeki kale tipi yerleşimler ve bu yerleşimleri donatan anıtsal ya da küçük ölçekli kült anıtları, Ana Tanrıça Matar Kubileya'ya duyulan sevgi ve bağlılığın en güzel belgeleridir. Frig dini tapınımlarının birer somut belgeleri olan bu anıtlar, aynı zamanda Frig kaya işçiliği ve mimarisinin de en özgün eserleridir. Ana kayaya oyulmuş fasadlar (mihraplar), altınlar (sunaklar) ve nişlerden meydana gelen bu anıtlar, tanrıçanın ıssız diyarlarda yaşadığı inancından dolayı yerleşim alanlarından uzak, ormanlık, ıssız ve gizemli doğanın ortasındaki kayalık alanlara yapılmıştır (Sivas,2007:13). Frig kaya mimarlığının en etkileyici anıt grubunu oluşturan fasadlar, beşik çatılı Frig megaronlarının kayalara oyulmuş "ön cephesini" temsil eden ve neredeyse tüm kaya yüzeyini kaplayan yapılardır. Bu görkemli Anıtsal fasadların hepsinde cepheyi oluşturan mimari elemanlar; çoğunlukla

geometrik, bazen bitkisel motifler ya da hayvan figürleriyle bezenmiştir (Sphanos,1975; Gonnet,1981'den aktaran Uçankuş,2002:141-142). Frig kaya fasadlarının en görkemli örneği, Yazılıkaya-Midas Anıtıdır (Sivas,2012:140). Yazılıkaya-Midas Şehri ve çevresinde, Küçük Yazılıkaya (Bitmemiş Anıt) (Resim 1), Areyastis Anıtı (Resim 2); Kümbet Vadisi ve çevresinde Bahşayış Anıtı (Resim 3); Köhnüş Vadisi'nde Aslantaş Anıtı/Mezarı (Resim 4), Yılantaş Anıtı/Mezarı (Resim 5) ve Maltaş Anıtı; İhsaniye-Döğer Çevresinde bulunan Burmeç Anıtı ve Aslankaya Anıtı (Resim 6); Kütahya'nın Tavşanlı İlçesi yakınlarındaki Deliklitaş Anıtı görkemli kült anıtlarıdır (Algan ve Ongar,1990:35-117).

Resim 1. Bitmemiş Anıt

Resim 2. Areyastis Anıtı

Resim 3. Bahşayış Anıtı

Kaynak: Ed. Taciser Tüfekçi Sivas-Hakan Sivas,2012:149,203,218

Resim 4. Aslantaş Anıtı/Mezarı

Resim 5. Yılantaş Anıtı/Mezarı

Resim 6. Aslankaya Anıtı

Kaynak: Ed. Taciser Tüfekçi Sivas-Hakan Sivas,2012: 270,271
 Kaynak: Sevin,2003:265

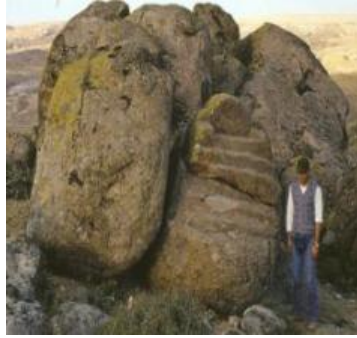
Frig Vadisi'nde bu büyük ölçekli fasadlardan başka, Ana Tanrıça Matar'a adanmış, yükseklikleri ortalama olarak 3.50-1.50m. genişlikleri 3-1 m. arasında değişen daha küçük ölçekli fasadlar da vardır. Midas Kentinde Küçük Anıt, Sümbüllü Anıt (Resim 7); Kümbet Vadisi'nde Berberini Anıtı; Köhnüş Vadisi'nde Kumca Boğaz Kapı Kya Anıtı, Büyük Kapı Kaya Anıtı, Küçük Kapı Kaya Anıtı (Resim 8) ve Döğer Aser Kaya Anıtları en güzel örnekler arasındadır. Bu küçük ölçekli fasadlar, halkın günlük ibadetlerini yapmak için kullandıkları günümüzde mescit ya da şapel işlevi gören yapılardır (Sivas,2012:143-155). Frig kültüründe sıklıkla görülen kayalara oyulmuş idollü ya da idolsüz basamaklı anıtlar, Frig Ana Tanrıça'sının bulunduğu yapı cephelerinden (fasad) daha yaygındır ve daha geniş bir alanda görülür. Üç ya da beş basamaktan oluşan bu anıtlar, üstte basit insan görünümüne sahip bir disk biçimindeki bir yuvarlakla sonlanmaktadır. Basamaklı anıtlar ve idoller nadiren yazıta sahip oldukları için

buralarda tapınım gören tanrı veya tanrıların isimleri bilinmemektedir. Dümrek Yerleşiminde bu anıtlara ilişkin örneklere (Resim 9) rastlanmaktadır (Roller 2007:145).

Resim 7.Sümbüllü Anıt

Resim 8.Küçük Kapı Kaya Anıtı

Resim 9.Dümrek'ten Basamaklı İdollü Anıt

Kaynak: Ed: Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas,2012:148,210

Ayrıca Midas Şhrinde Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendirilen kaya mezarları da bulunmaktadır. Gerdek Kaya Anıtı (Resim 10); Kümbet Frig yerleşkesinde Solon'un Mezarı veya Aslanlı Mabet/Mezar (Resim 11) olarak isimlendirilen Frig kaya anıt mezarları, en önemli örnekler arasındadır. Her iki anıt mezarın, Roma ve Bizans dönemlerinde yapılan ilavelerle kullanımına devam edilmiştir (Algan ve Ongar,1990:57).

Resim10 Gerdek Kaya Anıtı

Resim 11 Aslanlı Mabet/Mezar

Kaynak: Ed: Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas,2012: 304,291

Frig Vadisi kaya anıtlarında, Ana Tanrıça figürünün bulunmadığı bazı örneklerde bulunmaktadır. Yazılıkaya-Midas Anıtı bunun en güzel örneğidir. Anıttaki orta nişin içerisine özel bayramlarda tanrıçayı onurlandırmak için, tanrıçanın tasviri yerleştiriliyordu. Tanrıçalı ya da tanrıçasız bir çok anıt (fasad) zengin geometrik motiflerle süslenmiştir. Bu motifler çatı mertekleri üzerinde devam eden bakalavalar ya da birbirine geçen bir sıra çarpı ve karenin etrafında gelişen labirente benzer desenlerdir. Midas Anıtı (Resim 12), Aslankaya Anıtı (Bkz. R.6) ve Maltaş Anıtı (Resim 13)' nda bu tür geometrik bezemeler görülmektedir. Cepheleri süslemekte kullanılan bu tür geometrik bezemeler rastgele seçilmemiş, aksine yapının kraliyet sarayı olduğu ve Frig Kralı ile Ana Tanrıça arasındaki yakın ilişkinin güçlendirilmesine yönelik bir mesaj verilmek istenmiştir (Roller,2007:143-144).

Resim 12. Midas Anıtı

Resim 13. Maltaş Anıtı

Resim 14. Büyük Kapı kaya Anıt Nişi

Kaynak: Friglerin Gizemli Uygarlığı,2007:143 Kaynak: Ed: Taciser Tüfekçi Sivas- Hakan Sivas,2012:213,216

Frig dönemi kaya anıtlarının genel olarak ortak özellikleri; bezeme ve süslemelerindeki zenginlik, mimari ile tanıştırılan üçgen alınlık ve içerisinde Ana Tanrıça heykelinin bulunduğu kaya nişleridir. (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2015). Ayrıca Frig kaya anıtları ve tasvir sanatında zengin motif ve bezemelerin yanısıra; Ana Tanrıça Matar Kubileya/Kybele heykeli ve kabartması (Resim 14), Ana Tanrıça ile birlikte tasvir edilen aslan, kaplan, boğa, griffon ya da sfenks kabartmaları, tanrı ve tanrıça imgeleri, yazıtların sıklıkla kullanıldığı görülmektedir

Yukarıdaki bahsedilen Frig sanatının, kaya işçiliği ve mimarisinin en özgün eserlerinin yer aldığı Frig Vadisi, keşfedilmeyi bekleyen gizemli bir bölgedir. Bu gizemli bölge kültürel miras olması nedeniyle 2015 yılında UNESCO Dünya Miras Geçici Listesi'ne alınmıştır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü,2015). Eskişehir- Kütahya ve Afyonkarahisar İllerinin ortak kültürel mirası olan bu gizemli bölge, günümüzde “İkinci Kapadokya” olarak bilinmesine rağmen turizm açısından yeterince tanınmamaktadır. Frig Vadisi'nin tanıtımına ihtiyaç duyulması gerekçesi ile 2016-2017 yılında, Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen “Frig Vadisi'ne Sanat Yoluyla Dokunmak” isimli Bilimsel Araştırma Projesi yapılmıştır. Bu projede Güzel Sanatlar Fakültesi adına 15 lisans ve 14 lisansüstü eğitim gören öğrenci görev almış, resim ve baskı resim teknikleri ile 59 eser yapılmıştır. Bu çalışmanın uygulama örnekleri, projede görev alan lisans üstü eğitim gören 14 öğrencinin baskı resim teknikleri ile yapmış oldukları 29 çalışmadan elde edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Frig Vadisi'nin

tanıtılması, Frig Vadisi kaya anıtları, kültleri, tanrı ve tanrıça imgelerinin, anıtları süsleyen kabartmaların, yazıtların ve motiflerin baskı resim teknikleri ile sanatsal olarak yorumlanması ve yapılan eserlerin analiz edilmesidir. Bu alışma, öğrencilerin yaşadıkları şehrin, bölgenin sanat eserlerini estetik bir bakış açısı ile yorumlamaları ve kültürel mirasın tanınırlığına sanat yoluyla katkı sağlanması açısından önemlidir.

Yöntem

Bu alışma betimsel ve nitel olarak tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında gezi, inceleme ve uygulama yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini 2016-2017 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen ‘‘Frig Vadisi’ne Sanat Yoluyla Dokunmak’’ (Proje No:2016-13) adlı Bilimsel Araştırma Projesi’nde Güzel Sanatlar Fakültesi adına projede görev alan 14 lisansüstü eğitim gören öğrenciden, 7’sinin baskı resim (linol ve gravür) teknikleri ile yapmış oldukları 13 eser oluşturmaktadır. Eserler, ikonografik ve plastik yaklaşımla analiz edilmiştir.

İkonografik yaklaşımla eser çözümlemede; çözümlenmesi istenen yapıtın varsa adı, boyutları, tekniği ve biliniyorsa yapım tarihi belirtilir. Daha sonra konu-öz-tema açısından açıklama yapılır. Mitoloji ve dinsel kitaplarda yer aldığı biçimiyle, tarihsel, gerçek, utopik ya da imgelem olarak öyküsü anlatılır, yorumlanır. Plastik yaklaşımla eser çözümlemede ise; yapıtı oluşturan plastik ögelerin ilişkileri söz konusudur. Yani kompozisyon şeması, valör ya da ışık-gölge durumu, ışık ve leke incelemesi, bunların oluşturduğu hareket ortaya çıkar (B y kişleyen ve  zsezgin,1993:6-8).

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde baskı resim teknikleri (linol baskı, aquatinta ve asite yedirme teknikleri) ile yapılan 13 eserin plastik ve ikonografik açıdan analizlerine ilişkin aşağıdaki bulgulara yer verilmiştir.

Büyük Ölçekli Anıtsal Fasad Yorumları

Resim 15, Aquatinta, “Yazılıkaya”,
“Yazılıkaya-Midas Anıtı”,
Şaban UYSAL, 2016

Resim 16, Linol Baskı
Aysun ALIŞAN, 2016

Resim 15’te; Yazılıkaya-Midas Anıtı yorumlanmıştır. Frig kaya fasadlarının en görkemli örneği olan Midas Anıtı; yaklaşık 20m. yüksekliğinde, üzerinde geometrik süslemeleri, orta kısmında ise tapınma sırasında Ana Tanrıça Kybele heykelinin konulduğu bir niş bulunan yaklaşık 400 metrekarelik alanı kaplayan dev bir anıttır. Üzerinde Frigce yazıtların yer aldığı anıtta, “ATES” ve “MIDAI” sözcükleri okunmaktadır. Anıttaki sağ dikmenin üzerinde de “BABA” sözcüğünün net olarak okunabildiği bir yazıt bulunmaktadır (Algan ve Ongar,1990:38-39). Anıtta, Paleo-Phrygçe yazıtta geçen MIDAI kelimesinden dolayı Midas Anıtı adı verilmiştir. Yöre halkı, üzerindeki yazıtlar nedeni ile anıtı, Yazılıkaya olarak adlandırmıştır. Günümüzde isimlerin her ikisi de kullanılmaktadır (Sivas,1999:52). Ramsay, Midas Anıtı için; “*Frigya’da hiçbir şey olmasa da, bu kaya yalnız başına bir seyahate değer*” demektedir (Algan ve Ongar,1990:39).

Resim 15’te “Yazılıkaya” adlı çalışmada, Yazılıkaya-Midas Anıtının ön cephesi yorumlanmıştır. Anıtı üstten ikiye bölen akroterin üst kısmına ortaya antik mühür formu içerisine Midas imgesi tasvir edilmiştir. Mühür formuna uygun olarak anıtın dış yüzeyi de arkaik form şeklinde kompozite edilmiştir. Çalışma aquatinta ve asite yedirme tekniklerinin uygulandığı beyazdan-siyaha giden akromatik ton değerindedir. Resim genelinde açık tonlar hakimdir. Anıtın ön cephesi geometrik motiflerle bezenmiştir. Bu motiflerin birim tekrarı şeklinde kullanılması aynı zamanda doku etkisi vermiştir. Resim 16’da Yazılıkaya-Midas Anıtı, arkaik bir form içerisinde kompozite edilmiştir.

Linol Baskı tekniği ile yapılan bu çalışma, siyah-beyaz leke etkisindedir. Anıtın ön cephesini kaplayan geometrik motifler ve birim tekrarı şeklinde yerleştirilmiş geyik motifleri, kompozisyonda ritmi sağlamıştır. Anıtın arka yüzeyini kaplayan yazılar, çizgisel doku etkisi vermiştir. Resmin sol kısmında dikey olarak uzanan şerit içerisine Yazılıkaya-Midas Anıtı'nda bulunan bir yazıt yorumlanmıştır. Yazıtın 3/2'si siyah fon üzerine beyaz olarak; 3/1'i de beyaz zemin üzerine kontur şeklinde yorumlanmıştır. Yatay ve dikey zıtlıkların hakim olduğu bu çalışmada, yazıların ve bezemelerin siyah zemin üzerinde beyaz olarak kullanılması vurguyu arttırmıştır. Yazıtların ve bezemelerin verdiği yoğun doku etkileri, resmin çevresindeki boşluklarla (espaslar) dengelenmiştir.

Küçük Ölçekli Anıtsal Fasad Yorumları

Resim 17, Linol Baskı, "Tarihin Büyük Mirası", Ahmet POLAT, 2016

Resim 18, Linol Baskı, "Tarihin Basamakları," Ahmet POLAT, 2016

Resim 17’de çalışmanın arka planında Ayazın Kaya İn’lerinden bir kaya detayı yorumlanmıştır. İhsaniye İlçesine bağlı Ayazın köyü ve çevresindeki kayalıklar; Frigler, Romalılar ve Bizanslılar tarafından iskan edilmiştir. Burada çok sayıda kaya evleri, mezarlar ve kiliseler bulunmaktadır. Kiliselerin bazıları renkli resimli, kabartmalı ve yazılı olarak süslenmiştir. Kaya mezarların çoğu aslan, boğa, Kybele ve Medusa kabartmaları ile bezenmiştir (Uçankuş,2002:158). Resimde, Ayazını Kaya İn’leri detayının sol ön cephesine, Küçük Kapı Kaya Anıtı kompoze edilmiştir. İhsaniye–Döğür çevresinde bulunan Küçük Kapıkaya Anıtı’nın, ön kısmında sunak olarak kullanıldığı düşünülen dört basamaklı bir merdiven, anıtın üst kısmındaki üçgen alınlığın ortasında bir niş ve bu nişin içerisinde Ana Tanrıçanın heykeli bulunmaktadır. Define arayıcılarının saldırısına maruz kalan anıt, dinamitlenmiş ve hasar görmüştür (Algan ve Ongar,1990:101). Frig kültüründe sıkça görülen kayalara oyulmuş basamaklı anıtlar, genellikle üç ya da beş basamaklıdır (Roller,2007:145). *“Basamaklara çıkan sembolik kapı, her an tanrıçanın varlığını hissettirmektedir. Kapı bir gün açılacak ve tanrıça kayaların derinliklerinden görünecektir inananlara...”* (Sivas,2007:13-14). Resmin arka planında sağ ön bölüme doğru resmi kuşatan Ayazını Kisesi’nden kaya görünümü ve resmin sol ön tarafına ise, Küçük Kapı Kaya Anıtı kompoze edilmiştir. Linol Baskı Tekniği ile yapılan resim, açık kremden koyu kahverengiye giden (monokromatik) renklerle yapılmıştır. Koyu leke içerisinde kullanılan açık lekeler resmi dengelemiştir. Basamaklar ve basamaklarda kullanılan açık lekeler, kompozisyonda ritmi sağlamıştır. Kaya yüzeylerinde ki organik doku etkileri, oyma uçlarının imkanları kullanılarak elde edilmiştir.

Resim 18’de, ise Küçük Kapıkaya Anıtı organik formu ile, dikey dikdörtgen bir kompozisyon içerisinde yorumlanmıştır. Resmin üst kısmında dört bölümden oluşan dikdörtgen şerit içerisinde, Frig stili seramik vazoları (insan, hayvan tasvirleri ve geometrik motiflerle bezeli) birim tekrarı şeklinde yorumlanmıştır. Linol Baskı tekniği ile yapılan bu çalışmada, beyazdan siyaha giden (akromatik) ton değerleri görülmektedir. Basamaklar ve basamaklarda kullanılan açık lekeler, kompozisyonda ritim sağlamıştır. Resimde genellikle düz yüzeyler hakim olmasına rağmen, anıtın sağ üst yüzeyinde ve merdivenlerde oyma uçlarının etkileri ile doku oluşturulmuştur. Dikey anıtı kesen resmin üst bölümündeki yatay şerit ve anıtın organik formuna karşılık olarak kullanılan vazolardaki geometrik formlar resimde zıtlık oluşturmuştur.

Kaya Anıt Mezar Yorumları

Resim 19, Linol Baskı, “Aslanlı Mabet”, Resim 20, Linol Baskı, “Frig Kaya Evi”, Şaban UYSAL, 2016

Resim 19’da Kümbet Frig yerleşkesinde bulunan önemli yapıtlardan birisi “Solon’un Mezarı” veya “Aslanlı Mabet/Mezar” olarak bilinen Frig kaya anıt mezarı yorumlanmıştır. Köylüler tarafından bu mezar, ön yüzeyinde bulunan hayvan kabartmaları dolayısıyla Aslan- kaplan mezarı olarak adlandırılır. Anıtın üst kısmında üçgen bir alınlık, bu alınlığın alt kısmında bulunan frizde karşılıklı iki arslan kabartması ve aralarında bir krater (vazo) vardır (Algan ve Ongar, 1990:76). Bu resimde, arkaik bir form içerisinde anıtın ön cephesi yorumlanmıştır. Resmin sol ve sağ yanlarında Midas-Yazılı Kaya Anıtı’ndan alınan Frigce yazıtlar kompozite edilmiştir. Linol Baskı tekniği ile yapılan bu çalışma, açık kremden koyu kahveye giden renklerden (monokromatik renkler) oluşmaktadır. Resimde açık ve koyu lekelerin dengesi bulunmaktadır. Kompozisyonda yatay ve dikey zıtlıkları da dikkat çekicidir. Üçgen alınlık ve kabartmaların yer aldığı yatay çizgilere karşılık gelen dikey yazıtlar zıtlık oluşturmaktadır. Çalışmanın daha çok lekesele etkide yapılmış olduğu dikkati çekmektedir. Resmin sağ ve sol tarafında kullanılan yazıtlar çizgisel doku etkisi vermiştir.

Resim 20’de “Gerdek Kaya Mezar Anıtı” yorumlanmıştır. Hellenistik döneme tarihlendirilen anıtın doğuya bakan ön cephesinde üçgen bir alınlık vardır. Bu alınlığı iki tane Dor başlıklı sütun taşır. Alınlığın üst kısmında ise başsız bir arslan kabartması görülür. Yılantaş Anıtı ise parçalanmış bir şekilde yerde durmaktadır. Bu ad, köylülerin

kırık aslan pençesini yılanı benzetmeleri dolasıyla verilmiştir. Bu parçada da kükreyen iki arslan işlenmiştir (Algan ve Ongar,1990:57,90). Resimde antik bir form içerisine resmin arka planında “Gerdek Kaya Mezar Anıtı” ve resmin yakın planında ise sol alt köşeye yerleştirilmiş yerde yatık vaziyette kırık aslan başı kabartması kompoze edilmiştir. Kırık aslan başı kabartmasının üzerinde yer alan ve resmin sol alt köşesini dikey olarak kesen Midas-Yazılıkaya Anıtı’ndan yorumlanmış Frigce yazıt, kompozisyonda yatay biçimlere karşılık olarak zıtlık oluşturmuştur. Linol Baskı tekniği ile yapılan bu çalışmada beyaz, yeşil ve kahve tonları pastel armoni etkisindedir. Resmin renk ve leke dağılımı dengelidir. Kompozisyonun tamamında çizme, yakma ve kazıma yöntemleri ile oluşturulmuş çizgisel ve lekesele doku etkileri dikkat çekmektedir.

Midas İmgesi Yorumları

Resim 21, Linol Baskı, Midas'ın Kulakları",
"Sikke", Zeynep YILDIZ, 2016

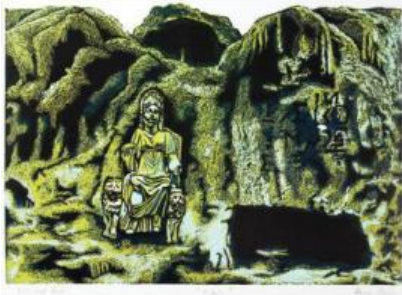
Resim 22, Aquatinta,
Aysun ALIŞAN, 2016

Resim 21 ve Resim 22’de Frig Kralı Midas yorumlanmıştır. Eski Yunanca ve Latince kaynaklarda, Kral Midas “Dokunduğu Her şeyi Altına Çevirme Yeteneği” ve “Eşek Kulaklı Midas” efsaneleri ile bilinmektedir. Resim 21’de, Afyonkarahisar’ın İhsaniye İlçesi Döğer Kasabasında bulunan Aslankaya Anıt formu üzerine, Midas imgesi efsanede geçen” Eşek Kulakları” ile yorumlanmıştır. Eşek kulaklı Midas efsanesine göre;

“Orta Anadolu ile ilgisi bulunmayan tanrı Apollon ile başka bir mitolojik orman yarattığı Pan arasındaki müzik yarışmasına hakem seçilir. Kralın Pan’ı seçmesine öfkelenen Apollon, Midas’a eşek kulakları verir. Midas kulaklarını bir bez ile örter; sırrı bilen tek kişi olan kralın berberi bunu kimseye söylemeyeceğine yemin etmiştir. Fakat sırrı tutamayan berber, yerde bir çukur kazar ve Midas’ın eşek kulaklarına sahip olduğunu haykırır. Daha sonra çukurun çevresinde yetişen sazlar, rüzgarlarla sallandığında “Midas’ın kulakları eşek kulakları” diye seslenmeye başlar ve böylece kralın sırrını açığa vururlar”(Sams,2007b:63).

Resim 21’de “Midas’ın Kulakları” adlı Linol Baskı tekniği ile yapılan çalışma, siyah-beyaz leke etkisindedir. Aslankaya Anıt formu üzerine, açık leke etkisindeki üç Frig askerinin birim tekrarı şeklinde tasvir edilmesi, kompozisyonda ritmi sağlamıştır. Anıtın en üstüne ise Midas, efsanede geçen eşek kulakları ile yorumlanmıştır. Anıtın yüzeyinde oyma bıçaklarının, zımparalamanın ve yakma yöntemlerinin etkisi ile oluşturulan çizgisel dokular hakimdir. 3/2 oranında açık leke etkisindeki bu resim, kompozisyonun belirli yerlerinde az oranda kullanılan koyu lekelerle dengelenmiştir. Resim 22’de “Sikke” adlı aquatinta ve asite yedirme teknikleri ile yapılan çalışmada, dikey dikdörtgen form içerisine Midas imgesi yerleştirilmek suretiyle kompoze edilmiştir. Antik mühür formu içerisinde betimlenen Midas imgesi üç noktanın ritmi şeklinde yorumlanmıştır. Resim, siyah-beyaz-gri (akromatik) ton değerleriyle çalışılmıştır.

Ana Tanrıça Matar Kubileya/Kybele İmgesi Yorumları

Resim 23, Linol Baskı, “Kybele I”,
Berna ELÇİ, 2016

Resim 24, “Kybele II”,
Berna ELÇİ, 2016

Resim 23 ve Resim 24’te, linol baskı teknikleri ile yapılan çalışmalarda, Ana Tanrıça Matar Kubileya/Kybele imgesi yorumlanmıştır. Friglerde doğa tanrıçası olan Ana Tanrıça; bereketin ve doğurganlığın simgesidir. Frig Ana Tanrıçası Matar Kubilaya; *“düzenli olarak uzun elbiseli, süslü yüksek başlıklı ve başlığın arkasından aşağı doğru inen başörtüsü ile olgun bir kadın olarak betimlenir”* (Roller,2012:205). Tanrıçanın ululuğu özellikle başındaki yüksek polos (başlık) ile ifade edilir. Elllerinde ve yanında tanrısallığın simgesi olan atribütler bulunur. Bu atribütler içki kasesi, yırtıcı kuş ve aslandır (Güngör,2014:261). Tanrıça bazen oturur vaziyette bazen de ayakta, başı dik durur şekilde betimlenmiştir.

Resim 23’te Ana Tanrıça Matar Kubileya kayalıklar önünde oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Tanrıça her iki yanında doğa üstüne egemenliğinin simgesi olan aslanlar, aşağı doğru inen uzun başörtüsü ve uzun elbisesi ile taht üzerinde oturur şekilde betimlenmiştir. Linol baskı tekniği ile çok renkli olarak yapılan bu resimde, sarıdan yeşile giden renk tonları kullanılmıştır. Ana Tanrıçanın arkasında yer alan organik kaya dokusunu vermek için ıslak basma yöntemi kullanılarak yumuşak leke geçişleri elde edilmiştir. Kayalardaki yumuşak leke ve leke etkisine karşılık olarak Tanrıça imgesine vurgu yapmak için, keskin çizgilerin kullanılması zıtlık oluşturmaktadır. Resim renk armonisi ve leke dağılımı olarak dengelidir. Resim 24’te ise, çalışma üçgen kompozisyon düzeninde olup, Ana Tanrıça resmin merkezinde siyah bir kaya oyuğu içerisinde ayakta durur vaziyette betimlenmiştir. Tanrıça yine başında polis (başlık), uzun elbisesi, elinde tanrısallığın simgesi atribütler ve yanında biri çifte kaval, diğeri de lir benzeri alet çalan iki müzisyenle ileri doğru bakar vaziyette betimlenmiştir. Resim, siyah-beyaz-gri (akromatik) ton değerlerindedir. Gri lekelerin hakim olduğu bu resimde, kompozisyonun belirli yerlerinde koyu lekelerin kullanılması ile resim dengelenmiştir. Resimde oyma uçlarının etkisi ile oluşturulan yoğun doku etkileri hakimdir. Kayalıklar üzerine oyulmuş motifler ve yazıtlar doku etkisi vermiştir. Dokusal etkilerin hakim olduğu bu resim, kompozisyonun arka fonunu kaplayan bulutların arasındaki boşluklar (espaslar) ile dengelenmiştir. Bulutların birim tekrarı ve diyagonal çizgiler şeklindeki dağılımı resimde ritim ve hareketi sağlamıştır.

Seramik Form Parçaları Üzerine Yorumlar

Resim 25, Aquatinta, “Frigya’dan”,
Vadisi’nden”,
Mükerrem Derya BEREM, 2016

Resim 26, Linol Baskı, “Frig
Özkan İMAL, 2016

Resim 25 ve Resim 26’da Frig kazılarında bulunan arkaik biçimli seramik kap ve seramik parçaları üzerine Friglere ait imgeler yorumlanmıştır. Aquatinta ve asite yedirme tekniklerinin uygulandığı Resim 25’te, arkaik seramik kap yüzeyinin sağ kenarında Ana Tanrıça ve kompozisyonun alt kısmında siyah leke etkisindeki geyik motifi kompozite yorumlanmıştır. Resim, siyah-beyaz-gri (akromatik) ton değerleri ile çalışılmıştır. Gri leke etkisinin hakim olduğu bu çalışma, az oranda kullanılan açık ve koyu lekelerle dengelenmiştir. Resim 26’da ise arkaik görünümlü seramik bir form üzerine yorumlanmış geyik motifi ve resmin üst kısmına yerleştirilmiş gri leke etkisindeki Frig Kaya anıtlarından bir görünüm dikkati çekmektedir. Linol Baskı tekniği ile yapılan bu çalışmada açık lekeler hakim olup, resmin belirli yerlerinde az oranda kullanılan koyu lekeler (siyah) ile resim dengelenmiştir.

Resim 27, Aquatinta, “Frig Askerleri”,
“Frigyadan”, Şaban UYSAL, 2016

Resim 28, Linol Baskı,
Mükerrem Derya BEREM, 2016

Resim 27’de aquatinta ve asite yedirme tekniklerinin uygulandığı bu çalışmada beyaz-siyah ve grinin tonları (akromatik) kullanılmıştır. Resimde pişmiş toprak levhalardaki Frig piyadeleri betimlenmiştir. Frig piyadeleri, çoğu kez yüksek konçlu çarığa benzer bot, dizlere kadar çıkan çorap ve dar bir pantolon giyerler. Gövdelerini örten yuvarlak kalkanlar ve kısa kargı taşıyan askerler başlarına da bazen yanaklıklılı ve sorguçlu madeni miğferler, bazen de tüylü deriden ya da keçeden, ucu öne eğik serpuşları takarlardı (Sevin,2003:257). Resmin altında sağ ve solda birer Frig piyadeleri, piyadelerin arkasındaki yüzeye pişmiş toprak krater (vazolardan) alınmış stilize geyik ve geometrik motifler, anıtlardan alınan yazıtlar birim tekrarı şeklinde kompoze edilmiştir. Bu betimlemeler resimde aynı zamanda doku etkisi vermiştir. Resim açık-koyu lekelerin dağılımı açısından dengelidir. Resim 28’de, linol baskı tekniği ile çok renkli olarak yapılan bu çalışmada, arkaik görünümlü pişmiş toprak seramik parçası formu üzerine, resmin sağ alt köşesine Ana Tanrıça oturur vaziyette betimlenmiştir. Resim yüzeyi, Frig kaya anıtları ve seramiklerde kullanılan geometrik motiflerle bezenmiştir. Toprak ve yeşil tonlarının hakim olduğu bu çalışmada, koyu lekeler (siyah) anıtlardaki oyuklar (niş) içerisinde ve formun kenarlarında kullanılmak sureti ile resme derinlik kazandırmıştır. Resim yüzeyini kaplayan geometrik motiflerin ve siyah oyukların (nişlerin) birim tekrarı şeklindeki dağılımı doku etkisi vermiştir.

Sonuç

M.Ö.8.Yüzyıldan itibaren Kral Midas döneminde siyasal birliğini sağlayarak güçlü bir krallık kuran Frigler, Anadolu’da kültür ve sanatın oluşmasında birçok yeniliğin öncüsü olmuş ve kendisinden sonraki medeniyetleri de etkilemişlerdir. Frigler; mimari, maden işçiliği, tekstil, küçük el sanatları, heykel, müzik vb. alanlarda yaptıkları eserlerle Anadolu uygarlığına çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Frig sanatında Geç Hitit, Asur, Urartu ve Yunan Sanatı etkileri görünmekle beraber Frigler, özgün bir Anadolulu kültür oluşturmayı başarmışlardır. Günümüzde Frig Uygarlığına ait izleri Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya üçgeninde yer alan, Dağlık Frigya/Frig Yaylası olarak bilinen Frig Vadisi’nde görmek mümkündür. Frigler, tek tanrı gibi taptıkları Ana Tanrıça Matar Kubileya’ya bağlılıklarının bir göstergesi olarak Frig Vadisi’ni sayısız kaya anıtları ve kültleri ile bezemişlerdir. Friglerin kayaları oyarak inşa ettikleri bu mimari, kendisinden sonra gelen pek çok medeniyet tarafından da uygulanmıştır. Frig dönemi kaya anıtlarında, zengin motif ve bezeme anlayışı dikkat çekmektedir. Mimaride kullanılan üçgen alınlık ve Ana

Tanrıça Matar Kubileya/Kybele heykelinin yer aldığı kaya nişleri mimaride önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Frig Vadisi; Kaya Anıtları, anıtları süsleyen kültler, yazıtlar, zengin bezemeli motifleri, kabartmaları ile keşfedilmeyi bekleyen gizemli bir bölge ve kültürel bir mirastır. Günümüzde bu gizemli bölgenin turizm açısından tanınırlığının yeterli olduğu söylenemez. Bu çalışma, bireylerin yaşadıkları şehrin kültürel mirasına dikkatlerini çekme ve farkındalık oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Frig Vadisi'nin baskı resim teknikleri ile sanatsal yorumlamalarının analiz edildiği bu çalışmada, Frig Vadisi'ndeki kaya anıtları, kültler, kabartmalar, yazıtlar, bezemeler estetik bir kaygı ile yorumlanmıştır. Resimler genellikle photosoph programında kolaj şeklinde tasarlanmış ve baskı resim (linol baskı ve gravür) teknikleri ile uygulanmıştır. Frig Kaya anıtları, ve anıtları süsleyen kabartma ve bezemelerdeki organik doku etkileri; oyma ve kazıma uçları, yüzeyi zımparalama, yakma, aqatinta ve asite yedirme teknikleri ile başarılı bir şekilde uygulanarak elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise; arkaik görünümlü pişmiş seramik ve levha parçaları formu üzerine Frig sanatına ilişkin motifler, yazıtlar, kültler ve kaya anıt görünümleri yorumlanmıştır. Çalışma kapsamında analizleri yapılan eserlerde, plastik öğeler (renk,doku, açık-koyu değerler vb.) yerinde ve etkili bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca siyah-beyaz ve renkli olarak yapılan eserlerde renk ve leke etkilerinin antik dokuya uygun olarak kullanılmış olduğu söylenebilir. Bu çalışma, öğrencilerin Frig Vadisi'ni tanıma, kültürel miras olarak farkına varma ve eserlerinde estetik bir kaygı ile sanatsal yorumlara dönüştürebilmeleri açısından yararlı olmuştur.

Sanat uygulamalarında öğrencilerin yaşadıkları şehrin tarihi ve kültürel mirasına dikkatlerini çekmek, bu eserlere karşı duyarlı hale getirmek için; Anadolu'da sanat ve kültür adına katkı sağlayan farklı uygarlıklara ilişkin benzer çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akurgal, E. (2014). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Algan, E. ve Ongar, İ. (1990). *Kral Midas'ın Ülkesi Frigya*. Eskişehir: Esbank Kültür Yayınları. Büyük işleyen, Z ve Özsegin, K. (1993). *Sanat Eserlerini İnceleme*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Güngör, Y. (2014). *İlk Çağ Anadolu Medeniyetleri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kortanoğlu, E. R. (2012). Dağlık Frigya Bölgesi Hellenistik ve Roma Dönemi Kaya Mezarlarında Frig Etkileri. *Frigler Midas'ın*

- Ülkesinde Anıtların Gölgesinde* (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (2017). *Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 5.Baskı.
- Muscarella, W. O. (2007). Frig Fibulaları. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Roller, L. E. (2007). Frig Dini ve Kült Uygulamaları. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sams, K. G. (2007a). Gordion ve Frigler. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sams, K. G. (2007b). Frigyalı Midas. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sevin, V. (2003). *İletişim Anadolu Uygarlıkları, Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sivas, T. T. (1999). *Eskişehir- Afyonkarahisar- Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1156.
- Sivas, T. T. (2007). Frigler ve Frig Uygarlığı. *Friglerin Gizemli Uygarlığı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sivas, T. T. (2012). Frig Vadileri ve Kutsal Yazılıkaya-Midas Kenti. *Frigler Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde* (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sivas, H. (2012). Frig Kaya Mezarları. *Frigler Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde* (Ed. Taciser Tüfekçi Sivas ve Hakan Sivas). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uçankuş, H.T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phrygia (Kültür Rehberi)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,137898/daglik-frigya-vadisi-kutahya-afyon-ve-eskişehir-2015.html> (Erişim Tarihi : 05.01.2018).

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 207-222
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 07.02.2018 Kabul/Accepted: 15.03.2018

**TÜRKİYE’NİN MÜLTECİ POLİTİKALARI:
SURIYELİ MÜLTECİLERİN DURUMUNA İLİŞKİN BİR
İNCELEME**

***TURKEY'S REFUGEE POLITICS:
A REVIEW OF THE SITUATION OF SYRIAN REFUGEES***

Prof. Dr. Yakup BULUT
Mustafa Kemal Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
ybulut@mku.edu.tr.

Dr. Öğr. Üyesi Soner AKIN
Mustafa Kemal Üniversitesi
İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
sakin77@gmail.com

Arş. Gör. Sedat KARAKAYA
sdtkarakaya49@gmail.com

Öz

Toplumsal ve siyasal çatışmaların yol açtığı olağanüstü durumlar vardır. Bunlar - savaşlar, salgınlar-doğal afetler-krizler vs, insanları sosyal ve psikolojik yönden etkilediği gibi onları yaşadıkları mekanlardan hemen her yönüyle farklı mekanlara ve ülkelere göç etmeye zorlamaktadır. Böylesine bir duruma maruz kalan insanlar, çoğu zaman yerleşim yerlerini terk ederek, daha güvenli ve yaşam koşulları daha iyi olabileceğini düşündükleri yerlere iltica etmektedirler. Jeopolitik konumu itibariyle birçok mülteci akınına uğramış ve halen de böyle bir sorunla karşı karşıya kaldığı gerçeğine rağmen Türkiye'nin sağlıklı bir mülteci politikası ve buna ilişkin sosyal ve hukuksal alt yapı oluşturulduğu söylenemez. Özellikle beş yıldır devam eden Suriye savaşı ve buna ilişkin meydana gelen mülteci krizi, üretilen ve üretilmesi gereken politikaları daha da anlamlı hale getirmektedir. Bu açıdan çalışma, Türkiye'nin mülteci politikalarını, Suriyeli mülteciler özelinde incelemeyi amaçlamaktadır. Kavramsal çerçeve ve tarihsel süreçten sonra mültecilerin toplumsal, hukuksal

ve özellikle sosyal alanda yaşadıkları sorunların genel çerçevesi incelenerek birtakım öneriler geliştirilecektir.

Anahtar kelimeler: Mülteci Politikaları, Suriyeli Mülteciler, Sığınmacı Sorunları, Mülteci Krizi.

Abstract

There are a variety of extraordinary situations caused by social and political conflicts. These are exemplified as wars, outbreaks-natural disasters-crises, etc. These factors can affect people in the social and psychological direction. It also forces them to migrate to different places and countries in almost every way from the places they live in. People who are exposed to such a situation often leave the settlements. They thus seek being refuge opportunities in places where they think they can be safer and have better living conditions. Our country, which opened its borders for many refugees from its geopolitical position, is in a similar situation. It has become an unexpected factor for many political balances in negative terms. Turkey still faces such a problem. Despite this fact, it can't be said that a healthy refugee policy and related social and legal infrastructure haven't been established in Turkey yet. Especially the war of Syria which has been going on for five years and the refugee crisis related to it has made the needed politics more meaningful. In this respect, the study aims to examine Turkey's refugee policies in the context of Syrian refugees. Following the conceptual framework and historical process, some suggestions will be developed by examining the general framework of the problems that refugees live in social, legal and especially social situations.

Keywords: Refugee Politics, Syrian Refugees, Asylum Seekers, Refugee Crisis.

Giriş

Nedenleri ve dönemleri farklı olsa da insanların yer değiştirdikleri ve yaşadıkları coğrafyalardan farklı coğrafyalara göç ettikleri ya da iltica etmek zorunda kaldıkları aşikardır. Zaman zaman insanlık dramlarına dönüşen bu tür mobilizasyonlar özellikle Suriye'deki iç savaş sonrası ortaya çıkan ve halen de devam eden mülteci sorunları, bugün dünyanın çok boyutlu ve en büyük insani krizine dönüşmüştür. İçinde bulunduğumuz zaman diliminde, dünyanın dört bir yanındaki on milyonlarca kişinin gerek ekonomik sebeplerden gerekse; çatışma, doğal felaket veya zulüm yüzünden ya kendi ülkelerinin sınırları içinde ya da ülke sınırları ötesinde sığınma talep ederek mülteci statüsü başvurusunda bulunduğu şahit olunmaktadır. İster hukuki mülteci statüsünü elde etmiş olsun, isterse bu yolda olup sığınmacı konumunda olsun; kişilerin henüz hukuki hak arama süreci başlamadan önce dahi; insani korumaya dair bir takım ihtiyaçları doğmaktadır. Başka bir deyişle gerek hukuki statülerinin belirlenmesi

gerekse insani koruma ve sosyal politika ile icraatlarının görülmesi nezdinde mülteci başlığı önemli bir sorun alanına işaret etmektedir. Bu sorun, siyasi kargaşanın ya da doğal felaketin günlük hayatı bozduğu, ülkeleri etkilediği gibi bu ülkelere komşu olan ülkeler için de büyük sorunlara yol açmaktadır. Bu açıdan Türkiye gibi bu sorunla bire bir karşı karşıya kalan ülkelerin, çok boyutlu mülteci sorunlarına orantılı olarak yeni ve etkin politika üretmeleri bir zorunluluk haline gelmektedir (Deniz, 2009).

Dünya’da mülteci krizi ile en fazla muhatap olan ülkelerden -biri Türkiye’dir. Mart 2018 verilerine göre; Türkiye’deki mültecilerin sayısı 3.561.707 kişidir (<http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>) Bu durum, Türkiye’yi dünyadaki en büyük mülteci nüfusa sahip bir ülke yapmıştır (Kap, 2014: 31). İşte bu çalışma, Suriye’ye komşu ve yakın coğrafyadaki ülkeleri de ilgilendiren mülteci sorunları çerçevesinde Türkiye’nin mülteci politikalarını ve mülteciler için güvenli çözümler ve etkili kurumsal düzenlemeler üzerine odaklanan yasalar ve uygulamalar ile ilgilidir. Bu sebeple, mülteci kavramı, mülteci politikası, ülkeler arası karşılaştırmalı siyasal adımlar ve mevcut hukuki zemin üzerinden, Suriyeli mülteciler için siyasal anlamda yapılması gerekenler üzerinde çeşitli öneriler ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mülteci, Sığınmacı ve Göçmen Kavramları Üzerine

Tarihsel olarak M.Ö 2000’li yıllara kadar dayanan sığınma olgusu ve mülteci kavramı (Odman, 1995: 6), günümüzde de var olan ve farklı adlarla kavramsallaştırılan ve devam eden- çok boyutlu sosyal bir olgudur. Zaman zaman mülteci ve sığınmacı kavramları birbiri yerine kullanılsa da terminolojik olarak birbirinden farklı muhtevalara sahiptirler. Bu açıdan mülteci ve sığınmacı kavramlarını birbirine karıştırmamak gerekir. Mülteci kavramı, uluslararası hukuki bir statü olarak kabul edilen bireysel bir sıfattır. 1 Ocak 1951’den önce (II. Dünya Savaşı sonrası) Avrupa’da ve başka yerlerde yaşanan olaylardan sonra Birleşmiş Milletler (BM) mültecilerin hukuki statülerine ilişkin tüm taraf devletleri kapsayan bir tanım getirmiştir. BM’nin mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin 1951’de kabul ettiği Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişi” olarak tanımlanmıştır (<http://www.multeci.org.tr/wp->

<content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> . 1951 tarihli “*Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme*”yle taraf devletler için bağlayıcılığı olan mülteciler, 1954 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi için de esas teşkil eden bir konu haline gelmiştir. Bu tanım çerçevesinde mülteci statüsü için temel olarak beş bileşenden bahsedilmektedir: 1) ülkesi dışında olma, 2) Zulme uğramaktan korkma, 3) *Zulüm korkusunun ırk, din, belli ir toplumsal mensubiyet ve siyasi düşüncelerinden kaynaklı olma*, 4) *Zulüm korkusunun gerçekliği*, 5) *Zulüm korkusu nedeniyle ülkesine dönmek istememesi veya dönememesi*(Cenevre Sözleşmesi, 195: 1. Md.) gösterilmektedir.

Ülkesinden ayrılmak zorunda kalan şahsın, mevcut endişelerinin devamlılığı söz konusuysa ve zulüm veya zorbalığa maruz kalma riski devam ediyorsa, ülkesine geri dönmeme hakkı insani bir hak olarak uluslararası hukukta kabul görmekte, bu kişilere de mülteci statüsü kazanma fırsatı doğmaktadır. Bu yönüyle mülteci kavramından bahsedilirken, daha çok olaya muhatap olan bireyin hukuki statüsünden bahsediliyor demektir. Diğer bir ifade ile gerek kavramsal gerekse fonksiyonel açıdan arasında belirgin bir ayrım olmamasına rağmen sığınmacı ile mülteci uluslararası literatürde ve hukuk doktrininde ayrı kavramlar olarak kullanılmaktadır. Birleşmiş milletlere göre; “ülke yönetimi ile siyasi fikir ayrılığı sebebiyle zorbalığa maruz kalma, dil, din, etnik köken ve diğer sebeplerden dolayı ayrımcılığa maruz kalıp insani haklarını kazanamaz ve kullanamaz hale gelme” mülteci veyahut sığınmacı profiline girmek için ön gerekçelerden biridir. Ülkesini terk ederek uluslararası ve ulusal hukuki başvuru yollarını tüketen ve resmen “mülteci” statüsü kazanan kişi artık sığınmacı olmak yerine mülteci sıfatıyla anılmaya başlamaktadır. Sığınma başvurusunun bu şekilde bireysel kanaldan başlatılması, kişiye olduğu kadar milletler arası pratiklerin hem görünebilir hem de geliştirilebilir kılınmasına büyük katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda mültecilerin durumunun iyileştirilmesi, takip edilebilir kılınması, sağlık, eğitim, terörle mücadele, iş gücü barınma ve geri dönüşe yönelik politikaların dengeli bir şekilde yapılabilmesi için, bu statünün oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur (Akbaş, 2017).

Mülteci sıfatını kazanan kişi, her halükarda, iltica edilen ülke vatandaşları ile karşılaştırıldığında, ülkenin tutumuna göre pozitif veyahut negatif olmak ile birlikte, mutlak bir ayrımcılığa maruz kalacaktır. Pozitif ayrımcılık ekseninde bazı ülkelerde; mültecilerin insani yönden yardım kanallarıyla desteklenip gerek ekonomik gerekse sosyal entegrasyon politikalarıyla durumlarının iyileştirildiğine şahit olunmaktadır. Negatif ayrımcılığa ise; bazı ülkelerde halihazırda zor koşullarda yaşam desteği sunan sığınma kamplarının topluma

entegrasyon karşıtı bir tutumla işletilmesi veyahut barınma ve yerleşim imkanları tanınmış mültecilere; iş yaşamı, eğitim ve sağlık imkanlarından faydalanmada eşit veya denk şartların sunulmaması örnek gösterilebilir (Doğanay ve Keneş, 2016).

Bir ülkeye iltica edip mülteci statüsü kazanamamış kişiye sığınma mücadelesine girdiğinden dolayı, sığınmacı ismi verilmektedir. Sığınma taleplerinin reddedilmesi esasen hukuki cevap verebilirliğe sahip egemen bir ülke iradesinin kişiye veyahut bir gruba verdiği yanıt olarak algılanabilir. Zira ilticaya sebep olan, sığınma sürecine girmiş kişiye endişe veren eylem; şayet iltica eden kişiye mülteci statüsünü verebilecek egemen irade tarafından haklı bulunmamışsa, kişi bir anlamda iltica talebinde bulunduğu ülke tarafından “hayır” veyahut “red” yanıtını almış olmaktadır. Red yanıtı birey ekseninde şekillendiği kadar, büyük göç dalgalarına yönelik olarak da anlam bulabilmektedir. Başka bir deyişle; herhangi bir ülkenin iltica etmeye niyetli büyük göç grubuna karşı takındığı tavır, esasen onu mülteci siyasetinde alternatif bir tavra yerleştirmektedir. Bu sebeple, dünya siyasetinde, mültecilere kucak açan Türkiye gibi ülkelerin yanı sıra, mültecilere karşı mesafeli duran ve göç ile iltica olasılığına karşı yüksek korunma tedbirleri uygulayan ülkelerin sayısı da bir hayli fazladır (Sales, 2007). Avrupa Birliği ülkelerinin 1990’lı yıllardan itibaren geliştirdiği FRONTEX buna örnek olarak gösterilebilir. Refah düzeylerini muhafaza etme gerekçeleriyle, göçmen ve mülteci konusundaki temel yaklaşımını değiştiren AB ülkeleri (Belçika, Fransa, Almanya, Lüksemburg ve Hollanda) 1990’ların sonundan itibaren mülteci ve iltica konularında ortak bir politika üretmeye yönelik Schengen Anlaşması için masaya oturmuştur. “Schengen Bölgesi”¹ olarak tanımlanan bir bölgede Avrupa Birliği (AB), 1995’te iç sınırları kaldırarak ortak bir sınır bölgesi oluşturmuştur. Böylece bu bölgenin komşu coğrafyaları için zorunlu olarak, 1999’dan itibaren Avrupa İçişleri ve Adalet Konseyleri; göç, iltica ve güvenlik konularında işbirliğini güçlendirme yönünde adımlar atmaya başlamışlardır. Bu çerçevede 2001 yılında Avrupa Birliği Üye Devletlerinin Dış Sınırlarında Operasyonel İşbirliği Yönetim Ajansı yani kısa adıyla bilinen *FRONTEX* kurulmuştur (Frontex.europa.eu[WEB],2016.) Avrupa Birliği ülkeleri bir yandan Schengen Bölgesinin sınırlarını koruma altına alarak mültecilerin geçişini önlemeye yönelik politikalar geliştirirken diğer yandan da göç

¹Schengen Antlaşmasını (1985) imzalamayan (İrlanda ve Bileşik Krallık hariç), yirmi beş Avrupa ülkesinin topraklarını kapsayan ve içinde ve dışında seyahat edenler için sınır kontrolleri ile uluslararası seyahat edenler için tek bir devlet gibi ancak herhangi bir iç sınır kontrolü olmadan çalışan bir alandır.

ve iltica taleplerini göç edilen bölgelerdeki ülkelerle anlaşmalar yaparak ekonomik ve teknik anlamda bazı yardımlarda bulunarak mültecileri uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Bunun için yoğun göç aldığı ya da göçün geçiş noktasında yer alan ülkelerle geri kabul antlaşmaları yapmaktadır

Sığınma hakkının ne olduğu sorgulandığı zaman, İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin (1948) 14. maddesinin 1 nolu fıkrasına göre; bu hakkın, esasen zulümden kaçışa yönelik bir insan hakkı olduğuna şahit olunmaktadır. Bireyin sığınmacı olma sürecine girmeden önce bir yerden bir yere göçe kalkışması, bu göçün iltica statüsünde yani ülkeye geri dönüş niyetinden bağımsız olması ve de olağanüstü bir duruma dayanması gerekmektedir. Birey, bu süreçte elbette ilk olarak göçmen olarak adlandırılacaktır. Göçün; günümüzde sığınma talebine başvurmadan göç edilmek istenen ülkede, doğrudan iş hayatına adaptasyon ile ilişkili boyutu aynı zaman da, ilk akla gelen şekliyle de “göçmen” statüsüne yol açan bir durumdur. İş gücüne katılım veyahut iktisadi yardım gereçesi ile politik veyahut insani gereçelerle yapılan sınır ötesi göçler; hem prosedür hem de hukuki yönden birbirinden farklılık arz eder. Bu sebeple kullanılan jargonda; sığınmacı ve mülteci terimleri arasındaki kullanım sahaları arasındaki ayrım, benzer şekilde göçmen ve sığınmacı sıfatları için de geçerli olmuştur. İç siyasal istikrarsızlık, politik kökenli suçlamalar, doğal afetler ve silahlı çatışmalar, sığınmacı ve mülteci grubunun yaratılmasında başat etkenlerdir. Sığınma taleplerinin büyük çoğunluğu toplu halde gerçekleşerek, hukuki takipte bireysel olarak işlem gören göçmenlik taleplerinden ayrılmaktadır (Keeley ve Elwell, 1981). Mültecilik ve göçmenlik statüleri; hukuki kurumların birey nezdinde üsleri olarak da sığınmacı sıfatından ayrılık arz eder. Buna ilaveten göçmen veyahut mülteci konumunda olmak üzere sınır ötesi “göç” unsuru şart olurken; sığınma eyleminin gerçekleşmesi sığınmacı olmak yeter şart olabilir ve bu eylem sembolik yönden başka bir ülkeye ait bir konsolosluk binası, askeri veya sivil taşıma vasıtası ile dahi gerçekleştirilebilir.

Türkiye'nin Mülteci Politikası

Mülteci politikası, esasen tüm dünyada kabul gördüğü şekliyle bir kriz yönetim politikasıdır. Alışıla gelen ve tabiatıyla da olağan hale gelmiş ekonomik kriz yönetim siyaseti ile ayrılan pek çok yönü olan mülteci krizi ile başa çıkma politikası, kendine ait bir takım dinamiklere sahiptir. Dolayısıyla mülteci politikası, bir kamu kamu politikası alt dalı olarak, sığınmacıların yerleşim problemlerinden, hukuki statülerine, hak arama çabalarından mülkiyet haklarına değin, pek çok soruna cevap vermeye yönelik bir süreçtir. Bu açıdan mültecilik, sadece

“misafirperverlik” olarak tanımlanabilecek olan mevcut yaklaşımın ötesine geçmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle jeo-stratejik konumda yer alan ülkelerin yönetim erkleri ve sivil toplum kurumları açısından acil insani yardım ve geçici koruma odaklı sabit olmayan, uyarlanabilir politikalara ihtiyacı vardır. Bu açıdan, Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören Türkiye gibi ülkeler, mültecilerin toplumuna muhtemel katılımı ve entegrasyonunu kolaylaştıracak uzun dönem odaklı politikalara yönelmesi gerekiyor (Kirişçi, 2014: 8). Sığınmacılığa zorlanma sebepleri, şiddet, zulüm ve savaş ortamından kaçma gibi insani nedenlere dayandığından; buna ilişkin mülteci politikaları da arkasına insan hakları hukukunu almaktadır. Ancak sadece hukuk normlarından hareketle çerçeve çizmek yerine mülteci politikası etik ilkeleri ve mülteci politikalarının uygulanmasına etki eden kurumsal yapılar birlikte ele alınması gereklidir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve Birleşmiş Milletler Yardım ve Çalışma Ajansı; ulusal hükümetlerle sürdürülen bu politikalara yol gösterici olabilir (Black, 2001: 63).

Mültecilerin hukuki statüsüne ilişkin 1951 tarihli Cenevre sözleşmesinden uluslararası düzeyde yapılan önemli değişiklik, taraf ülkelere yükümlülükler getiren 1967 Protokolüdür. Ancak, kendi iç hukukunda mültecilerin politikalarına yönelik uzun süre genel bir politika üretmeyen Türkiye, mülteci sorunuyla karşı karşıya kaldıktan sonra düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. 1988-91 Irak-İran ve 1990-91 Körfez Savaşları sonrası oluşan mültecilerin Türkiye’ye olan etkilerini gidermek amacıyla, 1994’te, 6169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Resmi Gazete, 30.11. 1994) kabul edilmiştir. Suriye’de yaşanan iç savaşın ortaya çıkardığı insani krizle birlikte benzer düzenlemeler getirilmeye başlanmıştır. Mülteci politikalarının gelişiminin sağlanması için daha önce yapılan iç mevzuata yönelik yönetmelik ve eylem planlarının yetersiz kalması, kanuni bir düzenlemenin yapılmasını ve bürokratik bir aygıtın ortaya konmasını zorunlu hale getirmiştir. Avrupa Birliği’ne katılım süreci bağlamında da değerlendirilerek ele alınan düzenleme, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile 11.04.2013 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kitleli sığınma hareketlerinin zorunlu olarak ortaya çıkardığı yeni durum karşısında çıkarılan bu kanun ile mültecilerin önceliklerinin sıralandığı ve önceliklerin giderilmesini sağlayacak Göç

İdaresi Genel Müdürlüğü gibi yeni teşkilatlanmaların örgütsel yapısı da ele alınmıştır (6458 sayılı Kanun, 2013).

6453 sayılı kanun ile mültecilerin uluslararası anlaşmalardan dolayı kazanılmış olan haklarının teminatını sağlamaya yönelik hükümlere de yer verilmiştir. Bu kanun kapsamında göç alanında kurumsal örgütlenmenin yanı sıra özgürlük ve güvenlik ilkeleri noktasında önemli sonuçlar doğuran sınır dışı etme uygulamasına yönelik uygulamaların kimler ve hangi birimlerce yerine getirileceğinin belirlenmesi vb. kanunun temel gerekçesi olarak belirtilmiştir (TBMM, 2012: 5-7). Mülteci ve sığınmacı akınlarına aşına olmasına rağmen Türkiye, beklenmedik bir hızla milyonları bulan mülteci akını ve sonrasında uyguladığı *açık kapı politikası* ile geçmişteki uygulamalarından farklı bir yol izlemiştir (Kirişçi, 2014: 14). Bunda Ekim 2011’de İçişleri Bakanlığı’nın aldığı karar ile Türkiye’de kayıtlı olan Suriyeli sığınmacılara verilen “geçici koruma statüsü” nün payı büyüktür. Geçici koruma rejimi ile Suriyelilere sınırsız kalış, zorla geri gönderilmemeye karşı koruma ve acil ihtiyaçlara yanıt veren düzenlemelere erişimi içerecek şekilde koruma ve yardım imkanlarının sağlanacağı belirtilmiştir (ORSAM, 2015: 7). 2013’te çıkarılan 6458 sayılı kanun ile yasal çerçeveye oturtulan mülteci statüleri (6458 sayılı kanun, md. 91) 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesindeki mülteci tanımına yakın bir anlayışı da beraberinde getirmiştir.

Mülteci Hukuku Açısından Türkiye’nin Taraf Olduğu Ulusal ve Uluslararası Anlaşmalar ve Diğer Hukuki Metinler

Mülteci hukukuna temel oluşturan uluslararası bağlayıcılığı olan metinleri birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; uluslararası sözleşmeler, protokoller, bildirgeler, tavsiye niteliğindeki deklarasyonlar ve ulus üstü yapılanmaların çıkardığı direktifler olarak gruplanabilir. Ülkelerin taraf olduğu uluslararası hukuk doktrininde bağlayıcılığı en yüksek olan grup, uluslararası sözleşmelerdir. 1933 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteci Statüsüne İlişkin (Cenevre) Sözleşme ve 1969 tarihli Afrika Yönetim Birliği Örgütünün Afrika’daki Mülteci Sorunlarının Yönetimine Yönelik Sözleşme, doğrudan örnek olabilecek metinlerdir. Protokoller grubunda ele alınabilecek hukuki metinler ise; Asya-Afrika Yasal Danışma Örgütünün ortaya koyduğu 1966 yılında ortaya atılan Bangkok Mültecilerin Durum ve Tedavi Esasları Protokolü ve 1967 yılı tarihli Mültecilerin Durumuyla İlgili Birleşmiş Milletler (New York) Protokolü örnek oluşturabilir. Bildirge niteliğindeki metinlerin en bilinenleri; yine Birleşmiş Milletlere ait 1974 tarihli Kadın ve

Çocukların Acil ve Silahlı Çatışmalarda Korunması Bildirgesi ile 1984 tarihine ait Kolombiya’da bir dizi konferans sonrası yayımlanan Cartagena Latin Amerika Mülteciler Deklarasyonu olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, Avrupa Birliği gibi ulus üstü yapılanmaların ortaya çıkardığı hukuki metinler de uluslararası hukuk kaynaklarına örnek verilebilmektedir. Bunlardan ilki tavsiye niteliğindeki deklarasyon olarak görülebilen 1976 yılına ait Avrupa Konseyi’nin Fiili Mültecilerin Durumuyla İlgili 773 Tavsiyesi ve 2004 yılına ait Avrupa Birliği’nin Üçüncü Ülke Vatandaşları ve Yurtsuz Kalmış Mültecilere veyahut Uluslararası Korunmaya İhtiyaç Duyan ve Korunma Gereksinimlerine Muhtaç Kalmış Kimselere Nitelik Sağlama ve Statü Kazandırmaya Yönelik Asgari Standartların Sunulmasına İlişkin Konsey Direktifi olarak ifade edilebilir (Hathaway ve Foster, 2014).

Mültecilerin sosyal, siyasal ve hukuki statülerini belirleyen bölgesel ve uluslararası düzeyde kabul edilen başka anlaşmalar da söz konudur. BM’nin kabul ettiği ve ikiz sözleşmeler (Kapani, 1987: 30; Başak, 2011: 13) olarak kabul ettiği Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme bunun bir devamı olarak 1966 yılında kabul edilmiştir. BM tarafından soykırım (1951), savaş suçları (1970), işkence ve keyfi tutuklama (1975), kölelik ve angarya (1955), ırk ayrımı (1963), kadının siyasal hakları (1954) ve çocuk hakları (1959) ile ilgili engelleyici ve düzenleyici uluslararası sözleşmeler mültecileri de kapsayan uluslararası nitelikteki sözleşmelerdir. Öte yandan bölgesel düzeyde Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme) (1953), Avrupa Sosyal Anlaşması (1965), Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (1969) kabul edilmiştir.

Bahsi geçen uluslararası hukukta mülteci hukuku doktrinini geliştiren metinlerin, mülteci siyasetine hem ulusal hem uluslararası düzeyde etki eden pek çok yönü olmuştur. Bunlardan ilki mültecilerin taleplerine cevap vermemizde işlerlik kazanan, hem uluslararası platformda kabul gören vicdani bir bakış kazanmamıza hem de atılacak siyasal adımların stratejik düzlemde bir anlam kazanmasını sağlayan, mülteci ve sığınmacı hakları mevzusunun gelişimidir. Nitekim bu haklar tanımlandığı ve gerek siyasa sağlayıcılar gerekse de sığınmacı taleplerinin üretiminde rol alan sivil toplum kuruluşları ve bizzat mülteciler veya mülteci statüsü arayan taraf arasında önemli bir farkındalık ve yol haritası sunmaktadır.

Türkiye jeo-politik konumu gereği mülteciler ve sığınmacılar için bir geçiş noktasında yer alması, kısmi dahi olsa BM’den daha önceleri

buna dair bir takım yasal çalışma yapma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu'nun 3. Maddesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde mülteci statüsünün tanımını yapan ilk kanun olmuştur. 1934 tarihli yasayı takiben 1941 tarihli ve 4104 sayılı Muharip Yabancı Ordu Mensuplarından Türkiye'ye İltica Edenler Hakkında Kanun ise Türkiye'ye sığınan yabancı ordu mensuplarının bu süre zarfındaki hukuki durumlarına yönelik özel bir yasa olmuştur. 1950 yılına ait 5682 sayılı Pasaport Kanunu ve aynı yıla ait 5683 sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun, önceleri 1964 tarihli ve 403 sayılı, yeni haliyle 2009 tarihli ve 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, 2006 tarihli 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu mukabil yasalar olup Türkiye'de sığınmacı ve mültecilere yönelik hükümler de içeren yasal kaynaklar olarak görülebilir. 1934 tarihli İskân Kanunu 26301 sayılı ve 2006 tarihli aynı adlı yasa ile yeni haline kavuşmuştur (Mevzuat.gov.tr, 2016). (Mevzuat.gov.tr, 2016). Ancak uluslararası ölçekte Türkiye'nin taraf olduğu 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi, Türkiye'nin mülteciler hukuku oluşturma anlamında atılan adımlardan biri olmuştur. Suriyeli mültecilerin yoğun akını sonrası 2013 tarihli 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ise Türk hukukunda mülteci ve sığınmacıların durumuna ve haklarının korunmasına dair doğrudan yasa olma statüsüyle de en güçlü kaynak olmuştur.

Mülteci Hakları

Mülteci haklarını, uluslararası ve ulusal yasal kaynaklara dayanarak, hükümetlerin iradesine bağlı olarak doğan, geri dönüş, aile bütünlüğünün yeniden kurulması, seyahat, müteakip hareketin sınırlanması, geri göndermeme hakları ve de sosyal haklar bağlamında ele alınan; barınma, sağlık, çalışma ve eğitim hakları olarak özetlemek mümkündür.

Uluslararası hukuk teamülünde geri dönüş hakkını doğru tarif etmemize yarayan temel direktifler BM' in İnsan Hakları tetkik alt komisyonunun Portekiz Pinheiro kentinde 2004 tarihinde gerçekleştirdiği çalışmanın akabinde yayınladığı, Birleşmiş Milletler Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler İçin yayınladığı Konut ve Mülk Tazminatı İlkeleri veyahut Pinheiro İlkeleri olarak bilinen 2005 tarihinde yayınlanan metne göre mültecilerin ülkelerine dönmeleri durumunda_mülkiyet haklarının da korunması önemli bir başlıktır. Nitekim geri dönüş sonrası çatışma ve şiddet görme durumunun tekrar yaşanmaması için önemli tedbirlerin alınması ve insan haklarının müdafaası için ulusların birlikte hareket etmesi gerekmektedir (Garcia Amado, 2016: 79).

Geri göndermeme hakkı olarak da bilinen 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile zulme karşı durma hakkı, geri göndermeme hakkının da hükümetler taraflardan kullanılabilme sonucunu doğurmuştur. Bazı durumlarda; geri göndermeme hakkı, sığınmacıların üçüncü taraf ülkelere nakledilmesi gibi stratejileri de ihtiva edebilmektedir. Ailelerin bir araya getirilmesine dair sığınmacılar lehine korunacak haklar, hükümetin kendi teamülü ile aile hukukuna dair hukuk kaynakları çerçevesinde işlerlik kazanan haklardandır. Sığınmacıların, sığındıkları ülkede iç göçlerine sebebiyet veren ve pek çok ülkede yeni dış göçler kabul gören etmenlerden biri konumundadır. Bu hak dahilinde, bölünmüş ailelerin bir araya getirilmesi amacı güdülmektedir. Bu hakkın işlerlik kazanmasında, muhacir statüsündeki bir aile üyesi ailenin yeniden birleştirilmesi için başvuruda bulunarak süreci başlatabilmektedir.

Mültecilerin Statüsüyle İlgili 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine taraf olan devletler, kendi topraklarında kanunen ikamet eden mültecilere seyahat hakkı tanımaya ve bunu takip amaçlı seyahat belgeleri göndermekle yükümlü kılınmıştır. Aynı seyahat belgesi yurt dışı seyahat hakkının da tanınmasında kullanılmakta; bir anlamda ülke vatandaşlarının kullandığı pasaport yerine geçmektedir. Bununla birlikte seyahat belgelerinin tanıdığı hak muhteviyatına bakıldığında; seyahat belgelerinin; mültecinin kaçtığı yerden gerçekleşen seyahat etmek için kullanılmadığına şahit olunmaktadır.

Müteakip hakkın sınırlandırılması hakkı ise mülteci ve sığınmacı kabul eden ülke hükümetlerine ve uluslararası kuruluşlara tanınan haklardan biri olarak görülebilir. Başka bir deyişle seyahat hakkına veyahut ikincil sığınma taleplerine ait getirilen sınırlamalardan biri olarak da kabul edilebilmektedir. Mülteci ya da sığınmacılar, geldikleri ülkeler dışındaki bir eyaletin veya bölgenin güvenli bir yerini kendilerine yeni mesken olarak seçebilmektedir. Dolayısıyla koruması altında buldukları ülkeden ayrılmaları ve başka bir ülkede koruma arayışlarına geçmeleri söz konusu olabilmektedir. Öte yandan ikinci bir sığınma ülkesine geçerlerse, bu hareket Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği tarafından "düzensiz hareket" olarak isimlendirilmektedir. Aynı hareket ülkeler arası mülteci alışverişi olarak da bilinen iltica alışverişine konu olmakta ve ikinci ve üçüncü ülkeler arasında da diplomatik bir hareketlenme yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği her ne kadar, mültecilere sağlanacak insani hakların takibinde ve yardımların dağıtılmasında etkin bir aktör olsa da, desteğini söz konusu düzensiz hareketten sorumlu sığınmacılara daha kısıtlı olarak sunabilmektedir.

Bu sebeple ilk ülkeye geri dönüşü de teşvik etme alt politikası güdülebilmektedir.

Mültecilere tanınan sosyal hakların başında barınma hakkı yer alabilir. Cenevre Sözleşmesinin 21. Maddesinde düzenlenen barınma hakkı ile mültecilere sosyo –ekonomik bir hak da tanınmış olmaktadır. Barınma hakkı Türkiye Cumhuriyeti 1982 anayasasında “Sosyal ve Ekonomik Haklar” bölümünde “Konut hakkı” olarak ifade edilmektedir. Eğitim hakkı ise anayasanın 42. Maddesine dayanarak sığınmacılara da tanınmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraf olması ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile girilen mutabakat gereği, sığınmacılara ilk ve ortaöğretimde eğitim hizmeti, Milli Eğitim Bakanlığı denetimi ile ücretsiz olarak verilebilmektedir. Sağlık hakkı ise 1951 sözleşmesine getirilen 1967 protokolü ile pekiştirilmiş, Türkiye Anayasasında 17. madde ile sığınmacılara da tanınır bir format kazanmıştır. Cenevre Sözleşmesinin 24. Maddesi ise çalışma hakkını düzenlemiştir. TC Anayasasının 49, 50 ve 55. Maddeleri ise sığınmacılara çalışma hakkı verilmesinin genel çerçevesini çizmektedir. Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 23. Maddesi çalışma hakkını, 32. Madde barınma ve sağlık hakkını ve 34. Madde ise eğitim hakkını genel hükümleriyle düzenleme altına almıştır (Mevzuat.gov.tr, 2016).

Türkiye’nin Sınır Koruma Politikası

Türkiye’nin sınır güvenliği politikası mülteci siyaseti ile birlikte değerlendirildiğinde, mülteci ağırlama kapasitesi bağlamında adeta bir denge unsuru olarak görülebilir. Türkiye’nin sınır güvenliği politikası yalnızca Türkiye’ye has bir kritik konu değildir. AB ile komşu ülke olması dolayısıyla hem ulusal ve hem de uluslararası gündemde en öncelikli konular arasında yer almaktadır. AB’nin yasadışı göç, sığınma ve sınır güvenliğine ilişkin düzenlemeler getirmiş olması Avrupa Birliği’ne aday ülke Türkiye’nin bu konudaki ulusal önceliklerini de AB ekseninde tekrar şekillendirmesine yol açmıştır.

Suriyeli sığınmacılar sorunundan önceki dönemde Türkiye için sınır güvenliği ve sınır koruma politikası 1980’li yılların başından 2010 yılına değin süren yaklaşık 30 yıllık dönemde asayiş koruma, terör örgütleriyle mücadele gibi başlıklar çerçevesinde şekillenmiştir. Bununla birlikte gerek jeo–stratejik konumu, yeryüzü şekilleri gibi etmenler de sınır güvenliği politikasında dikkat edilen hususlar arasında yer almıştır. Silah kaçakçılığı, uyuşturucu trafiği yasa dışı mal ticareti gibi suçların işlenmesine olan yatkınlık Türkiye’nin sınır güvenliğini sağlamayı güçleştiren başlıklar olmuştur. Söz konusu suçların çeşitli terör örgütlerine ekonomik rant sağlama sahaları haline gelmesi sınır

güvenliği siyasetinde mücadele stratejilerini en az bu suçların işlenme biçimleri kadar karmaşık ve değişken hale getirmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan politik istikrarsızlık ise bu stratejilerin kısa dönemli ve devamlı değiştirilen bir tutumla şekillenmesine sebebiyet vermiştir. 2000'li yılların başlamasıyla birlikte stratejik yönden daha uzun vadeli planlar gündeme alınabilmiştir. Bununla birlikte 2011 yılı Mart ayı ile birlikte başlayan ve binli rakamlarla vuku bulan Suriyeli sığınmacıların göç dalgaları, son dönemde sınır güvenliği temasını daha farklı formlara ihtiyaç duyan bir strateji içeriğine sevk etmiştir. Nitekim sınır güvenliği artık; yalnızca asayişin sınır bölgesinde sağlanması, terör örgütlerinin konuşulduğu yerlerin tespit edilip dağıtılması gibi mücadelesi hali hazırda zor olan alt başlıklardan ibaret değildir. Türkiye'de terör sorunu ve sınır bölgelerinde yaşanan silahlı mücadele problemi devam ederken, yeterli personel, teçhizatlar ve gerekli düzenlemeler sağlanamadığından sınır bölgelerinde sığınmacıların geçişleriyle birlikte bu sorunlarla mücadele konusunda sınır bölgelerindeki sıkı denetim ve kontrol refleksi de önemli bir yara almıştır (Yıldız, 2013).

Türkiye'nin Suriyeli sığınmacılar ile ilgili sınır güvenliği politikası, 2011 yılı itibariyle sığınmacılara açık kapı politikası uygulama nezdinde belki de doğal sınırlarına ulaşmıştır. Nitekim 900 km'lik duvar inşa projesinin ilanı bunun ilk göstergelerinden biri olmuştur. En son çare olarak adlandırılan duvar inşa projesinin ilk örneği 2014 yılı itibariyle başlanan 200 km'lik sınır duvarıydı. Hatay ve Şanlıurfa illerinde bu kısmı tamamlanan duvar inşa projesinin kalan 700 km'lik kısmı için Milli Savunma Bakanlığı ve Toplu Konut İhalesi hazırlıklara başlamıştır. Türkiye'nin toplam 900 km uzunluğundaki sınır hattında 19 geçiş noktasından yalnızca ikisi Suriyeli sığınmacılar için yasal geçiş noktaları olarak, bahsi geçen kontrol yetersizliği sebebiyle, dengeli açık kapı politikasının tatbiki sebebiyle hizmet verebilmektedir. Bununla birlikte 2015 yılı itibariyle Türkiye sınır hattında yüz bin civarı sığınmacı güvenlik endişesi dolayısıyla mahsur kaldığı gözlenmiştir. Türkiye'nin Suriye ile olan sınır kapıları, Cizre, Girmeli, Şenyurt, Ceylanpınar, Akçakale, Mürşitpınar, Karkamış, Çobanbey, Öncüpınar, İslahiye, Cilvegözü, Karbeyaz ve Yayladağı olarak sıralanabilir. Hatay Cilvegözü ve Yayladağ, Kilis Öncüpınar ve Şanlıurfa Akçakale sınır kapıları ise Suriyelilerin giriş çıkışına müsaade edilen kapılar olarak görülmektedir (Sabah Gazetesi[web], 2012). Akçakale sınır kapısı sınırın Suriye tarafında yaşanan terör ve iç çatışmalar sebebiyle çoğu zaman kapalı tutulmaktadır. 2015 yılı Mart ayı itibariyle bu kapılardan iki tanesinin diplomatik meşruluğa sahip Suriye devletiyle işletilebildiği bilinmektedir. Bu kapılardan günde en fazla 200 sığınmacının geçişine izin verilmesi, açık kapı politikasının

Türkiye'yi zorlayan çok faktörlü terör saldırıları sebebiyle geri adım sürecine girdiğini göstermektedir. Bahsi geçen 13 kapıdan yalnızca 1'i sınırın karşı tarafında Suriye devletinin denetimi altındadır. Hatay'daki Yayladağı sınır kapısı söz konusu kapılar olarak ifade edilebilir. Geriye kalan 12 sınır kapısının rejim dışındaki örgütlerin elinde bulunmaktadır.

Sonuç

Mülteci politikası, sadece Türkiye açısından değil tüm dünya açısından çözülmesi gereken bir kriz yönetim politikasıdır. Diğer bir ifade ile kendi ülkelerindeki iç savaş sonrası, başka ülkelere göç eden veya iltica etmek zorunda kalan insanların karşı karşıya kaldığı insanlık dramına ilişkin bir çözüm arayışıdır. Bu arayışın peşinde olan ülkeler ise, mülteci sorunuyla en çok karşılaşan ülkelerdir. Bu açıdan jeostratejik konumda yer alan ülkelerin, özellikle Türkiye gibi geçiş noktalarında bulunan ülkelerin mültecilerin topluma muhtemel katılımı ve entegrasyonunu kolaylaştıracak uzun dönem odaklı politikalara yönelmesi gerekmektedir. 20. Yüzyıl boyunca süregelen ve hala sürekliliğini devam ettiren mülteci akınlarına karşı Türkiye, bir takım düzenlemelere gitmekle birlikte, yaptığı düzenlemelerin yeterli olmadığı, daha etkin çözümler sunacak politikalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü gibi yeni teşkilatlanmalar, mültecilerin uluslararası anlaşmalardan dolayı kazanılmış olan haklarının teminatını sağlamaya yönelik yeni hükümler, önemli adımlar olarak görülebilir. Bunun yanı sıra mülteciler sorunlarıyla karşılaşan Lübnan, İran, Ürdün, Pakistan, gibi çevre ülkelerle birlikte ortak politikalar üretebilecek zeminlerin oluşumu için öncülük yapabilmelidir. AB'nin sınır güvenliği ve mülteci akınına karşı geliştirdiği FRONTEX benzeri bir yapılanmayla, mültecilerin statüleri ve durumlarına ilgili daha insani bir çerçevede bir yapılanma oluşturulması mümkün olabilir.

Türkiye'nin mülteci politikasını, Türkiye'nin sınır güvenliği politikasından ayrı düşünmemek gerekir. Nitekim 1980'den beri sınır güvenliğini güçleştiren birçok faktör bu politika içinde yer almaktadır. Bugün sınırlarda oluşan sığınmacı akınları, sınır güvenliği ve mülteci politikalarını birlikte düşünmeye ve ele almaya sevk etmiştir. Belli bir dönem (2016) açık kapı politikası izlense de bugün 900 km'lik alanda sınır duvarının çekilmesi güvenlik sorununun mülteci sorunu ile daha önem kazandığını göstermektedir. Hemen her gün yüzlerce sığınmacının sınır kapılarında girdiği dikkate alındığında, terör sorununun açık kapı politikasından geri adım atmaya zorladığı söylenebilir.

Kaynakça

- Akbaş, Z. (2017). Avrupa'nın Güvenlik ve Sosyal İstikrarına Türkiye'nin Katkısı: Sığınmacı Sorunu Örneği. *Balkan Journal of Social Sciences Balkan Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayı*.
- Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi, (2016). "Mülteci Hukuku Kaynakları" Erişim adresi: <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.12.2016.
- Black, R. (2001). Fifty Years Of Refugee Studies: From Theory To Policy. *International Migration Review* v 35. n.1 ss 57-78.
- Doğanay, Ü. ve Çoban K. H (2016). Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gereçeklerinin İnşası. *Mülkiye dergisi*, v, 40.n1.
- Deniz, O. (2009). Mülteci Hareketleri Açısından Van Kentinin Durumu ve Kentteki Mültecilerin Demografik Profili/ Van City in Terms of Refugee Mobilities and The Demographic Profile of Refugees. *Doğu Coğrafya Dergisi*, cilt 14 Sayı.22.
- García A. P. (2016). Connecting Tenure Security with Durable Solutions to Internal Displacement: From Restitution of Property Rights to the Right to Adequate Housing. *International Migration* 54.4 74-86.
- Hathaway, J. C. and Michelle F. (2014). *The Law Of Refugee Status*. Cambridge University Press, 2014.
- Kap, D. (2014). Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları. *Akademik Perspektif*. ss 30-35.
- Keely, C. B. and Patricia J. E. (1981). Global Refugee Policy: The Case For A Development-Oriented Strategy. Population Council; First Edition edition (December 1981).
- Kapani, M. (1987). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kirişçi, K. (2014). Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin Suriyeli Mülteciler Sınavı. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu & Brookings Enstitüsü, Washington D.C.
- Kolukırık, S. (2009). Mülteci Ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politigi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8.1 ss.1-20.
- Odman, T. (1995). *Mülteci Hukuku*. Ankara: AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları.
- ORSAM (2012). Küresel Göç ve Avrupa Birliği İle Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi, Rapor No. 22.
- 22.Resmi Gazete (2013). 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Sayı. 28615.

- Resmi Gazete (1994). 6169 sayılı Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Sayı. 22127.
- Sabah Gazetesi İnternet Sayfası (2012) Erişim Adresi: <http://www.sabah.com.tr/gundem/2012/09/19/suriye-sinirinda-acik-olan-sinir-kapisi-3e-dustu>
- Sales, R. (2007). Understanding immigration and refugee policy: contradictions and continuities. *Refugee Survey Quarterly* v 26.n 4.
- Yıldız, Ö. (2013). Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi* 16.1, ss: 140-169.
- Mülteciler Derneği (2018). *Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Sayıları*. <http://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/>.
- FRONTEX (2016), *Origin*. Erişim Tarihi: 27. 10. 2016, <http://frontex.europa.eu/about-frontex/origin/>
- TBMM (2012), Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Tasarısı ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Avrupa Birliği Uyum Komisyonu ve İçişleri Komisyonu Raporları (1/619), Sıra Sayı: 2010.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 223-244
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 19.01.2018 Kabul/Accepted: 27.02.2018

TÜRKİYE’DE EĞİTİM VE SAĞLIK HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: 1999-2017¹

THE EFFECT OF EDUCATION AND HEALTH PAYMENTS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY, 1999-2017

Dr. Öğr. Üyesi Yener ALTUN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
yeneraltun@yyu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şakir İŞLEYEN
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
sakirisleyen@yyu.edu.tr

Çetin GÖRÜR
İnönü Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
gorurcetin@hotmail.com

Öz

Küreselleşen dünyada büyük bir önem arz eden eğitim ve sağlık, yarı kamusal bir hizmet olarak hem bireylere hem de topluma önemli ölçüde pozitif etkiler sağlamaktadır. Eğitim ülkelerin ilerlemesine, refahına, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyine katkıda bulunan en önemli faktörlerden biridir. Aynı şekilde sağlığın büyük bir önem taşıdığı bu çağda sağlıklı bir toplumun üretici olduğu her zaman görülmüş ve buda sağlığa yapılacak harcamaların önemini göstermektedir. Eğitimli bir toplumun, sağlıklı bir yaşam sürdürdüğü ve sağlıklı bir toplumun üretken olup ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı gerçeği sağlık, eğitim ve ekonominin ilişkisini özetler niteliktedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yapılan eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik

¹ 08-10 Aralık 2017 tarihleri arasında Mardin’de düzenlenen Uluslararası Mardin Kültür ve Medeniyet Kongresi’nde sunulmuş olan bildirinin genişletilmiş halidir.

büyümeye yüzdelik artış ve azalış etkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye’de 1999-2017 yılları arasında sağlık ve eğitime yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisi analiz edildi. Modelde En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak, EKK varsayımı olan normallik ve otokorelasyon testleri yapıldı. Analiz gereği birim kök testi yapıp kısa dönem Granger nedensellik testi yapıldı. Nedensellik analizinden sonra model kurulup sonuçlar değerlendirildi. Modelde, EKK yöntemi kullanılarak ekonomik büyüme bağımlı değişken, sağlık ve eğitim harcamaları bağımsız değişken olarak ele alındı. Kurulan modelin analizinde, F testi ve R^2 testi kullanılarak model analizi yapıldı. Ayrıca parametrelere ait olasılık değerleri ile parametrelere ait anlamlılık testleri yapılarak sonuçlar değerlendirildi.

Anahtar kelimeler: Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcamaları, Eğitim Harcamaları.

Abstract

Education and health, which are of great importance in the globalizing world, provide a significant positive impact on both individuals and collecting as a semi-public service. Education is one of the most important factors contributing to the progress, prosperity, economic and social development of countries. It has always been seen that a healthy society is a manufacturer of this age when health is of great importance, and this shows the importance of spending on health. The fact that an educated society has a healthy life and that a healthy society is productive and contributes to economic development is a summary of the relationship between health, education and the economy. The aim of this study is to analyze the impact of education and health spending the percentage increases and decreases on economic growth in Turkey. For this purpose, the spending on health and education in Turkey between the years 1999-2017 were analyzed the impact on economic growth. Since the least squares (OLS) method was used in the model, normality and autocorrelation tests with the assumption of OLS were performed. The unit root test was performed according to the analysis and the short-term Granger causality test was performed. After the analysis of the causality, model was established and the results evaluated. In the model, economic growth dependent variable, health and education expenditures were considered as independent variables by using the OLS method. In the analysis of the model, model analysis was performed using F test and R^2 test. Moreover, the significance tests of the parameters with the probability values belonging to the parameters were performed and the results were evaluated.

Keywords: Economic Growth, Health Expenditures, Education Expenditures.

Giriş

Globalleşen dünyada eğitimin ve sağlığın ülkelerin kalkınmasına etkisi büyük bir önem taşımaktadır. Eğitimli ve sağlıklı bir toplumun, üretici, tutarlı ve ülkesine katkıda bulunan bireyleri içermesinden kaynaklı olarak, ülke ekonomisine sürekli olarak olumlu

etkisinin olduğu aşikârdır. Gelişmiş ülkelerin yapısı incelendiğinde, eğitim ve sağlık alanında önemli bir seviyede oldukları görülmektedir. Bu da eğitim ve sağlığın ülke kalkınmasında önemli bir rol aldığını göstermektedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin eğitim ve sağlık alanında çok alt sıralarda olduğu, bu yüzden eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gelişen ülkelere bir yönelmenin olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde sağlık harcamalarının daha düşük olduğu görülür. Çünkü eğitilmiş bireyler sağlık konusunda donanımlı olup sağlıklı bir yaşam sürdürmektedirler. Ayrıca eğitim seviyesi yüksek olan ülkelere eğitim amaçlı giden birçok öğrenci mevcuttur. Bu durum, ülkelerin ekonomik kalkınmasına olumlu etki etmektedir. Aynı zamanda sağlık turizmi adı altında her yıl yüzbinlerce insan sağlık seviyesi yüksek ülkelere tedavi amaçlı seyahat etmektedir. Eğitim ve sağlık beşeri sermayenin iki temel bileşeni olarak düşünüldüğünde, bu alanlarda gerçekleştirilen yatırımların bireylerin beşeri sermaye düzeyini doğrudan etkileyebileceği söylenebilir. Bu nedenle, insana yapılan her türlü yatırımın kısa veya uzun dönemde ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı bilinen bir gerçektir. Güçlü bir ekonomik altyapıya sahip ülkelerde eğitim ve sağlık seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir (Çetin ve Ecevit, 2010:167). Aynı zamanda sağlıklı toplumun yetiştirildiği ülkelerde, insanların yaşam süreci daha uzun olduğundan eğitim yatırımlarından da faydalanma süresi uzundur. Bundan dolayı eğitim ve sağlık birbirini tamamlayan iki temel unsurdur (Mushkin, 1962).

Eğitim, bireylerin toplum için faydalı olmalarını sağlayan büyük bir araçtır (Mutluer vd., 2010). Eğitim, insanoğlunun var oluşundan bu yana okul dışında var olan hayatla büyük bir etkileşim içindedir. Sürekli gelişim içinde olan dünyaya uyum sağlamak için eğitim, hem nitelikli hem de kişilik ve karakter sahibi bireylerin yetiştirilmesi için önemli bir etkidir (Söyler, 2008:59). Eğitim hizmeti, hem kamu hem de özel sektör tarafından üretilen yarı kamusal mal ve hizmetler kapsamındadır. Eğitimin sahip olduğu olumlu dışsal etkenler ve toplumsal refahın yükselmesine sağladığı katkı nedeniyle olumlu yönde ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurmaktadır. Globalleşen dünyada ülkeler toplumsal eşitliği sağlamak, bireysel ve sosyal gelişime katkı sağlamak, üretken, verimli ve istikrarlı bir ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla eğitim hizmetine büyük bir yatırım yaparak bu alanda kalkınmayı hedeflemektedirler (Ayrangöl ve Tekdere, 2014:2). Sosyal devlet olmanın gerekliliklerinden biri de eğitime verdiği önemle belli olmaktadır. Gelişmiş ülke göstergelerinden en önemlisi eğitim seviyesidir. Eğitim seviyesi yüksek

topluluklarda bilgi seviyesi yüksek, evrensel kültüre sahip ve sağlıklı bireyler yer almaktadır. Ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik gelişmişlik seviyelerini belirleyen önemli faktörlerden biri olan eğitim, sağladığı bireysel ve toplumsal faydalardan dolayı ülkelerin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir (Öztürk, 2005:27). Ayrıca yoksulluğu azaltan, ekonomik büyümeyi artıran ve rekabetçi bir ekonomi yaratmada güçlü bir araç olan eğitim, beşeri sermayenin meydana gelmesinde de önemli bir rol oynamaktadır (Afzal vd., 2010:40). Çağımız toplumlarının bilgi ekonomisi aşamasına geçmiş olması ve bu aşamaya geçişte eğitimin üstlendiği rol, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeleri eğitim harcamalarını artırma konusunda teşvik eden önemli bir faktördür. Ayrıca, dünyanın en geri kalmış ülkeleri eğitim seviyesi bakımından büyük bir dezavantaj içindeler. Gelişmiş, rekabet gücü yüksek ülkelerin en önemli avantajı; iyi eğitilmiş, donanımlı, üretim sürecindeki gelişimlere uyum sağlayabilen işgücüne ve yüksek bilgi üretme potansiyeline sahip olmalarıdır. Eğitim alanındaki düzelmeler, gerek işgücünün verimliliğini gerekse bilgi üretme potansiyelini artırarak, ekonomik gelişimi olumlu yönde etkilemektedir (Çalışkan vd., 2013:30).

Sağlık, sadece sağlıklı olma durumu değil, aynı zamanda kişilerin yaşamları boyunca kendi kapasitelerini geliştirecek olan yetenekleridir. Bundan dolayı sağlık, bireylerin sahip olduğu en önemli varlık ve varlığın en önemli kaynağı olarak bilinmektedir (Lusting, 2004). Toplumların varlığını devam ettirebilmesi için kesinlikle sağlıklı bir kuşağa sahip olması gerekmektedir. Sağlıklı bir nesil toplumsal kalkınmanın göstergesidir. Bireylere göre sağlık, genelde sağlıklı birey olmakla veya herhangi bir rahatsızlığa sahip olmak olarak tanımlanır. Tıp dünyasına göre ise, en basit yakınma ya da anormal bir durumun olması, hastalık olarak kabul edilirken kişiler kendilerini çok rahatsız etmeyen acıları hastalık olarak görmezler (Öztek, 2001). Sağlık, beşeri sermayenin bir bileşeni olarak ekonomik büyümenin önemli faktörleri arasında yer almaktadır. Beşeri sermaye kuramına göre kişi, sahip olduğu bilgi ve yeteneğini geliştirdiğinde doğal olarak ekonomik faaliyetlerdeki verimliliği de artmaktadır. Ancak kişinin eğitim alabilmesi ve ekonomik faaliyetlerde yer alabilmesi için sağlık düzeyinin de önemli olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı sağlığın ve eğitimin beşeri sermaye alanında beraber değerlendirilmeleri gerekmektedir (Karagül, 2002). Günümüzde gelişmiş olan ülkeler, insana yapılan en büyük yatırım olmasından dolayı, sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesi için her yıl sağlık harcamalarına büyük oranda kaynak sağlamaktadırlar. Ekonomik büyümenin temel taşı olan insan sağlığının korunması ve hastalıkların tedavi edilmesi için

gelişmiş ülkeler ekonomik bütçelerinden daha fazla pay ayırıp bu alanda daha fazla harcama yapmaktadırlar. Ayrıca, sağlığa yapılan yatırımlar üretici bir toplum yaratmak olarak kabul edilmektedir (Tokgöz, 1981). Sağlıklı ve iyi beslenmiş bir nesil, eğitim alanında daha iyi bir performans gösterebilir. Bu ise, ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkileyebilir (Lusting, 2004).

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

İlgili literatür çalışmaları incelendiğinde, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi konusunda birçok yazı ve makale bulunmaktadır. Bu çalışmalar birçok bilim adamları, dernek ve kamu kurumları tarafından yapılmıştır. Eğitim, sağlık ve benzeri sosyal nitelikli hizmetlere yapılan yatırımlar arttıkça toplum refahı da artmaktadır. Aynı zamanda, eğitim hizmetinin meydana getirdiği olumlu sonuçlar ile ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi de yükselmektedir (Mutlu, 2006).

Eğitime yapılan yatırım bireysel gelişimi, bireysel gelişimin de teknolojik bilgiyi yaratacağı ve ekonomik büyümeyi sağlayacağı anlamını taşımaktadır (Çakmak ve Gümüş, 2005). Ekonomik büyüme genellikle gelir düzeyinin artması olarak tanımlanır fakat kişi başına düşen mal ve hizmet birimleri, eğitim ve sağlık harcamaları, okuryazarlık, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi faktörler de ekonomik büyümenin önemli göstergeleridir. Belirtilen bu faktörlerin merkezinde insan, insan düşüncesi ve yetenekleri bulunmaktadır. Üretim sürecinde önemli bir faktör olan insan ve insana bağlı etkenler eğitimle yaratıcılık, etkinlik ve verimlilik kazanmakta ve dolayısıyla ekonomik büyümeye de büyük bir katkı sağlamaktadır (Hoşgörür ve Gezgin, 2005). Eğitimli işgücünün verimliliği artıracığı, yüksek verimlilikle çalışan işgücünün ise ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacağı aşikârdır (Şener, 1987). Eğitim ile kalkınma arasında önemli pozitif bir ilişkinin olduğu ve eğitim olmadan sosyal gelişimin olmayacağı gerçeği bilinmektedir (Öztürk, 2005:42). Aynı şekilde, eğitim seviyesinin yüksek olması ile verimlilik arasında önemli bir ilişki vardır. Verimliliğin yüksek olması ücretlerin artış gösterdiği anlamını taşır. Bu da düşük gelirli toplumun refah seviyesini yükseltmesine büyük katkı sağlar (Erdoğan, 2001). Eğitim, sadece ekonomik büyüme konusunda değil aynı zamanda bu büyümeyi destekleyen daha geniş bir süreç içinde hayati derecede öneme sahiptir (Türkmen, 2002). Eğitim ile bireylere gelişen teknolojik çağa uyum sağlama alanı oluşturulur (Çalışkan, 2007:238). Ayrıca eğitim sistemi ile birey teknolojik değişiklikler karşısında kendini koruma yeteneğini kazanmakta ve ortaya çıkan değişmelere ayak uyduracak nitelikleri elde

edebilmektedir (Baykal, 2006:18). Eğitim, sadece ekonomik büyümeye değil aynı zamanda toplumsal düzene de olumlu yönde büyük etkiler sağlamaktadır. Eğitimli bir toplumda suç işleme oranının düşük olduğu, demokratikleşme konusunda donanımlı bireylerin olduğu, liderlik ve girişimci ruhu olan bireyler yetiştirme alanının mevcut olduğu görülmektedir. Türkiye’de eğitim alanında yapılan harcamalar ve yapılan eğitim programları özellikle 2002 ve sonrasında büyük değişiklikler göstermiştir. Milli eğitim bakanı İsmet Yılmaz 2017 Meclis bütçe konuşmasında bu değişiklikleri şöyle anlatmıştır: "Ortaöğretimde net okullaşma oranı 2002 yılında %50,57 iken, 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında %79,79’a yükselmiştir. 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayımız ilköğretimde 28 iken, 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında 16’ya, ortaöğretimde 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında 18 iken 2015 2016 eğitim ve öğretim yılında 13’e düşmüştür. Yükseköğretimde net okullaşma oranı 2002 yılında %14,65 iken, 2015-2016 eğitim ve öğretim yılında %40,87’ye yükseltilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin GSYH’den aldığı payın geçirdiği değişim Konsolide Bütçe/Merkezi Yönetim Bütçesi’nde de görülmektedir. % 8’lerden başlayan oranlar günümüzde 2017 yılı tahmini rakamlarına göre %20’lere yaklaşmıştır."

Toplumun ekonomik gelişmişliği ve beşeri sermayenin unsurları olan eğitim durumu ve sağlık düzeyi arasında önemli bir bağ vardır. Bu bağın temel nedeni sağlıklı bir toplumun beşeri sermayesinin nispeten daha kolay artırılabilir olmasıdır. Psikolojik ve fiziksel olarak sağlıklı olan insanların eğitimleri daha kolaydır. Bu nedenle beşeri sermaye gücünü artırmak isteyen bir ülke için toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesi önemli bir etkidir (Karagül, 2002). Sağlık harcamaları uzun dönemli bir yatırım türüdür ve ekonomik büyümeye etkisi uzun yıllar sonra ortaya çıkmaktadır. Sağlık harcamaları, çalışma gücünü koruyarak ve gelecekte ortaya çıkacak sağlık sorunlarını azaltarak gelecekte ortaya çıkacak sağlık harcamalarından tasarruf sağlamaktadır. Ekonomik gelişmişliği yüksek olan ülkelerde sağlık harcamalarına ayrılan pay artmakla birlikte toplumun sağlık bilincinin de arttığı görülmektedir. Bundan dolayı sağlık alanında oluşan gelişim ekonomik büyümeyi de olumlu etkilemektedir (Mazgit, 2002). Sağlık sistemine ilişkin önemli göstergelerden biri sayılan sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi pozitif yönlü ve uzun süreli olmaktadır (Taban, 2006:35). Son dönemler de yapılan çalışmalarda, ekonomik gelişim sürecinde sağlık üzerine yapılan yatırımların pozitif etkisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından kurulan Makroekonomi ve Sağlık Komisyonu (2001)

ile Avrupa Komisyonu'nun (2005) yayınladıkları kapsamlı raporlarda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi sağlayan bir teşvik aracı olduğu belirtilmekte ve sağlık harcamalarının daha fazla artırılması gerektiği savunulmaktadır (Tıraşoğlu, Yıldırım, 2012:113). Gyimah ve Wilson 2004'deki çalışmalarında toplam sağlık harcamalarının kişi başına gelir artışı üzerindeki etkisini incelemiş ve kişi başına gelir artışında, toplam sağlık harcamalarının pozitif ve güçlü bir etkisinin olduğu görülmüştür. Afrika ve OECD ülkelerinde kişi başına gelirden görülen %22 ve %30'luk bir artışa sağlık harcamalarındaki gelişmeler katkı sağladığı görülmektedir (Giyimah ve Wilson, 2004). Türkiye'de 2003 yılından sonra sağlıkta dönüşüm programları uygulanmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sayede Türkiye günümüzde Avrupa ve Ortadoğu'nun önemli sağlık merkezi haline gelmiştir.

Yöntem

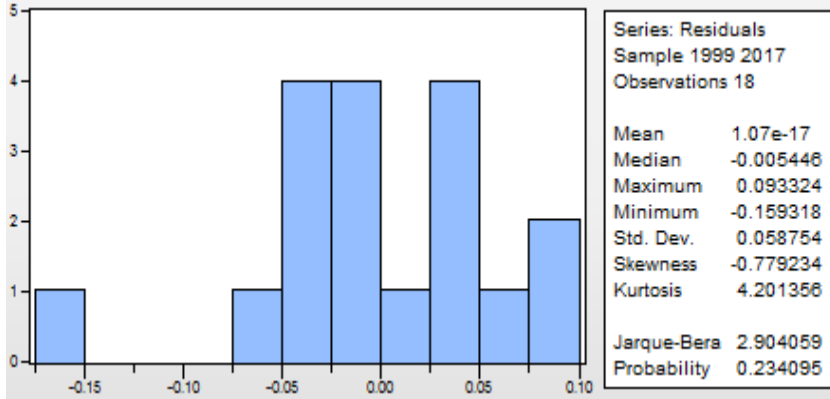
Bu çalışmada Türkiye'de 1999-2017 yılları arasında sağlık ve eğitime yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisi analiz edilmiştir. Burada eğitim harcamaları; Yüksek Öğretim Kurumu ve Milli Eğitim Bakanlığı toplam harcamalarını içermektedir. Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları verileri, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) resmi web adresinden; eğitim harcamaları verileri ise, Milli Eğitim Bakanlığı resmi web adresinden alındı (EK3). Çalışmada elde edilen veriler öncelikle Eviews 7 programına aktarıldı. Yüksek verilerle yapılacak analizlerin güç olmasından kaynaklı verilerin logaritmaları alınıp En Küçük Kareler (EKK) varsayımı gereği normallik testi ve otokorelasyon testleri yapıldı. Daha sonra durağan olmayan veriler (EK1), durağan hale getirildi (EK2). Analiz gereği, Augmented Dickey – Fuller (ADF) birim kök testi kullanıldı ve Granger nedensellik testi yapıldı. Yapılan testlerden sonra bu doğrultuda model kurulup model analizi yapıldı. Modelde EKK yöntemi kullanılarak ekonomik büyüme bağımlı değişken, sağlık ve eğitim harcamaları bağımsız değişken olarak ele alındı. Burada öncelikle parametrelerin anlamlılık testleri olasılık değerlerine bakılarak analiz edildi. Daha sonra modeli bir bütün olarak analiz etmek amacıyla, F testi ve R^2 testi kullanılarak model analizi yapıldı. Model analizi için kritik değer 0.05 alınarak elde edilen bulgular incelenmiştir.

Normallik Testi Analizi

Normallik testi, hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığını incelemek amacıyla yapılır. Hata terimlerinin normal dağıldığı bir fonksiyonun kendisi de normal dağılıma sahiptir. Normallik testine ait

grafik ve değerler aşağıda Tablo1'de verilmiştir. Normallik testi analizinde Jarque-Bera testi kullanıldı. Bu testte ters hipotez durumu mevcuttur. Olasılık değerinin (Probability) 0.05 olan kritik değerden büyük olması durumunda hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğunu gösterir.

Tablo1- Normallik testi ve sonuçları

H_0 : Hatalar normal dağılıma sahiptir

H_1 : Hatalar normal dağılıma sahip değildir

Jarque-Bera testinde yer alan ters hipotez durumu göz önüne alınarak Tablo1 incelendiğinde, olasılık (Probability) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda hata terimlerinin normal dağıldığı ve H_0 'ın kabul, H_1 'in red gördüğü açıktır.

Otokorelasyon Analizi

Otokorelasyon, çoklu doğrusal modellerde hata terimlerinin ilişkili olma durumudur. Otokorelasyon sorunu olan bir modelde işlem yapılması sağlıklı sonuçlar doğuracaktır. Dolayısıyla çoklu regresyon ve EKK yönteminin kullanılması için temel varsayımlarından biri de otokorelasyon sorununun olmamasıdır. Modele ait otokorelasyon analizi sonuçları Tablo2'de verilmiştir.

Tablo 2- Otokorelasyon analiz sonuçları

Date: 03/16/18 Time: 12:50

Sample: 1999 2017

Included observations: 18

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	0.245	0.245	1.2682	0.260
		2	0.270	0.223	2.9055	0.234
		3	0.046	-0.067	2.9566	0.398
		4	-0.064	-0.136	3.0614	0.548
		5	-0.100	-0.064	3.3389	0.648
		6	-0.081	0.005	3.5353	0.739
		7	-0.033	0.034	3.5712	0.828
		8	-0.070	-0.064	3.7453	0.879
		9	0.057	0.072	3.8755	0.919
		10	-0.028	-0.041	3.9114	0.951
		11	-0.042	-0.079	4.0003	0.970
		12	-0.125	-0.117	4.9417	0.960

 H_0 : Otokorelasyon sorunu yoktur H_1 : Otokorelasyon sorunu vardır

Tablo2’de görüldüğü gibi; otokorelasyon ve kısmi korelasyon bölgelerinde grafiklerin kesik çizgileri aşmadığı, varsayım olarak ele alınan aralıkta oldukları görülmektedir. Bu durumda otokorelasyonun olmadığı, H_0 ’ın kabul, H_1 ’ in red gördüğü açıktır.

Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi

Modelde anlamlılık testi ve otokorelasyon analizi yapıldıktan sonra modelin kurulması amacıyla durağan olmayan veriler durağan hale getirildi. Ekonometrik çalışmalar yapılırken ilk önce verilerin durağan olup olmadığı incelenir. Eğer veriler birim köke sahip değilse durağan olduğu ve birim köke sahip olmayan serilerde sabit varyansın olduğu kabul edilir. Aynı şekilde birim köke sahip ise durağan olmadığı kabul edilir. Birim kökün varlığı birim kök testi ile ortaya çıkar. Durağan olmayan verilerle yapılan analizler sağlıklı olmayıp, sahte regresyon sonuçlarına neden olabilmektedir. Bu nedenle durağan olmayan verilerle yapılan işlemlerin yanıltıcı olacağı ve sağlıksız sonuçlar doğuracağı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada birim kökün varlığının sınanması amacıyla Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen Dickey-Fuller Testinin genişletilmiş hali olan Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Uygulanan ADF testi sonuçları Tablo3’de verilmiştir.

Tablo 3- ADF testi sonuçları

<i>Normal Derece</i>				<i>1.Fark Derece</i>		
<i>ADF</i>				<i>ADF</i>		
<i>Değişkenler</i>	<i>T istatisti k</i>	<i>%5 kritik değer</i>	<i>p-değer</i>	<i>T istatisti k</i>	<i>%5 kritik değer</i>	<i>p-değer</i>
EKONOMİK BÜYÜME	1.273702	-1.962813	0.9415	-2.049719	-1.964418	0.0420
EGITIM	1.490429	-1.961409	0.9604	-2.437875	-1.964418	0.0185
SAGLIK	1.177101	-1.962813	0.9312	-2.989837	-1.964418	0.0054

Tablo3’ de serilerin normal seviyede %5 kritik değerinde durağan olmadığı görülmektedir. Olasılık değerleri de bunu desteklemektedir. Serilerin birinci dereceden farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Seriler durağanlaştırıldıktan sonra durağanlaşan serilerle model analizi yapıldı.

Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik sınavası, bir zaman serisinin başka bir zaman serisini tahmininde kullanışlı olup olmadığının bir istatistiksel hipotez sınavasıdır. Granger nedensellik testinin uygulanabilmesi için verilerin durağan olması gerekmektedir. Bundan dolayı birim kök testi yapılarak veriler durağan hale getirildi. Tablo 3’te bu durum analizi verilmiştir. Granger nedensellik testi için uygun gecikme uzunluğu 4 olarak seçildi. Aşağıda Tablo 4’te Granger Nedensellik testi tablosu verilip analizi yapılmıştır.

Tablo 4- Granger Nedensellik Testi

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
 Date: 03/14/18 Time: 13:28
 Sample: 1999 2017
 Included observations: 14

Dependent variable: EKONOMIKBUYUME			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
EGITIMHAR...	13.54281	4	0.0089
SAGLIK HAR...	35.36752	4	0.0000
All	39.25307	8	0.0000

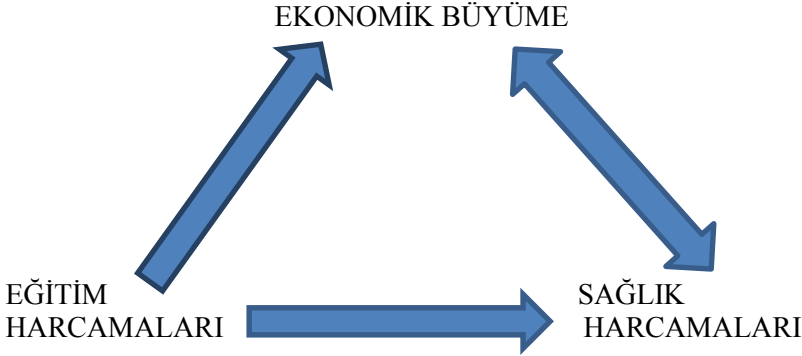
Dependent variable: EGITIMHARCAMALARI			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
EKONOMIK...	1.693176	4	0.7920
SAGLIK HAR...	1.403653	4	0.8436
All	2.078011	8	0.9785

Dependent variable: SAGLIK HARCAMALARI			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
EKONOMIK...	51.52717	4	0.0000
EGITIM HAR...	28.70635	4	0.0000
All	65.01510	8	0.0000

Tablo 4’te ilk bağımlı değişkenimiz Ekonomik Büyüme olarak ele alınmıştır. Eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarına ait olasılık(Prob.) değerlerinin 0.05’ ten küçük olması, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyümenin nedeni olduğunu göstermektedir.

İkinci bağımlı değişkenimiz Eğitim harcamaları olarak belirlenmiştir. Bu kısımda Ekonomik büyüme ve sağlık harcamalarının eğitim harcamalarına neden olmadıkları görülmektedir. Olasılık değerlerinin 0.05’ten büyük olmaları bunu göstermektedir ve aralarında nedensellik yoktur.

Üçüncü bağımlı değişkenimiz sağlık harcamalarıdır. Ekonomik büyüme ve eğitim harcamalarına ait olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olması, ekonomik büyüme ve eğitim harcamalarının sağlık harcamalarına neden olduklarını göstermektedir. Aşağıda yer alan tabloda değişkenler arasındaki nedenselliği ve nedensellik yönlerini göstermektedir.

Yukarıdaki Tablo incelendiğinde, eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye neden oldukları görülmektedir. Aynı şekilde ekonomik büyüme ve eğitim harcamalarının da sağlık harcamalarına neden oldukları izlenmiştir. Nedensellik yönleri incelendiğinde, eğitim harcamalarının ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları ile tek yönlü ilişki bulunmuştur. Ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasında ise çift yönlü ilişki bulunmuştur.

Model ve Analiz

Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme etkisini incelemek için aşağıdaki gibi bir doğrusal regresyon modeli çerçevesinde analiz edilmiştir.

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \varepsilon_i$$

Burada, β_1 ve β_2 sabit katsayılar olmak üzere;

α : Sabit terim,

Y: GSYH,

X_1 : Eğitim Harcamaları,

X_2 : Sağlık Harcamaları,

ε_i : Hata terimlerini gösterir.

Yukarıdaki model, En Küçük Kareler (EKK) metodu ile tahmin edilmiş, verilerin analizinde Eviews 7 programı kullanılmıştır. Bu modelde ekonomik büyüme bağımlı değişken, eğitim ve sağlık harcamaları bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. Model için kritik değer 0.05 olarak alınıp işlem yapıldı.

Tablo 5- Eviews tablo çıktısı ve analiz sonuçları

Dependent Variable: EKONOMIKBUYUME
 Method: Least Squares
 Date: 03/16/18 Time: 12:13
 Sample (adjusted): 1999 2017
 Included observations: 18 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EGITIMHARCAMALARI	-0.004658	0.009278	-0.502055	0.6229
SAGLIKHARCAMALARI	0.542669	0.112754	4.812835	0.0002
C	0.061943	0.026103	2.373026	0.0314
R-squared	0.613970	Mean dependent var		0.157722
Adjusted R-squared	0.562499	S.D. dependent var		0.094564
S.E. of regression	0.062548	Akaike info criterion		-2.554746
Sum squared resid	0.058684	Schwarz criterion		-2.406351
Log likelihood	25.99271	Hannan-Quinn criter.		-2.534284
F-statistic	11.92852	Durbin-Watson stat		1.501871
Prob(F-statistic)	0.000794			

$$Y = 0.061943 - 0.004658X_1 + 0.542669X_2$$

Model analizi yapıldığında; Tablo5'te R^2 değerinin 0.613970 çıkması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişmelerin %61'ini açıklayabildiğini, F olasılığı sonucu ise kritik değer olan 0.05'ten küçük olduğu için, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Ampirik sonuçlar, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Eğitim harcamalarının ise ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkisi olmakla birlikte, bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Modelde görüldüğü gibi, sağlık harcamalarındaki %1'lik bir artış ekonomik büyümede % 0.54' lük bir artış yapmaktadır. Eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış ise ekonomik büyümede % 0.0046' lık bir düşüşe neden olmaktadır. Ayrıca sabit terim olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı, sabit teriminin anlamlı olduğu gözlenmektedir.

Eğitim harcamalarının ekonomik büyüme etkisine ait anlamlılık hipotezi:

H_0 : Eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur

H_1 : Eğitim harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır.

Eğitim harcamalarına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu yüzden hipotezlerden H_0 red H_1 kabul edilir.

Sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisine ait anlamlılık hipotezi:

H_0 : Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark yoktur

H_1 : Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı fark vardır.

Sağlık harcamalarına ait olasılık değeri incelendiğinde kritik değer 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Bu yüzden hipotezlerden H_0 kabul, H_1 red edilir.

Modele ait hipotez kurulduğunda:

H_0 : Model anlamlıdır

H_1 : Model anlamlı değildir.

F olasılık değeri, kritik değer 0.05'ten küçük olması nedeniyle model anlamlı olup ve H_0 kabul, H_1 red edilir.

Tartışma ve Sonuç

“Türkiye’de Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi:1999-2017” isimli çalışmamızda öncelikle söz konusu yıllara ait veriler toplandı. Model analizi yapılmadan önce durağanlık testi yapmak amacıyla modelde anlamlılık testi ile hata terimlerinin normal dağılıma sahip olduğu görüldü. Tablo1’de anlamlılık testi sonuçlarında da bu durum analizi görülmektedir. Daha sonra otokorelasyon sorunu incelendi ve otokorelasyon tanımına göre, çoklu doğrusal modellerde hata terimlerinin birbirlerini izleyen değerleri arasında ilişki olmadığı görüldü. Tablo2 incelendiğinde otokorelasyon sorununun olmadığı görülmektedir. Yapılan anlamlılık ve otokorelasyon analizinden sonra ADF birim kök testi uygulanarak durağan olmayan verilerin farkları alınarak durağan hale getirildi. Tablo3, durağan olmayan verilere uygulanan ADF testi ile durağan hale getirilmesini göstermektedir. Durağan hale getirilen verilerden sonra Granger nedensellik analizi yapıldı. Tablo 4’te Granger nedensellik analizi görülmektedir. Daha sonra Ekonomik büyüme bağımlı değişken, eğitim ve sağlık harcamaları bağımsız değişken olarak ele alınıp model kuruldu. Kurulan modelde sağlık ve eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi incelendiğinde modelin bir bütün olarak anlamlı çıktığı görülmektedir. Tablo4’te yer alan F olasılığı sonucunun kritik değerden küçük olması bunu sağlamaktadır. Ayrıca bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi açıklama gücü Tablo4’te yer alan R^2 değeri %61 olduğu görüldü. Modelde yer alan parametreler incelendiğinde ise, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Tablo5’te görüldüğü gibi sağlık harcamalarında oluşan % 1’lik bir artışın ekonomik büyümeye pozitif yönde % 0.54’lük bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda sağlık harcamalarına ait olasılık değerinin kritik değer

olan 0.05'ten küçük olması parametrenin anlamlı olduğunu göstermektedir. Eğitim harcamaları için de aynı şekilde Tablo4 incelendiğinde, eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca eğitim harcamaları parametresi incelendiğinde olasılık değerinin kritik değerden büyük olması parametrenin anlamsız olduğu anlamını taşımaktadır. Sabit terimin anlamlılığı incelendiğinde, sabit terimin olasılık değeri kritik değerden küçük ve bu da sabit terimin anlamlı olduğunu göstermektedir.

Türkiye için yapılan bu analizde, eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye anlamlı bir etki yapmaması düşündürücü bir durumdur. Eğitimin her ülke gelişimi için en önemli faktörlerden biri olduğu kabul edilir. Ancak yapılan analiz sonucu Türkiye için bunun söylenmesi zor görünmektedir. Yaptığımız çalışmanın sonuçlarına paralel olarak, yakın zamanda Başar ve ark. (2016)'da "Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" adlı çalışmalarında elde ettikleri analiz sonuçlara göre, uzun dönemde eğitim harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken sağlık harcamalarında meydana gelecek bir artış ekonomik büyümeyi aynı yönlü etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Artan eğitim harcamalarının olumsuz bir etkiye sahip olmasının nedenlerinden biri, yapılan harcamalara karşılık istenilen düzeyde bir eğitim sisteminin olmadığı anlamına gelebilir. Öte yandan mezun olan üniversite öğrenci sayısının artması ve çoğunun işsiz kalması eğitime ayrılan bütçenin ekonomik büyüme olarak anlamlı bir etki göstermemesinin bir sebebi olarak düşünülebilir. Yapılan en büyük ve en uzun dönemli yatırımın insana yapılan yatırım olduğu gerçeğinden yola çıkarak, eğitimin nasıl bir önem taşıdığını anlamaktayız. Eğitimli bir toplumun üretici olduğu ve ekonomik kalkınmaya fayda sağladığı gelişmiş toplumlarda görülmektedir. Ülkemizde eğitime ayrılan bütçenin en büyük paya sahip olmasına rağmen analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme üzerinde negatif etki oluşturuyor olması verilen eğitim sisteminin uygun olmadığı anlamını taşımaktadır. Ancak burada eğitim harcamalarına en büyük payın ayrılmasının yanlış olduğu anlaşılmamalıdır. Tam aksine eğitime ayrılan payın daha da artırılması gerçeği ile birlikte yetişmiş nitelikli insanların ekonomiye katkısı sağlandığında bu tablonun pozitif olması kaçınılmaz olacaktır.

Sağlık harcamalarına ait analiz dikkate alındığında, ekonomik büyümeye pozitif etkide bulunduğu görülmektedir. Bunun başka bir göstergesi de Türkiye'de son zamanlarda sağlık alanında yapılan reformlara karşılık oluşan sağlık turizmidir. Türkiye bu alanda

Ortadoğu ve Avrupa’da önemli bir yere sahip durumdadır. Bu durum yapılan sağlık harcamalarının pozitif sonuçları olarak görülmektedir. Türkiye’ye sağlık amacıyla gelen turist sayısı her geçen yıl artmakla birlikte bu alanda Türkiye için büyük bir getiri kaynağı oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu da gösteriyor ki, sağlık sektörüne daha etkin ve verimli yatırımların yapılması ülkenin ekonomik büyüme düzeyini yükseltecek, verimliliğin ve teknolojik yeniliklerin gerçekleşmesine hizmet edecek, kalkınmayı hızlandırabilecek ve toplumsal refah düzeyinin artmasına olanak sağlayacaktır.

Ekonomik büyüme ve kalkınmaya doğrudan etki eden eğitim ve sağlık harcamaları toplumu oluşturan bireylerin nitelikli işgücüne katılımlarına katkı sağlayacağı aşikârdır. Yaptığımız çalışmada Türkiye’nin eğitim ve sağlık harcamalarına gereğinden fazla kaynak ayırdığı ve önem verdiği görülmektedir. Elde edilen veriler neticesinde çalışmanın geliştirilmesi, ülkemizde ve dünyada, eğitim ve sağlık harcamaları ile büyüme arasındaki mevcut durumun ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye için sağlık harcamalarının ekonomik büyümede pozitif bir etkiye sahip olduğu, eğitim harcamalarının ise anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.

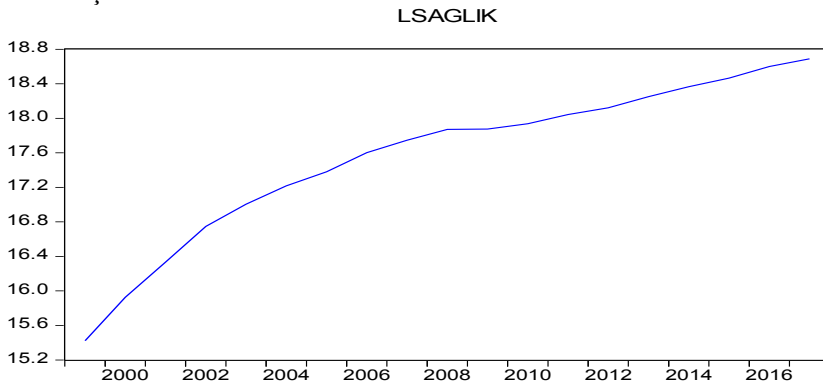
Kaynakça

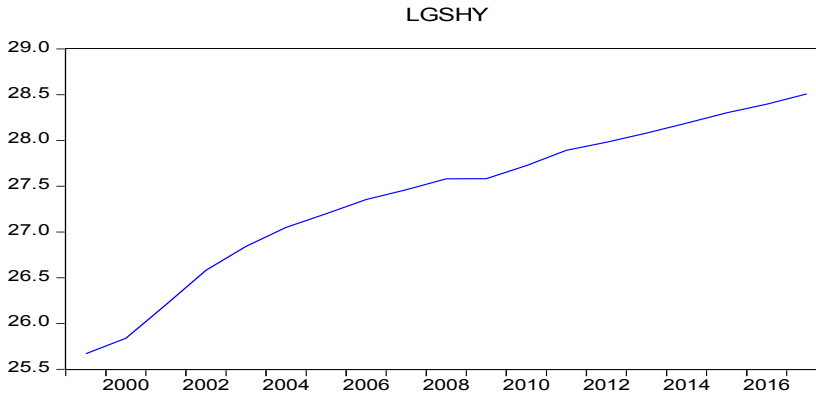
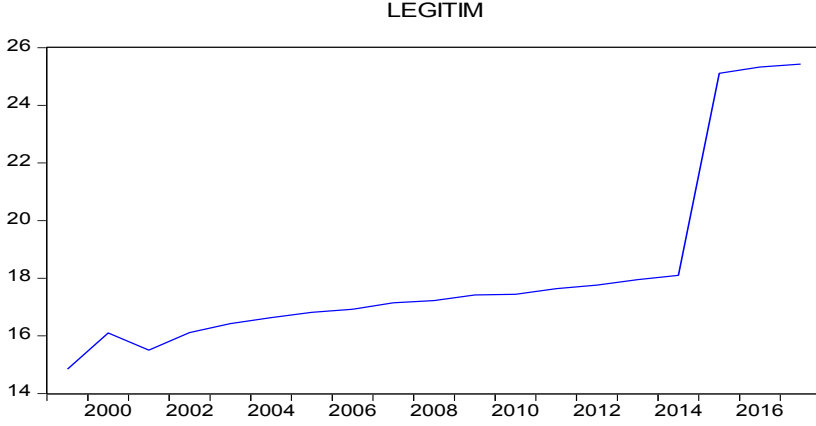
- Afzal, M., Farooq, M. S., Ahmad, H. K., Begum, I., Quddus, M. A. (2010). Relationship Between School Education and Economic Growth in Pakistan: ARDL Bounds Testing Approach To Cointegration. *Pakistan Economic and Social Review*, 48(1), 39-60.
- Ayrangöl, Z., Tekdere, M. (2014). Türkiye ve OECD Ülkelerinde Yapılan Eğitim Harcamalarının Karşılaştırmalı Analizi. *EUL Journal of Social Sciences (V:II) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-30.
- Başar, S., Künü, S., Bozma, G. (2016). Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:10, 189-204.
- Baykal, Ö. (2006). 1980 Sonrası Türkiye’de Kamusal Eğitim Harcamalarının Analizi (1980-2003). (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 1-122.
- Çakmak, E., Gümüş, S. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analizi (1960-2002). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60-1, 59-72.

- Çalışkan, Ş. (2007). Eğitimin Getirisi (Uşak İli Örneği). *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 235-252.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, ss. 29-48.
- Çetin, M., Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerinde Bir Panel Regresyon Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (2), 166-182.
- Davies, J. (2003). Empirical Evidence on Human Capital Externalities. *EPRI Working Paper Series, Working Paper*, 1-32.
- Erdoğan, M. (2001). Kamusal Niteliği Bağlamında Türkiye ve Güney Kore’de Eğitimin Finansmanı. *Türkiye’de 1980 Sonrası Mali Politikalar – 16. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Celal Bayar Üniversitesi, Antalya.
- Gyimah-Brempong, K., Wilson, M. (2004). Health Human Capital And Economic Growth In Sub-Saharan African And OECD Countries. *The Quarterly Review of Economics And Finance*, 44, 296–320.
- Hoşgörür, V., Gezgin, G. (2005). Ekonomik ve Sosyal Kalkınmada Eğitim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*. Ankara: Anıt Matbaa, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 37.
- Lusting, N. (2004). Investing in Health for Economic Development. *Report By The Mexican Commission On Macroeconomics And Health*, 1st Edition, Mexico. 1-60.
- Mazgıt, İ. (2002). Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan Önemi. *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi*, (Hereke-Kocaeli), 405-415.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2016), 2017 Yılı Bütçe Sunuşu. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_12/13031405_2017_genel_kurul_matbaa_hali_09_12_2016.pdf, (Erişim tarihi: 01/12/2017).
- Mushkin, S.J. (1962). Health As An Investment. *Journal of Political Economy*, 70, 129-157. ss. OECD (1998). Human capital investment: an international comparison, Paris: OECD.
- Mutlu, A. (2006). Eğitim ve Sağlık Hizmetlerinin Desentralizasyonu. *Mali Yerelleşme: Teori ve Uygulama Üzerine Yazılar*. Güncel Yayıncılık, 1, İstanbul.

- Mutluer, K., Öner, E., Kesik, A. (2010). *Teori ve Uygulamada Kamu Maliyesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Öztek, Z. (2001). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, Sağlık Özel Sayısı 1, Yıl 7, Sayı 39.
- Öztürk, N. (2005). İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü. *Sosyo-Ekonomi Dergisi*, 2005-1, 27-44.
- Söyler, İ. (2008), Eğitim Hizmetleri Bağlamında Vakıf Üniversitelerinin Finansal ve Vergisel Sorunları. *Maliye Dergisi*, Sayı: 154, 52-76.
- Şener, O. (1987). Eğitim Ekonomisinin Temel İlkeleri. *III. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu*, 5-22.
- Taban, S. (2006). Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyo Ekonomi*, 2(4): 31-46.
- Tıraşoğlu, M., Yıldırım, B. (2012). Yapısal Kırılma Durumunda Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 111-117.
- Tokgöz, E. (1981). Sosyal Gelişmede Sağlık. *Türkiye İkinci İktisat Kongresi Sosyal Gelişme ve İstihdam Komisyonu Tebliğleri*, DPT Yayınları, Yayın No: 1783.
- Türkmen, F. (2002). Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT-Uzmanlık Tezleri: 2655, 1-114.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2017). Konularına Göre İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=kategorist>, (Erişim tarihi: 01/12/2017).

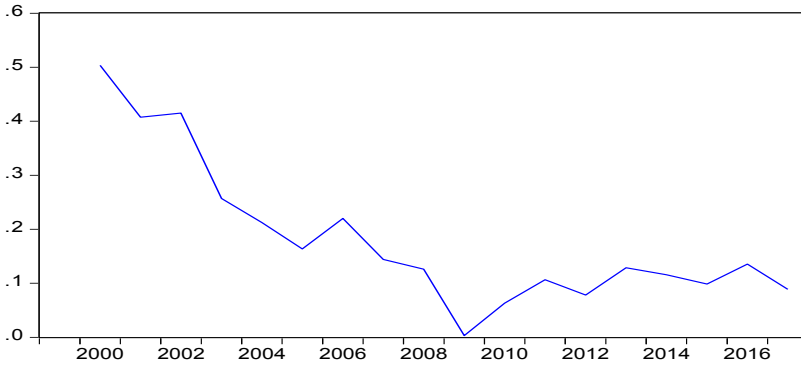
EK1: Logaritmik serilerin durağan olmayan durumları aşağıda verilmiştir.

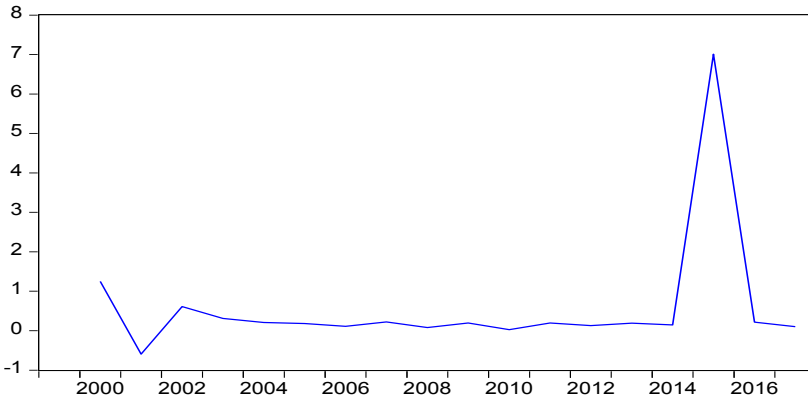

EK2: Durağanlaştırılan logaritmik serilerin durağan durumları aşağıda verilmiştir.

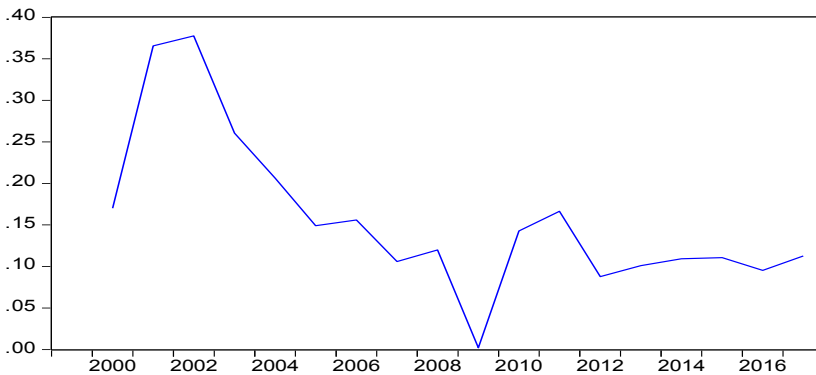
FSAGLIK

FEGITIM

FGSHY

EK3: TÜİK ve Milli Eğitim Bakanlığı resmi web adreslerinden alınmış verilerin logaritmik hale dönüştürülmüş durumu aşağıda verilmiştir.

YILLAR	LEKONOMİK BÜYÜME	LEĞİTİM HARCAMALARI	LSAĞLIK HARCAMALARI
1999	2.566.916	1.484.823	1.542.194
2000	2.583.921	1.609.872	1.592.548
2001	2.620.484	1.550.398	1.633.287
2002	2.658.256	1.611.378	1.674.803
2003	2.684.308	1.642.474	1.700.513
2004	2.704.947	1.663.383	1.721.744
2005	2.719.859	1.681.627	1.738.109
2006	2.735.446	1.692.524	1.760.128
2007	2.746.044	1.714.565	1.774.546
2008	2.758.029	1.722.447	1.787.146
2009	2.758.242	1.741.710	1.787.443
2010	2.772.524	1.744.232	1.793.745
2011	2.789.162	1.763.577	1.804.391
2012	2.797.942	1.776.508	1.812.212
2013	2.808.037	1.795.426	1.825.096
2014	2.818.959	1.810.108	1.836.676
2015	2.830.020	2.511.144	1.846.535
2016	2.839.556	2.532.789	1.860.097
2017	2.850.816	2.542.981	1.868.971

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 245-262
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 29.01.2018 Kabul/Accepted: 03.03.2018

**PORTFÖY YÖNETİM ŞİRKETLERİNİN FİNANSAL
PERFORMANSLARININ GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİ
İLE DEĞERLENDİRİLMESİ**

***EVALUATION OF PORTFOLIO MANAGEMENT
COMPANIES' FINANCIAL PERFORMANCES WITH GRAY
RELATIONAL ANALYSIS***

Dr. Öğr. Üyesi Seher TEZERGİL

Marmara Üniversitesi
Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu
Aktüerya Bölümü
stezergil@marmara.edu.tr

Öz

Son yıllarda araçları ve kurumları ile birlikte hızlı bir değişim göstermekte olan sermaye piyasalarının etkinliği ve verimliliği, dinamik yapısı ile finansal piyasaların önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Ayrıca uluslararası finansal piyasalarda yaşanan krizler ve/veya gelişmeler, yatırım ve portföy yönetimi konularının önemini bir kat daha arttırmıştır. Ana faaliyet konusu fonların kurulması ve yönetimi olup ayrıca yatırım danışmanlığı faaliyetinde de bulunabilen portföy yönetim şirketleri bu bağlamda söz konusu işlevleriyle sermaye piyasalarında gittikçe önem kazanan kuruluşlardır.

Bu yaklaşım ekseninde çalışmada Türk finans sektöründe faaliyet gösteren portföy yönetim şirketleri merkeze konmuştur. Söz konusu portföy yönetim şirketlerinin finansal performanslarının *Gri İlişkisel Analiz* yöntemi ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Gri İlişkisel Analiz karar sürecinde birden fazla kriter ve alternatifin eş anlı yer aldığı karar problemlerinin çözümünde yaygın olarak kullanılan yöntemlerden biridir. Çalışma 2014-2016 yılları arasında Türkiye'deki 50 portföy yönetim şirketini kapsamaktadır. Söz konusu şirketlere ait gelir gider tablolarından elde edilen üretimle ilgili değişkenler kullanılarak performans sıralamaları yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Portföy Yönetim Şirketleri, Finansal Performans, Çok Kriterli Karar Alma Yöntemleri, Gri İlişkisel Analiz.

Abstract

In recent years, the efficiency and productivity of capital markets, which are rapidly changing with its instruments and institutions, have become one of the important elements of financial markets with its dynamic structure. Moreover, crises and / or developments in international financial markets have increased the importance of investment and portfolio management. The main activity is the establishment and management of funds and the portfolio management companies that can also be active in investment consultancy activities are institutions that gain importance in capital markets with their related functions in this context.

The aim of the study is to evaluate the financial performances of the portfolio management companies operating in the Turkish financial sector through the Gray Relational Analysis method. Performance rankings were made using the variables related to production obtained from the income and expenditure tables of 50 portfolio management companies in Turkey between 2014-2016 and the results were interpreted.

Keywords: Portfolio Management Companies, Financial Performance, Multi Criteria Decision Making Methods, Gray Relational Analysis.

1.Giriş

Son yıllarda görülen rekabetteki artışa paralel olarak yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler özellikle hizmet sektörünü yoğun bir şekilde etkilemektedir (Akpınar, Ö., 2017: 46). Sürdürülebilirliğin en belirleyici unsurlarından birisi olan performans kavramı; etkinlik, verimlilik ve kalite gibi ölçüleri kapsayan geniş bir kavram olup ölçümüyle ilgili çalışmalar incelendiğinde, çok farklı tekniklerin kullanılabilirdiği ve araştırma alanı olarak da finansal piyasalarda genellikle bankacılık sektörünün öne çıktığı görülmektedir.

Ayrıca küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte rekabetin yoğun olduğu bu piyasalarda sermaye piyasalarının da önemi her geçen gün artmakta dolayısıyla da sermaye piyasalarında portföy yönetim şirketlerinin performansları ile ilgili çalışmalarda da artış görülmektedir. Zira portföy yönetim şirketlerinin üretim performanslarını belirlemek; makro açıdan finans sektörünün değerlendirilmesinde ve politikalar üretilmesinde gerekli olduğu kadar, mikro açıdan da yönetsel kararların alınmasında son derece belirleyicidir.

Her geçen gün artan rekabet ortamında gerek şirketler gerekse müşteriler için performansların ölçülmesi/değerlendirilmesi verimlilik ve etkinliğin artırılmasında önemli bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır. Söz konusu pazarda ana faaliyet konusu fonların kurulması ve yönetimi olmasının yanı sıra yatırım danışmanlığı faaliyetinde de bulunabilen portföy yönetim şirketleri için; performanslarını etkileyen müşteri,

değişim, rekabet gibi temel etmenleri göz önünde bulundurarak kalite, maliyet, esneklik gibi performans ölçütlerinin etkin kullanımını ve bunların etkileşiminin incelenmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda; çalışmada fon yönetim şirketlerinin performansları değerlendirilerek, şirketlerin politika geliştirmelerinde yol gösterici olmak ve bu konuda farkındalık yaratmak amaçlanmıştır.

1.2. Literatür

Gri ilişki analizinin (GİA) teorisi ilk defa 1982 yılında Tayland'daki Hua Chung Bilim ve Teknoloji Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Julong Deng tarafından ortaya atılmıştır. (Akay, D., 2006, 39). Sonrasında eğitim, tıp, istihdam, endüstri tarım ve benzeri pek çok alanda performans ölçmede kullanılmıştır. Literatürde finansal performansların çok kriterli karar alma yöntemleri kullanılarak ölçüldüğü/sıralandığı birçok çalışma olmasına karşın gri ilişki analizinin kullanıldığı çalışmalar görece az sayıdadır.

Genelde finansal piyasalarda özelde ise sermaye piyasalarında yapılan çalışmalar ekseninde mevcut literatür incelenmiştir. GİA yönetimini 2006 yılında Chang tarafından sigortacılık sektörünün finansal performansını ölçmek amacıyla kullandığı çalışmada Tavyan'da faaliyette bulunan 20 sigorta şirketinin finansal performansı belirlenen 19 finansal oran üzerinden analiz edilmiştir. 19 finansal oranın 5 ana grup altında toplanmış olduğu çalışmada 2000-2002 yıllarına ait finansal tablolardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Sermaye yapısı, karlılık, yönetim etkinliği, ödeme gücü ve operasyonel sermaye kapasitesi grupları altında incelenen finansal oranların ağırlıkları ise eşit olarak analize dâhil edilmiş olup araştırma sonucunda karlılığı ve ödeme gücü yüksek olan sigorta şirketlerinin GİA yönteminde de yüksek sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. 2006 yılında GİA yöntemi kullanılarak sigorta şirketlerinin finansal performansını araştıran bir diğer çalışma ise Kung vd. tarafından yapılmıştır. 2000-2004 yılları arasında Tavyan'da faaliyette bulunan 16 hayat-dışı sigorta şirketinin finansal performansını GİA yöntemi ile analiz etmiştir. Toplam 24 finansal oran kullanılmış olup çalışmada her bir oranın ağırlığı eşit alınmıştır. Çalışma sonucunda karlılık oranları yüksek olan şirketlerin GİA yöntemine göre üst sıralarda yer aldığı görülmüştür.

Ülkemizde ise Peker ve Baki (2011) tarafından yapılan çalışmada 2008 yılında İMKB bünyesinde işlem göre sigorta şirketlerinden en fazla satış hasılatına sahip olan üç şirketin finansal performansı gri ilişki analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada üç ana grup altında toplam 10 oran kullanılarak finansal performans

sıralaması yapılmıştır. Likidite oranları, kaldıraç oranları ve karlılık oranları olarak belirlenen üç ana grup için her bir finansal oranın ağırlığı eşit olarak alınmış ve çalışmanın sonuçlarına göre; likidite oranları yüksek olan şirketlerin finansal performanslarının da yüksek olduğu ortaya çıkmıştır.

Uçkun ve Girginer (2011), GİA yöntemini kullandıkları çalışmalarında bankaların sahiplik kimliği üzerinde yoğunlaşmış, Türkiye’de faaliyette bulunan kamu ve özel sermayeli bankaların finansal performanslarını incelemişlerdir. İncelenen 17 banka için 2008 yılına ait 14 finansal oran kullanılmış, karlılık göstergelerinde kamu bankaları üst sıralarda yer aldığı özel bankaların başarısında ise aktif kalitesi ile ilgili oranların etkili olduğu tespit edilmiştir.

Elitaş vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada ise 2010-2011 yılları arasında İMKB bünyesinde işlem gören yedi sigorta şirketinin finansal performansları gri ilişki analiz yöntemiyle incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda, Peker ve Baki’nin (2011) elde ettiği sonuçlara benzer olarak, likidite oranları yüksek olan şirketlerin finansal performanslarının da yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıçay vd. (2013), çalışmalarında İMKB’de (şimdiki adıyla Borsa İstanbul) İMKB30 endeksinde işlem gören finansal olmayan firmaların finansal değerlendirmelerini GİA kullanarak gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2011 yılı Mart ayında firmalarca yayınlanmış olan finansal tablolarından elde edilen 23 adet finansal oran kullanılmıştır.

Doğan (2013), 2005-2011 periyodunda 10 banka için, 10 ayrı finansal oran ekseninde GİA yöntemini kullanarak performans değerlemesini yapmıştır. Çalışmanın bulgularına göre bankanın finansal performansının yüksek olmasında varlık karlılığının yüksek olmasının önem taşıdığı tespit edilmiştir.

Bektaş ve Tuna (2013), GİA yöntemi kullanarak BIST Gelişen İşletmeler Piyasası’nda işlem gören firmaların performanslarının ölçümünde 6 finansal oran üzerinden 11 firmayı incelemişlerdir.

Ecer (2013), GİA yöntemini kullanarak 2008-2011 dönemi çerçevesinde Türkiye’de faaliyette bulunan özel bankaların finansal performanslarını karşılaştırmıştır. Bu amaçla 11 özel banka için sermaye yeterliliği, likidite, aktif kalitesi ve karlılık değişkenleri ekseninde 12 finansal oran kullanılmış ve çalışmanın sonucuna göre finansal başarısındaki en önemli etmenin aktif kalitesi olduğunu tespit edilmiştir.

Tayyar vd. (2014), Borsa İstanbul’a kayıtlı bilişim ve teknoloji sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının değerlendirdikleri çalışmalarında Analitik Hiyerarşi Prosesi yaklaşımı

kullanarak finansal rasyoların önem derecelerini (ağırlıklarını) belirlemiş, GİA yöntemi kullanarak işletme performanslarını karşılaştırdıkları bir yöntem önermişlerdir.

Altan ve Candoğan (2014) çalışmalarında Türkiye’ de faaliyet gösteren Katılım bankalarının geleneksel performans ölçüm yöntemleri sonuçları ile Gri İlişkisel Analiz ölçüm sonuçlarının farklılık gösterip göstermediğini araştırmışlar ve uygulama sonuçlarına göre geleneksel oranlar kullanılarak yapılan performans ölçümü ile Gri İlişkisel Analiz sonuçlarının farklılık gösterdiği sonucunu tespit etmişlerdir.

Sakınç (2014), 2010-2014 yılları arasında finansal verileri kullanarak Türk bankacılık sektöründe faaliyet göstermekte olan devlet bankalarının (Ziraat Bankası, Halkbank ve Vakıfbank) performansını GİA yöntemiyle analiz etmiştir. Analizde ilgili bankaların sermaye yeterliliği, likidite, varlık kalitesi ve karlılık ölçütlerini temsil etmek üzere 15 oran kullanılmış olup çalışma sonucunda Halkbank birinci, Ziraat Bankası ikinci, Vakıfbank ise üçüncü olarak sıralanmıştır.

Kula vd. (2016)Borsa İstanbul (BİST) bünyesinde işlem gören yedi sigorta şirketi ile bir bireysel emeklilik şirketinin finansal performansı incelemiştir. Borsa İstanbul’a kote olmuş 8 şirketin 2013 yılı sonu verileri kullanılmış olup analiz sonuçlarına göre; şirketlerin yarısının sermaye yapılarının etkin olduğu, yani şirketlerin yarısında finansal kaldıracın minimize edildiği görülmüştür. Ayrıca GİA yöntemine göre, cari oranı ve karlılık oranları (net kar marjı, hisse başına kar, öz sermaye karlılığı ve aktif karlılığı) düşük olan şirketlerin etkinlik düzeylerinin de düşük olduğu ve sıralamada son sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Rakiplere nazaran başarılı finansal performansın, sermaye yapısında öz sermaye düzeyini yüksek tutmak, yüksek likidite düzeyini muhafaza etmek ve karlılığı arttırmakla elde edildiği vurgulanmıştır.

Alpay ve Sakınç (2017), 2001 yılında hayata geçen Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı çerçevesindeki düzenlemelerin etkinliğini incelemek amacıyla sektörünün 2001 yılı öncesi ve sonrası 10 yıllık verilerini GİA yöntemi (GİA) ile incelemişler ve finansal performanslarını araştırmaya konu edinmişlerdir. Çalışmada elde edilen bulgular, özellikle kamu bankalarında kaydedilen başarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Ayrıçay vd.(2017) Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2016 yılı dördüncü dönem bilanço ve gelir tablosu kalemleri ekseninde belirlenen 10 adet oran (kriter) kullanmış olup kriterlerin birbirlerine göre ağırlıkları Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ile belirlenmiştir. Gri İlişkisel Analiz (GİA) ile katılım bankalarını

performanslarının sıralaması yapılmış olup likidite oranlarının iyi performansda en yüksek ağırlığa sahip olduğu tespit edilmiştir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Çok kriterli karar alma yöntemlerinden biri olan gri sistem teorisinin amacı, bilginin belirsiz olduğu veya hiç olmadığı durumlarda karar vermeyi kolaylaştırmaktır. (Meydan vd., 2016:158). Gri sistem teorisi; gri tahmin, gri ilişki, gri programlama ve gri kontrol olmak üzere beş ana bölümden oluşur (Li vd., 2007). Gri Sistem Teorisi'nin alt başlıklarından biri olan Gri İlişkisel Analiz ise çok kriterli karar problemlerindeki belirsizlikler altında analizi gerçekleştirmek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi olup söz konusu belirsizliğin bulunduğu durumlarda pek çok analiz yöntemine göre daha kolay çözüm sunar. İki dizi arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla kullanılan bu yöntemde yapılan işlemler neticesinde hesaplanan ilişki derecesi gri ilişki derecesi olarak adlandırılır ve "0" ile "1" arasında değerler alır. Bu ölçüm, analiz edilen birimler arasındaki benzerlikleri veya farklılıkları gösterirken iki birim arasındaki değişim sürekli olduğunda, oluşan değişimler birlikte meydana geliyorsa birimler arasında daha yüksek, birlikte meydana gelmiyorsa daha düşük bir ilişki söz konusu olacaktır (Uçkun ve Girginer, 2011: 46-66).

Gri İlişkisel Analizin diğer istatistiksel yöntemlere göre bazı avantajları;

- Az sayıda veri kullanabilmek,
- Belirsiz verilerle etkili sonuçlar üretebilmek,
- Gri ilişki katsayılarının hesaplanmasının kolaylığı,
- Veri setinin herhangi bir dağılım sergilemesini zorunlu olmaması
- Bir olasılık dağılımından bağımsız olan analizin küçük örnek hacimleri ile yapılan çalışmalarda diğer istatistiksel analiz tekniklerine göre daha iyi sonuçlar ortaya koyması olarak sıralanabilir. (Tong ve Lin, 2008: 29).

Gri İlişkisel Analizde ilk olarak, tüm alternatiflerin performansının karşılaştırılabilir bir seriye çevrilmesi gerekmektedir. Daha sonra bu serilere uygun olarak, referans seri belirlenip; tüm karşılaştırılabilir seriler ve referans seri arasındaki gri ilişki katsayısı hesaplanır. Son olarak da, gri ilişki katsayıları temel alınarak, referans seri ve her karşılaştırılabilir seri arasındaki gri ilişki derecesi hesaplanır. Gri ilişki

derecesi en yüksek olan alternatif en iyi seçenek olarak tanımlanır (Lin ve Lin, 2005: 13).

Ayrıca Ho ve Wu'ya (2006) göre; faktör analizi, kümeleme analizi ve ayırma analizi gibi yöntemler ancak veri seti büyük olduğunda ve normal dağılıma sahip olduğunda kullanılabilir. Buna karşılık veri sayısı az olduğunda; yapılan faktör, kümeleme ve ayırma analizlerinin güvenilirliği düşmektedir. Bunun için Gri İlişkisel Analiz uygulanarak daha güvenilir ve sağlıklı sonuçlara ulaşmak mümkündür (Kula, Kandemir ve Baykut, 2016: 37-53).

Dolayısıyla Gri İlişkisel Analiz süreci;

- Karar Matrisinin Oluşturulması
- Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması
- Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması
- Gri İlişki Katsayılarının Oluşturulması
- Gri İlişki Derecelerinin Hesaplanması

Şeklinde beş aşama ile ifade edilebilir (Zhai v.d., 2009:7076, aktaran, Uçkun ve Girginer, 2011: 46-66):

1.Adım: Karar Matrisinin Oluşturulması

X_0 , referans seri olmak üzere, $X_1, X_2, \dots, X_i, \dots, X_N$ şeklinde N tane alternatifin, k tane öğeye/kritere göre değerlerinden oluşan bir matris oluşturulur

$$X_i = \{x_i(1), x_i(2), \dots, x_i(k)\},$$

$$X_N = \{x_N(1), x_N(2), \dots, x_N(k)\}$$

$X_i(k)$ değeri; i. şirketin k kriterini ifade etmektedir.

2.Adım: Karşılaştırma Matrisinin Oluşturulması

Gri ilişki katsayılarının hesaplanmasından önce farklı boyutlardaki göstergelerin karşılaştırılması için verilerin standardize edilmesi gerekir.

Aşağıdaki üç duruma bağlı olarak veriler standart değerlerine dönüştürülür.

a) Fayda Durumu: Amaç daha iyi ya da daha büyük değer elde etmek olduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_i^*(j) = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (1)$$

b) Maliyet Durumu: Amaç daha az, daha küçük bir değer elde etmek olduğunda aşağıdaki formül kullanılır.

$$x_i^*(j) = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (2)$$

c) Ortalama Tip Durumu: Amaç ortalama bir değer elde etmek olduğunda; aşağıdaki formüllerden birisi kullanılır.

$x_{ob}(j)$: j . öge için hedeflenen değer olmak üzere; (3)

<p>Eğer $\min_j x_i(j) \leq x_{ab}(j) \leq \max_j x_i(j)$ ise</p> $x_i^*(j) = \frac{ x_i(j) - x_{ab}(j) }{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)}$	<p>Eğer $x_i(j) \leq x_{ab}(j)$ ise</p> $x_i^*(j) = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{x_{ab}(j) - \min_j x_i(j)}$
<p>Eğer $x_{ab}(j) \leq \min_j x_i(j)$ ise</p> $x_i^*(j) = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - x_{ab}(j)}$	

3. Adım: Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

Kriterlerin karakteristikleri temel alınarak katsayı farklılıkları hesaplanır. Katsayı farklılığı, sıra sayısı ile referans değeri arasındaki mutlak farktır.

$\Delta_{0i}(j)$: j . öge için X_0 ve X_i arasındaki mutlak fark olmak üzere;

$$\Delta_{0i}(j) = |x_0(j) - x_i(j)| \quad (4)$$

4.Adım: Gri İlişki Katsayılarının Oluşturulması

$\Delta_{max} = \max_i \Delta_{0i}(j)$, $\Delta_{min} = \min_j \Delta_{0i}(j)$ olmak üzere gri ilişki katsayıları aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanır.

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + P\Delta_{max}}{\Delta_{0i}(j) + P\Delta_{max}} \quad (5)$$

Formüldeki P katsayısı, Δ_{max} veri dizisindeki en uç değer olma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla kullanılır ve genelde de 0,5 olarak alınır.

5. Adım: Gri İlişki Derecelerinin Hesaplanması

X_i serisi için gri ilişki dereceleri aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanır:

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^K w_j \gamma_{0i}(j) \quad (6)$$

w_j : j . ögenin ağırlığıdır. Eğer ögeler için ağırlık söz konusu değilse $w_j = 1/K$ ile ortalama olarak alınabilir.

2.2. Araştırmanın Veri Seti

Çalışmada 2013-2016 yılları arasında Türk finans sektöründe faaliyet gösteren portföy yönetim şirketlerine ait veriler <https://www.tspb.org.tr/portfoy-yonetim-sirketi-sektoru-verileri/> adresinden alınmıştır. Çalışmada uygulayıcılarla görüşülerek üretim değişkenleri olarak kabul görmüş değişkenler kullanılmıştır.

Tablo 1. Değişkenler Tablosu

		DEĞİŞKENLER	HEDEF
Girdiler	SM	Satışların Maliyeti	Minimum
	PSD Gİ	Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri	Minimum
	GY Gİ	Genel Yönetim Giderleri	Minimum
	PG	Personel Giderleri	Minimum
	DGİ	Diğer Giderler	Minimum
Çıktılar	SGE	Satış Gelirleri	Maksimum
	DFG E	Diğer Faaliyet Gelirleri	Maksimum
	FK/ Z	Faaliyet Karı/Zararı	Maksimum
	TPB	Toplam Portföy Büyüklüğü	Maksimum

3. Bulgular

Öncelikle her yıl için (2016 için 50x9 boyutlu gibi) *karar matrisi* oluşturulduktan sonra *karşılaştırma matrisi* ve *mutlak değer tablosu* oluşturuldu. *Gri ilişki katsayıları* ve ardından *gri ilişki dereceleri* hesaplanarak sıralamalar yapıldı. 2014-2016 yıllarına ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 2.'de özetlenerek yorumlandı.

Kriterlere atanan ağırlıklar toplamı 1 olup kriterlere ait finansal rasyoların referans değerleri belirlenirken literatürden bu rasyolar için belirlenmiş ideal değerler ve rasyoların değerlerindeki artış ve azalışların performansa etkisi göz önüne alınmıştır. Rasyoların daha büyük değer almasının performans üzerinde olumlu etkisi için kriterler maksimizasyon (Max), daha düşük değerler almasının performans üzerinde oluşturduğu olumlu etkiden dolayı ise kriterlere minimizasyon (Min) özelliğine sahip kriterler olarak atama yapılmıştır (Meydan, Yıldırım ve Senger, 2016 : 147-165) .

Tablo 2. Türk Finans Sektöründe 2014–2016 Döneminde Faaliyet Gösteren Fon Yönetim Şirketlerine Ait Gri İlişkisel Analiz Sonuçları

Sıra No	2016		2015		2014	
	GİD	FON YÖNETİM ŞİRKETLERİ	GİD	FON YÖNETİM ŞİRKETLERİ	GİD	FON YÖNETİM ŞİRKETLERİ
1	0,60 1	İŞ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,69 3	GARANTİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,52 3	YAPI KREDİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
2	0,59 6	GARANTİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,61 5	YAPI KREDİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,50 7	İŞ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
3	0,57 9	YAPI KREDİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,54 8	İŞ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,49 7	GARANTİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
4	0,53 8	AK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,53 1	AK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,45 5	FOKUS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
5	0,48 8	OYAK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,48 7	OYAK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,44 7	ALKHAIR PORTFOY YÖNETİMİ A.Ş.
6	0,41 7	TROYA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,41 3	EGELİ&CO PORTFÖY Y.A.Ş.	0,41 1	GEDİK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
7	0,41 4	AZİMUT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,40 7	AZİMUT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,41 1	ÜNLÜ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
8	0,38 4	QINVEST PORTFÖY Y.A.Ş.	0,38 9	FİNANS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,41 1	EGELİ&CO PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
9	0,38 2	HALK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,38 6	ING PORTFÖY Y.A.Ş.	0,39 7	RHEA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
10	0,38 1	ZİRAAT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,38 1	HSBC PORTFÖY Y.A.Ş.	0,38 2	ATLAS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
11	0,37 3	FİNANS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 9	TEB PORTFÖY Y.A.Ş.	0,38 1	AK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
12	0,37 3	ING PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 8	ZİRAAT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 7	TEB PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
13	0,37 2	DENİZ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,36 9	HALK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 4	AZİMUT BOSPHORUS CAPITAL PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
14	0,37 1	TEB PORTFÖY Y.A.Ş.	0,36 6	DENİZ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 1	ING PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.

15	0,37 0	HSBC PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 5	VAKIF PORTFÖY Y.A.Ş.	0,37 0	AZİMUT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
16	0,36 3	VAKIF PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 3	TROYA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,36 7	HALK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
17	0,36 3	TACİRLER PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 3	QINVEST PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.	0,36 3	FİNANS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
18	0,35 6	BİZİM PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 2	ATA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 8	GLOBAL MD PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
19	0,35 3	OSMANLI PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 6	MAGNA CAPITAL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 7	DENİZ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
20	0,35 0	KARE PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 5	ASHMORE PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 4	FİBA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
21	0,34 8	ATA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 4	İSTANBUL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 2	HEDEF PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
22	0,34 6	MAGNA CAPITAL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 3	AZ NOTUS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 2	HSBC PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
23	0,34 3	İSTANBUL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 3	GLOBAL MD PORTFÖY Y.A.Ş.	0,35 1	EKİNCİLER PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
24	0,34 3	ÜNLÜ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 3	ÜNLÜ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 9	ZİRAAT PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
25	0,34 2	GLOBAL MD PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 2	TACİRLER PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 9	İSTANBUL PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
26	0,34 2	ASHMORE PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 2	PERFORM PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 7	MAGNA CAPITAL PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
27	0,34 1	PERFORM PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 1	ATLAS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 7	PERFORM PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
28	0,34 0	ACTUS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 0	HEDEF PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 7	BURGAN PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
29	0,34 0	MARMARA CAPİTAL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 9	KARE PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 7	ASHMORE PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
30	0,33 9	ŞEKER PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 9	BURGAN PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 3	QINVEST PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.

31	0,33 9	ATLAS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 9	KT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 1	VAKIF PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
32	0,33 9	FOKUS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 8	FİBA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,34 1	OYAK PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
33	0,33 9	BURGAN PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 8	TAALERİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 9	ATA PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
34	0,33 9	ALBARAKA GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 8	ACTUS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 9	TAALERİ PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
35	0,33 9	FİBA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	LOGOS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 8	AZ NOTUS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
36	0,33 9	TAALERİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	GEDİK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	EURO PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
37	0,33 9	KT PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	ALKHAIR PORTFOY Y.A.Ş.	0,33 7	UNAN PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
38	0,33 9	STRATEJİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	STRATEJİ PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	ACTUS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
39	0,33 8	ALKHAIR PORTFOY Y.A.Ş.	0,33 7	ICBC TURKEY PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	LOGOS PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
40	0,33 8	24 GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	OSMANLI PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 5	TACİRLER PORTFÖY YÖNETİMİ A.Ş.
41	0,33 8	MEKSA PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 7	FOKUS PORTFÖY Y.A.Ş.		
42	0,33 8	HEDEF PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	MARMARA CAPİTAL PORTFÖY Y.A.Ş.		
43	0,33 8	LOGOS PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	BİZİM PORTFÖY Y.A.Ş.		
44	0,33 8	ICBC TURKEY PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	24 GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.		
45	0,33 7	GEDİK PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	OMURGA GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.		

46	0,33 7	OMURGA GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.	0,33 6	MEKSA PORTFÖY Y.A.Ş.		
47	0,33 6	RE-PIE GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.				
48	0,33 6	ARZ GAYRİMENKUL VE GİRİŞİM SERMAYESİ PORTFÖY Y.A.Ş.				
49	0,33 6	MÜKAFAT PORTFÖY Y.A.Ş.				
50	0,33 6	KALENDER GAYRİMENKUL PORTFÖY Y.A.Ş.				

Gri ilişkisel analize göre elde edilen derecelere göre performans sonuçları incelendiğinde 2015 ve 2016 yıllarında seçili değişkenler ekseninde ilk 5 şirketin farklı sıralamalarla; Garanti Portföy Yönetimi A.Ş., Yapı Kredi Portföy Yönetimi.A.Ş., İş Portföy Yönetimi.A.Ş., Ak Portföy Yönetimi.A.Ş., ve Oyak Portföy Yönetimi.A.Ş. olduğu görülmektedir. 2016 yılında 1. sırada yer alan İş Portföy Yönetimi.A.Ş.'nin 2015'de 3. 2014'de ise 2. sırada yer almıştır. Performans sıralamalarında dikkat çekici bir diğer şirket ise 2014 de 32. sırada yer almasına karşın son iki yılda 5. sıraya yükselen Oyak Portföy Yönetimi A.Ş.'dir. Söz konusu sıralamaların Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB) tarafından bilgilendirme amacıyla hazırlanan Gösterge raporlarınının 2016/12 sayısındaki sektör analizi ile paralellik arz ediyor olması Gri İlişki Analizinin performans sıralamada kullanılabilir bir yöntem olduğu bilgisini vermektedir.

4. Tartışma ve Öneriler

Bir işletmenin performansının farklı açılardan farklı değişkenlerle ölçülmesi ve sonuçların değerlendirilmesi faaliyetlerin sürdürülebilirliği için son derece önemli olduğu için işletme performansının belirlenmesinde karar vericilerin deneyim ve uzmanlıklarının yanı sıra farklı kriterlerin birlikte ele alındığı yöntemlerin kullanılması da ayrıca önem arz etmektedir.

Karar sürecinde birden fazla kriter ve alternatifin eşanlı yer aldığı karar problemleri olarak adlandırılmakta olan Çok kriterli karar alma problemleri ve literatürde bu tür problemlerin çözümünde kullanılan bir çok yöntem bulunmakta olup karar verme sürecinde karar vericilerin etkin ve kolay karar vermesine olanak sağlayan bu yöntemler, alternatiflerin kriterlere göre aldıkları performans skorlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi ile sıralama, ağırlıklandırma, etkinlik ölçümü gibi sonuçlar üretmektedirler (Meydan, Yıldırım ve Senger, 2016 : 147-165).

Bu çalışmada çok kriterli karar alma yöntemlerinden gri ilişki analizi kararda birden fazla kriteri dikkate almasının yanında ideal (referans) değerleri de dikkate alarak değerlendirme yapması sebebiyle tercih edilmiştir. Finansal piyasaların önemli aktörlerinden olan portföy yönetim şirketlerinin performansları ekseninde sıralanmasının amaçlandığı çalışmada uygulamada üretim göstergesi olarak kullanılan dokuz kriter, 2014, 2015 ve 2016 yılları için ayrı ayrı hesaplanmış ve her bir yıl için şirketlerin sıralaması yapılmıştır.

Ana faaliyet konusu fon kurma ve yönetme olan sermaye piyasası kurumları olarak portföy yönetim sözleşmesi kapsamında müşterilere ait portföyleri müşteri adına vekil sıfatıyla yönetmekte olan Portföy yönetim şirketleri, yatırım fonları ve emeklilik yatırım fonları ve yatırım ortaklıklarının portföylerinin yönetiminin yanı sıra gerçek kişi ve tüzel yatırımcılara bireysel portföy yönetimi hizmeti de sunmaktadır.

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB) tarafından bilgilendirme amacıyla hazırlanan Gösterge raporlarının 2016/12 sayısına göre yönetilen toplam portföy büyüklüğü hem emeklilik yatırım fonlarında hem de yatırım fonlarında yaşanan artışla birlikte 2015 sonuna göre %21 artışla 122 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Bu portföy büyüklüğünün yarısını emeklilik yatırım fonları oluşturmaktadır. Bu fonların portföyü birikimlere yapılan devlet katkısının da etkisiyle bir yılda %26 oranında yatırım fonları ise son bir yılda %16 oranında büyüyerek 47 milyar TL'ye ulaşmıştır. İlk defa 2016 yılında kurulan gayrimenkul ve girişim sermayesi yatırım fonlarının portföy büyüklüğü ise sırasıyla 87 milyon TL ile 73 milyon TL'dir. 2016 sonu itibarıyla bireysel portföy yönetimi hizmeti alan gerçek kişilerin (2.160 kişi) ortalama portföy büyüklüğü ise 1,8 milyon TL iken, tüzel yatırımcılarda (215 kurum) bu tutar 47 milyon TL'dir.

Yine aynı rapora göre 2016 yılında portföy yönetim şirketlerinin genel yönetim giderleri 2015 yılına göre %18 oranında

artarak 255 milyon TL'ye ulaşırken gelirleri 2016 yılında %17 artarak 347 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Çalışmada girdi olarak; *Satışların Maliyeti, Pazarlama-Satış ve Dağıtım Giderleri, Genel Yönetim Giderleri, Personel Giderleri, Diğer Giderler* alınırken çıktı olarak ise; *Satış Gelirleri, Diğer Faaliyet Gelirleri, Faaliyet Karı/Zararı ve Toplam Portföy Büyüklüğü* değişkenleri ekseninde performans sıralaması yapılmıştır. Girdilerin minimum çıktılarının ise maksimum olması yaklaşımına dayalı olarak görelî değerlendirme yapmayı sağlayan analizin sonucunda ulaşılan sıralamalar değişkenlerin değiştirilmesi durumunda değişiklik gösterebilecektir.

Dolayısıyla seçili değişkenler ve yayınlanan veriler ekseninde performans sonuçları incelendiğinde 2015 ve 2016 yıllarında ilk 5 şirketin kendi içinde değişen sıralamalarla; *Garanti Portföy Yönetimi A.Ş., Yapı Kredi Portföy Yönetimi.A.Ş., İş Portföy Yönetimi.A.Ş., Ak Portföy Yönetimi.A.Ş., ve Oyak Portföy Yönetimi.A.Ş.* olduğu görülmektedir. 2016 yılında 1. sırada yer alan *İş Portföy Yönetimi.A.Ş.* 2015'de 3. 2014'de ise 2. sırada yer aldığı görülmektedir. Performans sıralamalarında dikkat çekici bir diğer şirket ise 2014 de 32. sırada yer almasına karşın son iki yılda 5. sıraya yükselen Oyak Portföy Yönetimi A.Ş.'dir.

TSP'nin Gösterge dergisi güz 2017 sayısında 2017'nin ilk yarısında en çok kâr eden kurumların İş Yatırım (90 milyon TL) ile Yapı Kredi Yatırım (60 milyon TL) olduğu bilgisi Gri ilişki yöntemi ile gerçekleştirilen performans sıralamalarının gerçeğe uygun sonuç verdiğini göstermektedir.

Yıllar itibariyle sıralamalar incelendiğinde özellikle 2015 ve 2016 yılları için ilk 15 şirketin genelinin banka iştiraki olduğu son sırada yer alan şirketlerin genel olarak likiditede düşük ve karlılıkta zayıf şirketler olduğu görülmektedir.

Genellikle ilk sıralarda banka iştiraklerinin yer alması çalışmanın bir diğer çıktısı olarak ifade edilebilirken söz konusu sıralamaların Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB) tarafından bilgilendirme amacıyla hazırlanan Gösterge raporlarının 2016/12 sayısındaki sektör analizi ile paralellik arz ediyor olması Gri İlişki Analizinin performans sıralamada kullanılabilir bir yöntem olduğu bilgisini vermektedir.

Kaynakça

- Akay, D. (2006). Kullanıcı Merkezli Ürün Tasarımı İçin Bütünleşik Bir Zeki Model: Cep Telefonları Üzerine Bir Uygulama. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akpınar, Ö. (2017). Sigorta Sektöründe Pazarlama Süreci: Acentelerin Rolü ve Önemi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), Ankara, 45-61.
- Alpay, M. G. ve Sakınç, İ. (2017). Türk Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırma Öncesi ve Sonrası Gri İlişkisel Analiz İle Finansal Performans Analizi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 49-61.
- Altan, M. ve Candoğan, M.A. (2014). Bankaların Finansal Performanslarının Değerlemesinde Geleneksel ve Gri İlişki Analizi: Katılım Bankalarında Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (27), 374-396.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. & Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. & Kaya, A. (2013). Gri İlişkisel Analizin Finansal Kıyaslama Aracı Olarak Kullanılması: İMKB-30 Endeksindeki Finansal Olmayan Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 219-238.
- Bektaş, H. & Tuna, K. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşlemler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz ile Performans Ölçümü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 3/2, 185- 198.
- Chang, C. P. (2006). Establishing A Performance Prediction Model For Insurance Companies. *The Journal Of American Academy of Business*, Cambridge, 8(1), March.
- Doğan, M. (2013). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Banka Performansının Ölçülmesi: Türkiye Örneği. *Ege Akademik Bakış: Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Dergisi*, 13(2), 215-225.
- Ecer, F. (2013). Türkiye'deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 171-189.
- Elitaş, C., Eleren, A., Yıldız, F. ve Doğan, M.(2012). Gri İlişkisel Analiz İle Sigorta Şirketlerinin Performanslarının Belirlenmesi. *16. Finans Sempozyumu/ Erzurum*, 521-530.

- Ho, C.T. ve Wu, Y.S. (2006). Benchmarking Performance Indicators For Banks. *Benchmarking: An International Journal*, 13(2), 147-159.
- Kula V, Kandemir T ve Baykut E. (2016) Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile İncelenmesi. *Journal of Economics and Administrative Sciences*, Vol. XVIII Is.1, June, 37-53.
- Kung, C. Y. (2006). Gra To Assess The Operating Performance of Non-Life Insurance Companies in Taiwan. *The Journal of Grey System*, 2, 155-160.
- Li, G.D., Yamaguchi, D. ve Nagai, M. (2007). A Grey-Based Decision-Making Approach to The Supplier Selection Problem Mathematical and Computer Modeling, 46:537-581.
- Lin, J.L. & Lin, C.L. (2005). The Use Of Grey-Fuzzy Logic For The Optimization Of The Manufacturing Process. *Journal of Materials Processing Technology*, Vol.160, pp. 9- 14.
- Meydan, C. & Yıldırım, B.F. ve Senger, Ö. (2016). BİST'te İşlem Gören Gıda İşletmelerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, 147- 167.
- Peker, İ. ve Baki, B. (2011). Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü. *International Journal of Economic And Administrative Studies*, 4(7), 1-17.
- Sakıncı, S. Ö. (2014). Performance Measurment of State-Owned Banks in Turkish Banking Sector with Grey Relational Analysis Method. *ISES, 13th International Academic Conferance*, No. 0802215, *International Institute of Social and Economic Sciences*, Antibes, France.
- Tayyar, N., Akcanlı, F., Genç, E. & Erem, I. (2014). BİST'e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak 2014, 19-40.
- Tong, C. C. & Lin, T. Y. (2008) Applying Grey Re-lational Method to Determine the Carbon Black Ranking of Rubber Samples. *Journal of Grey System*, 11, 27-34.
- Uçkun, N. & Girginer N. (2011) Türkiye'deki Kamu Ve Özel Bankaların Performanslarının Gri İlişki Analizi İle İncelenmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 21, 46-66.
- Zhai, L.Y. & Khoo, L.P ve Zhong, Z.W. (2009). Design Concept Evaluation in Product Development Using Rough Sets and Gray Relation Analysis. *Expert System with Applications*, 36, 7072 7079.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 263-282
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 11.02.2018 Kabul/Accepted: 18.03.2018

**KÜRESEL EKONOMİK KRİZİN SİGORTACILIK
SEKTÖRÜNE ETKİSİ VE KRİZ SONRASI HAYAT DIŞI
SİGORTACILIK SEKTÖRÜ PERFORMANS ANALİZİ (2007-
2016)**

**GLOBAL ECONOMIC CRISIS INSURANCE SECTOR
IMPACT AND AFTER CRISIS NON-LIFE INSURANCE
SECTOR PERFORMANCE ANALYSIS (2007-2016)**

Dr. Öğr. Üyesi Özgür AKPINAR

Marmara Üniversitesi
Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu
Sigortacılık Bölümü
oakpinar@marmara.edu.tr

Atilla YILDIZ

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Öğrencisi
atilla.yildiz@marmara.edu.tr

Öz

Ekonomik krizler yaşanan bir finansal kriz sonrasında ekonomideki temel göstergelerin hızla bozulmasıdır. Ekonomik kriz yaşanan ülkelerde genelde GSMH'da azalma, likidite sıkışıklığı ve enflasyon/deflasyon sonucu fiyatların artması/azalması görülmektedir. Krizler ülke ekonomilerini makro ve mikro düzeyde olumsuz olarak etkilemektedir. Yaşanan kriz ortamı sadece ülke içerisinde kalmayıp yakın ilişkili olan diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Aynı şekilde ülkeler arasında yayılan bu kriz yapısı ülke içinde de sektörler arasındaki ilişkilere bağlı olarak birbirini zincirleme etkileyerek yayılabilmektedir. Sigortacılık sektörü benzer risklerin paylaşılması, dağıtılması ve herhangi bir risk durumunda zararın

karşılanmasının yanında finansal sistemin temel yapılarından biri olmuştur. Sigortacılık sektörü ekonomi içindeki birimlerin karşılaşılacakları risklere karşı koruma sağlamanın yanında topladığı primlerle ekonomi içerisinde yatırım fonlarına katkıda bulunmaktadır. Küreselleşme ile birlikte finansal kurumların birbirleri arasındaki bağ daha da artmıştır. Bu bağın artması yaşanabilecek bir ekonomik kriz ortamından sigortacılık sektörünün önemli derece etkilenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'nde 2008 yılında görülen ekonomik krizin gelişimi, Türkiye ve dünya sigorta sektörü üzerine etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın diğer bölümünde ise Türkiye hayat dışı sigortacılık sektörü prim üretimi ve bilanço verilerinden oluşan 8 değişken kullanılarak 2007-2016 yılları arası finansal performansı ölçülmeye çalışılmış ve 2008-2009 kriz yılları değerlendirilmiştir. Finansal performansın ölçülmesinde TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kriz, Sigortacılık Sektörü, Performans Değerlemesi, TOPSIS Yöntemi, Hayat Dışı Sigortacılık.

Abstract

A situation in which the economy of a country experiences a sudden downturn brought on by a financial crisis. An economy facing an economic crisis will most likely experience a falling GDP, a drying up of liquidity and rising/falling prices due to inflation/deflation. Crises may affect a country's economy both in micro and macro level. The current crisis environment can affect not only the center country but also other closely related countries. In the same way, this crisis structure spreading among the countries can spread by affecting each other depending on the relations between the sectors. The insurance sector has been one of the basic structures of the financial system, as well as sharing and distributing similar risks and compensating for damages in case of any risk. The insurance sector contributes to the investment funds within the economy with the premiums it collects as well as protecting the units within the economy from the risks that can be encountered. Along with globalization, the links between financial institutions have increased even more. The increase in this relation has brought the insurance sector to be significantly affected by an economic crisis that may be experienced. In this study, the development of the economic crisis in the United States in 2008, Turkey and the world was focused on the effects on the insurance sector. In the other part of the study non-life insurance sector premium production in Turkey and have tried to measure financial performance between the years 2007-2016 consisted of eight variables using data from the balance sheet, and the 2008-2009 crisis years were evaluated. To measure financial performance, TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solutions) method was used.

Keywords: Economic Crisis, Insurance Sector, Performance Evaluation, TOPSIS Method, Non-Life Insurance.

Giriş

Kriz kelimesinin kökeni Yunanca “krisis” kelimesidir. Kullanım açısından tıp biliminde yaygın olarak kullanılan kriz kelimesi genelde aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi veya bir hastalığın ileri bir düzeye ulaşmasını ifade etmektedir. Sosyal bilimler alanında ise birden bire meydana gelen kötü gidiş yönünde gelişme, buhran ve bunalım gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Aktan ve Şen, 2001:1225)

Ekonomik krizler herhangi mal, hizmet, üretim faktörü ve döviz piyasasının biri veya birden fazlasında fiyat ve/veya miktarlarda meydana gelen değişimin kabul edilebilir sınırın üstünde gerçekleşmesidir. Krizler, reel sektör krizleri ve finansal krizler şeklinde iki ana başlıkta toplanabilir. Reel sektör krizleri mal/hizmet ve işgücü piyasalarında ortaya çıkan üretim veya istihdamda meydana gelen daralmalardır. Finansal krizler ise bankacılık krizleri, döviz krizi ve borsa krizi gibi başlıklar altında toplanabilir. Finansal krizler finansal göstergelerin tümünün veya bir kısmının, varlık fiyatlarının, kısa vadeli faiz oranlarının düşüşü ve finansal kurumların başarısızlıkları gibi nedenlerle görülen kısa ve döngüsel şekilde bozulmalardır (Kibritçiöglü, 2015:504 ve Kindleberger, 2008:9).

Krizler ülke ekonomilerini makro ve mikro düzeyde olumsuz etkilemektedir. Yaşanan kriz ortamı sadece ülke içerisinde kalmayıp yakın ilişkili olan diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Örneğin 1929 yılında yaşanan ekonomik krizi bu etkilerin tümünü içinde barındırmaktaydı. 2008 yılında yaşanan kriz ise 1929 krizi ile aynı etkileri taşıyan ve aynı derinliğe sahip krizdir. 2008 krizi ile oluşan belirsizlik ortamı iç ve dış talep daralmaları ile birlikte birçok ülkede etkisini göstermiştir (Delice ve Öztürkler, 2015:520). Ülke içinde tüm sektörlerde aynı şekilde makro göstergelerin bozulması sonucu önemli oranda zarar görmüştür. Sigortacılık sektörü, finansal sistem içindeki yeri nedeniyle bozulan makroekonomik yapıdan olumsuz etkilenmiştir. Gelişmiş ülkelerin büyüme oranlarındaki daralma ve piyasa içerisinde yaşanan belirsizlik ortamı prim üretimlerinin olumsuz yönde etkilemiştir.

Çalışmada ilk olarak sigortacılık sektörü ile krizin ilişkisi ve 2008 yılı ekonomik krizin incelenmiştir. İlerleyen kısımda ise, ekonomik krizin sigortacılık sektörüne yansımaları anlatılmış olup, Türkiye’de ve dünyada kriz ve sonrasında ki dönemi kapsayan sigortacılık ile ilgili veriler detaylandırılmıştır. Çalışmada son olarak literatür taraması ve TOPSİS yöntemi kullanılarak yapılmış analiz çalışması yer almıştır.

1. Kriz Konjonktüründe Sigortacılık Sektörü

Sigortacılık sektörü benzer risklerin paylaşılması, dağıtılması ve herhangi bir risk durumunda zararın karşılanması yanında finansal sistemin temel yapılarından biri olmuştur. Ülke ekonomisinin istikrarlı şekilde büyümesinde yatırım yaratma kapasitesinin yeri önemlidir. Sigorta sektörü bu alanda yatırım yaratma kapasitesi için gerekli olan fonların oluşmasına aracılık etmektedir. Şirketler elde ettikleri sigorta primlerini gelecekte meydana gelebilecek tazminat taleplerine karşılık teminat olarak tutmaktadır. Bu teminat tutarından koşullara bağlı olarak belirli oranları sermaye piyasasına yönlendirerek fonların oluşmasına aracılık etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sigortacılık sisteminden sermaye piyasasına yapılan yönlendirmelerin tasarrufların yatırıma dönüşmesine ve yatırım açığının kapatılmasına daha fazla katkı sağladığı söylenebilir (Turgutlu, Kök ve Kasman, 2007:2).

İstikrarsızlık ortamının ileri seviyelere ulaştığı dönemlerde herkes risklere karşı korunmak istemektedir. Örneğin kişiler hastalık ve yaşlılık riskine, şirketler ise ekonomik tehditlere karşılık bir güvence merkezi arayışındadırlar. Bu arayışların karşılık olarak bireylerin riskler karşısında korunmaları için kamusal ve özel güvence yapılarının yanında sigorta şirketleri de kurulmuştur (Attali, 2015:103). Anlaşılacağı üzere ekonomi ile ilişkili olmayan yaşamın içinde meydana gelecek risklerin yanında ekonomi kaynaklı risklerden de korunmak içinde sigortacılık sisteminin önemli bir yeri vardır.

Ekonomik krizler küreselleşen dünya ekonomisinde bir ülkeden diğerine hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Dünyanın bir ucunda meydana gelen kriz ortamı ilişkili olduğu diğer ülkeleri de etkisi altına almaktadır. Aynı şekilde ülkeler arasında yayılan bu kriz yapısı ülke içinde de sektörler arasındaki ilişkilere bağlı olarak birbirini zincirleme etkileyerek yayılabilmektedir. Örneğin bankacılık sektöründe meydana gelen kriz sadece bankacılık sektöründe bulunan kuruluşları değil yakın ilişki içinde olduğu diğer sektörleri de olumlu veya olumsuz yönde etkileyecektir. Sigortacılık sektörü de finansal sistemle yakın bağları nedeniyle meydana gelen krizlerden olumsuz etkilenebilmektedir. 2008 yılında ABD’de meydana gelen ekonomik kriz sadece Amerika sınırlarında kalmayıp ilişkili olduğu tüm ülkelerde etkisini göstermiştir. Kriz konut piyasasında başlamış olmasına rağmen zamanla finansal yapı içindeki kurumlar ve reel sektörü de içine alarak genişlemiştir.

Ekonomik krizler bankacılık sektöründe neden olduğu değer düşüşlerinin benzeri sigorta şirketlerinde de görülmektedir. Sigorta şirketleri topladıkları primlerin bir kısmını aynı zamanda uzun vadeli

yatırım olanaklarında değerlendirmekte olduklarından portföylerinde aşırı risk taşıyan şirket hisselerine yer veriliyorsa kriz dönemlerinde yatırım portföyleri olumsuz etkilenebilmektedir. Benzer şekilde finansal yapıda başlayan krizin ekonomik bir krize dönüşmesi ülkelerin büyüme ve işsizlik gibi makroekonomik göstergelerinin olumsuz etkilenmesine neden olacaktır. Bu olumsuzluk sigorta ürünlerine olan talebin azalması şeklinde görülebilmekte ve sigorta şirketlerinin prim hacminin daralmasına dolaylı olarak etki edebilmektedir. Bir diğer etki ise finansal yapının içinde bulunan sigorta şirketlerine diğer grup şirketlerinde meydana gelecek olumsuzluklar etki edebilmektedir. Bankaların ve sigorta şirketleri geçmiş yıllarda birleşerek büyük finansal yapılar oluşturmuşlardır. Bu birleşme de yer alan grup şirketlerinin herhangi birinde meydana gelen kriz etkisi dolaylı olarak diğerinin de etkilenmesine neden olacaktır (Özyüksel, 2009:31).

2. Küresel Ekonomik Krizin Gelişimi

ABD’de 2008 yılında başlayan kriz ekonomik ve finansal küreselleşme nedeniyle ülke sınırlarını aşmış birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Lehman Brothers’ın iflas etmesi Amerika’nın en büyük sigorta şirketi AIG’nin örtülü olarak kamulaştırılması ve batmayacak kadar büyük olduğu düşünülen birçok bankanın batması 2009 yılında etkisini diğer sektörlerde de göstermeye başlamış ve dünya genelinde ekonomik daralma meydana getirmiştir. Yaşanan krizden en çok ekonomik ve finansal sisteme entegrasyonu yüksek olan ülkeler etkilenmiş, finansal ve mali açıdan dışa kapalı ülkelerde etkisi daha az olmuştur. Dünya ekonomisinde görülen küreselleşmenin etkisi ile artan ülkelerarası bağ, ülke ekonomilerini krize karşı daha açık bir yapıya dönüştürmüştür (Karakurt ve Akdemir, 2016:226).

Dünyada ve ABD’de 2008 yılında görülen daralmanın temeli finansal yapıdan kaynaklanmaktadır. Kriz üstü örtülü bir şekilde eşik altı olarak bilinen subprime kredi borçlarında artan temerrüt oranları nedeniyle kredi sisteminde yaşanan kasımadır. ABD şehirlerinde düşük veya dar geliri olarak ifade edilebilecek ailelerin ev alırken ya da ev kredilerini yeniden ipotek ettirirken aldıkları borçları, Londra ve New York’da bulunan bankalarca benzer kompleks yapıli borçlarla birleştirilerek maddi teminatlı borç yükümlülükleri adı altında dünyada birçok alana yayılmıştır. Bu yayılmayı hızlandıran sebep ise, çıkarılan menkul kıymet ürünlerinin yüksek oranlı güven içerdiğini destekleyen, AAA notu ile değerlendirilmeleri olmuştur. Ancak ilerleyen dönemde borçluların ödeme zorlukları çekmeye başlaması ile aşırı şişirilmiş balon patlamıştır (Ferguson, 2009:13-14).

ABD’de 2008 yılından önce ortaya çıkan ve dünya ekonomisinde etkisini göstermeye başlayan küresel krizin kökeninde gayrimenkul ve kredi balonu yatmaktadır. 2008 yılına gelindiğinde mortgage piyasası yaklaşık 10 trilyon dolarlık büyüklüğe ulaşmıştı ve dünyanın en büyük piyasası olarak ifade edilebilmekteydi. Mortgage kredileri kendi içinde bazı gruplara ayrılmaktadır. Bu gruplar kişilerin ödeme gücü ve geliri ile orantılı olarak oluşturulan risk faktörlerine göre ayrılmışlardır. Başlarda kredi verilirken yüksek ödeme gücüne sahip kaliteli müşterilerin yer aldığı grup yoğunken ilerleyen zamanda düşük ödeme gücüne sahip müşterilerin yer aldığı grubun kredi yoğunluğu toplam içinde artmaya başlamıştır. Bu subprime olarak ifade edilen grup zamanla artan faiz oranları ve ev fiyatlarındaki düşüşlerin meydana getirdiği kötü koşulların içinde ödeme zorlukları çekmeye başladılar (Eğilmez ve Kumcu, 2012:359).

Hükümet tarafından 2004 yılında düşük gelirli ev sahibi olması için vergi indirimleri uygulanmaya başlandı. Bunun yanında kredi faiz oranları iki yıl sabit faizli diğer yıllar ise piyasa faizi ile orantılı olarak uygulanmaktaydı. Faiz oranlarının düşük olması kişileri kredi çekmeye özendirilmekteydi. Bu talep artışı aynı zamanda konut fiyatlarının da artışını tetiklemekteydi. 2004 yılından 2006 yılına gelindiğinde ABD faiz oranları %1,5 seviyesinden %5 seviyelerine yaklaşmıştı. 2004-2006 yılları arasında sabit faizden faydalanan kişiler birden bire yüksek faiz oranları ile karşı karşıya kalmıştı. Gelirlerinde artan faiz giderini karşılayacak artış olmaması ödemelerde aksaklıkları başlattı. Sistemde artan bir şekilde haciz işlemleri başladı. Bankalarda ellerinde biriken hacizli evleri satışa sunması ev fiyatlarının yükselen trendini tersine döndürmeye yetti. Bu ters yönlü etki ödeme güçlüğü içindekilerin yanında hali hazırda kredi ödemesi yapan diğer konut sahiplerinin de evlerinin değerini düşürerek zarar görmelerine neden oldu (Korkmaz ve Tay, 2011:117-118).

Başlarda çekmiş oldukları kredilerin geri ödemelerini karşılayacak düzeyde meydana gelen konut fiyatlarındaki artışın tersine dönmesi kredi geri ödemelerinin gecikmesine veya hiç ödenememesine giden bir sürece dönüştü. Bu sürecin gelişmesinde ABD hükümetinin uygulamış olduğu para ve maliye politikalarının yanı sıra konut piyasasında meydana gelen dengesiz genişleme karşısında gerekli düzenlemelerin yapılmamasının önemi büyüktür. Sistem içinde gerekliliği giderek artan düzenlemelerin yapılmaması ahlaki bozulmaları da beraberinde getirmiş. Piyasalardaki düzensizlik artan bir şekilde riski davranışlara neden olmuştur.

3. Krizin Sigortacılık Sektörüne Yansımaları

Finansal yapı içindeki bu ahlaki bozulma hizmetler sektöründe önem arz eden bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Yatırım fonları, hedge fonları ve diğer finansal kurumlarda çalışanların yaptıkları işler karşısında göstermiş oldukları performans ödülleri belirlenecek standart maaş yerine yıllık ikramiye üzerinden verilmekteydi. 2006 yılında Goldman Sachs, Lehman Brothers gibi büyük yatırım bankalarının ödemiş oldukları ikramiyelerin toplamı 36 milyar dolara ulaşmış. Bu rakam 2006 yılı ücretinin neredeyse %60 olup, finansal hizmet endüstrisi içerisinde dağıtılan ikramiyeler temel maaşların on katını aşmıştır. Bu kısa vadeli karlarla orantılı olan ikramiye uygulaması beraberinde riskli ve büyük oranlı borçlanmanın artmasına kişilerin rasyonel davranışlardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Sigorta poliçelerini satmada uzmanlaşan AIG'in neredeyse gelen başvuruların tamamını sigortalamaktaydı. Bu yolla elde edilen büyük gelir ve karlar çalışanların yüksek oranlı ikramiye kazanmalarına olanak tanımaktaydı. AIG iflas noktasına geldiğinde hükümet tarafından örtük olarak kamulaştırılması neticesinde yükü vergi ödeyenlerin üstlenmesi ile sonuçlanmıştır (Bocutoğlu, 2015:285).

2008 yılında yaşana krizin içinde biraz daha sigorta şirketlerinin yer elde etmelerinde Wall Street şirketlerinin konut sisteminin içine dahil olmalarının da etkisi olmuştur. Wall Street şirketlerin sisteme girmeleri ile sistem içerisinde yeni finansal ürünler ortaya çıkmış. Yüksek kar hedefi ile rasyonel olmayan yüksek riskli eşik altı kredilere dayanan menkul kıymetlerin piyasa içerisindeki payının artırmıştır. Bu ürünler risk grupları ve farklı yatırımcı grupları için geliştirilmiştir. Teminatlandırılmış borç yükümlülüğü olarak ifade edilen bu ürünlerin kredi değerliliği en fazla olan kısmı risk almada sınırlamaları olan kurumsal yatırım birimlerine, diğer risk oranı yüksek olan kısım ise yüksek risk kazancı elde etmek isteyenlere satılmaktaydı. Teminatlandırılmış borç yükümlülüğüne sahip olanlar konut kredisinin geri ödemeleri yapıldıkça paralarını geri almaktaydılar. Sisteme sigortacılık sisteminin dahil olduğu kısım ise alınan bu yeni ürünlerin sistem içerisinde sigortalanması ile başlamaktadır. Finansal varlık sigorta şirketlerinin satılan varlıkları sigortalaması ilgili ürünün bir nevi garantilenmesi anlamını da taşımaktadır. Riskli ürünlerinde zaman içerisinde hızla artışı karşısında temkinli davranmayan AIG ve Ambac gibi şirketler yüksek riskli ürünleri de garantilemişlerdir. Yüksek riskli ürünlerin garantilenmesi sistemin sarsılması veya kendi iç dinamiklerinde meydana gelen kötüleşme karşısında dirençlerini zayıflatmıştır (Özatay, 2013:570-571).

AIG gibi şirketler aynı zamanda piyasada artan yüksek riskli ürünleri portföylerinde bulundurmaları kriz ortamından etkilenmelerinde önemli bir etkiye sahiptir. Artan risklere karşı çabuk ve yüksek oranlı kar elde etme isteği sigorta şirketlerinin de dikkatini çekmiş. Piyasa içerisinde risk ortamı göz ardı edilerek artan kar payından pay almak için portföylerini bu tip ürünlerle genişletmişlerdir. Portföylerinin bu şekilde çeşitlendirme yolunu seçmeleri finansal sektör içerisindeki diğer birimlerle olan bağlantılarının artmasını sağlamıştır.

Sigortacılık sisteminin de dâhil olduğu yapının içerisinde risk oranını artıran türev araçlara karşı birçok yeni düzenleme yapılarak finansal sistemin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. ABD’de Dodd-Frank Kanunu ile finansal sistemin toparlanması için gerekli düzenlemeler yapılmış. Avrupa Birliği’nde de Avrupa Piyasa Altyapılarına İlişkin Tüzük: EMIR olarak ifade edilen kurallar dizini hazırlanmış ve ilgili tüzüğün yürütülmesinde Avrupa Menkul Kıymetler ve Piyasalar Kurulu görevlendirilmiştir. Sistemdeki aksayan ve denetimsiz yapısının giderilmesi amaçlayan bu düzenlemeler finansal sistemin daha kontrollü ve rasyonel bir hareket içinde işleminde destek sağlamıştır.

Ekonomik krizler sigortacılık sisteminde doğrudan finansal varlıklara garanti veren şirketleri belirtmiş olduğumuz ilişkiler neticesinde doğrudan etkilenmektedirler. Geleneksel sigortacılık hizmetleri veren kurumların ise kriz ortamında ülke içerisinde yaşanan ekonomik yavaşlamanın etkisi ile faaliyetlerindeki düşüş nedeniyle kısmi etkilenmektedirler (Tunay ve Tunay, 2013:87). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi geleneksel sigortacılık dışında gerçekleştirilen mevduat garantileme işlemleri sigortacılık sisteminin kriz ortamlarında kırılabilirliğini artırdığı ifade edilebilir. Aynı zamanda bankalarla mevduat ilişkilerinden kaynaklanan bağımlılık bankacılık sisteminde veya finansal kaynaklı bir kriz ortamında etkilenmelerine neden olmaktadır.

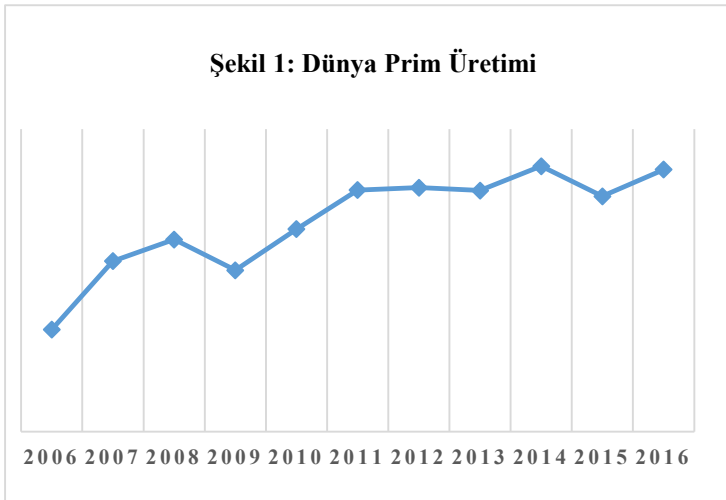
Yukarıda bahsetmiş olduğumuz finansal ürünler ve kriz dönemlerinde yaşanan ekonomik yavaşlama nedeniyle dünya sigortacılık direkt prim üretimi 2008 yılında 4.269,7 milyar dolar iken 2009 yılında 4.055,0 milyar dolara gerilemiştir. Gerçekleşen prim üretiminin yaklaşık %80’ni gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Geriye kalan kısım büyük oranda gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir önceki yıla göre Amerika kıtasında reel prim üretimi %1,8 oranında azalmasına karşın gelişmekte olan ülkelerde %3,5 oranında artış görülmektedir. Aynı şekilde 2008 yılında kişi başı prim üretimi 634 dolardan 2009 yılında 590 dolara gerilemiştir.

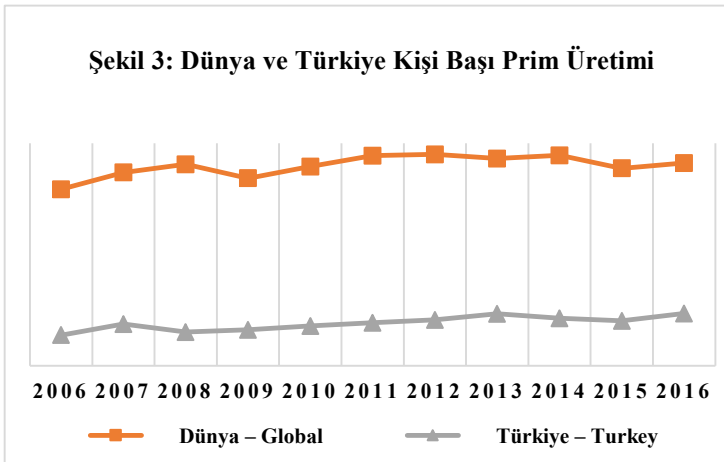
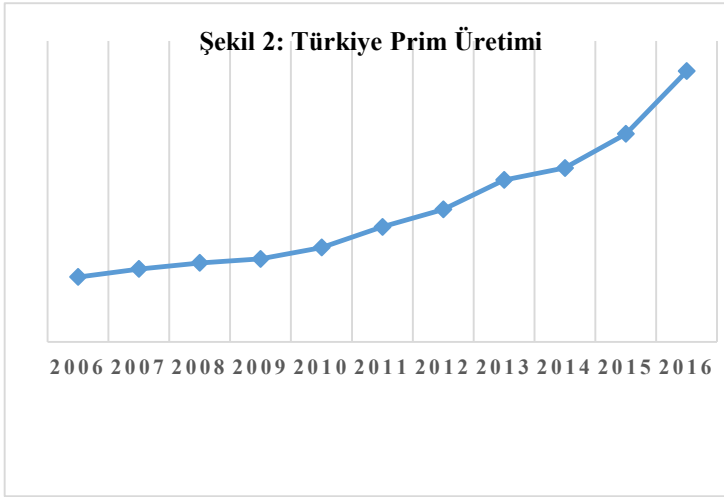
Tablo 1: 2008-2012 Yılları Arası Dünya ve Türkiye Sigortacılık Temel Göstergeler

	2008	2009	2010	2011	2012
Dünya Prim Üretimi (Milyar Dolar)	4.269,7	4.055	4.335,7	4.596,7	4.613
Türkiye Prim Üretimi (Milyar TL)	11,8	12,4	14,1	17,2	19,8
Dünya Prim Üretimi/GSYH (%)	7,07	6,95	6,9	6,6	6,5
Dünya Kişi Başı Prim Üretimi (Dolar)	634	590	627	661	655
Türkiye Kişi Başı Prim Üretimi (Dolar)	125	109	125	135	144

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporları, 2012 Yılı Raporu

Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de direk prim üretimi 2008 yılında 11,8 milyar TL’den 2009 yılına gelindiğinde 12,8 milyar TL’ye yükselmiş. Kişi başı prim üretimi açısından baktığımızda ise 2008 yılında 125 dolardan 2009 yılında 109 dolara düştüğü görülmektedir. Sadece kişi başı prim üretimi açısından bir düşüş görülmesine rağmen direk prim üretiminde dünya genelinde görülen düşüğe rağmen artış olumlu olarak ifade edilebilir.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu. 2006-2007-2008-2009- 2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016 Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Yayınlanan raporları kullanılarak Şekil 1, Şekil 2, Şekil 3 tarafımızca oluşturulmuştur.

Temelde kriz döneminde olumlu yöndeki bu artış krizden Türkiye sigortacılık sisteminin fazla etkilenmediğini göstermektedir. Krizin etkisinin fazla olmamasının altında yatan sebep prim gelirlerinin genel olarak istikrarlı olması, kısa süreli fonlardan çok uzun süreli fonlara yatırımlar yapılması, şirketlerin aktif-pasif yönetimini iyi yapmaları ve ABD sigorta şirketleri gibi türev ürünlere yatırım yapmaktır.

yerine geleneksel piyasalara yatırım yapmaları söylenebilir (Berk, 2009:71).

4. Literatür

Sigorta sektöründe hayat dışı branşlarda performans analizi ile ilgili literatürde yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır. Çiftçi (2004) tarafından yapılan çalışmada, hayat ve hayat dışı sigorta branşlarında Türkiye’de sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren 41 sigorta şirketi iki gruba ayrılarak etkinlikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Veri Zarflama Analizi’nden faydalanılmıştır. Analiz sonucunda hayat dışı sigortacılık faaliyetinde bulunan 41 sigorta şirketinden 11’inin etkin 30’unun etkin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dalkılıç’ın (2012) çalışmasında, 2008-2010 yılları arasında Türkiye’de faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin etkinlikleri analiz edilmiştir. Yöntem olarak veri zarflama analizi kullanılarak, girdi yönelimli ölçüğe göre değişken getirili BCC modeli ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksinden faydalanılmıştır. Analiz neticesinde ölçek etkinliği değerleri ve Malmquist toplam faktör verimlilik endeksi değerlerinde meydana gelen değişimler yorumlanmıştır. Referans kümeleri oluşturularak etkin olmayan sigorta şirketleri sınıflandırılmıştır. Çalışma sonucunda, ortalama ölçek etkinliği değerlendirilmesini yapılarak, 2009 yılında sigorta şirketlerinin etkinliğinin bir önceki yıla göre artış gösterdiği, fakat 2010 yılında ise azalış meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Akyüz ve Kaya (2013) çalışmalarında, 2007-2011 yılları arasında Türkiye’de hayat dışı sigorta şirketlerinin ve hayat/emeklilik şirketlerinin finansal performansını, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemini kullanarak 10 adet finansal performans oranı ile değerlendirmiştir. Değerlendirmede bu kriterlere eşit ağırlıklar verilerek performans puanları belirlenmiş ve performansları finansal olarak değerlendirilmiştir.

Ömürbek ve Özcan (2014) tarafından yapılan çalışmada, Borsa İstanbul’da (BİST) sigortacılık alanında faaliyet gösteren şirketlerin finansal açıdan performanslarını değerlendirilmiştir. Çalışmalarında BİST’de sigortacılık alanında faaliyet gösteren 6 sigorta şirketi (Ak Sigorta, Anadolu Sigorta, Aviva Sigorta, Güneş Sigorta, Halk Sigorta ve Ray Sigorta) ile 10 adet finansal oran (cari oran, nakit oranı, varlık devir hızı, borç oranı, brüt kar marjı, net kar marjı, öz sermaye karlılığı, yatırım karlılığı, fiyat/kazanç oranı ve piyasa değeri/defter değeri oranı) değerlendirilmiştir. Analiz kısmında ise, çok kriterli karar verme tekniklerinden biri olan MOORA (The Multi-Objective Optimization

by Ratio Analysis) yöntemi kullanılarak bazı finansal oranların yardımıyla performans değerlemesi yapılmıştır.

Başkır (2015) çalışmasında, dış analiz tekniği kullanılarak 2010-2014 yılları arasında Türkiye’de sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren 16 adet hayat ile hayat ve emeklilik şirketinin finansal performanslarını incelemiştir. Sigorta şirketleri, klasik ve bulanık yaklaşımlarla öz sermaye kârlılığı, aktif kârlılığı ve kaldıraç oranları açısından sınıflandırmıştır. Klasik ve bulanık öbekleme yöntemleri içerisinde en çok kullanım alanına sahip k-ortalama ve bulanık öbek ortalamaları algoritmaları yöntemleri kullanılmıştır. Her iki yöntem sonucunda meydana getirilen öbeklerin yapılarının benzer olduğu sonucuna varılmıştır. Lojistik regresyon analizi sonucunda, belirlenen sınıflara uygulanan öbekleme yöntemleri neticesinde %100 doğru bir şekilde atama gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Öz sermaye kârlılığı oranı, sınıflandırmada en önemli etken olarak belirlenmiştir.

Akel, Torun ve Aksoy (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de hayat dışı sigortacılık sektörü incelenmiştir. Çalışmada aktif karlılığı ile firmaya özgü faktörler arasındaki ilişki tespit edilmiş ve aktif kârlılığının etkinlikten mi yoksa yoğunlaşmadan mı kaynaklandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye hayat dışı sigorta sektörünün 2015 yılı verilerine göre pazar büyüklüğünün %83,38’lik kısmını oluşturan 15 şirketin 2010-2015 yılları arası mali verileri ile performans ilişkisine yönelik Period SUR panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda aktif büyüklüğü, likidite ve pazar payı değişkenleri ile aktif karlılığı arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kaldıraç, hasar/prim oranı ve firma yaşı değişkenleri arasında ise negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Herfindahl–Hirschman Endeksi değerleri analiz dönemlerinde 1.500’ün altında olduğu için Türkiye’de hayat dışı sigortacılık sektörünün yoğun olmayan bir piyasa görünümü çizmektedir. Çalışmadan çıkan sonuca göre Türk sigortacılık sektörü aktif karlılığının yoğunlaşma kaynaklı olmadığı daha çok faaliyetlerde gösterilen etkinlikten kaynaklandığıdır.

Bülbül ve Baykal (2017) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansları incelenmiştir. Analiz yöntemi olarak VIKOR yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem; birden çok kriterin birlikte değerlendirilip ideal çözüme en yakın olan uygulanabilir çözümlerin üretilmesine, alternatifler arasından en iyi olanın seçilmesine veya bu alternatiflerin performanslarına göre sıralanmasına olanak sağladığı için tercih edilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında 2011-2016 yılları arasında hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal ve

finansal olmayan girdileri ve çıktıları üzerinden performans sıralamaları yapılmıştır.

Köse ve Türkel (2017) tarafından yapılan çalışmada, performans değerlemede kabul görmüş girdiler ve çıktılar ekseninde Gri İlişkisel Analiz yöntemi ile Türk sigorta sektörünün 2014–2016 yılları arasında hayat dışı branşlarda faaliyet gösteren şirketlere ait performans değerlemesi yapılmıştır.

5. Yöntem

Çok kriterli ve çok amaçlı performans ölçüm modeli olan TOPSİS yöntemi 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir. TOPSİS yöntemi pozitif ideal çözümden en kısa mesafe ve negatif ideal çözümden en uzak mesafe alternatiflerinin seçilmesine dayanmaktadır. Teknikte Pozitif-ideal çözüm en iyi kriterleri işaret etmekte. Negatif-ideal çözüm ise en kötü ölçüt değerlerini işaret etmektedir (Bülbül ve Köse, 2011:79-81).

Uzun ve Kazan (2016:102-103)'a göre TOPSİS yönteminin performans değerlendirmesi aşağıda belirtilen sıraya göre yapılmaktadır.

- TOPSİS uygulamasında başlangıç olarak karar matrisi oluşturulur. Üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları satırlarda, karar vermek için gerekli olan değerlendirme faktörleri sütunlarda yer alacağı şekilde başlangıç matrisi oluşturulur

$$A = \begin{pmatrix} a_{11} & \dots & a_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & \dots & a_{mn} \end{pmatrix}$$

- İkinci adım ise karar matrisi oluşturularak normalize edilmiş değerler hesaplanır. Normalize işlemi tüm bileşenlerin kareleri toplamının kareköküne bölünerek yapılır.
- Üçüncü aşamada karar matrisinin hesaplanır. Normalize işlemi için değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık dereceleri belirlenir. Ağırlıklar belirlenince karar matrisinin elemanları (r_{ij}) ilgili kriterin ağırlığı (w_j) ile çarpılır.
- Dördüncü adımda ise değerlendirme faktörlerine ilişkin ağırlık derecelerinin belirlenmesinden sonra pozitif-ideal çözüm ve negatif-ideal çözüm değerleri bulunur.

$$A^* = \left\{ (\max v_{ij} \mid j \in j'), (\min v_{ij} \mid j \in j') \right\} i = 1, 2, 3, \dots, m$$

$$A^- = \left\{ (\min v_{ij} \mid j \in j'), (\max v_{ij} \mid j \in j') \right\} i = 1, 2, 3, \dots, m$$

A^* bir önceki adımda elde edilen normalize matrisin en yüksek ve en düşük değerleri seçilir. J fayda kriterini belirlerken J' maliyet kriterlerini belirler. A^* en çok tercih edilen alternatifi, A^- ise en az tercih edilen alternatifi gösterir.

- Beşinci adımda ise alternatifler arasındaki mesafenin bulunması için n boyutlu Öklit (Euclidean) Uzaklık Yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yöntemle alternatifin pozitif ideal ve negatif ideal noktalardan sapmaları bulunur.

$$S_i^* = \sqrt{\sum (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, 3, \dots, m$$

- Altıncı adımda ise her bir alternatifi ideal çözüme göreli yakınlığın hesaplanmasıdır. İdeal çözüme yakınlık ise aşağıda belirtilen formülle hesaplanır.

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^* + S_i^-}; 0 \leq C_i^* \leq 1 \text{ Formüle göre negatif ideal}$$

çözümünden uzaklık artıkça ideal çözüme yakınlık değeri artmaktadır.

- İşlemler sonucu elde edilen karar noktalarının ideal çözüme göreli yakınlığı değerlendirilir. Başka bir ifade ile Pozitif-ideal çözüme olan benzerlikleri bulunur. Sıralamasının ve puanlamanın elde edilen her bir alternatif için yapılması ile yöntem tamamlanır.

6. Veri Seti ve Değerlendirme

Ekonominin olumlu yönde genişleme gösterdiği dönemlerde talep ve üretimin artmasıyla artışlarıyla ülke içi refah düzeyini artmasının yanı sıra şirketlerin mali yapılarında olumlu yönde gelişme sağlamaktadır. Ekonomik krizin meydana geldiği dönemlerde reel sektör ve finansal sektörün bozulması sonucu makro düzeyde sekörel, şirketlerin ürün ve hizmetlerine yönelik talep daralması, sistem içinde borç ödeme güçlüklerinin oluşması ve sermaye kaynaklarının azalması gibi mikro düzeyde olumsuzluklar meydana gelmektedir. Bu olumsuzluklar sektör ve şirket bilançolarının bozulmasına neden

olacaktır. Analizde Türkiye hayat dışı sigortacılık sektörünün 2007-2016 yılları arasında bilanço verileri kriter alınmış yıllar itibari ile TOPSİS yöntemi kullanılarak performans göstergeleri ölçülmeye çalışılmıştır. Krizin etkisinin yoğun olarak görüldüğü 2008-2009 yıllarında kriz etkinliği varsa, yapılan analiz sonucunda sıralama veya puan değerlendirmesinde negatif etkilerinden dolayı analize konu yılların son sırayı almaları beklenmiştir. Çalışmada Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporlarından prim üretimi ve konsolide bilançolarından elde edilen 8 adet veri seti oluşturulmuş ve analiz yapılmıştır. Kullanılan değişkenler aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenler

X1	Özsermaye
X2	Prim Üretimi
X3	Varlık Toplamı
X4	Finansal Varlıklar ve Yatırım Riski Sigortalılara Ait Finansal Yatırımlar
X5	Sigortacılık Teknik Karşılıkları
X6	Kısa Vadeli Yükümlülükler
X7	Nakitler
X8	Net Kar

Analizde 2007-2016 yılları arası Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyet Raporları kullanılarak 10 yıllık 8 adet finansal değerler veri seti oluşturulmuştur. Oluşturulan veri seti aşağıda Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: Hayat Dışı Sigortacılık Sektörü Analizi Finansal Değerleri

YILLAR	X1	X2	X3	X4
2007	5.713.391,59	9.600.095,48	11.392.345,51	2.431.292,45
2008	5.621.556,00	10.204.040,52	13.045.273,25	1.448.756,74
2009	7.170.083,00	10.474.740,25	14.953.595,16	3.415.363,44
2010	5.022.965,31	11.949.004,21	14.321.496,32	3.123.691,06
2011	5.148.421,77	14.478.852,13	16.298.022,20	3.283.453,56
2012	5.058.182,12	17.118.393,10	18.949.292,85	3.429.638,45
2013	6.914.561,10	20.832.117,98	24.301.295,36	5.819.143,10
2014	8.105.541,79	22.711.488,42	28.217.404,52	6.964.057,71

2015	7.231.271,21	27.295.536,52	33.938.163,58	8.239.966,53
2016	9.166.656,82	35.449.532,73	42.722.333,94	10.437.031,25
YILLAR	X5	X6	X7	X8
2007	7.113.066,28	5.478.582,87	2.454.093,49	424.029,75
2008	5.875.396,04	7.196.308,00	3.519.709,00	594.249,00
2009	6.381.741,71	7.559.439,00	3.433.293,00	179.885,00
2010	7.652.280,90	8.986.391,75	4.876.214,56	-205.163,55
2011	8.767.900,41	10.602.430,33	5.608.701,25	-37.393,52
2012	11.114.303,35	13.278.427,46	7.288.021,31	-681.362,99
2013	13.943.475,58	16.721.387,60	9.200.190,85	582.297,10
2014	16.359.294,51	19.405.374,30	11.353.418,87	725.997,25
2015	21.595.468,88	25.859.677,25	13.453.856,64	-921.270,73
2016	27.659.856,04	32.449.497,55	19.121.040,36	1.133.537,63

Elde edilen veri setinin değerlendirilmesinde kullanılan çok kriterli karar verme metodu TOPSİS sonuçları aşağıda Tablo 4’de yer almaktadır.

Tablo 4: Hayat Dışı Sigortacılık Sektörü Yıllara Göre Performans Sıralaması

Yıllar	Elde Edilen Değer	Analiz Sonucu Sıra
2007	0,43404	10
2008	0,4373	8
2009	0,44161	6
2010	0,43666	9
2011	0,44074	7
2012	0,44241	5
2013	0,46559	4
2014	0,48901	3
2015	0,50333	2
2016	0,56439	1

Çalışma sonucunda sigortacılık sektörünün performansının yıllar ilerledikçe artış gösterdiği görülmektedir. Aynı zamanda kriz dönemleri olan 2008-2009 yılları performans değerlendirmesinde kriz

etkisi yüksek olsaydı son sıralarda yer alması beklenecekti. Fakat Tablo 4 dikkatle incelendiğinde, 2009 yılının performans sıralamasında 6. sırada yer alması 2008 yılı sıralamasının yıllar itibari ile gelişen duruma uygun olması krizin hayat dışı sigortacılık sektörü üzerinde etkisinin çok yüksek olmadığını hatta sınırlı kaldığını göstermektedir. Yapılan araştırmalara uygun olarak gelişmekte olan ülkelerde 2008 krizinin etkisinin sınırlı kalması ve Türkiye'deki sigorta şirketlerinin riskli yatırım yollarını seçmemeleri sıralamanın bu şekilde gerçekleşmesi sağlayan etmenlerdendir.

Türkiye kriz döneminde görülen tüm iç ve dış makro-ekonomik dalgalanmalara rağmen finansal krizden çok bir reel ekonomik kriz yaşamıştır. Krizin reel ekonomiye etkisi ise üretim düşüşü ve işsizlik artışı şeklinde olmuştur. Finansal yapının içinde ise toksik kağıtların olmayışı kriz etkisini azaltmış ve bankaların çoğunlukla dış sermaye ortaklıkları yoluyla varlıklarını artırması sağlam bir duruş sergilemelerinde önemli olmuştur (Kazgan,2012:288). Finansal sektör içindeki kurumların bu sağlam duruşu sayesinde birbirleri ile sıkı ilişki içinde olan sektör şirketlerinde üzerindeki kriz baskısını azaltmıştır. Analizden de görüleceği üzere Türkiye hayat dışı sigortacılık sektörü yıllar itibari ile ülke büyüme oranı ile benzer şekilde performans gelişimi göstermektedir.

2001 yılında yaşanan krizden sonra finansal yapı içerisinde yer alan çürük bankaların elenmesi ve finansal sektöre yönelik düzenlemeler sayesinde finansal yapının kırılmalık eşiği yükselmiş ve sigortacılık sektörü şirketlerinin risk taşımayan davranışları performans gelişiminin devamlılığında önemli paya sahiptir. Yıllar itibari ile sektörün iyi performans göstermesine rağmen dünya ortalamasının altında gerçekleşen ortalama prim üretimi ve kişi başı prim üretiminin artırılması gerekmektedir.

Sonuç

Ekonomik kriz ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkileyen önemli bir olaydır. Tüm dünya ekonomileri 2008 yılında yaşanan ekonomik krizden önemli derecede etkilenmiştir. Özellikle ABD ve AB ülkeleri krizin etkilerini derinden hissetmiştir. Bu dönemde Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ülkelerarasında yapılan anlaşmalarda önemli düzeyde artışlar yaşanmıştır. Bu durum ekonomik krizin ülkelere etkisini değerlendirmek açısından oldukça önemli bir göstergedir. Ekonomik krizler başlangıç olarak konut piyasalarında ağırlıklı görünmekle birlikte, ekonominin tüm alanlarında etkisini hissettirmiştir.

Küresel ekonomi politikaları ve piyasaların entegrasyonu sebebiyle Türkiye de ekonomik krizden etkilenmiştir. Ancak bu etki AB ülkeleri kadar yüksek düzeyde olmamıştır. Alınan önemler ile birlikte uygulanan mali politikalar, kamu maliye sisteminin güçlü olması, siyasi ve ekonomik istikrardan taviz verilmemesi ülkemizde krizin etkilerinin sınırlı ölçüde hissedilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde büyüme rakamları ve işsizlik oranları krizin etkilerinin hissedildiği önemli veriler olmuştur. Türkiye genel olarak 2008 ekonomik krizini en hafif şekilde atlamayı başaran ülkelerden biridir. Uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar açısından başarılı bir sonuç elde edilmiştir.

Sigortacılık sektörü, ülke ekonomilerinin sağlıklı işlemesi ve risklerinin etkin yönetilmesi açısından finansal kurumlar içinde önem arz eden bir konumdur. Ekonomik krizin etkileri finans sektörü içinde bankalar kadar olmasa da, sigortacılık sektöründe görülmüştür. Genel olarak araştırma neticesinde Türkiye sigortacılık sektörünü 2008 yılında dünya çapında yaşanan ekonomik kriz, düşük büyüme ve karlılık olarak etkilemiş, dolaylı olarak ise rekabet şartlarının ağırlaşmasına neden olmuştur. Kriz döneminde olumsuz bazı etkiler yaşanmakla birlikte, bu etkilerin nispeten yüzeysel kalması sigortacılık sektörünün ekonomi açısından önemini göstermektedir.

Yapılan analiz sonucunda, sigortacılık sektörünün performansının yıllar ilerledikçe artış gösterdiği görülmüştür. Aynı zamanda kriz etkisinin yüksek olduğu 2008-2009 yılları performans değerlendirmesinde ise kötü bir performans durumu söz konusu olmamıştır. Ancak 2009 yılının performans sıralamasında 6. sırada yer alması 2008 yılı sıralamasının yıllar itibari ile gelişen duruma uygun olması ekonomik krizin hayat dışı sigortacılık sektörü üzerinde etkisinin çok yüksek olmadığını ve sınırlı kaldığını göstermektedir. Yapılan araştırmalara uygun olarak gelişmekte olan ülkelerde 2008 krizinin etkisinin sınırlı kalması ve Türkiye'deki sigorta şirketlerinin riskli yatırım yollarını seçmemeleri sıralamanın bu şekilde gerçekleşmesi sağlayan etmenlerdendir.

Kaynakça

Akel, V., Torun, T. ve Aksoy, B. (2016). Türkiye'de Hayat Dışı Sigortacılık Sektöründe Karlılık, Sermaye Yapısı ve Yoğunlaşma İlişkisine Yönelik Ampirik Bir Uygulama. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi*, 5(5). 1-15.

- Aktan, C. C., ve Şen, H. (2001). Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri. *Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 42(2), 1225-1230.
- Akyüz, Y. ve Kaya, Z. (2013). Türkiye'de Hayat Dışı ve Hayat\Emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz Ve Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 26. 355-371.
- Attali, J. (2015). *Kriz ve Sonrası*. Cheviron, N. T. (Çev.). İstanbul: Ekslibris Yayıncılık.
- Başkır, M. B. (2015). Sigorta Piyasasında Finansal Performansın Klasik ve Bulanık Öbeleme Yöntemleri ile İncelenmesi. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 7-8 (2). 19-33.
- Berk, N. (2009). Global Finans Krizinin Sigorta İşletmelerine Etkileri. Özen, N. (Der.), *Küresel Ekonomik Krizin Türk Sigorta Sektörüne Yansımalarının Değerlendirilmesi Semineri* içinde (s. 69-81). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. *3. Ulusal Sigorta Ve Aktüerya Kongresi Tam Metini* içinde (s. 1-9).
- Bülbül, S. ve Köse, A. (2011). Türk Gıda Şirketlerinin Finansal Performansının Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*.
- Çiftçi, H. (2004). Türk Sigorta Sektörünün Sorunları; DEA Analizi İle Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 121-149.
- Dalkılıç, N. (2012). Türkiye'de Hayat Dışı Sigortacılık Sektöründe Etkinlik Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 71-89.
- Delice, G. ve Öztürkler, H. (2012). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisi. Eroğlu, N., Eroğlu, İ. ve Aydın, İ. (Ed.). *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* içinde (s. 519-550), Ankara: Orion Kitabevi.
- Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ersan, B. (2012). 2008 Küresel Finansal Krizinin Nedenleri. Eroğlu, N., Eroğlu, İ. ve Aydın, İ. (Ed.). *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi* içinde (s. 273-302). Ankara: Orion Kitabevi.
- Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Karakurt, B. ve Akdemir, T. (2016). Küresel Finansal Krizin Devlet Borçlarına Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 24(29). 225-255.
- Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009)*. 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kindleberger, C. P. (2008). *Cinnet, Panik ve Çöküş Mali Krizler Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kibritçioğlu, A. (2012). 2008 Küresel Finans Krizi Öncesi Krizler ve Türkiye Ekonomisi. Eroğlu, N., Eroğlu, İ. ve Aydın, İ. (Ed.). *İktisadi Krizler ve Türkiye Ekonomisi İçinde* (s. 503-518), Ankara: Orion Kitabevi.
- Korkmaz, E. ve TAY, A. (2011). Küresel Kriz, Türkiye'ye Etkileri Ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (2). 111-135.
- Köse, A. ve Türkel, U. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta Ve Aktüerya Kongresi* Tam Metini içinde (s. 10-16).
- Ömürberk, N. ve Özcan, A. (2016). BIST'de İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin Multimoora Yöntemiyle Performans Ölçümü. *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 2. 64-75.
- Özatay, F. (2013). *Parasal İktisat: Kuram ve Politika*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Özyüksel, S. (2009). Küresel Kriz Ortamında Türk Sigorta Sektörünün Mevcut Durumu ve Beklentiler. Özen, N. (Der.), *Küresel Ekonomik Krizin Türk Sigorta Sektörüne Yansımalarının Değerlendirilmesi Semineri* içinde (s. 27-60). İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Swiss Re, Sigma No: 2/2010, World Insurance In 2009.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Sigorta Denetleme Kurulu. 2006-2007-2008-2009-2010-2011-2012-2013-2014-2015-2016 Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Raporlar, Ankara.
- Tunay, N. ve Tunay, K. B. (2013). Finansal Krizler ve Sigortacılık: Deneysel Bulguların Işığında Türk Sigorta Sektörüne Dair değerlendirmeler. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2). 81-104.
- Turgutlu, E., Kök, R. ve Kasman, A. (2007). Türk Sigortacılık Şirketlerinde Etkinlik: Deterministik ve Şans Kısıtlı Veri Zarflama Analizi. *İktisat İşletme ve Finans*, 22(251), 85-102.
- Uzun, S. & Kazan, H. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden AHP TOPSIS Ve PROMETHEE Karşılaştırılması: Gemi İnşada Ana Makine Seçimi Uygulaması. *Journal of Transportation and Logistics*, 1(1). 99-113.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 283-304
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 29.01.2018 Kabul/Accepted: 03.03.2018

**TÜRKİYE'DEKİ GÜNCEL MUHASEBE MEVZUATLARINA
GÖRE MADDİ DURAN VARLIKLARIN DEĞERLEME
HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRMASI**

***A COMPARISON OF THE PROVISIONS RELATING TO THE
VALUATION OF TANGIBLE ASSETS IN TERMS OF CURRENT
ACCOUNTING REGULATIONS IN TURKEY***

Öğr. Gör. Dr. Serkan YÜCEL

Düzce Üniversitesi
Akçakoca Meslek Yüksekokulu
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları
serkanyucel@duzce.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Akif ÖNCÜ

Düzce Üniversitesi
İşletme Fakültesi
Uluslararası Ticaret
mehmetakifoncu@duzce.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ali AKAYTAY

Düzce Üniversitesi
İşletme Fakültesi
Yönetim ve Bilişim Sistemleri
aliakaytay@duzce.edu.tr

Öz

6102 sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun yürürlüğe girmesi birçok konuda olduğu gibi muhasebe ve denetim uygulamalarında da önemli yenilikleri beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlilerinden birisi bağımsız denetimin kapsamının belirleme yetkisinin Bakanlar Kurulu'na bırakılmasıdır. Bakanlar Kurulu bu konuda 2012 yılından itibaren dört kez düzenleme yapmış ve her yaptığı düzenleme ile bağımsız denetimin kapsamını da genişletmiştir. Bağımsız denetimin kapsamının genişlemesi ile birlikte şirketlerin tabi olacakları muhasebe mevzuatında da düzenleme yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu konuda yetkili olan KGK'nın yaptığı olduğu son

düzenlemeler sonrasında Türkiye’de şu şekilde üçlü bir muhasebe mevzuatı oluştuğu görülmektedir:

Bağımsız Denetime Tabi Olanlar

- TMS/TFRS’yi uygulayacak şirketler
- BOBİ FRS’yi uygulayacak şirketler

Bağımsız Denetime Tabi Olmayanlar

- MSUGT-VUK’u uygulayacak şirketler.

Bu çalışmada Türkiye’deki güncel muhasebe mevzuatı açısından maddi duran varlıkların değerlendirilmesine ilişkin hükümlerin karşılaştırması yapılmıştır. Literatürde bu konuda TMS/TFRS ile MSUGT-VUK arasındaki farklılıkların incelendiği çalışmalar bulunmaktadır. Literatürdeki çalışmalara uygun olarak bu çalışmada da TMS/TFRS’nin yerel mevzuat olan MSUGT-VUK’dan büyük ölçüde farklılıkları bulunduğu görülmüştür. BOBİ FRS’nin oluşturulmasında ise TMS/TFRS’deki alternatiflerden uygulamacılar açısından kolay olan maliyet esaslı yöntemlerin daha çok seçildiği, MSUGT-VUK ile uyumlu olmasına da dikkat edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca esas itibarıyla BOBİ FRS’nin TMS/TFRS gibi “ilke bazlı” olarak hazırlandığı ancak bazı yerlerde MSUGT-VUK’daki gibi kurallar belirlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Maddi Duran Varlıklar, TMS 16, BOBİ FRS, MSUGT-VUK.

Abstract

The enactment of the New Turkish Commercial Code (No. 6102) has brought many important issues in accounting and auditing practices as well as in many subjects. One of the most important of these is that the authority of determining the scope of independent audit is left to the Council of Ministers. The Council of Ministers has regulated this issue four times since 2012 and has extended the scope of independent auditing with each regulation. Along with the expansion of the scope of independent auditing, it has become compulsory for companies to be subject to accounting legislation.

After the final arrangements to be made by KGG which is authorized on this issue, a triple accounting legislation is seen to occur in Turkey. These are:

Subjects to independent auditing:

- Companies to implement TMS / TFRS
- Companies to implement BOBİ FRS

Not Subjects to independent auditing:

- Companies to implement MSUGT-VUK.

In this study, a comparison of the provisions relating to the valuation of tangible assets in terms of current accounting regulations in Turkey is made. There are studies in the literature that examine the differences between TMS / TFRS and MSUGT-VUK. In line with the literature studies, it has been found that TMS / TFRS has significant differences from the local legislation MSUGT-VUK. It has been understood that in the creation of the BOBİ FRS, among the alternatives at TMS / TFRS, cost-based methods, which are easy for the implementers, are more selected and are also considered to be

compatible with the MSUGT-VUK. It is also seen that, in principle, BOBİ FRS is prepared as "principle-based" such as TMS / TFRS, but in some places rules like MSUGT-VUK are determined.

Keywords: Tangible assest, TMS 16, BOBİ FRS, MSUGT-VUK.

Giriş

Dünya’da küreselleşme hareketleri ile beraber sermaye piyasalarının da bütünleştiği görülmektedir. Bu durum bütün dünyada herkes tarafından anlaşılabilir bir finansal raporlama sistemine ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur. Bu amaçla yapılan çalışmalar neticesinde uluslararası muhasebe standartları oluşturulmuş ve çoğu ülke tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca bu standartlara göre oluşturulan finansal tabloların bağımsız olarak denetlenmesi gerektiği düşünülmüş ve dünyada “bağımsız denetim” olgusu da gelişmiştir. Türkiye’de de 1980 sonrasında sermaye piyasalarının gelişmesi ile birlikte uluslararası muhasebe standartları ile bir harmonizasyon süreci başlamış ve beraberinde bağımsız denetim uygulamaları da gelişmiştir.

Ancak uzun yıllar boyunca sermaye piyasası imkanlarından borsada işlem gören sınırlı şirket grupları yararlanabildiği için yapılan düzenlemeler ve bağımsız denetim uygulamaları da bu şirket gruplarına yönelik olmuştur. 2011 yılında Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu’nun kurulması ve 2013 yılında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile birlikte muhasebe ve denetim alanında çok büyük gelişmeler yaşanmıştır. 6102 sayılı TTK ile başlangıçta bütün sermaye şirketleri bağımsız denetime tabi tutulmuş, daha sonra bağımsız denetime tabi olacak şirketleri belirleme yetkisi Bakanlar Kurulu’na bırakılmıştır. Yapılan son düzenlemeler ile birlikte bağımsız denetimin kapsamının çok genişlediği ve TMS/TFRS uygulama kapsamında olmayan yaklaşık 6000 işletmenin kapsama dahil olduğu görülmüştür.

Daha önceden IASB tarafından bu işletmelere yönelik olarak hazırlanan “IFRS for SMEs” Türkçe’ye çevirilmiş ancak hem yerel mevzuat (MSUGT-VUK) ile hem de AB mevzuatı ile uyumlu olmadığı için yürürlüğe konulmamıştır. KGK bu amaçla yeni bir çalışmaya başlamış ve yeni hazırlanan set “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı” (BOBİ FRS) adı ile 29/07/2017 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. BOBİ FRS seti, bağımsız denetime tabi olup TMS/TFRS uygulama zorunluluğu bulunmayan işletmeler tarafından 01/01/2018 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Yapılan son düzenlemeler ile birlikte Türkiye’de muhasebe uygulamaları açısından şu şekilde üç farklı mevzuat bulunmaktadır:

Bağımsız denetime Tabi Olanlar:

- Büyük Ölçekli Şirketler ; TMS/TFRS
- KOBİ'ler; BOBİ FRS

Bağımsız Denetime Tabi Olmayanlar:

- MSUGT-VUK

Bilançonun (finansal durum tablosu) önemli kalemlerinden biri hiç şüphesizki “maddi duran varlıklar”dır. Literatür incelendiğinde maddi duran varlıkların değerlendirme ve muhasebeleştirilmesi konusunda birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Ancak Türkiye’de uluslararası muhasebe standartlarına uyum amacıyla yapılan çalışmalar neticesinde mevzuata 2018 itibariyle dahil olan BOBİ FRS’in de incelendiği ve üçlü karşılaştırma yapılan çalışma yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada 2018 yılı itibariyle Türkiye’deki mevcut üç farklı muhasebe mevzuatı açısından “maddi duran varlıklar”ın değerlendirme hükümlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Karşılaştırma yapılırken çoğu yerde sadelik oluşturmak amacıyla mevzuat hükümleri doğrudan alıntılanmadan yalnızca atıf yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar mümkün olduğu kadar özet tablolar şeklinde sunulmuştur.

1. Maddi Duran Varlıkların Tanımlanması

TMS 16.2, BOBİ FRS 12.2 ve MSUGT Tekdüzen Hesap Planındaki 25 Maddi Duran Varlıklar grubu incelendiğinde maddi duran varlıkların benzer şekilde tanımlandığı görülmektedir. Hepsine göre de maddi duran varlıklar; “kullanım süresi bir dönemden fazla olan fiziki kalemler” şeklinde tanımlanmaktadır. VUK’da ise “maddi duran varlık” şeklinde bir tanımlama yer almamaktadır. VUK md.269’da “gayrimenkuller” başlığı altında açıklamalar yapılmıştır. Bu maddede şu varlıkların gayrimenkuller gibi değerlendirileceği belirtilmektedir;

- 1) Gayrimenkullerin mütemmim cüzleri ve teferruatı;
- 2) Tesisat ve makinalar;
- 3) Gemiler ve diğer taşıtlar;
- 4) Gayrimaddi haklar.

Bu maddeye ek olarak VUK md.273’de de “demirbaş eşya” ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. VUK md.269 ve md.273’un birlikte “maddi duran varlıklar” grubunu tanımladığı görülmektedir.

2. Maddi Duran Varlıkların Satın Alma Yoluyla Elde Edilmesi

TMS 16.15 ve BOBİ FRS 12.6 ve VUK md.269, 270,273’deki hükümler incelendiğinde mevzuatların hepsinin uyumlu olup maddi duran varlıkların ilk muhasebeleştirilmede **maliyet bedeli** ile kayıt

altına alınacağı anlaşılmaktadır.

Bir maddi duran varlığın maliyetini oluşturacak unsurlarda ise mevzuatların birbirinden bazı durumlarda farklılaştığı görülmektedir.

2.1. Vade Farklarının Kaydı

Bir maddi duran varlığın vadeli olarak elde edilmesi ile ilgili olarak TMS 16.23 ve BOBİ FRS 12.9'daki hükümler incelendiğinde stoklardaki uygulamaların aynısı olduğu görülmektedir. Buna göre TMS 16 uyarınca bir maddi duran varlığın ediniminde süre gözetilmeksizin bütün vade farkları **ayrıştırılırken**, BOBİ FRS'de ise bir yıl baz alınmakta, bir yıldan kısa olanlar varlığın **maliyetine eklenmekte** bir yıldan uzun olanlar ise **ayrıştırılmaktadır**. MSUGT-VUK'da ise vade farklarının ayrıştırılması söz konusu olmayıp maddi duran varlıklar ödenen **satın alma bedeli** üzerinden kaydedilmektedir.

2.2. Finansman Giderlerinin Kaydı

Finansman giderlerin eklenmesinde de aynı stoklardaki uygulamalar geçerlidir. TMS 16 bu konuda TMS 2 gibi TMS 23'e atıf yapmaktadır. TMS 23.22'ye göre inşaa edilmesi uzun süre alan maddi duran varlıklar **özellikli varlık** kabul edilmekte ve aktifleştirilinceye kadarki finansman giderleri varlığın maliyetine eklenmektedir. Aktifleştirildikten sonraki giderler ise eklenmeyecektir.

BOBİ FRS 12.10'da ise aynı stoklardaki gibi özellikli varlık tanımına yer verilmediği, inşaa süresi olarak **bir yılın** baz alındığı görülmektedir. Buna göre inşaa bir yıldan kısa sürenlerin finansman giderleri maliyeti eklenmeyecek, uzun sürenlerin ise aktifleştirilene kadarki finansman giderleri maliyetine eklenecektir.

Bu konuda VUK'da bir düzenleme olmayıp VUK'un 163 numaralı Genel Tebliği ile konuya açıklık getirilmiştir. Söz konusu tebliğe göre maddi duran varlığın aktifleştirildiği yılın sonuna kadar oluşan **faiz ve kur farklarının** varlığın **maliyetine yüklenmesi** zorunludur. Aktifleştirildiği yıldan sonrakilerin ise eklenip eklenmemesi konusunda serbestlik tanınmıştır.

2.3. Maddi Duran Varlıklar İle İlgili Diğer Maliyet Unsurları

TMS 16.16 ve BOBİ FRS 12.8'deki açıklamalar incelendiğinde bir maddi duran varlığın edinimde satın alma bedeline ek olarak varlıkla ilişkilendirilebilen bütün giderlerin varlığın maliyetine ekleneceği anlaşılmaktadır.

Aynı şekilde VUK md.262, md.270 ve md. 273 incelendiğinde TMS/TFRS ve BOBİ FRS ile uyumlu olarak varlıkla ilişkilendirilebilen

bütün giderlerin varlığın maliyetine ekleneceği anlaşılmaktadır. Ancak VUK md.270’de sayılan (noter, mahkeme...) giderlerin maliyete ekleyip eklememesinde **mükellefler serbest bırakılmıştır**. TMS/TFRS ve BOBİ FRS’de ise böyle bir seçim hakkı verilmemiştir.

Tablo1: Maddi Duran Varlıkların İlk Kayıt Hükümleri

		TMS/TFRS	BOBİ FRS	MSUGT-VUK
İlk muhasebeleştirme		Maliyet Bedeli	Maliyet Bedeli	Maliyet Bedeli (vergi, komisyon vb. gider yazabilir)
Vade Farkı		Maliyete dahil edilmez, ayrıştırılır.	1 yıldan daha uzun vadeli alınanlarda ayrıştırılır.	Maliyetin bir parçasıdır (ayrıştırılmaz)
Finansman Giderleri	Doğrudan Gider Yazılacak	Özellikli varlık olmayanlarda	1 yıldan kısa sürede elde edilenlerde	Ayrım yok
		Özellikli Varlıklarda	1 yıldan uzun sürede elde edilenlerde	
	Aktifleştirilene kadarkiler	Maliyete eklenir	Maliyete eklenir	Maliyete eklenir
	Aktifleştirildikten sonrakiler	Gider Yazılır	Gider Yazılır	Gider Yazılır

3. Maddi Duran Varlığın İnşaa Yoluyla Elde Edilmesi

TMS 16.22 ve BOBİ FRS 12.11’deki hükümler incelendiğinde inşaa yoluyla edinilen maddi duran varlıkların satın alma yoluyla edinilenler ile aynı şekilde değerlendirileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca işletme eğer benzer varlıkları satmak amacıyla üretiyorsa varlığın maliyeti stoklarla aynı şekilde belirlenecektir.

VUK md. 271’e göre inşaa maliyetleri **satın alma bedeli** kabul etmektedir. Ancak bu maddede inşaa maliyetlerinin neler olduğuna değinilmemiştir. VUK md.275’de imal edilen emtia ile ilgili maliyet unsurları incelendiğinde bu unsurların TMS 2’de ve BOBİ FRS BÖLÜM 6’da açıklanan **hammadde ve dönüştürme** maliyetleri ile benzer olduğu görülmektedir.

Ayrıca TMS 16.16, BOBİ FRS 12.11 ve VUK md.270/2

incelendiğinde bir maddi duran varlığın inşaa maliyetlerine varlığın yerleştirileceği yerin restorasyonu ile ilgili giderlerin de ekleneceği görülmektedir. Bu konuda bütün mevzuatlar birebir uyumludur.

4. Maddi Duran Varlığın Takas Yoluyla Edinimi

TMS 16.24'e göre takas yoluyla edinilen parasal olmayan kalemin ölçümünde;

- “öncelikle edinilen varlığın gerçeğe uygun değeri esas alınmaktadır.” Eğer bu değer güvenilir şekilde tespit edilemiyorsa:
- “elden çıkarılan varlığın gerçeğe uygun değeri dikkate alınmakta”, bu da tespit edilemiyorsa en sonuncu sırada
- “elden çıkarılan varlığın net defter değeri dikkate alınmaktadır.”

BOBİ FRS 12.12’de ise bu yöntemlerden en kolay olanı olan elden çıkarılan varlığın net defter değeri esas alınmaktadır.

Takas işleminin en gerçekçi şekilde finansal tablolarda yer alabilmesi için, ilk olarak “edinilen varlığın **gerçeğe uygun değeri**” dikkate alınmalıdır. Ancak bu yöntemin uygulanması zor olduğu için BOBİ FRS’de TMS 16’daki yöntemlerden **en kolay olan** yönteme yer verildiği görülmektedir (Özerhan, 2016: 319).

MSUGT-VUK’da takas yoluyla edinme konusunda bir hüküm bulunmamaktadır. Yalnızca VUK md.328’de trampanın satış hükmünde olduğu belirtilmiş ancak değerlemesi konusunda bir hükme yer verilmemiştir. Ancak bazı düzenlemeler kapsamında konu şu şekilde ele alınabilir:

Elden çıkartılan varlık veya varlıkların değeri belli ise, birebir de takas edilmiş ise, yeni edinilen varlığın maliyet (edinme) değeri, elden çıkartılan varlığın **değerine** eşit olur. Takas sırasında ilave bir bedel ödenmiş ise, değerine eklenmeli, ilave bir bedel alınmış ise, maliyet bedelinden düşülmelidir (Akbulut, 2012: 498).

Ancak, böyle durumlarda, takas amacıyla elden çıkartılan şeyin değerinin açıkça bilinmesi ve değişimin, emsallerine göre bariz bir farklılık göstermemesi gerekir. Aksi halde, değişim değerinde **muvaaza (aldatıcı işlem)** var kabul edilir. Örneğin eski otomobil ile yeni lüks otomobilin aynen (ilave bedel ödmeden) değiştirildiği kabul edilemez. Böyle bir durumda VUK md.289’a göre **takas sonucu elde edilen varlık** bina ise **vergi değeri** ile diğerleri ise (pratikte çoğu varlıklar için borsa değeri ve mukayyet değer uygulaması da olmayacağından) **emsal bedeli** ile değerlendirilecektir (Akbulut, 2012: 499).

Tablo 2: Maddi Duran Varlıkların Takas Yoluyla Edinim Hükümleri

	TMS/TFRS	BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Değerleme ölçüsü	1) Edinilen varlığın gerçeğe uygun değeri	Elden çıkarılan varlığın net defter değeri	Elden çıkarılan varlığın net defter değeri
	2) Elden çıkarılan varlığın gerçeğe uygun değeri		Bariz fark varsa (eski-yeni vb.) Elden edilen varlığın
	3) Elden çıkarılan varlığın net defter değeri.		<ul style="list-style-type: none"> • Bina (vergi değeri) • Diğerleri (emsal bedel)

5. İlk Muhasebeleştirme Sonrası Yapılan Harcamalar

Bir maddi duran varlığın elde edilmesinden sonraki maliyetleri ikiye ayrılmaktadır:

- Varlığın işletimi ile ilgili olan, değerini artırmayan ve kullanım ömrü 1 dönemden kısa olan bakım, onarım vb. giderleri TMS 16.2, BOBİ FRS 12.15 ve VUK'a hükümlerine göre aktifleştirilmeden ilgili dönemde doğrudan gider yazılacaktır.
- Varlığın değerini artıran yenilikler ile kullanım ömrü 1 dönemden fazla olan yedek parça vb giderler için ise mevzuatlarda şu uygulamalar bulunmaktadır:

TMS 16 ve BOBİ FRS'ye göre "yedek parça ve bakım malzemeleri, maddi duran varlık tanımını karşılama durumunda bu bölüm kapsamında ele alınır. Aksi halde bu varlıklar, stoklar içerisinde sınıflandırılır." (TMS 16.8) (BOBİ FRS 12.3) Örneğin bir makinenin yedek parçalarından birden fazla dönemde kullanılması öngörülenler maddi duran varlık sayılırken, bir yıldan daha kısa sürede tekrar değiştirilmesi gereken parçalar ile bakım malzemeleri (yağ vb.) stok olarak kaydedilecektir.

VUK'da ise **yedek parçalar, sarf malzemeleri** gibi kıymetlere ilişkin herhangi bir belirleme yapılmamıştır. Bununla birlikte **sarf malzemeleri** prensip olarak stoklarda izlenmekte, kullanıldıkça gider yazılmaktadır. Bu bakımdan TMS 16-BOBİ FRS ile VUK uygulamaları benzerdir. Ancak işletme bünyesinde tutulan ve amortismanına tabi varlık niteliğini taşıyan kıymetlerin VUK m. 269 uyarınca aktifleştirilmesi ve aktifleştirilme sonrası m.313 ve müteakip maddelerine göre amortismanına tabi tutulması gerekir (Akbulut, 2012: 468-469). Bu maddenin kapsamına bir duran varlığa ait yedek parçalar da girmektedir. Burada TMS 16-BOBİ FRS ile VUK uygulaması

arasında bir farklılık mevcuttur. Çünkü TMS 16- BOBİ FRS bir yedek parçayı ilgili duran varlığın **maliyetine eklediği** zaman amortismanına tabi tutarken, VUK ilgili kıymeti baştan **münferiden** amortismanına tabi tutmaktadır.

TMS 16 prf.13 ve BOBİ FRS 12.4’de yer alan hükümlere göre bir maddi duran varlığın değerini artıran yenileme harcamaları varlığın maliyetine eklenmektedir. VUK md.262 ve md.272 incelendiğinde VUK’da da aynı uygulamanın olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki açıklamaları şu şekilde özetleyebiliriz:

- Her mevzuata göre ilk muhasebeleştirilmeden sonra varlığın işletimi ile ilgili olan ve kullanım ömrü 1 dönemden az olan bakım-onarım harcamaları olduğu dönemde gider yazılmaktadır.

- Yedek parçalar maddi duran varlık tanımını karşılıyorsa duran varlık olarak izlenmeli ve ilgili maddi duran varlığın maliyetine eklendiği zaman finansal tablo dışı bırakılmalıdır. Ancak TMS/TFRS-BOBİ FRS’ye göre bu yedek parçalara maddi duran varlığın maliyetine eklenene kadar amortisman ayrılmazken, VUK hükümlerine göre aktife girdikleri andan itibaren amortismanına ayrılmaktadır.

- Varlığın değerini artıran diğer harcamalar ise bütün mevzuata göre varlığın maliyetine eklenmektedir.

-

6. Dönem Sonunda Değerleme

TMS 16.29’a göre işletme bir maddi duran varlıklarını dönem sonunda şu iki yöntemden biri ile değerleyebilmektedir:

- Maliyet yöntemi
- Yeniden değerlendirme yöntemi

TMS 16.31’e göre ise gerçeğe uygun değeri güvenilir olarak ölçülebilen bir maddi duran varlık kalemi **yeniden değerlendirme** yöntemi ile değerlendirilmelidir. Bu hükme göre gerçeğe uygun değeri ölçülemeyen maddi duran varlıklar maliyet bedeli ile değerlendirilecektir. BOBİ FRS 12.15’de bu iki yöntem de yer verildiği görülmektedir. MSUGT-VUK’a göre ise maddi duran varlıklar VUK md.269 hükümlerince **maliyet bedeli** ile izlenmektedir. VUK md.313 hükümlerince de **amortismanına** tabi tutulmaktadır. TMS/TFRS ve BOBİ FRS’de maliyet modelinin benimsenmesi durumunda MSUGT-VUK ile bir uyumsuzluk olmayacaktır.

6.1. Maliyet Yöntemi

Bu yöntemin seçilmesi durumunda bir maddi duran varlık kalemi varlık olarak muhasebeleştirildikten sonra, TMS 16 prf.30’e göre “maliyetinden birikmiş amortisman ve varsa birikmiş değer düşüklüğü zararları indirildikten sonraki değeri ile” gösterilecektir. BOBİ FRS’de benzer açıklamalar yer almaktadır. Ancak TMS/TFRS-

BOBİ FRS’de olduğu gibi değer düşüklüğü uygulaması VUK’da bulunmamaktadır. Bununla beraber VUK md.317’de düzenlenen **fevkalade amortisman** uygulamasının bu uygulamaya benzer olduğu söylenebilir (Akbulut, 2012: 508).

6.2. Yeniden Değerleme Yöntemi

TMS 16.31’e göre bu yöntemin seçilmesi durumunda “yeniden değerlemeler, raporlama dönemi sonu (bilanço) tarihi itibarıyla **gerçeğe uygun değer** kullanılarak bulunacak tutarın defter değerinden önemli ölçüde farklı olmasına neden olmayacak şekilde düzenli olarak yapılmalıdır.” TMS 16.36 ve BOBİ FRS 12.18’e göre bir maddi duran varlık kalemi için yeniden değerlendirme yöntemi benimsendiği zaman, ait olduğu grubun tamamı bu yöntem ile değerlendirilmelidir.

“**Eğer bir varlığın defter değeri yeniden değerlendirme sonucunda artmışsa**, bu artış diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilmelidir ve doğrudan öz kaynak hesap grubunda yeniden değerlendirme değer artışı adı altında toplanmalıdır. Ancak, bir yeniden değerlendirme değer artışı, aynı varlığın daha önce kar ya da zarar ile ilişkilendirilmiş bulunan yeniden değerlendirme değer azalışını tersine çevirdiği ölçüde gelir olarak muhasebeleştirilir” (TMS 16 prf.39).

“**Eğer bir varlığın defter değeri yeniden değerlendirme sonucunda azalmışsa**, bu azalma gider olarak muhasebeleştirilir. Ancak, bu azalış diğer kapsamlı gelirden bu varlıkla ilgili olarak yeniden değerlendirme fazlasındaki her tür alacak bakiyesinin kapsamı ölçüsünde muhasebeleştirilmelidir. Diğer kapsamlı gelirden muhasebeleştirilen söz konusu azalış, yeniden değerlendirme fazlası başlığı altında özkaynaklarda birikmiş olan tutarı azaltır” (TMS 16 prf.40).

“Bir maddi duran varlık finansal tablo dışı bırakıldığında bu varlığa ilişkin olarak yeniden değerlendirme yedeğinde yer alan birikmiş tutar (Geçmiş Yıllar Kârları/Zararları) kalemine aktarılır.” (TMS 16.41).

BOBİ FRS 12.16-20’de yapılan açıklamalar incelendiğinde bu yöntemin uygulanması konusunda BOBİ FRS’nin TMS 16’daki uygulamalar ile uyumlu olduğu görülmektedir. Ancak değerlendirme farklarını TMS 16 “diğer kapsamlı gelir” de raporlarken, BOBİ FRS’de bu uygulamaya yer verilmemiştir.

Gerçeğe uygun değer tespiti ile ilgili TFRS 13’de ayrıntılı düzenlemeler olmasına karşın BOBİ FRS 12.17’de bu tespitinin **yetkili veya uzman kişilerce** yapılacağı belirtilmiştir (Gücenme Gençoğlu, 2017: 15).

MSUGT’lerinde ise yeniden değerlendirme uygulamasına **yer almamaktadır**. VUK hükümlerine göre enflasyon muhasebesi

uygulanmayan dönemler haricinde maddi duran varlıklarda yeniden değerlendirme öngörülmektedir. Bu nedenle maddi duran varlıklar dönem sonunda da başlangıçta olduğu gibi **maliyet yöntemi** ile izlenmektedir (Öztürk, 2017). Ayrıca bir maddi duran varlığın VUK hükümleri çerçevesinde yeniden değerlemeye tabi tutulması durumunda gerçeğe uygun değer tespitinde “emsal bedel” uygulanacaktır. Emsal bedelin tespiti ise VUK md.267 uyarınca “**takdir komisyon**” larınca yapılacaktır.

Tablo 3: Maddi Duran Varlıkların Dönem Sonu Değerleme Hükümleri

	TMS 16	BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Değerleme Yöntemleri	<ul style="list-style-type: none"> Maliyet Yön. Yeniden Değerleme 		<ul style="list-style-type: none"> Maliyet Yöntemi Yeniden Değerleme (Enflasyon Dönemine)
Yeniden Değerleme Farkları	Diğer Kapsamlı Gelirde	Kâr-Zararda	Kâr Zararda
Gerçeğe Uygun Değer Tespiti	TFRS 13'e göre	Yetkili Uzman Kişilerce ve	Takdir Komisyonunca

7. Maddi Duran Varlıklarda Amortisman Uygulamaları

Amortisman uygulamasının mevzuatların hepsinde yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde uygulamada hangi farklılıkların olduğu incelenmiştir.

7.1. TMS 16-BOBİ FRS’de Amortisman Uygulamaları

TMS 16’da amortisman ile ilgili hükümler 43-62. Paragraflarda düzenlenmiştir. BOBİ FRS’de ise BÖLÜM 12.21-32’de düzenlenmiştir. Sözkonusu bölümlerdeki uygulamalar uyumlu olup şu şekilde özetlenebilir:

- “Maddi duran varlıklar için **amortisman ayrılması zorunludur.**” (BOBİ FRS 12.21) Bu ifade TMS 16’da yer almamaktadır.

- “Varlığın **önemli parçaları ayrı ayrı amortisman**a tabi tutulur.” (TMS 16.43-BOBİ FRS 12.22).

- “Arsa ve araziler sınırsız faydalı ömre sahip olduklarından **amortisman**a tâbi değildir. Ancak örneğin işletme içinde inşa edilmiş yollar ve arklar gibi sınırlı faydalı ömre sahip olan bölümler

amortismanına tâbi tutulmalıdır.” (TMS 16.58) (BOBİ FRS 12.23).

- **Amortismanına tâbi tutar**, “maddi duran varlığın maliyet bedelinden ya da yeniden değerlendirme sonrası bulunan tutarından **kalıntı değer** indirilmesi suretiyle belirlenir” (TMS 16.53) (BOBİ FRS 12.24). **Kalıntı değer**; “bir varlık tahmin edilen faydalı ömrünün sonundaki durum ve yaşına ulaştığında elden çıkarılması sonucu elde edilmesi beklenen tutardan, elden çıkarmanın tahmini maliyetleri düşülerek ulaşılan tahmini tutardır” (TMS 16.6) (BOBİ FRS 12.27). Uygulamada, kalıntı değer genellikle değersiz olduğundan amortismanına tabi tutarın hesaplanmasında önemsizdir (TMS 16.53). “Kalıntı değer, önemsiz olması durumunda amortismanına tâbi tutarın belirlenmesinde dikkate alınmaz.” (BOBİ FRS 12.27).

- “Maddi duran varlığın amortismanına tâbi tutarı faydalı ömrü süresince sistematik bir şekilde dağıtılır.” (TMS 16.50) (BOBİ FRS 12.25) “Faydalı ömür, bir varlığın işletme tarafından beklenen kullanım süresini ya da işletme tarafından ilgili varlıktan elde edilmesi beklenen üretim veya kullanım miktarını ifade eder (TMS 16.6) (BOBİ FRS 12.25). Varlığın yararlı ömrü işletmenin varlıktan beklediği faydaya göre belirlenir (TMS 16.57). Varlıkların yararlı ömürlerinin belirlenmesi işletmelerin takdirine bırakılmıştır (TMS 16.75). Faydalı ömür işletme tarafından gerçekçi tahminlere dayanılarak belirlenir.” (BOBİ FRS 12.25). Sonraki dönemlerde bir maddi duran varlığın kalıntı değer ve faydalı ömründe değişiklik yapılabilir (TMS 16.51) (BOBİ FRS 12.31).

- “Bir varlığın amortismanına tabi tutulması varlığın **kullanılabilir duruma** geldiğinde başlar. Bir varlığın amortismanı, ilgili varlığın TFRS 5 uyarınca satış amaçlı elde tutulan varlık olarak sınıflandırılma veya varlığın finansal durum tablosu (bilanço) dışı bırakıldığı tarihin erken olanında **durdurulur**” (TMS 16.55). BOBİ FRS’de ise şu ifadeler yer almaktadır: “Amortisman işlemine, “varlık **kullanıma hazır olduğunda** başlanır ve varlığın finansal tablo dışı bırakılmasıyla **son verilir**. Dolayısıyla dönem içerisinde kullanıma alınan varlıklar için kullanılan gün esasına göre **kıst amortisman** hesaplanır.” (BOBİ FRS 12.26). TMS 16.55’de aynı uygulama mevcuttur ancak “kıst amortisman” ifadesine yer verilmemiştir. Ayrıca BOBİ FRS’de satış amaçlı elde tutulan duran varlık şeklinde bir sınıflandırma olmadığı için burada da bu ifade yer almamaktadır.

- TMS 16.62 ve BOBİ FRS 12.29’de şu amortisman yöntemlerine yer verilmiştir:

- Doğrusal yöntem (normal amortisman)
- azalan bakiyeler yöntemi
- üretim miktarı yöntemi

- TMS 16.60-61 ve BOBİ FRS 12.31'e göre maddi duran varlıklar için seçilen amortisman yöntemi sonraki dönemlerde **değiştirilebilmektedir.**

- BOBİ FRS 12.30 ve TMS 16.55'e göre "amortisman ayırma işlemine, varlık atıl bırakıldığında ya da kullanımdan kaldırıldığında da devam edilir. Ancak, üretim miktarı yöntemine göre amortisman yöntemleri uygulanırken, amortisman gideri, **üretim veya kullanım olmadığı zamanlarda sıfır olabilir.**"

- BOBİ FRS 12.32 ve TMS 16.47-48'e göre döneme ilişkin amortismanlar, başka bir varlığın defter değerine dâhil edilmediği sürece, Kâr veya Zarar Tablosunda ilgili varlığın kullanıldığı işletme fonksiyonlarına göre gider gösterilir. Örneğin "pazarlama bölümünde kullanılan bir maddi duran varlığa ilişkin amortisman gideri" Kâr veya Zarar Tablosunda "Pazarlama Giderleri" kalemi içerisinde sunulur." de benzer ifadelerle ver yerilmiştir.

7.2. MSUGT-VUK'da Amortisman Uygulamaları

VUK'da amortisman konusu 313-321. Maddelerde düzenlenmiştir. Yapılan düzenlemeler ise şu şekildedir:

- VUK md.313'ye göre işletmede "bir yıldan fazla kullanılan ve yıpranmaya, aşınmaya veya kıymetten düşmeye maruz bulunan" maddi duran varlıklar için amortisman ayrılmaktadır. Aynı maddeye göre değeri **900 TL'yi**¹ (2017 için) geçmeyen maddi duran varlıklar amortismanına tabi tutulmayarak "doğrudan doğruya gider" yazılabilir.

- VUK md.314'e göre boş arazi ve arsaların amortismanına tabi olmayıp, tarım işletmelerinde oluşturulan bahçeler ve bağlar gibi tarım tesisleri ile işletmede inşa edilmiş olan yer altı ve yerüstü düzenleri amortismanına tabi tutulmaktadır.

- VUK'da amortisman ayırmanın ne zaman başlayacağı ile ilgili net bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Hesap Uzmanları Kurulu Danışma Komisyonu'nun 267 yayın sıra nolu kararına göre: bir iktisadi kıymete amortisman ayırabilmek için, "o kıymetin iktisap edilerek **defter kayıtlarına geçirilmesi**, değerlendirme gününde envantere dahil olması ve kullanılmaya hazır halde bulunması" gerekir. Uygulamada bazen, inşa edilen binalarda, bina fiilen kullanılmaya başlanmakta ancak, ruhsat alınması, fiilen kullanılmaya başlandığı hesap dönemini aşabilmektedir. Bu gibi durumlarda: amortisman süresinin başlangıcı ve **aktife girmiş sayıldığı tarih**, imalat ve inşaat hesabından

¹ 25.12.2015 tarihli ve 29573 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Maliye Bakanlığının 460 Sıra No.'lu Tebliği ile 01.01.2016 tarihinden geçerli olmak üzere tespit edilen miktar.

çıkarılarak, ilgili olduğu **sabit kıymet hesabına alınmış olduğu tarihtir** (Akbulut, 2012: 526).

- VUK'da yer alan ve maddi duran varlıklar için uygulanabilecek amortisman yöntemleri şu şekildedir:

- Normal amortisman (md.315)
- Azalan bakiyeler (mükerrer md. 315)
- Fevkalade amortisman (md.317)

- VUK md. 315'e göre maddi duran varlıklar için uygulanacak amortisman oranları faydalı ömürleri dikkate alınarak **Maliye Bakanlığınca tespit ve ilân** edilmektedir. Bu maddenin devamında **azalan bakiyeler yönteminde** uygulanacak amortisman oranının **% 50'yi** geçemeyeceği belirtilmektedir.

- VUK mükerrer madde 320'de normal amortisman yöntemine göre amortisman ayrılmaya başlandıktan sonra bu yöntemin bırakılamayacağı ancak azalan bakiyeler yönteminden normal amortisman yöntemine geçilebileceği hükmü yer almaktadır.

- VUK md. 317'e göre fevkalade durumlarda "Maliye Bakanlığınca her işletme için işin mahiyetine göre ayrı ayrı belli edilen fevkalade ekonomik ve teknik amortisman nispetleri" uygulanır.

- VUK md. 320'ye göre "amortisman süresi, kıymetlerin **aktife girdiği yıldan** başlar. Bu sürenin yıl olarak hesaplanması için (1) rakamı mükellefçe uygulanan nispete bölünür." Maddenin devamında: "Faaliyetleri kısmen veya tamamen binek otomobillerinin kiralanması veya çeşitli şekillerde işletilmesi olanların bu amaçla kullandıkları binek otomobilleri hariç olmak üzere, işletmelere ait **binek otomobillerinin aktife girdiği hesap dönemi için** ay kesri tam ay sayılmak suretiyle **kalan ay süresi kadar amortisman ayrılır**. Amortisman ayrılmayan süreye isabet eden bakiye değer, itfa süresinin son yılında tamamen yok edilir." denilmektedir. Bu maddeye göre **kıst amortisman yalnızca binek otolar için** uygulanabilmektedir.

Amortisman ile ilgili uygulamalarda TMS 16 ile BOBİ FRS arasında bir uyumsuzluk bulunmamaktadır. TMS 16-BOBİ FRS ile MSUGT-VUK arasındaki benzerlik ve farklılıklar ise aşağıdaki tablolarda özetlendiği şekildedir:

Tablo 4: Amortisman Ayırma Koşulları

UYGULAMA	TMS/TFRS-BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Parçalara ayrılarak amortisman ayrılması	Parçalara ayrılarak amortisman ayrılabilir.	Parçalara ayrılamaz. Birlikte değerlendirilir
Amortismanına tabi değer	Kalıntı değer düşülmüş maliyet bedeli	Maliyet bedeli
Amortismanda alt sınır	Sınır Yoktur.	900 TL'nin altı doğrudan gider yazılabilir (2017 için)
Yedek Parçalara amortisman uygulaması	Varlığın bünyesine eklendiğinde başlar	Aktife girdiğinde başlar

Tablo 51: Amortisman Uygulama Süreleri

	TMS/TFRS-BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Yararlı Ömür	İşletmeler kendi belirler.	Maliye Bakanlığı belirler.
Yararlı Ömür Şekli	Yıl olarak veya üretim miktarı olarak	Yıl olarak
Yararlı Ömür değişimi	Yararlı ömür ve kalıntı değer her dönem gözden geçirilerek, değişiklikler yansıtılır.	Olağan üstü haller dışında sabittir. (olağanüstü hallerde Maliye Bakanlığınca belirlenir.)
Kıst Amortisman Uygulaması	Bütün Maddi Duran Varlıklarda Uygulanır.	Yalnızca Binek Otomobiller İçin uygulanır.
Satış amaçlı elde tutulduğunda amortismanın durdurulması	TMS 16'da uygulanır. (BOBİ FRS'de yoktur)	MSUGT-VUK'da yoktur

Tablo 62: Amortisman Yöntemleri

	TMS/TFRS-BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Amortisman Yöntemleri	<ul style="list-style-type: none"> • Normal Amortisman • Azalan bakiyeler • üretim miktarı 	<ul style="list-style-type: none"> • Normal Amortisman • Azalan Bakiyeler • Fevkalade amortisman (istisna)
Azalan Bakiyeler Yönteminde oran sınırlaması	Herhangi bir sınır yoktur.	% 50'yi geçemez.
Yöntemler Arası Geçiş	Beklenen tüketim biçimi değişirse amortisman yöntemi değiştirilebilir.	Normal Amortisman Yönteminden Azalan Bakiyeler Yöntemi'ne geçiş yapılamaz. Azalan Bakiyeler Yönteminden Normal Amortisman'a geçilebilir.

8. Değer Düşüklüğü

TMS 16 ve BOBİ FRS Bölüm 12'ye göre değer düşüklüğü konusu TMS 36 ve BOBİ FRS Bölüm 18 "Varlıklarda Değer Düşüklüğü" uyarınca muhasebeleştirilmektedir.

TMS 36.8-9,59 ve BOBİ FRS 18.3-4'e göre maddi duran varlıklar her bir raporlama dönemi sonu itibariyle değer düşüklüğü testine tabi tutulmakta ve **geri kazanılabilir değerinin, defter değerinden düşük** olduğu durumlarda defter değeri geri kazanılabilir değerine indirilmektedir.

TMS 36.60 ve BOBİ FRS 18.27 incelendiğinde TMS/TFRS ile BOBİ FRS'nin değer düşüklüğünün kaydı konusunda benzer hükümlere yer verdiği görülmektedir. Her ikisine göre de:

- Maliyet bedeli ile ölçülen bir varlıktaki değer düşüklüğü **dönem gideri/ zararı olarak (fonksiyonuna göre)**

- Yeniden değerlendirilmiş bir varlıktaki değer düşüklüğü **yeniden değerlendirme azalışı olarak** kayıt altına alınacaktır.

VUK'da ise maddi duran varlıkların değer düşüklüğüne uğraması ile ilgili bir düzenleme bulunmamakta olup sınırlı hallerde yalnızca md.317'deki "**fevkalade amortisman**" uygulamasına yer verilmiştir. Yine md.317'ye göre fevkalade amortisman oranları her işletme için özel olarak Maliye Bakanlığı tarafından belirlenmektedir.

Yukarıdaki hükümler incelendiğinde TMS/TFRS-BOBİ FRS ile VUK uygulamasının farklı olduğu görülmektedir. Çünkü

TMS/TFRS-BOBİ FRS’de işletmeler değer düşüklüğü tespiti konusunda serbest bırakılmış olup, işletme tarafından değer düşüklüğü tespit edilirse karşılık ayrılabilir. Ancak VUK’da değer düşüklüğü karşılığı ayrılması sözkonusu olmayıp, sınırlı durumların ortaya çıkması durumunda amortisman sürelerinde ve oranlarında bir değişiklik yapılabilmektedir.

MSUGT’lerinde yer verilen tekdüzen hesap planındaki 25.Maddi Duran Varlıklar grubunda da değer düşüklüğü ile ilgili bir hesap bulunmazken, TMSK tarafından 2011 yılında hazırlanan TFRS hesap planında “256 Maddi Duran Varlık Değer Düşüklüğü Karşılığı (-)” adında bir hesaba yer verildiği görülmektedir. Bu da VUK uygulamasını destekler niteliktedir.

Tablo7 : Maddi Duran Varlıklarda Değer Düşüklüğü Uygulaması

		TMS 16-BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Değer Düşüklüğü Testi		Yapılır	Yapılmaz
Değer Düşüklüğü Gideri	Maliyet Yönteminde	Fonksiyonuna göre (GYG, PSGD, GÜG)	Sınırlı durumlarda Fevkalade amortisman uygulanır.
	Yeniden Değerleme Yönteminde	Yeniden Değerleme Fonundan Düşülür.	

9. Finansal Tablo Dışı Bırakma

TMS 16.67 ve BOBİ FRS 12.35’e göre bir maddi duran varlık kalemi; elden çıkarıldığında veya hurdaya ayrıldığında finansal tablo dışı bırakılır. Ortaya çıkan kazanç ya da kayıplar ise **kâr veya zarara** yansıtılır (TMS 16.68) (BOBİ FRS 12.36). VUK md. 328’e göre de oluşan kazanç veya kayıplar **kâr veya zarara** yazılmaktadır. Ancak VUK md. 328’nin ekine göre bir maddi duran varlık kaleminin yenilenmek amacıyla satılması durumunda ortaya çıkan **kâr**, “yenileme giderlerini karşılamak üzere”, pasifte geçici bir hesapta (**yenileme fonu**) azami üç yıl süre ile tutulabilmektedir.

TMS/TFRS-BOBİ FRS ile MSUGT-VUK’un varlıkların satışı konusundaki uygulamaları benzerlik göstermektedir. Ancak maddi duran varlık konusunu bir bütün olarak ele aldığımızda şu farkların olduğu görülmektedir (Akbulut, 2012: 598):

- Başlangıçtaki maliyet unsurları farklı olarak dikkate alınırsa kayıtlı değerler farklı olacaktır. Ayrıca faydalı ömür tespiti de farklı olursa amortisman miktarları da farklı olacaktır. Bunlar ise **satış kârının farklı çıkmasına** neden olacaktır.

- VUK'daki yenileme fonu uygulamasına TMS/TFRS-BOBİ FRS'de yer verilmemiştir. Bu da satış sırasındaki **kayıtların farklılaşmasına** neden olacaktır.

- Yenileme fonu TMS/TFR-BOBİ FRS'de yer verilmemesinden dolayı yeni alınan varlığın **amortisman kayıtlarında** da farklılık ortaya çıkacaktır.

Ayrıca maddi duran varlığın vadeli olarak satılması durumunda TMS/TFRS ve BOBİ FRS'ye göre "Hasılat" ve "Finansal Araçlar" bölümündeki hükümler uygulanacaktır. Bu bölümlerde yapılan açıklamaları da dikkate aldığımızda maddi duran varlıkların elden çıkarılması ile ilgili uygulamaları şu şekilde özetleyebiliriz:

Tablo 8: Maddi Duran Varlıkların Finansal Tablo Dışı Bırakılma Hükümleri

	TMS/TFRS	BOBİ FRS	MSUGT-VUK
Elden Çıkarma Değeri	Vade Farkı Ayrıştırılır (Peşin Değer)	Vade 1 yıldan kısa ise ayrıştırılmaz (Satış Değeri) Vade 1 yıldan uzun ise ayrıştırılır. (peşin değer)	Vade Ayrıştırılmaz (satış değeri)
Satış Kârı	Kâr-Zararda	Kâr-Zararda	Kâr-Zararda (istenirse 3 yıl yenileme fonunda tutulabilir)

Sonuç

İşletmelerin en önemli bilanço kalemlerinden biri olan maddi duran varlıkların değerlendirilmesi konusunda mevzuat hükümleri incelendiğinde genel yaklaşım farklılıklarının bu konuda net bir şekilde yansıtıldığı görülmektedir. Yapılan tespitleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Maddi duran varlık tanımlaması konusunda mevzuat uyumlu olup hepsine göre de **birden fazla dönemde kullanılabilir** fiziksel varlıklar maddi duran varlık olarak kabul edilmektedir. VUK'a göre 900 TL'yi (2017 yılı için) aşmayan maddi duran varlıklar aktifleştirilmeden doğrudan gider yazılabilirken TMS/TFRS-BOBİ FRS'de ise böyle bir uygulama yoktur.

- Maddi duran varlıkların ilk kayda alınması konusunda da

mevzuat arasında uyum söz konusu olup hepsine göre de **maliyet bedeli** ile kayıt altına alınmaktadır. Maddi duran varlıkların maliyeti oluşturan unsurlara bakıldığında mevzuat hükümlerinin benzer olduğu görülmektedir. Bütün mevzuata göre varlıkla ilişkilendirilebilen bütün harcamalar varlığın maliyetine eklenmiştir. Ancak VUK'a göre VUK md.270'de sayılan (**noter, mahkeme giderleri vb.**) giderlerin maliyete eklenmesi durumunda mükellefler serbest bırakılmıştır. Eklenmemesi durumunda TMS/TFRS-BOBİ FRS ve VUK uygulaması farklılaşacaktır.

- Maddi duran varlığın vadeli olarak edinimi konusu stoklar ile benzerlik göstermektedir. TMS 16'ya göre maddi duran varlıklar **peşin fiyatı** (vade farkı ayrıştırılmış) ile kaydedilmektedir. BOBİ FRS ise 1 yılı baz almakta, 1 yıldan kısa vade ile alımlarda vade farkını **maliyete eklemekte**, 1 yıldan uzun alımlarda ise vade farkının TMS 16'daki gibi **ayrıştırmaktadır**. MSUGT-VUK'da ise vade farkı hiçbir şekilde ayrıştırılmayıp maliyete eklenmektedir.

- İnşaa edilerek edinilen maddi duran varlıklar konusunda TMS/TFRS'de özellikli varlık tanımına yer verilmiştir. Stoklarda olduğu gibi TMS 23'e göre inşaatı uzun bir süre alan maddi duran varlıklar **özellikli varlık sayılmakta** ve inşaatı süresinde katlanılan finansman giderleri maliyete eklenmektedir. Özellikli varlık olmayanlar için katlanılan finansman giderleri ise ayrıştırılmaktadır. BOBİ FRS'de aynı stoklarda olduğu gibi **1 yıl** baz alınmakta, 1 yıldan daha uzun sürede inşaa edilen maddi duran varlıkların finansman giderleri **maliyete eklenmekte**, 1 yıldan kısa sürenler ise **ayrıştırılmaktadır**. VUK'a göre ise aktifleştirilene kadarki finansman giderlerinin varlığın **maliyetine eklenmesi** zorunludur.

- Maddi duran varlığın takas yoluyla ediniminde BOBİ FRS'nin TMS 16'daki yöntemlerden **en kolayı olan** elden çıkarılan varlığın net defter değeri seçilmiştir. Bu uygulama MSUGT-VUK ile de uyumlu olup MSUGT-VUK'a göre de **elden çıkarılan varlığın net defter değeri** esas alınmaktadır.

- Sonradan yapılan harcamalar konusunda mevzuat uyumlu olup hepsine göre de **varlığın değerini artıran ve birden fazla dönemde fayda sağlanan** harcamalar varlığın **defter değerine** eklenmektedir. Günlük bakım, onarım vb. gibi harcamalar ise oluştukları dönemde gider yazılmaktadır.

- TMS/TFRS-BOBİ FRS'ye göre bu yedek parçalara maddi duran varlığın maliyetine eklenene kadar **amortisman ayrılmazken**, VUK hükümlerine göre **aktife girdikleri andan itibaren** amortismanına tabi tutulmaktadır.

- Maddi duran varlıkların dönem sonu ölçümünde TMS 16-

BOBİ FRS “**maliyet yöntemi**” ve “**yeniden değerlendirme yöntemi**” ne yer verilmişken, VUK’da yalnızca “**maliyet yöntemi**”ne yer verilmiştir.

- Amortisman uygulamalarında TMS/TFRS ve BOBİ FRS uyumlu olup, MSUGT’da amortisman uygulamaları ile ilgili bir düzenleme yer almamaktadır. Amortisman uygulamaları VUK’da detaylı olarak ele alınmıştır ancak amortisman süreleri ise yer almamaktadır. Amortisman süreleri Maliye Bakanlığı tarafından ilan edilen VUK ekli listelerde düzenlenmiştir. TMS/TFRS-BOBİ FRS ile VUK’un amortisman uygulamaları konusundaki farklılıkların önemlilerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- TMS 16-BOBİ FRS’de parçalara ayrılarak amortisman uygulanması ve kalıntı değerın düşülmesi MSUGT-VUK’da yoktur.
- TMS 16-BOBİ FRS’ye göre amortisman süreleri işletmenin tercihine bırakılmışken, VUK’da ise ekli listeler halinde kesin olarak belirlenmiştir.
- TMS 16-BOBİ FRS’ye göre bütün maddi olmayan duran varlıklara kıst amortisman uygulanırken VUK’da sadece binek otomobiller için uygulanmaktadır.
- TMS 16-BOBİ FRS’de yer verilen amortisman yöntemlerinden “**üretim miktarı**” yöntemi VUK’da yer almamaktadır. Ayrıca VUK’daki azalan bakiyeler için üst sınır olarak belirlenen % 50 uygulaması TMS 16-BOBİ FRS’de yoktur.

- TMS 16-BOBİ FRS’de yer verilen “**değer düşüklüğü testi**” MSUGT-VUK’da yer almamaktadır.

- MSUGT-VUK’da maddi duran varlığın elden çıkarılması durumunda oluşan kârın “**yenileme fonu**”nda bekletilmesi uygulamasına ise TMS 16-BOBİ FRS’de yer verilmemiştir.

Yukarıdaki farklılıkları incelediğimizde şu temel tespiti yapmak mümkündür; TMS/TFRS “**ilke bazlı**” standartlardan kabul edilmektedir. Maddi duran varlıkların özellikle dönem sonu işlemlerinde bu özelliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. BOBİ FRS’de de bu ilke bazlı uygulamaların esas alındığı görülmektedir. Ancak ilk muhasebeleştirme ve elden çıkarma konusunda TMS 16’da ilke bazlılık devam ettirilirken BOBİ FRS’de uygulama kolaylığı açısından “**1 yıl**” şeklinde bir süre tayini yapıldığı görülmektedir. MSUGT’lerinde ise maddi duran varlıklar ile ilgili detaylı düzenleme yer almamakta, düzenlemeler VUK çerçevesinde yapılmaktadır. Bu nedenle vergi amaçlı uygulamaların ağır bastığı görülmektedir.

Kaynakça

- Maliye Bakanlığı (1994). 1 Sıra No.lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği. 08.09.1994 tarih ve 22055 sayılı Resmi Gazete.
- KGK (2017). TMS 16: Maddi Duran Varlıklar Standardı, TMS/TFRS 2017 Seti. (İlk yayınlanma: 31/12/2005 tarihli Resmi Gazete).
- KGK (2017). Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı -BOBİ FRS (29/07/2017 tarihli Resmi Gazete).
- Akbulut, A. (2012). Karşılaştırmalı TMS/TFRS-Vergi Uygulamaları ve Sonuçları. Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Ankara.
- T.C. Yasalar (10.01.1961). 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, 10703 sayılı Resmi Gazete.
- Gücenme G. Ü. (2017). Temel Konularda BOBİ FRS ve TMS/TFRS Karşılaştırması. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim-2017, ss.1-23.
- Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 305-322
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 10.02.2018 Kabul/Accepted: 06.03.2018

HANBEL B. İŞHÂK (ö.273/886) VE HADİS İLMİNE DAİR el-FİTEN VE el-CÜZ' ADLI ESERLERİ¹

*HANBAL B. ISHAK (d. 273/886) AND HIS WORKS NAMED,
ABOUT HADİTH SCIENCE, al-FİTAN AND al-JUZ'*

Arş. Gör. Rıdvan KALAC
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Hadis Anabilim Dalı
r30kacal@hotmail.com

Öz

Âlimlerin hayatlarını, ilmi şahsiyetlerini ve eserlerini incelemek İslam ilimlerini ve kültürünü tanıyabilmek açısından önem arz etmektedir. Hayatı, ilmi şahsiyeti ve hadis ilmindeki yeri bakımından incelenmesi gereken önemli şahsiyetlerden birisi de Hanbel b. İshâk'tır.

193/809 ve 273/886 yılları arasında yaşamış olan Hanbel b. İshâk'ın dönemi hadis ilminin altın çağı olarak nitelendirilen hicri III. asra rastlamaktadır. Bu dönemde yaşamış olan Hanbel b. İshâk; Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Ebû Zur'a er-Râzî ve İbn Ebî Hatîm er-Râzî gibi bazı meşhur hadis imamlarıyla aynı hocalardan hadis dinlemiştir. Hanbel b. İshâk bunun yanında çok sayıda öğrenci de yetiştirmiştir.

Hanbel b. İshâk aynı zamanda Ahmed b. Hanbel'in güzide öğrencilerinden olup Mihne döneminde *Müsned'*in tamamını bizzat Ahmed b. Hanbel'den dinleyip okuyan üç kişiden biridir. Ahmed b. Hanbel'in hayatıyla ilgili bilgilerin önemli bir kısmı Hanbel b. İshâk'tan rivâyet edilmiştir. İslam âleminde pek şöhret bulmayan Hanbel b. İshâk daha çok *el-Fiten*, *el-Cüz'* ve *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel* adlı eserleriyle tanınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel, Hadis, el-Fiten, el-Cüz', Altın Çağ.

¹ Bu makale, *Hanbel b. İshâk b. Hanbel'in Hadis İlmindeki Yeri ve Rivâyetlerinin Değerlendirilmesi*, adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Abstract

Examining the lives, scholarship and works of scholars is of importance in terms of knowing Islamic sciences and cultures. One of the important personalities that should be examined in terms of life, scientific personality and place of the hadith is Hanbal b. Ishaq.

The period of Hanbal b. Ishaq, who lived between 193/809 and 273/886, coincides with the golden age of the Hijri III century, the golden age of the hadith. Hanbel b. Ishaq, who lived in this period, heard from hadiths teacher, who taught some famous hadith imams; Bukhari, Muslim, Abu Zura ar-Razi and Ibn Ebi Hatip ar-Razi. Besides that, Hanbel b. Ishaq educated many students.

At the same time, Hanbel b. Ishaq was one of the distinguished students of Ahmad b. Hanbel and was one of three people who listened and read Musnad entirely from Ahmad b. Hanbal during the period of suffering. Much of the information about Ahmed b. Hanbal's life has been reported from Hanbal b. Ishaq. Ishaq, who does not find much fame in the Islamic world, is mostly known with his works; al-Fitan, al-Juz ve Zikru Mihnet al-Imam Ahmad b. Hanbal.

Keywords: Hanbel b. Ishaq, Ahmad b. Hanbal, Hadith, al-Fiten, al-Juz , the Golden Age.

Giriş

Hadis tarihine baktığımızda, bu sahada birçok muhaddisin yetiştiğini ve Hadis ilmine önemli hizmetlerde bulduklarını görürüz. Nitekim başta sahâbe olmak üzere, tabiîn ve tebe' u't-tabiîn, hayatlarını, hadis/sünnet malzemesinin toplanması ve tedvinine vakfetmişlerdir. Olağanüstü bu çalışmalar sonucunda, hicri ikinci asrın ortalarından itibaren hadis sahasında *sahîfe*, *cüz* , *cami* , *müsned*, *muvatta* ' türünde eserler ortaya çıkmıştır. Hadis tarihinde, bu sahada söz konusu muhaddislerden bir kısmının meşhur olduğu, bir kısmının ise İslam ilim ve kültür tarihinde pek tanınmadıkları görülmektedir. Günümüzde, bu alanda şöhret bulmayan muhaddisler hakkında da araştırma yapmanın, bu ilme katkı sağlayacağı kanısındayız.

Bu çalışmada, hicri 193 ile 273 yılları arasında yaşamış olan ve hayatının sonlarında meşhur olan Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu Hanbel b. İshâk b. Hanbel'in hayatı, ilmi şahsiyeti ve hadis ilmine dair günümüze ulaşan iki önemli eseri olan *el-Fiten* ve *el-Cüz* ' adlı eserleri hakkında bilgi verilecektir.

Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Tam adı Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî el-Bağdâdî'dir (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; Zehebî, 1985: XIII, 51; 1998: II/133). Benî Şeybân'a nisbetle eş-Şeybânî denilmiştir. Ebû Sa'd es-Sem'ânî'nin aktardığına göre Benî Şeybân,

Bekr b. Vâil'de bilinen bir Arap kabilesidir. Bekr b. Vâil, Şeybân b. Zûhl b. Sa'lebe b. Ukâbe b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil'dir. Daha sonra bu soy seçeresi Rabia b. Nizar b. Mûid b. Adnan ile son bulur (es-Sem'ânî, 1962: VIII, 198-199).

Hanbel b. İshâk hicri 193/809 yılında Bağdat'ta doğmuştur. O zamanlar Bağdat hem hilafetin başkenti hem de dünyanın dört bir yanından ilim adamlarının akın ettiği bir ilim merkeziydi. Babası İshâk b. Hanbel güvenilir muhaddislerden birisidir. Fıkıh ve tarih ilimlerinde söz sahibi olan Hanbel b. İshâk, Ehl-i Sünnet imamlarından Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu ve aynı zamanda en önemli öğrencilerindendir. Kendisi daha 16 yaşına ulaşmadan büyük hadis âlimlerinden olan Kabize b. Ukbe (ö.213) ve Hüseyin b. Muhammed b. Behrâm el-Merruzî'den (214/829) ders almıştır. İlimle meşgul olan oğlunun ismi Abdullah'tır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 14; Kandemir, 1996: XV/525). Abdullah, babası Hanbel b. İshâk'tan, öğrencisi Ebû Bekr el-Hallâl da kendisinden rivâyette bulunmuştur (Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281).

Hanbel b. İshâk, bazı meşhur hadis imamlarıyla aynı hocalardan ders almış/hadis dinlemiştir. Kendisinin Ahmed b. Hanbel ile 26, Buhârî ile 54, Müslim ile 13, Ebû Zur'a er-Râzî ile 23, İbn Ebî Hatîm er-Râzî ile 21 ve Abdullah b. Ahmed b. Hanbel ile 10 hocası ortakdır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 49). Bu durum da Hanbel'in kendi zamanındaki büyük hocalarla olan münasebeti hakkında bizlere bir fikir vermektedir.

Hanbel'in Şu'be b. Haccac ile olan bağlantısı Şu'be'nin öğrencileri ve kendisinin hocaları olan Süleyman b. Ebî Şeyh, Âsım b. Ali el-Vâsîtî, Affân b. Müslim ve Müslim b. İbrahim vasıtasıyladır. Aynı şekilde Hanbel'in imam Süfyan es-Sevrî ile bağlantısı Kabize b. Ukbe ve Muhammed b. Kesîr el-Abdî vasıtasıyladır. Yine aynı şekilde Hanbel, hocası olan Ahmed b. Yûnus el-Yerbuî vasıtasıyla el-Leys b. Sa'd'den ve Saîd b. Davûd ez-Zenberî yoluyla imam Mâlik b. Enes'in ilminden istifade etmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50).

Hanbel b. İshâk, Haccâc b. Minhâl, Davûd b. Şubeyb, Sureyc b. Nu'mân, Ubeydullah b. Muhammed b. Hasf el-İşî, Affân b. Müslim, Hişâm b. Abdulmelik et-Tayâlisî ve Kabize b. Ukbe yoluyla Hammâd b. Seleme'den; İbrahim b. Mehdi, Hâlid b Hidaş, Süleyman b. Harb, Affân b. Müslim, Muhammed b. Arim el-Fadl yoluyla Hammâd b. Zeyd'den (ö.179); İbrahim b. Mehdi, Affân b. Müslim, Muhammed b. Sa'd el-İsbahânî yoluyla Abdullah b. Mübarek'ten (ö.181); Ali b. el-Medîni ve Hişâm b. Abdulmelik et-Tayâlisî yoluyla Yahya b. Saîd el-Kattan'den (ö.198); Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî yoluyla Süfyan b.

Uyeyne'den (ö.198); babası İshâk b. Hanbel yoluyla imam Zeyd b. Hârûn'dan (ö.206) ve Ahmed b. Hanbel vasıtasıyla Abdurrezzâk b. Hemmam es-San'ânî'den (ö.212) istifade edip hadis nakletmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50-51).

Hocaları

Hanbel b. İshâk pek çok kimseden hadis rivayet etmiştir. Kendisinin bizzat hadis aldığı hocalarından önde gelenlerini özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241)
2. Ebû Nuaym Fazl b. Dukayn (ö.218)
3. İmam Şafî'nin amcasının oğlu İbrahim b. Muhammed b. Abbâs el-Kureyşî eş-Şafî (ö.238)
4. Affân b. Müslim (ö.220)
5. Yahya b. Maîn (ö.233)
6. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (ö.220)
7. Süleyman b. Harb (ö.224)
8. Saîd b. Süleyman (ö.225)
9. Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (ö.227)
10. Ebû Ğassan Mâlik b. İsmail (ö.219)
11. Müslim b. İbrahim el-Ezdî el-Ferâhidî (ö.222)
12. Ebû Seleme Musa b. İsmail el-Basrî (ö.223)
13. Ali b. Ca'd b. Ubeydullah el-Cevherî (ö.230)
14. Muhammed b. Abdullah el-Ensârî (ö.215)
15. Haccâc b. Minhâl (ö.216)
16. Kabize b. Ukbe (ö.213)
17. Âsım b. Ali b. Âsım el-Vasitî (ö.221)
18. Sureyc b. Nu'mân (ö.217)
19. Muhammed b. Arîm el-Fadl (ö.223)
20. Ebû Ma'mer el-Mankerî.
21. Muhammed b. Kesîr el-Abdî (ö.223)
22. Ebû Huzeyfe en-Nehdi Musa b. Mes'ud (ö.220)
23. Ali b. el-Medînî (ö.224)
24. Hanbel'in babası ve Ahmed b. Hanbel'in amcası olan İshâk b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî (ö.253)
25. Abdurrahman b. İbrahim ed-Duhaym (ö.245)
26. Hâlid b.Hidâş b. Aclân el-Basrî (ö.232) (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; İbn Ebî Ya'lâ, t.s.: I/143; İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256; Zehebî, 1985: XIII/51-52; 1998: II/133; ts.: XX/241; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259).

Hanbel b. İshâk'ın hadis aldığı hocaları bunlarla sınırlı değildir. Nitekim Hanbel b. İshâk'ın bizzat ilim aldığı hocalarının sayısının 88 kadar olduğu tespit edilmiştir. Bu hocalarından 42 tanesi Bağdatlıdır. Geri kalan hocalarının ise Mekke, Medîne, Basra, Kûfe veya Vâsıtlı olduğu kaydedilmiştir. (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 15-16).

Kendisinden hadis naklettiği Mekkeli bazı hocaları şöyledir: İbrahim b. el-Abbâs el-Muttalibî, Ahmed b. Muhammed el-Ezrâki, Saîd b. Mansûr, Seleme b. Şubeyb, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî. Medîneli olan hocası İbrahim b. el-Munzir el-Hizâmi'dir. Basralı olan hocalarına gelince bunlar 24 kişidir. Haccâc b. Minhâl, Müslim b. İbrahim, Muallâ b. Esed, Musa b. İsmail et-Tebuzkî, Ebû Velîd et-Tayâlisî bunlardan bazılarıdır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 50-15-17). Ahmed b. Humeyd, Ahmed b. Yûnus el-Yerbûî, İshâk b. Beşşâr, Hallad b. Yahya, Dirâr b. Sured, Ömer b. Hafs, Mâlik b. İsmail, Muhammed b. Saîd el-İsbahânî, Muhammed b. Sulet el-Esedî, Hanbel b. İshâk'ın Kûfeli hocalarındandır (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 15-17).

Öğrencileri

Hadis râvîlerinden ve ilim ehlerinden birçok kişi Hanbel b. İshâk'tan hadis dinlemiştir. Kendisinden hadis rivâyet eden bazı öğrencilerinin isimleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed el- Hallal (ö.311)
2. Muhammed b. Mahled (ö.331)
3. Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Beğavî (ö.317)
4. Hasan b. Ahmed b. Yezîd eş-Şafî (ö.328)
5. İbn Saîd el-Hâşimî (ö.335)
6. Ebû Ca'fer İbnu'l-Bahterî (ö.330)
7. Ebû Amr İbnu's-Semmâk (ö.344)
8. Ebû Muhammed Yahya b. Muhammed b. Saîd el-Bağdâdî (ö.318) (el-Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/281; İbn Ebî Ya'lâ, t.s.: I/143; Zehebî, 1985: XIII/51-52; 1998: II/133; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259; Kandemir, 1996: XV/525).

Rihleleri / İlmi Seyahatleri

Sahâbe-i kirâm döneminden itibaren rihle, genelde İslam âlimleri özelde ise muhaddisler nezdinde bilinen ve takip edilen bir gelenektir. Bu gelenek, görmediği halde "Falan kişi şöyle rivâyet etti." diye iddia eden kimselerin yalancılığını ortaya koymak için bir

vesiledir. Ayrıca rıhle geleneğinin bir diğer amacı hocayla görüşmek, ondan bizzat hadis almak ve âli isnad² elde etmektir. Bundan dolayı sahâbe ve tabiûn döneminden itibaren muhaddisler nezdinde rıhle geleneği büyük bir hareketlilik yaşamıştır (er-Râmehurmużî, ts.: II/ 223-224).

Hicri ikinci asırda hadis dinleme noktasında Mekke, Medîne, Bağdat, Basra, Kûfe ve Şam önemli ilim merkezlerindendi. Bu dönemde hadis talep eden kimseler hadis hocalarıyla görüşmek ve onlardan hadis işitmek için bu beldelere rıhle gerçekleştirmişlerdir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 14). Hanbel b. İshâk'ın yaşadığı zamanda Bağdat, dünyanın her yerinden ilim talebeleri ve âlimlerin akın ettiği önemli bir ilim merkeziydi. Hânbel b. İshâk'ın da Bağdat'ın bu ilmi durumundan önemli derecede istifade ettiği söylenebilir.

Tabakât kitaplarına bakıldığında Hanbel b. İshâk'ın ilim elde etmek için Bağdat dışına çıktığıyla ilgili herhangi bir bilgi söz konusu değildir. Fakat daha önce de geçtiği üzere, Hanbel'in hocalarının ekserisi Bağdat ehlinde olmakla beraber, bazılarının da Bağdat ehlinde olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Hanbel'in ilim talebi için Bağdat dışına çıkıp bu hocalardan hadis elde etmiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Hanbel'in Bağdat dışına çıktığına dair bir diğer delil ise bizzat kendisi tarafından ifade edilmiştir. Nitekim Hanbel b. İshâk'ın zikrettiğine göre kendisi Kûfe'de Ahmed b. Hanbel, Ebû Nûaym Fadl b. Dukayn, Ubeydullâh b. Ömer el-Kavarirî ve Muhammed b. Nuh gibi birçok âlimle beraber iken Abbasi halifelerinden Me'mûn, Halku'l-Kur'ân meselesini ortaya atmıştı. Hicri 218 yılında Me'mun, Halku'l Kur'ân ile ilgili kendi görüşünü insanlara dayatmaktaydı ve buna karşı çıkan bu âlimleri de hapsedmekteydi (Nağş, 1980: 382-383; Yücesoy, 2005: XXX/26-28). Bu da Hanbel'in hicri 218 yılında Kûfe'ye gitmiş olduğunu göstermektedir.

Hanbel b. İshâk'ın Bağdat dışına hadis rıhlesi gerçekleştirdiğine dair bir başka bilgi ise öğrencisi Ebû Bekr el-Hallâl tarafından verilmiştir. el-Hallâl, Hanbel b. İshâk'ın Vâsıt'a birçok defa gittiğini, orada Süleyman b. Ebî Şeyh, Amr b. Osman es-Süheyb, Muhammed b. Ebî Nuâym gibi âlimlerden hadis aldığını ifade etmiş ve daha sonra kendisinin de Vâsıt'ta hocası Hanbel b. İshâk ile karşılaşmış kendisinden bir takım meseleler işittiğini kaydetmiştir. Vâsıt'tan sonra

² *Âli İsnâd*: Aynı metnin birkaç isnadının veya metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa, diğerlerine oranla daha az râvî ile ulaşan isnâddır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İFAV Yay., İstanbul, 2012, 133.

Hanbel b. İshâk, Ukberâ'ya³ gidip hocası Ahmed b. Hanbel'den duyarak kaleme almış olduğu *el-Mesâil* adlı kitabını rivâyet etmiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143).

Rical Âlimlerinin Hanbel b. İshâk Hakkındaki Kanaatleri

Cerh ve ta'dil açısından Hanbel'in durumuna da değinecek olursak, birçok âlim Hanbel b. İshâk'ı övmüş ve onun ilmini, faziletini ve hadis ilmüne olan vukufiyetini tasdik etmiştir. İmam Dârekutnî'nin Hanbel ile ilgili kanaati, onun doğru sözlü birisi olduğu yönündedir (ed-Dârekutnî, 1986: II/786; Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; İbn Nukta el-Hanbelî, 1988: 259). Hatîb el-Bağdâdi Hanbel'in sika olduğunu belirtmiştir (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; Zehebî, 1985: XIII/52; İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143). İbnu'l Cevzî'nin de kanaati Hanbel'in sika ve güvenilir biri olduğu yönündedir (İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256). Zehebî Hanbel'in imam, hâfız, muhaddis ve güvenilir biri olduğunu belirtmiştir (Zehebî, 1985: XIII/52; 1998: II/133). Hayruddin ez-Ziriklî de Hanbel b. İshâk'ın hâfız ve sika olduğunu belirtmiştir (ez-Ziriklî, 2002: II/286).

Ahmed b. Hanbel ile Münasebeti

Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğludur ve aynı zamanda öğrencisidir. Ahmed b. Hanbel'in amcasının oğlu olması hasebiyle onun evinde ve ilim meclislerinde daha çok bulunup onun fikhî görüşlerinden faydalanmıştır. Nitekim beş yıl kadar süren mihne olayı esnasında Ahmed b. Hanbel'in talebelerle görüşmesi ve onlara hadis rivâyet etmesi yasaklanmıştı. Bu dönemde iki oğlu Salih ve Abdullah ile Hanbel b. İshâk onun öğrencileri olarak kendisiyle görüşme imkânı bulmuş ve kendisinden hadis rivayet edebilmişlerdir. Beş yıl kadar süren bu dönemde *Müsned*'inin tamamını kendisinden okumuşlardır. Hanbel b. İshâk'ın belirttiğine göre *Müsned*'in tamamını Ahmed b. Hanbel'den sadece bu üçü okumuştur (İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308; Kandemir, 1996: XV/525).

Ayrıca muhaddisimiz Hanbel b. İshâk, bu süreçte Ahmed b. Hanbel'den duyarak kaleme aldığı meseleleri *el-Mesâil* adlı eserinde bir araya getirmiş ve bu eseri katıldığı değişik ilim meclislerinde okutmuştur (İbn Ebî Ya'lâ, ts.:I/143; İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308). Amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel'in hayatıyla ilgili hususların önemli bir kısmı kendisinden rivâyet edilmiştir (Kandemir, 1996: XV/525).

³ Bağdat'ta Dicle kıyısında bulunan bir kasabanın adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Selami Bakırcı, "Ukberî", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 66-67.

Hanbel b. İshâk amcasının oğlundan her ne kadar ilim almış olsa da Zehebî'nin aktardığına göre kendisinin Ahmed b. Hanbel'den ayrıldığı birçok meselesi vardır (Zehebî, 1985: XIII/52). Ancak Zehebî bu meselelerin mahiyeti hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Akîdesi

Hanbel b. İshâk daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmed b. Hanbel'e öğrencilik yapmış ve ondan etkilenmiştir (Hatîb el-Bağdâdî, 1417: VIII/ 281; Zehebî, 1985: XIII/ 51-52; ts.: XX/ 241). Hocasının etkisinin en fazla olduğu alan akîde konusudur. Bundan dolayı da Ehl-i Sünnet mezhebine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Hanbel, akîdede ayrışmaların belirginleştiği Mutezile, Haricilik, Şia, Kaderiyye, Cehmiyye gibi mezheplerin etkin olduğu bir dönemde yaşamıştı (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 58-60). Yine bu dönemde Halku'l-Kurân meselesi ortaya atılmış ve Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nûh (ö.218), Ahmed b. Nasr el-Cüzaî (ö.231) gibi birçok imam bu meseleye karşı çıktıkları için hapse mahkûm edilmişlerdir (Yücesoy, 2005: XXX/26-28). Hanbel b. İshâk'ın *Mihnetu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* adlı kitabından da anlaşıldığına göre kendisi Ahmed b. Hanbel'in görüşü olan Kur'ân'ı Kerim'in mahlûk olmadığı hususunu savunmuştur (Hanbel b. İshâk, 1983: 34-40).

Hanbel b. İshâk da amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel gibi Ru'yetullah'a inanıyordu. O'nun bu konuya olan inancı ve ısrarı o seviyedeydi ki ru'yetullah meselesini inkâr etmeyi mürted olmanın ölçüsü olarak kabul ederdi (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143).

Hanbel b. İshâk'ın akîdesi selef akîdesine yakın gözükmektedir. Selefilik, nasların zâhirîni alıp onun te'viline ve bu hususta tartışmaya girmeme esasına dayanır.⁴ el-Hallâl'in, *es-Sünne* adlı eserinde naklettiğine göre Hanbel b. İshâk, Ahmed b. Hanbel'in akîdesi ve kendisinin de benimsemiş olduğu hususlarla ilgili şunları nakletmektedir: "İman söz ve ameldir. İman artar ve eksilir; Allah'ın ispatı ve varlığı naslarda nasıl geçtiyse öyledir, bunlarda akıl yürütmek doğru değildir. Kader, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanılır. Kur'ân, Allah'ın kendisiyle konuştuğu kelâmıdır ve Kur'ân mahlûk değildir; ru'yetullah hakır vs..." (Hanbel b. İshâk, 1998: 59-60).

⁴ Selefiliğin tanımı hakkında bkz., Adem Apak, "İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni", *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 08-10 Kasım 2013, İstanbul 2014, s.39-50; Ferhat Koca, *İslam Düşüncesinde Selefilik*, Ankara Okulu Yay., 2016, 11-13.

Vefatı

Ahmed b. Münâdî'nin anlattığına göre Hanbel b. İshâk, ömrünün sonlarında Basra ve Kûfe şehri arasında bulunan Vâsıt'a gitmiş ve orada hicri 273 yılında vefat etmiş ve ölüm haberi kendilerine ulaşmıştır (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; İbnu'l-Cevzî, 1992: XII/256; Zehebî, 1985: XIII/52; ts.: XX/241; 1998: II/133). Ebu İshâk eş-Şirâzî ise Hanbel b. İshâk'ın vefat yılını hicri 273 değil de 293 olarak kaydetmiştir (eş-Şirâzî, 1970: 170). Ancak kaynaklardan da anlaşıldığına göre vefat yılının hicri 273 olması görüşü daha çok kabul görmüştür.

Eserleri

Kaynaklardan tespit edildiğine göre Hanbel b. İshâk'ın 7 tane eseri bulunmaktadır. Hadis, tarih, menâkıb gibi çeşitli alanlarla ilgili olan bu eserlerin bir kısmının günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Çalışmada günümüze ulaşan ve matbu olan *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı hadis eserleri üzerinde daha ayrıntılı bir şekilde durulacaktır.

a. et-Târih

Günümüze ulaşamadığı anlaşılan bu eser hakkında el-Hatîb el-Bağdâdi'nin aktardığına göre Hanbel'in yazıp tasnif etmiş olduğu *et-Tarih* adlı bir kitabı vardır. Zehebî'nin de aktardığına göre kendisinin bizzat bu kitabı gördüğü ve bu kitaptan faydalandığı belirtilmektedir (el-Hatîb el-Bağdâdi, 1417: VIII/281; ts.: II/274; Zehebî, 1985: XIII/51). Hanbel b. İshâk bu kitapta Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi muhaddislerden bahsetmekle beraber hadis râvîlerinin hadis ilmi açısından durumlarını incelemektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

b. Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel

Günümüze ulaşan bu eserin bir nüshası Dâru'l-Kütübî'z-Zâhiriyye kütüphanesinde kayıtlıdır (Kandemir, 1996: XV/525). Eser Kahire'de 1983 yılında Muhammed Nağş tarafından yayımlanmıştır. Bu kitap, Ahmed b. Hanbel'in mihne dönemindeki çekmiş olduğu sıkıntılardan bahsetmekle beraber, o zamanlar kendisinin bu sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabırdan örnekler de kaydetmektedir (Hanbel b. İshâk, 1983: 34-95).

c. el-Fevâid

el-İsâbe adlı eserinde Zeyd b. Suhân'nın hayatından bahseden İbn Hacer bu kitabı zikretmekte ve bu kitabın Hanbel b. İshâk'a ait olduğunu ve Hanbel b. İshâk'ın bu kitapta İmâre ed-Duhnî yoluyla rivâyette bulunduğunu belirtmektedir (İbn Hacer, 1415: II/533).

Günümüze ulaşan ve mahtut bir nüshası Millet Kütüphanesinde bulunan bu eserin, Hanbel'in talebesi İbnü's-Semmâk tarafından rivâyet edilen *el-Cüz'* adlı kitabın aynısı olduğu iddia edilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

d. es-Sünne

Kettânî, *er-Risaletü'l-Mustatrafe* adlı eserinde *es-Sünne* adlı eserden bahsetmekte ve bu eserin Hanbel'e ait olduğunu belirtmektedir (Kettânî, 1994: 31). Bu kitap selefin sözleri, kitap ve sünnetten sahih olan akîdeyi bulmak ve bid'atı, hevâ ve hevesleri terk etmek için muhaddisler nezdinde seçkin bir yol temsil etmektedir. Eser bize ulaşmamakla beraber el-Hallâl, el-Lalkaî ve İbn Battâl gibi musannifların bu kitaptan rivâyette buldukları belirtilmektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 64-65).

e. el-Mesâil

Hanbel b. İshâk, bu kitapta Ahmed b. Hanbel'in fetva ve görüşlerini derlemiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/143; İbnu'l-İmâd, 1986: III/307-308). Yalnız kitabın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

f. el-Fiten

Hanbel'in Deccal ile ilgili hadisleri konu alan *el-Fiten* adlı eseri, *el-Cüz'* adlı eseriyle birlikte 1998 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Amir Hasan Sabri tarafından hazırlanmış olan bu tahkikli baskı dışında eserin herhangi bir baskısını tespit edemedik. Kitabın el yazmasının Şam'da Zâhirîyye kütüphanesinde mecmua 3775 nr. 17, vr. 44-60'da muhafaza edildiği belirtilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525).

f.1. Eserin Konusu ve Rivayet Sayısı

Deccâl ile ilgili hadisleri içeren Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* adlı eserinde bâb başlıkları yer almamakta rivâyetler başlıksız olarak sıralanmaktadır. Eserde toplam 50 rivâyet yer almaktadır. Bu kitap diğer kıyamet alametleri olan Mehdi Hadisleri, İsâ'nın Nuzülü, Ye'cüc ve Me'cüc'ün ortaya çıkması, doğu-batı ve Arap yarımadasında gerçekleşecek olan ay tutulmaları, güneşin batıdan doğması, Dabbe'nin ortaya çıkması gibi kıyamet alametlerini de içermiş olması muhtemeldir. Ancak elimizde bulunan bu kitapta sadece Deccâl hadisleri mevcuttur. Söz konusu kıyamet alametleriyle ilgili bölümün bize ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Zehebî de bu eserin sadece dördüncü bölümünü gördüğünü ve geri kalan bölümleri kendisinin de görmediğini açıklamaktadır (Zehebî, ts.: XX/241; 1985: XIII/ 52; 1998: II/133). İbn Hacer de, *el-Mecmau'l Müesses li'l Mu'cemi'l-*

Müfehres adlı kitabında sadece bu kitabın dördüncü bölümünü zikretmektedir (İbn Hacer, 1994: II/253). Dolayısıyla bu eserin *el-Fiten* adlı müstakil bir eserin sadece bir bölümünü teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Eserde bulunan elli rivâyetin ilk kırk üçü merfû rivâyetlerdir. Geri kalan rivâyetlerin mevkûf ve maktû olduğu görülmektedir. Eseri önemli kılan husus mevzu diyebileceğimiz herhangi bir rivâyetin olmaması durumudur (Hanbel b. İshâk, 1998: 71). Dolayısıyla eserde yer alan hadislerin geneli hadis ilmi açısından makbul rivâyetlerdir. *el-Fiten*'de yer alan hadislerin sıhhat açısından durumuna bakıldığında bunlardan dokuz, on yedi, on sekiz, yirmi iki, yirmi altı, kırk ve kırk altı numaralı rivâyetlerin sened açısından zayıf olduğu görülmektedir (Hanbel b. İshâk, 1998: 103, 110, 112, 115, 122, 151, 163).

f.2. Eserin Hanbel b. İshâk'a Nispeti

Elimizde bulunan *el-Fiten* adlı eser Şeyhu'l İslâm İbn Kudâme el-Makdisî'nin (ö.620) el yazmasıdır. Hanbel'in biyografisini ele alan tüm âlimler bu kitabın kendisine ait olduğu noktasında ittifak etmiştir. Diğer taraftan kitabın isminin var olması ve müellifine olan muttasıl senedinin mevcut olması kitabın kendisine aidiyetini desteklemektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 71-72).

İbn Kesîr (ö.774) *en-Nihâye fi'l Fiten ve'l-Melâhim* adlı eserinde Hanbel'in *el-Fiten* adlı eserinden Hanbel'in kanalıyla 3 hadis nakletmektedir. Bu hadisler *el-Fiten*'in 7, 21 ve 28 numaralı hadisleridir (İbn Kesîr, 1988: I/176, 157, 160). *el-Fiten* adlı kitabın Hanbel'e nispet edilmesini doğru kılan başka bir delil ise Abdulğani b. Abdulvâhid el-Makdisî'nin (ö.600) *Ahbaru'd-Deccâl* adlı kitabında Hanbel'in kitabından 13 hadis nakletmesi durumudur. Makdisî'nin Hanbel'den rivâyet senedi; Sittu'l-Ehl bint. Ulvan > Behaî'l-Makdisî > Abdülhak el-Yûsufî > İbn Huşayş > İbn Şâzân > İbnu's-Semmâk > Hanbel b. İshâk şeklindedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 72). Aynı şekilde İbn Hacer'in, *el-Mecmau'l Müesses* adlı kitabında zikrettiği *el-Fiten* adlı eserin sened zincirini Hanbel b. İshâk'a dayandırması eserin Hanbel'e aidiyeti noktasında başka önemli bir delildir (İbn Hacer, 1994: II/253).

f.3. Eserin Râvîleri

Bu kitap bize İbnu'l-Kudâme el-Makdisî yoluyla ulaşmıştır. Makdisî'ye ulaşma senedi şu şekildedir: Makdisî > Ebu'l-Hüseyin b. Yûsuf el-Yûsufî > Ebû Sa'd b. Huşeyş > İbn Şâzân > İbnu's-Semmâk > Hanbel b. İshâk. Bu isnad sahih bir isnattır. (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 72-73).

g. el-Cüz'

Zehebî *el-Cüz'* adlı eserin Hanbel'e ait olduğunu belirtmektedir (Zehebi, 1998: II, 133). Hanbel'in rivâyet ettiği hadisleri ihtiva eden bu eserin nüshaları Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de (nr.19142 b. mecmua içinde) ve Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'dedir (Mecmua, nr. 34 vr. 194-216). Ayrıca eserin bir nüshasının da Millet Kütüphanesinde (Fezullah Efendi, nr. 2169. Vr. 126''-I 34 b) olduğu belirtilmektedir (Kandemir, 1996: XV/525). Eserin iki baskısını tespit edebildik. Birinci baskısı Amir Hasan Sabri tarafından tahkik edilip *el-Fiten* ile beraber 1998 yılında Beyrut'ta basılmıştır. İkinci baskısı ise Hişâm b. Muhammed tarafından tahkik edilip 1998 yılında Riyad'ta basılmıştır.

Eser, İbn Semmâk'ın *el-Fevâid* adlı eserinin dokuzuncu bölümü içerisinde mevcut olup bu eserin dışında rivâyet edilmemiştir. Dolayısıyla İbn Semmâk, Hanbel'in *el-Cüz'* adlı eserinin râvilerinden birisidir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 195). İbn Hacer de bu durumu te'kid ederek İbn Semmâk'ın *Fevaid'*inin dokuzuncu bölümünün Hanbel b. İshâk'tan rivâyeti olduğunu ve İbn Semmâk'ın *Fevaid'*i ile bu eserin bilindiğini ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/356).

Muhaddisler nezdinde âli isnadın nâzil isnada tercih edilmesi hususu malumdur. Hanbel b. İshâk'ın söz konusu eseri de âli isnadlar ihtiva etmektedir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 185).

g.1. Eserin Konusu ve Rivayet Sayısı

Eser merfû veya merfû hükmünde olan 71 tane rivâyet ile sahâbe ve tabiinden nakledilen mevkûf ve maktû olan 15 rivâyetten oluşmakta olup, toplamda 86 rivâyet içermektedir. Bu rivâyetler; hac, oruç, namaz, temizlik, zekât gibi muhtelif konularla ilgilidir. Hadisler herhangi bir tertip olmaksızın muttasıl bir senedle zikredilmiştir.

Söz konusu eserde sahih ve zayıf rivâyetler yer almaktadır. Makbul rivâyetlerin sayısı 59'dur. Geri kalan rivâyetlerden 21 tanesi zayıf, 6 tanesi ise ya çok zayıf ya da metruktur (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

g.2. Eserin Hanbel b. İshâk'a Nispeti

Bu eserin müellifi olan Hanbel b. İshâk'a aidiyetine değinen muhakkik âmir Hasan kitabın aidiyet noktasında kesinlik arz ettiğini ifade etmiştir. Eserin birinci sayfadaki müellifine kadar ulaşan isnadının ve ricallerinin sika olduğunu belirten muhakkik, bu eserle ilgili yazılan şeylerin de kitabın yazarına aidiyetini ispat ettiğini belirtmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

Bazı musanniflerin Hanbel'e muttasıl olarak bu eserden rivâyette bulunmaları da eserin Hanbel b. İshâk'a aidiyetini ispatlamaktadır. Bu musanniflere İbn Ebî Ya'lâ'yı örnek olarak verebiliriz. İbn Ebî Ya'lâ *Tabakatu'l-Henabile* adlı eserinde *el-Cüz*'de de bulunan "İnsanlardan iki kişi kaldığı müddetçe bu iş Kureyş'te devam edecektir." mefhumuna sahip rivâyeti Hanbel b. İshâk'ın aynı senediyle rivâyet etmiştir (İbn Ebî Ya'lâ, ts.: I/144).

Ziyaüddîn el-Makdisî *el-Ehâdisu'l-Muhtâre Ale's-Sahîhayn* adlı eserinde *el-Cüz*'de 53 numaralı hadise tekabül eden hadisi Hanbel b. İshâk tarikiyle rivâyet etmektedir. Bu durum da eserin Hanbel'e aidiyetini ispat eden başka önemli bir örnektir (el-Makdisî, 2000: V/292). Zehebî de *Mu'cemu's-Şuyûh* adlı eserinde *el-Cüz*'ün ilk hadisini Hanbel b. İshâk'ın isnadıyla rivâyet etmiştir (Zehebî, 1988: I/182).

İbn Hacer de *Tağliku't- Ta'lik* adlı eserinde iki hadis rivâyet etmekte olup bu her iki hadis de Hanbel b. İshâk'ın isnadıyla rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerden birincisi *el-Cüz*'ün 83 numaralı rivâyeti iken (İbn Hacer, 1985: III/505-506) ikincisi 47 numaralı rivâyetidir (İbn Hacer, 1985: V/75). İbn Hacer başka bir eserinde *el-Cüz*'den bahsederek eseri; İbn Ebî Taîb > İsmail b. Ahmed el-Irakî > Şuhde > Ebu'l-Huseyin b. Tuyûrî > Ebu Ali İbn Şâzân > Hanbel b. İshâk isnadıyla işittiklerini ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/356, 409). Aynı eserde İbn Hacer, *el-Cüz'ü Şerafettin Ebu'l-Hüseyin Ali b. Ebî Abdillah el-Yunîni'den* onun da İbn Ebî Taib'ten duyduğunu ifade etmiştir (İbn Hacer, 1994: II/484). İbn Hacer *ed-Dureru'l-Kâmine* adlı eserinde de Hanbel'e ait bu *el-Cüz* adlı eserden bahsetmektedir (İbn Hacer, ts.: II/257).

Muhakkik Amir Hasan, Bahauddin Ebu'l-Hasan ibn Cumeysi'nin *Meşihât*'ının 20. sayfasında Hanbel'in *el-Cüz*'ünden bahsetmekte olup onun bilinen bir eser olduğunu ifade ettiğini ayrıca, *el-Cüz*'ün 39, 40 ve 67. hadislerini rivâyet ettiğini belirtmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 187). Aynı şekilde Şuhde bnt. Ferec'in de *Meşihat*'ında sayfa 120-124 arasında Hanbel'in *el-Cüz*'ünden beş hadis rivâyet ettiği ifade edilmiştir. Bu hadisleri de İbnü't-Tuyûrî > İbn Şâzân > İbn Semmâk > Hanbel b. İshâk senediyle rivâyet etmiştir (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi, 1998: 186).

g.3. Eserin Râvîleri

Söz konusu eseri Şuhde bnt. Ferec hocası İbn Tuyuri'den rivâyet etmiştir. İbn Tuyûrî de İbn Şâzân'dan o da İbn Semmâk'tan o da hocası olan Hanbel b. İshâk'tan rivâyet etmiştir. Dolayısıyla kitabın rivâyet senedi şu şekildedir: Şuhde bnt. Ferec > İbn Tuyûrî > İbn Şâzân > İbn Semmâk > Hanbel b. İshâk (Hanbel b. İshâk, Muhakkikin girişi,

1998: 188). İsnadda bulunan tüm râvîler sikadır ve hadis âlimleri nezdinde meşhurdur. Görüleceği üzere Hanbel'in *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı iki eserinin İbn Semmak ve İbn Şazân gibi bazı râvîleri ortaktr.

***el-Fiten* ve *el-Cüz'* Adlı Eserlerin Metodu**

Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* ve *el-Cüz'* adlı eserlerindeki metoduna baktığımız zaman; bu iki kitabın klasik tarzda yer alan Müsned, Musannef, Cami' Sünen, Muvatta' gibi eserlerden farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Şöyle ki her iki eserde diğer hadis eserlerinde görülen herhangi bir sınıflandırma söz konusu değildir. Rivâyetler ne müsned tarzı gibi sahâbe râvîsine göre dizayn edilmiş, ne de diğer hadis eserlerindeki gibi fıkıh babları esas alınmıştır. *el-Fiten*'deki rivâyetler, kitabın adından anlaşılacağı gibi sadece fitnelere bahsetmekte, özellikle de ahir zaman ve kıyamete yakın çıkacağı iddia edilen Deccâl ile ilgili rivâyetlere yer verilmektedir. *el-Cüz'*deki rivâyetler ise namaz, oruç, hac, zekât gibi muhtelif konularla ilgilidir.

Hanbel'in hadis kullanım metoduna göz attığımızda ise, müellifimizin hadisleri eserine alırken en çok kullandığı tahammül yolu *haddesenâ'*⁵dir. Bütün rivâyetleri hocalarından bu yolla almıştır. Bu durum da bize söz konusu iki eserin, rivâyet yollarının en kuvvetlisi olarak kabul edilen "semâ" yoluyla nakledildiğini ve onun *el-Fiten* ve *el-Cüz'*deki bütün hadisleri hocalarından duyarak aldığını göstermektedir. Ancak eda sigası daha sonraki tabakalarda –özellikle ikinci ve üçüncü tabakalarda- bazen *ahberanâ'*⁶ bazen de '*an'*⁷ eda sigası olmuştur. Özellikle tabiinden sahâbeye doğru geçişlerde bütün rivâyetler '*an* eda sigası ile nakledilmiştir.

Bu eda sigalarını ve en çok hangi hocalardan alındığını belirtecek olursak; *el-Fiten* adlı eserinde 12 rivâyeti Haccac b. Minhâl'den, 11 rivâyeti Kabîze b. Ukbe'den, 4 rivâyeti Süreyc b. Nu'man'dan, 3 rivâyeti Ebu'l-Velid Hişâm b. Abdilmelik'ten ve 2

⁵ *Haddesenâ'*: İmlâ, semâ, kırâat, icâzet, münâvele ve mukatebe yollarından biriyle alınan bir hadisi başkasına rivayet ederken kullanılan bir siga, bir kalıp-söz. Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları*, 92.

⁶ *Ahberanâ'*: Bize haber verdi anlamına gelen *ahberanâ* lafzı, hadis rivayet metodlarının en sağlamlarından olan ve şeyh ile telebenin bir araya gelmesiyle rivayeti ifade eden *semâ'* yoluyla rivayette kullanılan üçüncü lafızdır. Bu lafız râînin hadisi hangi rivayet metoduyla aldığını göstermekte ve onu şeyhine nisbet etmekte kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mucteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., İstanbul, 1992, 14.

⁷ *An*: ... den...dan manası veren harfi cerr olup, hadis edâ sigalarından birisidir. Ancak bu lafızla rivâyet edilen hadis talebe ile şeyhi arasında mülakata işaret etmediği için, muttasıl senedli kabul edilmez. Buna göre şeyhinden '*an* diyerek rivâyette bulunan râvi, gerçekte o şeyhten hadis işitmemiş biri olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mucteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, 21.

rivâyeti ise ile Ahmed b. Hanbel'den aldığını görmekteyiz. Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten*'deki diğer rivâyetleri yine haddesena ile başka hocalarından aldığı görülmektedir. *el-Cüz*' adlı eserinde yer alan hadislerin tamamında da Hanbel b. İshâk *haddesena* sigası kullanmaktadır. Hanbel'in bu hadisleri hangi hocasından ne sıklıkla aldığına bakıldığında Müslim b. İbrahim ile Affan b. Müslim'den 13'er hadis aldığı, Haccac b. Minhâl ile Muhammed b. Kesir'den ise 6'şar hadis aldığı görülmektedir. Yine aynı şekilde Hasan b. Rabi'den de 5 hadis alan Hanbel b. İshâk'ın amcasının oğlu Ahmed b. Hanbel'den de 2 hadis aldığı görülmektedir.

Yaptığımız tespite göre, Hanbel b. İshâk'ın *el-Fiten* adlı eserinde hadislerini tahrîc ettiği hocalarının sayısı 23 iken, *el-Cüz*' adlı eserinde bu sayı 24'ü bulmaktadır. *el-Fiten* ve *el-Cüz*' adlı eserlerinde hadislerini tahrîc ettiği hocalarının toplam sayısı ise 35'tir ve her iki eserde 12 hocası ortaktır. Toplam 35 hocasının 9'u, her iki eserdeki toplam 136 rivâyetten olan 86 rivâyetin kaynağı olarak gözükmektedir. Bu da her iki eserdeki rivâyetlerin 3/5'den daha fazlasına tekabül etmektedir. Yani Hanbel b. İshâk, *el-Fiten* ve *el-Cüz*' adlı eserlerindeki her 5 hadisten 3'nü 9 hadis şeyhinden almıştır.

Sonuç

193/809 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve 273/886 yılında Vâsıt'ta vefat eden Hanbel b. İshâk hadis ilmi başta olmak üzere fıkıh ve tarih ilimlerinde de söz sahibi olmuş ve İslam âleminin özellikle hadis ilmi sahasında en parlak devrinin cereyan ettiği bir dönemde yaşamıştır.

Hadis âlimleri tarafından sika, güvenilir ve hüccet bir muhaddis olarak kabul edilen Hanbel b. İshâk Kûfe, Vâsıt ve Ukbera başta olmak üzere çeşitli ilim merkezlerine yolculuk yapmış ve buralarda birçok kimseden hadis dinlemiştir. Hanbel b. İshâk'ın zamanında önemli ilim merkezlerinden olan Mekke, Medîne, Basra ve Şam gibi beldelere ilim talebi için gittiğiyle ilgili tabakat kitaplarında her ne kadar bir bilgi söz konusu değilse de kendisinden hadis aldığı hocalarının yarısından fazlasının Bağdat dışından olması dikkat çekicidir. Bu durum da kendisinin hadis elde etmek için bu beldelerden bazılarına gittiği ipucunu vermektedir.

Hanbel b. İshâk, başta Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, Affân b. Müslim, Şu'be b. el-Haccâc, Ebû Nûaym Fadl b. Dukayn, Haccâc b. Minhâl, Müslim b. İbrahim, Muallâ b. Esed, Yahya b. Maîn gibi zamanının önde gelen muhaddislerinden hadis almıştır. Döneminin önde gelen muhaddislerinden dersler almış olması, kendisinin iyi bir hadis tahsili yaptığını göstermektedir. Bu ilim tahsili

sonucunda ise önemli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerinden bir kısmı günümüze ulaşmışsa da, ne yazık ki bir kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Hadisle ilgili eserlerinden günümüze ulaşan *el-Fiten* ve *el-Cüz' adlı* eserlerini önemli kılan husus her iki eserde mevzu diyebileceğimiz herhangi bir rivâyetin olmaması durumudur. Her iki eserde yer alan rivâyetlerin geneli sika râvilere dayanmaktadır. Ayrıca bu rivâyetlerin genelinin muteber olarak kabul edilen diğer hadis kitaplarında geçtiği de görülmektedir. Dolayısıyla her iki eserde yer alan hadislerin geneli hadis ilmi açısından makbul rivâyetlerdir. Bu durum Hanbel b. İshâk'ın güvenilir bir hadisçi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber her iki eserde zayıf olarak addedilen hadislerin toplam sayısı 34'ü bulmaktadır. Yine her iki eserde bulunan merfû rivâyetlerin sayısı toplam 114 iken geri kalan 22 rivâyetin mevkuf veya maktu olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Apak, A. (2014). İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Milletler Arası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 08-10 Kasım 2013, s.39-50.
- Aydınlı, A. (2012). *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul: İFAV Yayınları.
- el-Bağdâdî, el-Hatîb Ebu Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit. (1417). *Târîhu Bağdâd*, I-XXIV, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
-, (ts.). *el-Câmî li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbü's-Sami*, I-II, thk., Mahmud et-Tahan, Riyad: Mektebetu'l-Mearif. Bakırcı, S. (2012). "Ukberî", *DİA*, XLII, İstanbul: TDV Yayınları.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi b. Mes'ûd b. Nu'man b. Dinar el-Bağdâdî ed-Dârekutnî. (1986). *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif*, I-V, thk., Muvaffik b. Abdillâh b. Abdilkadir, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Hanbel b. İshâk, Ebû Ali Hanbel b. İshâk b. Hanbel eş-Şeybânî. (1998). *el-Fiten*, (*el-Cüz'* ile beraber thk., Amir Hasan Sabri), Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- (1998). *el-Cüz'*, (*el-Fiten* ile beraber thk., Amir Hasan Sabri), Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye.
- (1983). *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Kahire: y.y.
- İbn Ebî Ya'lâ, Ebû'l-Hüseyin b. Ebî Ya'lâ Muhammed b. Muhammed, (t.s.). *Tabakatu'l-Hanâbile*, thk., Muhammed Hamid el-Fıkî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî. (1415). *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud ve bşk., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1994). *el-Mecmau'l Müesses li'l Mu'cemi'l-Müfehres*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Mur'aşlı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- (1985). *Tağliku't-Ta'lik Ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Said Abdurrahman Musa el-Kazfî, Beyrut: Mektebetu'l-İslami-Dâru Ammar.
- (ts.). *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, thk. Haydarabâd: Dairetu'l-Mearifil-Usmaniyye.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Busrâvî. (1988). *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*, I-II, thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz, Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdulğanî b. Ebî Bekr b. Şucca' b. Nukta el-Hanbelî el-Bağdâdî. (1988). *et-Takyîd li Ma'rifeti Ruvati's-Sunen ve'l-Mesânid*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî. (1992). *el-Muntazam fî Târîhi'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-XIX, thk., Muhammed Abdulkadir Atâ ve bşk., Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-İmâd, Ebû Fellah Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed b. İmâd el-Ukberî el-Hanbelî. (1986). *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbari Men Zeheb*, I-XI, thk., Muhammed el-Arnaûd, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.
- Kandemir, Y. (1996). "Hanbel b. İshâk", *DİA*, XV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kettani, Muhammed b. Ca'fer el-Kettâni. (2003). *Nazmu'l-Mutenasîre Mine'l-Hadisi'l-Mutevâtire*, (çev. Hanifi Akın), Ankara: Karınca Yay.
- Koca, F. (2016). *İslam Düşüncesinde Selefîlik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- el-Makdisî, Ziyauddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdilvahid. (2000). *el-Ehâdisu'l-Muhtâre Ale's-Sahîhayn*, thk. Abdulmelik b. Abdillâh b. Duheys, Beyrut: Dâru Hızır li't-Tıbaâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- Nağş, Muhammed. (1980). *et-Ta'rif bi Kitabi Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Medîne: Medîne Üniversitesi Yayınları.
- er-Râmehurmûzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Hallad. (1404). *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*, nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut: Darû'l-Fikr.

- es-Sem‘ânî, Ebû Sa’d Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. (1962). *el-Ensab*, I-XIII, thk., Abdurrahman b. Yahya el-Muellimî, Haydarabâd: Meclisü Dairetu’l Meârif i’l-Usmaniyye.
- eş-Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. (1970). *Tabakâtu’l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru’r-Raidi’l-Arabî.
- Uğur, M. (1992). *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yücesoy, H. (2005). “Mihne”, *DİA*, XXX, İstanbul: TDV Yayınları.
- ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1985). *Siyeru A’lâmi’n-Nubela*, I-XXV, thk., Şu’ayb el-Arnâvut, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- (1988). *Mu’cemu’s-Şuyûh el-Kebîr*, I-II, (thk. Mumammed el-Habîb el-Haylebî), Taif: Mektebetu’s-Sâdık.
- (ts.). *Târihu’l-İslam ve Vefâyatu’l-Meşâhir ve’l-A’lâm*, y.y: el-Mektebetü’t-Tevfikîyye.
- (1998). *Tezkiratu’l-Huffâz*, I-IV, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- ez-Ziriklî, Hayruddin b. Mahmut b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî ed-Dımaşkî. (2002). *el-A’lâm*, I-VIII, Beyrut: Daru’l-İlm.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 323-348
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 12.02.2018 Kabul/Accepted: 13.03.2018

GEVAŞ DİLMETAŞ KÖYÜ MEZARLIĞI VE MEZAR TAŞLARI

GEVAŞ DİLMETAŞ VILLAGE GRAVEYARD AND GRAVESTONES

Doç. Dr. Gülsen BAŞ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
gulsenbs@yahoo.com

Uzman Mesut GÜL
mesutgulden@yahoo.com

Öz

Gevaş'ta Ortaçağ ve sonrası İslam dönemine ait kültür varlıkları kısıtlı olarak günümüze ulaşmıştır. Bu anlamda ilçenin İslami döneme ait en önemli eser grubunu tarihi mezarlıklar ve mezar taşları oluşturmaktadır. Gevaş'ta Türk-İslam dönemine ait tarihi değer taşıyan dört mezarlık bilinmektedir. Hişet, Beyler, Misra ve Görentaş Köyü Mezarlığı olarak isimlendirilen bu mezarlıkların yanı sıra Gevaş'ta bilinmeyen bir tarihi mezarlık, Dilmetaş (Zive-Hacizive) Köyü'nde bulunmaktadır. Bugün de kullanılmaya devam eden mezarlık, önemli bir ziyaretgâh konumundaki Hacı Zübeyd (Zübeyd-Zive) Türbesi'nin etrafında gelişmiştir.

Dilmetaş Köyü mezarlığında tespiti yapılan mezarların büyük bölümü 19. yüzyıl sonu- 20. yüzyılın başına aittir. Bununla birlikte kitabesi çözümlenerek M.1524-1525 yılına ait olduğu belirlenen bir mezar, burada tespit edilen en erken tarihli mezardır. Mezarlığın 16. yüzyıldan itibaren kullanıldığını belgeleyen baş şahidesinin ön yüzündeki usta kitabesi, bölgenin mezar taşı geleneği açısından farklı bağlantıların kurulmasına da yardımcı olmaktadır.

Gevaş'taki diğer mezarlıklara göre daha geç örnekleri içinde barındıran Dilmetaş Köyü Mezarlığı'ndaki şahideler, yörede geleneğin güçlü biçimde devam ettiğinin de göstergesidir. Büyük çoğunluğunun halkın saygı duyduğu manevi şahsiyetler ve bey ailelerine ait olduğu tespit edilen bu

mezarlar, bölgenin yakın dönem siyasi yaşamı ve inanç kültürü hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezarlık, Mezar Taşı, Şahide, Sanduka, Kitabe.

Abstract

Cultural assets belonging to the Islamic period in the Middle Ages and after the Gevas reached limited time. In this sense, the most important monumental group belonging to the Islamic revolution of the city is the historical cemeteries and tombstones. There are four cemeteries in Gevaş, which have a historical value belonging to the Turkish-Islamic period. In addition to these cemeteries named as Hişet, Beyler, Misra and Görentaş Village Cemetery, there is also a historical cemetery in Gevas, in the village of Dilmetaş (Zive-Hacizive). The cemetery, which continues to be used today, has developed around the Hacı Zübeyd (Zübeyd-Zive) Tomb, which is an important visit.

Most of the graves found in the cemetery of Dilmetaş Village belong to the beginning of the 19th century - the beginning of the 20th century. However, a tomb determined to have been deciphered by M.1524-1525, the earliest to date, was found here. The masters' inscription on the front of the head shah who documented the use of the cemetery since the 16th century also helps to establish different connections in terms of the tombstone tradition of the region.

Compared to other graveyards in Gevas, the later examples of the cemeteries at Dilmetaş Village Cemetery show that the tradition continues strongly in the region. These tombs, which are found to belong to the spiritual figures and gentlemen whom the vast majority are respected by the people, also provide information about the region's recent political life and belief culture.

Keywords: Cemetery, Tombstone, Gravestone, Inscription.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Van iline bağlı bir ilçe olan Gevaş, Van'ın güneyinde Artos Dağları ile Van Gölü arasındaki kıyı şeridi üzerinde kurulmuştur. İlkçağ tarihi kaynaklarında Vastiana, Arap ve Selçuklu kaynaklarında ise Vestan olarak geçen Gevaş (Umar, 1993:284) iklim şartlarının uygunluğu, sahip olduğu tarım arazisi, içme ve kullanma suyunun bolluğu nedeniyle tarih boyunca ilgi gören bir merkez olmuştur. Ancak bu tercihte belki de en önemli etken, Gevaş'ın doğu-batı ve kuzey-güney doğrultulu kara ulaşımının geçmek zorunda olduğu stratejik konumudur. (Alaeddinoğlu, 2007: 85- 88).

Arkeolojik araştırmalar bölge tarihinin M.Ö. 15000-8000 yıllarına kadar indiğini göstermektedir. İlçenin kuzeybatısında, hâkim bir tepe üzerine kurulan Hişet Kalesi, Urartular'ın Gevaş'taki varlığını

kanıtlayan bazı izlere sahiptir. (Burney, 1957: 47 ; Tarhan v.d.,1990, 21; Başak: 1999,7-9)

10. yüzyılda Gevaş, Ermeni Derebeyliği Vaspurakan'ın merkezi durumundadır. (Uluçam, 2000: 200) Burada Abbasilere bağlı hüküm süren Vaspurakanların yıkılmasından sonra Ermenilerin 1021 yılında bölgeyi Bizans'a bıraktığı ve Gevaş'ın askeri bir üs haline getirildiği bilinmektedir. 1054'te Selçuklu hâkimiyetine giren ve Anadolu'da Türklerin yerleştiği ilk bölgelerden biri olarak kabul edilen ilçede 11. yüzyıldan itibaren Türkmen göçlerinin yoğunlaştığı belirtilmektedir. 11. yüzyılda Selçuklular, 12. yüzyılda Ahlatşahlar, 13. yüzyılda Eyyubiler ve Harzemşahlar ile Anadolu Selçuklularının yaşadığı bölgede 1231 sonrasında Moğol istilası ile büyük bir yıkımın yaşandığı bilinmektedir.¹ 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında, bölgede İlhanlı idaresi başlamış ve 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Öğün, 1990: 123). 14. ve 15. yüzyıllarda Karakoyunlu ve Akkoyunlu hâkimiyetine geçen Gevaş, 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğini tanımıştır. (Tarhan, 1988: 20) Bu dönemde, İrisanların bir kolu olan İzzeddini Beyliği 14. yüzyıldan itibaren egemen güce bağlılığını koruyarak bölgede hâkim olmuştur.² 16. yüzyılın başlarında Osmanlı döneminde Van Beylerbeyliği kurulmuş olmasına karşın İrisan Beyliği, Osmanlı padişahlarının özel imtiyazıyla Osmanlı'ya bağlı olarak beyliklerini devam ettirmişlerdir. Gevaş, Osmanlı yönetimi altında da Van sancağına bağlı önemli bir yerleşim birimi olarak varlığını sürdürmüştür. (Alikılıç, 2005: 36)

Gevaş'ta Ortaçağ ve sonrası İslam dönemine ait az sayıda taşınmaz kültür varlığı günümüze ulaşmıştır. Bu anlamda ilçenin İslami dönemlere ait en önemli eser grubunu tarihi mezarlıklar ve mezar taşları oluşturmaktadır. Gevaş ve çevresinde Türk-İslam dönemine ait tarihi değer taşıyan dört mezarlık bilinmektedir. Bunlar arasında en büyüğü, halk tarafından Kümbet ya da Hişet Mezarlığı olarak adlandırılan tarihi mezarlıktır. İçerdiği mezar sayısı ve bu mezar taşlarının niteliği açısından bölgenin kültürel tarihine ışık tutan önemli veriler sunan ve son derece ilgi çekici örneklerle sahip olan mezarlığın 14. yüzyılda yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir (Ayaz, 2008: 13). Bu mezarlık, içinde barındırdığı Halime Hatun Kümbeti (M.1335) ile birlikte ilçenin

¹ Bölgenin Ortaçağ ve sonrası dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman Turan, Doğu Anadolu'da Türk Devletleri, Tarihi, İstanbul, 1980.

²Abbasilere bağlı olduğu bilinen Hakkari Beyliği İrisanlar birkaç kola ayrılmıştır. Bunlardan biri İzzeddiniler'dir. Timur'un gelişinden önce de idarelerine rastlanan İzzeddiniler, Van ve çevresinde kuvvetli olandan yana kurdukları iyi ilişkiler sonucu yaşamlarını 19. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir (Göyünç, 1988: 1999; Alikılıç, 2005: 129; Alikılıç, 2006, 188; Alikılıç, 2007: 257).

Türk dönemine ait günümüze gelebilen en önemli kültür varlığını da oluşturmaktadır. Bunlar dışında Gevaş'ta literatüre giren ve bilim çevrelerince de kısmen tanınan tarihi mezarlıklar, Beyler Mezarlığı, Misra Mezarlığı ve Görentaş Köyü Mezarlığı'dır.

Gevaş'ta bilinmeyen bir tarihi mezarlık, ilçenin 13 km batısında yer alan Dilmetaş (Zive-Hacızive) Köyü'nde³ bulunmaktadır. Bugün de kullanılmaya devam eden mezarlık, köyün güneyindeki bir yamaç üzerinde yer alan ve önemli bir ziyaretgâh konumundaki Hacı Zübeyd (Zübeyr-Zive) Türbesi'nin etrafında gelişmiştir. Oldukça geniş bir alana yayılan mezarlıkta büyük bölümü 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başına tarihlenen 10 mezar tespit edilmiştir. Gevaş'taki diğer mezarlıklara göre daha geç dönemlere tarihlenen mezar taşları, yörede bu geleneğin biçimsel ve içeriksel olarak güçlü biçimde devam ettiğinin de birer göstergesidir. Büyük çoğunluğunun halkın saygı duyduğu manevi şahsiyetler ile bey ve ailelerine ait olduğu tespit edilen bu mezarlar, bölgenin yakın dönem sosyal ve siyasi yaşamı kadar inanç kültürü hakkında da bilgiler sunmaktadır. Yörede tasavvufi anlamda öne çıkan ve büyük saygı gören Arvasiler'e⁴ mensup kişilerin burada medfun olması halkın da bu mezarlığa ayrı bir önem atfetmesine sebep olmuştur. Kaynaklarda verilen bilgilere göre Fehim Arvasi'nin Tıgnız Köyü'nde genç yaşta vefat eden oğlu Seyyid Muhammed Reşid ve oğlu Seyyid Hüseyin Efendi'nin(1887-1962) mezarları Dilmetaş köyünde Hacı Zübeyd Türbesi'nin yakınlarında yan yanadır (Durma, 2014, 121). Ancak araştırmalar esnasında bu zatlara ait olduğu kitabeleriyle kesinleşen bir mezar tespit edilememiştir.

Mezarlıktaki tarihi mezar taşları, Hacı Zübeyd (Zive-Zübeyr) Türbesi'nin yakınlarında, güneybatı tarafta yoğunlaşmıştır (Çizim-1, Fotoğraf-1). Bu yakınlıkta, halk tarafından büyük saygı duyulan Hacı Zübeyd'e yakın olma ve manevi dünyasından faydalanma arzusu etkili olmalıdır.

Türbe kare planlı, kubbe ile örtülü bir yapıdır. Sade bir mimariye sahip olan yapının içi ve dışı sonradan boyanmıştır. Orijinal özelliklerini yitiren türbenin giriş kapısı üzerine etrafı silmelerle çevrilmiş dörtgen bir kitabelik yerleştirilmiş, ancak kitabeliğin yüzeyi

³ Van'ın 2014'te büyükşehir olmasının ardından köyün statüsü mahalle olarak değiştirilmiştir.

⁴ Arvasiler'in Hülagü zamanında Bağdat'dan Anadolu'ya göç ettikleri kabul edilmektedir. Bu aileden Seyyid Molla Muhammed 16. yüzyılda, Hakkâri Beyi İbrahim Han Bey ile birlikte Müküs'te (Bağcesaray) Arvâs Köyü (Doğanyayla) ve Külliyesi'ni kurmuştur. 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar bu köyden yetişen din ve tasavvuf erbabı "Arvâsiler" olarak tanınır. Doğu Bayezid, Hakkâri, Müküs ve Hizan Arvâsileri olmak üzere farklı kolları bulunan Arvasiler'in Müküs kolunun en bilinen şahsiyeti Seyyid Fehim Arvâsi'dir (1825-1898) (Arvas, 2005: 148; Alikılıç, 2006: 260)

boş bırakılmıştır. Girişindeki güncel bilgilendirme levhasında “*Bubi Guri Seyitlerinden Hacı Sultan Zübeyit. Ö. 1450*” ibareleri yazılmıştır. Yöre halkı tarafından cedleri olduğuna inanılan bu zatın Abbasiler zamanında Mardin, Bitlis ve ardından Gevaş’a geldiği, yörenin yerel idarecisi İzzettin Şir’e konuk olduğu ve İzzettin Şir’in bu köydeki araziyi keramet sahibi olduğu belirtilen Sultan Zübeyd ile kardeşi Şeyh Ali’ye vakfettiğine inanılmaktadır.⁵ Halk arasında “Bubi Guri” ya da “Mala Guri” olarak bilinen bu topluluk hakkında bilinenlerse kısıtlıdır.⁶ Türbenin girişindeki bilgilendirme levhasında yer alan ve Hz. Muhammed’ in soyundan gelen nesiller için kullanılan “seyit” kelimesi, inançsal anlamda önemli bir mevkiye işaret ederken, Hacı Zübeyd’in “Sultan” olarak hafızalarda kendine yer bulmuş olması yöre halkı arasındaki önemli konumuna da işaret etmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Gevaş’ta bu alanda Hacızive adıyla kayda geçen bir zaviyenin bulunduğu belirtilmektedir. Böylece zaviyeyle bağlantılı olduğunu düşündüğümüz türbeye ismini veren Hacı Zübeyd’in bölgede İzzettin Şir’in desteğiyle yayılan manevi bir varlığının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu zaviye, bulunduğu köye de adını vermiştir. Dilmetaş köyü, 16. yy tarihi kaynaklarında Hacızive köyü olarak geçmektedir. Köyün yıllık 700 akçelik geliri, 1571 yılında zaviyeye vakfedilmiştir. Bu gelir vakıf sahibinin şartıyla, gelen giden yolculara harcanmak üzere verilmiştir. (Kılıç: 1998, 298, 317-318) Vakfın 19. yüzyıla ait tarihi kayıtlarda geliri 743 kuruştur. Ayrıca vakıf “Doğrudan Evkâf İdaresi Tarafından Yönetilen Vakıflar /

⁵Gevaş Belediyesi tarafından, tarihi kültürün yaşatılması amacıyla 2015 yılında ilçe ve köylerinde başlatılan çalışmada Dilmetaş Köyü’nde yaşayan Müsbah Deniz, halk arasında Ezdinşer olarak da bilinen İzzeddin Şir’e ait tarihi bir belgenin varlığından söz eder. 1953 yılında Osmanlıca’dan Türkçe’ye çevrilen noter tasdikli bu belgede İzzettin Şir’in (14. yy) Hacı Zübeyd ve kardeşi Şeyh Ali’ye köyü vakıf olarak teslim ettiği ve bu vakfın gelirinin gelen gidenin yeme-içme ve konaklama ihtiyacının karşılanması amacıyla kullanılması şartı koşulmaktadır. (Belgenin detayları için bkz. <http://www.rudaw.net>, <http://www.gazetevan.com/En-Cok-Okunanlar/77564-Kurt-Beyi-nin-Kayip-Belgesi-gevasversquo;tan-Cikti.html>)

⁶Bu konudaki kısıtlı bilgiler ancak güncel internet kaynaklarında tespit edilebilmiştir. Buna göre Malabube, Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye bölgesinde yaşayan bir aşiret ismi olarak zikredilmektedir. Günümüzde Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Batman, Bingöl, Erzurum, Bitlis, Adıyaman’da yaşamaya devam ettiği düşünülen bu aşiretin 1280’li yıllarda bölgeye Bağdat’tan geldiğine ve seyit olduklarına inanılmaktadır. Bu nedenle halk arasında da büyük saygı duyulan bu aşiretin Bub’e, olarak bilinen aileyle akraba olduğu belirtilmektedir. “Bube Gür”bol ve güçlü manasına gelmektedir. Mezarının yeri bilinmeyen Mala Bube’nin Mardin’in Erban köyünde ziyaret edilen bir mekânı bulunmaktadır. Buraya Bağdat’tan gelen bu zatın, seyid olduğu Kadiri ve Rufai tarikatına bağlı olduğu bilinir. <http://www.erbani.net/seysi.html>
<https://www.facebook.com/SancakHalaDalgalaniyor/posts/523010041070640>

Evkâf-ı Mazbuta Vakıfları” arasında ele alınmaktadır. Buna göre vakıf “Evladiye vakfi olup meşrutları münkarizdir” yani finanse ettiği faaliyet biten bir vakıftır.(Arvas, 2017: 17)

Mezar Taşları **1 Nolu Mezar**

Türbenin kuzeybatısında kırık ve yıkık vaziyette duran iki şahidenin, mezarlıkta tespiti yapılan en erken mezar taşları olduğu belirlenmiştir. Andezit tüften yapılan şahidelerin boyutları ve benzer üslupları, örneklerin bir mezara ait baş ve ayak şahidesi olma ihtimalini arttırmaktadır. (Fotoğraf-2))

0.15 x 0.33 x 1.25 m ölçülerindeki baş şahidesi orta kesimine yakın noktada kırılarak iki parça halinde günümüze ulaşmıştır. Şahide ön yüzde, üstte iki sıralı mukarnas alınlıkla sonlanmaktadır. Alt mukarnas sırasının alternatif bölümlerine palmet-rumi örgüsünden kesitler işlenmiştir (Fotoğraf-3). Bu düzenlemede, yüzeye belirli aralıklarla yerleştirilen palmetleri iki yandan saran rumiler, palmet motiflerine tepe yaprakları ve dip kısımlarından bağlanmaktadır. Alınlığın altındaki tüm yüzey kazıma sülüs Arapça kitabe ile üç yönden çevrelenmiştir. Bu yazıların çerçeve teşkil ettiği orta kesimde altı satır halinde devam eden kitabe metni, kenar çerçevedeki kitabenin devamı olarak işlenmiştir. Kitabenin bazı kesimleri tahrip olduğu için ancak bir bölümü çözümlenebilmektedir.

Kitabenin Transkripsiyonu:

(Çerçeve) “Heze’l kabr es saîd.....el (m)erhûm..... Zel Celâl kasîr’ül ömr(el-muhtâ)c ila rahmet.....”

(Orta satırlar)

“Allah Teâla

.....

.....

.....eddin aka?

Ahda selâsin

Ve tis’e mie”

Türkçe anlamı:

Bu kabir Allah’ın rızasını kazanan ,merhum....., Zel Celal, kısa ömürlüAllah’ın rahmetine muhtaç.....eddin aka. Sene dokuz yüz otuz bir.

Kime ait olduğu belirlenemese de kitabenin okunabilen kesimlerinden, mezar taşının H.931-M.1524–1525 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Şahidenin arka yüzünde yoğun bir süsleme programı uygulanmıştır (Fotoğraf–3/Çizim–2). En üstte oluşturulan eş boyutlu

dikdörtgen üç bölüme palmet-rumi örgüsü işlenmiştir. Bu düzenlemenin altında yer alan yatay dikdörtgen alan çok şeritli örgü bordürle sınırlandırılmıştır. Alanın yüzeyine kabartma sülüs hatlarla yazılan “Amele Ahmet ibni Hüseyin” ibaresi mezarlıktaki en erken tarihli bu şahidenin sanatçısını belgelemektedir.

Van Gölü Havzası’nda başta Ahlat olmak üzere gelişkin bir ekol oluşturan mezar taşı geleneğinde çok sayıda ustanın çalıştığı bilinmektedir (Karamağralı, 1992: 86, 100)⁷ Yapılan araştırmalarda, Ahmet bin Hüseyin’in Bitlis’te de mezar taşı sanatçısı olarak çalıştığı tespit edilmiştir. Bitlis şehir merkezinde yer alan Şerefiye Türbesi’nin (M.1533-1534) iç mekanında, türbe banisinin babası Emir Şeref’e ait mezar taşında da ismine rastlanan bu ustanın Ahlatlı mezar taşı sanatçılarından biri olarak bölgede eser verdiği bilinmektedir (Pektaş, 2001: 42). Bitlis ve Gevaş’ta tespit edilen bu iki mezarda Ahlat ekolünde uygulamalara gitmesi, ustanın Ahlatlı olduğunu da vurgular niteliktedir. Mezar taşının alttaki bütün yüzeyi rumili kıvrık dal bordürle çevrelenmiştir. Sınırlanan alanda yer alan sivri kemer formlu nişin köşeleri ve iç yüzeyine rumi-palmetler kullanılarak oluşturulan bitkisel süslemeler işlenmiştir. Şahidede kullanılan bu süslemeler Bitlis ve çevresindeki öncü ve çağdaş mezar taşlarında da sevilerek kullanılan düzenlemelerdir (Pektaş, 2001).

Andezit tüften yapılan ayak şahidesi 0.15 x 0.33 x 0.96 m ölçülerindedir. Yıkık durumdaki şahidenin alt kesimi kırıktır. Şahidenin ön yüzü, üstte iki sıra halindeki basit yuvalardan oluşan mukarnas bir alınlıkla sonlanmaktadır. Alınlığın altındaki sülüs kitabenin dört satırlık kısmı görülebilmektedir. Ancak düzgün bir istifle yazılmayan kazıma kitabe, taş yüzeyini kaplayan likenler nedeniyle çözümlenememiştir.

Şahidenin diğer yüzünde yoğun bir bezeme düzeni kullanılmıştır. En üstteki dörtgen bölümde sülüs hatla kabartma olarak “el Bâki” ibaresi işlenmiştir. Harflerin dışında kalan boşluklar rumili kıvrık dallarla dolgulanmıştır. Altta bütün şahide yüzeyini çevreleyen bordürde rumi-palmet örgüsüne yer verilmiştir. Bordürün sınırlandırdığı alanda üstte sivri sonlandırılan nişin yüzeyi, diagonal kesişen kabartma şeritlerin oluşturduğu eşkenar dörtgenlerden meydana gelen geometrik düzenleme ile hareketlendirilmiştir. (Fotoğraf-4)

⁷ 2010 yılı sonrasında Prof. Dr. Recai KARAHAN başkanlığında sürdürülen çalışmalarla, Ahlat mezar taşlarında tespit edilen usta sayısının arttığı bilinmektedir. (Bkz. 34-38. Kazı Sonuçları Toplantıları)

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>

2 Nolu Mezar

Mezar, beyaz mermerden yapılan baş şahidesinden oluşmaktadır. 0.10 x 0.35 x 0.95 m ölçülerindeki dikdörtgen prizmal şahidenin üst köşeleri yumuşatılarak fesli bir başlıkla sonlandırılmıştır (Fotoğraf-5). Şahidenin ön yüzünde beş satırlık Arapça sülüs kitabe yer verilmiştir. Satırlar yüzeysel dörtgen kartuşlar içerisindedir. Üstten birinci kartuşun köşeleri pahlanmıştır. Şahidenin arka yüzeyi sadedir.

Kitabenin Transkripsiyonu:

“El-Fâtiha

Hazâ merkâd el-mağfûr

El-merhûm el-mebrûr

El-racî reha Rabbi'l Gafûr

Yusuf Bey bin Hacı Kûlihân Beg

Sene 1320”

Türkçe anlamı:

“Fatiha. Bu mezar Allah’ın affı ve rahmetine kavuşmuş, kabul gören, Allah’ın rahmetine dönen Hacı Kûlihân Bey’in oğlu Yusuf Bey’e aittir. Sene 1320 (M. 1902)

3 Nolu Mezar

Mezar mermerden baş ve ayak şahidesinden oluşmaktadır. 0.12 x 0.37 x 0.90 m ölçülerindeki dikdörtgen prizmal baş şahidesinin üst köşeleri dairesel pahlanarak sarıklı başlıkla sonlandırılmıştır (Fotoğraf-6, Çizim-3). Şahidenin ön yüzünde altı satır halinde kabartma Arapça sülüs kitabe yazılmıştır. İlk kitabe sırasının çerçevesinde oldukça özensiz bir işçilik gözlenmektedir. Dikdörtgen kartuşlu diğer satırların aksine, altıncı sıradaki tarih satırı, kenarlarda dairesel form kazanan bir çerçeve içerisine işlenmiştir. Şahidenin arka yüzü sadedir.

Kitabenin Transkripsiyonu:

“Hüve’l-Hayyü’l-Bâkî

Heze’l merkâd es-sâid

El-merhûm eş-şehîd

El-raci Rabb-i Gafûr el-Hamid

Hâcî Kûlihân Beg bin Dervîş Beg

Sene 1322”

Türkçe anlamı:

“Diri ve bâkî olan Allah’tır. Bu mezar Allah katında makbul, merhum, şehid, rahman ve övgüye layık olan, Rabbine dönen Derviş Bey’in oğlu Hacı Kûlihân Bey’e ⁸ aittir. Sene 1322 (M.1904)

⁸ Kûlihân Bey, 19. yüzyılda Müküs Beyliği yapan Han Mahmud’un kardeşi Derviş Bey’in oğludur. Han Mahmud ve kardeşleri, Müküs’ün eski emirlerinden Eyyubhan Bey’in torunlarıdır. Bu nedenle Eyyubhanbeyi ailesi olarak bilinirler. Babası Derviş

0.08 x 0.35 x 0.56 m ölçülerindeki ayak şahidesi dikdörtgen prizmal formadır. Şahide yazı ve herhangi bir süsleme unsuru içermemektedir.

4 Nolu Mezar

Mezar, mermerden yapılan bir baş şahidesinden oluşmaktadır (Fotoğraf-7). 0.10 x 0.33 x 0.70 ölçülerindeki dikdörtgen prizmal şahidenin üst köşeleri dairesel pahlanarak fesli bir başlığa bağlanmaktadır. Şahidenin ön yüzünde beş satır halinde Arapça kabartma sülüs kitabeye yer verilmiştir. Kitabenin ilk satırı üstte dairesel sonlanan bir kartuş içinde iken diğer satırlar dörtgen kartuşludur. Şahidenin arka yüzü sadedir.

Kitabe Transkripsiyonu:

“Âh mine’l mevt

Hazâ merkad el ma’sûm

Kasîr-ül ömr kesîr-ül mal

Bekir Beg bin Yusuf Beg

h. sene 1325”

Türkçe Anlamı:

“Ah ölümün elinden. Bu mezar masum, kısa ömürlü, malı çok olan Yusuf Bey’in oğlu Bekir Bey’e aittir. Sene 1325. (M.1907)

5 Nolu Mezar

Mezar mermerden yapılan 0.10 x 0.33 x 0.90 m ölçülerindeki baş şahidesinden oluşmaktadır (Fotoğraf-8). Orta kesimde kırılarak iki parça halinde günümüze ulaşmıştır. Dikdörtgen prizmal şahidenin üst köşeleri dairesel pahlanarak fesli başlıkla sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzünde düzensiz aralıklar ve boyutlarda oluşturulan alanlara altı satır halinde Arapça sülüs kitabe yazılmıştır. Özensiz bir istif ve işleme tarzının gözlendiği kitabenin ilk satırına diğer mezar taşlarından farklı olarak tarih işlenmiştir.

Kitabenin Transkripsiyonu:

“1328

El-Fâtiha

Heze merkâd es-saîd

Eş-şehîd el-muhtâc ilâ rahmet

El-Mecîd Behran Beg

Bin Hacı Kûlihân Beg

Bey’in ölümünün ardından yönetimi ele geçiren Kûlihân Bey’in ailenin en zengin ve nüfuslu şahsı olduğu ve Arvasi ailesinden Medine Hanım ile evlendiği bilinmektedir (Hakan, 2002: 5, 113, 118, 130).

Türkçe anlamı:

“1328 (M.1910) Fatiha. Bu mezar Allah katında makbul, şehid, şanı büyük olan Allah’ın rahmetine muhtaç Hacı Kûlihân Bey’in oğlu Behran Bey’e aittir.”

6 Nolu Mezar

Mezar, 0.10 x 0.35 x 0.67 m ölçülerindeki mermer baş şahidesinden oluşmaktadır (Fotoğraf-9). Dikdörtgen prizmal gövde üstte üçgen form kazanarak sonlanmaktadır. Alt kesiminde kırık durumdaki şahide iki parça halindedir. Şahidenin ön yüzünde bulunan Arapça kitabe beş satır halinde kabartma sülüs hatla yazılmıştır. Satır aralarının düzensizliği ve hat tarzı, acemi bir işçiliğe işaret etmektedir. Kabartma kitabenin tarih bölümü toprak altında kaldığı için tarih tespit edilememiştir. Ancak mezarlıkta incelenen benzer örneklerden, şahidenin 19. yüzyıl sonlarına ait olma ihtimali mevcuttur. Şahidenin diğer yüzü sadedir.

Kitabe Transkripsiyonu:

“El-Fâtiha

Hazâ merkad es saîd

Eş-şehîd el-merhûm

Derviş

Bey⁹

??”

Türkçe Anlamı:

“Fatiha. Bu mezar Allah katında makbul, şehid, Allah’ın rahmetine kavuşan Derviş Bey’e aittir.....”

7 Nolu Mezar

Baş ve ayak şahidesinden oluşan mezarda, baş şahidesi yamaçtaki toprak kayması nedeniyle ayak şahidesinden uzaklaşarak bir miktar aşağı konumda kalmıştır.

Mermerden yapılan baş şahidesi altta dikdörtgen prizmal başlayarak üstte üçgen formunda sonlanmaktadır (Fotoğraf-10). Belli bir seviyeye kadar toprak altında kalan şahidenin mevcut ölçüleri 0.30 x 0.47 x 0.77 m’dir. Şahidenin dikdörtgen ön yüzeyi ince bir bordürle üç yönden çevrilmiştir. Bordürde belli aralıklarla sıralanan taç yapraklı çiçek motiflerine yer verilmiştir. Şahidenin üst kesiminde iri akant yaprakları simetrik olarak yerleştirilmiştir. Yapraklar tepe noktada iki yaprak filizinden gelişerek aşağıya doğru uzanmaktadır (Çizim-4).

⁹ Kitabe metninin tam çözümlenememesi nedeniyle mezarın ait olduğu Derviş Bey’in, Müküs Beyi Han Mahmut’un kardeşi Derviş Bey olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Şahidenin ön yüzünde bitkisel bordürle çevrili alan enlemesine kazıma bir çizgiyle ikiye ayrılmıştır. Kitabe işlenmesi amacıyla yapılan bu uygulamada yüzeyler boş bırakılmıştır. Bu bölümün kenar çerçevesinde gözlemlenen kırılmalardan, bu yüzeyin kitabe işleme amaçlı olarak sonradan yapılan bir müdahale ile oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu düzeltme işlemine rağmen yazılar, bilinmeyen bir sebeple işlenmemiş ya da işlenememiştir.

Şahidenin yan yüzeyi bir kenarda bezemeli düzenlenirken diğer kenar ile arka yüzey sade tutulmuştur. Bezemeli yüzeyde barok etkili yüksek kabartma bitkisel süsleme dikkat çekmektedir. Bezemenin ortasında, spiralli uçlarından birleşen, yüzeyi ovalerle hareketlendirilmiş iki “C” motifi bulunmaktadır. Bu motiflerin ortalarındaki dairesel alanın yüzeyinde kazıma tekniğinde kesişen çizgiler, eşkenar dörtgenler meydana getirmektedir. Bu düzenlemenin uçlarında alt ve üste doğru küçük vazolar içinde tasvir edilmiş izlenimi uyandıran iri yapraklara yer verilmiştir. Düzenleme alt kesimde kuşbakışı tasvir edilen iki gül motifi ile sonlandırılmıştır (Fotoğraf-10-11, Çizim-4).

Aynı mezara ait olduğunu düşündüğümüz ayak şahidesi, toprağın kaydığı yöne doğru eğilmiş ve yarıya kadar toprak altında kalmıştır. 0.23 x 0.50 x 0.73 m ölçülerindeki dikdörtgen prizmal şahidenin ön yüzünde yüksek kabartma bitkisel bir düzenleme yer almaktadır. Bezemeli yüzeyin büyük bölümü toprak altında kaldığı için ancak üst kesimi anlaşılabilen süslemede iri yaprak ve çiçeklerden oluşan bir çelenk (girland) motifine yer verilmiştir. Bir tarafta stilize çiçekler diğer tarafta yaprakların oluşturduğu asimetrik düzenlemede çelenk, alt kesimden kozalak ve çiçek ve yapraklarından oluşan süsleme ile çevrelenmektedir. Çelenk motifinin orta kesimi boştur. Baş şahidesinde olduğu gibi bu yüzeyin de traşlandığı yine kenar izlerinden anlaşılmaktadır. Bu yüzeye sonraki dönemlerde kazıma tekniğiyle H. 1348 (M. 1929) tarihi işlenmiştir. Bu durum mezar taşlarının orijinal konumlarından alınarak sonraki dönemlerdeki devşirme olarak ikinci kullanımına işaret etmektedir ve bu kullanım mimari yapıdan mezar taşına dönüşen bir kullanım gibi görünmektedir.

Köyün ileri gelenlerinden alınan bilgilere göre bu mezar taşları Akdamar Adası'ndan Narik (Yemişlik) Köyü'ne getirilmiştir. Narik Manastırı faal haldeyken Kûlihân Bey'in yeğeni Eyüphan Bey, 1931 yılında vefat eden eşi Sabriye Hanım için Ahmet isimli bir hamala bu taşları Narek'ten yükletip Dilmetaş'a getirerek mezar taşı olarak kullanmıştır. Necip Bey'in kızı Sabriye Hanım aynı zamanda Gevaş'ta Abbasi ailesine mensup olduğu vurgulanan bir ailenin kızıdır.

İslam mezar geleneğinde mezar taşlarının ilk yapımının ardından, ikinci ya da üçüncü kez kullanımını gösteren farklı örnekler bilinmektedir. Mezarlıktaki diğer mezar taşlarından oldukça farklı bir üslupta karşımıza çıkan bu taşların düzensiz formları bir mimari yapı parçası iken sonradan mezar taşı olarak kullanılmış olabileceğini düşündürse de, Van Gölü çevresi Hristiyan dönemi mimarisinde bu tarz bezeme pek yaygın değildir. Kullanılan motifler itibarıyla, Avrupa Barok etkileri taşıyan mezar taşları Osmanlı'nın batılılaşma dönemini de anımsatan süsleme özellikleri ile öne çıkmaktadır. Ancak Batılılaşma etkilerinin bölgedeki mezar taşı geleneğine kısıtlı biçimde yansımaları bu konuda da net önerilerde bulunulmasını engellemektedir. Şahidelerin ön yüzlerinin traşlanarak kitabeleri için kullanım alanı yaratılmaya çalışılması, bu yüzeylerde İslam inancıyla bağdaşmayan-muhtemelen haç gibi- kullanımların olduğunu akla getirmektedir. Bir Müslüman mezarına ait mezar taşı olarak kullanılan bu taşlar üzerindeki haçlar kazınarak silinmiş ve günümüzdeki halini almış olmalıdır.

8 Nolu Mezar

Mermerden yapılan baş şahidesinden oluşmaktadır (Fotoğraf-13). Altta dikdörtgen prizmal başlayan şahide yukarıya doğru genişlemekte ve üstte üçgen formda sonlanmaktadır. 0.10 x 0.32 x 0.55 m ölçülerindeki şahidenin ön yüzündeki kabartma sülüs kitabenin üstten beş satırı görülebilmektedir. Geriye kalan kesimi toprak altında kalmıştır. Tarihi belirlenemeyen şahidenin bir kadın mezarı olduğu anlaşılmaktadır. Arka yüzeyi sadedir.

KitabeTranskripsiyonu:

“El-Fâtiha
Cihan Can?
Felek....
Halayık Hatu (Hato)? Binti

.....

Türkçe Anlamı:

“Fatiha. Cihan Can Felek.....? kızı Halayık Hatu?.....”

Bu mezar taşları dışında mezarlıktaki 20. yüzyılın ortaları ve sonlarına ait mezarların şahideleri gerek formları ve gerekse Arapça kitabelerin kullanılması bakımından geleneği devam ettiren örneklerdir. Sarıklı düzenlenen şahidelerin iç yüzünde yer verilen kabartma sülüs Arapça kitabelerinde Müküslü Molla Yusuf'un oğlu Molla İbrahim (Ö.1962), Molla İbrahim'in oğlu Molla Yusuf (Ö.1990), Müküslü Alim Molla İbrahim'in oğlu Molla Şehabeddin (Ö. 1991) isimlerinin tespiti mezarlığın 20. yüzyılda Müküs (Bahçesaray) kökenli ailelerin fertleri için kullanıldığını göstermektedir. Mezar taşlarının

gelenekle bağına korumasında, molla unvanını kullanan bu kişilerin mensubu oldukları kimliklerin niteliği de etkili olmalıdır.

Sonuç

Dilmetaş Köyü Mezarlığı'nın hangi dönemden itibaren kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak mezarlığın, burada 14. yüzyıl sonları 15. yüzyılın başlarında İzzettin Şir'in desteği ile kurulan Hacizive zaviyesiyle ilgili bir kullanıma sahip olduğu düşünülmektedir. 15. yüzyılda vefat eden zaviye kurucusu Hacı Zübeyd'in türbesine de yer verilmesiyle birlikte bu alanın mezarlık olarak kullanılmaya başladığı tahmin edilmektedir. Zira zaviyelerin kurulduğu alanlarda, zaviye kurucusunun türbesinin bulunması mimari bir gelenektir. Çoğunlukla zaviye kurucusu şeyhin müridlerinin mezarları da bu alanlarda bulunur. Kaldı ki zaviyesi bulunmasa bile, bir anıt mezar etrafında gelişen mezarlık kültürü, Anadolu için bilindik bir durumdur. Bölgede bunun en yakın örneği Gevaş'ta Halime Hatun Kümbeti'nin etrafında gelişen tarihi Türk mezarlığıdır. Yine Ahlat'ta mezarların arasında akıt adı verilen çok sayıda gömü odalarına rastlanması ve Erciş Çelebibağı Mezarlığı'nda anıt mezarlara ilişkin mimari verilerle karşılaşılması, bölgede mezarlıkların anıt mezarlarla aynı alanlarda tasarlanmış olduğunun göstergesidir.

Mezarlıkta tespiti yapılan en erken tarihli mezar 1524–1525 tarihli mezardır. Bu mezar, 19. yüzyıl ve sonrasına ait diğer örneklerin aksine, alanın 16. yüzyıldan itibaren mezarlık olarak kullanıldığını belgelemektedir. Kime ait olduğu bilinmeyen mezar, tarih ve usta ismi içermesi bakımından önem taşımaktadır. Baş şahidesinde yer alan “Ahmet bin Hüseyin” Bitlis Şerefiye Türbesi'ndeki Emir Şeref'e ait mezar şahidelerinde de karşılaşılan Ahlatlı bir ustadır. Bu isim, mezar taşı geleneğinin bölgedeki en güçlü temsilcisi durumundaki Ahlat ekolünün 16. yüzyılda da etkisini sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Kitabesinde kısmen tespiti yapılan “akâ” (ağa) kelimesi ile mezarı oluşturan şahidelerin sanatsal nitelikleri bu mezarın sıradan bir şahsa ait olmadığını düşündürmektedir. Şerefhanların önemli bir yöneticisinin mezar taşına imza atan Ahmet bin Hüseyin'in Dilmetaş'ta da yerel bir idareci ya da -halk arasında söylenildiği gibi - önemli görülen dini bir şahsiyetin mezarında çalışmış olduğunu öne sürmek akla yatkındır. Ahmet bin Hüseyin'in Dilmetaş'tan yaklaşık 10 yıl sonra 1533'de Bitlis'te çalıştığı mezar taşı, Emir Şeref'in yönetici konumuyla da ilişkili olarak çok daha profesyonel bir üslup ve teknik kullandığına işaret etmektedir. Bu durum, ustanın geçen zaman içerisinde sanatsal yeteneğindeki gelişimin bir göstergesi olarak algılanabileceği gibi, Emir Şeref'e ait şahidelerin türbe içinde yer

alması dolayısıyla -Dilmetaş'ın aksine- dış şartlardan olumsuz yönde etkilenmemiş olmasıyla da ilişkilidir.

Dilmetaş Köyü mezarlığının 19. yüzyılın ardından yoğun bir kullanıma tâbi olduğu günümüze ulaşan örneklerden anlaşılmaktadır. 19. yüzyıl evkaf defterlerinde Hacızive zaviyesinin, “finanse ettiği faaliyet biten bir vakıf” olarak tanımlanması, zaviyenin işlevini artık tümüyle yitirdiğinin ve bu alanın mezarlık olarak kullanımının yaygınlaştığının kanıtıdır. 19. yüzyıl sonrasına ait mezar taşlarının büyük bölümü sarıklı ya da fesli başlıklara sahip şahidelerdir. Ön yüzlerindeki sülüs kitabeler dışında süsleme unsuru taşımayan örnekler mermer, kalker ve andezit malzemedendir yapılmıştır. Batılılaşma dönemi özellikleri taşıyan 7 nolu mezarın şahideleri, süslemeleri bakımından mezarlıktaki diğer mezar taşlarından ayrılmaktadır.

İncelenen mezar taşlarında unvan olarak geçen “Bey” ve Molla” kelimeleri mezarlığın sıradan bir mezarlık olarak görülmediğini, belki de Sultan Zübeyd ve burada defnedilmiş diğer şahsiyetlere duyulan manevi bağdan ötürü belli bir kesim tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Hacızive zaviyesinde dini eğitim almak üzere yakın civardan bu bölgeye bir insan hareketliliğinin söz konusu olduğu düşünülebilir. Bu hareketlilikte son dönem de dahil olmak üzere özellikle Müküslü bey ve mollaların önde geldiği, mezar taşı kitabelerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca şahidelerde tekrar edilen “bey” ve “molla” unvanları, bölgenin sosyolojik yapısında çağlar boyu güçlü biçimde etkin olan “ağalık” (beylik) ve “şeyhlik” (mollalık) kavramlarının ikilem-birliktelik-mücadele odağında devam eden ilişkilerinin de bir yansımasıdır.

Sultan Zübeyd Türbesi ve etrafında gelişen mezarlık, bugün de halk arasında kutsallığını koruyan ziyaret noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu açıdan inanç turizminin olduğu kadar kültür tarihimizin de önemli örneklerini içeren mezarlığın bir an önce tescil edilerek hak ettiği ilgiyi görmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda mezarlığın odağını oluşturan türbenin orijinal yapısına kavuşturulması, tarihi mezarların düzeltilerek kimlik bilgilerinin, hazırlanacak bilgi levhalarıyla ziyaretçilerle paylaşılması, alanın etrafının dokuya uygun bir sınırla çevrilerek mezarlıkta bir yürüme güzergâhının oluşturulması, gerçekleştirilmesi gereken çalışmalardır.

Kaynakça

Alikılıç, D. (2005). *Abbasi Devleti'nden Hakkâri Beyliği'ne İrisân Beyleri*. İstanbul.

- Alikılıç, D. (2007). Arvas ve Arvasîlerin Van Gölü Havzasındaki Etkinlikleri. *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 4-7 Eylül 2006. Ankara, 257-264.
- Alikılıç, D. (2006). İrisan Beylerinin (Hakkâri Beylerinin) Van Gölü Hâkimiyeti. *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 8-10 Eylül, 2014, İstanbul, 187-193.
- Arvas T. Z. (2017). 19. yüzyılın Sonlarında Van Vilâyeti Vakıfları” *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1/1, 15-24.
- Arvas, İ. (2005). *Tarihi Hakikatler*. İstanbul.
- Aşan, M. B. (1992). *XIV. Yüzyılda Van ve Yöresi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Ayaz, M. (2008). *Gevaş Mezartaşları*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Alaeddinoğlu, F. (2007). Gevaş Kasabası ve Fonksiyonları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 15, İstanbul, 85-114.
- Başak, O. (1999). Gevaş'ta Urartu İzleri. *Artos Dergisi*, III, 7-9.
- Burney, C.A., (1957). Urartian Fortresses and Towns In The Van Region. *Anatolian Studies*, 7- 47, 179-187.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı
- Çilingiroğlu, A. (1984). “Van Havzasında II. Bin Kültürüne Ait Veriler” *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 25-29.
- Durma, A. (2014). *Evlialar Şehri Van*. Samsun: Erol Ofset Yayıncılık.
- Göyünç, N. (1988). “Van”. *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999-2001.
- Hakan, S. (2002). *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmud*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Karamağralı, B. (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kılıç, O (1998). XVI. Yüzyılda Van Gölü Çevresindeki Zâviyeler. *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliaları Kongresi*, Ankara, 297-320.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*. Van
- Ögün, G. (1990). Orta Çağ Tarihi Boyunca Van Bölgesi Tarihi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Van, 102-132.
- Tarhan, M. T., Sevin, V. ve Aşan M. B. (1990). Van Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kurtarma Kazısı Onarım ve Çevre Düzenleme Çalışmaları-1988. *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 23-25 Mayıs, Ankara, 1989, 19-43.
- Turan, O. (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Nakış Yayınevi.

Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Umar, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

İnternet Kaynakları

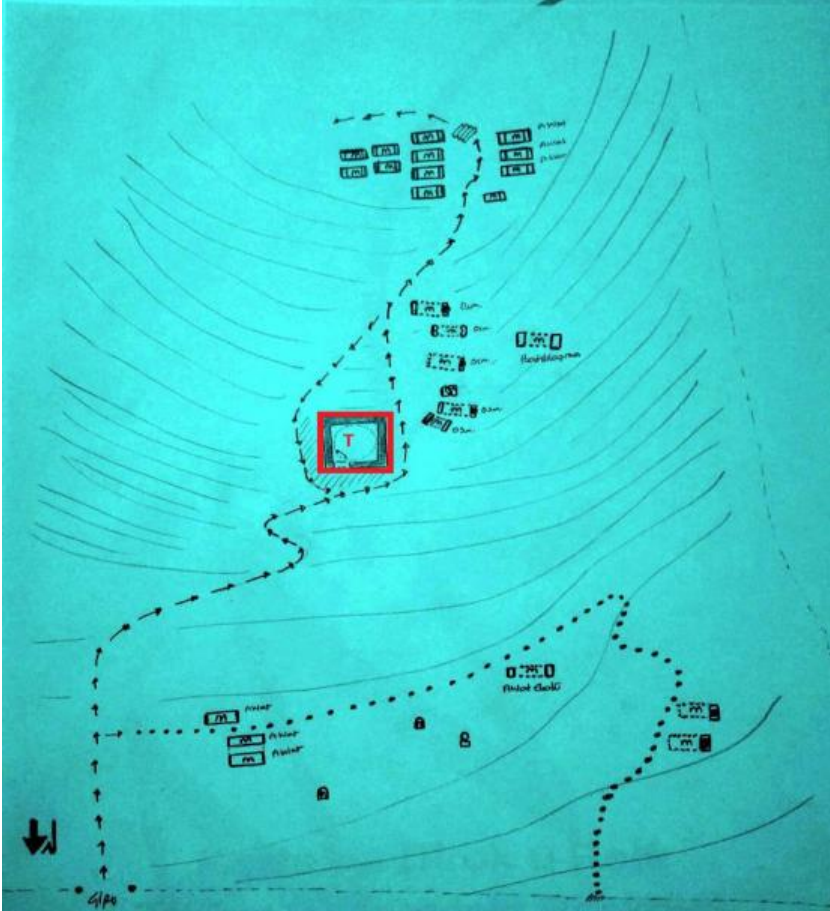
<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html>

<http://www.rudaw.net>

<http://www.gazetevan.com/En-Cok-Okunanlar/77564-Kurt-Beyi-nin-Kayip-Belgesi-gevasversquo;tan-Cikti.html>

<http://www.erbani.net/seyxi.html><https://www.facebook.com/SancakHalaDalgalaniyor/posts/523010041070640>

Çizim-1: Mezarlıktaki tarihi mezar taşlarının alandaki dağılımı

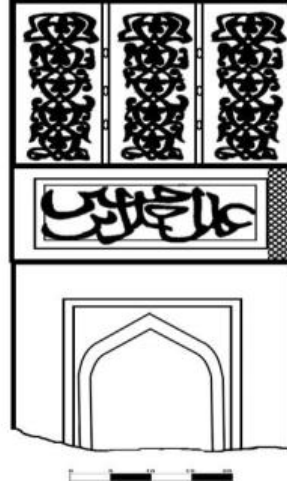
Fotoğraf-1: Hacı Zübeyd Türbesi ve mezarlığın genel görünümü

Fotoğraf- 2: 1 nolu mezara ait şahideler

Fotoğraf- 2: 1 nolu mezara ait baş şahidesinin ön ve arka yüzü

Fotoğraf- 3/Çizim 2: 1 nolu mezara ait baş şahidesinin arka yüzü ve usta kitabesi

Fotoğraf- 4: 1 nolu mezara ait ayak şahidesinin ön ve arka yüzü

Fotoğraf- 5: 2 nolu baş şahidesi

Fotoğraf-6/ Çizim-3: 3 nolu mezarın baş şahidesi

Fotoğraf-7: 4 nolu mezarın baş şahidesi

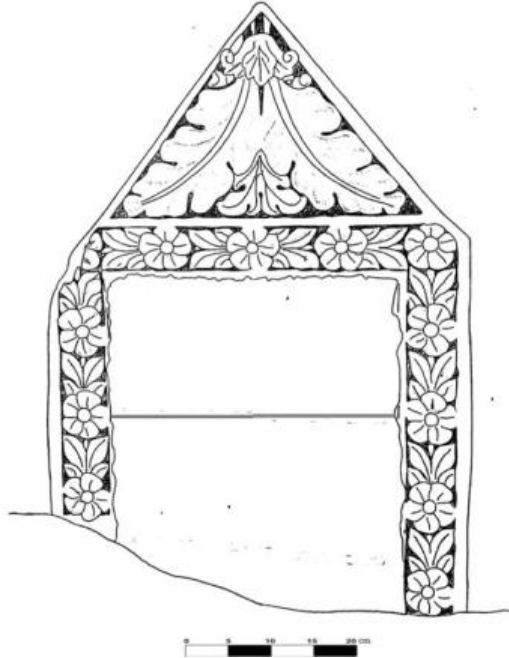
Fotoğraf-8: 5 nolu mezarın baş şahidesi

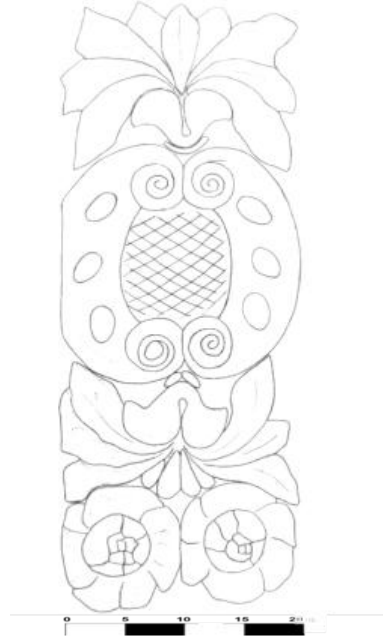
Fotoğraf- 9: 6 nolu mezarın baş şahidesi

Fotoğraf-10: 7 nolu mezarın baş şahidesi

Çizim 4: 7 nolu mezarın baş şahidesinin ön yüzü

Fotoğraf-11/ Çizim-5: 7 nolu mezarın baş şahidesi yan yüzey süslemesi

Fotoğraf- 12: 7 nolu mezarın ayak şahidesi

Fotoğraf- 13: 8 nolu mezarın baş şahidesi

Fotoğraf- 14: Mezarlıkta 1990'lı yıllara tarihlenen son dönem mezarları

Fotoğraf- 15: Mezarlıkta 1990'lı yıllara tarihlenen son dönem mezar şahideleri

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 349-368
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 08.01.2018 Kabul/Accepted: 13.02.2018

HAMZA AĞA(YENİCEKÖY) CAMİİ HAZİRESİ MEZAR TAŞLARI*

GRAVEYARD STONES OF HAMZA AĞA (YENİCEKÖY) MOSQUE

Dr. Öğr. Üyesi Edip YILMAZ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları
eyilmaz_mus@hotmail.com

Uzm. Gülsün EBİRİ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi bölümü
glsn_ebiri@hotmail.com

Öz

Verimli topraklara sahip Küçük Menderes Havzası tarihin ilk çağlarından beri birçok medeniyeti içerisinde barındırmıştır. Bu bölgede tarihe ışık tutacak önemli kaynaklar ortaya konmuştur. Bu kaynaklardan biri de Osmanlı dönemi mezar taşlarıdır. Bunun için mezarlıklar, geride kalanların sevdiklerinin yanında bir nebze de olsa huzur buldukları ziyaretgâhlardır. İşte Osmanlı mezar taşları bu anlamda bir kültürün izlerini oluşturmaktadır. İzmir iline bağlı Tire Merkezde bulunan Hamza Ağa Camii Haziresi'nde dört mezar yapısı tespit edilerek kayıt altına alınmış ve incelenmeye tabii tutulmuştur. Bu mezar taşlarının süsleme programları, kitabe içerikleri ve ebatları göz önünde bulundurularak bir sıralama yapılmıştır. İlk olarak bu mezar taşlarının ölçekli fotoğrafları çekilerek

* Bu çalışma Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırladığımız “ Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması 2015-SOB-YL228 No'lu olarak Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenmiştir.

dosyalanmıştır. Epigrafik çözümlemesi yapılan bu eserler, hicri tarihleri esas alınarak sıralanmıştır. Bu mezar taşları yoğun olarak Osmanlı'nın batılılaşma dönemini kapsamaktadır. Çalışmalarımız esnasında, insanların bilinçsiz davranışları ve tabiat şartları hazireyi tahribata uğratmıştır. Bunlardan iki mezar taşına kireçle boyanarak zarar verilmiştir. Bir mezar taşı sağlam, diğerleri ise kısmi aşınmış ve kırılmış durumdadır. Kültür varlıklarımız arasında önemli bir yere sahip olan mezar taşları çeşitli sebeplerle yerel yönetimlerin yeni iskân projeleriyle birlikte yok edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı Tire Merkezde yer alan Hamza Ağa Camii (Yeniceköy) haziresi mezar taşlarındaki özellikler belirtilerek, Türk sanatı içerisindeki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: , Mezar Taşı, Camii, Kitabe, Osmanlı.

Abstract

Little meander with fertile soil basin has housed many civilizations since ancient times. In this region, it has shed light on many historical monuments. One of these sources is the tombstones of the Ottoman period. The only unchanging reality of death is the graves mankind have made to their deceased relatives in order to keep the memories of their loved ones alive. xcept for their artistic aspects, these gravestones are also noted for their ethnical, social and religious identity in the period they were made. Four grave structures were identified and recorded in Hamza Ağa Mosque located in Tire Center of İzmir province and they are subject to examination. The ornamental programs of these tombstones, the inscriptions and the sizes of the inscriptions were made together. First, these tombstones were filed by taking large-scale photographs. When performing epigraphic analysis, they are ordered based on hijri dates. These grave stones cover the westernization period of the Ottoman Empire extensively.

During our studies, people's unconscious behaviors and natural conditions have caused devastation. Two tombstones were damaged by painting with lime. A tombstone is intact, others are worn and broken. The tombstones, which have an important place among our cultural assets, have begun to be destroyed together with the new resettlement projects of the local governments for various reasons. Therefore, the characteristics of the tombstones of Hamza Ağa Mosque (Yeniceköy) located in Tire Center were specified and the place in Turkish art was tried to be emphasized.

Keywords: Graveyard Stone, Mosque, inscription, Ottoman

Giriş

Ölüm, gerçek olduğunu düşündüğümüz tüm geçici telaşlarımızın sonlanacağı başlangıçtır. Peygamber efendimiz'in (S.A.V) belirttiği gibi, dostu dosta kavuşturan bir köprüdür. Bunun içindir ki insanoğlu yakınları için yaptıkları mezarları huzur buldukları ziyaretgâhlara dönüştürmüştür. Mezar taşlarının sanatsal yönleri

dışında, yapıldıkları dönemin etnik, sosyal ve dini kimlik yapısını belirtmesi açısından da dikkat çekmektedirler.

Beylikler döneminde bir Türk İslam şehri olan Tire, Aydınolu Beyliği ve Osmanlı Devleti dönemlerinde Tire adıyla anılmıştır. Tire, Ege Bölgesi'nde İzmir iline bağlı önemli ilçelerden biridir (Tokloğlu, 1973: 32). Küçük menderes havzasında Manisa ve İzmir illeri ile ilçeleri başta olmak üzere pek çok merkezde Aydınoluulları beyliğine ve Osmanlı dönemine ait mezar taşı günümüze ulaşmıştır. Bunlardan İzmir'in Tire İlçesi'nde incelenen taşlar Osmanlı Dönemine aittir. Tire de bulunan Hamza Ağa Cami Haziresi mezar taşları da aynı döneme ait özelliklere sahiptir. İlçede bulunan mezar taşları, kültür varlıklarımız arasında ayrı bir öneme sahiptir Fakat bilinçsizce yapılan çalışmalar sonucunda mezar taşları önemlerini yitirmeye başlamıştır. Mezar taşlarının bazen ev, temel, kuyu, duvar, set, hatta badana için mermer tozu, kaldırım, kapı eşiği gibi yerlerde kullanıldığı ifade edilmektedir (Ayanoğlu, 1972: 399). Ayrıca mezar taşlarını korumak niyetiyle kirece boyama alışkanlığı bu nadide eserlerin yok olma sürecini hızlandırmıştır.

Arazi çalışması esnasında Tire merkezde bulunan hazire alanlarında sağlam vaziyette olan mezar taşları tespit edildikten sonra Hamza Ağa Camii hazire alanındaki mezar taşlarıyla karşılaştırma yapılmıştır. Bundan dolayı Tire Hamza Ağa Camii Haziresi'nde kataloga alınan dört mezar taşının özellikleri belirtilerek, Türk sanatı içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Mezar Taşları

Tarihin en eski uygarlıklarından günümüze kadar mezarlar, mezar yapıları ve bunlara ait kitabeler, toplumların yaşamları ile ilgili en somut, en anlamlı ve en güvenilir belgeleri oluşturmaktadır (Tüfekçioğlu, 1998: 394). Mezar geleneğinde en önemli aşama, diğer alanlarda da olduğu gibi Türklerin İslamiyet'i kabulü ile kendini gösterir. Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemlerinde Anadolu Öncesi Türk Mimari'sinin anıt-mezar fikri XIX. yüzyıl sonuna kadar, sayısı bine varan çok değişik örneklerle şekillenip gelişerek yayılmıştır (Tuncel, 1989: 5-6).

Orijinal halleriyle günümüze kadar gelebilen başta Ahlât Mezarlığı olmak üzere İstanbul, Bursa ve Edirne de bulunan hazirelerdeki mezar taşları kendi dönemlerinin özelliklerini taşımaları açısından önemlidir. Ölünün toprağa gömüldüğü, değişik biçimleri olan bu yerlere mezar, orada yatan kişinin kimliği hakkında bilgi veren baş ve ayakucuna konulan taşlara da mezar taşı denir (Karaçağ, 1994, 3-4).

Tire’de Beylikler ve Osmanlı Devletine ait lahitler, lahit parçaları ve şâhideler müze bahçesinde, cami ve türbe hazirelerinde durmaktadır. Gövdeleri dikdörtgen, silindirik ve dikdörtgen prizmal biçimdedir. XVI. ve XVII. yy tarihli örnekleri genellikle sade ve küçük boyutludur. XIX. Yy. tarihli geç örneklerde ise; bitkisel, barok ve rokoko üsluplu olup bunun yanında mimari tasvirli örnekleri de dikkat çekmektedir. Mezar taşlarında formlar belirgin ve bezemeler sadedir. Erkeklerin baş taşlarında vefat edenin kimliğini yansıtan başlıklar kendisini serpuş, sarık, kavuk ve fes olarak gösterir. Bu sayede ölenin içtimai mevkii hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Kadın mezar taşlarında nadir olarak başlık görünmekle beraber, süslemeye ağırlık verilmiş değişik mezar taşları yapılmıştır. Bazen yemeni, bazen oya ve takılarıyla mezar taşına ayrı bir güzellik ve zarafet katılmıştır (Yılmaz, 2013: 24-25). Geometrik şekiller, bitkisel ve nesnel (âlem, gerdanlık, sütünce, vazo) özellikleri barındıran süslemeler; vazodan çıkan gül, lale ve asma yaprakları ile üzüm tasvirleri, ışımsal çubuklar, Rumiler, akantuslar, rozetler, çarkıfelekler, gülbezeler, serviler konu olmuştur. Bu örneklerin çoğu Tire müzesindedir (Biçici, 2004: 179-180). Tire merkez mezar taşlarında kullanılan malzeme, form, süsleme ve yazı açısından önemli bir fark göstermeksizin Osmanlı döneminde görülen mezar taşlarıyla benzerlik içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Tire mezar taşları bütünüyle o günkü Batı Anadolu’nun özelliklerini bugüne taşınması açısından da önem arz etmektedir.

Estetik, felsefeden bağımsız bir disiplin haline geldiği XVIII. yüzyıldan günümüze araştırma alanlarını değiştirmiş ve genişletmiştir. Önceleri “güzel” kavramını açıklamaya çalışan estetik, bugün sanatın bilimi haline gelmiştir. Sanat, duygularımıza hitap eden bir şekil içinde varlıkların ve görünüşlerin, zatın ve suretin, hayrın ve saadetin gerçekleşmiş ahengini gösterir (Yetkin, 1936: 8). Günümüz estetiğinin belli başlı konusu; sanatın etkinliği, sanat-toplum ilişkileridir. Dolayısıyla yaratıcılık, biçim-öz ilişkisi, algılama olgusu estetiğin inceleme alanı içine girmiştir (Baydar, 1986: III). Bu inceleme alanında mezar taşları da yer edinmiştir. Suje’nin duygu dünyasında inançla birlikte oluşan algılamayla beraber mezar taşları da fani hayatı simgeler. Hayatta ölüm de var! der hepimize. Bizleri ahiret hayatı ile dünyevi arasında bir bütünlük göstermeye davet eder.

Türk İslam sanat eserleri içerisinde mezarlıklar ayrı bir öneme sahiptir. En dikkat çekici olanlar ise Osmanlı mezarlıklarıdır. Buradaki mezar taşı kitabeleri yapıları itibariyle sanat ve estetiğin konuları olmuşlardır. Çok ince taş işçiliği, çeşitlilik arz eden mezar

başlıkları, taşıdıkları edebi ifadeler ve yazı sanatının çok güzel örneklerini taşımaları onları önemli kılmıştır (Berk, 2010: 80). Mezar açısından uygulamayı Osmanlı insanı, ölüm sonrası ebedi hayata olan inancıyla ve çeşitli duyular yardımıyla birleştirdiği özellikleriyle estetik ilgi oluşturarak İslam estetiğinin anlam kazanıp haz ve heyecan vermesini sağlamıştır. Böylece Osmanlı İnsanı; sanat eserlerinin estetik haz ve heyecan vermesinin dışında, Allah'ın mükemmel bir estetik tasarım ve uygulamaya yönelik kudreti karşısında mahlûkun teslimiyet içerisinde Allah'ı tazim ile anmasını, kulluk görevini muhabbetle yerine getirmesini amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı, batılılaşma dönemiyle birlikte mimaride görülen üslup değişikliğini mezar taşlarına da yansıtmıştır. Bu yansımalar Batı Anadolu bölgesinde de yaygın bir şekilde Tire mezar taşlarında görülmektedir.

Osmanlı devleti mezarlıkları manevi istirahat bahçesine çevirmiş ve gerekli önemi vermiştir. Çünkü Osmanlı insanı mutlak güzelliğin eğitimi ile eğitilmiştir, hayatın mutlak güzel'e kavuşmak için bir çaba olarak yaşanmasından yanadır (Ökten, 1999: 33). Osmanlı mezarlıkları, çevrelerinde yaşayan insanlara sanki bu dünyanın geçiciliğini fısıldamaktadır. Osmanlı toplumunda hayat ölümlerle o kadar iç içedir ki insanlar evlerinin önündeki bahçeye yahut her gün gittikleri caminin bir köşesine bile gömebilmektedirler. Osmanlı genelinde mezarlıkları çevreleyen duvar yoktur. Herkes rahatlıkla bu mezarların arasından geçebilmekte, bilhassa hanımlar, çocukları ve komşuları ile müsait bir mezarlık sahasında, bir ikindi sohbeti yapabilmektedirler. Bunlarla Osmanlı insanının hedeflediği şey, dünyanın geçiciliğini hatırlatan nasihati hep göz önünde tutmak ve öldükten sonra kendilerine dua edebilecek insanlara kendilerini daha iyi gösterebilmektir. Bu yüzdendir ki Osmanlı mezarlıklarında mezar taşı yazıları çoğunlukla yola bakmaktadır. Böylece yoldan geçenler, bu mezar taşlarını okuyabiliyor ve bu kişilere ismen dua edebiliyorlardı (Uğurluel, 2003: 21).

Osmanlı insanı, ölüm sonrası ebedi hayata olan inancıyla, çeşitli duyular yardımıyla birleştirdiği özellikleriyle estetik ilgi oluşturmuştur. Estetik boyutunda asıl önemli olan Osmanlı insanının ahiret hayatına bakış açısıdır. Dünya hayatından Bâkî bir ömre olan inancın getirdiği hayatın estetiğidir ve bunun etkisi yıllarca süremektedir.

Küçük Menderes Havzası Mezar Taşları

Batı Anadolu'nun Manisa, Aydın, İzmir, Tire gibi merkezlerinde görülen mezar taşlarının en eskileri, XIV. asrın

ortalarından, Aydınogulları ile Menteseogulları'ndan kalmadır. Tire'den başka Dikili, Konak, Manisa, İzmir ve Aydın da bir cami ve haziresini tasvir eden manzaralı mezar taşları çoğunlukta. Bunlar genellikle XVII. asrın sonlarından itibaren bu bölgede görülürler ve XIX. asrın sonuna kadar devam ederler. Manzara resimlerinin gece tasvirleri tipiktir. Bunlarda ay ve yıldızlar işlidir. Meyve tasvirleri genelde tabak içinde elma, armut, nar ve üzümdür. Çiçek tasvirleri ise vazoda gül, karanfil ve kasımpatıdır (Karamağaralı, 1992: 23).

Ege bölgesinde bu bölgenin özelliği olarak mezar taşlarının yüzeylerinde mimari ve özellikle cami, türbe, ev ve şehir manzarası kompozisyonlarına rastlanılmaktadır. Bu tür mimari tasvirler Balıkesir, İzmir, Tire, Menemen, Bergama, Manisa, Gölarmara, Akhisar, Kula, Turgutlu, Gördes, Alaşehir gibi yerlerde oldukça sık karşımıza çıkmaktadır (Biçici, 2006: 178). Fakat Hamza Ağa Camii haziresindeki mezar taşlarında bu öğelere rastlanılmamıştır.

Hamza Ağa (Yeniceköy) Camii ve Hazire Alanı

Cami, halk arasında bulunduğu yerin adını alarak Yeniceköy Camii'si diye anılır. Hamza Ağa tarafından XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır. H.208/1793 tarihli vakfiyesi kayıtlıdır.¹ Cami son yüzyılda onarılmış, kaba olarak da süslenmesine çalışılmıştır. Harim, üç bölmeli son cemaat yeri ve minareden oluşan cami, tek hücreli bir yapıdır. Harem iç ölçüleri 13.10 m. X13.20 m. dir. Son cemaat yeri üç eşit bölmeye ayrılır. Girişi dışarıdan olan minare caminin kuzeybatı köşesine bitişiktir. Ahşap olan giriş kapısı bezemelidir. Cami ve son cemaat yeri taş ve tuğla karışık olarak örülmüştür. Kubbelere dıştan kurşunla örtülüdür. Kubbe kasnakları, son cemaat yeri ve harem duvarları birer sıra kirpi saçakla son bulur (Aslanoglu, 1978: 75).

Hamza Ağa Camii hazire alanı, caminin batı tarafında, küçük bir bahçede yer almaktadır. İncelediğimiz mezar alanında dört mezar taşı bulunmuştur. Doğrudan toprağa gömülü olan iki mezarın dışında, iki sandukalı mezar yapısı bulunmaktadır. Dikili taşlar otlarla kaplanmış ve etrafı temizlenerek araştırma yapılabilmektedir. Bir mezar taşı kireçle boyanarak kitabe okunamayacak duruma gelmiştir. Hamza Ağa'ya ait olan mezar taşı onarılmış ve silindirik olan taş ise sağlam vaziyette olup batılılaşma döneminin izlerini taşımaktadır (Ebiri, 2016: 100-101).

¹ Çeşitli araştırmalarda Camii'nin inşaa kitabesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Hamza Ağa tarafından H. 1095/ M. 1683-84 yılına tarihlendirmektedir. Bkz. M. S. Bayraktar: Tire de Osmanlı Dönemi Camii ve Mescitleri.

Örnek No:1**Es-Seyyid El-Hac Hamza Ağa'nın Mezarı****İnceleme Tarihi** : 18 Eylül 2015**Vefat Tarihi** : H.1095 / M.1684**Bugünkü Durumu** : Dikili ve kırık vaziyettedir**Malzeme** : Mermer**Süsleme Tekniği** : Kabartma görünümlü**Yazı Türü** : Celi Sülüs**Fotoğraf No** : 1, 2.**Ölçüleri** : (Baş Ş.) 0.93 x 0.24 x 0.09

: (Ayak Ş) : 0.41 x 0.41 x 0.04

: (Sanduka) : 2.27 x 0.77 x 0.65

Kitabesi :

هو الحلاق الباقي
مرحوم ومغفور له
السيد الحاج
حمزاغاروحنه
الفاتحه سنه ١٠٩٥

- 1- Huve'l Hallaku'l Baki(bazı harfler betonla kaplı)
- 2- Merhûm ve mağfur leh
- 3- Es-Seyyid El-Hac
- 4- Hamza Ağa Rûhuna
- 5- El- fâtiha sene, 1095

Genel Özellikleri: Mezar, baş ve ayak şâhideli olup sandukayla çevrelenmiştir. Baş şâhidesi, dikdörtgen formlu bir gövde ile kavuktan oluşmaktadır.

Gövde kısmındaki kitabe silmelerle çevrilmiştir ve ilk satırın bir kısmı betonla kaplanmıştır. Kitabe birbirinden cetvellerle beş satıra ayrılarak celi sülüs yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle oluşturulmuştur. Vefat tarihi son satırda yer almaktadır. Şâhidenin başlığı çapraz şekilde destarla sarılmış sarıklı bir serpuştur. Üst kısmı düz, alt kısmı ovaldir. Ayak şâhidesi, kare görünümlü olup kısa boyutludur. Üzerinde Latin harfleriyle kime ait olduğu ve vefat tarihi yer almaktadır.

Sanduka bölümünde ise baş şâhidesinin hemen altında geometrik düzende bir süsleme sıralanır. Şâhidenin altında merkezde bir madalyon içerisinde kabartma olarak çarkıfelek motifi bulunur ve çevresinde yıldız formu dolanmaktadır. Madalyonun her iki yanında yapraklarla stilize edilen dallar ve üstte lale motifi yer alır. Diğer bölümler toprağa gömülüdür. Ayak şâhidesinin hemen altındaki bölümde ise merkezdeki kabartmalı madalyon diğerinin tekrarıdır. Bu

bölümde çiçek motifleri bir vazo içinde yukarıya doğru yükselen dallar ve yanlara doğru eğilen çiçeklerden oluşur. Çiçekler lale ve menekşe motiflidir. Baş şâhidenin sol bölümünde ve Sandukanın yan taraflarında üç madalyon ve aralarında dört tane saksıda bulunan çiçek motifleri bulunmaktadır. Bu motifler dallardan lale ve menekşelerden oluşmaktadır. Baş şâhidenin sol tarafındaki sanduka bölümünde ise iki madalyon ve bir tane servi ağacı motifi bulunmaktadır. Sandukanın bu bölümü kırık vaziyettedir.

Foto 1: Es-Seyyid El-Hac Hamza Ağa'nın Mezarı

Foto 2: Es-Seyyid El-Hac Hamza Ağa Mezarı'nın Baş Şahidesi

Örnek No:2**Şeyhzade Mehmet Efendi'nin Mezarı****İnceleme Tarihi** : 18 Eylül 2015**Vefat Tarihi** : H.1166 / M.1752**Bugünkü Durumu** : Dikili vaziyettedir**Malzeme** : Mermer**Süsleme Tekniği** : Kabartma görünümlü**Yazı Türü** : Celf Sülüs**Fotoğraf No** :3, 4.**Ölçüleri** : (Baş Ş.) 1.30x 0.20 x 0.08**Kitabesi** :

هو الحلاق
الباقي مرحوم
ومغفور له
شيخ ذاده
محمد افندي
روحنه الفاتحه

١١٦٦ سنه

- 1- Huve-l-Halla Ku-
- 2- El Bâki merhûm
- 3- Ve mağfür leh
- 4- Şeyhzade
- 5- Mehmet Efendi
- 6- Rûhuna el-fâtiha
- 7- Sene, 1166

Genel Özellikleri: Mezar, kaide ve baş şâhidesinden oluşmaktadır. Baş şâhide, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen formlu bir gövde ve sarıktan oluşmaktadır. Şâhide kireçle boyanmıştır. Gövde bölümündeki kitabede cetveller kullanılmadan altı satıra ayrılarak celf sülüs yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Vefat tarihi son satırda verilmiştir. Başlık, oval biçimli sarıklı bir serpuştur. Küçük boyutludur. Bugünkü durumu ise sağlam vaziyette olup kireçle boyanmıştır.

Foto 3: Şeyhzade Mehmet Efendi'nin Mezarı

Foto 4: Şeyhzade Mehmet Efendi'nin Baş Şâhidesi

Örnek No:3

Hamza Ağa Cami Şerifinin İmamı Eskicizade Es-Seyyid Mezarı

İnceleme Tarihi	: 18 Eylül 2015
Vefat Tarihi	: H.1267 / M.1850
Bugünkü Durumu	: Dikili vaziyettedir
Malzeme	: Mermer
Süsleme Tekniği	: Kabartma görünümlü
Yazı Türü	: Celi Sülüs
Fotoğraf No	: 5, 6.
Ölçüleri	: (Baş Ş.) 1.10 x 0.29 x 0.09 : (Ayak Ş) : 1.25 x 0.32 x 0.05

Kitabesi :

هوالباقى سنه ١٢٦٧
بني قبل مغفیرت یارب یزدان
بحق عرش اعظم نور قران
كلوب قبرم زیارت ایدن احوان
اید روحیمه بر فاتحا احسان
حمز اغا جامع شریفك ایمامی
اسکجی ذاده اسید الحاج

- 1- Huve'l Bâki sene, 1267
- 2- Beni kıl mağfired ya Rabbi yezdan
- 3- Bi hakkı arş-ı azam nur-u Kur'an
- 4- Gelup kabrime ziyaret eden ihvan
- 5- Ede rûhuma bir fâtiha ihsan
- 6- Hamza Ağa Cami Şerifinin İmamı
- 7- Eskicizade Es-Seyyid El-Hac(Toprağa gömülü)

Genel Özellikleri: Mezar, kaide, baş ve ayak şâhidesinden oluşmaktadır. Baş şâhide, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen formlu bir gövde ve sarıktan oluşmaktadır.

Gövde bölümündeki kitabenin her bir satırı birbirinden cetvellerle yedi satıra ayrılarak celi sülüs yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Vefat tarihi ilk satırda verilmiştir. Kitabenin devamı toprağa gömülü olduğu için okunamamıştır. Başlık, kenarları geniş, üstten aşağıya doğru basık tutulmuş kare formlu sarıklı bir serpuştur. Sarığın dilimleri dört sıra halinde paralel olarak sarılmıştır. Sarığın sol köşesinde bir gül kabartma olarak işlenmiştir.

Ayak şâhidesi, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen formlu bir gövdeden ve sivri kemerli bir tepelikten oluşmaktadır. Şâhidenin, orta kısmında etrafı oyularak kabartma bir şekilde işlenmiş sağa meyilli bir servi ağacı bulunmaktadır Servinin içi oyma desenlerle süslenmiştir. Servinin iki tarafından kıvrımlı dallar ile ucuna birer adet stilize edilmiş lale motifi kabartma olarak işlenmiştir. Şâhidenin yüzeyinde kabarmalar oluşmuştur.

Foto 5: Hamza Ağa Cami Şerifinin İmamı Eskicizade Es-Seyyid Mezarı

Foto 6: Hamza Ağa Cami Şerifinin İmamı Eskicizade Es-Seyyid
Baş ve Ayak Şâhidesi

Örnek No:4

Hacı Kirişzade Şerif Ali Ağa'nın Mezarı

İnceleme Tarihi : 18 Eylül 2015

Vefat Tarihi : H. Zilhicce 1333/ R. Teşrinievvel 1331 /M.
1915

Bugünkü Durumu : Dikili vaziyettedir

Malzeme : Mermer

Süsleme Tekniği : Kabartma görünümlü

Yazı Türü : Celî Ta'lik

Fotoğraf No : 7, 8, 9.

Ölçüleri : (Baş Ş.) Boy: 1.71

:Çevresi: 64 cm

: (Ayak Ş) : 1.71

: Çevresi: 64 cm

: (Sanduka) :1.70 x0.63 x 0.70

Kitabesi

هو الباقي

میل ایتمه به باهودنیا
 بند ن عبرت آل
 یتمش یاآشنه کیردم
 انجق یکر می سنه
 راحت ایله وقت کچوردم
 قصور عمرم الم و کدر ایله کچدی
 حاجی کریش زاده شریف
 علی اغا روحنه فاتحه
 زالحجه ۱۳۳۳
 سنه
 تشرین الاول ۱۳۳۱

- 1- Huve'l Bâki
- 2- Yahu dünyaya meyl etme
- 3- Benden ibret al
- 4- Yetmiş yaşına girdim
- 5- Ancak yirmi sene
- 6- Rahat ile vakit geçirdim
- 7- Kusur-u ömrüm elem ve keder ile geçti
- 8- Hacı Kirişzade Şerif
- 9- Ali Ağa rûhuna fâtiha
- 10- Sene, Zilhicce 1333
Teşrinievvel 1331

Genel Özellikleri: Mezar, baş ve ayak şâhideli olup sandukayla çevrelenmiştir. Baş ve ayak şâhidesi, silindirik formlu bir gövdeden oluşmaktadır. Gövdenin alt kısmı yaprak motifleriyle çevrelenmiştir.

Baş şâhidesinin gövde bölümündeki kitabenin her bir satırı birbirinden cetvellerle on satıra ayrılarak celî ta'lik yazı türüyle ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Vefat tarihi son satırda verilmiştir. Tarihlerin ayları ve günleri altta oyularak yazılmıştır. Ayak şâhidesi, bitkisel motiflerle bezelidir. Yaprak motifleri gövde boyunca yükselerek dolanmıştır. Her iki yana doğru birer sıra yaprak motifi, birer sıra ise çiçek motifi yerleştirilmiştir.

Sanduka bölümünde ise; her kenarın merkezine birer bitkisel motif simetrik olarak yerleştirilmiştir. Ortada bir çiçek motifi ve onun etrafında şekillenen barok etkili S ve C kıvrımlarıyla oluşturulmuş yaprakların dizaynı yer almaktadır. Yaprakların bittiği yerde tomurcuklanmış çiçek motifleri bulunmaktadır.

Foto 7: Hacı Kirişzade Şerif Ali Ağa'nın Mezarı

Foto 8: Hacı Kirişzade Şerif Ali Ağa Mezarı'nın Baş ve Ayak Şahidesi

Foto 9: Hacı Kirişzade Şerif Ali Ağa'nın Mezarı'nın Sandukası

Değerlendirme ve Sonuç

Küçük menderes havzası verimli topraklarıyla birçok medeniyeti içinde barındırmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle bu verimli topraklarda çeşitli milletler bir arada yaşamışlardır. Bu bölgede bulunan İzmir'in Tire ilçesi, Türk dönemi açısından tarihsel olarak Aydınogulları Beyliğinden Osmanlı dönemi sonuna kadar önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Kurtuluş savaşı ardından yeniden Türklerin eline geçerek, Cumhuriyet döneminde İzmir ilinin en büyük ilçelerinden biri olmuştur (Başaran, 2000: 33). Böylece geçmişten günümüze bu tarihsel süreç içinde Batı Anadolu da kültürel doku Beylikler dönemi Tire'si ile erken Osmanlı Dönemi Tire'sinin kaynaşmasıyla oluşmuştur.

Anadolu'daki türbe inşa ve mezar taşı dikme geleneğinin oluşum ve gelişimini, Türklerin yaşam biçiminde ve onların Anadolu'da uyguladıkları Şamanizm inancı ile İslamiyet'in uyumlu sentezinde aramak gerekmektedir (Ülker, 2007: 197). Böylece dinin etkisiyle yeni yapılanmalarda görülmeye başlanmıştır. Türk İslam döneminde özellikle mezar anıtları ve türbeleriyle başlayan daha sonra Osmanlı döneminde mezar taşlarıyla devam eden bir kültürün izleri İzmir ili Tire ilçesi merkezde de görülmektedir. Bu yörede Osmanlı dönemine ait bir mezar yapısı yoğun olarak mevcuttur. Tire Hamza Ağa Camii'nin haziresinde yer alan Osmanlı Dönemindeki 17, 18, 19. yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğine ait mezar taşlarının işlendiği bu çalışmada, dört mezar taşı bulunmaktadır. Şâhideler'in işleniş tarzı, süsleme özellikleri ve form açısından, Türk sanatının genel gelişim

çizgisine paralel uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Tunçel, 1989: 7). Hazirede yer alan mezar taşlarında sadece mermer malzeme kullanılmıştır. Mezar taşlarının tümü kabartma görünümlüdür.

Mezar taşları konusunda incelenen bir başka husus da “mezar tipolojisi”dir. Zemin üzerindeki konumları belirlenerek, doğrudan toprağa oturtulan grup olarak incelenmiştir. İslam âleminde çok geniş bir sahaya yayılmış olan ve çok değişik örnekleri bulunan Anadolu’da da her bölgede her devirde rastlandığı bilinen sandukaların (Karamağaralı, 1992: 2)’da örnekleri Hamza Ağa Camii hazire alanında bulunmaktadır.(Foto.1-7). Mezar taşları konusunda bizlere en ayrıntılı bilgileri veren kısımlar hiç şüphesiz ki kitabelerdir. Bu alanlardan kişilerin isimlerini, öldükleri tarihleri, ölüm sebeplerini, mesleklerini, nereli olduklarını ve hangi sülaleden geldiklerini öğrenmekteyiz. Çalışmamızdaki kitabeli taşlarda Tire’de bulunanların, meslek, sülale ve yer isimlerini öğrenmemizi sağlaması açısından çok önemlidir. Erkekler için Hacı, Ağa, Seyyid, Bey, Efendi gibi ünvanlara sıkça rastlanırken; kadınlar için Hanım, Hatun ve Kadın gibi ünvanlar kullanılmıştır.

Kitabelerde ağırlıklı olarak Celî Sülüs olmak üzere, Ta’lik ve Rik’a yazı türü kullanılmıştır. Osmanlı dönemine ait mezar taşlarında en çok Celî Sülüs tercih edilmiş iken 19. ve 20. yüzyıllarda Ta’lik yazı türü ile Rik’anın kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Kitabelerde ağırlıklı olarak Celî Sülüs ve Ta’lik yazı türü kullanılmıştır. Kitabelerde çoğunlukla Türkçe dil kullanılmış olup Arapça ve Osmanlı Türkçesidir. İlk dönemlerde ziyaretçilere nasihat ön planda yer alırken, Batılılaşmanın etkisiyle son dönemlerde ayrılık acısı işlenmiştir. Bu husus başlık ifadelerinde de kendisini göstermektedir. Önceleri sadece Huve’l-Bâkî, Huve’l-Hayy, Huve’l-Muin gibi Allah’ın sıfatlarına yer verilirken; son zamanlarda Ah mine’l-mevt ve Ah mevt gibi serzeniş ifadeleri kullanılmıştır. Ayrıca kitabelerde ayet ve hadisler atıfta bulunularak, ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğuna vurgu yapılmıştır. Dua cümlesi olarak merhûm, merhûme, mağfûr, mağfûre ve mağfûre leha gibi ifadeler kullanılmış olup İnsanlardan istek anlamında rûhuna Fâtiha, rûhiçün Fâtiha, lillahi’l-Fâtiha v.s. ifadelerle yer verilmiştir. Kitabelerde vefat tarihi yazılıdır. Tarihler hicri olarak verilmiş olup birkaç örnekte rumi olarak da belirtilmiştir. Çoğunlukla sadece yıl olarak belirtilirken, bir örnekte yıl, ay gün olarak verildiği de görülmektedir.(foto.7)

Mezar taşlarında en çok çeşitlilik gösteren konu başlık ve tepeliklerdir. Bu hazirede üç mezar taşı sarıklı serpuşludur. Biri ise silindirik gövdelidir. Bu yönüyle haziredeki taşlar, yöredeki mezar taşları tipolojisi ile benzerlik göstermektedir (Yılmaz, 2013: 380).

Mezar taşları için yukarıda saydığımız tüm bu özelliklerin dışında bir de süsleme özellikleri vardır. Kendi dönemlerinin tüm özelliklerini olduğu gibi bu güne yansıtan, kendine özgü halleriyle bu taşları bir sanat eserine dönüştüren bu süslemeler, bitkisel ve geometriktir. Bitkisel süslemeler de servi, dal, kıvrık dal, yaprak, çeşitli bitki ve çiçekler yer alır. Stilize kompozisyonlarda rumiler kıvrık dallarla birlikte hareketlilik sağlarken, palmetler aradaki boşlukları dolgulayan durgun motif niteliği taşımaktadır (Baş, 2013: 416). Geometrik süslemelerde ışın motifleri ve stilize edilmiş yıldız motifleri kullanılmıştır.

Tire mezar taşları bütünüyle o günkü Batı Anadolu'nun özelliklerini bugüne taşıması açısından da önem arz etmektedir. Hazire alanını koruma amaçlı yapılan çalışmalar, bu alana daha çok zarar vererek mezar taşlarının orijinallliğini yok etmeye başlamıştır. Hamza Ağa Camii haziresinde incelenen dört mezar taşında kullanılan malzeme, form, süsleme ve yazı açısından önemli bir fark göstermeksizin Osmanlı döneminde görülen mezar taşlarıyla benzerlik içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Amacımız, kültür tarihimiz açısından yadsınamaz bir öneme sahip olan ve her biri belge niteliği taşıyan mezar taşlarının sıradan olmadıklarını göstermek ve mezar taşı konusuna ilgili olan kişilerin nazarında da aynı olumlu etkiyi oluşturmaktır.

Kaynakça

- Armağan, A. M., (1933). *Belgelerle Beylikler Devrinde Tire*. İzmir: Uğur Ofset Matbaası
- Aslanoğlu, İ., (1978). *Tire'de Camiler ve Üç Mescit*, Ankara. ODTÜ.
- Atan, A., (2013). "İslam Sanatında Özgünlük ve Evrensellik", *VI. Dini Yayınlar Kongresi, İslam, Sanat ve Estetik*, İstanbul.
- Ayanoğlu, F. İ., (1972). "Vakıflar İdaresince Tanzim Ettirilen Tarihi Makbereler", *Vakıflar Dergisi*, Cilt II,2, 399-403.
- Ayvazoğlu, B., (1989). *İslam Estetiği ve İnsan*, İstanbul: Çağ Yayınları
- Başaran, M.,(2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tire*, İzmir: Tire Belediyesi Kültür Yayınları.
- Baş, G., (2013). *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimari Yapılarında Süsleme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Baydar, L., (1986). *Batı Tesirine Kadar Osmanlı Mimarisinde Estetik Kriterler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Bayraktar, M. S., *Tire'de Osmanlı Dönemi Cami ve Mescidleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1996.
- Berk, S., (2010). Mezar Taşı Kitabelerinin Dili: "Taşa Kazınan Tarih", *Din ve Hayat Dergisi*, IX, 82-83.
- Biçiçi, H. K., (2004). *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, A., (1998). "İslam Estetiği Üzerine Bir Deneme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10, Samsun.
- Ebiri, G., (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- El Faruki, İ.- L., (1999). *İslam Kültür Atlası*, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Karaçağ, D.,(1994). *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara: Övendir Danışmanlık Tanıtım Hizmetleri.
- Karamağaralı, B., (1992). *Ahlât Mezar Taşları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koç, T., (2009). *İslâm Estetiği*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Mutluel, O., (2014) "Sanat felsefesinde Estetik Objeye Çözümlemesi Açısından Ebru Sanatı", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/11Fall, 419-428, Ankara.
- Ökten, S., (1999). "Osmanlı Kentinde Estetik Üzerine Deneme", *Yeni Türkiye Dergisi*, 10, 36, 31-33, Ankara, 1999.
- Tatlı, B., *Türk-İslam Sanat Felsefesi*. Akademik Hadis araştırmaları 1, 419-428, Emin Yayınları.
- Tokloğlu, F., (1973). *Tire Çevre İncelemeleri*. İzmir: Karıca Matbaacılık
- Tunçel, G., (1989). *Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezartaşları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tunalı, İ., (1998). *Estetik*, İstanbul.
- Tüfekçioğlu, A., (1998). " Türk-İslam Dönemi Türbe ve Mezar Taşı Kitabelerinde Tarih İbareleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul.
- Uğurluel, T., (2003). "Osmanlı Mezar Taşlarının Dili", *Sızıntı Dergisi*. 25/294,21.
- Ülker, N.,(1999). "Ege Bölgesi Osmanlı Devri Mezar Taşları", *Osmanlı Kültür ve Sanat Dergisi*, 231.

- Ülker, N.,(2007). “İzmir-Agora Osmanlı Dönemi Mezar Kitabelerinden Örnekler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII, 2, 197.
- Yetkin, S. K., (1936). *Estetik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yılmaz, E., (2013). *Ödemiş'teki Türk İslam Devri Mezar Taşları*, Yayınlanmamış doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 369-396
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 09.01.2018 Kabul/Accepted: 14.02.2018

HAKKÂRİ YÖRESİ CANBEZAR KİLİMLERİNDEN BAZI ÖRNEKLER*

SOME EXAMPLES FROM CANBEZAR RUGS OF HAKKÂRİ REGION

Bülent OKTAY

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sanat Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi
oktaybulent@hotmail.com

Öz

El sanatları, geleneklerin yaşatılması, kültürel varlıkların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında en önemli faktörlerden biridir. Bu anlamda bütün milletler için büyük önem arz etmekte ve bir kültür hazinesi olarak görülmektedir. Geçmişten günümüze kadar el sanatlarıyla iç içe yaşayan uygarlık; barınma, giyinme ve süslenme gibi ihtiyaçlarını karşılamak için her zaman el sanatları ürünlerinden yararlanmıştır.

Kaynağını Orta Asya Türk sanatından alan ve Anadolu uygarlıklarından beslenen Anadolu Türk El sanatları zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bu zengin çeşitlilik içerisinde kilim üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlamda ülkemizde kilim üretiminin yapıldığı en önemli merkezlerden biri de Hakkari ilidir. Özellikle yörede hakim olan karasal iklim ve hayvancılığa bağlı yarı-göçer yaşam tarzı dokumanın gelişmesine olanak sağlamıştır. Kilimcilik, Hakkari’de önemini kaybetmeden sürdürülen el sanatları ürünlerinden biri durumundadır. Hakkari’de dokunan kilimler genellikle onu dokuyan aşirete ya da kullanılan ana motife göre; Canbezar, Çılgül, Ertuş, Gevdan, Gülhezar, Gulsarya, Hevçeker, Kesneker, Lüleper, Şamani, Şehvani ve Şimkubik gibi isimlerle adlandırılmaktadırlar.

Yöredeki kilim dokumacılığı bir taraftan yöre kültürünün özelliklerini yansıtırken diğer taraftan iktisadi bir faaliyet olması açısından önem arz etmektedir. Yörede dokunan kilim örneklerinin en önemlilerinden biri

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi’ne katkılarından dolayı teşekkür ederim.

candan bezdiren ya da yapılması, dokunması çok güç anlamına gelen Canbezar kilim örneğidir. Bu nedenle bu çalışma kapsamında yedi adet Canbezar kilim örneği ele alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakkari, Kilim, Dokuma, Motif, Canbezar.

Abstract

Handicrafts are one of the most important factors in keeping traditions alive, protecting cultural assets and conveying them to future generations. In this sense, it is of great importance to all nations and is seen as a cultural treasure. Civilization living from the past to the present with handicrafts has always benefited from handicraft products to meet the needs such as sheltering, dressing and decorating.

The Anatolian Turkish handicraft, which receives its source from the Central Asian Turkish art and are fed from the Anatolian civilizations, has a rich variety. In this rich diversity, rug production has an important role. In this sense, Hakkari is one of the most important centers where rug production is made in our country. In particular, the terrestrial climate dominant in the region linked to farming and semi-nomadic life style has led to the development of the fabric. Rug manufacture is one of the handicrafts which continues without losing its importance in Hakkari. The rugs that are woven in Hakkari are generally named as Canbezar, Cılgül, Ertuşi, Gevdan, Gülhezar, Gulsarya, Hevçeker, Kesneker, Lüleper, Şamani, Şehvani or Şimkubik according to the tribes weaving the rugs or the main motif of the rugs.

The rug weaving in the region is important both for reflecting the local culture and for being an economic activity. One of the most important examples of the rugs that are woven in the region is the example of Canbezar rug which means to be very difficult to weave or plugging. Therefore, seven Canbezar rug samples were tried to be introduced in this study.

Keywords: Hakkari, Rugs, Weaving, Motifs, Handicrafts, Canbezar.

Giriş

İki veya daha çok iplik gurubunun, çeşitli düzenlerde birbirleri arasından üstünden ya da altından geçerek birbiriyle kenetlenmesi işlemine ve bu kenetlenme sonucunda oluşan ürünlere "dokuma" denilmektedir (Aytaç, 1982:1). Dokuma, toplumların gelişimlerinin, oluşumlarının, moral ve estetik normlarının, dini ve kültürel inançlarının değerlendirilebildiği teknolojik ve arkeolojik bir araçtır (Özay, 2001: 1). Çağlar boyunca doğa koşullarına paralel olarak gelişen insanların gereksinim alanları, ilk sanatsal faaliyetleri de beraberinde getirmiştir (Çalış, 2017:178). Bunlar arasında dokuma ürünleri önemli bir yer tutar. Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde, çeşitli soy ve milletten insanlar, en azından 4000 yıldır barınaklarının tabanlarını, duvarlarını, kullandıkları eşyaların üstünü dekoratif dokumalarla kaplayarak, soğuktan, tozdan, rutubetten korumuş ve süslemişlerdir (Acar, 1975:7).

İnsanların dış etkilere korunmasını, barınaklarının rahat bir yaşamı sağlayacak şekilde döşenmesini ve aynı zamanda “güzeli arayış” duygularını karşılamak gibi önemli ihtiyaçlarını gideren dokumacılık, kuşkusuz insanlığın en eski sanatlarından birisidir ve insan yaşamında çok önemli bir yeri vardır. Gerçekten de çılgınlarla dünyaya gelen bir insan, yumuşacık bir dokuma parçasına alınmakta ve bütün yaşamı boyunca çevresindeki dokumalarla iç içe olduktan sonra dünya yaşamını da yine bir dokumayla terk etmektedir (Aytaç, 1982:III).

Dokuma sanatı, insanoğlunun en erken çağlardan başlayarak başardığı işlerden biridir (Ölçer, 1988:9). İnsanlığın her döneminde yaşamla iç içe gelişen dokuma eylemi, tarihsel sürecini aşarak çağdaş tekstil sanatını oluşturmuştur (Özay, 2001:1). Bu anlamda dokuma sanatı bugünkü konumuna uzun bir süreci tamamlayarak gelmiştir.

Dokuma yaygılar yani “tekstil”, dokumalar arasında kendine özgü şekilleri olan, özellikle barınakların tabanlarına, eşyaların üstüne yayılan, örtülen; daha çok koyun yünü, keçi tiftiği, at kılı, deve tüyü, pamuk, bazen keten ve ipek, hatta bazı bölümlerinde altın ve gümüş sırma ipliklerden meydana gelen örneklerdir (Acar, 1975:6).

Özellikle soğuk iklimin hakim ve hayvancılığın yaygın olduğu yerlerde karşımıza çıkan dokuma örnekleri önceleri insanlar için bir ihtiyaç maddesi ürünü iken zaman içerisinde giderek kişisel ve mekânsal zevklere yönelik birer süs öğesi olmuşlardır (Acar, 1975:7). Bunun yanı sıra dokumalar, ait oldukları halkların kendine özgü kültür ve sanat anlayışını yansıtan birer belge olma niteliğini kazanmışlardır. Orta Asya’da Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıktığı ve onlarla birlikte yayılarak geliştiği kabul edilen dokuma geleneği, Selçuklular yolu ile Anadolu’ya gelmiş ve burada gelişimini sürdürmüştür. Anadolu bu yönüyle oldukça zengin bir dokuma kültürüne sahiptir.

Dokumalar Orta Asya’dan kopup gelen Türk köy halkının, ezelden beri hayatının bir parçası olmuştur (Kırzioğlu, 1990:253). Türkmen kadınları, kendi dokudukları beşikte, bebeğini büyütmüş; çocuğunu, torba içinde sırtında taşımıştır (Kırzioğlu, 2001:1). Yeni doğan bebeğin kundağının bağı, içinde uyuduğu beşiği ve sırttaki bebek taşıma torbası hep annenin yaptığı dokumadandır. Yine göç esnasında at üzerine konulan çocuk ve eşya taşıma heybeleri, at ve öküz örtüleri, koç süsleri, sandık yerine kullanılan “Farmaş” veya “Marfaş” denilen hurçları; kocasının silah torbası, evinin yaygısı, sofraya örtüleri, yüklük örtüsü, yatak örtüsü, yastık, minder, seccadeler, çobanın azık torbası gibi özet olarak, bir konut için gerekli bütün ihtiyaçlar, kadınlarımızın elemeği ve göz nuru ile yaratılan halı, kilim, zili, sumak ve benzeri kirkitli dokumalarla karşılanmıştır (Kırzioğlu, 1994:7).

Dokumacılık konusunda Anadolu'daki en önemli yörelerden biri de Hakkari İli'dir. Tarihi süreç içerisinde farklı topluluk ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Hakkari, yüksek dağların arasında kurulmuş tarihi ve kültürel zenginliklere sahip bir ilimizdir. Kentin soğuk bir iklime ve geçim kaynağının hayvancılığa dayalı olması yörede dokumacılığın ön plana çıkmasını sağlamıştır. Malzemesi koyun yünü olan, havlı ve havsız dokumalarıyla dikkat çeken kentte halı, kilim, cicim, zili ve sumak gibi farklı tekniklere sahip bir çok ürünün yapıldığı görülmektedir. Bu ürünler içerisinde kilimler önemli bir yer tutmaktadır.

Geleneksel Türk düz el dokuma yaygılarının bir türü olan (Sağ, 2009:82) ve kirkitli dokumalar grubunda yer alan kilim, tersi düzü bir olan atkı yüzü bir dokumadır (Güldür- Şentürk, 2015:103). Dügümlü halı dışındaki, havsız düz dokuma türlerinin en tanınmışıdır (Ölçer, 1988:17). Aynı zamanda iki iplikli bir dokuma türüdür. Kilim dokumaya atkı hakimdir, çözgü yüzeyde görünmez, sadece saçaklarda görülebilir (Soysaldı, 2009: 27). Motiflerin bulunduğu alanda desen renginde bir iplik, atkı yüzü dokuma şeklinde çözgülerin alt ve üstünden geçerek ve diğer renkteki motifin alanına taşmayacak biçimde dokuyu oluşturur (Ölçer, 1988:17). Kilim dokunurken ilikli, iliksiz, eğri atkılı, normal atkılar arasından ek atkı sıkıştırılması, iliklerin yok edilmesi, sarma konturlu kilimler, eğri atkılı konturlu kilimler gibi pek çok dokuma teknikleri uygulanmaktadır. Kilimler yer sergisi (yaygı), duvar örtüsü, perde, yük örtüsü, yastık gibi işler için kullanılmaktadır (Karahan, 2004: 107).

Kilimin tarihçesine baktığımızda, Orta Asya'da Altay Dağları eteklerindeki, Pazırık'ta buzullar içindeki bir mezar odasında bulunan, M.Ö. III-II. yüzyıllarda, Hunlular devrinde dokunduğu kabul edilen, Pazırık halısı dünyanın ve Türklerin bilinen en eski düğümlü halısıdır. Pazırık kurganında bu halı ile birlikte, keçe yaygılar ve düz dokuma yaygı parçaları da ele geçirilmiştir (Diyarbakirli, 1972: 132-154). Yine bu yörede bulunan Başadar Kurganı'nda ve Kuzey Moğolistan'daki Noin-Ula'da cicim, zili, sumak gibi düz dokuma yaygı parçaları da bulunmuştur (Deniz, 2000:49). Bu kurganlarda ortaya çıkarılan dokuma parçaları ve onların devamının günümüzde görülmesi bu sanatın Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıktığını ve yüz yıllar boyunca Türk dünyasında yaşatıldığını göstermektedir.

Dokumalar dayanıksız malzemelerden oluşturuldukları için rutubetin etkisiyle çürüdüklerinden terkedilmiş bir barınakta ve ya toprak altında uzun süre varlıklarını koruyamamışlardır. Bazı örnekler yanarak karbonize olurken, bazıları ise ancak donarak veya uzun süre kuru iklimlerde bulunmaları gibi özel durumlarda bugüne

ulaşabilmişlerdir (Özay, 2001:5). Bu nedenle bu sanatın tarihini aydınlatılabilecek, ele geçen parçalar çok azdır. Yapılan araştırmalar, Anadolu’da Türklerden önce de dokumanın var olduğunu göstermektedir. Kazılar sonucunda ele geçen iğ, ağırşak, kirman, öreke, kirkit, makas, iğne, şiş, tığ ve gergef gibi aletler ile hasır, keten, kendir, kıl ve yün gibi malzemeler Anadolu’da dokumacılığın ne denli erken başladığını göstermekte olup bu malzemelerle ip, halat, sepet, hamak ve çarpana gibi dokumalar üretildiğini; dokumaların kök boyalar ile renklendirildiğini ve bunların boncuk, değerli metal ve deniz kabuklarıyla bezendiklerini kanıtlamaktadır (Uğurlu, 1997:417).

Anadolu’da bulunan, en erken tarihli düz dokuma yaygı örneği, M.Ö. 2300 yıllarına tarihlendirilen ve “Kraliçenin Örtüsü” olarak tanımlanan kilimdir. Ancak bu dokumanın bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Truva (Çanakkale) kazılarında bulunan bu yaygının, ele geçen resimlerinden, yıpranmış, geometrik desenlerle oluşturulmuş bir kompozisyona sahip ve yaygıya açık yeşil, kahverengi, kırmızı renklerin hâkim olduğu anlaşılmaktadır (Deniz, 2000:49). Bu dokumanın yanı sıra Yakınoğlu’da aralarında Büyük Hitit İmparatorluğu’na da ait olduğu düşünülen ve M.Ö. 2000 yılına tarihlendirilen dokuma örneklerinin de varlığı bilinmektedir (Erbek, 2002:50). Ele geçen buluntulardan Hititlerin, tür ve kalitelerine göre farklı adlarla anılan yünlü kumaşlar ürettikleri; ilaç ve urgan yapımında kullanmak üzere kenevir (kendir) ektikleri anlaşılmaktadır (Taş, 2009:34).

Yukarıda anılan örnekler dışında Gordion (Yassihöyük – Eskişehir) kazılarında ortaya çıkarılan ve M. Ö. VII. yüzyılda Frigler döneminde dokunduğu kabul edilen, yün, keçi kılı ve ketenden yapılmış, günümüz sumak, cicim ve kilim dokumalarına benzer dokuma parçaları, Anadolu’dan günümüze ulaşmış en eski dokuma örneklerini oluşturmaktadır (Deniz, 2000:49).

Türkler Anadolu’ya geldiklerinde, Orta Asya’daki dokuma geleneğine dayanan, engin bir kültüre sahiptiler. Bu dokuma geleneklerini burada da devam ettirmişlerdir. Türklerin Anadolu’ya geldiklerinde dokuma yapmaya devam ettiklerini, Selçuklular döneminde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi yerleşim yerlerinin dokumalarıyla ünlü merkezler olduğunu, çeşitli seyahatname bilgilerinden ve günümüze ulaşan örneklerden anlamaktayız. Ancak, mevcut dokumalar genellikle halı tekniktir. Aynı dönemde halı dokuyanların düz dokuma yaygı dokumadıklarını varsaymak zordur. Bu konuda özellikle yabancı kaynaklar, Osmanlı devri kilimlerinin Selçuklu dönemi kilimlerine benzediğini kabul etmektedir (Deniz, 2002: 385).

Bu anlamda her ne kadar Selçuklu döneminden günümüze ulaşan kilim kalmamışsa da Selçuklular ve Osmanlı döneminden günümüze ulaşan halılara bakıldığında Türk dokuma sanatının sürekliliği takip edilebilmektedir (Karahan – Kulaz – Taş, 2008:8).

Hakkari Yöresi Kilim Örnekleri

Hakkari yöresinde kilim dokumaları oldukça yaygındır. Kilimcilik Hakkari’de değerini kaybetmeden sürdürülen en önemli el sanatlarından biridir. Bunun temel sebebi, yöre coğrafyasının soğuk ve dağlık olması, yarı-göçer yaşam tarzı ve ana geçim kaynağının hayvancılık olması şeklinde özetlenebilir. Bu anlamda Hakkari kilimleri, hayvancılığın, karasal iklimin ve maharetli ellerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklarda Hakkari kilimlerinin tarihçesi hakkında fazla bilgi olmamasına rağmen (Karahan, 2007:42) Anadolu kilimlerinin kronolojik gelişim süreci içerisinde Hakkari kilimlerinin de aynı şekilde geliştiğini ve bugüne kadar geldiğini düşünmek mümkündür. 1071 Malazgirt meydan zaferiyle Anadolu’nun kapılarının Türklere açılması ve Anadolu’nun Türkleşmesi esnasında Orta Asya’dan Anadolu’ya başlayan Türkmen göçlerinin doğudan batıya doğru ilerlediği düşünülürse bu yörenin kilim sanatıyla daha erken tanıştığını söylemek mümkündür. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi’nde Türk Sanatı her alanında gelişme göstermiş, ileri gitmiş ve o dönemin sanat gelenekleri yüzyıllar boyunca devam ederek günümüze ulaşmıştır. Bu anlamda Hakkari yöresinde geçmişte ve günümüzde dokunan kilimlerde görülen birçok kompozisyon ve motif yerel özelliklerinin yanında geçmişi çok derinlere dayanan Türk dokumacılığının devamı niteliğindedir (Karahan, 2007:42).

Günümüzde yörede dokunan kilimlere bakıldığında kilimlerin motif ve kompozisyon açısından büyük ölçüde değişime uğramadan tarihi süreç içerisinde gelişimini sürdürerek günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bu durumun Hakkari’nin Anadolu’nun her hangi bir bölgesinden göç almamasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Yine yöre kilimlerinin etkilerinin Anadolu’nun çeşitli yerlerinde görülmesinin ise Hakkari’nin dışarıya fazla göç vermesinden dolayı oluşan kültür etkileşiminden kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır (Karahan, 2007:42)

Yöre kilimleri ağırlıklı olarak ilikli kilim tekniğinde dokunmuş olup, arka arkaya çift sıra haline getirilmiş çözümlü ipliklerinin arasından motif atkı ipliklerinin önden ve arkadan çapraz olarak getirilmesi suretiyle dokunmaktadır (Karahan, 2007:56). Yörede kilimler genellikle dikey olarak kurulan ve adına ip ağacı, mazman, ya da ıstar denilen tezgahlarda dokunmaktadır (Karahan, 2007:55). Hakkari

kilimlerinin dokunmasında yün malzeme kullanılmaktadır. Yayla döneminde koyunların kırılması sonucu elde edilen yünler önce iyice yıkandıktan sonra yün tarağı ile taranıp yumak yapılır. Daha sonra bu yumaklar elin bileğine sarılarak teşi (kirman) yardımıyla eğrilerek dokumada kullanılacak ip haline getirilir. Hazırlanan bu iplikler yörede bulunan ve ceviz kabuğu, runas, nar kabuğu, sütleğen (Şilemar), kırmızı soğan kabuğu, yabani nane, bareş, tırşok, giyarenk gibi bitkilerden elde edilen kök boyalarla renklendirilip dokumaya hazır hale getirilir.

Hakkari kilimlerinde genellikle koyu renklerin hakimiyeti dikkati çekmektedir. Kilimlerde ağırlıklı olarak kırmızı, lacivert, kahverengi, beyaz ve siyah renkler kullanılmaktadır. Sarı ve mavi renkler ise az yer almaktadır. Renkler yörede bulunan bitkilerden elde edilmektedir. Kilimlerde koyu renklerin tercih edilmesinin karasal iklime sahip olan yörede kış aylarının uzun oluşundan dolayı kirlenmeye karşı tedbir amaçlı olduğu düşünülmektedir (Karahana, 2007:56)

Yörede dokunan kilimler, onu dokuyan aşirete ya da kullanılan ana motife göre adlandırılmaktadır. Bunlar; Canbezar, Çilgöl, Ertuşi, Gevdan, Gülgever, Gülhezar, Gülsarya, Halitbeyi, Herki, Hevçeker, Kesneker, Lüleper, Şamari, Şehvani, Şimkubik gibi isimlerle adlandırılmaktadırlar.

Hakkari kilimlerinde kompozisyon olarak genellikle motifleri yatay ekseninde gelişen, motifleri dikey ekseninde gelişen, merkezi ve motifleri diagonal olarak sıralanmış kilim örneklerine rastlanmaktadır. Kilim kompozisyonlarını motiflerin zeminde yer alış biçimleri belirlemektedir (Karahana, 2007:56).

Hakkari kilimleri oldukça zengin bir motif yoğunluğuna sahiptir. Anadolu'nun pek çok yöresinde görülen motifler Hakkari kilimlerinde de kullanılmaktadır. Geometrik, figürlü, bitkisel, kozmik ve nesnel stilizasyonların yer aldığı kilimlerin zemin ve bordürlerinde kullanılan motifler şekil olarak farklılık gösterse de anlam olarak benzerdirler. Yöre kilimlerinde kullanılan motifler şunlardır; Akrep motifi, sarya'nın gülü (eli belinde) motifi, koçboynuzu motifi, kurtağzı motifi, küpe motifi, çengel motifi, el, parmak ve tarak motifleri, bereket motifi, şimkubik motifi, yılan tarağı (şahmari) motifi, yıldız motifi, su yolu motifi, muhabbet kuşu motifi, pıtrak motifi, göz, nazar, muska motifleri, keçi izi motifi, rüzgar gülü (çarkifelek) motifi, kedi kulağı motifi, kelebek motifi, ev motifi (Karahana, 2010:18-22).

Yörede dokunan kilim örneklerinden en önemlilerinden biri de dokumadaki zorluğu ve motiflerindeki ahenk ve simetriden dolayı (Karahana, 2010:23) üstün bir beceri gerektiren Canbezar kilimleridir. Canbezar kilimleri yörede dokunan kilimlerin belli başlılarındandır.

Bizar olmak, candan bezmek anlamına geldiğini, dokumasının zor oluşundan dolayı dokuyanı canından bezdirdiğini ifade etmek amacıyla bu ismin verildiği sanılmaktadır (Karahana, 2007:77). Bu kilim köken olarak Hakkari yöresine dayansa da Van ve çevresinde de dokunmaktadır. Bu kilimlerde malzeme olarak yün ip kullanılmaktadır. Dokumada kullanılan yünün boyanmasında doğal boyalardan yararlanılmaktadır (Taş, 2005:36).

Yöresel malzeme, renk ve desenlerle çift kanat (iki şak) olarak dokunan eski eserler 3 ile 5 m2 arasında değişen boyutlara sahip olup taban ya da duvarda bazen de yatak örtüsü (battaniye) olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bu boyutlar küçülmüş ve motifler de ise büyük değişiklikler yapmıştır (Karahana, 2007:77).

Canbezar kilimleri diğer Hakkari kilimlerinde olduğu gibi ilikli kilim dokuma tekniğiyle dokunmakta olup iliklerin kapatılması için ise dokuyucular arasında zincir çekme olarak adlandırılan sarma konturlar kullanılmaktadır (Karahana, 2007:78). Çoğunlukla yere serilen ya da yatak örtüsü olarak kullanılan bu kilimlerde yörede kışın uzun sürmesinden dolayı kirlenmeye karşı koyu renklerin tercih edildiği görülmekte, ana renkler olarak kırmızı, siyah, lacivert, kahverengi ve beyaz yer alırken yeşil, sarı, pembe, mavi, bordo, turuncu gibi diğer renklerde kullanılmaktadır (Karahana, 2007:79).

Kilim zemininde yer alan ve sayıları 4 ile 6 arasında değişen yamuk dörtgen ya da altıgen şeklindeki dikey yönde yerleştirilmiş olan bereket ya da nazarlık motifleri ana kompozisyonu oluşturmaktadır. Bu motiflerin kenarlarından uzatılan çengel ya da yöresel tabirle nehrek (nerik) motifleri beyaz renklerden oluşmaktadır (Karahana, 2007:80). Nehrekli ana motiflerin içerisinde Sarya Gülü (eli belinde) akrep, yıldız, testere ağzı, kurt izi motifleri ya da ana motifin tekrarı sayılabilecek çengelli motifler yer almaktadır (Karahana, 2007:82).

Kilimlerin zemini tarak motifleriyle bordürden ayrılmakta olup bazı örneklerde kısa ve uzun kenarlarda aynı motifler kullanılırken bazılarında ise kısa ve uzun kenar bordürlerinde değişik motifler kullanılmıştır. Genellikle tek kuşak olan bordürlerde tarak, koçbaşı, çift başlı yılan, balık kılıcı motifleri bulunmaktadır (Karahana, 2007:83).

Bu çalışma kapsamında zengin kompozisyona sahip yedi adet Canbezar kilim örneği, katalog düzeni içerisinde yöresel özelliklerine göre tanıtılmaya çalışılmıştır.

ÖRNEKLER :

Örnek no	: 1
Adı	: Canbezar
Yöresi	: Hakkari
Cinsi	: Taban Kilim
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 172 cm
Boy	: 235 cm
Çözüğü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Kilimin Tanımı ve Kompozisyonu: 172 x 235 cm. ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. El eğirmesi yün iple dokunan örnekte, kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak kırmızı, lacivert, beyaz ve turuncu renklerin kullanıldığı kilim, ilikli teknikte ve çift kanatlı olarak dokunmuş olup, dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır. (Fotoğraf.1; Çiz.1-5)

Kilimin lacivert zemini, dikey iki sıra halindeki basık altıgenler ile dolgulanmıştır. Altıgenlerin dış hatları, beyaz renkli yörede nehrak (nerik) veya stilize kuş figürü olarak adlandırılan motiflerle belirlenmiştir. İç kısımları kırmızı renkte olan altıgenlerin içleri ise dörderli gruplar halinde simetrik olarak yerleştirilen ve yörede iyimserliği simgeleyen kurtağzı motifleriyle bezenmiştir. Altıgenlerin yanlarında kalan boşluklara ise dış hatları testere ağzı şeklinde düzenlenen üçgen motifleri yerleştirilmiştir.

Dokumanın zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Bordür zeminden tarak motifleriyle ayrılmış olup kısa kenar bordürleri, uzun kenar bordürlerine göre daha dar tutulmuştur. Zeminden farklı olarak beyaz renge sahip olan bordürün içine, merkezlerinde sonsuzluğu simgeleyen yıldız motiflerinin yer aldığı ve düzenli olarak sıralanan gücü ve erkekliği sembolize eden kırmızı ve lacivert renklerden oluşan koçboynuzu motifleri yerleştirilmiştir. Dokuma kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 2

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Hakkari
Cinsi	: Taban Kilim
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik

En	: 145 cm
Boy	: 312 cm
Çözgü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Tanım: 145 x 312 cm. ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. El eğirmesi yün ipe dokunan örnekte, kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Kırmızı, açık kahverengi, beyaz ve turuncu renklerin kullanıldığı kilim, ilikli teknikte dokunmuş olup, dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır ve tek kanatlıdır. (Fotoğraf. 2, Çiz.6-8)

Zemin kompozisyonu, zeminin ortasına dikey olarak yerleştirilmiş bir sıra dörtgenden oluşmaktadır. Dörtgenlerin dış hatları farklı renklere sahip ve yörede nehek (nerik) ya da stilize kuş figürü olarak adlandırılan motiflerle sınırlandırılmıştır. Dörtgenlerin her biri farklı zemin renklerine sahip olup içlerinde kötülüklerden korunma amaçlı olarak kullanılan akrep motifleri yer almaktadır. Akrep motiflerinin merkezinde ise nazardan korunmayı simgeleyen göz motifleri bulunmaktadır. Dörtgenlerin yanlarında kalan boşluklara ise yine dış hatları nehek (nerik) adı verilen motiflerle düzenlenen üçgen motifleri yerleştirilmiştir.

Kilimin zemini tek bordürle sınırlandırılmıştır. Bordür zeminden testere ağız motifleriyle ayrılmıştır. Örnekte kısa kenar bordürleri, uzun kenar bordürlerine göre daha dar tutulmuş olup bordürün kısa ve uzun kenarlarında dış hatları beyaz renk ile sınırlandırılmış olan baklava dilimi motifleri yer almaktadır. Kilim kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 3

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Hakkari
Cinsi	: Taban Kilim
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 135 cm
Boy	: 220 cm
Çözgü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: Fabrika-kamgarn.

Tanım : 135 x 220 cm. ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. Fabrika ipliyle dokunan örnekte kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak lacivert, beyaz ve taba renklerin kullanıldığı kilim, ilikli teknikte ve tek kanatlı olarak dokunmuş olup, dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır.(Fotoğraf. 3; Çiz.9-13)

Dokumanın lacivert renkli zemini, dikey olarak iki sıra halindeki eşkenar dörtgenler ile dolgulanmıştır. Eşkenar dörtgenlerin dış hatları, beyaz renkli olup nehrek (nerik) ya da çengel adı verilen motiflerle sınırlandırılmıştır. İç kısımları taba renkli olan eşkenar dörtgenlerin içleri ise simetrik bir biçimde yörede iyimserliği sembolize eden kurtağzı motifleriyle bezenmiştir. Örnekte dörtgenlerin dışında kalan lacivert renkli zemin boşluklarında ise yine beyaz ve taba renklerden oluşan kurtağzı motifleri yer almaktadır.

Dokumanın zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Bordür zeminden tarak motifleriyle ayrılmış olup kısa ve uzun kenar bordürlerinin genişlikleri eşit tutulmuştur. Zeminden farklı olarak beyaz renge sahip olan bordürün içi düzenli olarak sıralanan, analığı ve doğurganlığı simgeleyen lacivert ve taba renklerden oluşan eli belinde (sarya gülü) motifleriyle bezenmiştir. Örnek kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 4

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Hakkari
Cinsi	: Taban Kilim
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 162 cm
Boy	: 218 cm
Çözgü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Tanım: 162 x 218 cm. ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. El eğirmesi yün iple dokunan örnekte kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Kırmızı, lacivert ve beyaz renklerin kullanıldığı kilim, ilikli teknikte ve tek kanatlı olarak dokunmuş olup, dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır. (Fotoğraf. 4; Çiz. 14-18)

Kilimin zemini, üç sıra halinde dikey olarak yan yana sıralanan yamuk dörtgenler ile kompoze edilmiştir. Dörtgenlerin iç kısımları farklı renklerdeki kötülüklerden korunma amaçlı kullanılan akrep motifleri ile dolgulanmıştır. Zeminin rengi her motifin ayrı ayrı kendi

zemin renginden oluşmaktadır. Dörtgenlerin yanlarında kalan boşluklara ise dış hatları testere ağzı şeklinde düzenlenen üçgen motifleri yerleştirilmiştir.

Kilimin zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Bordür zeminden tarak ağzı motifleriyle ayrılmış olup kısa kenar bordürleri, uzun kenar bordürlerine göre daha dar tutulmuştur. Beyaz bir zemin rengine sahip olan bordürün içine merkezlerinde genç kızın evlilik isteğini dile getiren küpe motiflerinin yer aldığı ve düzenli bir şekilde sıralanan erkeği ve gücü simgeleyen koçboynuzu motifleri yerleştirilmiştir. Dokuma kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 5

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Hakkari
Cinsi	: Taban Kilimi
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 185 cm
Boy	: 219 cm
Çözüğü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Tanım: 185 x 219 cm. ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. Dokumada el eğirmesi yün ip kullanılmış olup, renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak lacivert, kırmızı, beyaz, sarı ve turuncu renkler kullanıldığı örnek, ilikli teknikte ve çift kanatlı olarak dokunmuştur. Dikey kompozisyonlu dokumalar grubunda yer almaktadır. (Fotoğraf. 5; Çiz. 19-24)

Dokumanın kırmızı renge sahip olan zemini üç sıra halinde dikey olarak yan yana sıralanan basık dörtgenler ile dolgulanmıştır. Dörtgenlerin dış hatları, lacivert renge sahip olup nehrek (nerik) veya çengel adı verilen motiflerle belirlenmiştir. Yanlarda yer alan dörtgenlerin iç kısımları kötülüklerden korunma amaçlı kullanılan akrep motifleriyle bezenmiş olup ortada yer alan dörtgenlerin içinde ise çengel motifleri yer almaktadır. Dörtgenlerin yanlarında kalan boşluklara ise dış hatları testere ağzı şeklinde düzenlenen üçgen motifleri yerleştirilmiştir.

Dokumanın zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Kısa kenar bordürleri, uzun kenar bordürlerine göre daha dar tutulmuştur. Kilimi çevreleyen bordürün uzun kenarları zeminden tarak ağzı motifleriyle ayrılmış olup beyaz zemin üzerine erkeği ve gücü simgeleyen ve

düzenli bir şekilde sıralanan koçboynuzu motifleriyle kısa kenarlar ise genç kızın evlilik isteğini dile getiren farklı renklerdeki küpe motifleriyle oluşturulmuştur. Dokuma kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 6

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Van
Cinsi	: Taban Kilimi
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 164 cm
Boy	: 237 cm
Çözü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Tanım: 164 x 237 cm. ebatlarında bir taban kilimidir. El eğirmesi yün ipin kullanıldığı örnekte kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Lacivert, kırmızı, beyaz ve turuncu renklerin ağırlıkta olduğu kilim, ilikli teknikte ve çift kanatlı olarak dokunmuş olup dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır. (Fotoğraf. 6; Çiz. 25-29)

Kilimin kırmızı renkli zemini, dikey olarak üç sıra halinde, ortada dörtgenler yanlarda ise altıgenlerden oluşmaktadır. Altıgenlerin içleri beyaz renkli kötülüklerden korunma amaçlı kullanılan akrep motifleriyle dolgulanmış olup bunların içlerine nazar, erkeği ve gücü simgeleyen koçboynuzu ve sonsuzluğu simgeleyen yıldız motifleri yerleştirilmiştir. Dörtgenlerin içi ise dörderli gruplar halinde simetrik olarak yerleştirilmiş olan analığı ve doğurganlığı simgeleyen sarya gülü (eli belinde) motifleri ile bezenmiştir. İki yanda kalan boşluklara dış hatları çengel şeklinde düzenlenmiş ve içlerinde yine sarya gülü motiflerinin yer aldığı üçgen motifleri işlenmiştir.

Kilimin zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Bu örnekte kısa ve uzun kenar bordürleri eşit genişlikte tutulmuştur. Bordürün uzun kenarları zeminden tarak ağız motifleriyle ayrılmıştır. Zeminden farklı olarak beyaz renge sahip olan bordürün uzun ve kısa kenarlarında erkeği ve gücü simgeleyen farklı renklerdeki koçboynuzu motifleri yer almaktadır. Dokuma kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Örnek no: 7

Adı	: Canbezar
Yöresi	: Van
Cinsi	: Taban Kilimi
Dokuma tekniği	: İlikli Teknik
En	: 177 cm
Boy	: 276 cm
Çözüğü	: Yün
Motif Atkısı	: Yün
Kullanılan Boya	: Bitkisel
Kullanılan ip kalitesi	: El Eğirmesi

Tanım: 177 x 276 cm.ebatlarında dokunmuş taban kilimidir. El eğirmesi yün ipe dokunan örnekte kullanılan renkler bitkisel boyalardan elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak kırmızı, lacivert, beyaz ve pembe renklerin kullanıldığı kilim, ilikli teknikte ve çift kanatlı olarak dokunmuş olup, dikey kompozisyonlu dokumalar grubundadır (Fotoğraf. 7; Çiz. 30-34).

Dokumanın kırmızı renge sahip olan zemini, üç sıra halinde dikey olarak yan yana sıralanan basık dörtgenler ile dolgulanmıştır. Dörtgenlerin dış hatları, beyaz zemin üzerinde kırmızı renkli nehek (nerik) veya çengel olarak adlandırılan motiflerle sınırlandırılmıştır. İç kısımları kırmızı renkte olan dörtgenlerin içleri ise dörderli gruplar halinde simetrik bir şekilde yerleştirilmiş olan yörede analığı ve doğurganlığı simgeleyen sarya gülü (eli belinde) motifleriyle bezenmiştir. Dörtgenlerin yanlarında kalan boşluklara ise içlerinde yine sarya gülü (eli belinde) motifleri bulunan ve dış hatları testere ağzı şeklinde düzenlenen üçgen motifleri yerleştirilmiştir.

Dokumanın zemini tek bordürle çevrelenmiştir. Kısa kenar bordürleri, uzun kenar bordürlerine göre daha dar tutulmuştur. Kilimi çevreleyen bordürün uzun kenarları iki yandan zeminden tarak ağzı motifleriyle ayrılmıştır. Zeminden farklı olarak beyaz renge sahip bordürün içine yörede erkeği ve gücü simgeleyen farklı renklerdeki ve düzenli bir şekilde sıralanan koçboynuzu motifleri yerleştirilmiştir. Dokuma kısa kenarlarda saçakla sonlandırılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Tarihçesi çok eskilere dayanan dokuma sanatının ilk olarak nerede ve ne zaman başladığı net olarak bilinmemekle birlikte mevcut veriler ve özellikle Altaylarda Pazırık kurganında ortaya çıkarılan dokuma örnekleri, dokumanın Türklerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıktığı ve onlarla birlikte yayılarak geliştiğini göstermektedir.

Geleneksel el sanatları içerisinde yer alan dokuma sanatı, daha çok karasal iklime sahip soğuk yörelerde karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlu başlangıçta değişik tabiat koşullarından korunmak amaçlı yapmaya başladığı dokumayı yüzyıllar içinde bir sanat haline getirmeyi başarmıştır.

Bu dokumalardan biri olan ve düz dokuma grubu içinde yer alan kilimler günümüzde de sevilerek dokunmaktadır. Bu anlamda ülkemizde kilim üretiminin yapıldığı en önemli merkezlerden biri de Hakkari ilidir. Dağlık bir araziye ve karasal iklime sahip olan Hakkari’de yarı göçer yaşam tarzı ve halkın temel geçim kaynağının hayvancılık olması yörede diğer el sanatlarında olduğu gibi dokuma sanatının gelişmesine imkan sağlamıştır. Hakkari de dokuma geleneği kültürel ve ticari bir faaliyet olarak devam etmektedir. Dokunan kilimler taban, divan, yastık ve yolluk gibi çeşitlilik göstermektedir. Hakkari kilimlerinde kullanılan pek çok motif Anadolu’nun değişik yörelerinde kullanılan motiflerle benzerlik göstermektedir. Kullanılan bu motiflerden biri de “Akrep” motifidir. Canbezar kilimlerinde bu motif ana unsuru oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında incelemeye alınan kilimler Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma merkezinin arşivinde yer almaktadır. Dokumalar Cumhuriyet dönemine ait olup araştırma merkezinin teşhir salonunda sergilenmektedir.

İncelenen kilimlerin zemininde Akrep motifinin yanında örümcek, koçboynuzu, bereket, eli belinde, kurt ağzı ve yıldız gibi motiflerde yer almakta olup motiflerin sıralanışı dikine bir kompozisyon oluşturmaktadır. Motifler renklerinde yardımıyla altıgen ve yamuk dörtgen şekiller oluşturacak şekilde kompoze edilmiştir. Motif ve kompozisyonlarda simetri ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneklerin tümü tek bordürle sınırlandırılmış olup genelde kısa ve uzun kenar motifleri aynı tutulmuştur. Bordürlerde koçboynuzu, baklava dilimi, eli belinde (sarya gülü) ve küpe motifleri kullanılmıştır.

Dokumalarda ana malzeme olarak yün kullanılmış olup renkler doğal boylarla elde edilmiştir. İncelenen kilim örneklerinin tamamı ilikli teknik ile taban kilimi olarak dokunmuş olup 1, 5, 6 ve 7 nolu örnekler çift kanatlı (şak) iken, 2, 3 ve 4 nolu örnekler ise tek kanatlıdır. Kilimlerde çözümlü iplikleri doğal haliyle natürel olarak, motifleri oluşturan atkı iplikleri ise farklı renklerde kullanılmıştır. Ağırlıklı olarak lacivert, kırmızı, beyaz ve kahverengi gibi ana renklerin yanında turuncu, sarı, pembe gibi diğer renklerde kullanılmıştır. Örneklerde bordürün zemin rengi ile kilimin zemin rengi birbirinden farklı kullanılarak dokumalarda hareketlilik sağlanmıştır. Kilimlerde

genellikle koyu renklerin tercih edilmesi bitki örtüsü, iklim koşulları ve yarı konar-göçer yaşam tarzıyla ilgili olmalıdır.

Canbezar olarak adlandırılan bu düz dokuma örneklerinin gerek kompozisyon ve gerekse motif olarak benzerlerini Anadolu'nun birçok bölgesinde görmek mümkündür. Özellikle Hakkari gibi karasal iklime sahip yörelerde bu örnekler daha yoğun görülmektedir.

Hakkari Canbezar kilim örneklerinin Malatya, Kayseri, Çankırı gibi farklı yörelerde kompozisyon ve motif olarak benzer örnekleri mevcuttur. Malatya (Fot. 10); (Taş, 2009:385, Fot. 31), Kayseri (Fot. 8); (Taş, 2009:380, Fot. 21), Çankırı (Fot. 9); (Taş, 2009:384, Fot. 30) örnekleri benzer şekilde zemine ana motif olarak işlenen dörtgen ve altıgen şeklindeki, dikey zemin kompozisyonları ile dolgulanmıştır. Aynı şekilde bu dörtgen ve altıgenlerin içine yerleştirilen akrep, kurtağzı, koçboynuzu, eli belinde ve bereket motifleri de başka benzer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'nun birçok yöresinde görülen bu benzerlikler birbirinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki bölgeler arasında bulunan kültür birliğini ortaya koymaktadır. Yöredeki halkın geleneksel kültürünü yansıtan ve onların yaşam tarzının birer yansıması olarak karşımıza çıkan kilim örnekleri, geleneksel olmalarının yanında geçmişle günümüz arasında bir köprü vazifesi görmeleri bakımından önem arz etmektedir. Bu anlamda kilim dokumalarının derlenmesi, belgelenip, dökümanter yayım haline getirilerek tanıtılması, hem geleneklerin yaşatılması, hem de kültürel varlıkların korunarak gelecek kuşaklara aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Acar, B. (1975). *Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Aytaç, Ç. (1982). *El Dokumacılığı*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.
- Çalış, E. (2017). Alanya Atatürk Evi ve Müzesi'nde Sergilenen Bir Grup Madeni Takı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 36, Van. s. 177-194
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Deniz, B. (2002). 'Osmanlı Dönemi Halı ve Düz Dokuma Yaygıları. *Türkler*, C.12(1), Ankara.385-403.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Görgünay Kırzioğlu, N. (1994). *Türk Halk Kültüründe Doğu-Anadolu Dokumaları ve Giysileri*. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Görgünay Kırzioğlu, N. (1990, 2 – 5 Nisan). Kirkitli Dokumalarımızdan Cecimlerimiz ve Van. *Yakın Tarihimize Van Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 253-272.
- Görgünay Kırzioğlu, N. (2001). *Altaylar'dan Tunaboyu'na Türk Dünyası'nda Ortak Yanışlar (Motifler)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güldür, M. M. Şentürk, Z. (2015). Hakkari Kilimciliği Üzerine bir Araştırma. *Kalemişi Dergisi*, 3 (6), 101-117.
- Güzel, E., Kulaz, M. (2016). Tunceli-Çemişgezek-Doğan Köyü Halı Dokuma Örnekleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1321-1335
- Karahan, R. (2010). *Hakkari El Sanatları*. T.C Hakkari Valiliği, Ankara: Anıt Matbaa.
- Karahan, R. (2007). *Dünden Bugüne Hakkari Kilimleri*. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karahan, R. (2004). Sarya'nın Gülleri. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, Erzurum, 105-125.
- Karahan, R., Kulaz., M., Taş, E. (2008). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Kilim Kataloğu – III*. Ankara: Net Ofset.
- Ölçer, N. (1988). *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kilimler*. İstanbul: Eren Yayıncılık
- Özay, S. (2001). *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sağ, M. (2009). *İlköğretim Görsel Sanatlar Dersinde Eleştiri Becerilerinin Kazandırılması, (Kilim Örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Soysaldı, A. (2009). *Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri (Kilim, Cicim, Zili-Sili, Sumak vb.)*. (Birinci Baskı). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Taş, E. (2009). *Malatya Müzesi'nde Bulunan Düz Dokumalar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Taş, E. (2005). *Van El Sanatları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Uğurlu, A. (1997). "Dokuma". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, İstanbul*. 1(1), 415-416

Resimler ve Çizimler

Fotoğraf 1. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Arşivinden alınmıştır.)

Çizim 1. Akrep Motifi

Çizim 2. Kurtağzı Motifi

Çizim3. Koçboynuzu Motifi

Çizim 4. Yıldız Motifi

Çizim 5. Tarak Motifi

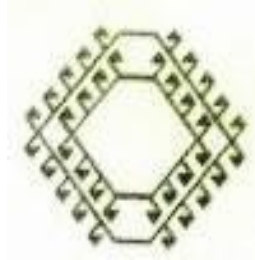
Fotoğraf 2. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

Çizim 6. Göz Motifi

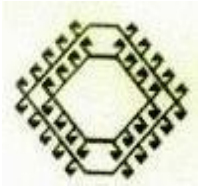
Çizim 7. Göz Motifi

Çizim 8. Akrep Motifi

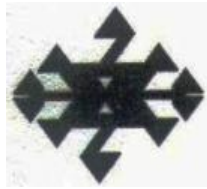
Fotoğraf 3. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

Çizim 9. Akrep Motifi

Çizim 10. Kurtağzı Motifi

Çizim 11. Kurtağzı Motifi

Çizim 12. Bereket Motifi

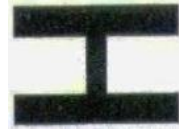
Çizim 13. Eli belinde Motifi

Fotoğraf 4. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

Çizim 14. Küpe Motifi

Çizim 15. Keçi izi Motifi

Çizim 16. Koç boynuzu Motifi

Çizim 17. Akrep Motifi

Çizim 18. Muhabbet Kuşları Motifi

Fotoğraf 5. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

Çizim 19. Akrep Motifi

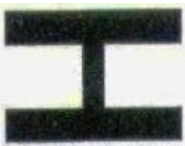
Çizim 20. Çengel Motifi

Çizim 21. Koçboynuzu Motifi

Çizim 22. Küpe Motifi

Çizim 23. Keçi izi Motifi

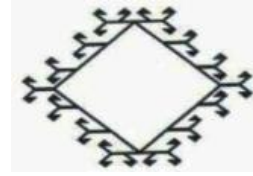
Çizim 24. Hayat Ağacı Motifi

Fotoğraf 6. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

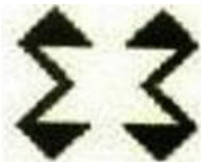
Çizim 25. Eli belinde Motifi

Çizim 26. Akrep Motifi

Çizim 27. Koç boynuzu Motifi

Çizim 28. Koç boynuzu Motifi

Çizim 29. Tarak Motifi

Fotoğraf 7. (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk El Sanatları Uygulama ve Araştırma Merkezi Arşivinden alınmıştır.)

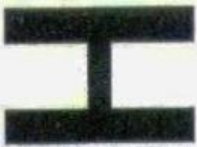
Çizim 30. Gülsarya Motifi

Çizim 31. Koçboynuzu Motifi

Çizim 32. Koçboynuzu Motifi

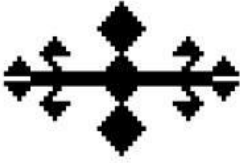
Çizim 33. Keçi izi Motifi

Çizim 34. Küpe Motifi

Fotoğraf 8. Kayseri Kilimi (Taş, 2009:380; Fotoğraf 21)

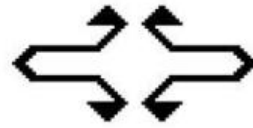
Çizim 35. Kurtağzı Motifi

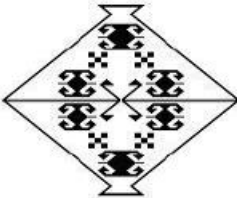
Çizim 36. Kurtağzı Motifi

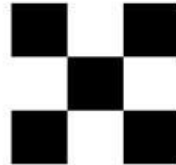
Çizim 37. Elibelinde Motifi

Çizim 38. Koçboynuzu Motifi

Çizim 39. Bereket Motifi

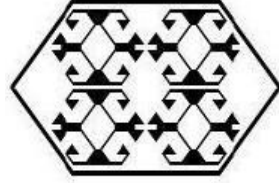
Çizim 40. Göz Motifi

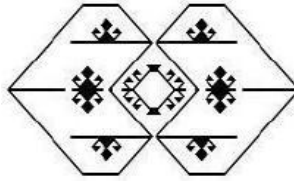
Fotoğraf 9. Çankırı - Kurşunlu Kilimi (Taş, 2009:384; Fotoğraf 30)

Çizim 41. Akrep Motifi

Çizim 42. Bereket Motifi

Çizim 43. Bereket Motifi

Çizim 44. Kurtağzı Motifi

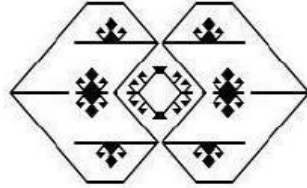
Çizim 45. Kurtağzı Motifi

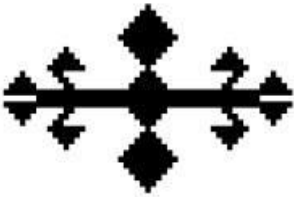
Fotoğraf 10. Malatya - Akçadağ Kilimi (Taş, 2009:385; Fotoğraf 31)

Çizim 46. Kurtağzı Motifi

Çizim 47. Bereket Motifi

Çizim 48. Kurtağzı Motifi

Çizim 49. Tarak Motifi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 397-430
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 18.01.2018 Kabul/Accepted: 22.02.2018

**BİR MEDYA OKURYAZARLIĞI ÇALIŞMASI:
ULUSAL BASINDA KADININ YERİ***

***A STUDY ON MEDIA LITERACY:
PLACE OF WOMAN IN THE NATIONAL PRESS***

Doç. Dr. Kadir KARATEKİN
Kastamonu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Sınıf Öğretmenliği ABD
kadirkaratekin@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ersin TOPÇU
Kastamonu Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD
ertopcu@gmail.com

Doç. Dr. Zafer KUŞ
Kırşehir Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD
zaferkus@gmail.com

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de ulusal basında, haber başlığında “kadın” ifadesi geçen haberleri analiz ederek, kadınların ulusal gazetelerde nasıl haber konusu olduğunu irdelemek ve bu haberleri kadın odaklı habercilik

* Bu çalışma, Kastamonu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenen “KÜBAP-01/2014-12 numaralı “Ulusal Basında Kadının Yeri: Kadın Odaklı Habercilik Açısından Bir Değerlendirme” isimli projeden üretilmiş ve aynı isimle, 19-22 Mayıs 2016 tarihleri arasında Madrid, İspanya’da düzenlenen 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri (İBAD-2016)’da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

açısından değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda tirajı en yüksek ve politik görüşleri birbirinden farklı olan 9 gazetenin (Aydınlık, Cumhuriyet, Evrensel, Hürriyet, Ortadoğu, Sabah, Sözcü, Yeniçağ, Yenişafak) 2012, 2013 ve 2014 yıllarına ait üç yıllık haberleri incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden özel durum çalışması metodu takip edilmiştir. Bu araştırmada ele alınan özel durum, ulusal gazetelerin yaptığı haberlerde kadınların nasıl temsil edildiği ve kadınların haberlerde yer alış şeklidir. Araştırmada veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi, verilerin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmanın en önemli bulgusu başlığında kadın ifadesi geçen haberlerin yarısının olumsuz olmasıdır. Bu haberlerin çözüm odaklı değil daha çok sorun odaklı olduğu, şiddeti normalleştirdiği, özel hayatın gizliliği ilkesini ihlal ettiği tespit edilmiştir. İncelenen haberlerde kadınlar şiddet mağduru olarak temsil edilmektedirler. İncelenen haberlerde kadınların, şiddet türlerinden en çok fiziksel şiddete maruz kaldığı dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Kadın Hakları, Medyada kadın, Medya Okuryazarlığı.

Abstract

The objective of this study is to analyze the news mentioning the statement "woman" in headlines in the Turkish national press, scrutinize how women are made a matter of news in national newspapers and evaluate this news from the aspect of woman-oriented journalism. According to that objective, we examined the three-year news of 9 newspapers (Aydınlık, Cumhuriyet, Evrensel, Hürriyet, Ortadoğu, Sabah, Sözcü, Yeniçağ and Yenişafak) with the highest circulation and different political views regarding the years 2012, 2013 and 2014. The study was conducted using the special case study method, which is among qualitative research patterns. The special case embraced in this study concerns how women are represented and involved in the news published by national newspapers. In the study, document review was used as data collection technique and content analysis in analyzing the data. The most important finding in the study is that half of news using the statement "woman" in their headlines are negative. It was determined that this news were problem-oriented rather than solution-oriented, normalized violence and violated the privacy. In the news being examined it is seen that women are represented as violence victims.

Keywords: Women, Women's right, Women in the media, Media literacy.

Giriş

Medya; toplumu oluşturan bireylerin duygu ve düşünceleri, tutum ve davranışları üzerinde son derece etkilidir. Medya bu gücü kullanarak toplumu değiştirme ve dönüştürme çabası içerisinde. Bu çabanın toplumlarda demokrasinin gelişmesine hizmet etmesi beklenir. Çünkü medyanın demokrasilerde, yasama, yürütme ve yargı gücünü kamu adına takip eden ve bu güçler üstünde kamunun gölgesini

hissettiren dördüncü bir güç ve siyasal erkin kullanımını dizginleyen bir erken uyarı sistemi olması gerekir (Keane, 2010: 167). Ancak Erdoğan (2013) medyanın zaman içerisinde kapitalist ve egemen bir yapının parçası haline geldiğini bu nedenle dördüncü güç olarak işlevini yerine getirme olasılığının azaldığını ifade etmektedir.

Medyanın egemen güçlerin bir aracı haline gelmesi birçok etik sorunu beraberinde getirmiştir. Bu etik sorunların başında; haberde doğruluk sorunu, özel yaşama müdahale, kişilik hakları, eleştiri sınırının aşılması, çocuklara ve kadınlara ilişkin ayrımcılık içeren haberler gelmektedir (İrvan, 2005). Besley ve Chadwick (2011:16) herhangi bir Amerikan televizyon kanalına ya da İngiliz boyalı basınından ortalama bir örneğe bakıldığında yapılanların yalnızca etik dışı değil aynı zamanda suç olduğunu söylemektedirler. Artık medya tarafından etik dışı davranışlara ve suçlara o kadar sık yer verildiği için bunlar vaka-i adiyeden görülmeye başlanmıştır. Medyanın günümüzde geldiği noktayı McLuhan ve Fiore (2012), şu şekilde özetlemektedir:

Medya bizi pataklayıp duruyor. Kişisel, politik, ekonomik, estetik, psikolojik, ahlaki, etik ve sosyal sonuçlara öyle nüfuz etmiş durumdadır ki dokunulmamış, etkilenmemiş ya da tek bir parçamızı bırakmıyorlar. Araç mesajın kendisi oluyor. ...İnsanların yarattığı bu ortam artık onların rollerini belirleyen bir mecraya dönüşmüştür (s.157).

Hâlbuki Avrupa Konseyi Basın Meslek İlkeleri'nde kamusal bir görev olan gazeteciliğin ahlaka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemeyeceği ifade edilmektedir (URL 1). Bu ilke medyanın/gazeteciliğin toplumsal sorumluluğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Mcquail toplumsal sorumluluk kuramının ana ilkelerinin başında, medyanın kamusal bir güç olarak topluma karşı bir sorumluluğunun olduğunu vurgulayarak medyanın bu sorumlulukları kabul etmesi ve bunları yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedir (Demir, 2006). Ünlü dilbilimci ayrıca medya eleştirileri yapan Chomsky ise *Medya Gerçeği* başlıklı eserinde medyanın demokratikleşebilmesi için kendi toplumsal amaçlarını, egemen demokrasi anlayışıyla uyumlu bir şekilde gerçekleştirmesi gerektiğini ifade etmektedir (Chomsky, 2012:32).

Medyanın toplumsal sorumluluk konusunda duyarlı olması gereken toplumsal kesimlerin başında çocuklar, kadınlar ve engelliler gelmektedir. Bunun nedeni bu toplumsal kesimlerin toplum içinde daha fazla mağduriyet yaşaması ve daha fazla hak ihlalleri ile karşı karşıya kalmalarıdır. Bu araştırmanın konusu olan kadınlar da geçmişte olduğu gibi günümüzde de daha fazla insan hakları ihlallerine uğramakta ve

toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar. Nitekim cinsiyetçilik üzerine yapılan araştırmaların çoğunda kadınlara yönelik önyargı ve ayrımcılık üzerinde durulmaktadır (Deauz & LaFrance, 1998; Akt: Hogg & Vaughan, 2011:385).

Oakley'e göre, cinsiyet biyolojik erkek-kadın ayrımını anlatırken, toplumsal cinsiyet erkeklik ile kadınlık arasındaki buna paralel ve toplumsal kaynakların eşitsiz dağılımına gönderme yapmaktadır (akt. Marshall, 2009: 98). Toplumsal cinsiyet kadın ve erkek arasındaki ayrımın sadece biyolojik farklılıklarla açıklanamayacağını savunur. Cinsiyetin biyolojik olarak oluşumuna karşı, sosyal olarak *erkeklik* ve kadınlık idealinin oluşturulması olan toplumsal cinsiyet kavramını ilk kez 1968'de Robert Stoller, toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten nasıl farklı olabileceğini göstermek için *Sex and Gender* isimli kitabında kullanmıştır (akt. İmançer, 2006:1). Bu anlamda toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklerden beklenen rollerdir (Demirbilek, 2007:13). Toplumsal cinsiyet ayrımcılığının farklı ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip toplumlarda hala ortadan kalkmayışının sebebi de bu rollerin kadın ve erkekler tarafından benimsenmesidir (Bülbül, 2014: 14). Bu rollerin kadınlar ve erkekler tarafından insanlık tarihi boyunca yerine getirilmesi, toplumsal cinsiyete dayalı kalıp yargıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Erkek ve kadınların toplumsal cinsiyet rolleri hakkındaki önyargılara toplumsal cinsiyet kalıp yargıları adı verilir (Deaux & Kite, 1993; Akt: Taylor, Peplau & Sears, 2012:344). Bu tür toplumsal cinsiyet kalıp yargıları (stereotipler), toplumsal cinsiyet rol ve sorumlulukları kadının ve erkeğin toplum hayatındaki yerini belirlemekte, sınırlandırmakta ve kadınla erkek arasında hiyerarşi kurmaktadır. Böylece birçok alanda (iş, siyaset, medya) erkeğin görünürlüğü kadının görünürlüğünden daha fazla olmaktadır. Bu ise erkeğe kadın karşısında haksız bir üstünlük sağlamaktadır.

Kadınların erkeklerden daha aşağı olduğunu düşünenlerin yaptığı bu tür “düşmanca cinsiyet ayrımcılığının” yanında kadınlara yönelik olumlu stereotip duygulara sahip fakat kadının daha zayıf olduğunu düşünenler tarafından yapılan “iyicil cinsiyet ayrımcılığı” da toplumda görülen yaygın bir cinsiyet ayrımcılığıdır (Aronson, Wilson & Akert, 2012:799-800). Bu tip gizli cinsiyet ayrımcılığı, kadının toplumdaki geleneksel rollere sokulmasını meşrulaştırdığı için düşmanca cinsiyet ayrımcılığından daha etkili olmaktadır. Emile isimli romanında Rousseau'nun bedensel kuvvet açısından erkekten daha zayıf olduğu için kadının aciz ve pasif olması gerektiğini düşünmesi (Wollstonecraft, 2012: 147) toplumsal cinsiyet ayrımcılığının altında yatan gerçek sebebi ortaya koymaktadır. Bu sebep biyolojik

determinizm ile açıklanmaktadır. Biyolojik determinizm anlayışına göre, kadınlarla erkeklerin toplumsal, psikolojik ve davranışsal özelliklerinin tümünün temelinde metabolizma gerçeği bulunmaktadır (Sayer, 2011). Bu gerçeklik iddiası, kadınların doğası gereği itaatkâr, pasif, bağımlı ve güçsüz; erkeklerin de saldırgan, etkin ve güçlü olduğu söylemine dayanmaktadır (Dursun, 2010). Tutumların ve davranışların meydana gelmesini biyolojik determinizm ile açıklayan bu tek yönlü yaklaşım her şeyden önce toplumsal bir varlık olan insan davranışlarını açıklamada yetersiz ve eksik kalmasına (Ersoy, 2009) rağmen bu biyolojik önyargı hala devam etmektedir. Medyanın da inşasında payı olduğu (Dursun, 2010) bu biyolojik cinsiyete indirgemeci yaklaşım, erkeğin kadın üzerindeki sömürüsünün en önemli nedeni olmuştur. Günümüzde toplumsal cinsiyet ayrımcılığının doğrudan ya da dolaylı olarak bireylere aktarılmasını sağlayan en güçlü araç kitle iletişim araçlarıdır. Taylor, Peplau ve Sears (2012) birçok çalışmada gazeteler, ödül almış çocuk kitapları ve ders kitapları üzerindeki çözümlenelerde cinsiyetlerin anlatımında ortaya çıkan genel eğilimleri şu şekilde sıralamaktadırlar:

Erkekler geniş bir dizi toplumsal rol ve etkinlikte gösterilirken kadınlar daha çok ev işleri ve aile rolleriyle sınırlı tutulmaktadır. Erkekler yaygın olarak uzman ve lider olarak gösterilirken kadınlar daha çok astlar ve izleyiciler olarak öne çıkarılmaktadır. Erkekler genellikle kadınlardan daha etkin, atılgan ve etkili olarak canlandırılmaktadır. Kadınlar genel nüfusun yarısından biraz fazlasını oluşturmasına karşın, kitle iletişim araçlarında yeterince temsil edilmemektedirler (s. 345).

Medyada toplumsal cinsiyet bir toplumsal olgu ve bir gerçeklik olarak sunulmaktadır. Oysaki kadınlar ve erkekler hakkındaki bu kalıp yargıların her zaman gerçekte bir ilişkisi olmayabilir. Örneğin toplumdaki 'kadınlar, erkeklerden daha duygusaldır' genellemesi her kadın için geçerli olmayabilir. Ama bu ve buna benzer genellemeler nedeniyle kadın siyasetten uzak bırakılmış böylece siyaset alanı erkeklerin lehine genişlemiştir. Politikada aktif rol oynayan kadınların medyada temsili ise bir istisna olarak kalmıştır.

Toplumsal iktidar ilişkilerinin eşitsizliğini eleştiren Frankfurt Okulu geleneğinden gelen araştırmacılar, medyanın verdiği mesajlarla mevcut eşitsizlikleri yeniden üreten ve toplumda iktidar sahibi kişi ve kurumların dünya görüşlerini topluma servis ederek kendi iktidar yapılarına meşruiyet kazandıran bir araç olarak görmekte-dirler (İnal,

2005: 69). Örneğin uzun yıllar boyunca kadının geleneksel anne ve ev kadını imajı nedeniyle kız çocuklarının eğitim hakkından yoksun bırakılmasının nedenlerinden birisi hala medyanın sıklıkla başvurduğu kadına yönelik bu stereotiplerdir. Verilen bu örneklerden kadının annelik rolü, kadını siyasetten ve eğitimden uzaklaştıran olumsuz bir rol olarak düşünülmemelidir. Kadının sadece bu geleneksel rolünün vurgulanması ve bu rolün dışında kadına aktif toplumsal rollerin kadın için uygun görülmemesi bir eleştiri konusudur. Nitekim medyada kadının geleneksel rolleri (annelik), erkeklerin geleneksel rollerinden (babalık) daha fazla vurgulanmakta ve toplumsal cinsiyet rol ve görevleri pekiştirilmektedir.

Medyanın ne zaman kadınları haber yaptığı sorusunun cevabı zihinleri karıştıracak kadar çelişkilidir. Medya kimi zaman cinsel bir nesne olarak kadına yer verirken, kimi zamanda iyi eş ve iyi anne rolünde yer vermektedir. Yani ya kadınları meta olarak kullanan ya da görüş bildirmeyen, kararlara katılmayan kadınların sadece geleneksel rollerini sürdürmesine hizmet eden bir medya yayın politikası vardır (Akdoğan, 2004:145). Kadınların geleneksel temsili (iyi anne-iyi eş), kurban (mağdur) olarak temsili, cinsel nesne olarak temsili ve magazin nesnesi olarak temsili medyada kadınların en yaygın temsil biçimleridir (Köse, 2011:404; Tanrıöver, 2012:157-161).

Medyada kadını özgülleştirici kadın hakları ile ilgili haberlerin azlığı ve erkeklere göre medyada çalışan kadın sayısının çok az olması medyanın yaptığı diğer hak ihlallerindedir. Örneğin Stratford (2011: 168) toplumun son yıllarda çok önemli değişiklikler yaşadığını, geleneksel erkek mesleklerine giren kadın sayısında hızlı bir artış olduğunu ancak ulusal gazetelerde bunlara çok az yer verildiğini ifade etmektedir.

Genelde medyanın özelde de yazılı basının kadınlar hakkındaki haberlerde toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından hiç de iyi bir sınav vermediği aşikârdır. Örneğin 2009 yılı Yazılı Medya İstatistiklerine göre gazete ve dergilerde çalışanların %23,7'sini kadınların oluşturduğu görülmektedir. Yönetici pozisyonundaki kadın çalışanların oranı ise %15'tir (TÜİK, 2015). Aslında bu durumun bir yansımaları kadının medyada yer alma düzeyinde de açıkça görmek mümkündür. Nitekim Küresel Medya İzleme Projesi'ne göre (2010) dünya nüfusunun %52'sini oluşturan kadınlar, medya haberlerinin ancak %21'ine konu olmaktadır (TBMM, 2012). Kadınlar medyada düşünceleriyle değil ancak görünüşleriyle kendilerine yer bulabilmektedir (Büyükbakkal, 2007). Baudrillard (2004) günümüzde beden bir tüketim nesnesi haline geldiğini ve cinselliğin özgürleşmesinin altında bedenin arzulanması için medya tarafından

oluşturulan algıların yattığını belirtmektedir (Akt: İmançer-Takımcı & Sebik, 2010:5). Bilhassa reklamlarda, yiyecekten içeceğe, otomobilden giyime ve hatta erkek jilet markalarına kadar neredeyse tüm ürünlerde, kadınların cinsel nesne olarak temsili ön plandadır (Çetinkaya, 1992; Sezerer-Albayrak, 2015; Seçal, 2015; Dündar, 2015). Kadın bunun dışında medyada iyi eş iyi anne rolü ile de yer bulabilmektedir. Örneğin Çatalcalı (2015) Alem Dergisi üzerine yaptığı araştırmasında haberlerde kadının daha çok anne ve eş rolünde verildiği ve erkeğin arkasında ikinci planda tutulduğu sonucuna ulaşmıştır. Medyanın sıklıkla kadınları sansasyonel bir şekilde suçlu veya kurban olarak haber yaptığı bu alandaki çalışmalarla saptanmış bir gerçektir (Çınar, 2015; Erdemir ve Özbaysal, 2015).

Pavlik'in (2013: 196) belirttiği gibi medya ancak daha iyi bir gazetecilikle (bağlamli habercilik, etik habercilik ve demokratik habercilik) kaybettiği güvenilirliğini tekrar kazanabilir. Bunun için öncelikle en çok istismar ve ihmal ettiği kadınlar konusunda hak odaklı haberciliğin yapılması gerekmektedir (Alankuş, 2009: 108). Hak haberciliği; hak ihlallerini görmezden gelmeyen, "ötekileri" haber yapmak için mutlaka bir hak ihlalinin konusu/faili olmalarını beklemeyen ve herhangi bir haberi yaparken hak ihlaline yol açmayan habercilik anlayışıdır (Alankuş, 2007:22). Alankuş hak odaklı haberciliği tanımlarken gazetecilere, gazeteciliğin etik ilkelerini altını çizerek tekrar hatırlatmaktadır. Bu ilkeler medya üzerine çalışma yapan araştırmacılar için de bir referans olması açısından önemlidir. Kadın odaklı habercilik medyada kadınının görünürlüğünü "magazin nesnesi, cinsel nesne ve kurban ya da mağdur" olarak değil kadının kimliğini, kişiliğini, onurunu koruyarak arttırmayı amaçlamaktadır. Bu habercilik; aynı zamanda sorun odaklı değil çözüm odaklı bir habercilik anlayışını önermektedir (Alankuş, 2012: 26). Bu habercilik anlayışı, kadınlar konusunda medyayı nasıl okumamız gerektiğini gösteren bir rehber olarak görülebilir. Bu rehber, medya üzerine çalışma yapanların yanı sıra medyanın mesajlarına maruz kalan herkesin ihtiyacı vardır. Medyanın topluma vermek istediği tüm mesajlar yapılandırılmış ve kurgulanmıştır (Thoman, 2003; Akt: Altun, 2013). Bu nedenle medyanın kadına bakışı ve yaklaşımı, tüm toplumu etkileyen bilinçli bir etkidir. Medyanın kurgulanmış bu mesajları, gündelik hayatın eşitsizliklerini yeniden üretip hak ihlallerine neden olmaktadır. Dolayısıyla hak haberciliğinin ve kadın odaklı haberciliğin hem gazetecilerin hem de gazete okuyucularının medya okuryazarlık düzeyleri üzerinde olumlu bir etkisi olacaktır. Böylece üretici kültürün (medyanın) bağımlı olduğu tüketici kültürün, bu üretici kültür tarafından ortadan kaldırılan eleştirel akıl ve sorgulama becerisi

(Gezgin, 2008:31) tekrar kazandırılacaktır. Bir başka ifadeyle bu yeni gazetecilik anlayışıyla bireyler medya mesajlarının yüzeysel anlamı ile derin anlamı, görünen amacı ile arka plandaki amaçları ve kurgulanmış olan ile gerçek olanı görüp ayırt etmeye başlayacaktır (Bilici, 2014:35). Bu araştırma da gazete haberlerinde kadınlar ile ilgili verilmek istenen örtük mesajları ortaya çıkarmayı ve gazete okuyucularının kadınları konu alan haberler üzerinden medya okuryazarlık düzeyleri üzerinde etkili olmayı hedeflemektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden özel durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması, sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir (Merriam, 2013:40). Bu çalışmada ele alınacak özel durum, ulusal basında yer alan kadın haberleridir.

Örneklem ve Sınırlılık

Araştırmanın evreni Türkiye’de ulusal düzeyde yayın yapan gazetelerdir. Bu çalışmada aşağıda belirtilen kriterler dikkate alınarak çalışmanın örneklem grubu belirlenmiştir. Bunlar:

a- Türkiye’de farklı düşünce ve politik görüşleri yansıtan ve tirajı yüksek 9 gazete seçilmiştir: Bu gazeteler; Aydınlık, Cumhuriyet, Evrensel, Hürriyet, Ortadoğu, Sabah, Sözcü, Yeniçağ ve Yenişafak gazetesidir.

b- Bu gazetelerin başlığında *kadın* ifadesi geçen 2012, 2013 ve 2014 yıllarındaki haberleri incelenmiştir.

Bu kriterler doğrultusunda 6667 haber tespit edilmiş ve bu haberlerin içerik analizi yapılmıştır.

Verilerin analizi

Doküman incelemesi ile toplanan verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı veya görsel mesajların incelenmesinde kullanılan bir yöntem olup, “mesajın görünen kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizli, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Bu süreçte, metinlerin içeriklerinden önemli olan kısımlar seçilir, sınıflanır, kodlanır ve elde edilen bulgular yorumlanır.” (Bilgin, 2000; Özerkan, 2008: 41). Bu çalışmada da haberin, olumlu, olumsuz veya nötr bir içeriğe sahip olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra inceleme sahası olarak *olumsuz haberler* seçilmiş, olumsuz olmasının nedenleri incelenerek; fiziksel, sözlü, duygusal, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddet bu kategoride değerlendirilmiştir. Bu durumların her biri bir kategori olarak ele alınmış, kadına yönelik şiddet haberlerinin niteliği,

şiddet haberlerinde mağdur kadının isminin yer alıp-almadığı, bunların gazetelere göre dağılımları ayrıca incelenmiştir.

Bulgular

Tablo 1. 2012-2014 Yılları Arasında Yayın Yapan Gazetelerde Haberin Başlığında ‘Kadın’ İfadesi Geçen Haber Sayısı

Gazeteler	Haber Sayısı
Cumhuriyet	997
Sabah	966
Evrensel	944
Sözcü	943
Hürriyet	706
Ortadoğu	618
Yenişafak	581
Yeniçağ	499
Aydınlık	413
Toplam	6667

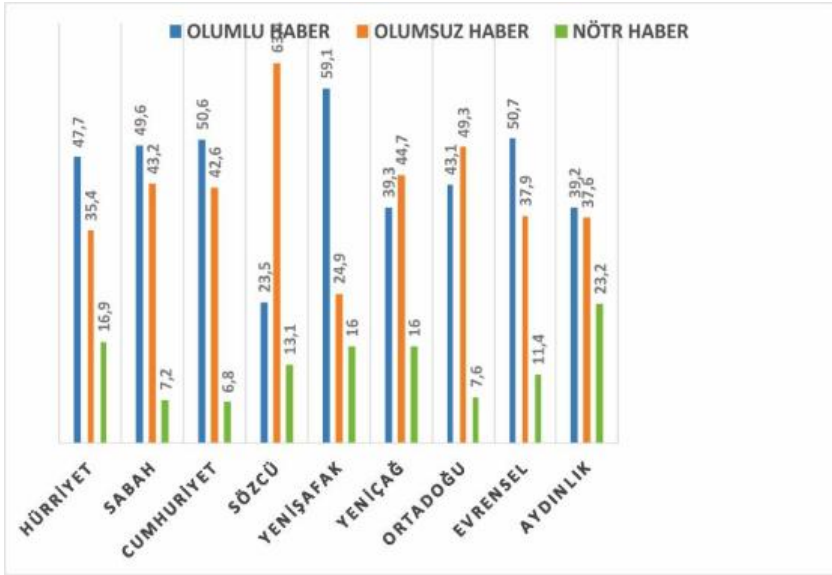
Tablo 1’e göre 2012-2014 yılları arasında haberin başlığında kadın geçen haber sayısının en fazla olduğu gazetelerin sırasıyla Cumhuriyet, Sabah, Evrensel ve Sözcü; en az olduğu gazetelerin ise Yenişafak, Yeniçağ ve Aydınlık olduğu görülmektedir. Tüm gazetelerde haberin başlığında kadın geçen haber sayısı ise toplamda 6667’dir.

Tablo 2. Ulusal Basında Kadınlarla İle İlgili Olumlu-Olumsuz ve Nötr Haberlerin Dağılımı

Gazeteler	2012		2013		2014		Toplam		Ge n. To p.	Nötr
	+	-	+	-	+	-	+	-		
Hürriyet	123	99	118	82	96	69	337	250	119	706
Sabah	147	144	181	157	151	116	479	417	70	966
Cumhuriyet	190	125	163	161	152	138	505	424	68	997
Sözcü	84	218	73	167	65	212	222	597	124	943
Yenişafak	129	44	144	75	70	26	343	145	93	581
Yeniçağ	65	60	68	76	63	87	196	223	80	499
Ortadoğu	92	99	105	106	69	100	266	305	47	618
Evrensel	145	101	184	108	150	148	479	357	108	944
Aydınlık	55	48	41	39	66	68	162	155	96	413
Toplam	1030	938	1077	971	882	964	2989	2873	805	6667

(+ olumlu haber – olumsuz haber)

Kadınları konu alan 6667 haber incelendiğinde bu haberlerin 2873 tanesinin içeriğinin olumsuz haber olduğu görülmektedir. Bu tüm haberlerin %43'üne tekabül etmektedir. Kadın hakkında haberlerin 2989'u ise olumlu haberdur. Olumlu haberlerin oranı %44,8'dir. Nötr haberlerin sayısı 805 olup haberlerin sadece %12'dir.

Grafik 1. Kadınlara İlgili Olumlu-Olumuz-Nötr Haberlerin Gazetelere Göre Dağılımı

Gazeteler içinde kadınlarla ilgili en fazla olumsuz haberlere yer veren gazetenin %63,4'lük bir oranla Sözcü gazetesinin; en az olumsuz haberlere yer veren gazetenin ise %24,9'luk oranla Yenişafak gazetesinin olduğu Grafik 1'de görülmektedir. Aşağıda olumsuz haberlere ait örnekler verilmiştir.

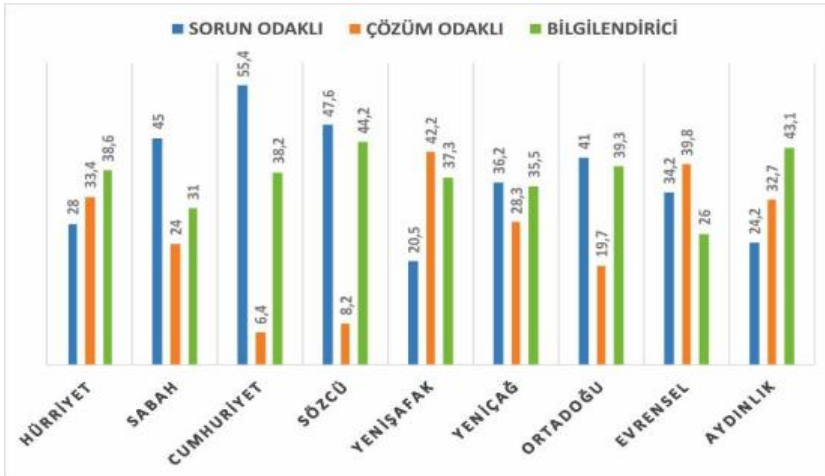
“Boğarak öldürdükleri kadının cesedini çöplüğe attılar” (Sözcü, 5/09/2012).

“Pendik'te bir kadının parçaları bulundu” (Hürriyet, 23/01/2014).

Tablo 3. Ulusal Basında Yer Alan Kadınlar Hakkında Haberlerin Niteliğine Göre Dağılımı

Kategoriler/Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortaoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
Sorun Odaklı	19	43	55	44	11	18	25	32	10	260
Çözüm Odaklı	8	4	2	9	9	1	3	3	0	9
Bilgilendirici	23	23	64	77	24	14	12	37	13	162
	6	3			5	1	2	6	5	9
Bilgilendirici	27	29	38	41	21	17	24	24	17	242
	2	9	1	7	7	7	3	5	8	9
Toplam	70	96	99	94	58	49	61	94	41	666
	6	6	7	3	1	9	8	4	3	7

Tablo 3'te görüldüğü üzere ulusal basında yer alan sorun odaklı kadınlar hakkında haberlerin sayısı (2609) çözüm odaklı haberlerinin sayısından (1629) daha fazladır. Diğer haberler ise (2429) bilgilendirici niteliktedir. Grafik 2'de görüldüğü gibi kadın konulu haberler içinde en fazla sorun odaklı haberin olduğu gazeteler %55,4'lük oranla Cumhuriyet ve %47,6'lık oranla Sözcü gazeteleridir. Kadınlar konusunda haberler içinde en az çözüm odaklı haberlerin yapıldığı gazeteler ise yine %6,4'lük oranla Cumhuriyet ve %8,2 oranla Sözcü gazetelerdir. Kadınlarla ilgili en fazla çözüm odaklı haber yapan gazeteler ise %42,2'lik oranla Yenişafak, %39,8'lik oranla Evrensel'dir.

Grafik 2. Kadın Hakkında Haberlerin Niteliğine Göre Yüzdelerlik Dağılımı

Sorun Odaklı Haber Bilgilendirici Haber

Kadını öldürüp cesedi bagaja atmış

■ **ANTALYA (Cumhuriyet Bürosu)** - Manavgat ilçesi Beşkonak-Gaziler köyü yolunda bir otomobilden gelen korna sesini duyan yurttaşlar, otomobilde bir kişinin av tüfeğiyle vurulmuş olduğunu görünce olayı jandarmaya bildirdi. İlçe Jandarma Komutanlığı ekipleri, otomobilde av tüfeğiyle vurulmuş Ali Aydın'ı (28) yaralı halde, otomobilin bagajında ise bir kadın cesedi buldu. Aydın, hastaneye kaldırılırken yolda hayatını kaybetti. Aydın'ın bir yakınını arayarak "Yanımdakini öldürdüm, ben de intihar ediyorum" dediği bildirildi.

Cumhuriyet, 27/02/2013

Çözüm Odaklı Haber

Yenişafak, 3/3/2013

Cumhuriyet, 06/10/2014

Yukarıdaki haberlerde görüldüğü gibi sorun odaklı haberde sorunun önlenmesine yönelik herhangi bir eleştiri ve öneriye yer verilmezken çözüm odaklı haberde sorunun çözümüne yönelik öneriler yer almaktadır.

Tablo 4. Ulusal Basında Yer Alan Kadınlar Hakkında Haberlerdeki Şiddet Türleri

Kategoriler/Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortadoğu	Evensel	Aydınlık	Toplam
Fiziksel Şiddet	88	20	23	20	60	83	15	16	44	123
Sözlü Duy. Psk. Şiddet	18	14	39	17	5	3	4	25	8	133
Cinsel Şiddet	19	16	24	52	-	6	3	18	6	144
Ekonomik Şiddet	24	1	17	6	16	15	11	43	24	157
Ayrımcılık	24	3	53	19	5	10	5	9	3	131
Toplam	17	23	36	30	86	11	18	25	85	179
	3	5	3	3		7	1	6		9

Başlığında kadın olan 6667 haberin 1799'u kadına yönelik şiddeti içermektedir. Bu tüm haberlerin yaklaşık %27'sidir. Şiddet haberleri analiz edildiğinde kadınların beş farklı şiddet türüne maruz kaldığı görülmektedir. Bu şiddet türlerine ait örnek haber başlıkları şu şekildedir.

Fiziksel Şiddet: “Birlikte yaşadığı kadını 8. kattan attı” (Sabah, 28/06/2013).

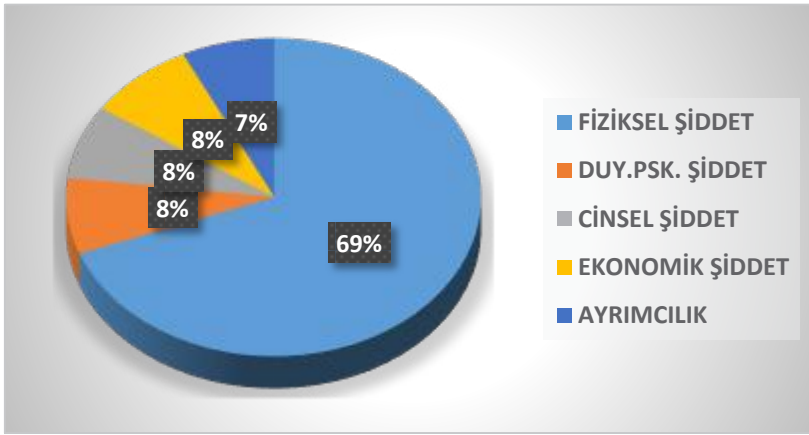
Sözlü Duygusal, Psikolojik Şiddet: “Doğum yapan kadına ırkçı yaklaşım iddiası” (Cumhuriyet, 14/03/2014).

Cinsel Şiddet: “Çete hamile kadına bile fuhuş yaptırdı” (Sözcü, 26/11/2014).

Ekonomik Şiddet: “Hamile kadın işçiye sendikadan istifa eziyeti” (Aydınlık, 8/10/2013).

Ayrımcılık: “Burası kadın sürücülere yasak” (Hürriyet, 08/07/2012).

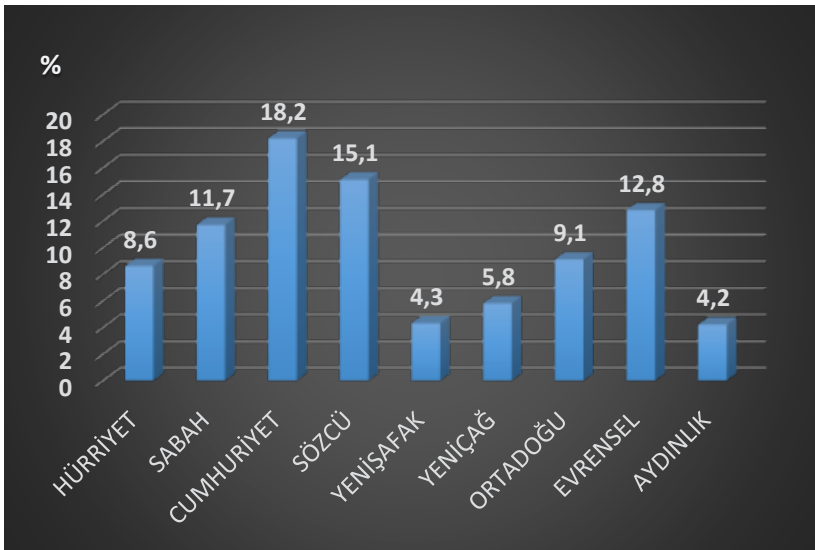
Şiddetin türü olarak gazetelerde en fazla (1234 haberle) fiziksel şiddetin en az ise (131 haberle) ayrımcılığın haber yapıldığı görülmektedir. Şiddet haberlerinin türlerine göre yüzdelik dağılımı aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 3. Şiddetin Türüne Göre Kadınlar Hakkında Haberlerin Dağılımı

Grafik 3'e göre kadına yönelik şiddet haberleri içinde fiziksel şiddet haberlerinin oranı %69'dur. Diğer şiddet haberleri ise hemen hemen eşit dağılmıştır.

Kadına yönelik şiddet haberlerinin gazetelere göre dağılımını aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Grafik 4. Ulusal Basında Yer Alan Şiddet Haberlerinin Gazetelere Göre Dağılımı

Buna göre kadına yönelik şiddetin en fazla haberleştirildiği gazete %18,2'lik oranla Cumhuriyet'tir. Cumhuriyetin hemen arkasından %15'1'lik oranla Sözcü gazetesi gelmektedir. Kadına yönelik şiddetin en az haberleştirildiği gazeteler %4,2'lik oranla Aydınlık ve %4,3'lük oranla Yenişafak'tır.

Tablo 5.Ulusal Basında Yer Alan Kadınlara İlgili Şiddet Haberlerinin Niteliği

Kategoriler/Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortadoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
Şiddet Meşrulaştırılıyor	24	14	45	18	3	4	14	16	19	157
Şiddet Kanıksatılıyor	88	38	11	69	27	52	11	11	4	620
Şiddet Özendiriliyor	2	1	7	10	-	-	-	3	-	23
Şiddet Eleştiriliyor	22	58	10	37	42	43	29	50	37	420
Şiddet Bilgilendiriliyor	37	12	98	16	14	18	19	75	25	579
Toplam	17	23	36	30	86	11	18	25	85	179
	3	5	3	3		7	1	6		9

Medyanın birey ve toplum üzerine etkileri çeşitli kuramsal anlayışlarla açıklanmaktadır. Duyarsızlaştırma kuramına göre şiddet haberleriyle ve şiddet sahneleriyle sürekli karşılaşan kişilerde bir müddet sonra şiddete karşı duyarsızlaşma görülmektedir. Sosyal-bilişsel öğrenme kuramına göre ise bireylerin saldırgan davranışları gözlem ve taklit yoluyla öğrendikleri varsayılmaktadır (Alem, 2008). Son 30 yılda elde edilen bilimsel bulgular medyanın şiddet gösterimlerinin bireylerin saldırganlık düzeylerini arttırdığı yönündedir (Toker & Altun, 2015). Dolayısıyla çok sayıda kadına yönelik şiddet haberinin her gün gazetelerde yer alması bu şiddetin okuyucular tarafından bir müddet sonra kanıksanmasına neden olabilir. Bu şiddet haberlerinin en ince ayrıntısına kadar anlatılması, cinayet fotoğrafları ile birlikte verilmesi ise şiddetin yayılmasına ve şiddete eğilimi olan insanları özendirilmesine, haberde kadına yönelik şiddetin gerekçesinin açık veya örtük bir biçimde verilmesi ise şiddetin meşrulaştırılmasına neden olabilir.

Ulusal basında yer alan kadına yönelik şiddet haberleri nitelik açısından analiz edildiğinde bu haberlerin çoğunda (620) şiddetin

normalleştirildiği görülmektedir. Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu ise şiddet haberlerinin çoğunlukla (579) bilgilendirici nitelikte verilmesidir. 1799 şiddet haberi içerisinde şiddetin eleştirildiği haber sayısı 420'dir. Şiddetin farklı şekillerde meşrulaştırıldığı haber sayısı ise 157'dir. Az da olsa kimi gazetenin şiddeti özendirici nitelikte haberleştirdiği de görülmektedir.

“Ayдын’da evi terk etmek istediği ileri sürülen Servet D., kendisinden 34 yaş büyük eşi tarafından av tüfeğiyle öldürüldü” (**Cumhuriyet,01/02/2014**).

“İddiaya göre şu anda askerde olan erkek arkadaşıyla girdiği ilişki sonrası hamile kaldı. Ailesi tarafından ölümle tehdit edilen Hacer G.’yi kuzenleri elektrik direğine bağlayıp boğarak öldürdü. (**Cumhuriyet, 22/01/2014**).

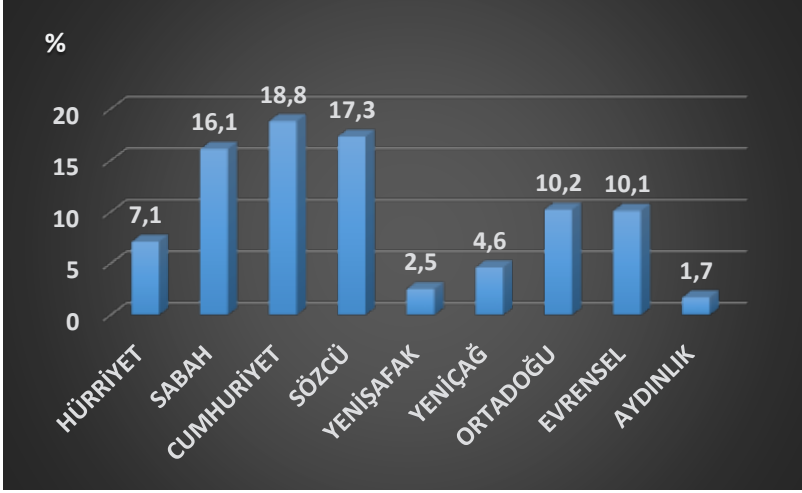
Yukarıda verilen her iki haberde de kadına yönelik şiddet örtük ve dolaylı bir biçimde meşrulaştırılmaktadır. Bu haberlerde meşrulaştırma şiddete gerekçe gösterilerek yapılmaktadır. İlk haberde kadına yönelik şiddetin gerekçesi kadının evi terk etmesi, ikinci haberde kadına yönelik şiddetin gerekçesi ise kadının evlilik dışı ilişki sonucu hamile kalmasıdır.

Tablo 6. Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinde Kadının İsmi Geçtiği Haber Sayısı

Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortaadoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
İsmi Var	72	165	192	177	25	47	104	103	17	902

Ulusal basında yer alan kadına yönelik şiddet haberleri, haberde şiddete maruz kalan kadının isminin geçme durumuna göre analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 1799 şiddet haberinin 902'sinde şiddete maruz kalan kadınların haberde isminin geçtiği tespit edilmiştir. Yapılan haberlerde şiddet mağduru kadınların bir kısmının isminin tamamı bir kısmının da adının açık soyadının ise ilk harfinin verildiği görülmüştür. Bu haberlerinin gazetelere göre dağılımı Grafik 5'te

verilmiştir.

Grafik 5. Kadının İsminin Geçtiği Şiddet Haberlerinin Gazetelere Göre Dağılımı

Grafikte görüldüğü gibi kadının şiddet haberlerinde en fazla isminin geçtiği gazeteler sırasıyla Cumhuriyet (%18,8), Sözcü (%17,3) ve Sabah (%16,1) iken; en az geçtiği gazeteler Aydınlık (%1,7), Yenişafak (%2,5) ve Türkiye’de Yeniçağ (%4,6)’dır.

Tablo 7. Ulusal Basında Yer Alan Kadınlar Hakkında Haberlerde Kadının Temsil Biçimleri

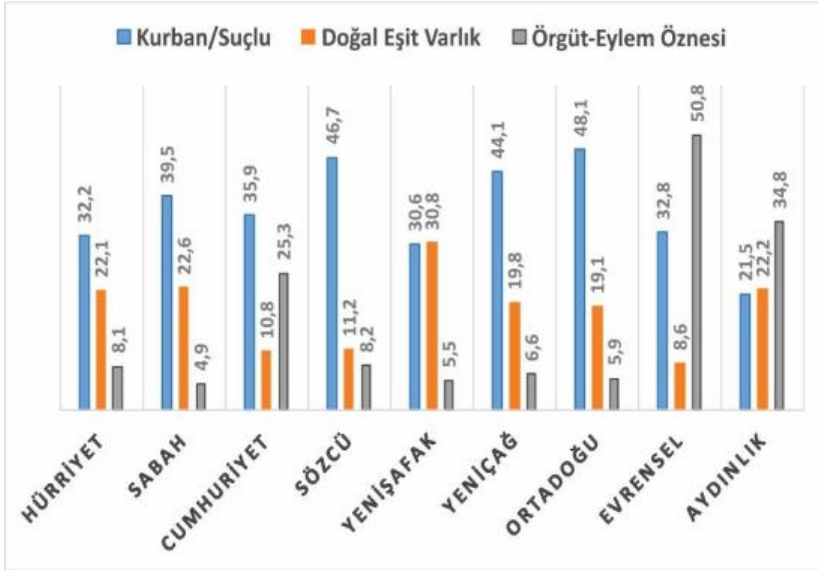
Kategoriler/Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortadoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
Geleneksel	10	11	67	85	27	11	20	-	5	344
Kurban/Suçlu	22	38	35	44	17	22	29	31	89	2503
Cinsel Nesne	15	21	2	48	-	-	-	-	-	86
Mağazin Nesnesi	83	22	22	60	3	10	19	-	4	223
Doğal Eşit Varlık	15	21	10	10	17	99	11	82	92	1159
Örgüt-Eylem öznesi	57	48	25	78	32	33	37	48	14	1162
Haberin Nesnesi	15	15	18	12	16	12	12	72	79	1190
Toplam	70	96	99	94	58	49	61	94	41	6667
	6	6	7	3	1	9	8	4	3	

Ulusal basında yer alan 9 gazetenin, başlığında kadın ifadesi geçen haberleri analiz edildiğinde kadının en fazla (2503) kurban veya suçlu olarak temsil edildiği görülmektedir.

Kadın tüm haberlerin %37,5'inde kurban ya da suçlu olarak gösterilmektedir. "Bilezikleri için hamile kadının bileğini kesti" (Sabah, 4/01/2014), "Erkek arkadaşıyla ilişkiye girmeyen kadın arkadaşını 9 yerinden bıçakladı" (Sözcü, 1/02/2014). Bu kategoriden sonra kadın daha çok (1190) gazetelerde haberin nesnesi olarak yer almaktadır. Bu haberlerde kadın olumlu ya da olumsuz nitelikte, dolaylı olarak haberin konusu olmaktadır. "Türk modacılar Ortadoğulu kadınlar için tasarlayacak" (Sözcü1/11/2014). Kadının daha çok başarıları ile gündeme geldiği ve erkeğin yapabildiği işlerde de başarılı olduğu açık ya da örtük olarak vurgulanan haber sayısı toplamda 1159'dur. Bu haberler doğal eşit varlık kategorisi altında kodlanmıştır.²"Meksika'da ilk kadın devlet başkanı adayı" (Cumhuriyet, 07/02/2012). Araştırmanın önemli bulgularından birisi de kadının yadsınmayacak kadar çok sayıda (1162) haberde örgüt-eylem öznesi olarak temsil edilmesidir. "Kadın öğrenciler yürüdü" (Evrensel, 08/03/2014). Kadın, 344 haberde ise geleneksel olarak temsil edilmiştir. "Çocuklu kadınlar daha mutlu oluyor" (Sabah, 14/01/2014).

Kadınların geleneksel olarak temsil edildiği çok sayıda şiddet haberi de bulunmaktadır. Bu haberlerde kadınların temsil biçimi kurban kategorisi içine alındığından için bu çalışmada kadınların geleneksel olarak temsil edildiği haberlerin sayısı düşük çıkmaktadır. Örneğin, "...koruma altına alınan bir çocuk annesi Özlem A., Şakirpaşa Polis Merkezi'ne götürüldü" (Sabah, 19/03/2013) haberinde olduğu gibi çok sayıda kadına yönelik şiddet haberinde kadının eş ve anne rolünün altı sürekli çizilmektedir. Bu çalışmada sadece başlığında kadın ifadesi geçen haberler analiz edildiği ve gazetelerin ekleri araştırmaya dahil edilmediği için bu çalışmada kadının cinsel nesne (86) ve magazin nesnesi (223) olarak çok az temsil edildiği görülmektedir. "Sarışın kadın kaptanın aklını başından aldı" (Sözcü, 21/01/2012), "Dünyanın en güzel kadını" (Sabah, 03/09/2014).

² Doğal-eşit varlık: Kadınların hayatın herhangi bir alanında erkekler ile eşit biçimde temsil edildiği durumlardır (Köse, 2011; Atalay, 2011; Danacı Yüce,2008)

Grafik 6. Kadının Temsil Biçimlerinin Gazetelere Göre Dağılımı

Grafik 6’da görüldüğü gibi yaptıkları haberlerde kadınları en çok kurban ya da suçlu olarak temsil eden gazeteler sırasıyla Ortadoğu (%48,1), Sözcü (%46,7), Sabah (%39,5) ve Cumhuriyet (%35,9)’tir. Kadını en az kurban ya da suçlu olarak temsil eden gazeteler ise Yenişafak, Hürriyet ve Evrensel gazeteleridir. Bu gazetelerde bile kadının kurban ya da suçlu olarak haberlere konu olması; bu gazetelerin kadınıla ilgili yaptıkları tüm haberlerin %30’undan fazlasına tekabül etmektedir.

Yaptıkları haberler içinde kadınları en fazla doğal-eşit insan varlığı olarak temsil eden gazete Yenişafak gazetesidir. Yenişafak gazetesi yaptığı kadınlar hakkında haberlerin %30,8’inde kadını doğal eşit varlık olarak temsil etmektedir. Kadını en düşük oranda doğal-eşit varlık olarak temsil eden gazeteler ise Evrensel (%8,6) ve Cumhuriyet (%10,8) gazeteleridir. Aydınlik ile birlikte bu gazeteler (Evrensel ve Cumhuriyet) kadını daha çok örgüt-eylem öznesi olarak temsil ettikleri dikkat çekmektedir. Özellikle Evrensel gazetesinin yaptığı kadınlar konulu haberlerin yarısında kadın örgüt -eylem öznesi olarak temsil edilmektedir.

Tablo 8. Ulusal Basında Yer Alan Kadın Konulu Haberde Kadın Hak ve Özgürlükleri

Hak Gazeteler ve Özgürlükler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortadoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
Yaşama Hakkı	28	3	5	8	29	40	9	64	13	199
Eğitim Hakkı	-	-	1	2	1	2	-	-	2	8
Sağlık Hakkı	7	1	-	1	1	1		26	5	42
Siyasi Haklar	4	1	21	3	21	15	5	4	2	76
Kişi Özgürlüğü	4	-	8	3	-	3	-	2	2	22
Özel Hayatın Gizliliği	-	-	-	-	-	-	-	-		0
Genel Kadın Hakları	29	21	14	13	31	14	17	100	34	273
Sosyal ve Eko. Hak.	32	15	17	18	102	26	19	35	21	285
Eşitlik	51	8	24	4	14	13	8	45	5	172
İnanç/İbadet Özgür.	-	-	-	-	8	1	-	-	1	10
İletişim Özgürlüğü	1	-	-	-	-	-	-	-		1
Kişilik Hakları	5	-	-	-		3	-	1		9
Toplam	161	49	90	52	207	118	58	277	85	1097

Ulusal basında yer alan kadınlar hakkında haberlerde kadın hak ve özgürlüklerine yer verilme durumu analiz edilmiştir. Analiz sonucunda 6667 kadın konulu haberin 1097'sinde kadın haklarına yer verildiği tespit edilmiştir. Bu tüm haberlerin %16,4'üdür. Ulusal basında yer alan kadın konulu haberlerin daha çok kadının sosyal ve ekonomik haklarından (285), genel kadın haklarından (273), yaşama hakkından (199) ve eşitlikten (172) bahsedilmiştir. Kadının diğer hak ve özgürlüklerine ise çok az yer verilmiştir. Kadın haklarına haberlerinde en fazla yer veren gazeteler Evrensel (277), Yenişafak (207) ve Hürriyet (161); en az yer veren gazeteler ise Sabah (49), Sözcü (52) ve Ortadoğu (58) gazeteleridir.

Tablo 9. Ulusal Basında Yer Alan Kadınlar Hakkındaki Haberlerde “Kadın Hakları İhlalleri

Haklar /Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortaadoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
Yaşama Hakkı	103	130	175	204	58	81	153	146	37	1087
Eğitim Hakkı	1	-	1	1	-	1	-	1	1	6
Sağlık Hakkı	5	-	1	1	1	1	2	4	2	17
Siyasi Haklar	2	1	6	3	2	2	3	2	2	23
Kişi Özgürlüğü	11	16	25	32	1	5	2	9	3	104
Özel Hayatın Gizliliği	4	9	19	13	-	1	-	4	-	50
Genel Kadın Hakları	-	-	5	-	-	1	-	3	5	14
Kişilik Hakkı	29	13	33	34	4	7	5	26	5	156
Güvenli Yaşama Hakkı	7	17	26	9	4	5	4	7	2	81
Eşitlik	23	6	49	19	7	8	4	14	6	136
Çalışma Hakkı	7	2	6	7	7	4	3	8	8	52
İnanç/İbadet Özgürlüğü	2	-	1	-	3	1	-	1	1	9
Sosyal, Ekonomik Haklar	14	4	19	2	5	5	5	28	17	99
İletişim Özgürlüğü	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Toplam	208	198	367	325	92	122	181	253	89	1835

Kadın konulu haberlerde hangi hakların ihlal edildiği analiz edilmiştir. Analiz sonucunda kadınların en çok yaşama hakkının ihlal edildiği tespit edilmiştir. Kadının yaşama hakkının ihlal edildiği haber sayısı 1087’dir. Bu kadınla ilgili tüm haberlerin %16,3’üdür. Kadının yaşama hakkının ihlal edildiği olayları en çok haberleştiren gazeteler Sözcü ve Cumhuriyet; en az haberleştiren gazeteler ise Aydınlık ve Yenişafak gazeteleridir. Yaşama hakkı ihlalden sonra kadının en çok ihlal edilen hakları kişilik hakları (156), eşitlik (136), kişisel özgürlük (104) ve sosyal ve ekonomik (99) haklarıdır. Kadınlara yönelik yapılan diğer hak ihlalleri ile ilgili haberlerin ise çok az olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Kadın Konulu Haberlerin Veriliş Tarzından Kaynaklanan Hak İhlalleri

Kategoriler/Gazeteler		Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortaoğu	Evrensel	Aydınlık	Toplam
		Kişi Özgürlüğü	-	2	2	1	-	-	-	-	-
Özel Hayatın Gizliliği	10	14	15	13	26	54	12	14	42	913	
Haberde Ayrımcılık	59	12	79	13	77	65	52	97	34	719	
Sözlü. Duyg. Psk. Şiddet	3	2	6	-	-	-	2	2	2	17	
Kişilik Hakkı	12	-	4	5	-	1	4	4	3	33	
Toplam	17	26	24	27	10	12	17	24	81	168	
	8	8	1	3	3	0	8	5		7	

Araştırmada kadın konulu haberlerin veriliş tarzından kaynaklanan hak ihlali yapılan toplam haber sayısı 1687'dir. Gazeteler, kadın konulu haberlerde en çok özel hayatın gizliliği konusunda hak ihlali yapmaktadırlar. 913 haberde, habere konu olan kadınların özel hayatlarının gizliliği ihlal edilmiştir. Gazeteler yaptıkları haberlerde mağdur ya da suç işlemiş kadınların isimlerini ve fotoğraflarını vererek bu hak ihlaline neden olmaktadır.

Kocasını boğan kadına beraat

Zariye Demircan

■ ESKİŞEHİR'in Karakamış Köyü'nde evli ve 2 çocuk annesi Zariye Demircan (46), kendisini döven eşi Yaşar Demircan'ı (46) 2011'de eşarziyle boğarak öldürdü. Tutuklanan Zariye Demircan, 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Zariye Demircan'ın avukatları kararın temyizine gonderdi. Yarışta, meşru müdafaa hükümlerinin uygulanmadığını belirterek kararın bozdu. Mahkeme, cinayetin meşru müdafaa sonucunda işlendiğine kanaat getirerek Zariye Demircan'ın beraatine karar verdi. (DHA)

Yaşar Demircan

Kadına şiddet dün de sürdü

ÖFKELİ koca, çocuğunun velayetini vermeyen eşi Melek G.'yi kurşunladı... S.3

Sözcü, 26/04/2013

KADINA KURŞUN Çocuğunu vermeyince vuruldu

Mahkeme öncesi çocuğunu isteyen adam, olumsuz yanıt alınca eşini kurşun yağmuruna tuttu. Yaralanan kadın ölüme pençeleniyor, kocası ise teslim oldu...

Melek G.'yi haberece bir gün önce 3 kez vurdu. Ağır yaralanan genç kadın, vakti kalmadıkça hastane kaldırılarak tedavi altına alındı. Yaralanan kadın ölüme pençeleniyor, kocası ise teslim oldu...

Çok sinirlendiği

Çocuk vermeden önce ne zaman görüşmek istediğini söyleyen Melek G.'ye Mahkeme kararını verince kocası Melek G.'yi kurşun yağmuruna tuttu. Yaralanan kadın ölüme pençeleniyor, kocası ise teslim oldu...

Önkemin kurbanıyım

Melek G.'yi haberece bir gün önce 3 kez vurdu. Ağır yaralanan kadın ölüme pençeleniyor, kocası ise teslim oldu...

Sözcü, 24/05/2012

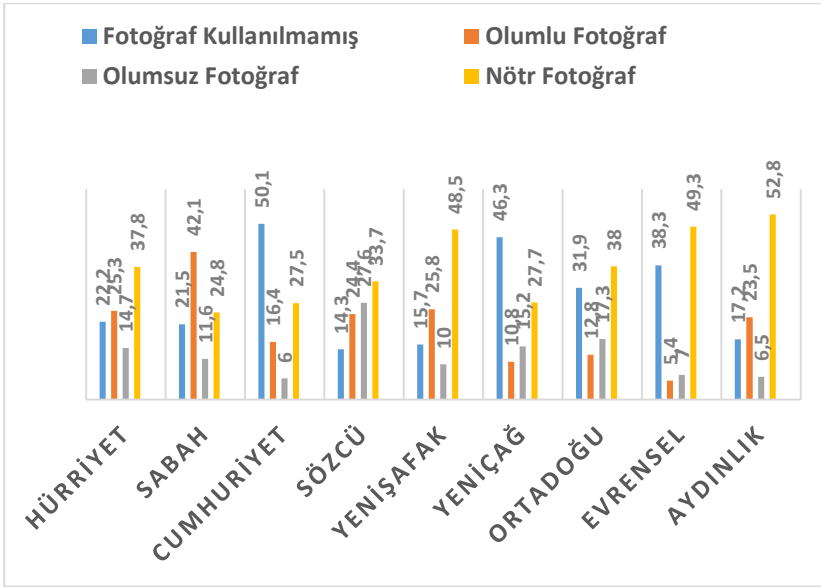
Yukarıda yer alan birinci haberde eşini, kendisini dövdüğü için öldüren kadının ismi ve fotoğrafı açık bir şekilde verilmiştir. Bu haberden sonra mahkeme kararı ile beraat eden kadının toplum hayatı içine çıkması güçleşecektir. İkinci haberde ise haberi veren gazete basın-yayın etiğine uyarak şiddete maruz kalan kadının fotoğrafını mozaikleterek vermesine rağmen 3. sayfada yer alan haberde aynı kadının hem fotoğrafını hem de açık ismini vermesi haberin basın-yayın ilkelerine hiç dikkat edilmeden verildiğini göstermektedir.

Kadın konulu haberlerde özel hayatın gizliliğinden sonra en fazla yapılan hak ihlali, haberde kadına yönelik ayrımcılıktır. “KKTC’ye iki aylığına kadın başbakan” (Hürriyet, 12/06/2013) haberinde olduğu gibi başbakana yapılan kadın vurgusunun altında örtük olarak bir ayrımcılık yatmaktadır. Bu haberi yapan habercinin aynı haberi “KKTC’ye iki aylığına erkek başbakan” diye haber yapmayacağı aşikârdır.

Tablo 11.Ulusal Basında Yer Alan Kadın Konulu Haberlerde Kullanılan Fotoğrafların Niteliği

Kategoriler/ Gazeteler	Hürriyet	Sabah	Cumhuriyet	Sözcü	Yenişafak	Yeniçağ	Ortaoğu	Evensel	Aydınlık	Toplam
Fotoğraf Yok	15 7	20 8	50 0	13 5	91	23 1	19 7	36 2	71	195 2
Olumlu Fotoğraf	17 8	40 6	16 3	23 0	15	54	79	51	97	140 8
Olumsuz Fotoğraf	10 4	11 2	60	26 0	58	76	10 7	66	27	870
Nötr Fotoğraf	26 7	24 0	27 4	31 8	28 2	13 8	23 5	46 5	21 8	243 7
Toplam	70 6	96 6	99 7	94 3	58 1	49 9	61 8	94 4	41 3	666 7

Tablo 11’de görüldüğü gibi ulusal basında yayın yapan gazetelerde, kadın konulu haberlerde en çok (2437) nötr fotoğraf kullandığı görülmektedir. Nötr fotoğraf haberi olumlu ya da olumsuz açıdan etkilemeyen fotoğraflardır. Genellikle vesikalık fotoğraflar ya da haberin konusunu yansıtmayan fotoğraflar şeklindedir. Kadınları konu alan haberlerin çoğunda (1952) ise gazeteler fotoğraf kullanmamıştır. Kadın konulu haberlerde olumlu fotoğrafların oranı (%21,1) olumsuz fotoğrafların oranından (%13) daha yüksektir.

Grafik 7. Kadın Konulu Haberlerde Kullanılan Fotoğrafların Niteliklerine Göre Gazetelerdeki Dağılımı

Grafikte görüldüğü gibi kadın konulu haberlerin yarısında fotoğraf kullanmayan gazete Cumhuriyet gazetesidir. Fotoğraf kullanmama oranı (%14,3) en düşük olan gazete ise Sözcü gazetesidir. Yaptığı kadın konulu haberlerde olumlu fotoğraf kullanma oranı (%42,1) en yüksek olan gazete Sabah; en düşük olan ise %5,4'lük oranla Evrensel gazetesidir. Sözcü gazetesi; araştırmaya dahil edilen tüm gazeteler içinde en fazla olumsuz fotoğraf kullanan gazetedir. Sözcü gazetesi yaptığı kadın konulu haberlerin %27,6'sında olumsuz fotoğraf kullanmıştır. Aydınlik, Evrensel ve Yenişafak gazeteleri, yaptıkları kadın konulu haberlerde en çok nötr fotoğraf kullanan gazeteler olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Yapılan betimsel ve içerik analizleriyle ortaya çıkan bulgulardan şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Medyaya sansasyonel habercilik anlayışının hakim olmasıyla birlikte özellikle kadın konulu haberlerde şiddetin gösterimi artmıştır (Dursun, 2008). Bu araştırmada başlığında "kadın" sözcüğü geçen tüm haberlerin %27'si kadına yönelik şiddeti içermektedir. Gazetelerde kadına yönelik 5 farklı şiddet türünün haberleştirildiği görülmektedir. Bunlar fiziksel şiddet, sözlü-duygusal -psikolojik şiddet, cinsel şiddet, ekonomik şiddet ve ayrımcılıktır. Yapılan haberlere bakıldığında

kadınlar bu şiddet türlerinden en fazla fiziksel şiddete maruz kalmaktadır. Kadına yönelik şiddet haberlerine en fazla Cumhuriyet ve Sözcü gazetelerinde; en az ise Aydınlık ve Yenişafak gazetelerinde yer verilmektedir. Yapılan kadına yönelik şiddet haberlerinin baktığımızda ise daha çok şiddetin normalleştirildiği görülmektedir. Gerbner yaptığı araştırmada çok sayıda şiddet görüntülerini yayınlayan televizyonun şiddeti sıradanlaştırdığını ortaya koyarken; Oskay ise yoğun şiddet gösterimine maruz kalan sıradan insanların bile şiddet kullanımını meşru görmeye başlayacaklarını ifade etmektedir (akt. İnceoğlu, 2008:59,60). Medyanın bu tip haberlere yer vermesinin ve bu haberleri sansasyonel bir şekilde sunmasının nedeni mağdur olan kadının haklarını korumak değildir. Bu tür haberlerde çoğunlukla şiddetin sosyo/ekonomik, siyasal, kültürel nedenleri irdelenmeden olay kişiselleştirilerek okuyucuya sunulmakta; böylece şiddet meşrulaştırılarak normalleştirilmektedir (Erol, 2014: 39). Araştırmada çok sayıda şiddet haberi, bilgilendirici ve şiddeti eleştirici bir tarzda verilmektedir. Bir kısım şiddet haberinde ise şiddetin örtük ve dolaylı bir biçimde meşrulaştırıldığı dikkat çekmektedir. Araştırmanın bir diğer sonucu ise kadına yönelik şiddet haberlerinin yarısında şiddete maruz kalan kadınların isimlerinin geçmesidir. Şiddet mağduru kadınların haberlerde isimlerinin en fazla geçtiği gazeteler Cumhuriyet, Sözcü ve Sabah; en az geçtiği gazeteler ise Aydınlık, Yenişafak ve Türkiye'de Yeniçağ gazeteleridir.

Kadınlar hakkında haberlerin analizi sonucunda kadının en çok kurban ve suçlu olarak temsil edilmesi araştırmanın en önemli bulgusudur. Mağden, 2000 tarihli Radikal gazetesindeki yazısında Türk basınında kadınların genelde kurban ya da arzu nesnesi olarak yer aldığını belirtmektedir (akt. İmançer, 2006:68). Aziz ve diğ. (1994), 1993 yılında yaptıkları araştırmada kadına yönelik şiddet olaylarında gazetecilik temel kurallarına uyulmadığı ve bu haberlerin magazinleştirilerek verildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç bize 1993'den bugüne kadına yönelik şiddet haberlerinin veriliş şeklinde çok fazla bir değişikliğin olmadığını göstermektedir. Bu araştırmanın sonucu da o tarihten bu yana Türk basınında fazla bir şeyin değişmediğini göstermektedir. Kadınının gazetelerde kendisine yer bulabilmesi için aynı zamanda bir örgütün veya sivil toplum kuruluşunun yasal ya da yasal olmayan eylemleri içinde yer alması gerekmektedir. Kadınının gazetelerdeki bu temsilleri dışında doğal eşit varlık olarak da temsil edildiği görülmektedir. Bu kategorideki haberler, kadının başarılarından ve sosyal ve ekonomik hayatta oynadıkları rollerden bahsetmektedir.

Araştırmada haberlerin bir kısmında haberin dilinde gizli bir cinsiyet ayrımcılığının olduğu dikkat çekmektedir. “İlk kadın trafik polisi şimdi torun büyütüyor” (Sabah, 10/02/2012) haberinde olduğu gibi kadının başarıları geleneksel rolleri hatırlatılarak okuyucuya verilmektedir. Yine gazetelerde “ilk kadın başkan, ilk kadın astronot, ilk kadın piskopos gibi çok sayıda kadın konulu haberler yer almaktadır. Bu haberlerde vurgu kadının bu rolleri nasıl oynadıklarına değil; bu rolü ilk defa yerine getirmelerinedir. Kadının elde ettiği toplumsal rollerin gazetelerde istisnai bir durum şeklinde verilmesi bu rollerin daha çok erkeklere uygun roller olduğunu okuyucuya hatırlatacaktır. Oysa ki 4-15 Eylül 1995 tarihinde toplanmış olan 4. Dünya Kadın Konferansında kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformunun J:2 stratejik hedefinde medyada kadınların dengeli ve klişeleşmiş olmayan görüntülerinin yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir (URL-2). Egemen ataerkil kültürün benimsendiği kitle iletişim araçlarında kadınlar erkek bakış açısı ile yansıtılmakta ve bu kültür içinde yetişen kadınlar da bunu benimsemektedirler (İmançer, 2006: 47).

Gazeteler kadını haberleştirirken onun geleneksel temsiline de sıkça vurgu yapmaktadır. Bu araştırmada kadının “geleneksel temsili” kategorisinde olmayıp kurban/suçlu” kategorisinde olan birçok haberde de aslında gazetelerin kadının geleneksel temsilini kullandıkları görülmektedir. Özellikle şiddet haberlerinin birçoğunda kadının eş ve anne olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Karaca ve Papatya (2011: 497) araştırmalarında, 1990-2009 yılları arasında yayınlanan televizyon reklamlarında kadının çoğunlukla ev hanımı ve eş olarak sunulduğunu ve 1970’li yıllardan bu yana bu durumun hiç değişmediği sonucuna ulaşmışlardır. Görüldüğü gibi kadının geleneksel temsili sadece yazılı basında değil aynı zamanda görsel basında da sıklıkla vurgulanan bir temsil biçimidir.

Haberlerinde kadının en çok kurban ve suçlu olarak temsil edildiği gazeteler Ortadoğu, Sözcü, Sabah ve Cumhuriyet’tir. En az temsil edildiği gazeteler ise Yenişafak, Hürriyet ve Evrensel’dir. Bu sonuç bize gazetelerde kadının kurban veya suçlu olarak temsil edilmesinin gazetelerin siyasi duruşları ile bir ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Yani siyasi duruşları birbirinden çok farklı olan gazetelerin kadını haberlerinde kurban ve suçlu olarak temsil etme noktasında benzer bir duruş sergilediklerini göstermektedir. Kadının örgüt eylem öznesi olarak temsil edilmesinde ise gazetelerin siyasi görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir. Daha çok sosyalist, sol ve ulusalcı gazetelerin (Evrensel, Sözcü ve Aydınlık) haberlerinde kadının örgüt eylem öznesi olarak daha fazla temsil edildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Ulusal basında yayın yapan gazetelerin haberlerinde kadının temsil biçimlerinin bilinmesi o gazetelerin kadına olan bakışı hakkında gazete okuyucularına önemli bilgiler verecektir. Moscovici (1984) sosyal gerçekleri oluşturan temsillerin, olaylara olan yaklaşımımızı ve uyarıcılara olan tepkilerimizi belirlediğini ifade ederek onu kendi yarattığı heykele tanrı gibi tapan ve boyun eğen bir sanatçıya benzetmektedir (Akt: Öner, 2002:31). Medya aracılığı ile sürekli topluma kadınlarla ilgili yanlış temsillerin sunulması da bir müddet sonra o temsillerin sosyal gerçeklik gibi algılanmasına neden olacaktır. Varol (2014) bu durumu Hall'un temsil kuramı ile Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı ile açıklamıştır.

Kadın haklarına yer verilme durumu açısından gazetelerde kadının daha çok sosyal ve ekonomik hakları ile genel haklarından bahsedildiği görülmektedir. Gazetelerde kadına yönelik 1799 şiddet haberi varken sadece 199 kez kadının yaşama hakkı vurgulanmıştır. Gazeteler için şiddet haberleri o şiddetin doğurduğu hak ihlallerinden daha fazla haber olma eğilimindedir. Oysaki toplumsal hafızada kadın, şiddetle değil haklarıyla hatırlanırsa kadına yönelik şiddet azalacaktır. BİA² projesi kapsamında yürütülen Hak Haberciliği Medya İzleme Raporlarında da medyanın haklar söz konusu olduğunda haber yapma konusunda isteksiz olduğu vurgulanmaktadır (Tosun, 2007:20). Haberin veriliş tarzından kaynaklanan hak ihlallerinin başında özel hayatın gizliliğinin ihlali gelmektedir. Gazeteler bu ihlali daha çok, yaptıkları haberde mağdur ya da suç işlemiş kadınların isimlerini ve fotoğraflarını vererek yapmaktadırlar. Gazeteler bu haber tarzıyla habere konu olan kadının gelecekteki hayatını, eşini, çocuklarını ve tüm çevresini düşünmeden kadını afişe etmektedir. Özellikle şiddete maruz kalarak zaten bir hak ihlaline uğrayan kadınlar haberin bu şekilde verilmesiyle de ikinci bir hak ihlaline uğramaktadırlar.

Kadın konulu haberleri, haberde kullanılan fotoğraflar açısından analiz edildiğinde kullanılan fotoğrafların çoğunun nötr olduğu görülmektedir. Bunlar, haberi anlatan, destekler nitelikte olmayan ve daha çok vesikalık küçük fotoğraflar şeklindedir. Bu tür fotoğraflar tüm kadın konulu haberlerin %36,5'inde kullanılmıştır. Kadın konulu haberlerin %29,2'sinde ise fotoğraf kullanılmamıştır. Gazetelerde haberi yansıtan ve olumlu bir niteliğe sahip olan fotoğrafların oranı (%21,1) olumsuz niteliğe sahip olan fotoğrafların oranından (%13) daha yüksektir. Gazetelerde fotoğraf kullanmanın amacı okuyucuya gerçeği sunmak ve haberi görüntüyle desteklemek içindir. Habere konu olan kişilere karşı farklı duyguların hissedilmesini sağlamak için değil (Tiryakioğlu, 2009:303). Bu araştırmada kullanılan 870 olumsuz fotoğrafın çoğunda okuyucuda haberin dışında farklı duyguların

hissedilmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Örneğin kadına yönelik şiddet haberlerinde mağdur kadının aciz, zavallı gösterilmesi, öldürülmüş ve kanlar içinde yerde yatan kadın görüntülerinin ölmeden önceki mutlu, güzel hatta cinsellik içeren fotoğraflarıyla birlikte verilmesi okuyucuyu haberin bağlamından uzaklaştırıp farklı duygu ve düşüncelere doğru yönlendirilmesine neden olmaktadır. Kadın konulu haberleri yapanlar da okuyucuyu o habere odaklayabilmek için kadını kan-revan içinde ya da erotik bir şekilde göstermekten hiç çekinmemektedirler. Bir uçak kazasını “Sarışın kadın kaptanın aklını başından aldı” (Sözcü,21/01/2012) manşeti ve bikinili bir kadın fotoğrafı ile birlikte veren gazete kadınla ilgili var olan kalıp yargıları yaşatmaya devam etmektedir. Sistematik ve periyodik bir biçimde sunulan görüntü ve imgeler bireylerin, özellikle de çocukların ve gençlerin duyguları, tutumları, değerleri ve davranışlarında güçlü bir şekillendirici ve belirleyici etkiye sahip olduğu unutulmamalıdır (Arslan, 2004:11).

Gezgin’e (2003) göre gazeteler; memleket ve dünya olaylarını okuyucuya bildirmek, onların siyasi, fikri, sosyal ve ekonomik sahalarda ilerlemesini sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır. Ancak bu araştırmanın sonucunda kadını haber yapan çoğu gazetenin kadının her alanda ilerlemesini sağlamak amacını taşıdığını söylemek zordur. Türkiye’de ulusal basında yayın yapan 9 gazetenin, üç yıllık haberlerinin incelendiği bu araştırmanın genel olarak bütün bulguları değerlendirildiğinde; başlığında kadın geçen haberlerin ağırlıklı olarak olumsuz haberler olduğu, bu haberlerin çözüm odaklı değil daha çok sorun odaklı verildiği, olumsuz haberlerde kadının daha çok şiddet mağduru olarak temsil edildiği, şiddet türlerinden en çok fiziksel şiddete maruz kaldığı, şiddet haberlerinde ise şiddetin daha çok kanıksatıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca haberin verilme tarzında ise daha çok özel hayatın gizliliği ihlal edilmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda hak haberciliği açısından kadınları haber konusu yapan gazetecilerin basın yayın etiğine daha fazla dikkat etmeleri önerilmektedir. Kadınların yazılı basındaki görünürlüğü toplumda kadın haklarının gelişmesi açısından önemlidir. Ancak bu görünürlüğün niteliği çok daha önemlidir. Dolayısıyla gazeteciler kadınları gerçekçi ve özgürleştirici bir nitelikte haberleştirmelidir.

Kaynakça

- Akdoğan, H. (2004). *Medyada Kadın*. İstanbul: Ceylan Yayınları.
Alankuş, S. (2007). BIA² ve Hak Haberciliği Eğitim Çalışmaları Üzerine, Sevda Alankuş (Hazırlayan), *İnsan Hakları Haberciliği*, (s.11-50), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

- Alankuş, S. (2009). Yeni Habercilik Arayışları: Hak Odaklı Habercilik, Yurttaş Gazeteciliği, Barış Gazeteciliği, Sevda Alankuş (Hazırlayan), Gazeteciliğe Başlarken, (s.88-124). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Alankuş, S. (2012). Neden Kadın Odaklı Habercilik, Sevda Alankuş (Derleyen), *Kadın Odaklı Habercilik*, (s.27-68), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Alem, J. (2008). Medya ve Şiddet. (Ed. A. B. Göksel ve B. Gültekin). *Medya Analizleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Altun, A. (2013). Medya Okuryazarlığı, Ebru Gençtürk ve Kadir Karatekin (Editörler), *Sosyal Bilgiler İçin Çoklu Okuryazarlıklar*, (s. 179-206). Ankara: Pegem Akademi.
- Aronson, E., Wilson, T. D. & Akert, R. M. (2012). Sosyal Psikoloji, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Arslan, A. (2004). Medyanın Birey, Toplum ve Kültür Üzerine Etkileri, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Atalay, A. (2011). Hak Odaklı Gazetecilik Perspektifinden Günlük Gazetelerde Kadının Temsili. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Aziz, A. ve diğerleri (1994), *Medya Şiddet ve Kadın /1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer Alış Biçimi*, Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Yayın No: 81.
- Belsey, A. & Chadwick, R. (2011). Medyada Etik ve Siyaset: Kalite Arayışı, A. Belsey & R. Chadwick (Der.), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, (s.13-29). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgin, N. (2000). “İçerik Analizi”, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları,
- Bilici, İ. E. (2014). Medya Okuryazarlığı ve Eğitimi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Bülbül, H. (2014). Toplumsal Cinsiyet Kimliklerinin Oluşumu ve Toplumsal Cinsiyet Temsilleri, Huriye Kuruoğlu & Bermal Aydın (Editörler), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, (s.1-16). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Büyükbakkal, C. I. (2007). Medyada Kadın Olgusu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. (28), 19-30.
- Chomsky, N. (2012). Medya Gerçeği, (Çev. Abdullah Yılmaz & Osman Akınhay), İstanbul: Everest Yayınları.
- Çatalcalı, A. (2015). Magazin Haberlerinde Toplumsal Cinsiyet Temsili: Alem, Hafta Sonu ve Şamdan Plus Dergilerinin Anlambilimsel Analizi. Gülseren Ağrıdağ (Editör) *Türkiye’de*

- ve *Dünyada Kadın Araştırmaları*, (s.35-41). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Çetinkaya, Y. (1992). *Reklamcılık ve Manipülasyon*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Çınar, E. (2015). Bir Sosyal Medya Aracı Olarak Televizyonda Kadınların Temsil Biçimleri. Gülseren Ağrıdağ (Editör), *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları* s.150-156 Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Danacı, Y. Ö. (2008), “Siyasal Kimlikli Gazetelerde Kadın Kimlikleri”, Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor musun? Toplumsal Yaşamda Kimlik İzdüşümleri, İstanbul: Hil Yayınları.
- Demir, V. (2006). *Medya Etiği*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Demirbilek, S. (2007). Cinsiyet Ayrımcılığının Sosyolojik Açından İncelenmesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 44 (511), 12-27.
- Dursun, Ç. (2008) Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik, Ankara: TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Dursun, Ç. (2010). Kadına Yönelik Şiddet Karşısında Haber Etiği, *Fe Dergi* 2,(1), 19-32.
- Dündar, F. N. (2015). Reklamda Kadın Olgusu ve Biscolata Reklam İletisi Örneği. Gülseren Ağrıdağ (Editör.). *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları* S. 205-209 Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Erdemir, H. P. & Özbaysal, T. (2015). Türkiye’de Kadın Medya ve İletişim. Gülseren Ağrıdağ (Editör.). *Türkiye’de ve Dünyada Kadın Araştırmaları* (s. 262-267). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Erdoğan, İ. (2013). Dördüncü Güç Medyadan Beşinci Güç İnternete: Demokratik Bir Dönüşüm mü Yaşanıyor?, *Selçuk İletişim*, 8 (1),176-191.
- Erol, D. D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türkiye Yazılı Basınında Şiddet Haberleri ve Haber Fotoğrafları, Huriye Kuruoğlu & Bermal Aydın (Editörler), *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği (Malatya Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 209-230.
- Gezgin, S. (2003). Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi, *İ.Ü. İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 11-22.

- Gezgin, S. (2008). Gazeteciliğin Türkiye'deki Serüveni, Metin, Işık & Ayhan Erdem (Editörler), *Tüm Yönleriyle Medya ve İletişim*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2011). Sosyal Psikoloji, (Çev: İbrahim Yıldız & Aydın Gelmez), Ankara: Ütopya Yayınları.
- İmançer, D. (2006). Cinsiyet Rolü Temsili: Medya Kültürü, Feminizm, Televizyon ve Seriyaller, Dilek İmançer (Editör), (s.47-66). *Medya ve Kadın*, Ankara: eabil Yayınları.
- İmançer, D. (2006). Türk Medyasında Kadının Temsili, Dilek İmançer (Editör), (s.67-79). *Medya ve Kadın*, Ankara: eabil Yayınları.
- İmançer, D. (2006). Toplumsal Cinsiyet Oluşumuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar, Dilek İmançer (Editör), (s.1-22). *Medya ve Kadın*, Ankara: eabil Yayınları.
- İmançer-Takımcı, D. & Sebik, Ş. (2010). Sinemada Beden İktidar ve İdeoloji: 1990 Sonrası Türk Sinemasında Beden Temsili, Dilek İmançer Takımcı (Editör), (s.1-34). *Medya Temsilleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnal, A. (2005). Medyanın "Etkisi" Sorunsalına Başka Bir Bakış, (Derleyen: Sevdâ Alankuş), (s.65-80). *Medya ve Toplum*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- İnceoğlu, Y. (2008). Bir Üçleme: Çocuk Medya ve Eğitim, Metin, Işık & Ayhan Erdem (Editörler), (s. 56-65). *Tüm Yönleriyle Medya ve İletişim*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- İrvan, S. (2005). Medya ve Etik, (Der. Sevdâ Alankuş), (s.61-90). *Medya, Etik ve Hukuk*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Karaca, Y. ve Papatya, N. (2011). Reklamlardaki Kadın İmgesi: Ulusal Televizyon Reklamlarına İlişkin Bir Değerlendirme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 479-500.
- Keane, J. (2010). Medya ve Demokrasi, (Çev: Haluk Şahin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Köse, A. (2011). Türk Basınında Kadın: 2010 Türkiye'sinde Sosyal Haklar Açısından Kadınların Temsili, *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu III*, Kocaeli Üniversitesi, 25-26 Ekim 2011, (s. 401-418), İstanbul: Petrol-İş Yayınları.
- Marshall, G. (2009). Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: Osman Akınhay & Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- McLuhan, M. ve Fiore, Q. (2012). Medya Mesajı, Medya Mesajıdır, (Çev. İlke Haydaroğlu), İstanbul: MediaCat Kitapları.

- Merriam, S. B. (2013). Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber, (Çev. Editörü: Selahattin Turan), Ankara: Nobel Yayınları.
- Öner, B. (2002). Sosyal Temsiller, *Kriz*, 10 (1), 29-35.
- Özerkan, Ş. (2008). Haber Araştırmalarında İçerik Analizi ve Söylem Çözümlemesi Uygulamaları, Metin, Işık & Ayhan Erdem (Editörler), (s. 37-55). *Tüm Yönleriyle Medya ve İletişim*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- Pavlik, J. V. (2013). Yeni Medya ve Gazetecilik, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Sayer, H. (2011). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, http://kadininstatusu.aile.gov.tr/data/542a8e0b369dc31550b3ac30/handan_sayer_tez.pdf (Erişim Tarihi: 10.08.2017).
- Seçal, E. F. (2015). Moda Fotoğrafçılığında Kadının Metalaşması ve Kadın Kimliğinin Oluşmasına Etkisi, Gülseren Ağrıdağ (Editör), (s. 130-137). *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları*, Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Sezerer-Albayrak, E. (2015). Televizyon Reklamlarında Kadın İmgesi Kullanımı, Gülseren Ağrıdağ (Editör), *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları*. (s.117-123). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Stratford, T. (2011). Kadınlar ve Basın, A. Belsey & R. Chadwick (Der.), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, (s.161-168). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tanrıöver, H. U. (2012). Medyada Kadınların Temsil Biçimleri ve Kadın Hakları İhlalleri, (Der: Sevda Alankuş). Kadın Odaklı Habercilik, (s. 151-168), İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A. & Sears, D. O. (2012). Sosyal Psikoloji, (Çev: Ali Dönmez, Ankara: İmge Kitabevi.
- TBMM. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinde Medyanın Rolü Konulu Komisyon Raporu*. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Yayınları No: 10. (https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/toplumsal_cinsiyet_esitliginde_medyanin_rolu.pdf) (Erişim Tarihi: 05/12/2016).
- Tiryakioğlu, F. (2009). Haber Fotoğrafları, Manipülasyon ve Fotoğraf Editörlüğü, Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Medya ve Etik Sempozyumu, s.291-304.
- Toker, H. ve Altun, D. (2015). Toplumsal Şiddetin Aktarım Yoluyla Yeniden Üretilmesi: Basının Televizyonlaşması Bağlamında Şefika Etik Cinayeti. *Selçuk İletişim*. 9 (1), 115-140.

- Tosun, G. E. (2007). Hak Örgütleri Medyada Görünür Olmak, İstanbul: IPS İletişim Vakfı yayınları:12.
- TÜİK (2015).Yazılı Medya İstatistikleri,
<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21543>,
Erişim Tarihi: 13.12.2016
- Varol, S. F. (2014) Medyada Yer Alan Temsillerin Kimlik Edinme Sürecindeki Rolü, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (26), 301-313.
- Wollstonecraft, M. (2012). Kadın Haklarının Müdafaası, (Çev. Kevser Erol), İstanbul: Doruk Yayınları.
- URL 1. <http://www.basinkonseyi.org.tr/basin-meslek-ilkeleri>, Erişim Tarihi: 05.08.2015.
- URL 2. <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf>, Erişim Tarihi: 03.03.2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue: 39 – Sayfa / Page: 431-454
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 17.01.2018 Kabul/Accepted: 05.03.2018

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA GAZİANTEP VİLÂYETİ HALKEVİ FAALİYETLERİ¹

ACTIVITIES OF GAZİANTEP PROVINCE PEOPLE'S HOUSES IN THE SECOND WORLD WAR

Arş. Gör. Dr. Ferit YÜCEBAŞ
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
ferityucebas@yyu.edu.tr

Öz

Halkevleri, bir modernleşme ve kültür aracı olarak Türk Ocakları'nın yerine 19 Şubat 1932'de kuruldu. 1932-1951 yılları arasında varlıklarını sürdüren halkevleri önemli bir görev üstlenmişlerdir. Halkevleri, kendi bünyesinde açmış olduğu şubeler vasıtasıyla birçok konuda faaliyet göstermiştir. Türk kültürünü ve devletin resmi ideolojisini ülkenin her yerine götürmeyi hedefleyen Cumhuriyet yönetimi, halkevlerini bir aracı olarak kullanmıştır.

Cumhuriyet yönetimi, II. Dünya Savaşı yıllarında halkevi çalışmalarının aksamadan yürütülmesine gayret göstermiştir. CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen ödenek ve halkevi başkan ve yöneticilerinin yardımlarıyla halkevleri faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu süreçte Gaziantep, Kilis, Nizip, İslâhiye ve Fevzipaşa halkevleri çeşitli seminer ve konferanslar vererek halka faydalı olmaya çalışmışlardır. Bununla beraber devlet-millet birlikteliğini sağlamak için de önemli gayretler göstermişlerdir. Halkevleri bu çalışmalarını Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze Şubeleri vasıtasıyla yürütmeye çalışmıştır. Bu şubelerin yapmış oldukları

¹ Bu makale, 2018 yılında tamamlamış olduğum tez çalışmamdan üretilmiştir.

çalışmalarla devletin resmi ideolojisinin yanında pratik bilgiler de verilmiştir. Bu çalışmada II. Dünya Savaşı sürecinde Gaziantep vilâyeti dâhilinde bulunan halkevlerinin faaliyetleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halkevleri, Gaziantep Halkevi, Kilis, Nizip.

Abstract

The People's Houses were established on 19 February 1932 instead of the Turkish Quarters as a means of modernization and culture. The People's Houses that drive their assets between 1932 and 1951 years, undertook an important task. The People's Houses have been operating in many topics through the branch offices they have opened in their own right. The Republican administration, which aimed to bring Turkish culture and the official ideology of the state to all parts of the country, used the people's houses as a means.

During The Second World War, the Republican government made efforts to ensure that the activities of the people's houses were carried out without disruption. With the allowance sent by the CHP General Secretariat and with the help of the people's presidents and administrators, the people's houses continued its activities. In this process, Gaziantep, Kilis, Nizip, İslâhiye and Fevzipaşa people houses have tried to be beneficial to the public by giving various seminars and conferences. Notwithstanding they have made important efforts to ensure state-national unity. The public houses have tried to carry out these works through the fields of Language and Literature, Fine Arts, Representation, Sports, Social Aid, Public Classes and Courses, Library and Publication, Villageism, History and Museum Branches. These branches have been given practical information alongside the official ideology of the state. In this study, during The Second World War, the people's houses which located in the province of Gaziantep, activities were examined.

Keywords: The People's Houses, Gaziantep People's House, Kilis, Nizip.

Giriş

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında meydana gelen II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmamasına rağmen savaşın etkilerini derinden hissetmiştir. Ülke savunması dolayısıyla askerî harcamalar bu dönemde daha da artmıştır. Bu zor şartlarda bile devlet kültürel faaliyetlerden geri kalmamaya özen göstermiştir.

Halkevleri, Cumhuriyet yönetiminin bir kültür ürünü olarak 19 Şubat 1932'de ortaya çıkmış ve 1951 yılına kadar faaliyetlerini yürütmüştür. Gaziantep, bulunmuş olduğu konum itibarıyla stratejik bir öneme sahip olduğundan buradaki halkevi çalışmaları da önem arz etmekteydi. Halkevlerinin kuruluşuna zemin hazırlayan önemli gelişmeler olmuştur (Çeçen, 1990: 109). Bunlardan en önemlisi Türk Ocaklarının 10 Nisan 1931'de kapatılması ve onun yerine 19 Şubat 1932'de Halkevlerinin kurulmasıdır. Halkevleri, cumhuriyet idaresinin dünya görüşünü halka götürme, tanıtma, yaygınlaştırma ve toplumun

kültür yapısını canlandırma denemesi olarak da kabul görmektedir (Temiz, 2006: 197). CHP'nin kültür kurumları olarak değerlendirilen halkevleri ayırım gözetmeksizin herkesi kucaklayan kurumlar olarak varlıklarını sürdüren bir özelliğe sahipti (Kardaş, 2013: 372). Halkevleri Türk halkının öncelikle sosyal, ekonomik ve kültürel (Van, 24 Ekim 1939, 2) gelişmesine önemli katkılar sunmayı amaçlamıştı (Uluskan, 2010: 34). Türkiye'de her sahada meydana gelen (Aksoy, 1940: 2) gelişmeler eğitim ve kültür alanında da yaşanmıştır. Gaziantep Halkevi de bu iki amaç temelinde 24 Haziran 1932'de açılmış ve faaliyetlerini yürütmüştür. Gaziantep, 60.000 nüfusa sahip bir şehir olmanın yanında (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490.01.510.2046.2. 20), stratejik konumundan dolayı da bir kat daha fazla önem verilmesi gereken bir yerdir. Gaziantep'in kuvvetli bir kültür merkezi olmasıyla beraber geniş hinterlandı da bulunmaktadır (BCA, 490. 01.510.2046.2. 19). Teftiş raporlarında Gaziantep, aynı zamanda ülkenin zengin ve münevver bir topluluğunu içine almış bir şehir olarak da gösterilmektedir (BCA, 490.01.510.2046.2. 21.).

Cumhuriyetin ilanından itibaren Gaziantep köylerinde yapılan kültür işlerine önem verilmeye başlandığı gibi (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1941, 3.) halkevleri de kültürde birleşme ve millileşmenin, okullar dışındaki en önemli kurumları olarak değerlendirilmiştir (Tanör, 2010: 313). CHP Gaziantep Bölgesi Müfettişi Balıkesir Milletvekili F. Tiritöglü'nün Gaziantep vilâyetine ait ikinci teftiş raporunda (BCA, 490.01.510.2046.2. 37) Gaziantep'te yapılan çalışmalarla hem eğitim hem de kültür işlerine ağırlık verildiği belirtilmektedir (BCA, 490.01.510.2046.2. 38).

Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli ve Dr. Abdurrahman Melek'in seçim bölgesinde yaptığı tetkikler sonucunda hazırlanmış oldukları raporda (2 Ocak 1942) (BCA, 490.01.510.2046.2. 41), şehrin güney kısımlarının da bir kültür merkezi olması gerektiğine dikkat çekilmiştir (BCA, 490.01.510.2046.2. 43).

1. Gaziantep Halkevi ve Faaliyetleri

II. Dünya Savaşı'ndan dolayı halkevi üyelerinin birçoğu askere alınmıştı. Buna rağmen Fevzipaşa Halkevi hariç diğer halkevlerinin çalışmaları memnuniyet verici mahiyette görülmüştür (BCA, 490.01.653.175.1. 24). CHP Gaziantep Bölgesi Müfettişi Balıkesir Milletvekili F. Tiritöglü'nün 21 Şubat 1940 tarihli birinci teftiş raporunda (BCA, 490.01.653.174. 151) Gaziantep vilâyeti dâhilinde bulunan halkevi çalışmalarının istenilen düzeyde olmadığı belirtilmektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 53). Gaziantep sınırda bulunması hasebiyle halkevlerinin daha faydalı ve verimli çalışması

gerektiği hazırlanan raporlarda sık sık dile getirilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 53). Gaziantep Halkevi hariç Kilis, Nizip ve Fevzipaşa halkevlerinin çalışmalarının yeterli olmadığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BCA, 490.01.653.174.1. 53). Gaziantep Halkevi'nde, halkevlerinin yıldönümü münasebetiyle 25 Şubat 1940'da halkevi başkanı Ali Yetkin tarafından halkevleri ve halk odalarının önemi ve amaçları hakkında bir konferans verilmiştir (BCA, 490.01.955.699.2. 48). Gaziantep Halkevi'nin 8. yıl dönümü dolayısıyla yapılan kutlamalara halkın yoğun ilgisi olmuştur (BCA, 490.01.955.699.2. 49).

Gaziantep Halkevi binası (BCA, 490.01.510.2046.2. 20) ile merkez kazası idare heyetinin kullandığı bina daha önce kilise olarak kullanılmaktaydı (BCA, 490.01.653.174.1. 52). Kilisenin ibadet bölümü bezler ve kontraplaklarla kapatılarak sinema ve müsamere salonu haline dönüştürüldüğü gibi kilisenin diğer bölmeleri de halkevine ayrılmıştır (BCA, 490.01.653.174.1. 172). Halkevinin kilise binasında faaliyet göstermesi hoş karşılanmamakta (BCA, 490.01.653.174.1. 117) ve yeni bir yer bulunması talep edilmekteydi (BCA, 490.01.653.174.1. 52). Biraz masraf yapılarak yeni bir halkevi binası elde edilmek istenmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 93). Yer seçiminde ise binanın şehrin meskûn mahallerinde yapılmasına ve özellikle bahçeli ve oyun sahalarına elverişli olmasına dikkat edilmeye çalışıldı (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 19).

Halkevi çalışmalarının yürütülebilmesi için gerekli olan tahsisatın sağlanmasına özen gösterilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 114). Aslında vilâyetteki halkevi şubelerinin bulunduğu bölgenin ihtiyacına uygun olduğu, fakat çalışma programlarının düzenlenmesi gerekmektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 115). Gaziantep Halkevi'nin üye sayısı çeşitli meslek gruplarından oluşmaktadır. 1940 yılı içinde bütün halkevi mensuplarının iştirakiyle 4 genel toplantı yapılmış ve bu toplantılara 3.000 kişi katıldı (BCA, 490.01.1536.241.1. 114). Halkevinin seri konferansları devam etmekteydi. 11 Haziran 1940'ta ziraat konulu bir konferansın gerçekleştirileceği belirtilmiştir (Yeni Gaziantep, 8 Haziran 1940, 2). Bu konferans sonrasında dinleyicilere Cumhurbaşkanı'nın seyahatlerini ve Uludağ'da spor hareketlerini gösteren ilgi uyandırıcı filmler gösterilmiştir (Yeni Gaziantep, 15 Haziran 1940, 2). Gaziantep Halkevi, lise ve ortaokulda matematikten tekrara kalan öğrenciler için bir kurs açmıştır (Yeni Gaziantep, 6 Temmuz 1940, 2).

1940 yılında Gaziantep Halkevi Başkanı Ali Yetkin'in yerine Doktor Saip Özer² seçilmiştir (Yeni Gaziantep, 7 I. Kanun (Aralık) 1940, 1). Doktor Saip Özer'in verimli çalışmaları ile Gaziantep Halkevi'nin şube teşkilâtının tamamlandığı görülmüştür (BCA, 490.01.997.854.2. 56). Fakat vilâyet merkezinde bulunan halkevi de dâhil olmak üzere bütün halkevlerinin talimatnamede belirtilen esaslara göre çalışmadıkları tespit edilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 114).

Gaziantep ve çevresinin çalışkan, para kazanmasını ve eğlenmesini bilen, ülkesini fazla seven bir halk ile meskûn bulunması burada halkevlerinin faaliyetlerinin rahat yürütülmesine katkıda bulunmuştur (BCA, 490.01.997.854.2. 92). Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti'nin 1941 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda (BCA, 490.01.653.174.1. 2), merkez, Nizip, İslâhiye ve Pazarcık kazaları ile Fevzipaşa halkevlerinin teftiş edildiği belirtilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 7). Bu teftişte vilâyet merkezi, Kilis, Nizip kazalarının bütçe durumlarının kısıtlı olduğu tespit edilmişti (BCA, 490.01.653.174.1. 16). Merkez, Kilis, İslahiye ve Pazarcık kazalarındaki halkevleri üyeleri vasıtasıyla bir miktar para tahsil etmişlerdir.

Nizip Halkevi ise herhangi bir para toplayamamıştır (BCA, 490.01.653.174.1. 8). Vilâyet merkezinde, Kilis, Nizip ve Fevzipaşa nahiyesinde olmak üzere dört halkevi vardır. Bu halkevlerinin bütçeleri yeterli olmamasına rağmen çalışmaları ve aldıkları verimin iyi olduğu gözlemlenmiştir. Fakat Fevzipaşa Halkevi'nin yeterli eleman bulamadığından zayıf olduğu gözlemlenmiş ve bu durum istenen çalışmaların yapılamamasına neden olmuştur (BCA, 490.01.653.174.1. 18).

Gaziantep Halkevi Başkanı Saip Özer, köylünün ziraat bilgilerinin arttırılması maksadıyla yıllık programa seyyar kütüphaneler açmak ve bilhassa öğretmen ve eğitimci bulunan köylerde bu gibi kitapları halkın istifadesine sunmak gerektiğini belirtmiştir (BCA, 490.01.920.585.1. 27). Bu kütüphaneler vasıtasıyla köylere de hizmet verilmiş ve köylünün bilgisi arttırılmaya çalışılmıştır (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 14). Ülkenin ekonomik kalkınması açısından önceliğin tarımsal üretimin arttırılması olduğu düşünüldüğünden ziraat konuları köy gezilerinde önemli bir yer tutmuştur (Onbaşı, 2011: 82-83). Halkevi Başkanı Dr. Sadi Özer'in Ağustos 1941'de askerlik vazifesine çağırılması üzerine halkevi idare ve

² İstanbul'da doğmuştur. Gaziantep'te Türk Ocağı Başkanlığı yapmıştır. Gaziantep'te özel bir hastanesi vardır. Kadın hastalıkları uzmanıdır. Bkz. BCA, 490.01.653.174.1. s. 97.

teşkilât talimatnamesinin 34. maddesinin 1. fıkrası gereğince başkanlık vazifesi halkevi idare üyelerinden Maarif Müdürü Turgut Tarhan'a bırakılmıştır (BCA, 490.01.939.644.1. 11).

CHP Vilâyet İdare Heyeti tarafından 1942 yılı bütçesine halkevlerine yardım olmak üzere 6.900 lira ödenek konulmuştur (BCA, 490.01.1494.91.1. 7). Halkevleri hizmetleri için temin edilen gelirlerin vilâyette açılmış olan halkevlerinden her birinin vaziyeti ve ihtiyaçları göz önünde bulundurulmak suretiyle dağıtıldığı ve bu gelirlerden gelecek yıl yani 1942 yılı için 4.000 lira gibi önemli bir miktarın Gaziantep Halkevi ihtiyacına ayrıldığı belirtilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 27).

Gaziantep Halkevi'nde Halkevlerinin 10. yıl dönümü kutlanmış ve aynı gün çeşitli konferanslar verilmiştir (Yeni Gaziantep, 19 Şubat 1942, 2). Bu kutlamalara kalabalık bir halk kitlesi katılmıştır (Yeni Gaziantep, 23 Şubat 1942, 1). Halkevinde birçok konuda konferans verilmekteydi. Örneğin maden aramalarında yeni metotlar hakkında Hüseyin Rahmi Akıncı tarafından 5 Eylül 1942 Cumartesi günü saat 17'de bir konferans verilmiştir (Yeni Gaziantep, 3 Eylül 1942, 1). Vilâyet dâhilinde düzenlenen kongre ve konferanslar da genel olarak halkevi salonunda yapılmaktaydı (BCA, 490.01.653.174.1. 121).

17 Kasım 1942 tarihli raporda, halkevlerinden yurdun hiçbir yerinde beklenildiği kadar olumlu randıman alınmadığı ifade edilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan dolayı halkevi çalışanlarının bir kısmının askere alınması halkevi çalışmalarını aksatmıştır. Bununla beraber aynı raporda halkevlerinin bu dönemde yapmış olduğu çalışmaları da küçümsemek gerektiğine dikkat çekilmiştir (BCA, 490.01.939.644.1. 15).

Halkevlerinin on birinci açılış yıl dönümü münasebetiyle Gaziantep geleneklerine özgü eski giyim ve kıyafetlere dair Ankara'da açılacak sergide teşhir edilmek üzere CHP Genel Sekreterliği'nce talep edilen elbiseler Gaziantep Halkevi tarafından gönderilmiştir (BCA, 490.01.1037.987.1. 37).

Gaziantep Bölgesi Müfettişi Bilecik Milletvekili Ahmet Esen'in vermiş olduğu bilgiye göre bu dönemde millî kültür bakımından vazifeleri çok önemli olan Gaziantep Halkevi'nde bazı şubelerin henüz programlı ve düzenli çalışmadığı görülmüştür. Teşkil olunan 9 şubeden yalnız Köycülük, Spor, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Tarih ve Müze şubelerinin düzenli çalıştığına değinilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 6). Yapılan çalışmalarla Gaziantep Halkevi tam teşekküllü hale getirilmiştir (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2). Halkevi konferans faaliyetlerinin de istenildiği ölçüde devam ettiği

gözlemlenmiştir. Gaziantep Halkevi tarafından Başpınar Dergisi³ çıkarılarak okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Parti matbaasında basılan bu derginin Parti'nin prensiplerinin yayılmasında büyük faydası görülmekte ve neşriyatın halk tarafından ilgiyle karşılandığı belirtilmektedir (BCA, 490.01.997.854.2. 6). Başpınar Dergisi, yerel tarih açısından önemli olduğu gibi Gaziantep hakkında da bilgiler vermektedir (Ünüvar, 2017: 311).

1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu (BCA, 490.01.654.178.1. 143) ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporlarında halkevi çalışmalarının düzene girdiği belirtilmektedir (BCA, 490.01.654.178.1. 112). CHP Genel Sekreterliği ile yapılan temas neticesinde halkevi ve Parti binasının tamiri için 10.000 lira yardıma ilaveten (Yeni Gaziantep, 7 Nisan 1943, 2). 11 Mayıs 1944 tarihli belgede halkevi çalışmaları için 4.000 lira temin edilmiştir (BCA, 490.01.510.2046.2. 1).

7 Aralık 1945 tarihli rapordan anlaşıldığı kadarıyla Gaziantep ve Kilis'te Halkevi binası yokluğu kendini iyice hissettirmektedir. Halkevlerinin mekân sıkıntısı ülke genelinde de söz konusudur. Bundan dolayı CHP ve Halkevleri zaman zaman aynı binada faaliyet göstermişlerdir. Bu durum nedeniyle ortaklaşa kullanılan binalar ihtiyacı karşılayamamaktadır (BCA, 490.01.654.181.1. 147).

Halkevleri faaliyetlerini şubeler vasıtasıyla yürütmüştür. Halkevlerinin açılabilmesi için en az üç şubenin faaliyet gösterebilecek durumda olması şartı aranmıştır. Açılacak olan halkevlerinde kütüphane ve neşriyat şubesinin olması zorunlu kabul edilmiştir (Erdal, 2013: 62). Halkevleri 9 şube üzerinden çalışmalarını devam ettirmiştir. Bunlar; Dil, Tarih ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi şubeleridir (BCA, 490.01.955.699.2. 61; C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 3). CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940) (BCA, 490.01.1536.241.1. 93), Gaziantep Halkevi'nin, 9 şube üzerinde çalıştığı belirtilmektedir (BCA, 490.01.1536.241.1. 113). Halkevleri şube toplantıları 6 ayda bir yapılmakta ve bu toplantılarda faaliyetlerin ne ölçüde yerine getirilip getirilmediği araştırılmaktaydı (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 22-23).

³ İlk sayısı 19 Şubat 1939'da yayınlanıp 1949 yılı ortalarına kadar çıkarılan Başpınar Dergisi'nin sayfa sayısı zaman zaman değişikliğe uğrayarak 8, 12, 16, 24 olarak basılmış ve bazı sayıların ikisi bir arada yayımlanmıştır. Bkz. Uğuroğlu Barlas, *Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl*, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1972, 13.

Dil ve Edebiyat Şubesi

Bu şubeler, güzel ve öz Türkçe'nin yayılmasına önayak olmuşlardır (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 4). Bu dönemde Dil ve Edebiyat Şubesi, gençlerin yazılarını bir araya toplamaya gayret etmiştir. Aylık olarak çıkarılan edebiyat ve kültür dergisi özelliği taşıyan Başpınar Dergisi'nin düzenli olarak neşrine devam edilmektedir. Bununla beraber "On Altıncı Asırda Antep" isimli bir eser yayınlanmıştır. Ayrıca "Antep Meşahiri", "Garp ve Şark Kaynaklarına Göre İlbeğli Türkleri Arasında Yapılan Tetkikler" adlı iki eser de basılmak üzere matbaaya verilmiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 114).

Gaziantep Halkevi'nde 1942 yılı Kasım ayına kadar yirmiden fazla konferans verilmiş, bu konferanslara 10.000 kadar vatandaş katılmıştır (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2). Gaziantep Halkevi'nin çıkardığı Başpınar Dergisi beş yaşına girmiş ve düzenli olarak çıkarılmaya devam edilmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 2). Halkevi kütüphanesinde 5.347 kitap vardır. Bu kitaplardan 15.821 vatandaş faydalanmıştır (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 7). Dil ve Edebiyat Şubesi tarafından 44 konferans verilmiş ve bu konferansları 14.545 vatandaş dinlemiştir (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2).

Gaziantep Halkevi Başkanı Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 12 Eylül 1945 tarihli belgede, Gaziantep Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesi'nin 156 erkek ve 29 kız üyesinin olduğu belirtilmiştir. Genel Sekreterlik tarafından Gaziantep'e gönderilen Ferruh Arsumar, halkevinin ayarlamış olduğu bir heyetle bölgede geziler yapmış, tespit ettiği gelenek ve göreneklere kitap halinde yayınlamak üzere beraberinde götürmüştür. Bölgeyi tanıtmak için neşredilen eserler şunlardır: Gaziantep savaşından bahseden "Broşür" adlı eser, Antep Büyükleri, Hasip Durri, Hasırcıoğlu, İdi, Arif Bilen'in Mektupları, Yanar Dağda Çağlayan manzum eserindeki bazı manzum parçalar, Yeni Gaziantep ve Başpınar gazete ve dergileriyle yayınlanan yazılar (BCA, 490.01.1037.987.1. 35).

Güzel Sanatlar Şubesi

Bu şube mozaik, resim, heykeltçilik ve mimarlık gibi alanlarda artist veya amatör insanları bir araya toplamak, halkevlerinin genel müsamere programlarının mozaik kısmını hazırlamak, güzel sanatlar kursu açmak gibi konularla uğraşmıştır (BCA, 490.01.955.699.2. 61-62). Halkevlerinde ilim ve fen kadar güzel sanatların da önemli bir yeri olduğu sık sık dile getirilmiştir (Sahir, 1933: 99).

Halkevleri birinci amatör resim ve fotoğraf sergisine iştirak eden Gaziantep Halkevi'nin gönderdiği İsmail Koral'ın "Dere Kenarı" adlı çalışması sergide ikinci olmuştur (Yeni Gaziantep, 1 Haziran 1940, 1). Halkevlerinin 10'uncu yıldönümü dolayısı ile düzenlenen "Sanat Mükâfatı Sergisi" bunun güzel bir örneğidir (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 5).

Güzel Sanatlar Şubesi, ikisi köyde olmak üzere 8 konser vermiş bu konserleri 550 vatandaş dinlemiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 114). Bu şubenin resim kolu tarafından iki resim, fotoğraf ve bir de yazı sergisi açılmış, bu sergilere 5.000'den fazla vatandaş katılmıştır (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3). Ancak bu şubece teşkil olunan ve sekiz törene iştirak eden 12 kişilik bando takımı parasızlıktan dağılmıştır. 55 kişilik koro, halkevi tarafından yapılan 17 toplantıda konser vermiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2).

Gaziantep Halkevi Başkanı adına Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgeye göre Halkevinin müzik çalışmaları 3 esasa göre ilerlemiştir (BCA, 490.01.1041.1004.1. 120-121). Bu şube vasıtasıyla iki yıl içinde 26 konser, 7 mandolin konseri, 4 ağız armonik konseri verilmiştir (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2).

Temsil Şubesi

Temsil şubelerine ancak merkezce tespit edilen repertuara dâhil piyesleri oynamak hakkı verilmiştir (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 6). Bu şube, 1940 yılı içinde biri Fevzipaşa'da ikisi köyde olmak üzere 13 temsil vermiş, bu temsillere 7.150 vatandaş katılmıştır. Yine bu şubenin yardımı ile 8 okul müsameresi verilmiş, bundan 6.000 vatandaş istifade etmiştir. Temsil edilen piyeslerden "Palavra" piyesi ikisi köyde olmak üzere 4 defa, Yaşayan Ölü, Gün Doğuyor, Vatan ve Vazife ikişer, Ateş piyesi de bir defa temsil edilmiştir. Bütün bu piyeslerle beraber müzik konserleri verilmiş, şiirler okunmuştur (BCA, 490.01.1536.241.1. 114-115).

CHP Genel Sekreterliği her yıl olduğu gibi bu yıl da halkevleri temsil şubeleri arasında geziler tertip etmiştir. Bu arada Mersin Halkevi temsil şubesi Gaziantep'te iki temsil vermiştir (Yeni Gaziantep, 18 Mayıs 1940, 1). Temsil Şubesi ayrıca 30 Ağustos Zafer Bayramı için millî bir piyes tertip etmiştir (Yeni Gaziantep, 17 Ağustos 1940, 2).

Son bir yıl içinde bu şube tarafından 9'u Gaziantep'te, biri Fevzipaşa'da ve biri de Burç Köyü'nde olmak üzere 11 temsil verilmiş ve temsilleri 8.900 vatandaş seyretmiştir. Temsil edilen piyesler şunlardır: 1- Yaşayan Ölü (2 defa), 2- Himmetinoğlu (Mersin Temsil Şubesi tarafından), 3- Kör (Mersin Temsil Şubesi tarafından), 4- Vatan ve vazife (2 defa), 5- İstiklâl, 6- Ana (2 defa), 7- Çoban (2 defa) (Yeni

Gaziantep, 22 Şubat 1941, 2). Temsiller sayesinde halkevi oldukça canlı bir manzara arz etmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 128).

Mithat Enç, Gaziantep Halkevi'nde 28 Haziran 1941 Cumartesi günü "Körlük, Körlüğe Karşı Mücadele ve Körler Terbiyesi" konulu pedagojik konferans vermiştir (BCA, 490.01.1013.909.2. 8, 22). Gaziantep'in 20. kurtuluş yılı şerefine Halkevi Temsil Şubesi tarafından "Mavi Yıldırım" piyesi kalabalık bir halk kitlesinin önünde temsil edilmiştir (Yeni Gaziantep, 5 İkincikânun (Ocak) 1942, 1). 1942 yılında halka parasız olarak 15 defa İstiklâl Harbi filmi, beş defa da sağlık filmi gösterilmiştir. Bunun yanında bu şubenin yardımı ile üç okul müsameresi düzenlemiş ve bu müsamerelere 2500 vatandaş iştirak etmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2).

Gaziantep ve komşu vilâyetlerde oynanan oyunlar ve söylenen türküler halkevi tarafından teşvik edilmiştir. Verilen müsamerelerde de halk kendi şive ve sazlarını kullanarak türküler söylemiştir (17 Şubat 1943) (BCA, 490.01.997.854.2. 6). Temsil şubesi tarafından 1943-1944 yılında 28 eser sahneye konulmuş ve bu eserler 61 defa tekrarlanmıştır. Temsillerden 20.850 vatandaş faydalanmıştır (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2).

Spor Şubesi

Halkevlerinde kütüphaneler, okuma odaları ve temsil salonları kadar, spor faaliyetleri de önemli bir yere sahiptir (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 7). Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporunda (1 Temmuz 1940-31 Aralık 1940) (BCA, 490.01.653.174.1. 68), Gaziantep Halkevi'nin spor faaliyetlerinin faal olduğu belirtilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 85). Vilâyet İdare Heyeti'nin 1941 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda belirtildiği üzere (BCA, 490.01.653.174.1. 1) vilâyet merkezinde beş, Kilis'te iki, Nizip'te bir ve Pazarcık'ta bir olmak üzere dokuz gençlik spor kulübü vardır. Gaziantep ve Nizip halkevlerinin spor şubeleri faal bir haldedir. Gençlik spor kulüpleriyle işbirliği halinde çalışmaktadırlar. Spor faaliyetlerinin altı ay öncesine göre daha düzenli bir şekilde ilerlediği görülmüştür (BCA, 490.01.653.174.1. 19). CHP İdare Heyeti'nin 1940 yılı ikinci altı aylık çalışma raporuna göre, Gaziantep'te halkevi spor şubesinden başka iki kulüp mevcuttur (BCA, 490.01.653.173.1. 20).

Gaziantep'te spor sevgisini arttırmak için spor kulüpleriyle daimi temas halinde bulunularak her hafta düzenli bir şekilde futbol, atletizm ve voleybol egzersizleri yapılmaktadır. Halkevinin açılış yıl dönümünde Gaziantep Halkevi sahnesinde spor ve jimnastik gösterileri yapılmış, halka spor ve beden terbiyesi hakkında konferans verilmiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 115). Bölge gençlik kulüpleriyle işbirliği

yapılarak sporun yayılmasına ve gelişmesine azamî gayret edilmiştir. Her hafta futbol ve atletizm müsabakaları yapılmakta ve koşular tertip edilmektedir (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3). Halkevleri beden terbiyesi öğretmenliği yapan kimselerden de faydalı yardımlar ve hizmetler görmektedirler (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 7).

Gaziantep, Kilis ve Nizip'te spor sahaları varsa da ihtiyacı karşılamamaktadır. Buna rağmen Gaziantep ve Nizip halkevlerinin spor şubeleri faal olarak çalışmaktaydı (BCA,490.01.653.174.1. 19).

Halkevi spor şubesi gençlik kulüpleri ile işbirliği yapılarak futbol, voleybol ve atletizmden başka masa tenisi ve yüzme sporları yapılmıştır (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2). Halkevi bahçesinde bir tenis kortu inşası için yeterli ödenek alınmıştır (Yeni Gaziantep, 25 Nisan 1944, 1). Bu tenis kortunun açılışı 30 Ekim 1944'te yapılmıştır (Yeni Gaziantep, 31 I. Teşrin (Ekim) 1944, 2). Gaziantep halkevi yapmış olduğu çalışmalarla gençleri halkevine daha sıkı bağlarla bağlamayı amaçlamıştır (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 1).

Sosyal Yardım Şubesi

Bu şube fakir aile ve öğrencilere yardım etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda 3 köy gezisine iştirak edilmiş köydeki hastaların muayenesi yapılmış ve halka sağlık hakkında konferanslar verilmiştir. Çocuk esirgeme kurumu ile yapılan müşterek çalışma neticesinde 151 fakir öğrenciye çorap, yün kazak, fanila ve ayakkabı verilmiş ve 45 çocuğa 216 lira 30 kuruş para yardımı yapılmıştır (BCA, 490.01.1536.241.1. 115). 2 Ağustos 1940 Cuma günü saat 15.00'da halkevi salonunda Sosyal Yardım Şubesi Başkanı Doktor Saip Özer tarafından yalnız bayanlara mahsus olmak üzere doğum sağlığı, gebelik, çocuk düşürme tehlikeleri, kısırlık mevzuları hakkında konferans verilmiştir (Yeni Gaziantep, 3 Ağustos 1940, 2). Bununla beraber Halkevi Sosyal Yardım Şubesi'nce 1941 yılı faaliyetleri arasında kale altındaki kovuklarda yaşayan fakir ve muhtaç ailelere kömür yardımıyla bulunulmuştur (Yeni Gaziantep, 25 İkincikânun (Ocak) 1941, 1).

Halkevi Sosyal Yardım Şubesi tarafından fakir hastaların muayene ve tedavileri için halkevinde bir poliklinik açılması uygun görülmüş ve bunun hazırlıklarına başlanmıştır (Yeni Gaziantep, 21 I. Kânun (Aralık) 1940, 1). Bu poliklinikte 12 doktor parasız çalışmayı kabul etmiştir. Poliklinikte vatandaşların parasız muayene edileceği belirtilmiştir⁴. 1942-1943 yıllarında sosyal yardım şubesinin teşebbüsü

⁴ Poliklinikte, Doktor Mecit Barlas, Abdülkadir Göksel, Sami Gözonar, Hâmid Uras, Saip Özer, Naşid Sunay, Abdil Oğan, Nejat Seyhun, Firuzan Bağana, Kemal Özaka,

ve doktorların yardımıyla halkevinde bir poliklinik açılmış, 700 vatandaş parasız muayene edilmiştir. 13 vatandaşa 200 liralık bir yardım yapılmış, fakir köylülere kinin, kalem, defter ve 300 kilo sabun dağıtılmıştır (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2).

Ayrıca Çocuk esirgeme kurumuyla işbirliği yapılarak okullardaki fakir öğrencilere 392 takım elbise ve çamaşır dağıtılmıştır. 64 fakir öğrenciye 439 lira kitap parası ve diğer ihtiyaçları için nakdi yardım yapılmıştır. Köylerde 150 fakir hasta muayene edilmiş, bu hastalardan 9'u Memleket Hastanesi'ne yatırılmış, 11'i de ameliyat için trahom hastanesine sevk edilmiştir (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3). Son zamanlarda en çok ihmal edildiği görülen sosyal yardım hizmetlerine halkevi çalışmaları arasında yeterli miktarda ödenek ayrılması ve tertip olunacak müsamere ve konser gelirlerinden de yararlanmasına gayret edilmesi için idare heyetine direktif verilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 6). Halkevi polikliniğinde 1943 yılı içinde Ekim ayına kadar 600 hasta muayene edilmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 7).

Sosyal Yardım Şubesi, Yardım Sevenler Cemiyeti ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile işbirliği yaparak altı aile toplantısı ve 3 balo tertip etmiş bundan elde edilen hasılâtı hayır işlerine ayırmıştır (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2). Ayrıca sosyal yardım menfaatine 5 temsil verilmiş ve on fakire para yardımı yapılmıştır (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 7). Gaziantep Milletvekili Ömer Asım Aksoy ve Dr. Mehmet Ağakay tarafından 1944 yılında hazırlanan raporda, şehirdeki doktorların nöbet usulüyle halkevi polikliniğinde sosyal yardım adına parasız muayene faaliyetlerini yürüttükleri belirtilmiştir (BCA, 490.01.654.178.1. 41).

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Bu şubenin halkın bilgisini yükseltmek her türlü okutma yazdırma hareketlerini ilerletmek, yabancı dil, sanat, pratik hayat bilgileri öğretmek, dersler vermek gibi sorumlulukları vardır (BCA, 490.01.955.699.2. 62). Bu şubelerde verilen okuma-yazma kurslarının yanı sıra şoförlük, dikiş-nakış, tercümanlık gibi kırka yakın kurs açılmış ve birçok kişinin buradan diploma almaları sağlanmıştır. Ayrıca Türkçe'nin hem öğretimine hem de yaygınlaştırılmasına yönelik çalışmalar Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi vasıtasıyla yürütülmüştür (Kılıç, 2016: 574). Halkevlerinde okuma odaları açmak,

öğretici film ve temsil işlerini temin etmek devletin üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur (BCA, 030.10.68.452.4. 6).

Bu şube, lisede tekrara kalmış öğrencileri yetiştirmek için Fransızca, Matematik, Fizik gibi dersler için kurslar açmıştır. Türkçe okuyup-yazma bilmeyen vatandaşlar için açılan kursa 347 öğrenci devam etmiş ve sınav neticesinde bunlardan 340 kişiye sertifika verilmiştir. İki şube olarak açılan İngilizce kursuna 22 (Yeni Gaziantep, 19 İlkteşrin (Ekim) 1940, 1), Almanca kursuna 25 vatandaş devam etmiştir. Daktilo kursundan da 16 öğrenci faydalanmıştır (BCA, 490.01.1536.241.1. 115). Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nce ortaokul öğrencileriyle bütün vatandaşlar için bir Türkçe gramer ve tahrir kursu hazırlanmıştır (Yeni Gaziantep, 20 Temmuz 1940, 2).

1943 yılında da bu kursların devam edeceği ve Fransızca ile Almanca kursları açılacağı belirtilmiştir (Yeni Gaziantep, 16 Mart 1943, 1). Bununla beraber "Antep El İşleri Kursu" açılmış ve kursu bir sergi takip etmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 7). Eğitim çağı dışındaki vatandaşlar için 15 Ulus Okulu açılmış, A ve B sınıflarına 848 kişi devam ederek bunlardan 340'ı Ulus Okulu belgesi almaya hak kazanmıştır. 1944 yılında açılan İngilizce kursunda 44 kişiye haftada ikişer saat ders verilmiştir. 25 kişi Almanca kursuna, 25 kişi de daktilo kursuna devam etmiştir. Bu öğrencilerden 20'si yapılan sınav sonucunda başarılı olmuştur (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3).

Kütüphane ve Yayın Şubesi

Kütüphaneler her halkevinin esas bünyesini teşkil eden şubeler olarak görülmektedir (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, 12). Bununla beraber millî kültürün mahallî halkevlerinden beklentileri arasında yapacakları yayınlarla halkı bilinçlendirmeye çalışmalarını gelmektedir (Kemal, 1934: 466).

Gaziantep Halkevi Kütüphanesi için 1940 yılı içinde Gaziantep Milletvekili Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan raporda, Gaziantep Halkevi'nin 1940 yılına kadar 26 eser çıkardığı belirtilmiştir (BCA, 490.01.653.173.1. 62). Halkevi kütüphanesinde bulunan kitapların yanı sıra Ankara, İstanbul ve vilâyet gazeteleri ve halkevi dergileri vatandaşların istifadesine sunulmuştur (Yeni Gaziantep, 3 Ağustos 1940, 4). Vilâyet dâhilinde genel olarak Ulus, Tan, Cumhuriyet, Son Posta, Akşam (BCA, 490.01.653.174.1. 86), Tasvirî Efkâr ve Yeni Sabah gazeteleri okunmuştur (BCA, 490.01.653.175.1. 26).

1941 yılı içinde halkevi kütüphanesine devam eden okuyucuların sayısı 25.199'u bulmuştur. Bu şubede çeşitli konular üzerine 17 konferans verilmiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 116). Bu dönemde

halkevinin neşriyat kolunun faal olarak çalıştığı görülmüştür (BCA, 490.01.653.174.1. 128). 1941 yılında kütüphanedeki kitapların çoğaltılmasına ve ciltlenmesine devam edilmekte olup kitap sayısı 4.037'ye yükselmiştir. Son bir yıl içinde 9.618 kişi kitap, 18.081 kişi de gazete ve dergi okumuştur. Kütüphanedeki mevcut eserlerden halk ve özellikle aydın kişiler ve okul öğrencilerinin istifade ettiği görülmektedir (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3).

Köycülük Şubesi

Halkevleri, köylü ile her bakımdan ilgilenmeye gayret etmiştir (Yeni Gaziantep, 27 Temmuz 1940, 3). Köycülük faaliyetleri, köy kalkınmasında önemli rol oynamaktadır (Duru, 1939: 206). Bu şubeler vasıtasıyla köylerin, eğitim, ekonomik ve sosyal yönden gelişmesi sağlanarak devlet ideolojisinin daha rahat yayılması temel amaçtır. Halkevlerinin bu şubesi köylünün her türlü ihtiyacı ile yakından ilgilenmeye çalışmıştır (Sahir, 1933: 113). Köycülük, yıllardan beri devam eden bir cereyanın, bir hareketin, bir idealin mahsul ve mümessili olarak nitelendirilmektedir (Saffet, 1933: 422).

Bu dönemde üç defa köy gezisine gidilmiş ve bu gezilere halkevinden 125 kişi katılmıştır. Lohan ve Büyük Kızılhisar köylerinde iki temsil verilmiş, bu temsilleri 650 vatandaş seyretmiştir. Köy gezilerinde 65 hasta köylü muayene edilmiş, rejim ve köy kalkınması hakkında konuşmalar yapılmıştır (BCA, 490.01.1536.241.1. 116). Düzenlenen köy gezileriyle köylüye cumhuriyet rejiminin faziletleri anlatıldığı gibi çeşitli hizmetler de sunulmuştur (Şanal, 2011: 299). Köy kalkınması devlet mekanizmasınınca önemli bir dâva olarak görülmektedir (C.H.P. Beşinci Büyük Kurultayı 1939, 12). Halkevinin köycülük şubesi tarafından 20 Temmuz 1940 Pazar günü Burç Köyü'ne bir gezi tertip edilerek köy sakinleri ve çevre köylerden gelecek diğer köylülerle hasbihal yapılması, bir doktor tarafından hastaların muayene edilmesi ve veteriner tarafından da hasta hayvanlara bakılması planlanmıştır (Yeni Gaziantep, 20 Temmuz 1940, 2). Bu ziyareti haber alan çevre köylerden de yüzlerce kişi Burç Köyü'ne geldi (Yeni Gaziantep, 27 Temmuz 1940, 3). Bu ziyaret esnasında Köycülük Şubesi Başkanı Mustafa Fırat, açılık ve ziraî hastalıklar hakkında bilgiler vermiştir. Kafile ile beraber bulunan hükümet doktoru Avni Bey, 150 kadar hastayı muayene etmiş bunların reçeteleri yazılmıştır. Ayrıca icap edenlere kinin verilmiştir.

1940 yılında Köycülük Şubesi sosyal sorunlara göre kollara ayrılarak köylerde çalışmıştır (Küçük, 1935: 6). Fakat gerek ekonomik sıkıntı gerekse II. Dünya Savaşı dolayısıyla Köycülük Şubesi'nin çalışmaları sekteye uğramıştır (BCA, 490.01.653.174.1. 128). 1940

yılının son altı ayı içinde üç köy gezisi tertip edilmiş halka ziraat, sağlık, dünyanın genel durumu vb. hakkında önemli bilgiler verilmiştir (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3). Buna benzer gezilere sonraki yıllarda da devam edilmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1942, 2).

Cumhuriyetin yirminci yıl dönümü münasebetiyle Köycülük Şubesi tarafından vilâyet dâhilinde köylere beş gezi yapılmıştır. Bu kapsamda 22 köy gezilmiştir (Yeni Gaziantep, 29 I. Teşrin (Ekim) 1943, 7). 1944 yılı içinde köylere çeşitli geziler düzenlenmiş ve toplamda 60 köy ziyaret edilmiştir (Yeni Gaziantep, 2 Ocak 1944, 2). 30 Ekim 1944'te Gaziantep Halkevi'nin tertip ettiği köy gezisine Halkevi Başkanı, köycülük, güzel sanatlar, sosyal yardım ve temsil şubeleri iştirak etmiştir. Bu gezilerde hastalar muayene edilmiş, fakirlere kinin ve sabun dağıtılmıştır (Yeni Gaziantep, 1 Ağustos 1944, 1). Gaziantep Halkevi Başkanı Sabri Güzel tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen belgede, halkevinin Köycülük Şubesi'nin 1945 yılı çalışma programına belli köylerde patates cinsinin ıslahı ve tohumluğunun yenilenmesi işini de dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Ziraat Bakanlığı'nın Patates Islah İstasyonu'ndan bu yıllık iki çeşit her birinden yirmi beşer olmak üzere 50 kilo patates tohumunun 1945 Nisan başına kadar parti adına gönderilmesi istenmiştir (BCA, 490.01.985.816.1. 4).

Tarih ve Müze Şubesi

Bu şube vasıtasıyla daima yerli mallar sergisi teşhir edilmekte ve eski etnografyaya ait eserlerin toplattırılmasına çalışılmaktadır. Halkevinde bir etnografya müzesi açmak için hazırlıklar yapılmış ve malzeme toplanmıştır (BCA, 490.01.1536.241.1. 116). Eski eserlerin korunması hakkında gerek sözle ve gerek yazı ile telkinlerde bulunulmuştur. Şehirdeki eski eserlerin kitabeleri ile halk elindeki eski eserler imkân nispetinde satın alınarak halkevi müzesine verilmiştir (Yeni Gaziantep, 22 Şubat 1941, 3). Dülük Baba'ya ve Dülük köyüne ziyaretler yapılarak tetkik gezileri tertip edilmiştir. Dülük Baba kazılarının genişletilmesi ve korunması için halkevinden 500 lira yardım yapılmıştır (Yeni Gaziantep, 29 Ekim 1946, 2).

2. Kilis Halkevi ve Faaliyetleri

Kilis Halkevi 23 Şubat 1936'da açılmıştı (Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi, 1938: 34). 30.000 nüfusa sahip Kilis'in, Suriye sınırında bulunması buradaki halkevi çalışmalarının önemini daha da arttırmıştı (BCA, 490.01.997.854.2. 8). Kilis Halkevi ile CHP mevcut binayı ortaklaşa kullanmaktaydı. Bundan dolayı Kilis halkı ilk fırsatta yeni bir halkevi

binasının yapılmasını istemekteydi (BCA, 490.01.653.174.1. 52). Yeni bir binaya ihtiyaç duyulmakla beraber halkevi faal bir şekilde çalışmaktadır (BCA, 490.01.653.174.1. 129). Kilis Halkevi'nin demirbaş eşya defterinin düzenli tutulduğu belirtilmekle beraber üye kayıt kütüğü de vardır. Bunun usulüne uygun olarak tutulması bildirilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 116). 22 Mayıs 1941 tarihli belgede, Kilis Halkevi çalışmalarının sönük olduğu (BCA, 490.01.653.174.1. 31) parti müfettişi tarafından dile getirilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 32). Kilis Halkevi'ni daha faal bir hale getirmek için (BCA, 490.01.653.174.1. 115) halk tarafından çok sevilen (BCA, 490.01.653.174.1. 99) Eczacı Zekeriya Topaloğlu halkevi başkanlığına getirilmiştir. Topaloğlu'nun gelmesi ile birlikte halkevi çalışmaları daha da düzenli hale gelmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 56). Zekeriya Topaloğlu'nun özverili çalışmalarından dolayı halkevinin sönük manzarasının tamamen değiştiği gözlenmiştir (Gaziantep Vilâyeti İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu, 1941: 22).

Kilis Halkevi, köycülük ve müze ve sergiler hariç olmak üzere altı şube üzerinde çalışmaktadır (BCA, 490.01.1536.241.1. 116). Halkevi tarafından bir yıl içinde 16 konferans ve söylev verilmiş yapılan bu faaliyetlerden 6.200 kişi faydalanmıştır. Bununla beraber 4 temsil gösterilmiş ve bu temsilleri 1.350 kişi seyretmiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 116). Kilis Halkevi'nin büyük bir salonu ve bir odası olmasına rağmen Kilis için yeterli değildir (BCA, 490.01.997.854.2. 93). Kilis Halkevi kira ile tutulmuş bir binada parti idare heyeti ile birlikte bulunduğu için ihtiyaca cevap verememektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 55). Halkevi, Kilis'in nüfusuna göre çok küçük olan bir salon ile bir odadan ibarettir (BCA, 490.01.653.174.1. 55). 1943 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, Kilis Halkevi'nin düzenli çalıştığı ve asgarî çalışma programını uyguladığı tespit edilmiştir (BCA, 490.01.654.177.1. 19).

Kilis Halkevi'nde 9 şubeden yalnız Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Güzel Sanatlar ve Köycülük şubeleri teşkil edilebilmiştir. Bu şubelerin Kilis'in ihtiyacına cevap veremediği belirtilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 8).

Kilis Halkevi mevcut metruk sazlar 20. Tümene 300 lira bedelle satılmış olup bu para halkevinin müzik şubesine ayrılarak yeni müzik işlerine sarf edilmiştir (BCA, 490.01.1041.1004.1. 130). Kilis Halkevi Başkanı Zekeriya Topaloğlu halkevinde bir bando müzik teşkilâtı oluşturmaya çalışmıştır (BCA, 490.01.1041.1004.1. 134). Halkevinin 1941 yılında 20 parçadan ibaret bir bando takımı mevcuttur. Halkevinin bütçesi dar olduğundan yeniden müzik aletinin temin edilemediği

bundan dolayı da faaliyetlerinin kısıtlı kaldığı belirtilmiştir (BCA, 490.01.966.739.1. 2).

1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu (BCA, 490.01.654.178.1. 143) ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Cemil Alevli, Kilis Halkevi'nin çalışmalarının yolunda olduğunu belirtmiştir (BCA, 490.01.654.178.1. 112). Kilis Halkevi'nin Dil ve Edebiyat Şubesi 2 Mart 1945'te teşekkül etmiştir. Bu şubenin 25 erkek, 1 kadın üyesi vardır. Halkevinin dergisi yoktur (BCA, 490.01.1037.987.1. 33).

3. Nizip Halkevi ve Faaliyetleri

CHP ile Nizip Halkevi kiralanmış ve küçük bir salon ve dört odadan ibaret olan bir binada faaliyetlerini yürütmektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 52). Bu bina ihtiyacı karşılamadığından (BCA, 490.01.653.174.1. 117) yeni bir halkevi binası yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 111). Nizip Halkevi'nin binası kendisine ait olmadığı için toplantılara da tam anlamıyla müsait değildi. Buraya 5.000 lira kadar bir yardım yapıldığı takdirde kendilerine güzel bir bina yapılabileceği belirtilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 93). Suriye sınırında bulunan Nizip Halkevi'nin çalışmaları yeterli görülmemiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 12). Nizip Halkevi'nin üye kayıt defteri iyi tutulmuştur. Demirbaş eşya defteri olmadığı tespit edilmiş bu defterin düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 116). Halkevinin müzik kolu nispeten faal olarak değerlendirilmiş köycülük kolunun ise bir iş yapamadığı belirtilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 129).

Nizip Halkevi'nin Dil ve Edebiyat, Temsil, Spor ve Köycülük Şubeleri vardır. Bu şubelerin bölgenin ihtiyacına cevap veremediği belirtilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 13). Halkevinde Okuma odaları ile Türkçe öğretim kursu açılmamıştır. Nizip'te Türk dilinin ve kültürünün yayılması ve kökleşmesi gerekli görüldüğünden mevcut öğretmenlerden istifade edilerek müsait zamanlarda kurslar açılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Halkevinin üye sayısı 101 kişiden ibarettir. Nüfusu 10.000'e yakın olan Nizip'te bu sayı yeterli görülmediğinden halkın üye olabilmesi için gerekli çalışmaların yapılması tavsiye edilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 14-15).

26 Aralık 1939'da CHP Maraş Bölgesi Müfettişi Mithat Aydın'ın hazırlamış olduğu raporda, Nizip Halkevi'nin teftiş neticeleri sonucunda iyi çalıştığını fakat halkevi binasının elverişli olmadığına dikkat çekilmiştir. Yeni bina için 5.000 liraya ihtiyaç duyulmaktadır. Nizip Halkevi'nin kitapları az olmakla beraber okuyucu bulmuştur (BCA, 490.01.997.854.2. 95-96). Halkevinin müzik kolu ise nispeten

faaldir (C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu, 1940: 51). Her ne kadar bölgedeki Halkevlerinin çalışmaları yeterli görülme de buldukları muhitte bıraktıkları tesir ve intibamın iyi olduğuna da vurgu yapılmıştır (BCA, 490.01.997.854.2. 57).

Nizip Halkevi konferans konularını halkın seviyesine ve ihtiyaçlarına göre seçse de çalışmaları yeterli görülmemiştir. Nizip Halkevi, Gaziantep Halkevi'nin çıkardığı dergiden de faydalanmaktadır. Halkevinde 9 kişilik bir bando ekibi kurulmuştur. Nizip'te oynanan oyunlarla söylenen türkülerin yine yakın bir ilgi ile takip ve teşvik edilmediği görülmüştür (17 Şubat 1943) (BCA, 490.01.997.854.2. 15)

Nizip'te bir halkevi binası yaptırılması için CHP Genel Sekreterliği'nden yardım talep edilmiştir (BCA, 490.01.654.178.1. 15). 1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu (BCA, 490.01.654.178.1. 143) ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı Cemil Aevli, Nizip Halkevi'nin bu yıl daha iyi çalıştığını ve geçen yıldan daha iyi bir binaya nakledildiğini belirtmektedir (BCA, 490.01.654.178.1. 112).

4. İslâhiye Halkevi ve Faaliyetleri

İslâhiye Halkevi'nin ihtiyacına yeterli gelecek bir gazino inşasına başlanmıştır (Yeni Gaziantep, 14 Haziran 1941, 1). İslâhiye kazasının günden güne geliştiğini ifade eden CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanı adına Dr. Hamit Uras, CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği 2 Haziran 1943 tarihli belgede, bu kazada fikir hareketlerinin uyandırılması için bir halkevi açılmasına gerek duyulduğunu belirtmiştir (BCA, 490.01.955.699.2. 46).

İslâhiye Kaza İdare Heyeti halkın partiye olan yakınlığını arttırmak, boş vakitlerini faydalı şekilde geçirmek ve halkevi kütüphanesinin esaslarını hazırlamak üzere bir okuma odası açmaya karar vermiştir. Bu hususta CHP Genel Sekreterliği'nden kitap ve izin istenmiştir (BCA, 490.01.920.585.1. 9). Daha sonra İslâhiye kaza merkezinde beş şubeli bir halkevi açılması uygun görülmüştür (14 Ocak 1944) (BCA, 490.01.955.699.2. 42). 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, İslâhiye Halkevi'nin yeni açılması ve birçok eksiğinin bulunmasına rağmen imkân nispetinde iyi çalıştığı ifade edilmektedir (BCA, 490.01.654.178.1. 112).

5. Fevzipaşa Halkevi ve Faaliyetleri

CHP Gaziantep Vilâyet Kongresi'nde (28 Şubat 1940) (BCA, 490.01.1536.241.1. 93) İslâhiye kazasına bağlı ve işlek bir demiryolu

güzergâhında bulunan Fevzipaşa nahiyesinde yeni baştan bir halkevi binası yaptırılmış ve 1939 yılı Şubatında açılışı töreni yapıldığı tespit edilmiştir (BCA, 490.01.1536.241.1. 104). Fevzipaşa Halkevi kendisine köy bütçesi (BCA, 490.01.997.854.2. 93) ile yapılan bina içindedir. İki odası ve 150 kişiyi alabilecek geniş bir salonu ihtiva eden bu binanın önünde büyük bir bahçesi vardır. Hâlihazırda değeri 5.000 liradan fazla olan bu binanın, halkın yardımları sayesinde inşa masrafı yarı yarıya tasarrufla ancak 2500 lira gibi az bir para sarf edilerek tamamlanmıştır (BCA, 490.01.1536.241.1. 104). Bu binaya şubelerin çalışmaları için iki oda ilave edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 55). Yürütülen çalışmalar neticesinde Fevzipaşa'da bir halkevi binası yapılacaktır (BCA, 490.01.654.181. 1. 148).

Fevzipaşa Halkevi, yeteri derecede eleman bulunduramadığından diğer halkevlerine göre çalışmaları zayıf kalmıştır (BCA, 490.01.653.174.1. 16). Fakat Fevzipaşa Halkevi, demiryolu (BCA, 490.01.997.854.2. 16) ve diğer memurlar (BCA, 490.01.653.174.1. 171) ve halkın yardımıyla faal bir çalışma göstermek için uğraşmaktadır (BCA, 490.01.997.854.2. 93). Yapılan yardımlarla halkevi tamir edilmiş, boyatılmış ve bahçesi düzenlenmiştir (Yeni Gaziantep, 14 Haziran 1941, 1). Halkevi Başkanlığı'nı yapmakta olan İbrahim Sarı'nın (BCA, 490.01.997.854.2. 16) millî görevini yapmak üzere askere gitmesi nedeniyle 1 Temmuz 1940'tan itibaren bu göreve Tevfik Baran getirilmiştir (BCA, 490.01.939.644.1. 19). Fevzipaşa Halkevi'nin üye kayıt kütüğü vardır. Bazı şubelerin üye sayısı 25'ten azdır (BCA, 490.01.653.174.1. 116).

Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu'nda (1 Temmuz 1940-31 Aralık 1940) (BCA, 490.01.653.174.1. 68), Fevzipaşa Halkevi'nin teftiş edildiğine yer verilmektedir (BCA, 490.01.653.174.1. 73). Gaziantep vilâyeti dâhilindeki halkevlerinin çalışmaları memnuniyet verici olarak değerlendirilirken Fevzipaşa Halkevi'nin çalışmaları yeterli görülmemiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 84). Fevzipaşa Halkevi şubelerince seçilmiş komitelerin de talimatnamenin tayin ettiği müddet içinde toplantı yapmadığı tespit edilmiş ve bu konuda gerekli özenin gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir (BCA, 490.01.653.174.1. 114).

Fahrettin Tiritioğlu tarafından yapılan ilk teftişte (16 Kasım 1940-20 Mart 1941) halkevinin hiç toplanmadığı görülmüştür. Fakat verilen direktifler üzerine haftada bir defa olmak üzere düzenli toplantılar yapıldığı tespit edilmiştir. Bundan sonra da bu düzenin muhafaza edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 59). Fevzipaşa Halkevi'nin bütçe imkânları kısıtlı olmasına rağmen yine de

iyi çalıştığı gözlemlenmiştir (C.H.P. Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu, 1940: 16).

1943 yılında hazırlanan birinci altı aylık raporda ise Fevzipaşa Halkevi'nin eleman azlığından henüz teşkilâtlanma devresinde olduğuna yer verilmiştir (BCA, 490.01.654.177.1. 19).

Halkevinin çalışma yaşama ve gelişmesi için gerekli olan ödenek için yine tam bir ilgi ve himaye görülmemiştir. Bu halkevinin de diğer halkevleri gibi daha randımanlı çalışabilmesi için Vilâyet Hususi İdaresi'nden yapılan yardımın artırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Halkevinde 9 şubeden Dil ve Edebiyat, Spor, Sosyal Yardım, Temsil ve Köycülük şubeleri açılmıştır (BCA, 490.01.997.854.2. 17). Halkevinin çalışma raporundan anlaşıldığına göre teşkil olunan Dil ve Edebiyat, Spor ve Köycülük şubelerinin 50'den fazla üyesi vardır. Diğer şubeler henüz bu sayıyı yakalayamamıştır (BCA, 490.01.997.854.2. 16).

Halkevinde çeşitli konular üzerinde konferanslar verilmiştir. Bu durum halkın halkevine karşı ilgi ve alakasını arttırmıştır. Kütüphanede mevcut eserlerden halkın istifade etmekte olduğu ve bunlara iyi bakıldığı anlaşılmıştır. Suriye sınırına yakın bir yerde olan Fevzipaşa'da Türkçe'nin ve millî kültürün yerleşmesi ve kökleşmesi için halkevi tarafından açılan kurslara gerekli özenin gösterilmesi gerektiği idare heyetine bildirilmiştir (BCA, 490.01.997.854.2. 20). 1943 yılı ikinci altı aylık çalışma raporu (BCA, 490.01.654.178.1. 143) ile 1944 yılı birinci altı aylık çalışma raporunda, Fevzipaşa Halkevi'nin çalışmalarının iyi olduğuna dikkat çekilmiştir (BCA, 490.01.654.178.1. 112).

Sonuç

Halkevleri, cumhuriyet yönetiminin eğitim ve kültür faaliyetlerinden birini oluşturmaktaydı. Bu kurumlar, halkın okuryazarlık seviyesini yükseltmekle beraber halkı sosyal yönden de eğitmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde Gaziantep vilâyeti dâhilindeki halkevleri faaliyetlerini imkânlar çerçevesinde yürütmüşlerdir. Gaziantep stratejik ve jeopolitik konumu itibarıyla Cumhuriyet yöneticileri tarafından üzerinde durulan önemli şehirlerden biri olmuştur. Gaziantep Halkevi'nin çıkarmış olduğu Başpınar Dergisi yöreye özgü inceleme ve derlemeler yaparak halkın bölge hakkında bilgi sahibi olmasına yardımcı olmuştur. Halkevi aracılığı ile Dil, Edebiyat ve Tarih şubesi alanlarında çalışılarak halkın dil ve genel kültür seviyesinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Bununla beraber Köycülük Şubesi aracılığıyla köylere ulaşılmış ve çalışmalar köylerde de devam etmiştir. Özellikle toplantı, müsamere ve konferanslarla çiftçilerin ve köylülerin yeni tarım yöntemlerinden istifade etmeleri için

eğitici kurslar düzenlenmiştir. Halkevleri vatandaşların eğitimi için kurslar açmış ve bu kurslarda birçok konuda eğitim verilmiştir. Cumhuriyet yöneticileri devlet ideolojisinin halkevleri vasıtasıyla halka benimsetilmesi temelinde hareket etmeye çalışmıştır.

Araştırmamızda ele aldığımız Gaziantep vilâyeti dâhilinde bulunan halkevleri çalışmaları 1939-1940 yılları arasında faaliyetlerini aksatmadan sürdürmeye çalışmıştır. Dönemin ekonomik şartları göz önüne alındığında yapılan çalışmaların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Fakat birçok halkevinde olduğu gibi Gaziantep vilâyeti halkevleri de mekân sıkıntısı çekmiştir. Bu dönemde bazı halkevlerinin kendilerine ait binaları olmadığından CHP ile aynı binada faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Halkevleri kütüphanelerde bulunan kitap, dergi ve gazeteleri halkın hizmetine sunarak genel kültür seviyesinin de yükselmesini sağlamışlardır. Bu dönemde Gaziantep Halkevi başta olmak üzere Kilis, Nizip ve İslâhiye halkevlerinin çalışmaları genel itibariyle iyi olarak değerlendirilmiştir. Fevzipaşa Halkevi'nin çalışmaları ise diğer halkevlerine nazaran yeterli görülmemiştir.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.10.68.452.4.

BCA, 490.01.1013.909.2.

BCA, 490.01.1037.987.1.

BCA, 490.01.1041.1004.1.

BCA, 490.01.1494.91. 1.

BCA, 490.01.1536.241.1.

BCA, 490.01.510.2046.2.

BCA, 490.01.653.173.1.

BCA, 490.01.653.174.1.

BCA, 490.01.653.175.1.

BCA, 490.01.654.177.1.

BCA, 490.01.654.178.1.

BCA, 490.01.654.181. 1.

BCA, 490.01.920.585.1.

BCA, 490.01.939.644.1.

BCA, 490.01.955.699.2.

BCA, 490.01.966.739.1.

BCA, 490.01.985.816.1.

BCA, 490.01.997.854.2

B) Resmi Yayınlar

- C.H.P. *Beşinci Büyük Kurultayı (Dilek Encümeni Raporu)*, Ankara 1939.
- C.H.P. *Gaziantep Vilâyet İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (1/7/1940'dan 31/12/1940 Gününe Kadar)*, Ulus Basımevi, Ankara.
- C.H.P. *Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942*, Milli Kütüphane, Ankara 1946.
- Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'nin Parti Örgütüne Genelgesi (İkincikânun (Ocak) 1938'den 30 Haziran 1938 Tarihine Kadar) Büro IV*, C. 12, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- Gaziantep Vilâyeti İdare Heyeti İkinci Altı Aylık Çalışma Raporu (01.07.1941'den 31.12.1941 Gününe Kadar)*.

C) Gazeteler

Van,
Yeni Gaziantep

D) Kitap ve Makaleler

- Aksoy, Ö. A. (1940). Gaziantep Lehçesine Dair Notlar. *Başpınar*, Yıl: 1, S. 11-12, C. H. Partisi Basımevi, Gaziantep Şubat 1940, s. 2.
- Barlas, U. (1972). *Gaziantep Basın Tarihi 100. Yıl*. İstanbul: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınlar.
- Duru, K. N. (1939). Halkevleri ve Halk Terbiyesi. *Ülkü*, IV, S. 81, İkinciteşrin (Kasım), s. 204-207.
- Erdal, İ. (2013). *Halkevlerinin Kuruluşu, Yapısı ve Yozgat Halkevi (1932-1951)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kardaş, A. (2011). Bitlis Halkevlerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1934-1951). *VII. Uluslararası Van Gölü Sempozyumu (04-07 Ekim 2011)*, (Ed. V. Evren Belli), Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı, Bitlis 2013, s. 367-383.
- Kemal, N. (1934). Halkevleri ve Neşriyatı. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, III, S. 18, Ağustos 1934, s.465-466.
- Kılıç, F. (2016). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Yaygın Halk Eğitimi. *Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu (23-25 Ekim 2013/Eskişehir)*, (Haz. Arzu Güvenç Saygın), I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 559-579.
- Küçüka, N. A. (1935). Halkevlerini Yıldönümü Nutku. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, V, S. 25, Mart 1935, s. 6.

- Ali, N. (1933). Halkevleri. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, II, S. 9, I. Teşrin (Ekim) 1933, s. 233-237.
- Onbaşı, F. G. (2011). Halkevleri ve Ülkü Dergisi: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycülük Tartışmaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, XX, S. 3 Temmuz 2011, s. 69-88.
- Saffet, M. (1933). Köycülük Nedir? *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I, S. 6, Temmuz 1933, s. 422-430.
- Sahir, C. (1933). Halkevleri Yıldönümünde İsmet Paşanın Nutku. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I, S. 2, Mart 1933, s. 99-103.
- Sahir, C. (1933). Halkevleri Yıldönümünde Düşünceler, Necip Ali Beyin Nutku Halkevleri Yıl Dönümünde. *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, I, S. 2, Mart 1933, s. 104-114.
- Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ünüvar, S. (2017). Yerel Tarih ve Gaziantep Halkevi Yayın Organı Başpınar Dergisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, X, S. 53, s. 308-317.
- Şanal, M. (2011). Atatürk Döneminde Kayseri Halkevi Tarafından Düzenlenen Köy Gezileri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 31, Yıl: 2011/2, s. 299-315.
- Tanör, B. (2010). *Kurtuluş Kuruluş*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Temiz, Ö. (2006). Gaziantep Halkevi Dergisi Başpınar'da Yayımlanan Ömer Asım Aksoy Yazıları.
- Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi)*, S. 10, Yıl: 5, s. 197-212.
- Uluskan, S. B. (2011). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner Gönen). İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

GENEL İLKELER

1. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayın organı olan Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup yılda 4 sayı (İlkbahar, Yaz, Sonbahar, Kış) yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar da yayımlanabilir.

2. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili özgün bilimsel çalışmaları yayımlayan akademik bir dergidir. Bu amaçla dergiye gönderilen makalelerin daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekmektedir. Bilimsel toplantılarda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun açıkça belirtilmesi koşuluyla kabul edilebilir.

3. Derginin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce, Arapça, Almanca, Fransızca ve Rusça gibi dillerde yazılan makaleler de kabul edilmektedir. Bu dillerin dışında yazılmış makalelerin kabulü Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

4. Dergiye gönderilen makale öz, abstract, atıflar, kaynaklar ve ekler dâhil en az 4.000, en fazla 8.000 kelime olmalıdır.

5. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne makale göndermek isteyen yazarların <http://www.yyusbedergisi.com/> adresine üye olarak makalelerini sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sistemde yazara/yazarlara ve makaleye ait bilgilere eksiksiz yer verilmelidir. Ancak makale sistem üzerinden hakemlere gönderildiği için sisteme yüklenen dosyada yazarın/yazarların kimliğini deşifre edici bilgiler yer almamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazarla/yazarlarla ilgili bilgiler sistemden alınarak makaleye eklenecektir.

6. Makalenin, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin web sitesine gönderilmesi, yayımı için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirme süreci başlatılır. Birden fazla yazarlı makalelerde, yazarların telif haklarını makaleyi sisteme yükleyen yazara devrettikleri kabul edildiğinden, Yayın Kurulu yazarlardan tek tek telif hakları talebinde bulunmaz. Bu konuda sorumluluk, makaleyi sisteme yükleyen yazara aittir.

7. Hakemlerin, “Düzeltilmeler yapıldıktan sonra yayımlanabilir” raporu verdiği makalelerde, yazar/yazarlar tarafından gerekli düzeltmeler yapılmalı ve makale son şekliyle sisteme yüklenmelidir.

8. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, gönderilen yazılarda düzeltme yapmak, yazıları yayımlamak ya da yayımlanmamak hakkına sahiptir.

9. Yayımlanması için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen yazıların telif hakları dergiye devredilmiş olur. Dergi yönetiminden izin alınmaksızın başka bir yayın organında bu yazılar yayımlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazara/yazarlara telif ücreti ödenmez.

10. Dergide yayımlanan yazıların hukuksal, bilimsel ve etik sorumluluğu yazara/yazarlara aittir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip kaynaklanması muhtemel herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

11. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderilen makaleler, ilk olarak editör tarafından derginin yayın ilkeleri ve yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyen yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarına/yazarlarına iade edilir.

12. Derginin yayın ilkelerine uygun olan makaleler için değerlendirme süreci başlatılır. Yayın Kurulu üyelerinin görüşü doğrultusunda makale, ilgili alanda eser ve çalışmalarıyla bilinen iki hakeme gönderilir.

13. Yayın ilkelerine uygun olmayan makaleler hakeme gönderilmez.

14. Makalenin yayımlanabilmesi için hakemlerden olumlu rapor gelmesi şartı aranır. Böyle bir raporda göz önünde bulundurulacak bilimsel esaslar şunlardır:

- a. Araştırma yöntemi,
- b. Konu bütünlüğü,
- c. Bilimsel özgünlük,
- d. İlgili bilim dalının terim bilgisine hâkimiyet,
- e. Konuyla ilgili eski ve yeni çalışmaları görebilmek,
- f. Yararlanılan kaynaklarda uygunluk ve yeterlilik,
- g. Değerlendirme yapabilme ve sonuca ulaşabilme,
- h. Alanına katkı sağlama,
- i. Dil hâkimiyeti/anlaşılabilirlik, akıcılık.

15. Hakem değerlendirmesi sonucu iki olumlu rapor alan makaleler yayımlanmaya hak kazanır. Hakem raporlarından biri

olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde makale, üçüncü bir hakeme gönderilir. Makalenin yayımlanıp yayımlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.

16. Hakemlerden olumsuz rapor alan makaleler yayımlanmaz ve yazarına/yazarlarına iade edilmez.

17. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirinden gizli tutulur. Hiçbir koşulda hakemlere yazar adı gönderilmediği gibi, yazarlara da hakem adları açıklanmaz.

18. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler.

YAZIM KURALLARI

19. Yayımlanmak üzere Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'ne gönderilen makalelerin başında en az 150, en fazla 200 sözcükten oluşan Türkçe (Öz) ve İngilizce (Abstract) özet mutlaka bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge vb. unsurlara yer verilmemelidir. Özeti altında en az 3, en çok 6 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

20. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar eğik harflerle, alıntılar ise eğik harflerle ve tırnak içinde yazılmalıdır. Gereke medikçe koyu karakter kullanılmamalıdır.

21. Makalede atıf sistemi olarak APA kullanılmalıdır. Metin içi kaynak gösteriminde dipnot kesinlikle kullanılmamalıdır. Sadece açıklamalar için dipnota başvurulmalı ve dipnotlar numaralandırılmalıdır.

22. İmla ve noktalama açısından, metnin gerektirdiği zorunlu haller dışında, Türk Dil Kurumunun güncel İmla Kılavuzu esas alınmalıdır.

23. Dergi sistemine yüklenen makaleler Microsoft Word programında hazırlanmalı aşağıdaki değerlere uygun bir biçimde düzenlenmelidir:

Kâğıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	2,5 cm
Alt Kenar Boşluk	2,5 cm
Sol Kenar Boşluk	2,5 cm
Sağ Kenar Boşluk	2,5 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Yazı Boyutu (Başlık ve Metin)	11
Yazı Boyutu (Özetler)	10

Yazı Boyutu (Dipnot)	9
Tablo-Grafik	10
Paragraf Aralığı	Önce 6 nk, sonra 0 nk
Satır Aralığı	Tek (1)

24. Microsoft Word programında bulunmayan bir yazı tipinin (font) kullanıldığı çalışmalarda, makale ile birlikte font dosyası da sisteme yüklenmelidir.

25. Makalelerde sayfa numarası, üst bilgi ve alt bilgi gibi ayrıntılara yer verilmemelidir.

26. Makalenin başlığı BÜYÜK harflerle ve **koyu** yazılmalıdır. Makale içerisindeki diğer başlıklar ise koyu ve her bir kelimenin sadece ilk harfi büyük olmalıdır.

27. Makalenin sonunda kaynakça bulunmak zorundadır. Yararlanılan kaynaklar, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalı ve yazar soyadı ve adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA OLUŞTURMA

Tek Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Divânı*. Ankara: Akçağ.

Çok Yazarlı Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Ekonomi Politikası*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ.

Çeviri Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Çevirmenin Soyadı, Çevirmenin Adının Baş Harfi. (Çev.). Yayın Yeri: Yayın Evi.

Ferguson, N. (2009). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. Pala, B. (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Editörlü Kitap

Soyad, Adın Baş Harfi. (Ed.). (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Özbek, M. (Ed.). (2005). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil.

Editörlü Kitapta Bölüm

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Bölüm Başlığı. Editör Adı (Ed.), *Kitap Adı* içinde (sayfa aralığı). Yayın Yeri: Yayın Evi.
Kejanlıoğlu, B. (2005). Medya Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı. Meral Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* içinde (s. 689-713). İstanbul: Hil.

Dergiden Tek Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.
Özerhan, Y. (2016). Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi Taslağındaki Ölçümleme Esasları Üzerine Bir Değerlendirme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 18 (2), 307-336.

Dergiden Çok Yazarlı Makale

Soyad, Adın Baş Harfi., Soyad, Adın Baş Harfi. ve Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı), Sayfa Aralığı.
Ayriçay, Y., Özçalıcı, M. ve Bolat, İ. (2017). Katılım Bankalarının Performanslarının AHP ve GIA Tekniklerinden Oluşan Bütünleşik Bir Sistem ile Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Pamukkale Avrasya Sosyoekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 54-69.

Elektronik Dergiden Makale

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). Makale Başlığı. *Dergi Adı*, Cilt (Sayı). Erişim Adresi.
Kardaş, F. ve Tanhan F. (2018). Van Depremini Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Travma Sonrası Stres, Travma Sonrası Büyüme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, XV (I). Erişim: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Sempozyum/Kongre/Konferans/Bildiri

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Bildiri Başlığı. *Sempozyum/Kongre/Konferans Adı* Tam Metni içinde (sayfa aralığı).

Bülbül, S. E. ve Baykal, K. B. (2017). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Hayat Dışı Branşlarda Türk Sigorta Sektörünün Değerlendirmesi. 3. *Ulusal Sigorta Ve Aktüerya Kongresi* Tam Metini içinde (s. 1-9).

Yayımlanmamış Tez

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Tezin Başlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans/Doktora Tezi). Kurum adı, Yer.

Ertuş, A. (2016). *Toplumcu Gerçekçi Türk Şiirinde Kadın İmgesi (1960-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Ansiklopediler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Tarih). Madde Başlığı. Ansiklopedi Adı içinde. (Cilt, sayfa aralığı). Yer.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* içinde. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Sözlükler

Soyad, Adın Baş Harfi. (Yayın Yılı). *Sözlük Adı*. Yayın Yeri: Yayın Evi.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11. Baskı). Springfield, MA: Merriam-Webster's.

REPUBLIC OF TURKEY
VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
PUBLICATION PRINCIPLES AND SPELLING RULES

GENERAL PRINCIPLES

1. The Journal of the Institute of Social Sciences, the media organ of Van Yüzüncü Yıl University the Institute of Social Sciences, is an international refereed journal and is published 4 issues (Spring, Summer, Autumn, Winter) annually. Special issues, except mentioned ones, may also be published when necessary.

2. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Institute of Social Sciences is an academic journal that publishes unique scientific studies on all areas of social sciences. For this purpose, the articles sent to the journal must not have been previously published in another publication or accepted for publication. Assertions provided at scientific meetings may be accepted provided that this is clearly indicated.

3. While the written language of the journal is Turkish, articles written in languages such as English, Arabic, German, French and Russian are also accepted. The acceptance of written articles except these languages depends on the decision of the Editorial Board.

4. Articles sent to the journal should be at least 4,000, at most 8,000 words, including preface, abstracts, citations, references and attachments.

5. Authors who want to send articles to Van Yüzüncü Yıl University The Journal of the Institute of Social Sciences should upload their articles to <http://www.yyusbedergisi.com/> by becoming a member. The complete information about author/authors and articles must be included in the system. However, since the article is sent to the referees through the system, the file uploaded to the system should not contain any decryption information for the identity of the author(s). Information about the author/authors will be taken from the system and added to the article after the referee process is completed.

6. The submission of article to the web site of Van Yüzüncü Yıl University the Journal of the Institute of Social Sciences is accepted as an application for publication and the evaluation process of the work is started. In multi-authored articles, since it is assumed that the authors accept the transfer of copyrights to those who uploads the article to the system, the Editorial Board does not request individual copyright rights from the authors. Responsibility in this respect belongs to the author who uploads the article.

7. In the articles that the referees report as "Can be published after making corrections", necessary corrections should be made by author/authors and the article should be uploaded to the system in its final form.

8. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of the Institute of Social Sciences reserves the right to edit, post, or not to post any articles submitted.

9. Copyrights of the articles sent to Van Yüzüncü Yıl University the Journal of the Institute of Social Sciences for publication are transferred to the journal. These articles cannot be published, copied or used without reference in another media organ without permission from the journal administration. Also copyright fee is not paid to author/authors.

10. The juridical, scientific and ethical responsibility of the articles published in the journals belongs to the author/authors. The Editorial Board and the team do not accept any probable legal liability.

REVIEW PROCESS

11. The articles sent to Institute of Social Sciences' Journal of Van Yüzüncü Yıl University are first reviewed by the editor in terms of compliance with the publication principles and the spelling rules of the journal. Noncompliant articles are returned to the author / authors for necessary corrections.

12. The peer review process is started for the articles that comply with the publishing principles of the journal. In accordance with the opinion of the members of the Editorial Board, the article is sent two referees that are well known by their studies and works with the related field.

13. Articles that don't comply with the publishing principles aren't sent to the referee.

14. In order to publish the articles, it is required to receive a positive report from the referees. Scientific principles to be considered in such a report are as follows;

- a) Research Methods
- b) Coherence
- c) Scientific originality
- d) The dominance to the terminology of the relevant discipline,
- e) To discriminate the old and new studies with the related topic
- f) Convenience and adequacy in the reference

- g) To be able to assess and reach the result,
- h) Contribution to the field
- i) Language dominance / intelligibility, fluency.

15. After the peer review process of the referee, the articles receive two positive reports are deserved to be published. If one of the referee's reports is positive and the other is negative, the article will be sent to a third referee. The publication of the work is determined according to the third referee's report.

16. The articles receive negative report from referees aren't published or returned to the author / authors.

17. The names of the referees and authors are mutually kept confidential. Under no circumstances is the name of the author sent to the referees, and the names of the referees are not disclosed to the authors.

18. The authors consider the criticism, recommendation and correction requests of the referees and the Editorial Board. If they disagree with them, they have the right to object with their reasons.

GUIDELINES

19. Articles sent to the Van Yüzüncü Yıl University Journal of Social Sciences Institute for publication should start with Turkish (Öz) and English (Abstract) abstracts consisting of minimum 150 and maximum 200 words. Abstract should not include elements such as source, shape, chart etc. Keywords including at least 3 words and at most 6 words should appear at the end of the abstract.

20. The parts that should be emphasized in the text should be written in italics and the quotations should also be written in italics and quotation marks. Bold characters should not be used unless required.

21. APA should be used as the citation reference system. The footnote should not be used in in-text citations. Footnotes should be referred only for explanations and footnotes should be numbered.

22. In terms of marking and punctuation, the current Imprint Manual of the Turkish Language Association should be taken as a basis, except in compulsory cases.

23. The articles uploaded to the journal system should be prepared in Microsoft Word and should be arranged in accordance with the following rules:

Paper Size	A4 Vertical
Top Edge Space	2,5 cm
Bottom Edge Space	2,5 cm

Left Edge Space	2,5 cm
Right Margin	2,5 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal
Font Size (Title and Text)	11
Font Size (Abstracts)	10
Font Size (Footnote)	9
Table-Graphic	10
Paragraph Space	First 6 nk, Then 0 nk
Line Space	Single (1)

24. In the case of using a font unavailable in Microsoft Word, the font file must be uploaded to the system along with the article.

25. The articles should not include details such as page number, header and footer.

26. The title of the article should be written in CAPITAL letters and **bold**. The other headings in the article should be bold and only the first letter of each word should be capital.

27. The bibliography must appear at the end. References should be arranged in alphabetical order according to surnames of all contributing authors, and surname and first name of the authors should be written in lower case letters.

CREATING BIBLIOGRAPHY

Single Author Book

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

İpekten, H. (1990). *Nâ'îlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ.

Multiple Author Books

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*. Publication Place: Publisher.

Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2012). *Economic Policy*. İstanbul: Remzi Publishing.

Çetişli İ., Çetin, N., Doğan, A., Gür, A., Karataş, C. ve Demir, Ş. (2007). *Turkish Literature in the Second Constitutional Monarchy Period*. Ankara: Akçağ.

Translated Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Title of Book*.
Translator's Surname, Initial of Translator's Name. (Transl.)
Publication Place: Publisher.

Ferguson, N. (2009). *The Ascent of Money: The Financial History of the World*. Pala, B. (Transl.). İstanbul: Yapı Kredi Publishing.

Edited Books

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of the Chapter.
Editor's Name (Ed.), *Title of Book* within (page range).
Publication Place: Publisher.

Kejanlıoğlu, B. (2005). The Concept of Public Place in Media Studies.
Meral Özbek (Ed.), *Public Place* within (p. 689-713). İstanbul:
Hil.

Single Author Article from a Journal

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Journal Name*, Volume (Issue), Page Range.

Özerhan, Y. (2016). A Review on the Measurement Basis in the Local Financial Reporting Framework Draft. *The World of Accounting Science*, 18 (2), 307-336.

Journal Articles by Multiple Authors

Surname, Initial of Name., Surname, Initial of Name. and Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Page Range.

Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M. and Bolat, İ. (2017). Evaluation of Participation Banks' Performance with an Integrated System Resulting From AHP and GIA Technique: Turkey Sample. *Pamukkale Eurasia Journal of Socio-Economic Studies*, 4(2), 54-69.

Article from Electronic Magazine

Surname, Initial of Name. (Publication Year). Title of Article. *Title of Journal*, Volume (Issue), Accessed Address.

Kardas, F. and Tanhan F. (2018). An Investigation of Post-Traumatic Stress, Post-Traumatic Growth and Hopelessness Levels of University Students Experienced Van Earthquake. *YYÜ Education Faculty Journal*, XV (I). Accessed: <http://efdergi.yyu.edu.tr/makaleler/Cilt15/rpdabdyuefd01112017y.pdf>

Symposium / Congress / Conference / Presentation

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Presentation. *Symposium / Conference / Conference Name* Full Text (page range).

Bülbül, S.E. and Baykal, K.B. (2017). Evaluation of Turkish Insurance Sector in Non-life Branches by Using Gray Relational Analysis Method. *3rd National Insurance and Actuarial Congress* Full Text (pp. 1-9).

Unpublished Thesis

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Thesis. (Unpublished Master's / Doctoral Thesis). Institution name, Location.

Ertuş, A. (2016). *Woman Image in Socialist Realistic Turkish Poetry (1960-1980)*. (Unpublished Doctoral Thesis). Van Yüzüncü Yıl University / Institute of Social Sciences, Van.

Encyclopaedias

Surname, Initial of Name. (Date). Title of Article. Name of Encyclopedia Within (Volume, page range). Location.

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. *The New Encyclopedia Britannica* Within. (Vol. 26, pp. 501-508). Chicago, IL: Encyclopaedia Britannica.

Dictionaries

Surname, Initial of Name. (Publication Year). *Dictionary Name*. Place of Publication: Publisher.

Gerrymander. (2003). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (11th Edition). Springfield, MA: Merriam-Webster's.